

Pirtûka Sêyemîn

CERIBANDINEK LI SER SOSYOLOJIYA AZADIYÊ

NAVEROK

1-PÊŞGOTIN

2-DESTPÊK

3-HINEK PIRSGIRÊKÊN RÊBAZÎ

4-PIRSGIRÊKA AZADÎ

5-HÊZA AQILÊ CIVAKÎ

6-DERKETINA PIRSGIRÊKA CIVAKÎ

A-PÊNASEKIRINA PIRSGIRÊKA CIVAKA-DÎROKÎ

B-PIRSGIRÊKÊN CIVAKÎ

1. Pirsgirêka Desthlatî û Dewlet
2. Pirsgirêka Civakê ya Exlaq û Polîtîka
3. Pirsgirêkên Civakê yên Heşmendi
4. Pirsgirêkên Civakê yên Aborî
5. Pirsgirêka Civakê ya Sanayîgerî
6. Pirsgirêka Civakê ya Ekolojî
7. Pirsgirêkên Civakê yên Zaendperestî, Malbat, Jin û Şênî
8. Pirsgirêka Civakê ya Bajarbûn
9. Pirsgirêka Civakê ya Çînî û Burokrasî
10. Pirsgirêka Civakê ya Perwerdeyî û Tendurustî
11. Pirsgirêka Civakê ya Mîlîtarîzm
12. Pirsgirêka Civakê ya Aştî û Demokrasî

7- HIZIRÎNA LI SER SÎSTEMA ŞARÎSTANIYA DEMOKRATÎK

A- Pênaseya Şaristaniya Demokratîk

B- Nêzîkatiya Rêbazî bo Şaristaniya Demokratîk

C- Pêşnûmaya Dîroka Şaristaniya Demokratîk

D- Hêmanên Şaristaniya Demokratîk

a- Klan

b- Malbat

c- Qebîlê û Eşîret

d- Qewm û Netew

e- Hêmanên wê yên Gund û Bajar

f- Hêmanên wê yên Heşmendî û Aborî

g- Hêmanên wê yên Siyaseta Demokratîk û Parastina Cewherîn

8- MODERNITEYA DEMOKRATÎK LI HEMBERÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST

A- Jihevqetîna Kapîtaîzm û Modernîte

B- Rehenda Modernîte ya Sanayîgerî û Modernîteya Demoktatîk

C- Dewlet-Netew û Konfederalîzma Demokratîk

D- Bîrdoziya Cihûtiyê, Kapîtalîzm û Modernîtê

E- Rehendên Modernîteya Demokratîk

a- Rehenda Wê ya Civaka Exlaqî û Polîtîk (Civaka Demokratîk)

b- Rehenda Wê ya Civaka Ekolojîk û Sanayî

c- Rehenda Wê ya Civaka Konfederalîst a Demokratîk

9- PIRSGIRÊKÊN JI NÛ VE AVAKIRINA MODERNITEYA DEMOKRATÎK

A- Pirsgirêka Şaristanî, Modernîte û Qeyranê

B- Rewşa Hêzên Dijberî Sîstemê

a- Mîrasa Sosyalîzma Pêkhatî

b- Ji Nû ve Nirxandina Anarşîzmê

c- Femînîzm: Serhildana Mêtingeha Herî Kevn

d- Ekolojî: Serhildana Jîngehê

e- Tevgerên Çandî: Tolhildana Kevneşopê Ji Dewlet-Netewê

- 1-** Tevgerên Etnîsîte û Netewên Demokratîk
- 2-** Zindîbûna Kevneşopa Olî
- 3-** Tevgerên Xweserî yên Bajarî, Navçeyî û Herêmî

10 -ERKÊN JI NÛ VE AVAKIRINA MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

A- Erkên Rewşenbîrî

B- Erkên Exlaqî

C- Erkên Polîtîk

11- ENCAM

CERIBANDINEK LI SER SOSYOLOJÎYA AZADIYÊ

1-PÊŞGOTIN

Vê sêyemîn beşa mezin a parêznameya min a giştî, ku ez hewl didim wê amade bikim li ser biryara ‘ji nû ve darizandinê’, ku DMME (Dadgeha Mafên Mirovan a Ewrûpa) di derbarê min de girtiye, berdewama herdu beşên pêşî ne û wê di wesfa temamkirina wan de be. Armanca herdu beşên pêşî ew e ku desthilatî û modernîteya kapîtalîst bi gelemperî zelal bike. Têgîna desthilatî weke ‘emrazên zorê’ yên damezrandî li ser hewldana mirov û di cewher de avakirî bi armanca çirpandina derfetên nîrx û berhem a bermayî, pênasê dike. Emrazên desthilatî, ku bi awayekî pîr-cûre û wergirî hatinê avakirin, di tehlîla dawî de mekanîzmayên zordestiyê ne, ku li ser keda mirovan hatine sazîkirin. Lê serdema modernîte, ku weke ‘sîstema kapîtalîst’ tê têgînkirin, civakê bi awayên herî pêşketî yên van lêlatan rûbirû hêştîye. Sîstema kapîtalîst a di mercên roja me ya îro de, ku jê re tê gotin kûrêwîbûn jî, di nava modêla me de ku em dixwazin wê pêş bixin, qonaxêke gelemperî ya xweser a ‘yan sîstema cîhanî ya desthilatî, yan jî demokrasî’ pêk tîne.

Dikare were pirsîn bê ka çi cûre pêwendî heye di navbera wesfa saziyane ya DMME, weke meqameke ser-netewan, ku mafê takekesî yê serlêdanê, tene weke hemwêlatek dide mirovan, û parêznameyek bi vî rengî ya kesekî bi navê Evdela Ocalan de ku wê pêşkêş dike? Pêwendî di navbera wan de heye û hem jî bi rengekî kartêker heye. Ya girîngtir jî ew e ku heya sîstema şaristaniya ku navendperestîya Ewrûpa ji xwe re esas digire neyê tehlîlîkirin, wê nikaribe sîstema bîrdozî, siyasî û huqûqî ya Ewrûpa, ku weke ‘hêza nerm’ tê binavîkirin were tehlîlîkirin; ev hêza nerm tenê dema şaristaniya bi navenda Ewrûpa were tehlîlîkirin, wê karibe bi awayekî xurttir were şîrovekirin. Di heman demê de divê bi berdewamî li ber çavan were girtin ku sîstema şaristanî ya Ewrûpa, weke ji hemû zemanên cîhanê bêhtir, bûye ‘sîstemeke şaristanî ya cîhanî’, her wisa ev şaristanî xwedî wê taybetmendiyê ye ku, weke yek ji rehendên xwe yên herî girîng, hemwelatiya takekesî pêk tîne. Takekes, xweperestî û hemwelatî di ti serdemên dirokê de di nava civakê de ewqas wate wernegirtine. Em bi rastiya serdemek wisa (modernîteya kapîtalîst) re rûbirû mane ku civak di nava takekes de û takekes jî di nava ‘civaka hêmayî’ de di mezintirîn pîvanan de hatine helandin.

Lewre, rastiyeke e ku nikare were înkarkirin ku ‘gûmandariya min a mezin’, a ku ez ketmê di mijara nasnameya xwe ya avakirî de, weke hemwelatê Komara Tirkîyê (endamaê Komara Tirkîyê), ya pêvajoyeke pîr diwar (ne bêîmkan) a rizgarbûna ji vê rastiya serdemê, di bîngeh de min bi sîstema darizandin û cezakirina herî giran a dirokê re rûbirû hêşt. Ji ber ku Komara Tirkîyê weke hemwêlatek ku Hevpeymana Mafên Mirovan a Ewrûpa (HMME) îmze kiriye, biryara ‘ji nû ve darizandinê’ ku DMME di derbarê min de girt nepejirand, her wisa Konseya Ewrûpa guhdariya vê kir û dosyeya min li DMME vegehand, vê yekê bû bînpêkirin û sosreteke tam a huqûqî. Pîraniya welatên biçûk li xwe mikur hatibûn ku di pêvajoya lêvegerandinê de ji ber zordestiyên DYE ketine ketine nava vê helwestê. Bînpêkirinekê wisa mijara gotinê bû ku bi teoriyên hêza nerm re bi rengekî eşkere binakok bû. Ji ber vê yekê, ev tam deh sal in ku ez hatime xistin rewşa ‘mîrovê ku nikare were darizandin’. Ez hîn jî di Girtîgeha Îmralî ya Bûrsayê de, ku girtîgeheke hucre ya yek-kesî ye, (girtîgeheke giravî ye li Deryaya Marmara, ku têde weke kevneşopî girtiye giran û navdar terkî mirinê tene kirin), vê rewşa xwe ya ‘kesê ku nikare bi dadwerî were darizandin’ didomînim.

Ez weke kes qet neketim gûmanê ku tevahiya vê pêvajoyê, ku bi gavavêtîna min a Ewrûpa re destpê kir û heya Îmralî hate jiyîn, bi hevkarîya DYE û YE hatiye pêkanîn. Dîsa, ez neketim gûmanê ku rola ji KT re hate dayîn, gardiyanî bû. Dema ku rastiya tazî ev e, çima ewqas rêyên fetlanokî tene ceribandîn? Belkî hinek kes hebin ku vê daraza min giran bibînin. Lê, wê bi tîra xwe îqnaker be, eger ez diyar bikim ku tevahiya balafirgehên Ewrûpa bi fermana taybet a Rêxistina Peymana Atlantîka Bakûr (RPABP/NATO) roja 2 yê Sibata 1999 hatin girtin ji daketina balafira ez têde bûm (ev bûbû mijara nûçeya rojnameyên wê demê). Ji xwe bi tîra xwe raveker e diyarkirina bi rengekî fermî ji alî General Galtîerî ve, nûnerê Bill Clinton Serokê DYE yê wê demê, revandina min a bo Kenyayê, her wisa girtina min a bin kontrola tund (tevahiya name û kasetên min li balafirgehê hatin desteserkirin) û îadebûyîna min a bo Tirkîyê. Lê ezê pêwîst nebînim qala xiyaretên ku nakevin heşê mirov, ên meqamên Yunanistanê (di serî de erkdarên hejmar yek ên Wezareta Karê Derve, Îstixbarata Netewî û Sefaretxanê), bikim. Ji ber ku van mijaran eşkere ne.

Madem sûdwergirtina min ji huqûqa Ewrûpa di wateya takekesî de mafêkî ye, wê deme çima serî li van tevahiya rêyên veşartî, tarî û bihîlê hatin dayîn? Çi cûre bazarî di nava vî karî de hebûn? Kî di berhemberîya çî de hatin xistin ser dika bazariyê? Ceribandina min belkî jî di okyanûsê de dilopek e di nava tabloyên herî xwînî yên dirokê de, ji şerên bixof ên mêtîngeriyê bigire heya şewitandina cadûyan, ji şerên mezheban bigire heya şerên netewî û ji pevçûnên çînî bigire heya pêvajoyên têkoşîna bîrdozî, ku di dirokên desthilatî yên Ewrûpa û DYE de hatine jiyîn. Lê dîsa jî girîng e û pêwîst dike ku were vegotin.

Berî her tiştî divê ez diyar bikim ku ez red dikim wê feraseta ku takekes ji nasnameya wê/wî ya civakî razber dike. Ew mafê ‘serlêdana takekesî’ ku bi pêdagerî tê ferzkirin, qet ne xwedî wateya ku tê gotin e. Ji ber ku sêwirana takekes a/ê razberkirî ji nasnameya civakê, dereweke epistemolojiya fermî ya bi navenda Ewrûpa ye ku xwe pîr zanyar nîşan dide. Bi ser de, sultanên kerr jî bihîstine û dizanin ku ez tîme darizandim bi navê Kurdistan, ku di rewşa gelê herî trajîk ê cîhanê de ne.

Van sedemên ku min pir bi kurtî anî ziman, di mijara wergiriya doza min de bi têra xwe raman didin mirov. Eşkere ye ku ez nikarim bême xistin nava rewşa kesekê kujerê wî ne-diyar. Ev rastî nikare were înkarkirin ku hêza sîstema şaristaniya navendî (ya di bin serokatiya serwerî ya DYE û YE de) çi dibe bila bibe, di doza min, girtina min û darizandina min de, tevahiya hêzên sîstemê, bi awayekî ku nikaribe were redkirin, roleke çalak leystine. Wekî din, gelê min di vê pêvajoyê de li hemberî vê leyîstokê bi awayekî sertaserî bi berdewamî rabû ser piyan; şermezar kir, bi sedan şehîd da û bi hezaran jî hatin girtin. Gelê min pêwendiya doza min bi traediya xwe ya dîrokî re pir baş têgihîşt û, bi zanebûna ku rizgariya wî di xirakirina vê trajediyê re derbas dibe, xwedî lê derket; û erka birûmet a vegotina vê yeke jî kete ser milê min.

Eşkere ye ku heya ez ronî nekim nasnameya xwe ya civakî, ku şêwe dide rastiya me ya gel, ku bi dirêjîya dîrokê rastî zordestî û mêtina belkî jî ya herî mezin a sîstema şaristaniya navendî ya herî kêrîm pênc hezar salî hatiye, nikare were kirin mijara gotinê ku ez mijara doza xwe ronî bikim. Pîvangên jêveneger ên bidestgirtina parêznameya min di vê wergiriyê de, di van rastiyan de veşartî ne. Divê ez bêjeyeke xwe ya pîrî caran dûbarê dikim, dîsa bejim: “Kêliyên wisa çêdibin ku dîrok di kesek de û kes jî di dîrokê de veşartî ye.” Nikare were înkarkirin ku min rûmeta vê kesayetiye, her çend pir biêş jî derbas bû, biqismî parve kir. Lê ferqa min ew e ku ji ber min xwest ez ji bûyîna ‘qurbanekî qederê’ya vê dîroka trajîk wêdetir rol bilîzim, loma ez pir baş dizanim ku van dik û dolaban anîn serê min. Ji ber vê yekê, min dîrûşma vê dozê bi vî rengî destnîşan kir: **“Wê azadî biserke!”**

Xirakirina qederê, ku di leyîstokên trajediyan de hertim tê dubarekirin, bi sûda azadiyê, têrê dike ku mirov xwe li hemberî her cûre êşan ragire. Bi doza min û hevalên min ên dozê re, di listina leyîstokek de, ku vê carê navê wê rastî bi xwe ye, tiştê dibe para qederê têkçûn e.

Ji ber van sedeman, têgihîner e ku ez navê Sosyolojiya Azadiyê li vê beşa parêznameya xwe bikim. Her gavê ji bo azadiyê, dikare ancax bibe cerbandînek. Lewre **‘Ceribandînek li ser Sosyolojiya Azadiyê’**, binavkirinek di cî de ye.

Bê gûman, şaristaniya Erûpa ya serweriya navendî, nûneriya tenê aliyekî madalyonê dike. Ev şaristanî, bêhtir tê wateya emrazên desthilatiya damezrandî li ser nîrxa bermayî. Lê aliyê din, rûyê demokratîk ê şaristaniyê ye. Ramanên ku dibin hîmên vê parêznameyê, mîrasa şaristaniya demokratîk esas digirin. Em ji Sokrates bigirin heya doza min, ez bi dildariyê mezin dilsozî têkoşerên ramanî û exlaqî, her wisa şervanên gel û komun ên bêhejmar im. Tiştê ez karibim bikim ew e ku ez karibim tevkeriyek weke çilkek di deryayê de li vê mîrasê pêşkêş bikim. Beşa sereke ya çavkaniya min, van bîrdariyên mirovahiyê ne. Lê belê helwestên demokratîk û pîrzaniya bi kevneşopî Rojhilat a pênc hezar salî, ku di bingha wan de jî rol dilîzin, zemînê wê yê bingehîn ê dîrokî ye. Eger ev zemîn neyê hizirîn, çawa ku nikare were nivîsandin dîroka gerdûnî ya mirovahiyê, her wisa nikare nîrxandînekê watedar a roja me ya îro jî were kirin.

Ramana sereke ya parêznameya min ew e ku meşa dîrokî-civakî di sîstema şaristaniya demokratîk de azadîr pêş dikeve û jiyana ku çavkaniyên xwe ji hîmên rast bigire, ji alî takekesan ve baştir û xweştir tê jiyîn.

Her wisa wê ronîker û bexşîner be ku ez di mijara teknîka nivîsê de jî hinek xalan diyar bikim. Destûra tenê yek pirtûk, yek kovar û yek rojname di mercên hucreyê de heye. Loma gengaz nebû ku min jiber girtin û nîşeyan bigirta. Rêbaza min a bingehîn ew bû ku her mijarên min girîng didît, min wan li hafîzeyê xwe qeyd kir û bi kesayetiya da hezmkirin. Min stûyê xwe bi kolewarî netewand li hemberî her qedexeyan. Bersiva ku min da van qedexeyan ew bû ku ez hafîzeyê xwe, ku depoya zanîna ya gerdûnê ye, herku biçe zelal bikim û ramanên ku girîngiya wan a destnîşankar hebin, deynim rêza pêş.

Lê belê lewaziya herî mezin a vê rêbazê ew e ku mirov ji bîr dike. Bênişeyî di vî milî de rola astengker leyst. Dema min xwe amade dikir ji bo nivîsandina vê beşê, qedexeya pênûsê jî hat. Lê, dema ev qedexeyê di roja dehemîn a cezaya hucreyê de rabû, min yekser dest bi nivîsê kir. J ber herku diçû ez dereng dimam û min nedikarî ez soza xwe pêk bînim. Bersiva ku min da qedexeya pênûsê, ew bû ku min xwe li ser pêşnumaya sereke zêdetir kûr kir.

Herdu beşên piştî vê, yê parêznameya min, têne sêwirîn, wek cûreyek pêkanîna li qadên şênber a ramanên min ên sereke, bi navên ‘Demokratîkkirina Çanda Rojhilata Navîn’ û ‘Çareserîya Şaristaniya Demokratîk Li Kurdistanê.’ Diyar e wê demeke dirêj bigire ji bo ez karibim van beşan derbasî nivîsê bikim, ku her rewşenbîrêk xwedî pêş-amadekariya diyar, dikare vana pêk bîne. Lê, gotûbêjîkirina rojaneyê di ronahiya tehlîlîkirina civaka-dîrokî li Rojhilata Navîn ku dikele û li Kurdistanê ku bûye dilê wê, xeylî heyecan dide mirov û mirov dike berpirsyar. Çareserkirina vê kêliyê, ku ya ku paşeroj-niha-pêşeroj e, hema hema Girêkek nû ya Gordiyon pêk tîne, bi lêdana antî-Îskender (hêza ku weke Îskender lê dide, lê aliye wê yê fizîkî hindik e û, tenê dema pêwîst bike, wê bikar tîne; lê wate, aliyê wê yê destnîşankar pêk tîne), dibe ya herî pîroz û sereke ya erkan.

2- DESTPÊK

Pekhataya zanînê ya sîstema cîhana kapitalîst, herî kêr bi qasî emrazên desthilat, berhem û danehevê, di nava qeyranê de ye. Ji ber ku pêkhatiyên zanînê, li gorî pêdiviya xwezaya xwe, bêhtir meylê in ji bo gotûbêja azad, vê yeke derfetên berfireh pêşkêş dike li ser rehendên qeyrana zanistî. Rola zanînê ya di pêkhatiyên civak û desthilatî de, di rehendên ku bi ti serdeman re neyên berawirkirin de, dikare wate wergire. Emrazên jiyana civakî yên zanîn û pevnasîn, şoreşeke dîrokî dijîn. Pêvajoyên şoreşgerane, weke qeyran, di cewher de rola gerîna li heqîqetên rejîmê jî dilîzin. Serwerî, ne tene xwe di qadên danehev, berhem û desthilatîyê de bicî dike; her wisa mirov di qada zanebûnê de jî dibe şahidê têkoşînên dijwar ên ji bo serweriyê. Ti pêkhatyekê berhem-danehev-desthilatî, ku di warê zanebûnê de rewatiya xwe misoger neke, nikare hebûna xwe demeke dirêj bike mayînde.

Zelal dibe û tê gotûbêjîkirin ku zanistên pozîtîv, ku heya dema nêzîk serweriyên xwe didin berdewamkirin, qet ne bi perspektîva dij-metafizîk û dij-ol in, weke tene nişandan; lê herî kêr bi qasî metafizîk û olê, rehendeke metafizîkî olî di xwe de werdigirin. Serkeftina zanistên xwezayê, ku tene kirin malê civaka Yunan a berê û Ewropa ya serdema Ronakbîriyê, di singê zanistên xwezayê bi xwe de, darbeyên girîng dixwin. Feraseta pêşveber û rastbêj a berdewamî, aliyê herî lewaz e van zanistên pozîtîv pêk tîne. Ji ber ku nikare were tespîtîkirin pekhatê û armancek wisa ya gerdûnê. Hem cîhana jêr-atomî û hem gerdûna kozmolojîk nikarin xwe ji dubendiya çavdêr û çavdêrbûyî rizgar bikin. Ji ber ku bîreweriya mirov jî di wergiriya vê pêvajoyê de ye. Nikare were texmînkirin ka wê çawa rola ser-wergiriya li xwe bike. Potansiyela cewazbûna bêsînor bi xwe pêwîst dike ku şîroveyên nû çêbibin. Sosyolojî, ku pêkhatyekê zanînê ya binavenda Ewropa ye, di rastî de çawa ku hewesvanên zanista pozîtîv di fizîk, kîmya û biyolojî de dikin, ew jî civakê weke diyardeyêke dirûv dihesibîne û ji îdeaya ravekirina civakê bi heman nêzîkatîyan wêdetir naçe. Rastiya ku lê hatiye cesaretîkirin ku civaka mirov, ku xwedî xwezayêke pir cewaz e, were objektîvîkirin, ev ne rê li ber ronakbîriyê, lê berevajiyê tê texmînkirin, nekariye xwe rizgar bike ku rê li ber pûtûneke reqtir veneke. Gotûbêjên zanistî yên roja me ya îro, bi tîra xwe digihînin zelaliyê ku her yek ji vebûnên felsefeyê yên bîrdozgerên Alman, zanista aborî û siyasî ya bîrdozgerên Îngilîs û sosyolojiyên filozofên Fransî, ku hatin bezandin nava kar ji bo ji dewlet-netewên xwe re pêkhatiyên zanînê pêşkêş bikin, navgînên rewakirina emrazên danehev ên desthilatî û sermaye ne. Felsefeya Alman, siyaseta aborî ya Îngilîs û sosyolojiya Fransî, di tehlîla dawî de nekarîne xwe rizgar bikin ji bûyîna zemînê netewperestiya dewlet-netewê, ku hildihat. Em dikarin bi hêsanî bêjin ku van sosyolojiyan, ku navenda wan Ewropa ye, bi tevahî pêkhatiyên zanînê yên sîstema cîhanê ya kapitalîst in, ku navenda wê Ewropa ye.

Lê, gotina van tiştan pîrgirêkê çareser nake. Bi tîra xwe gihîştîye zelaliyê ku sosyalîzm jî, yan jî sosyolojiya Marks û Engels, ku weke nêrîna dijber derket holê, şîroveyêke herî çors a li ser civakê ye. Em dikarin ji bizav, tevger û sîstem ên dewletan, ên sosyalîzma pêkhatî, demokrasiya sosyal û rizgariya netewî, bi tîra xwe têbigihîjin ku, tevî hemû îdeayên wan ên dijberiyê, nekarîne xwe rizgar bikin ji xizmetkirina ji kapitalîzmê re, zêdetir ji lîberalîzmê, ku bîrdozîya fermî ya kapitalîzmê ye. Ketina wan a nava vê rewşê, hem jî bi navê çîn û netewên bindest, tevî kevneşopiyên wan ên pîroz ên têkoşînê, girêdayî ye ji nêz ve bi pêkhatiyên wan ên zanînê ve. Pêkhatiyên zanînê ku xwe spartinê, bi aliyên xwe yên erênî û neyînî ve, bi giştî encamên dijberî yên di hate arzûkirin, hilberandine. Eger di paradigma û pêkhatiyên wan ên bingeîn de zincîrêkê cidî ya şaşîtiyê û kêmasiyan nebûya, wê van encaman wisa bi hêsanî derneketana holê.

Teoriyên dîmanetiya pirole jî, ku xwe weke bizaveke din a dijber ferz dikin, em li milekî bihêlin xwe rizgarkirina wan a ji bûyîna pêkhatiyên zanînê yên sîstema cîhanê ya kapitalîst, lê ji ber takekesbûnên xwe yên pirole, belkî jî dikarin bêjin ku xwe gihandine şayaniya xizmetkirina herî zêde ji xweperestiya kapitalîzmê re. Nêzîkatîyên anarşîst jî di nava vê de ne. Mirov kapitalîzmê rexne bike û bi berdewamî bêje ‘ez pir li dijî kapitalîzmê me’; ev, weke pirî caran tê dîtin, dibe rêya herî bandorker a xizmetkirina ji wê re. Di vê yekê de jî di bingeîn de nêrîna wan a paradigmâtîk û nebesî û şaşîtiyên di pêkhatiyên wan ên zanînê de rol dilîzin.

Zanistên fizîkê, ne, girêdana wan, bi qasî ku tê gotin, tene bi xwezaya fizîkî re (kîmya û biyolojî jî têde) heye û ne jî wêje, dîrok, felsefe, siyaseta aborî û sosyolojî, ku ji wan re tê gotin zanistên beşerî, tenê bi xwezaya civakî re pêwendîdar in. Gengaz e mirov tîgîna zanista civakî weke xala hevbirrê ya herdu zanistan, bi wateya wê ya fireh, bi rengekî erênî pêşwazî bike. Ji ber ku divê her zanist civakî be.

Bi lihevkirina di pênasîya zanista civakî de, pîrgirêkê çareser nabe. Ya girîng ew e bê ka çî weke modêla bingeîn were pejirandin; bi gotineke din, ka wê kîjan yeke di tehlîlîkirina civakê de esas were girtin. Zêde wateya wê tîne ye ku mirov ji bo zanista civakî bêje “yekeya bingeîn, bi tevahî xwezaya civakî ye”. Bijareya ku pêwîst e beriya peşî were kirin, ew e ku mirov di nava pêwendiyên bêhejmar ên civakê de yên ku girîngiya wan a destnîşankar heye, bibijêre ji bo

nêzîkatiyeke teorîk a watedar. Yekeya civakî ya were bijartin, di rêjeya ku gelemperiyê rave bike de, wê watedar were dîtin. Tê zanîn ku modêlên cûrbecûr di derbarê qada civakî de têne pêşxistin. Nêzîkatiyên ku dewletê bi giştî û dewlet-netewê bi taybetî esas digirin, weke yekeya ku tê zanîn û herî zêde tê bikaranîn, bêhtir bi perspektîva çîna navîn a burjuwa ne. Dîrok û civak têne lêkolîn di van nêzîkatiyan de li derdora pîrsgirêkên avabûn, rûxîn û dabeşbûna dewletan. Ev meyl, ku yek ji modêlên nêzîkatiya herî req e di rastiya civaka dîrokî de, ji bûyîna feraseta perwerdeya fermî ya dewletan wêdetir rol nalîze. Armanca wê ya bingeîn ew e ku rola bîrdoziya rewakirina dewletê bilîze. Bêhtir ji bûyîna ronakbîriyê, ji nuxaftina pîrsgirêkên girift ên dîrok û civakê re xizmet dike. Di şûngeha nêzîkatiya sosyolojîya herî bêrûmet de ye.

Nêzîkatiya Marksîst, ku çîn û aboriyê weke yekeya bingeîn ji xwe re bijart, xwest xwe weke modêla alternatîv li hemberî yekeya dewletê formule bike. Bijartina çîna karker û aboriya kapîtalîst weke modêla bingeîn a lêkolîna civakî, her çend di warên pêkhate û girîngiya wan a aborî û çînî de tevkarî kiribe li ravekirina dîrok û civakê, qisûrên pir girîng di xwe de wergirtiye. Ji ber ku ev nêzîkatî saziyên dewletê û serasaziyên din weke berhemên bînesaziyê hesiband û vana weke teyisînên basit nirxand, bû sedem ku bişemite nava daxistkariya ku jê re tê gotin 'ekonomîzm'. Daxistkariya aborî jî, heman weke daxistkariya dewletê, nekarî xwe rizgar bikira ji qisûra nuxaftina rastiya civaka-dîrokî, ku xwedî yekpareya pêwendiyên pir girift e. Bi taybetî, nebesiya tehlîla desthilatî û dewletê, bû sedem ku gel û çîn ên karker ên bindest, ku îdea dikir bi navê wan tevdiqere, nekaribin xwe bigihînin rapêçana bîrdozî û siyasî. Feraseta hilweşandin û avakirina desthilatî û dewletê bi têkoşîneke teng a aborî, bi awayê komplogeriya dewletê ya keysbaz, ji kapîtalîzmê re xizmet kir, herî kêr bi qasî lîberalîzmê ku bîrdoziya wê ya xas e. Rastiya Çîn û Rûsya vê mijarê pîr baş ronî dikin.

Her wisa mirov bi piranî rastî ferasetên wisa jî tê, ku dixwazin civak û dîrokê tenê weke hêz û erka desthilatîyê şîrove bikin. Lê van nêzîkatiyan jî bi qasî bijareya dewletê biqisûr in. Her çîqas desthilatî yekeya lêkolîneke wergirtir e jî, bi serê xwe bêpar e ji ravekirina xwezaya civakî. Ji ber ku desthilatiya civakî mijareke pir girîng a lêkolînê ye, xwedî aliyên raveker e. Lê daxistkariya desthilatî jî xwedî qisûran e ku çavdêriya wan di her cûre ferasetên daxistkar de têne kirin.

Her wisa lêkolînkirina civakê bi awayê pêşketînen pêwendiyane yêr tekaner ên bêdawî û bêpar ji rêsayan, cûre nêzîkatiyek e ku pîrî caran derdikeve pêşîya me. Van nêzîkatiyên dîmanewer ên pirolê, ku em dikarin wan weke modêla nêzîkatiya wêjeyî ya şayeskar jî biwesffînin, tenê mirov di nava daristanên civakî de wenda dikin. Lê modêlên nêzîkatiya pirolê ya gerdûnewer, ku weke berevajîya wan dixuyin, lê di cewher de heman rolê dilîzin, hewl didin civakê di nava reseniya wê ya fîzîkî de bi çend zagonan ve pênasê bikin. Reng e ev be ew nêzîkatiya ku li pêşberî cîherengîya zengîn a civakê, herî zêde ji korbûnê re xizmet dike. Hêjayî bîranînê ye ew feraseta pozîtîvîst a li ser civakê, weke modêla herî çors, ku hem dîmaneweriya pirole û hem gerdûneweriya pirole di xwe de werdigere.

Lîberalîzm, weke bîrdoziya fermî ya çîna navîn a burjuwa, xwe bi awayê bijareyeke eklektîk ji van hemû modêlan pêşkêş dike. Bi vî rengî, di dîmen de, weke ku xwediyê aliyên rast ên her modêlan be, xwe dike sîstem. Lê di cewher de aliyên herî biqisûr ên hemû modêlan bi hinek rastiyan re têkel dike û bi vî rengî awayekî herî xeter ê eklektîzmê, weke modêla herdemî ya lêkolînê pêşkêşî civakê dike; weke feraseta fermî, bîreweriya kolektîv a civakê dike mêtîngeh û wê dagir dike û bi vî rengî serweriya xwe ya bîrdozî misoger dike.

Ez neçar mam ku xebata xwe ya bi navê **'Ji Dewleta Keşîş A Sumer Ber Bi Şaristaniya Demokratîk Ve'** pêşkêş bikim, bêtî ku ez wê zêde bikim modêla xebatê, heta bêtî ku ez di ferqa wê de bim jî. Min wê pîr bi lezgînî amade kiribû, bêtî ku ez zêde derfeta lêkolînê bibinim. Her wisa îdeayeke min a wisa jî tinebû ku ez modêlek pêş bixim. Min di derbarê rastiya civakî de şewazek, ku ez ji ber xwe ve xwediyê wê bûm, anîbû ziman. Lê demên pişt re derfeta min çêbû ku ez modêlên nêzîkatiya hinek sosyologên navdar, di serî de Murray Bookchin, Immanuel Wallerstein û Fernand Braudel, lêbikolim. Wekî din min di cewher de Nietzsche, Michel Foucault û hinek filozofên din jî têdigihîşt. Ê herî girîng di nava vana de Andre Gunter Frank bû, ku berheva xwe ji gelek ramannasan pêşkêş dike. Ez dereng nemam ku berheva vî ramannasî, ku min tew navê wî jî nedizani, bikim parêzvana herî bîrda ya parêznameya xwe. Ji ber ku gelek ramannas di vê dema dawî de di hinek lêkolînen xwe de nêzîkatiyên dirûv pêşkêş dikin, vê yekê dehî da min ku ez li ser xebata xwe ya modêlê lêhûrbûnê bikim.

Hem analîza I. Wallerstein a sîstema-cîhanê ya kapîtalîst û hem analîzên yekparegir ên Fernand Braudel ên 'demajoya dîrokî', ji xwe di parêznameya min de sertayên girîng di xwe de werdigirtin. Her wisa tevkarî pêşkêş dikirin li hewldana min a dema dirêj a revekirina sosyalişma pêkhatî bi nêzîkatiyên dirûv. Wekî din, çawa ku min zoriyê nekişand ku ez şîroveyên Nietzsche û Michel Foucault, ên di derbarê modernîte û desthilatî de, têbigihîjim; bi ser de, min wan xeylî nêzî meylên xwe yêr bingeîn didît. Her wisa berhema Gordon Childe, ku bêtî bîranîna navê wî ezê nikaribim derbas bibim, a bi navê 'Gelo çî qewimîn di dîrokê de?', ya li ser bingeha xebatên arkeolojîk ên li Mezopotamya, asoveker bû. Ez neçar mam bijareyek bikim, bi rêya girtina dest û

lêkolîna pir zêdetir xebatên filozofî, her yek ji wan hema hema di wesfa raporê de, bêyî ku yekeya xwe ya modêlê îdea bikim. Divê şaş neye têgihîştin ku ez rêbaza analîza pêşvebirîtir a vê parêznameya xwe ya mezin, hema weke ku modêlek be, pêşkêş bikim. Hemû derdê min ew bû ku ez bijareya xwe bikim ji bo yekeya analîzeke yekparegir û destnîşankar a dîrokî-civakî. Tevahiya modêlên heyî, weke ku min bi kinahî qala wan kir, her çend gelek aliyên rast di xwe de werdigirin jî, xwedî qisûr û şaşîtiyan in jî, ku mirov nikare wan bide ber çavan. Min di hemûyan de kêmasiyên hevbeş tespît dikir.

Ji min re wisa xuya kir ku ‘Sîstema Cîhanê’ jî, ya Andre Gunter Frank, ku modêla ez herî zêde nêzî wê bûm, qisûreke pir cidî di xwe de werdigire. Eşkere bû ku civaka Sumer, ku em sîstema cîhanê dispêrnê, yekemîn daneheva sermaye pêk aniye. Her wisa ez nêzîkatiye wî ya daneheveke lodane (kumulatîv), weke şaristaniya çemê dayîk ji civaka Sumer heya roja me ya îro, ta radeya dawî rast dibînim. Ez tevî wê yekê jî dibim ku danehev, bi awayê serwerî-hemberî, navend-derdor û nîzmbûn-bilindbûnê, xwedî domdariyeke dîrokî ye. Rehendên aborî, siyasî û bîrdozî-exlaqî weke sêlîngeya distane ku têde danehev pêk tê, mijarên watebar bûn. Dîsa, girîngiya şêwazên danehevê bêhtir ji şêwaza hilberînê, di vê wergiriyê de ye ku derbaseyên serwerî ji derbaseyên şêwaza hilberînê zêdetir encamên girîng diafirînin. Di cî de bû ku Frank rexne girtiba li analîza I. Wallerstein a sîstema cîhanê ya kapîtalîst a bi navenda Ewrûpa, ku kapîtalîzmê weke tekane sîstema ku di asta cîhanê de pêk hatibe pêşkêş dike. Îstîsnaîbûna şaristaniya Ewrûpa, nêzîkatiyeke pir nîtrandî bû. Ew bi xwe, belkî jî weke şaristaniyeke nûk, dikarîbû weke marjînal jî bihata hesibandin. Dîsa, nîrxandina têgînên bîngêhîn ên civak-şêwe, herwekî sosyalîzm, kapîtalîzm, koledarî û feodalîzm, weke rastiyan bîrdozî, nêzîkatiyeke zêdetir nêzî rastiye bû. Her wisa xizmetkirina van têgînan ji nuxaftina rastiya civakî re, behtir ji ravekirina wê re, ramanek wisa bû ku diviyabû mirov wê di piştî guhê xwe re neavêta û hêja bû ku li ser wê bihata rawestî. Gerîna wî ya li ‘yekîti di nava cewazî de’ dikarîbû tevkarî ji çareseriyê re pêşkêş bikira, lê têrê nedikir. Dîsa, eşkere bû ku tevkarîyeke zengîntir ji tehlîla ‘civaka-dîrokî’ re pêşkêş dikir. Lê dîsa jî divê ez para wî ya şelipînê jî weke analîzeke sîstemê binîrxînim ji bo jiyanêke civakî ya baştir û xweştir. Lê belê, qisûra wî ya bîngêhîn ew bû ku xeteriya pêşkêşkirina çerxeye çemberdar a girtî di xwe de werdigirt, weke ku nekarîbûya bihata derbaskirin. Li sîstemên desthilatîya serwerî, weke ku qedera bin, di hate nerîn. Ji wê jî rasttir, çareserî weke diyalektîk nedihate nîşandan.

Esagirtina analîza I. Wallerstein a sîstema-cîhanê ya kapîtalîst, weke demajoyeke pêncsed salî, têrê nedikir. Eşkere bû ku eger tehlîlên xwe spartiba demajoyeke pênc hezar salî, wê bêhtir berdar bûya. Me sertayên vê yekê di nîrxandinê gelek ramannasan de, yê li ser sîstema-cîhanê, dît. Aliyê wê yê raser ew e ku I. Wallerstein kariye analîza derketina ji sîstema-cîhanê bi rengekî xurtir bike. Nêzîkatiyên wî di wesfa pêşkêşvaniya tevkarîyê de bûn.

Pêşkêşkirina Fernand Braudel hem tehlîla xwe ya li ser kapîtalîzmê û hem jî feraseta xwe ya yekparegir a li ser civakê, bi awayê ‘demajoyên dîrokî, bi rastî jî di wesfa asoveker de ye. Girîng e ta radeya dawî ku dijberiya kapîtalîzmê bi taybetî li hemberî bazarê destnîşan dike û dikirpîne ku yekdestiyên desthilatî û yekdestiyên aborî xwedî taybetmendiyên dirûv ên danehevê ne. Hevokê wî ya ku herî zêde kêfa min jê re tê, ev bû: “Desthilatî hertim sermiyan (kapîtal) avzê dîkin.” Dîsa, gotina wî ya “Desthilatî jî weke pere tê berhevkirin”, destnîşankirinê wisa ne ku, ji bo kesên ku tebigîhîjin, nîrxa wan a fêrkariyê bilind in. Vê yekê jî xeylî destnîşankar û fêrkar e ku hem I. Wallerstein û hem jî Fernand Braudel serneketina şoreşên sosyalîst, li milekî bi nekarîna wan a derbaskirina modernîteya kapîtalîst ve gire didin. Lê ez jî tevî wê yekê dibim ku pêwîst e ev herdu ramannasên navdar di mijara ‘daxistkariya aborî’ de, ku ew bi xwe qala wê dîkin, werin jêpirsin.

Divê ez careke din diyar bikim ku nêzîkatiya min a zanista civakî, her çend ji van ramannasên girîng, ku min qala wan bi rengekî pir sînordar jî be kir, bandor girtibe û ji ramannasên din ên bi hejmareke pir zêde, ku min qala wan nekir, bandorên dirûv girtibe jî, rehendên xweser di xwe de werdigire. Ez di wê baweriyê de me ku min zêdetir kûr kir û sîstematîze kir wan mijarên ku min di duyemîn parêznameya xwe ya mezin a bi navê **‘Parastina Gelekî’** de rave kiribû. Di bîngeha bawerîya min de ev mijar heye: li gorî min epîstemolojî (pêkhatiyên zanînê) yê heyî nekarîna xwe rizgar bikin ji bûyîna perçeyek ji emrazên desthilatîyê. Vê yekê, tevî vîna wan, wisa ye. Qet gûman jê nîne ku kesekî xwedî nêzîkatiya herî zanistî weke Karl Marks, kesekî wisa ye ku rûyê rasteqînê kapîtalîzmê bi awayekî herî xurt dîtiye. Lê vê taybetmendiya wî ya pir girîng têrê nekiriye ku wî ji modernîteya kapîtalîst qut bike. Pêkhatiyên zanînê ku Marks xwe dispart wan û jiyanê wî, bi hezaran pabendan girêdayî modernîteyê bûn. Ez vana diyar dikim, ne ji bo tewanbarkirinê, lê ji bo ku rastiya wî were têgihîştin. Pîrgirêkên dirûv ji bo Lenîn û Mao jî derbasdar in. Sîstema ku di hîzîrîn, bi gelek pêşaneyan (di serî de pêkhatiyên zanînê û ferasetên jiyanê nûjen), girêdayî jiyanê modernîte (modernîteya kapîtalîst) bû. Ji bo mînak, di hîzîrîn ku wê mijarên dêwane, yê weke sanayîgerî û dewlet-netew, bi naverokekê sosyalîst feth bikin. Lê di rastî de van qalibên bîngêhîn ên modernîteyê, weke şêwe û naverok, berê xwe dabûn daneheva sermayeyê. Ya ku wê wan esas girtiba, çiqas dijberê wê bûya jî, wê nekarîbûya xwe ji zayandina kapîtalîzmê rizgar bikira. Rexneyên min ên li ser sosyalîzma pêkhatî di van hemû mijaran de pir zelal bûbûn. Lê rexne têrê nake. Divê ez çî deynim şûna wê? Pîrsa girîng ev bû. Dîsa, pîrsa ez tim li ser lêhûrbûm jî ev bû.

Ji bo min pir pêwîst û çareserker dixuye ku bijareya şaristaniya demokratîk, tevî ku di dîmen de pir basît bixuye jî, weke modêleke nêzîkatiya sistematîk di bin vî navî de, were pêşkêşkirin, heya ku binavkirineke nû guncav were dîtin. Berî her tiştî ev bijare sistemeke alternatîv li hemberî sistema navendî ya cîhanê peşniyar dike. Şaristaniya demokratîk, ne tenê ji bo roja me ya îro û pêşerojê utopyayek e, lê di heman demê de ji bo şîroveya şênbertir a li ser civaka-dîrokî jî ta radeya dawî pêwîst û raveker dixuye. Pêdiviya xwezaya civakî ye ku di her mercên dem û cî de, ku têde danehevên sermaye û emrazên desthilatî yên rê li ber wan vedikin hebin, li wê derê berxwedanek û alternatîvek hebe. Civak di ti cî û dem de li hemberî danehevên sermaye û emrazên desthilatîyê bêberxwedan û bêalternatîv tevnegeriyane. Divê sedemên ku bi piranî têk çûne, ne di nebûna berxwedan û alternatîvê de, lê di mercên dîtir de were gerîn.

Eger em çîrokên danehevên sermaye û desthilatî, ku nakevin heşê mirov, pir baş hezm nekin, emê zoriyê bikişînin ku têngîna şaristaniya demokratîk watedar bikin. Pêkhateyên zanîne di vê mijarê de her tim di nava du şaştiyan de çûne û hatine: yan di nava pêkhateyên zanîn û desthilatîyê de bi tevahî heliyane, yan jî bi awayên mezhebên sektar (bêyî ku karibin zanistên xwe, bijareyên xwe yên siyasî û helwestên xwe yên exlaqî bi rengekî serbixwe bibijêrin), nekarîne xwe ji bicûrkembûyînan yan jî ji bûcirkmayîne rizgar bikin. Bêgûman di vê yekê de pêwîst e mirov bi berdewamî rola zorê û sermaye, ku mirov ji serî derdixin, li ber çavan bigire. Ta ku van herdu ferasetên pêkhateyên zanîne neyên mehkûmkirin, mirov nikare bijareya şaristaniya demokratîk bide xuyanîkirin. Tiştê ku tine, ne rastiya şaristaniya demokratîk e, lê mezhebgirîya jirêderketî û pêkhateyên zanîn û desthilatîyê ne, ku ji dîtina wê aciz hatine heştin. Van rastiyan, kû nikarin tenê bi kêmasî û şaştiyên vegotinên li ser civaka dîrokî bêne ravekirin, dikarin ancax bi ‘destpêkîyê zanistî’, angî bi şoreşek di zanistên civakî de werin veguherandin.

Pêkhateyên desthilatî û dewletê, sazûyî li ser danehevên sermaye yên pênc hezar salî, bi ezmûnên xwe yên rojane gelek baş dizanibûn ku, eger pêkhateyên bîrdozî û zanîne yên di mezintirîn pîvanan de birêxistin nekirana, wê nekarîbûna rejîmên xwe bidana berdewamkirin. Divê were zanîn ku heya mirov weke hêmana bingeîn a çavdêriyê nebûne ku emrazên desthilatîya serwer berhema-bermayî û nirxa-bermayî, ku di heman demê de herduyên din ên sêwîkên wê ne, û navgînên rewakirinê bi berdewamî kom dikin, wê zanistên civakî nikaribin bibin rejîmên heqîqetê yên watedar. Ta ku neyê têngîhiştin ku pêkhateyên mîtolojî, ol, felsefe û zanista pozîtîv bi dîroka daneheva sermaye û desthilatî re di nava hev de ne û yekîneyên xwe yên berjewendîyê raçav dikin, wê nikaribe gengaz bibe ku di zanistên civakî de şoreş çêbibe.

Duyemîn mijara girîng ku mirov ji têngîna şaristaniya demokratîk derxîne ew e ku di zanistên civakî de zemînê herî berfireh ji şoreşê re pêşkêş dike. Em vê yekê weke îdea (em dikarin jê re bêjin tez jî) ya bingeîn çavdêriya wê dikin: mirov îdea bike ku tevahiya ‘barbar’, koçerên qewman, qebîle, komun, mezhebên jirêderketî, cadû, bekar û hejar ên dîrokê bêpar in bi berdewamî ji tevger û sistemên watedar û ev qedera wan e, eşkere ye ku wê were wateya ku mirov bi navê berjewendîyên xwediyên daneheva sermaye û desthilatî pêkhateyên mîtolojî, ol, felsefe û zanistê hilberîne û emrazên daneheva zanîne çêbikê. Di dîrokê de, ne tenê serweriya sermaye û desthilatî heye; lê di heman demê de mekanîzma û serweriyên zanîne (yên mîtolojî, olî, felsefeyî û zanistî) jî, bi van serweriyan re di nava hev de herdem di nava yekîtiya berjewendîyê de bûne û di nava hev de bûne mijara gotinê. Sedema serneketina pêkhateyên sereke yên zanistên civakî yên dijber, di serî de zanistên civakî yên Marksîst, ew e ku şoreşên xwe yên zanista civakî li ser bingeha tevahiya dîroka daneheva sermaye û desthilatîyê negirtine dest û nekarîne wan bi sistemeke şaristaniya alternatîv re di nava hev de peş bixin. Bêgûman gelek mijarên ku qala wan hate kirin, di rexneyên berfireh de hatine derbaskirin, lê nekarîne zêdetir bêne pêşvebirin û li çarçoveyekê yekeya vegotina ku tevahiya dîrokê wergire nava xwe, bêne rûniştandin. Her wisa nekarîne feraseta xwe ya sistema cîhanê çêbikin û pêşî lê bigirin da ku nebin ceribandînan perçe-wesle.

Hêmana sêyemîn di sistema şaristaniya demokratîk de ew e ku hêmanên bajêr û sanayî, ku ji şoreşa çandinî û pê ve pêş ketin, xwedî hêza pêşxistinê ne, bêyî ku firset bidin danehevên pîrole yên sermaye, desthilatî û dewletê, spartî bi çînîbûna navîn û ku herdem rola şanika qansêr di nava civakê de dilîzin.

Angî, ji bajêr û sanayî re tê gotin ‘belê’; lê ji şanikên qansêrbûnê re, yên di bûnyeya wan de, tê gotin ‘na’. Eger em çavdêriya şebekeyên bajar-sanayî-desthilatî û ragîhanê yên roja me ya îro, ku bûne dêw, bikin û wekî din em wan bi van çavdêriyan re di nava hev de bidin rûniştandin ku jîngeh, jin, hejarî û bêkarî di rehendên felaketê de pîrsgirêkan pêk tînin, wê pir baş wate wergire ku gotina qansêrbûnê ya di pêkhateyên civakî de di cî de ye. Bi taybetî feryadên zanyarên civakî yên sereke yên roja me ya îro, di serî de yên I. Wallerstein, wekî din yên utopyageran, anarşîstan, herî dawî, yên femînîstan û tevgerên jîngehparêz; her wisa êrişên qaşo ‘barbaran’ (têngîna barbarîyê wê ji nû ve were gotûbêjîkirin), jirêderketîbûnên mezheban û serhildanên gundiyan, dikarin wateyek yekparegîr wergirin li hemberî gefa qansêrbûnê ku di bûnyeya civakî de pir wehîm bûye. Ti civak nikare xwe demeke dirêjtir ragire li hemberî wan danehevên heyî yên ku di emrazên bajar, çîna navîn, sermaye, desthilatî, dewlet û ragîhanê de hene. Tevî ku civak, ku bi awayekî şîpşîdandî hatiye girtin nava qefesa ji hesin, nikaribe feryadên xwe biguhêze asteke encamgir, rastiya ku ekolojî bi awayekî

rojane nişaneyên hawarê (S.O.S) dide, pir baş vedibêje ku sedema pirsgirêkan û rewşên qeyran û aloziyê sistema şaristaniya navendî ya heyî ye; her wisa em îdea dikin ku, ji bo derketina ji qeyran û aloziyê, ancax ronakkirinek, ku bi çavkaniyên bikok ên dîrokî û civakî hatibe girêdan û rojaneyê weke rewşa heyî ya van çavkaniyan tehlîl bike, pêwîst dike û pêşeroj jî dikare ancax li ser vê bingehê, bi Sistema Şaristaniya Demokratîk a Cîhanî ya Navendî ve, were bidestxistin.

Parêznameya min wê li derdora ronîkirina vê teza sereke di rehendên cûrbecûr de lê hûr bibe. Hewldana min a têgihîştina dîrokê di rehendên gerdûnî de bêgûman girêdayî wê nêrînê ye ku eger dîroka gerdûnî nebe, dîrokên navçeyî nikarin wate wergerin, ku ez bawer dikim nirxêke rêgezî di xwe de werdigire. Bêgûman e ku dîroka civakên herî jêbirî jî dikare di ronahiya dîroka gerdûnî de were ronîkirin. Wekî din, ez di asta rêgezî de nirx didimê ku rojaneyî (rewşa nihayî) dîrok e û dîrok jî niha ye. Lê divê ez, bi rêya lêzedekirina vê mijara girîng jî, dubare bikim ku ez van herdu rêgezên girîng ên dîrokî parve dikim: rewşa niha ya navçeyî, ne tenê weke dubareyek û weke kevneşopek, dîrokê dubare dike; lê teqez CEWAZÎ Û XWESERİYÊN XWE yên tevkariyê lê zêde dike û bi vî rengî di daneheva dîrokî de rola girîng dilîze. Ango dîrok ne tenê dubareyek e, lê tevkariya her cî û deman berhev dike û bi vî awayî xwe dubare dike.

Eger li cewaziyên, ne tenê di parêznameyên ên berî ve de, lê li yên di tevahiya axaftinên min ên nivîskî û dêvkî de di çarçoveya van rêgezan de were mêzêkirin, ez gûman nakim ku wê ve nêzikatiya min bi têgihîştî were pêşwazîkirin. Eşkere ye ku pêwîst e nêrînên min weke dubareyek zuwa, yan jî laderiyeke bikok neyên şîrovekirin. Ji bo yên ku zanibin çavdêrî bikin êşkere ye ku pêşketin cewazbûn e û tekane rêgeza gerdûnê ew e ku mirov ancax bi rêya cewazbûnê, guherînê pêktîne. Dema yek dike dudu, ne tenê daneheveke basît a çendanî çêdibe, lê bi vê re, weke cewaziya dudu her dem ji yekê pêk tê.

Di beşa piştî qismê pêşgotin û destpêka vê parêznameya min de, wê hinek pirsgirêkên rêbazî bîne gotûbêjêkirin. Wê were kirpandin ku perçebûna pirole ya di zanistan de tê wateya qeyrana zanistî û pêwendiya vê yekê bi qeyrana sistemê re heye. Her wisa wê li ser wateya nêzikatiya yekparegir a ji zanistê re were rawestîn.

Weke mijareke din a rêbazî, wê xwezayên cewaz, bi taybetî wê cewaziya xwezaya civakî were kirpandin. Wê di heman demê de di nava girêdana wê ya bi pirsgirêka jinê re were vekolîn ku vegera li xwezayê (Xwezaya Yekemîn), nêzikatiyên bikok pêwîst dikin.

Wê ji veqetîna subjê û obje re bi wurya nêzikatî çêbibe, her wisa wê pirsgirêkên ku bûye sedema wan û rêyên derbaskirina wan were guftûgokirin. Dîsa, wê pêwendiya wê ya bi sistema danehev a sermaye re were nişandan û pêdiviya derbaskirina wê were kirpandin.

Her wisa pêwîst te mirov zelal be di dubendiyên girîng ên rêbazî de yên weke gerdûnewerî-dîmanewerî, çerxanetî-xêzikîti û kûrewitî-navçeyîti. Wekî din pêwîst dike ku rêbaza diyalektîfî ji nû ve were şîrovekirin.

Zelaliya di têgînên rêbazî de dikare vegotina mijarên din hêsan bike. Ji ber vê yekê pêwîstî pê hat dîtin ku weke mijarek were rêkûpêkkirin.

Navê sernivîsa Beşa Çaremîn ev e: Nêzikatiyeke Felsefî ji Azadiyê re. Girîng dibe ku ev mijar were ronîkirin, ji ber ku girêdana sistema şaristaniya demokratîk ji nêz ve bi azadiyê re heye. Wesfa zordar a sistema şaristaniya navendî, karakterê şaristaniya demokratîk ê azadiyê dike sereke. Wê di vê beşê de pêwendiya xurt a wekhevî bi azadiyê re were tehlîlêkirin. A girîngtir jî wê li ser wê yekê were rawestîn ku têgîna wekhevî ku têgîneke rasteqîn e, li ser bingeha ku cewaziyan raçav bike, were şîrovekirin. Wê di derbarê teza me ya sereke de vebêjer be ku li ber çavan were girtin ku têgînên wekhevî û azadî, ku di nava pêwendiya wan a bi sisteman re nehatine tehlîlêkirin, di zanistên civakî de rê li ber pirsgirêkên girîng vekirine, ji nû ve bîne şîrovekirin.

Beşa Pêncemîn rexneya li aqil a di cûreya mirov de dike mijara xwe. Dema hewl were dayîn ku aqilê civakî bê pênasekirin, wê hewl bê dayîn ku sazbariya wê di rehendên teorîk-pratîk û analîtîk-hestî de were ronîkirin. Gelo bikaranîna aqil ji aliyê sistemên cîhanê ve, dikare rê li ber çî vebike? Gelo, hene sînoren aqil weke navgîna çareserî û pirsgirêkan? Em dikarin çawa Emmanuel Kant bikin rojaneyî? Pirsên bi vî rengî mirov hişyarker dikin di mijara ku aqilê me bi xwe, ku em wî weke navgîna çareseriyê bi kar tînin, dikare rê li ber pirsgirêkên girîng veke.

Di beşa şeşemîn de zayîn û pêşketina pirsgirêka civakî tîn lêkolînkirin. Wê hewl were dayîn ku bi awayê demajoyên dîrokî çavdêriya wê bê kirin ku sistema şaristaniya navendî çavakaniya bingehîn a pirsgirêkan e. Sedema ku her diçe pirsgirêkên civakî ew qas li her alî zêde dibin, ji ber cewhera sistemê ye. Lewre emrazên danehevê yên sermaye û desthilatî pirsgirêk bi xwe ne. Wê cûreyek dîroka pirsgirêkan were sêwirandin.

Di beşa heftemîn de weke navgîna çareserker a pirsgirêkan sistem çareserîya demokratîk tê pêşniyarkirin. Ji nû ve sêwirîna dîrokê weke dîroka civakî, kîjan wateyan di xwe de werdigire? Her

wisa tşkiliya nequtbûyî ya di navbera civaka demokratîk û dîrokê de tşkîrandin.

Beşa heştêmîn, weke dewama beşa heftêmîn, hewl dide modernîteya demokratîk weke alternatîva modernîteya kapîtalîst pênase bike. Bi pîvana ku gengaz be, di ronahiya waneyên sotîner de tşkîrîn ka çima feraseta herdu modernîteyan pêwîst e. Bi taybetî tşkîrîna şoreşên hemdem di vê wateyê de dîsa di ber çavan re tşkîrandin.

Beşa nehemîn, hewl dide ku aloziya sîstemî ya kapîtalîzmê û derfetên çareseriyê tehlîl bike. Gelo, dema ku modernîteya kapîtalîst weke awayê rojane yê sîstema şaristanî ya cîhanê ji hev dikeve, çi dikarin bibin alternatîvên wê? Em dikarin çawa modernîteya demokratîk ava bikin? Astengî û derfet çi pêşkêş dikin? Van pirsên ta radeya dawî sotîner, bêgûman bersivên xwe jî di nava xwe de werdigirin.

Beşa dehêmîn weke encam tşkîrîn. Bîlançoya ceribandîne ji gelek aliyan ve tşkîrîstî ber çavan. Dîrok ne di xetê rast a qedêrgerî de dimeşe û ne jî bi serê xwe ber bi armanca tşkîrîn ve pêş ve diçe. Ne bi serê xwe çavkaniya xirabiyê ye û ne jî zû ya dereng pêşkêşvane qenciye ye. Civakîbûna mirov dikare jiyîna xweşik gengaz bike. Civak bi xwe çavkaniyeke mezintirîn a çareseriyê ye. Tenê bes e ku em zanibin wê ji cûreyên nexweşiyên kujende, ji yên cûreyên qansêr jî tşkîrîn, biparêzin û em cîhana xwe, ku bihuşteke mirêder gengaz kiriye, tşkîrînin û bi vî rengî em bibijêrin ku bi awayekî xweşik bijîn!

3- HINEK PIRSGIRÊKÊN RÊBAZÎ

Rêbaz, ku tşkîrîna rê ya ku mirov bi awayekî herî kurtêbir digihîne armançê, ne tşkîrîneke ji navenda Rojava ye. Ji serdemên herî kevn ve di bizavên pîrzaniyê de tşkîrîndin. Rêyên xwe gihandina zanîne her tim hatine ceribandin. Ên herî encamgir ên jî nava wan weke rêbaza bingeîn hatine bijartin. Şewazeke ji edetê ye ku mantiqê, lewre rêbazek ji tşkîrîne ku di dibistanên ramanî de li ser wan herî pîr tşkîrînin, were pêşxistin. Dema ku navenda serwerî ya sîstema şaristanîya cîhanî derbasî Ewrûpa bû, pêşketinê ku di gelek qadan de raserî pêk tînin, di mijara rêbazê de jî xwe dan xuyakirin. Derketina holê ya Descartes û Galileo di sedsalên 16. û 17. de bi nêzîkatiyên xwe yên girîng ên rêbazê (metod), girêdana wê ji nêz ve bi wê yekê heye ku sîstema serwerî derbasî Ewrûpa dibe.

Pêşketina veqetîna subje-obje, ku ji tşkîrîne herî girîng ên rêbazî ne, tşkîrîndar e bi hikumkirina li ser xwezayê. Emrazên nû yên danehevê yên sermaye û desthilatî, herku giraniya xwe dan ser çavkaniyên hem fizîkî û biyolojîk û hem ên xwezaya civakî, dereng neman ku tşkîrînin ka van çavkaniyan çiqas raser in. Herku çavkaniya van herdu xwezayan dihatin objekîrîn, vana tevkarîyên zêdebûyî li daneheva sermaye û desthilatî li pey hev pêşkêş dikirin. Beranberiya vê pêşketina dargî di ramanê veqetîna subje û obje ye. Ev rewş li cem Bacon bi rengê veqetîna objektîv-subjektîv xwe dîtîsîne û li cem Descartes bi awayê dualîtiya tûj a giyan-beden, dîtîsîse. Li cem Galileo matematîk weke zimanê xwezayê mîna pîvaneke herî pêşketî ya obje xwe datîne holê. Pêşketineke dirûvê pêşketina ku rêwîtiya dirêj a dîrokê bo Mezopotamya li Yunanîstana Çaxa Kevn rê li ber vekir, vê carê tevî cewaziyên xwe yên xweser li Rojavayê Ewrûpa dubare dibe. Civaka Sumer jî di rastiyê de wan pratîkên jiyânê yên Mezopotamyaya Jorîn, ku di parzûna bi hezar salan de derbas bûbû, guhastibû Mezopotamyaya Jêrîn, cewaziyên xwe yên xweser jî lê zêde kiribû û bi vî rengî awayê xwe yê resen afirandibû.

Çavkaniya subje di sîstemên şaristanîya navendî her dem sermaye û desthilatî ye; zanebûnê, gotinê û vîna azad dinimîne. Carna takekes e, carna jî sazî ye, lê her tim heye. Ya ku dibe para obje jî her tim barbar, gel û jin ên li derveyê desthilatîyê ne. Tenê dema ku wekî xwezayê ji subje re xizmeta çavkaniyê bikin, bibîr tîn. Wekî pêdiviya xwezaya wan, nikare were hizirîn ku wateyên wan ên bi cûreyêke dîtîr hebe. Çîrokên di mîtolojiya Sumerê de, ku mirov weke bende ji terxê xwedayan û jin jî ji hestiyên parsû yên zilaman tîne afirandin, rehendên objekîrînê di kûranîyên dîrokê de dîtîsînin. Guhesîna vê nêzîkatiya obje û subje bo ramana Ewrûpa, bêgûman piştî veguheranên girîng gengaz bûye. Lê nikare were înkarkirin ku zincîra pêşketina wê di vê rasterê de bûye.

Jêbirîbûna veqetîna subje-obje a di roja me ya îro de bi serekîniya kapîtalê ya finansê re girêdayî ye. Serweriya hêmayî ya kapîtala finans di şaristanîya navendî de tevahiya awayên kevn ên subje-obje ji hev xistiye. Her kes, li gorî ku pêwîst be, xwe dixê şûna subje yan jî obje; sedema vê yekê bi rengêkî şîdandî bi şeweyên nû yên daneheva sermaye û desthilatîyê ve girêdayî ye. Civak, bi emrazên sermaye û desthilatî (ku çavkaniyên wan netewperestî, olperestî, zayendperestî û zanîstperestî ne), ku di rehendên hem rastîn û hem ferazî de wekî aşûtê tîne pîrkirin, mîsala extapot hatiye pêçandin. Di van mercan de her kes û her sazî dikarin bi tîra xwe, xwe di şûna subje û obje de bibînin. Dema ku erkeya xwedayan di civaka Sumer de emrazên bîrdozî dewr digirin, veguherana veqetîna subje-obje dibe tîstekî jêveneger, her wisa serweriyên xwedayan jî, bi taybetmendiyên xwe yên nû yên hêmayî, elbet wê veqetîna heyî nepêwîst bikin.

Herku diçe perçebûna zanînan û wendakirina wan a pîrozîyên xwe bi dirêjîya dîroka

şaristaniya navendî xwedî çîrokeke dirûv e. Vê yekê mijareke wisa ye ku di dîrokê de çavdêriya wê baş tê kirin ku emrazên sermaye û desthilatî çiqas pir bibin, zanîn jî ew qas perçe dibin. Zanist di tevahiya civakên klan û qebîleyan de jî yekpareyî ye. Nûnerên wê weke pîroz tene hesibandin. Zanist weke bexşa xweda tê dîtin û li her kesî, di rêjeya arzû û hewldanên wan de, tê belavkirin. Dema ku van nêzikatiyan di mîtolojiyan de bi tevahî, û di ol û felsefeyê de jî di pîvanên serekîn de bi vî rengî bûn, perçebûna yekemîn, bêhtir di zanistên xwezayê û pêkhateya zanistî ya Ewropaya Rojava de tê dîtin. Rêxistinên nû yên zanîne (akademî û zanîngeh), ku herku çû ji civakê qut bûn û bi tîra xwe hatin bezandin ji bo xizmet bikin ji elitên sermaye û desthilatî re, xwe bi rengekî eşkere di payeya saziyên guzîde ya dewleta nû (Leviathan) de dibînin. Pêvajoya sermayebûn û desthilatîbûna zanistê di heman demê de bûye pêvajoya biyanîbûna ji civakê. Biryargeh û perestgeh ên ku pîrsgirêkan çareser dikirin, êdî veguherîne navendên afirandina pîrsgirêkan, biyanîkirinê û serweriya bîrdozî. Çiqas çavkaniyên xweza û civakê hebin, ew qas beşên zanistê hatine dariştin. Ev rastî tenê bi serê xwe jî têrî dike ku mirov navheviya zanist-sermaye-desthilatî îspat bike. Qada zanistê, weke pîroziya tevahiya civakê, heta jê tê ji xizmetkirinê dûr ketiye. Navendên zanistê bûne pişeyên pere, heta bûne sermaye bi xwe û ketine nava hemtewaniya herî xeternak a desthilatîyê. Em baş dizanin ku her cûre çekên rûxandinê, di serî de çekên nukleerî, her wisa wan pêşketinên ku di rehendên ku jîngehê birûxinin de xeteriyê pêk tînin, çavkaniyên xwe ji navendên zanistê digirin. Di şûna endîşeya heqîqetê (wujdana kolektîf a civakê) de, hatine terfîkirin bo aqilmendiya hilberandina sermaye û desthilatiya herî berdâr.

Dema di roja me ya îro de gotin ‘zanist’, yekemîn tiştê ku tê heşê mirov ev pîrs e: “Gelo çi qas pere tîne?” Lê di rastiye de tiştê ku civak ji zanistê dipê ew e ku bersiv bide endîşeyên wê yên bîngehîn. Civak, ji ber endîşeyên xwe yên dîrîngî û arîşî, zanistê di nava yekparetiya wê de weke pişeya xwedatiyê hesibandîye û wê wisa pejirandiye. Çilvîrîşa akademî û zanîngehan bi van mercan ve girêdayî ye. Qeyrana zanistî çavkaniyên xwe ji van mercan digire. Dîroka zanîne, girêdayî bi dîroka şaristaniyê di veguheranê re derbas bûye û nekariye xwe rizgar bike ji girtina para xwe di heman pîvanê de ji aloziya giştî ya sistemê jî. Gotiye ku wê bibe navgîna çareseriyê, lê ew bi xwe bûye navgîna herî girîng a pîrsgirêkan. Encam perçebûna zanistî, her wisa alozî û belavî ye.

Pêwîst dike ku pîrsgirêka xwezayê cewaz, bi gotineke din, pîrsgirêka xwezayê yekemîn, duyemîn û sêyemîn were têgihîştin. Tevahiya xwezaya ji bilî civaka mirov, bi awayê Xwezaya Yekemîn tê veqetandin. Ev têgîneke wisa ye ku di nava xwe de bi nakok e. Berî her tiştî dikare were hizîrîn ku veqetînen di pîrrengiya bêdawî de, her wekî zîndewer-nezîndewer, riwek-lawir, heta fîzîk-kîmya, gavek wêdetir dîringa dîbar-nedîbar û enerjî-dîring, dikarin bêne pêşxistin. Her wisa em dikarin qala wê yekê bikin ku her veqetîn li gorî xwe xwedî civakek e. Dema em hîn ji nêztir ve li pîrsgirêka xwezayan binêrin, emê bibînin ku bandorên kûr ên veqetîna subje-obje di xwe de werdigirin. Dikare were kirpandin ku vê yekê, ne veqetîneke bijûndar e û herî kêr bi mercedarî pêdivî bi kirina van veqetînan heye.

Civaka mirov, weke Xwezaya Duyemîn, bêgûman qonexeke pîr girîng a pêşketineke xwezayî ye ku subjeyên wê hene. Di şûna xwezayeke cuda de, wê zêdetir watedar be ku weke qonaxa xwezayeke cewaz were wesfandin. Taybetmendiya herî veqetîner a girîng a xwezaya civakê ew e ku kapasîteya wê ya mejî bilind e, nerme ye û hêza xweavakirinê ye. Di Xwezaya Yekemîn de jî bêgûman mejî, nermeyîti û hêza xwe avakirinê heye. Lê li gorî xwezaya civakê, xwedî sazbariyeke giran, sext û hêdî ye. Pîr girîng e ku mirov xwezaya civakê weke xetek bike teorîk. Her çend sosyologên yekemîn pêşikiyê di rêza sereke de dabîn vê mijarê, ber bi roja me ya îro ve analîzên wan ên perçe û pêkhate zêdetir derketine pêş, heman weke ku di analîzên din ên li ser xwezayê de çavdêriya wan tê kirin. Wekî din dabeşbûna xwezaya civakê weke serasazî û bînesaziyan û bi awayê aborî-siyasî-desthilatî; her wisa dabeşkirina wê bi rengê tebeqe û qonaxan, her wekî komuna seretayî, koledarî, feodalîzm, kapîtalîzm û sosyaliizm-komunîzm, tenê li ser bîngeha nêzikatiyeke pîr bidîqet a ‘CEWAZÎ’, dikare encamên watedar biafirîne. Ti tebeqe, perçe û analîza pêkhate nikarin ciyê nêzikatiya yekparegîr a teorîk bigirin. Dikare were gotin ku di vê mijarê de ti filozof û civaknas nekarîne nêzikatiyên yekparegîr ên Eflatûn û Arîsto derbas bikin. Heta şîroveyên yekparegîr ên pîrzan û pêxember ên ku koka wan Rojhilata Navîn e û bi gelemperî Rojhîat e, li gorî filozof û civaknas ên modernîteya kapîtalîst, bêhtir fêrkar in û civakî ne. Tê wateya nirxeke nêzikatiya hin pêşvetir û pêşketitir. Bi girîngî hatiye kirpandin ku rola herî girîng a di vê yekê de jî emrazên daneheva sermaye û desthilatî dilîzin.

Ji nû ve û bi rengekî kûr pêdivî bilezgînî bi metoda nêzikatiya teorîk li ser civaka mirov heye. Pêwîst e bi girîngî were têgihîştin ku wan rêbazên sosyolojî yên fetisî di nava geremoliya hejmaran de, bêhtir ji ronîkirina rastiye, wê dinuxêvin. Divê weke nitraneke neyê dîtin ku ez dibêjim sosyolojiyên heyî ji mîtolojiyan zêdetir ser rastiye dinuxêvin. Heta hîskirina rastiye ya di mîtolojiyan de, li gorî wate ya di sosyolojiyên modernîteya kapîtalîst de, ta radeya dawîn zêdetir mirovane ne û nêzî heqîqetê ne.

Bêgûman zanista civakî girîng e, lê zor e ku mirov ji awayên wê yên heyî re bibêje ‘zanist’. Wan gotinên sosyolojî yên li naverastê, ji ravekirina modernîteya fermî wêdetir, zêde wateyeke wan nîn e. Di vê mijarê de pêdivî, bi rengekî bikok, bi şoreşeke zanistî û derketineke rêbazî heye.

Qonaxa ku tê xwestin bi Xwezaya Sêyemîn were watedarkirin, dikare ancax bi vê şoreşa zanistî û rêbazî gengaz bibe. Xwezaya Sêyemîn weke têgîn tê wateya ji nû ve hemahengiya Xwezaya Yekemîn û Xwezaya Duyemîn di qonaxeke jor de. Sentezeke xwezaya civakî di asta jor de bi Xwezaya Yekemîn re, bi qasî paradîgmeyek teorîk a şoreşger, şoreşeke bikok a pratîk pêwîst dike. Destnîşankar e ku bi taybetî sistema cihanê ya kapîtalîst, ango modernîteya wê, ku qonaxa sistema şaristaniya navendî ya roja me ya îro ye, were derbaskirin. Gavên ku pêwîst in ji bo vê yekê bi serkeftî bîn avêtin ew in ku avabûnên şaristaniya demokratîk di asta hindiktirîn de pêş bikevin, weke mijarên hîn veqetîner di karakterê civaka ekolojîk û femînîst de pêşketin çêbibe, hunerê siyaseta demokratîk sazbar bibe û avabûnên civaka sîvil a demokratîk pêk werin.

Xwezaya Sêyemîn ne sozeke nû ya bihuşt yan utopya ye; lê ew e ku mirov cewaziya xwe ya hêza zanabûnê ku li ser xwezayan zêde dibe biparêze û bi vî rengî TEVLÊBÛNA XWE ji ahengiya mezin re çêbibe. Ev ne tenê bêriyek, armancek û sozek ji bo utopyayan e, lê hunerê jiyanê baş û xweş e, ku wateya wê ya pratîk a rojaneyî heye. Ez qala biyolojîzmê nakim. Ez xeteriya vê nêzikatiyê dizanim. Her wisa ez qala utopyayên bihuştê ‘Xwedatî’yên danevehên sermaye û desthilatîyê jî nakim. Ez dikarim texmîn bikim ka ev nêzikatî jî di kûranî da tê çî wateyê û armancên wê yên xeter û rûxîner çî ne. Ez dikarim diyar bikim ku soza çors a Materyalîzmê jî ji bo komunîzm û bihuştê kûvî ye û sazbar nîn e, her wisa cûreyek peydeya nûk a lîberalîzmê ye. Jixwe ji ezmûnên me yên rojane yên jiyanê, tê gihîştin ku bêhna dojhê ji her cûre sozên lîberalîzmê tê.

Pêkhatina Xwezaya Sêyemîn ‘demajo’yeke dirêj pêwîst dike. Sistema demokratîk, weke rejîma Xwezayên Yekemîn û Duyemîn a wate û pêkhatinên wekhevî û azadî di qonexeke jor de li ser bingeha cewaziyan, bu wê yekê gengaz dibe ku têde taybetmendiyên civaka ekolojîk û femînîn pêş bikevin. Xwezaya mirov a civakê dînamîkên pêkhatina vê qonaxê di xwe de werdigire. Dema mirov li mijara xwezayên cewaz, ku pêwîst e li ser were ponijîn, bi vê rêbazê nêzik bibe, vê yekê dikare mirov bibe ber pêkanînen zêdetir watedar ên teorîk û pratîk.

Pirsgirêkek girîng a rêbazê di van demên dawîn de di çarçoveya gerdûnewerî-dîmanewerî de tê gotûbêjîkirin. Şîrovekirina ‘wate’yê jî bi awayê gerdûnîtiya wê û cûzîtiya wê, tê wateya heman naverokê. Li vê derê em bi pirsgirêkek rêbazî re rûbirû ne, ku pêwîst e bi dîqet were tehlîlîkirin. Em dikarin vê pirsgirêkê weke qonexeke nû jî, ya ku veqetîna subje-obje hatiye, pênase bikin. Sedema ku ji van nêzikatiyên tund re, ên di emrazên sermaye û desthilatî de, bi piranî tê gotin ‘zagon’, ji ber mercên dargî yên li ser bingeha ev cûre pirsgirêkên rêbazî ne. Lêdana etîketa ‘gerdûnî’ li nêzikatiya zagonperest, ji nêz ve girêdayî ye bi navgîniya rewakirina bîrdozî. Ew bêtîya ‘zagon hesin dibirre’ jî vê derê tê. Pêwîst e baş were têgihîştin ku zagon dariştineke desthilatdariyê ye. Em ji bîr nekin ku desthilatî tê wateya sermaye. Serweriya desthilatî di heman demê de tê wateya ‘zagon’. Zagon jî di pîvana ku ‘gerdûnî’ be de xurt e û dijrabûna wê tê negengazîkirin. Avakeriya xweda ji hêmayî mirov, wisa dest pê dike. Mirov ê xwedî desthilatî bi rêya xwedakirina dîktaya xwe ku nikare bi rengekî eşkere wê bîne ziman, û bi rêya afirandina bi vî awayî navgîneke dahiyane ya rewakirinê, disêwirîne ku wê karibe desthilatiya xwe hêsantir bidomîne. Pêwîst e mirov baş têbigihîjê ku hewldanên bi vî rengî ji koka hemû gerdûnîtiyan re jî – her çend bi tevahî nebe jî – di rêjeya girîng de dibin çavkanî.

Dîmanewerî jî, her çiqas weke cemseriyeke dijber were teyisandin, di cewher de fikareyeke dirûv di xwe de werdigire. Tê wateya awayê mirov ê biçûkkirî yê dûrxistî bi tevahî ji rêsa, rê û rêbazan. Derî vekirî dihêle ji feraseta nûk a “çi qas mirov hebin ew qas jî rê û rêbaz hene”. Li gorî ku vê yekê di pratîkê de ne gengaz e, di encam de dibe tiştekî jêveneger ku dîl bikeve destê zagonên gerdûnîtiyê. Herdu feraset jî para zeka ya di civaka mirov de, yan bi rêya pir nitrandinê, ango guhastina asta ‘zagona gerdûnî’, yan jî bi rêya biçûkkirin û daxistina awayê “her kes xwedî zagoneke e”, wê jî rê derdixin. Lê gengaz e ku mirov zekaya civakî bi rengekî rasteqîntir şîrove bike. Dikare rê li ber gotîneke berdartir veke, ku mirov wan weke du awayên navhevî yên rastiya xwezayî bike têgîn, bêtî ku mirov şeweyên li ser rêsa û dîmaneweriya gerdûnî veguhêzîne asta cemserên dijber. Rêşageriya neguherbar a gerdûnî mirov digîne pêşveçûneriya xêzikî ya dûz, lê eger dawîya vêya di gerdûnê de hebûya, diviyabû em heya niha gihîştibanê. Qusûrêkî wisa ya pêşveçûneriyê heye. Eger vê yekê rast bûya ku gerdûn ber bi armancek ve bi berdewamî pêş ve diçe, wê demê li gorî pêdiviya ‘mêjînerî’ ku bêdawîtiyê di xwe werdigire, diviyabû jî mêj ve gihîştiba vê armanca xwe. Dîmanewerî ku berevajî wê ye, têgîna ‘çerxîtiya bêdawî’ di xwe de werdigire, lê eger ev rastbûya, diviyabû wan guherîn û pêşketinên heyî yên gerdûnî nehitabana jiyîn û çênebana. Ji ber van sedeman pêşveçûnerî û çembergerî lêgerînên rêbazî yên bêpar in ji ravekirina pêşketina gerdûnî, ku di cewher de bi rêya yekbûn û guherînê cewaz dibe. Rêbazên wisa ne ku qusûrên wan hene. Baweriya min ew e ku pêwîst e rêbaza bêhtir nêzî rastiye, bi awayekî wisa were pênasekirin ku pêkhatîyek be ‘ku bi rêya cewazbûnê guherînê gengaz bike, her wisa bi qasî ku keliyî û nihayî be, bêdawîtiyê jî di xwe de wergire’. Ji bo ku rejîma heqîqetê were damezirandin, wê vê yekê perspektîveke rêbazî ya bêhtir raveker û vebêjer pêşkêş bike ku bi qasî ku pêşveçûn çerxî be û çerxîtiyê pêşveçûn be, bêdawîtiyê di keliyê de veşartî be û hundirîn (içkin) be.

Girîng e ku mirov di mijara rêbaza diyalektîk de jî qala hinek mijaran bike. Bêgûman vedîtina rêbaza diyalektîkî mezintirîn destkeftîyek e. Bi çavdêriyên kûr her keliyê tê vedîtin ku gerdûn

karaktera diyalektîkî di xwe de werdigire. Lê mijara ku li vê derê pîrsgirêk pêk tîne, di derbarê wê yekê de ye bê ka wê diyalektîk çawa were pênasekirin. Di mijara diyalektîkê de cewaziya di navbera şîroveyan Hegel û Marks de tê zanîn. Rûxînen ku bûne sedemên wan, ji bo herdu şîroveyan jî dîlxweşker nîn e. Ji ber ku şîroveya Hegelyen bû sedema avabûna dewleta netewperest a Alman, encamên xwe yên sawdar, bi pêkanîna faşîzmê re nîşan daye. Tê zanîn ku encamên pratîkbûnên peyhatiyên Marks ên sosyalîsta pêkhatî ya çînîparêz cuda bin jî, rê li ber gelek neyîniyan vekirin. Li vê derê di şûna ku mirov qusûrê di Marks yan jî di Hegel de bibîne, wê bibe nêzikatiyeke hîn rasttir ku mirov qusûrê di yên ku diyalektîkê bi têra xwe şaş şîrove kirine de bibîne. Bi ser re, ne tiştê rast e ku mirov nêzikatiya diyalektîkî bike malê Hegel û Marks; disa, ne tespîteke tam di cî de ye ku mirov wê bike malê ramana Yunan a Çaxa Kevn jî. Di pîrzaniya Rojhilat de mirov rastî gelek şîroveyan diyalektîkî dibe. Di vê mijarê de bêgûman li Yunanîstana Çaxa Kevn û Ewropaya Ronakbîrî destkeftiyên girîng hatine bidestxistin. Divê mirov diyalektîkê ne weke yekîtiya rûxîner a dijberan û ne jî guherîna weke bêdîj û bi awayê çêbûnewerî û afirana keliyê, şîrove bike. Feraseta yekemîn digihîje meyleke herî çors û cemseran her tim dike dijminên hevdu; lê mirov ji dîtina gerdûnê bêpar ji rêsayan û her tim ji awayê aloziyê wêdetir nabe ti encamek. Û feraseta duyemîn mirov dibe encamek wisa ku pêşketinê bêrakîşîn, bêpar ji dijberan, her wisa weke ku ne xwedî dînamîka xwe be û her tim li pêdiviya hêzeke biyanî bigere, dibîne; lê gengaz xuya nake ku vê yekê were piştrastkirin. Û tê zanîn ku mirov ji vî deriyê xwe digihîne metafîzîkê.

Wê demê, pîr girîng e ku mirov diyalektîkê ji van herdu şîroveyan pirole rizgar bike û pak bike. Diyalektîkeke ne rûxîner, lê avaker, ji xwe mijareke wisa ye ku di pêşketinan de çavdêriya wê tê kirin. Ji bo mînak, mirov bi xwe pêşketineke diyalektîkî belkî jî bi qasî temenê gerdûnê, ku bi texmînî te hesabkirin, di xwe de werdigire. Mirov xwedî atom û molekulên herî pêşketî yên ji livikên jêr-atomî ye, her wisa hemû qonaxên biyolojîk jî di nava xwe de dihevine. Ev pêşketina mirêşder diyalektîkî ye. Lê di zelaliya ku nikaribe were înkarkirin de ye ku diyalektîkeke pêkhatî û pêşvebir dîteyisîne. Bêgûman nakokiyên çînî (gengaz e yên kabîleyî, etnîkî, netewî û sistemî jî li vana bîne zêdekirin), ku pîr tene gotûbêjîkirin, dijminahiyên diyar di xwe de werdigirin. Lê, eger em hêza mezintirîn a nermeyî ya aqilê civakê ji bîr nekin, mirov dikare van nakokîyan guncav li gel giyana diyalektîkê çareser bike, bêtî ku mirov xwe bigihîne nijadkujiyan,. Bi ser de, xwezaya civakê bi mînakên bêhejmar ên ev cûre çareserîyan tijî ye. Dema bîrdozger gotine ku wê pêşketinê bi awayekî çêtir vebêjin, lê belkî jî li derveyê vînen xwe, nekarîna xwe rizgar bikin ji ketina nava encamên berevajî. Ketina wan a pîrî caran nava van rewşan, herî kêr nîşan dide ku şîrovekirina diyalektîkê jî hîn girîngiya xwe diparêze.

Ji bo ku di mijara diyalektîkê de rê li ber şaşîtiyek neyê vekirin, pêwîst e berawirîya wî bi metafîzîkê re jî bi kurtî were şîrovekirin. Ji ber ku metafîzîk çêbûnê li derve û di afirînerê de dibîne, bêgûman ev bûye nêzikatiya herî bêberdar a dîrokê. Felsefe, ol û zanîstperestiyên pozîtîv, ku vê nêzikatiyê rê li ber wan vekiriye, sistemeke tam a ‘mêtingerîya mejî’afirandine. Belkî pêdiviya xwezayê bi afirînerê ji derve nîn e; yan jî, eger hebe jî, ev afirîner dikare ancax ji hundir ve be. Lê mirov dikare pîr bi hêsanî îdea bike ku metafîzîk li ser zekaya xwezaya civakî, heman weke afirînerê ji derve, ‘rejîmên mejî yên mêtinger’bi cî kiriye. Di vê wateyê de, pîr girîng e ku mirov metafîzîkê rexne bike û wê derbas bike.

Lê ew mijara ku ez dixwazim di derbarê metafîzîkê de vekim, bi aliyekî wê yê din ve pêwendîdar e. Ez qala wê yekê dikim ku mirov nikare bê metafîzîk bijî. Ew metafîzîka mijara gotinê, afirînen çandî yên civaka mirov in. Li gel mîtolojî, ol, felsefe û zanistan, her cûre teknîkên hilberînê, polîtîka û huner jî di nava vê de ne. Beranberîya fizîkî ya hestên başî û xweşîkiyê nîn e. Vana nîrxên xweser bo mirov in. Bi taybetî exlaq û huner nîrxên metafîzîkî ne. Li vê derê mijara ku pêwîst e were ronîkirin, ne dubendiya metafîzîk û diyalektîkê ye, lê veqetînen di navbera afirînen metafîzîkên baş û xweş û metafîzîkên xirab û kirêt de ne. Disa, ne dubendiya ol-bêolî û felsefe-zanîst, lê bawerî, heqîqet û rastiya olî, felsefî û zanîstî ne, ku jiyanê bêhtir rakêşer û dîlkêşê dikin.

Pêwîst e neyê jibîrîkirin ku xweza ji bo jiyanê mirov listokek, ku mezinahî û cîherengiya wê pîr e, daniye ser dikê. Nabe ku rola mirov a li ser vê dikê, bibe heman a xwezayê. Ew li ser vê dikê, dikare ancax bi listokên ku wê/wî bi xwe ava kiriye, jiyanê xwe rêkûpêk bike. Pênaseya şanoyê weke teyîsîna jiyanê, çavkaniyên xwe ji vê rastiya kûr digire. Ya girîng ew e ku aliyên xirab û kirêt û şaşîtiyên vê jiyanê li dikê bîne daxistin asta herî kêr û rastî, başî û xweşîkiyên wê bîne rakirin asta herî zêde. Dema ku em qala metafîzîka baş, xweş û rastê dikin, em balê dikişînin ser vê taybetmendiya wê ya kûr a mirovî. Nexwe, ez qala metafîzîka kor, kerr û sehekhar nakim. Ez di wê baweriyê de me ku van destnîşankirinan pîr girîng in dema mirov di derbarê rêbazê de berawirîya diyalektîk-metafîzîk bike.

4- PIRSGIRÊKA AZADIYÊ

Ji min tê û ez dikim bêjim ku azadî hema hema armanca gerdûnê ye. Min pîrî caran ji xwe pîrsiye bê ka gerdûn bi rastî jî li pey azadiyê digere. Binavkirina azadiyê tenê weke lêgerîneke kûr di nava civaka mirov de, ji min re her tim kêr xuya kiriye û ez wisa hizirî me ku teqez aliyekî wê yê pêwendîdar bi gerdûnê re heye. Dema em dubendiya livik-enerjî wekî kevîrên bîngêhî ên

gerdûnê bihizirin, ez bêhtirs dikirpînim ku enerjî tê wateya azadiyê. Ez bawer dikim ku livika daringî jî pakêçeya enerjîyê ye ku bi awayê mehkûm e. Tîrêj awayekî enerjîyê ye. Ma dikare were înkarkirin ku tîrêj xwedî herikîneke çiqas azad e? Her wisa em tevî watedarkirina kuantayan, weke awayên enerjîyê yên livika herî biçûk têne pênasekirin, weke bandora ku di roja me ya îro de hema hema tevahiya cîherengiyê rave dike, bibin. Belê, tevgera kuantûmî hêza afirîner a tevahiya cîherengiyê ye. Ez nikarim xwe jê bidim alî ku nebêjim ka ew e ew Xwedayê ku her tim lê tê gerîn. Her wisa dema ku tê gotin ku ser-gerdûnî jî heman weke di karaktereke kuantûmê de ye, dîsa heyecan tê min û ez dibêjim ‘dibe ku wisa be’. Dîsa, ez nikarim xwe jê bidim alî ku nebêjim ka ew afirîneriya ji derve ya Xweda, ji vê re tê gotin.

Li gorî min girîng e ku mirov di mijara azadiyê de xweperest nebe û nekeve daxistkariya mirov. Ma perpitîna mezin a lawîrek di qefesê de ya ji bo azadiyê dikare were înkarkirin? Dema ku strîna bilbil senfoniya herî bijarte li dû xwe dihele, em dikarin vê rastiyê bi kîjan têgîn, ji bilî azadiyê, rave bikin? Eger em hîn pêşdetir biçin, ma hemû deng û rengên gerdûnê azadiyê nahînin bîra mirov? Hemû perpitînên jinan, weke yekemîn û dawîn koleyên herî bindest ên civaka mirov, dikare bi kîjan têgîn, ji bilî gerîna wan a li azadiyê, were ravekirin? Şirovekirina filozofên herî kûr, ji bo mînak Spînoza, azadî wekî hêza wate û xwe rizgarkirina ji nezaniyê, ma nayê heman wateyê?

Ez naxwazim pîrsgirêkê di nava naveroka wê ya bêdawî de bifetisînim. Her wisa ez naxwazim wê weke rewşa xwe ya ‘mahkûmiyet’ a zayî ji dayikê jî bînim ziman. Delîla wê ew e ku min ji bo bîranîna Prometheus nivîsandina helbestê, ku cûreyek gerîna li azadiyê ye jî, ji bilî çend hevokan, qet neceriband. Tê zanîn ku ew jî, ji bilî hêmayîtî, ti wateya wê nîn e. Lê, ma dikare were piştgokirin ku ez mezintirîn şopînerê wateya azadiyê me?

Dema em azadiya civakî dikin pîrsgirêk, vê destpêka me ya kurt ji bo wê yekê ye ku mirov di meseleya kûraniya mijarê de hişyarker bike. Pênaseya civakê, weke xwezaya ku kûraniya wê ya zekayê ya herî pêşketî ye, di mijara tehlîla azadiya de jî ronakker e. Qadên kûr ên zekayê, ew qad in ku ji azadiyê re hestiyar in. Gotina di cî de ye ku mirov bibêje ku her kîjan civak be, hêza zeka, çand û aqilê xwe çî qas kûr kiribe, xwe ew qas ji azadiyê re meylidar kiriye. Dîsa, ev bêje jî gotineke rast e ku civakek xwe çî qas ji van nîrxên çandî, zeka û aqil bêpar hiştibe, yan jî ji wan bêpar hatibe hiştin, ew qas koletiyê dijî.

Dema ez di mijara qebîleya Îbranî de diponijim, her tim du taybetmeniyên wan ên bingeîn tên bîra min. A yekemîn, pisporiya wan a di mijara pere de ye. Her tim serweriya pere di destên xwe de digirin. Hem di aliyê teorîk de û hem jî di aliyê pratîk de dizanin ku wê bi vê yekê karibin cîhanê bi xwe ve girê bidin û heta têxin bin serweriya xwe. Em dikarin ji vê re bibêjin serweriya cîhanî jî. Li gorî min, a girîngtir ew e ku ya duyemîn, ango serweriya arîşî, hîn baştir bi ser dixin. Cihûyan pêşî bi pêxemberên xwe; paşê bi nivîskarên xwe û di modernîteya kapîtalîst de jî bi her cûre filozof, zanyar û mêr û jinên xwe yên hunerî ve, serweriyeke çandî ya arîşî, hema hema bi dîrokê re hemsal, damezirandine. Lewre tespîteke ta radeya dawîn rast e ku mirov bibêje ku ti qebîle nîn e ku bi qasî qebîleya Îbranî zengîn û azad be. Eger mirov di derbarê serdema me de çend mînakên bide, wê ev rastî bi zêdeyî piştrast bibe: Koka hêza piraniya serwerên rasteqîn ên kapîlatala finans, ku li ser aboriya kûrewî zal in, Îbranî ye, ango Cihû ye. Eger mirov qala navê Spînoza di derketina felsefeya hemdem de, yê Marks di sosyolojiyê de, yê Freud di psikolojiyê de û yê Einstein di zanista fizîkê de bike; her wisa mirov bi sedan mirovên teorîsyenên hunerî, zanistî û siyasî li vana zêde bike, dibe ku vê yekê mirov di derbarê hêza rewşenbîrî ya Cihû de bi têra xwe bike xwedî raman. Ma dikare were înkarkirin serweriyên Cihûyan ên di cîhana rewşenbîriyê de?

Lê li rûyê din ê madalyonê, yên din û yên dîtir ên cîhanê hene. Serwerî, hêz û zengîniya daringî û arîşî ya aliyekî, bi buhaya hejarî, bêhêzî û kerîbûna yên dîtir pêk tên. Lewre ev gotin, ango bêjeya navdar ku Marks ji bo proleterya gotiye: “Eger proleterya bixwaze xwe azad (bi gotineke din rizgar) bike, ti çareya wê nîn e, ji bilî azadkirina tevahiya civakê”, ji bo Cihûyan jî derbasdar e. Marks wekî ku Cihûyan hizirî be û vê bêjeyê gotibe. Eger Cihû dixwazin ji azadiya xwe û ji hêzên xwe yên zengînî, zeka û wate ewle bibin, neçar in ku civakên cîhanê jî bi şeweyeke dirûv zengîn bikin û wan di alî arîşî de xurt bikin; wekî din tu rêya wan nîn e. Nexwe dibe ku her kêliyêk Hîtlerên nû li ser wan peyda bibin. Di vê wateyê de rizgarî, ango azadiya Cihûyan gengaz dibe, tenê dema ku bi rizgarî û azadiya civakên cîhanê re di nava hev de were hizirîn. Divê jê gûman neyê kirin ku erka herî birûmet ji bo Cihûyan, ku ji bo mirovahiyê gelek tiştan bi ser xistine, ew e. Wê demê mirov dikare ji nijadkujiya bixof a Cihûyan jî tê bigihîje ku zengîniya û rûmetên arîşî yên damezirandî li ser hejarî û nezaniya yên dîtir, nîrxêke rasteqîn a azadiyê di xwe de wernagirin. Wateya rasteqîn a azadiyê di karakterek wisa de ye ku veqetîna em û yên dîtir derbas bike û ji aliyê her kesî ve bê parvekirin.

Eger em sistema şaristaniya navendî li ser bingeha pîrsgirêka azadiyê binîrxînin, em ê çavdêrî bikin ku bi koletiyek, ku herku çûye qatqatî bûye, hatiye barkirin. Koletî di sê rehendan de jî bi awayekî xurt tê jiyanandin: Pêşî, koletiya bîrdozî tê avakirin. Avakirina ji mîtolojiyan Xwedayên tîrsîner û serwer, bi taybetî di civaka Sumerê de, pir balkêş û têgihîner e. Qata jorîn a Zîguratê, weke ciyê Xwedayê ku li ser mejiyan zal e, tê hizirîn. Qatên ortê biryargehên rêveberiya siyasî ya

keşîşan e. Qata herî binî jî weke qata xebatkarên zenaetkar û çandiyar, ku ji her cûre hilberînê re têne bezandin, hatiye amadekirin. Ev modêl heya roja me ya îro di cewher de neguheriye, lê tenê gihîştîye rewşeke mezintirîn a vebûn û belavbûnê. Ev çîroka sîstema şaristaniya navendî ya pênc hezar salî, pevbestîna dîrokê ya herî nêzî rastiye ye. Hîn rasttir, rastiye e ku weke ampîrîk çavdêriya wê tê kirin. Tehlîlkirina Zîguratê tê wateya tehlîlkirina sîstema şaristaniya navendî; lewre tê wateya ku mirov sîstema cihanê ya kapîlatîst a roja me ya îro, li hîmê wê yê rasteqîn bide rûniştandin û wê tehlîl bike. Dema ku pêşketina berdewamî ya sermaye û desthilatî weke kumulatîv (danehev) rûyêkî madalyonê ye, lê li rûyê din bi awayekî bixof koletî, birçîtî, hejarî û kerîbûn heye.

Em baştir têdighîjîn bê ka pîrsgirêka azadiyê çawa kûr bûye. Sîstematîka şaristaniya navendî, eger herku biçê bêparkirina civakê ji azadiyê û xistina wê ya asta civaka kerî misoger neke, nikare xwe bide berdewamkirin û hebûna xwe biparêze. Çareserîya di mantiqê sîstemê de ew e ku zêdetir sermaye û emrazên desthilatîyê çêbike. Lê ev jî tê wateya zêdetir hejarbûn û kerîbûnê. Sedema ku pîrsgirêka azadiyê ew qas pîr mezin bûye û bûye pîrsgirêka bingeîn a her serdeman, ji ber dubendiya di xwezaya sîstemê de ye. Me rewşa minak a qebîleya Cihû tewş pêşkêş nekir. Ta radewa dawî fêrkar e. Ji ber vê sedemê, bi dirêjîya serdeman, ji girîngiya xwe tu tiştek wenda nekiriye, ku mirov hem koletiyê û hem azadiyê bi rêya Cihûtiyê bixwîne.

Her wisa em dikarin wê gotûbêja kevneşopî ya di derbarê ‘gelo, kîjan ji vana zêdetir azadiyê tîne, pere yan zanebûn?’, di ronahiya vê vegotinê de baştir têdighîjîn. Heta ku pere weke navgîneke danehev a sermaye, ango weke xespa berhem û nirxa bermayî rol bilize, wê her tim bibe navgîna koletiyê. Vexwendina wî ya ji xwediyê xwe re her tim komkuji, gelek baş rave dike ku pere nikare ji bo azadiyê bibe navgîneke pêewle. Pere di rola livîka daring de ye, ku dijrabere enerjiyê ye. Dikare were gotin ku zanebûn her dem zêdetir nêzî azadiyê ye. Zanebûna li ser bingeha rastiye, ji azadiyê re her tim asoyê vedike. Û ji ber vê sedemê ye ku zanebûn her tim wekî herikîna enerjiyê tê pênasekirin.

Mirov azadiyê weke pîrbûn, cûrebûn û cewazbûna di gerdûnê de pênase bike, wê vê yekê di ravekirina exlaqê civakî de jî ji mirov re hêsayî çêbike. Pîrbûn, cûrebûn û cewazbûn, bi rengê sergrtî be jî, bi mirov dide hizirîn ku tiwanista hebûneke her tim jîr heye ku di cewhera wan de bijareya xwe bike. Lêkolînên zanistî jî piştrast dikin ku zekayek heye ku riwekan arasteyî cîherengiyê dike. Heya niha ti destê fabrîqeyan ê derketî ji destê mirov, nekariye wan çêbûnên ku di şanika zindewerek de hene pêk bîne. Belkî em bi qasî Hegel nikaribin qala zekaya gerdûnî (geist) bikin. Lê dîsa jî, nikare bi tevahî weke tewşîkî were darizandin ku mirov bibêje di gerdûnê de hebûneke dirûvê zekayê heye. Em nikarin cewazbûnê, ji bilî hebûna zekayê, bi vegotineke cuda bînin ziman. Sedema ku pîrbûn û cîyêbûn her tim azadiyê tînin bîra mirov, reng e ji ber çirûskên zekayê yên di bingeîn wan de bin. Gengaz e ku mirov, bi qasî ku tê zanîn, weke hebûna herî jîr a gerdûnê were pênasekirin. Ê baş e, ma mirov vê zekaya xwe çawa bidestxistiye? Min mirov di aliyê zanistî (fizîkî, biyolojîk, psikolojîk û sosyolojîk) de, weke kurtasiya dîroka gerdûnê jî pênase kiribû. Di vê pênaseyê de mirov weke daneheva zekaya gerdûnî tê pênasekirin. Ji ber vê sedemê ye jî ku di gelek bizavên felsefî de mirov weke maketê gerdûnê tê pêşkêşkirin.

Asta zeka û nermeyî ya di cavaka mirov de hîmen rasteqîn ên avabûna civakê pêk tînin. Her wisa di cî de ye ku mirov azadiyê di vê wateyê de weke hêza avakirina civakî jî pênase bike. Em dizanin ku ji yekemîn komcivakên mirov û vir ve, ji vê re tê gotin helwesta exlaqî. We çaxê exlaqê civakî ancax bi azadiyê gengaz dibe. Hîn rasttir, azadî çavkaniya exlaq e. Em dikarin ji exlaq re her wisa bêjin kevneşop, rêsa, yan jî awayê kûrbûyî yê azadiyê. Eger çavkaniya bijareya exlaqî azadî ye, dema pêwendîya azadî bi zeka, zanebûn û aqil re were girtin ber çavan, çêtir dibe têgihîner ku mirov ji exlaq re bêje zanebûn (wijdan) a kolektîv a civakê. Binavkirina exlaqê teorîk weke etîk jî dikare ancax di vê çarçoveyê de wateya xwe bibîne. Em nikarin qala ti etîkek bikin, ji bilî hîmên exlaqî yên civakê. Bêgûman mirov dikare ji ezmûnên exlaqî felsefeyek, ango etîkek xurttir a exlaq derîne. Lê etîka sexte nabe. Têgihîner ku E. Kant ji aqilê pratîk re dibêje etîk. Di heman demê de şîrovekirina wî ya exlaq weke bijare û derfetek azadî, nêrînekê wisa ye ku ji bo roja me ya îro jî derbasdariya xwe diparêze.

Pêwendîya polîtîkaya civakî û zadî jî rewşekê xuya ye. Qada polîtîk qadeke wisa ye ku aqilên dûrbîner têde herî zêde pevdiçin, diponîjin û hewl didin jê encam bigirin. Gengaz e ku mirov di wateyek de wê weke qadekê wisa jî pênase bike ku têde subjê xwe bi navgîniya hunerê polîtîk azad dikin. Her civaka ku nikaribe polîtîkaya civakî pêş bixe, pêwîst e zanibe ku wê beranberîya vê yekê weke bêparîya ji azadiyê lê bizivire û berdêla wê lê were fatûrekirin. Pîroziya hunerê polîtîk di vê wateyê de derdikeve pêşberî me. Her civaka (klan, qebîle, qewm, netew, çîn, heta emrazên dewlet û destilatî) ku nikaribe polîtîkaya xwe pêş bixe, mehkûmê wendakirinê ye. Ji xwe eger mirov nikaribe polîtîka pêş bixe, tê wateya ku mirov wijdana xwe, berjewendiyên xwe yên jiyanî û nasnameya xwe ya xweser nas nake. Ji bo her kîjan civak be, ketin û wendakirina ji vê xirabîtiyê nikare bibe mijara gotinê. Daxwaziya azadiyê ji bo civakên bi vî rengî, ancax dema ku ji bo berjewendî, nasname û wijdanên xwe yên kolektîv ên xweser rabin ser piyan, bi gotineke din, dema têkevin nava têkoşîna polîtîk, dikare bibe mijara gotinê. Daxwaziya ji bo azadî yên bêpolîtîka, şaştiyeke wehîm e.

Ji bo ku tşkiliya di navbera politika û azadi de neyê çewtkirin, pêwîst e cewaziya di navbera wan û politika (di rastî de hîn rasttir e ku mirov jê re bêje bîpolitikayî) yê desthilatî û dewletê de bi bayex werê xêzkirin. Dibe ku emrazên desthilatî û dewletê ji bo karên xwe stratejî û taktikên wan hebin, lê di wateya rasteqîn de politikayên wan nabin. Ji xwe desthilatî û dewlet bi xwe, di qonaxa ku înkara politikaya civakî tê pêkanîn de, şêwe digirin. Li ciyê ku politika biqede, li we derê pêkhatayên desthilatî û dewletê têne ser kar. Desthilatî û dewlet ew cî ne ku têde gotina politîk, lewre azadî, diqede. Li wê derê tenê rêvebirin, guhdarîkirina gotinê û girtin û dayîna fermanan mijara gotinê ye; her wisa zagon û rêzîkname hene. Her desthilatî û dewlet tê wateya aqilê qeşagirî. Hêzên xwe jî û bêhêziyên xwe jî ji van taybetmendiyên xwe digirin. Wê demê qadên dewlet û desthilatî nikarin bibin wan qadên ku têde li azadiyê were gerîn û bidestxistin. Hegel dewletê weke qada rasteqîn a bidestxistina azadiyê pêşkêş dike û ev jî bingeha tevahiya nêrîn û pêkhatayên zal pêk tîne. Wisa ye ku faşîzma Hitler yek ji wan mînakên sereke ye ku vedibêje ka ev nêrîn dikare rê li ber çî veke. Heta di feraseta sosyalîzma zanistî de, ku Marks û Engels pêşengiya wê kirin, dewlet û desthilatî weke navgînên bingeîn ên avakirina sosyalîst hatine pêşdîtin û ev jî, bêyî ku di ferqa wê de bin, bûye darbeya herî wehîm ku li azadiyê, lewre li wekhevîyê, hatiye xistin. Lîberalan çêtir ferq kirine wê bûye “çiqas pir dewlet, ewqas hindik azadî.” Serpêhatiyên xwe jî deyndarê van pêşbîniyên xwe ne.

Dewlet û desthilatî weke emrazên zaliyê, ti wateya wan tine ye, ji bilî cûreyek guhartî ya berhem û nîrxên bermayî, ango serweriya yekûn, ên desteserkirî bi zorê, li gorî pêdiviya cewherên xwe. Sermaye dewletê çêdike û dewlet jî sermayeyê çêdike. Heman mijar ji bo her cûre emrazên desthilatî jî derbasdar e. Qada politîk a civakî çiqas zayînera azadiyê be, qadên desthilatî û dewletê jî ewqas qadên wendakirina azadiyê ne. Dibe ku pêkhatayên desthilatî û dewletê gelek kes, kom û netewan pir zengîn bikin û wan azad bikin. Lê me di minaka Cihûyan de dît ku vê yekê ancax bi bûhaya hejarî û koletiya civakên dîtir gengaz dibe û dawîya vê, ji nijadkujiyan heya şeran, her cûre rûxandin e. Politika di sîstema cihanî ya kapitalîst de wendakirina xwe ya herî mezin jiyaye. Di vê qonaxê de, ku sîstema şaristaniya navendî bi dirêjiya dîrokê gihîştîye lûtke, gengaz e ku mirov qala mirina rasteqîn a politikayê bike. Lewre di serdema roja me ya îro de mezixîna politikayê tê jiyîn, di pîvanên ku mirov nikare bi ti serdeman re berawir bike. Çawa ku mezixîna exlaq, weke qadeke azadiyê, bûyereke roja me ya îro ye, ji wî jî zêdetir mezixîna qada politikayê mijara gotinê ye. Lewre eger em azadiyê dixwazin, diyar e weki din çareya me tine ye ji bilî ku em di serî de exlaq, ku wijdana kolektîv a civakê ye, û politika, weke aqilê hevbeş, bi hemû aliyên wan û bi hêza xwe ya rawêşbîrî, rakin ser piyan û wan bikin sazbar.

Pêwendiyên di navbera azadî û demokrasîyê de zêdetir girîft in. Herdem bi nakok e ka kîjan ji wan çavkaniya xwe ji kîjan digire. Lê em dikarin bi hêsanî diyar bikin ku kûraniya herdu pêwendiyên jî hevdu xwedî dikin. Bi qasî ku em politikaya civakê tşkildarî azadiyê dihizirin, em dikarin wê bi demokrasîyê re jî tşkildar bikin. Awayê herî şênber ê politikaya civakî, siyaseta demokratîk e. Lewre siyaseta demokratîk dikare wekî hunerê rasteqîn ê azadbûnê jî were pênasekirin. Bêyî meşandina siyaseta demokratîk, gengaz nabe ku civak bi gelemperî û her gel û komcivak bi taybetî, ne bibin politîk û ne jî bi rêya politikayê azad bibin. Siyasetên demokratîk dibistanên rasteqîn in ku têde azadî tê fêrbûyîn û jiyîn. Karên politikayê çiqas subjeyên demokratîk biafirînin, siyaseta demokratîk jî ew qas civakê dike politîk, lewre wê azad dike. Eger em politikabûnê weke awayê sereke yê azadbûnê bipejirînin, divê em zanibin ku herku em civakê bikin politîk, em ê karibin wê azad bikin; weke berevajî jî, herku em civakê azad bikin, em wê zêdetir dikin politîk. Bêgûman gelek qadên civakî di serî de çavkaniyên bîrdozî, hene ku azadî û politikayê xwedî dikin. Lê di rastiyê de herdu çavkaniyên bingeîn ku hevdu dizayînin û xwedî dikin politika û azdiya civakî ne.

Pêwendiya wekhevî û azadî bi piranî tê tşkelkirin. Lê di rastiyê de herî kêr bi qasî pêwendiyên wan bi demokrasîyê re, pêwendiyên di navbera herduyan de jî girîft û bi pîrsgirêk in. Em dibînin ku wekhevîya tam, bi beramberiya ku azadî carina berdêl bide, tê bidestxistin. Pîrî caran tê kirpandin ku herdu nikarin bi hev re bin û pêwîst e yek ji wana tawîz bide. Tê diyarkirin ku azadî jî carina pêwîst dike ku mirov, weke berdêl, ji wekhevîyê tawîz bide.

Ji bo ku pîrsgirêk bi awayekî rast bê destnîşankirin, pêwîst e cudahiya di navbera xwezaya herdu tşgîn, ango herdu rastiyan (fenomen) de were vegotin. Wekhevî bêtir tşgîneke huqûqî ye. Pêşbîni dike ku di navbera kes û komcivakan de cewazî neyê kirin û heman maf bêne parvekirin. Lê belê cewazî taybetmendiyeke bingeîn a hem gerdûnê ye û hem jî ya civakê ye. Cewazî tşgîneke girtî ye ji parvekarina heman cûre mafan re. Wekhevî tenê dema ku cewaziyên esas bigire, dikare watedar bibe. Sedema herî girîng a ku feraseta Sosyalîst a wekhevî nekarî xwe rabigirta, ew bû ku cewaziyê neda ber çavan. Ev jî yek ji sedemên herî girîng a wê yekê ye ku dawî lê hat. Dadweriya rasteqîn dikare ancax di nava feraseteke wekhevî ya ku cewaziyan esas bigire de pêk were. Dema em destnîşan bikin ku azadî pîr tşkildarî tşgîna cewazbûnê ye, tenê dema ku wekhevî bi cewazbûnê re were tşkildarkirin, dikare pêwendiyê wê ya watedar bi azadiyê re were danîn. Yek ji armancên politikaya civakî ew e ku azadî û wekhevîyê bi hev re tşkildar bike.

Bêyî ku em qala gotûbêjên li ser di navbera tşgînên azadiya takekesî û kolektîv de bikin, em

nikarin vê mijarê derbas bikin. Ravekarina pêwendiya di navbera herdu kategoriyan de, ku tê xwestin ku wekî azadiya erênî û neyînî ji were pênasêkirin, hin ji girîngiya xwe diparêze. Modernîteya kapitalîst ku azadiya takekesî (azadiya neyînî) rakirîye pêdarê, bêgûman vê yekê bi buhaya rûxandina mezin a kolektîvîteya civakê pêk anî. Pir girîng e mirov destnîşan bike ku azadiya takekesî di roja me ya îro de politîkaya civakî, herî kêr bi qasî diyardeya desthilatîyê, mezaxtiye. Pirsgerêka jiyani ya gotûbêjên li ser azadiyê ew e ku rola xweperestî ya di rûxîneriya civakê de, bi taybetî rola wê ya di înkarkirina exlaq û politîkayê de were ronîkirin. Dema em bibêjin ku civaka ku bi xweperestiyê hatiye perçe (atomîze) kirin, li hemberî ti emrazên sermaye û desthilatî, hêza wê ya berxwedanê nemaye, em ê karibin rîska qansêrbûna pirsgerêka civakî baştir têbigihîjin. Destnîşankirina xweperestîya lîberal weke çavkaniya bingeîn a ku politîka û azadiya civakî dimezixîne, dibe ku ji pêngaveke watedar re zemin pêşkêş bike. Bêgûman em li vê derê takekesiyê nakin mijara gotinê û em pêwistiya takekesiyê gotûbêj nakin. A ku tê gotûbêjkirin xweperestîya bîrdozî ye, anglo lîberalîzm e, ku bi rêya îdealîzekirinê, politîka û azadiya civakê dimezixîne.

Jixwe me azadiya kolektîv gotûbêj kir. Divê em bi girîngî diyar bikin ku azadiya rasteqîn ew e ku nasnameyên her cûre komcivakan (qebîle, qewm, netew, çîn, pîşe û wekî vana), bi qasî takekesî, werin destnîşankirin, berjewendiyên wan werin misogrekirin û ewlekariyên wan werin parastin; her wisa azadiya rasteqîn dikare li ser van bingehan wate werbigire. Dema ku azadiyên takekesî û kolektîv li ser van bingehan bi hevdu re hemaheng bibin, hingê em ê karibin qala pergaleke optîmal a serkeftî ya civaka azad bikin. Derketiyê holê, ji ber ezmûnên sedsala 20., ku di navbera azadiya ku lîberalîzm di wateya xweperestî de ew rakirîye pêdarê û azadiya ku Sosyalîzma Pêkhatî bi navê kolektîvîzmê ew rakirîye pêdarê de, her çend weke cemserên dijber ji bêne pênasêkirin, dirûviyeke tund heye. Herdu ji bijareyên lîberalîzmê ne. Dema em çavdêrî bikin ka wan listokên dewletperestî û arizîkirinê çawa ji aliyê heman dest ve tene pêkanîn, wê mijarên ku tene xwestin bêne gotin, çetir werin têgihîştin.

Piştî ceribandina modêlên sedsala 20. ên xweperestî (Lîberalîzma hov) û kolektîvist (Sosyalîzma Fîrewnan), ku bûn sedema rûxanên mezin, bi têra xwe diyar bûye ku civaka demokratîk di warê hemahengkirina azadiyên takekesî û azadiyên kolektîv de zeminê herî berdar e. Mirov dikare diyar bike ku civaka demokratîk di aliyê hevsengkirina azadiyên takekesî û kolektîv de, her wisa di warê pêkhanîna feraseta wekheviya ku cewaziyan esas bigire de rejîma herî guncav a politîk a civakî ye.

5- HÊZA AQILÊ CIVAKÎ

Heya ku hêza asta zekayê ya di cûreya mirov de û pêwendiya wê ya xweser bi pêvajoya civakî re neyê têgihîştin, ti derfetên çareserî yên ji bo pirsgerêkên di derbarê civakê de nikarin bi şayanî werin nixandîn. Pivandina potansiyel a asta zekayê ya di qonaxa mirov de wekî cûre, dibe ku weke destpêk mijareke supekulativ be û ev gengaz ji nebe. Lê bi diyardeya şer a di dîroka mirovahiyê de ku di mercên roja me ya îro de jîngehê aniye ber tunekirineke tam, bi têra xwe diyar bûye ku em bi zekayeke pir cewaz re rûbirû ne. Tê têgihîştin û heta weke ku hatibe îspatkirin ku tenê bi tehlîlên çînî, bi rêçeteyên aborî, bi tevdirên siyasî û bi danehevên herî zêde yên desthilatî û dewletê, mirov nikare pêşî li rûxanên ekolojîk û civakî bigire. Eşkere ye ku pêdivî bi wê yekê heye ku pirsgerêk hîn bi koktir were girtin dest.

Bêgûman bi dirêjiya çaxan li ser hêza aqil hatiye rawestîn. Ez tişteki pir nû nabêjim. Ez dixwazim diyar bikim ku ji her demê bêtir girîng bûye ku mirov balê bikişîne ser aliyekî cewaz ê aqil. Pêwendiya aqil bi civakê re êşkere ye. Mijarek e ku her çavdêrek ji rêzê ya/yê dîrokê dikare tê derxe ku eger civak pêş nekeve, aqil ji pêş nakeve. Ya ku pêwîst e were têgihîştin ev pirs e: Gelo hebûna civakî bi kîjan mercan rewatiyê dide aqil? Bi ti mercên rewatiya civakî nikare were têgihîştin wan rûxanên jîngeh û civakê, ku modernîteya kapitalîst, bi taybetî serweriya kûrewî ya finans-sermaye ya dema nêzik, bi rêya ‘aqilê hêmayî’, mztirîn karan bi dest xist û bû sedema wan. Vê yekê êşkere ye ku ti awayê civaka biexlaq, biazadî û siyasî lîxistin (spekulasyon) a ‘aqilê hêmayî’ pesend nake. Ê baş e, bendavên rewatiya civakî çawa û ji aliyê kê, kîjan hişmendî û navgînan ve hate parçe weslekirin? Kî ne yên xwedî rola avakirin, restorekirin û bijûndarkirinê li hemberî hêza aqil? Bi kîjan rêsa û navgînan berpirsyar in ji pêkanîna vê rolê? Van pirsgerêkan jiyani ne û teqez wê bersivên xwe bixwazin.

Ez pir girîng dibînim ku I. Wallerstein bi girîngiyeke mezin radiweste li ser derketina pergala ku navê ‘sîstema cihanî ya kapitalîst’ lê datîne. Wekî din, ez hewldana Fernand Braudel jî, ku mijarê bi rêya hema hema rokirin û pîvanê tehlîl dike, pir asoveker dibînim. Her wisa fêrkariya qismî ya tehlîlên Samir Amin ên li ser kapitalîzmê ji heye, ku mijarê bi taybetî têkildarî rûxîna şaristaniyên Îslamî yên Rojhilata Navîn digire dest. Gelek ramannas bi hestiyarî nêzikê vê mijarê dibin. Encamên hevbeş ên ku xwe gihandinê, dizivirin li derdora lewaziya kevneşopa Ewropa ya dewletê, jihevketina dêrê û tarûmarkirina şaristaniya Îslamê ya ji aliyê Moxolên Cengiz Xan ve. Tê gotin ku pêşketina kapitalîstî, ku tê dirûvandîn weke şerekî di qefesê de, di bin van mercan de bi rêya sûdwerigirtina ji vebûna derî, pêşî li Ewropaya Rojava zal bûye û paşê êrîşên xwe li hemberî tevahiya Ewropa, Emerîkaya Bakûr û, ber bi roja me ya îro ve, li hemberî tevahiya cihanê bi

serkeftî temam kiriye. Ew hêza ku berê di qefesê de dihate ragirtin, hatiye ser serweriya cîhanê. Û serwerên berê jî hatine girtin nava qefesa ji hesin. Girtina civakê nava qefesa hesin ji aliyê Leviathan ve bi awayê sinêdetî tê ziman. Girtina civakê ji aliyê modernîteya kapîtalîst û birokrasiya wê ve nava qefesa ji hesin -bêjeya navdar a Max Weber- tê kirin mijara gotinê. Bi vî rengî tê pêşkêşkirin ew tabloya wehîm a civakî, ku tevahiya sosyologên navdar, pir vekirî jî nebe, hinekî jî bi psîkolojiya tewanbariyê, bi tirsonekî û bi pistepistê dixwazin wê bînin ziman.

Ez bi xwe bi awayekî berfirehtir û girêdayî bi sistema şaristaniya navendî li vê pirsgrêkê dinêrim. Heta ez dihizirim ku pêwîst e hinekî jî bi dîroka pêşketina aqilê hêmayî, analîtîk, ve were têkildarkirin. Ew gava ku aqilê analîtîk di sistema şaristaniya navendî de avêtiye, bêgûman di wesfa dêwane de ye. Lê hemû pêkateyên şaristaniyê bandoreke dirûv derdixînin holê. Bandoreke din a girîng, were destnîşankirin weke gihîştina aqilê mirov bo tiwanista çareseriya analîtîk, bi rêya bidestxistina taybetmendiya hêmayî, bi qasî pêkera şaristaniyê girîngiya wê heye. Ji ber ku yê derî ji pêkera şaristaniyê re vekiriye, aqilê analîtîk e.

Hemû zîndewer heya mirov, bi rêgezên şaşnebar ên aqil dixebitin. Ev şêwaza aqil, ku em dikarin jê re bibêjin aqilê xwezayî yan jî hestî, meylê nava joyî ye. Bandorbûyî bi dayîna bertekê pir ji nişka ve, tê karakterîzekirin. Bandor-bertek a di riwek û lawiran de di vî mijarê de pir fêrkar e. Jiyana xwe, ku ji xwezêdekirin, xweparastin û xwe-xwedîkirinê pêk tê, bi aqilê navajoyî bi şêwazeke pir fêrbûyî didin meşandin. Para şaşîtiyê ew qas hindik e, bi qasî ku mirov dikare bibêje tine ye. Ez alîgirê wê yekê me ku ev mijar were veguhastin qada hebûnê ne-zîndewer jî. Ji bo mînak, eger em erdkêşiya cîhana me weke aqilekî navajoyî bihizirin (ez wisa dihizirim), her objeya wê, heta her piçîka wê, bandora wê yê dehî û kêşanê di rêjeya hêza xwe de dijî. Reva ji bandorê pir sînordar e. Tenê dibe ku di hêza tîrêjê de rev çêbibin. Di vî wateyê de ji min re zêde tîrker xuya nakin wan felsefeyên ku gerdûnê bêrêgez û serberdayî dihesibînin. Pêwîst e pir were rawestî li ser wê nêrîna ku dibêje 'gerdûn bi zekayeke diyar tevdiqere.'

Meteliya di zekaya mirov de tiwanista wê/yî ya bînpêkirina vî zekaya gerdûnî ye. Belkî ev awayê zekayê (zekaya analîtîk) bi minaka tîrêjê ji bo mirov weke raseriyek jî were şîrovekirin. Lê em ê çawa tehlîl bikin bi nakokbûna wê ya bi piraniya raser a şêwaza aqilê gerdûnî re? Belkî 'teorema kaosê' mijarê bi qismî rave bike. Weke tê zanîn, di teoriya kaosê de di nava bêpergalîya mezin de li pergalekê tê gerîn. Pergala bê kaos ne gengaz e. Aliyên mafdarî û rastî yê di vî nêzîkatiyê de nikare were înkarkirin. Lê pirsgrêka li vî derê ev e bê ka wê jiyana mirov a di bin bandora vî kaosê (alozî û qeyran jî tê de) civakî de karibe çî qas dem û di nava ciyekî çawa de were dewamkirin. Ji ber ku dem û ciyê civakê yê xweragirtina li hemberî pêvajoyên kaotîk sînordar e. Eger demajo pir dirêj bibe û cî (jîngeha ekolojîk) bi rengekî pirole were rûxandin, dibe ku vî yekê dawî li civakan bîne. Em çavdêrî dikin ku di dîrokê de gelek civak ketine nava van rewşan. Dema em dizanin ku mirovan bi dirêjîya demajoya dirêj (zemanê %98'ê jiyana wan), ku bi awayê komcivakên hema hema hoveber hebûna xwe didan berdewamkirin, di vî dorhêla kaotîk de dijîyan. Zemanê jiyana ku di bin pergalekê neolîtîk û şaristaniyê de derbas bûye di bin %2 de ye. Bi kurtasî, eger zemanê kaotîk dirêj bibe, vî yekê belkî jî bi tevahî dawî li jiyana nehîne. Lê vî carê xeterî hîn cewaztir e. Di navbera pêvajoya kaotîk a berî û piştî şaristaniyê de cewaziyeke eşkere heye. Şaristanî jîngehê, ne tenê ji bo civaka mirov, lê ji bo tevahiya zîndeweran jî kişandîye nava sînorên xeteriyê. Ya xirabtir jî ew e ku sermaye û desthilatî, ku di singê civakan de ne, weke şêwaza qansêr (bi awayekî prole bajarbûn, çînbûna navîn, bêkar mayîn, netewperestbûn, zayendbûn û zêdebûna şênî, ku nikare pêşî lê bê girtin) her saet xwe belav dikin. Dewamkirina vî mezinbûna şêwaza qansêr a bi awayê heyî bi serê xwe, wê wisa bike ku mirov bi findê li klana beriya şaristaniyê bigere. Pêvajoya kaotîk ku bi qansêrê ve hatiye, dibe ku bêhtir ji pergalekê nû, bi mirina civakê jî bi dawî bibe. Em darazeke nitrandî nakin. Mirov û zanyarên ku xwe berpirsyar dibînin di vî mijarê de her roj darazên hîn girantir dikin.

Dikare were pirsîn bê ka pêwendîya pêşketinê kanserolojîk ên civakî, bi aqilê analîtîk re heye. Wê demê, em vî aqilî jî nêztir ve nas bikin. Aqilê hêmayî rola pêşeng leyîstiyê. Em dîmena herî eşkere ya vî yekê di bihurana jî zimanê nişaneyî (bi giranî livên bedenî ye) bo zimanê hêmayî de dibînin. Êdî gengaz dibe ku di şûna livên bedenî de bi hinek komikên dangan (ên ti pêwendîyeke wan a fîzîkî û biyolojîk bi yê destnîşankirî re tune ye), ku li ser wan lihevkerin çêdibe, pêwendiyên watedar deynin. Ji bo mînak em 'çav' bigirin dest: Tevî ku ti pêwendîyeke fîzîkî ya komika deng bi çav re tine ye, her kes ên li ser vî pênasîyê li hev bikin, wê jî dengê 'çav', di aqilê xwe de çav zindî bikin. Avabûna zimanê hêmayî wisa ye. Her çend xebatên antropolojîk destpêka vî zimanî têkildar kiribin bi komên Homo Sapiens (nêzîkî 50-60 hezar sal berê) ku pêla dawî ya ku koka wê Efrîkaya Rojhilat e pêk anîn, lê hemfikir in ku peqîna xwe ya rastî di erdnîgariya Rojhilata Navîn de pêk anî. Bi taybetî komên ziman ên Aryen û Semîtîk vî tezê xurt dikin.

Bandoreke mezintirîn a pêkateya zimanê hêmayî li ser raman çêbûye. Belkî jî ya yekem a ji şoreşê herî mezin ên hişmendiyeke ye ku mirov ji zimanê bedenî rizgar bibe û di şûna wî de bi peyvyan bihizire. Vî yekê li milekî qutbûna cûreya mirov ji cîhana lawiran bi lez dike; li milê din jî livîneke mezin dide qezenckirin ji bo ku civak li derdora avabûnê zimanê hemîyî kom bibin. Ji ber ku yê heman pergalekê dangan diaxivin, herku diçe hem weke hîn cewaztir û hem jî weke

bidestxistina hêza zeka, yekîneyên xwe pêş dixin. Êdî zimanên hêmayî, nasnameyên civakan diyar dikin. Şoreşa neolîtîk bi tevkariyên girîng ên vî zimanî pêk hatiye. Zor e ku mirov bi zimanê nîşaneyê xwe bigihîne vê qonaxa şoreşane. Ji ber ku pir li ser hatiye rawestîn ka mirov paşê çawa derbasî şaristaniyê bûye, ez ê dubare nekim. Lê bikêrhatî ye ku mirov bi têra xwe baş zanibe ku quntarên sîstema çiyayên Zagros û Toros ku jê re tê gotin 'Kevana Berdar'û deştên Mezopotamya rola dergûşa dayikê ya pêşketinan leyistine.

Yên tîn vegotin bandora erênî ya aqilê hêmayî radixin ber çavan. Lê fikareya wî jî pêwîst e mirov di wê yekê de bibîne ku qutbûna ji jîngehê dide destpêkirin. Civakên berî vê, civakên jîngehî yên xwezayî ne. Ew jî di hembêza xwezayê de ne, heman weke ku di tîkiliya dayik û zarok de tê dîtin. Lê hêza ramana hêmayî vê pêdiviya jiyana bi vê şewazê lewaz kiriye. Ji ber ku civaka nû, bi zimanê xwe yê nû jîngehê binav dike, lewre rêya bikaranîna nû jî vedike. Ev rê, rêya serweriyeke mezin e li ser cîhana riwek û lawiran. Şewazên raman ên berê zimanê hêmayî, her tim bi aqilê hestî dihatin pêkanîn. Taybetmendiya herî bingeşîn a aqilê hestî ew e ku weke hêmanên jêveneger ên di bandor û bertek a wî de bi hestên xwe dihezire. Ji dil e, bê derew e û ji hîleyan dûr e. Wisa bi hêsanî nikare were nîşandan ku dayikek li beramberî zarokên xwe, ji bilî jidiliyê, bi regekî derewçîn û bi hîle tevgeriya be. Aqilê di cîhana riwek û lawiran de jî bi vî awayî dixebite. Em her tim dibînin ku dema şêr tê dîtin, aqilê di lawirên nêçîrê de heman weke xwe li hestên wan dîtîye. Di herduyan de jî hîle tine ye. Lê yek dikare di zimanê hêmayî yê mirov de hezar û yek ramanên bihîle, biderew û yê nejidil (yên hestî di xwe de wernagirin) bixwîne. Xeteriya mezin a vê şewaza raman, wê rûxana xwe ya mezin a rastîn bi bihurana bo şaristaniyê nîşan bide.

Ramana analîtîk ku bi navgîniya zimanê hêmayî pêk tê, di daneheva sermaye û desthilatî de rola destnîşankar dileyîze. Ev raman, di serî de bi rêya bikaranîna hêza xwe ya ku xwe dispêre derewan, bi hîle ye û ne ji dil e, di warê dîlgirtin û mêtina civakê de tiwanisteye mezin qezenc dike. Weke tê zanîn, lobên pêş ên rast û çepê yê di mîjîyê mirov de, di mijara van herdu zekayan de sazbarî qezenc kirine. Ew loba ku tîde ramana analîtîk pêk tê, beşa herî dawî ye ku pêş ketiye. Wekî din hemû beşên din ên bedenê şopên zekaya hestî di xwe de werdigirin. Dema ku beşa ramana analîtîk raserî qezenc dike, bandora xwe çêdike li ser ramana ku şopên tevahiya bedenê di xwe de werdigire. Û ev pêşketin her diçe ji nû ve şewe dide tevahiya karakterên mirov. Ev pêşketineke seyr e. Eger di aliyê erênî de were biraranîn, dikare cîhanê ji bo cûreya mirov wergerîne ciyekî 'cejna herheyî'. Lê eger di aliyê neyînî de were xebatînin, dikare cîhanê li hemberî piraniya raser û zîndewerên jîngehê wergerîne dogehê jî. Heman weke hêza nukleerî ye. Bikaranîna vê enerjîyê di xizmeta civakê de, bi şertê ku pir baş were kontrolkirin, wê gelek feydeyan pêşkêş bike. Lê dema neyê kontrolkirin, tê zanîn ka di mînakê biçûk a Çernobîlê de (lê ya herî tirsnaq, a bikarhatî ya di şer de ye) rê li ber çî cûre encaman vedike. Ez di aqilê analîtîk de hinekî xeteriya teqîna nukleer a bîkontrol dibînim. Ez di wê baweriyê de me ku, ji xeteriyê jî wêdetir, civakê û jîngehê bi xwe herku diçe dide ber bombardûmana nukleerî. Bombeyên aqilê analîtîk ê di destê û bin fermana sîstema cîhanî ya kapitalist de, bîyî ku pêdivî bi bombeya nukleerî ya cuda hebe, civakê û jîngehê ji niha ve guhastine ber perava rewşa nêjînbariyê.

Bêgûman zimanê hêmayî û ramana analîtîk bi serê xwe tiştên neyînî di xwe de wernagirin, lê tenê mercên guncav ji neyîniyê re pêşkêş dikin. A ku zincîra rastîn a neyîniya dide destpêkirin, pêşketina di emrazên sermaye û desthilatîyê de ye. Sîstema daneheva sermaye û desthilatîyê, ku em wê weke 'şaristanî'dikin tîgîn, ji ber sedema hebûna di cewhera xwe de, neçar e ku derewçîn û bihîle be, her wisa bîpariya ji zekaya hestî di xwe de werbigire. Emrazên zordarî û mêtîngîyê li ser xurek û ewlehiyên kesên din tîne damezrandin. Lê pêdiviya xwezaya jiyana ye ku wê vana bê bertek neyên pêşwazîkirin. Domandîna wan, ancax bi du rêyan gengaz dibe; yan bi hêza nerm a pêkanîner a rewatî ya bîrdoziyê, yan jî bi hêza zora tazî ya desthilatîyê. Rastiyeke dîrokî ye ku kontrol bi piranî bi van herdu rêyan tê pêkanîn. Sermaye û desthilatî hebûnên wisa ne ku tenê tema serî li hîle, derew û zorê were dayîn, tîne pêşxistin. Beşa sereke ya mîjî tam jî di vê qonaxê de merca guncav jê re pêşkêş dike. Em dikarin ji vê re bibêjin bandora şewîşîn û jîrêderxistinê jî. Dema mirov bi vê paradîgmayê li dîroka şaristaniyê binêre, em ê bibînin ku zêdebûnên çîn û bajar û desthilatî pêkhateyeke mezinîrîn a ramana analîtîk çêkirine. Di pêvajoyên şaristaniyê de çend rawestgehên mezin hene. Pêvajoyên şaristaniyê ku di navbera salên 4000-3000 B.Z. de destpê kirin, di nava civakên Sumer û Misirê de, ku şaristaniyên resen in, pêkateyên mezin ên hişmendiya analîtîk ava kirine, ku bandorên xwe yê efsûnker îro jî didomînin. Mirov dikare hemû şopên pêkateyên hişmendiye, ku bi dirêjîya dîroka şaristaniyê hatine pêşxistin, di van şaristaniyan de bibîne. Em hemû mînakên xwepêşandanên civakî dibînin, bi awayên wan ên avakirî li vê derê bi şeweya resen, ku ji matematîk heya biyolojî, ji nivîsê heya felsefeyê, ji olê heya hunerê, mora şaristaniyê di xwe de werdigirin. Qanaxa Greko-Romanê vê pêvajoya avakirinê hîn zêdetir zengîn kiriye û kariye jîriya di pêkateya xwe ya analîtîk de pêş ve bibe. Pêvajoyên Ronesans, Reform û Ronakbîrî, ku piştî bengava kurt a di Ronesansa Îslamî de pêk hatin, ramana analîtîk guhastine xala lutkeyê.

Helbet divê tevkariyên şaristaniyên din jî, di serî de yê şaristaniyên Çîn û Hindê, di van hemû pêvajoyên dîrokî de werin girtin ber çavan. Ev şaristaniya pênc hezar salî dikare were nîrxandin weke yekûna qalibên metafîzîkê jî ku mezin dibe weke qansêreke dêw, ku li gorî mantiqê

xwe ji diyalektîka jiyanê qut dibe. Em weke 'dîrok' dixwînin wan pêşketinên ku daneheva sermaye û desthilatîyê di rehendên dêwane de dîteyîşînin di tevahiya pêkhateyên hunerî, felsefî, olî û zanistî de ku ji mîmariyê heya muzîk û wêjeyê, ji fîzîkê heya sosyolojiyê û ji mîtolojiyê heya ol û felsefeyê. Şer, weke êrîşên bixof ên talanê, qata zemîn a vê şaristaniyê ne. Ew aqilê ku li ser vî zemînî bilind dibe di wateya xwe ya rastîn de bêaqiliya herî mezin e. Sazbariyeke din a serweriya bîrdozî jî ew e ku vê bêaqiliyê, vî aqilê sûç, vî aqilê şer, vî aqilê bihîle û derewan, bi kurtasî vî aqilê daneheva sermaye û desthilatî, dapêçe, wî bi rêya berevajîkirinê nîşan bide, her wisa wî pîroz bike û wî bike Xweda. Dema em hemû bawerî û huneran û qalibên ramana analîtîk, ên bi dîroka şaristaniyê re di nava hev de pêş ketine, ji nêz ve lê bikolin, wê zor nebe ku bêne tespîtkirin, rastiyên ku em wan di rexneyan re derbas dikin.

Em dikarin tenê di ronahiya van rastiyên dîrokî de wate bidinê bê ka cinawirê kapîtalîst (Leviathanê Hobbes) çawa ji qefesê derketiye. Ez bi girîngî dikirpînim ku ev cinawir, ne tenê bi rêya sûdwerirtina ji lewaziyên sedsala 16., reva ji qefesê pêk aniyê.

Ez dixwazim mînaka jinê ji ber vê mijarê tehlîl bikim û bi vî rengî dawî li vê beşê binim. Bêgûman lêkolînên femînîst bi pêşketinên hê nû, tevkarîya girîng dikin ji bo ku rastiya jinê ronî bibe. Lê baweriya min ew e ku van xebatan di rêjeya mezin de di mercên serweriya aqilê zilam de têne meşandin. Bi zêdeyî reformîst in. Lê di girîngiya jiyanî de ye ku di nava tevahiya hîmiya xwe de nêzîkatî ji mijaran re çêbibe.

Lêkolînên biyolojîk di cûreya mirov de rola kok a jinê ronî dikin. Ê ku di rastiye de ji gewdeyê qut bûye ne jin e, lê mêr e. Hestîtiya jinê, ji ber wê yekê ye ku ji diyalektîka çêbûna gerdûnî bi rengekî pirole ji rê derneketiye. Bi taybetî hiştina wê ya di serdema şaristaniyê de di asta ya herî binî de, bandora xwe kiriye ku vê rewşa xwe bigihîne heya roja îro. Aqilê jinê yê dagirtî bi hestan, ji alî aqilê mêr ve her tim tê xwestin weke 'kêm' û weke karaktera jinê bi xwe were teyîsandin. Aqilê mêr çend operasyonên mezin li ser jinê daye meşandin û dide meşandin:

A yekemîn ew e ku jin hatiye kirin yekemîn koleya malê. Ev pêvajoya bi qurufandin, zordarî, tecawuz, heqaret û komkujiyên tirsnaq barkirî ye. Rola ku jê re hatiye dayîn ew e ku ji pergala bimulk re, bi qasî ku pêwîst be, 'haveyn' hilberîne. Bîrdoziya xanedaniyê pir girêdayê vê haveynê ye. Jin di nava vê statuyê de mulka teqez e. Ew qas mal û namûsa xwediyê xwe ye ku nikare tew rûyê xwe jî nîşanî kesekî din bide.

Ya duyemîn ew e ku navgîna seksê ye. Seks di tevahiya xwezayê de bi xwezêdekirinê ve têkildar e. Armanca seksê ew e ku jiyan were berdehamkirin. Rola rastîn di însanê mêr de, bi taybetî li gel dîliya jinê û bi giranî di pêvajoya şaristaniyê de, ji seksê re, ji teqîna arzûya seksî re û ji pêşketina wê ya şewş re hatiye dayîn. Heyamên ganê yê di lawiran de, ku pir sînordar in (bi piranî salane ne), di însanê mêr de tê xwestin were zêdekirin hema hema heya bîst û çar saetan. Jin, ber bi roja me ya îro ve navgîneke wisa ye ku seks, desthilatî, arzûya seksê timî li ser wê tê ceribandîn. Êdî cudatîyên di navbera malên taybet û kexaneyan de wateya xwe wenda kirine. Ji ber ku her der û her jin weke mal û jina giştî û taybet têne hesibandin.

A sêyemîn ew e ku kedkara bêmîze û bê bergîdan e. Hemû dijiwariyên karan, bi wê têne kirin. Lê gerewa wan ew e ku hinekî dîtir neçarî 'kêm' bûyîne bibe. Ew qas hatiye biçûkxistin ku bi rastî jî dipejirîne ku li gorî mêr pir 'kêm' maye û heya jê tê xwe bi destê mêr û serweriya wî re ber dide.

Ya çaremîn ew e ku metaya herî zirav e. Marks ji bo pere dibêje 'banûya metayan'. Di rastiye de ev rol bêhtir a jinê ye. Banûya rasteqîn a metayan, jin e. Ti têkilî nîn e ku jin têde neyê pêşkêşkirin. Her wisa ti qad nîn e ku jin têde neyê bikaranîn. Lê bi yek cewaziyek: her çend gereweke pejiwandî ya her netewek hebe jî, ev bergîdan di jinê de ji bîrûmetiyeke qirase pêk tê, em ji rûreşîyeke qirase ya 'evîn'ê bigirin heya forta "keda dayikan nayê sencandin".

Piştî ku aqilê mêr (aqilê hezar û yek cûre hîle û derewan, ê cinawiriya şer, ê şewşiya bîrdozî, bi kurtasî aqilê ku civak û jîngehê dirûxîne, her wisa aqilê analîtîk, ku ji bilî dengê vîngî-vala, ti deng dernaxe.), ku şaristaniyê ew kiriye cinawir, vê kiryarê rewşa dibîne ji jinê re, ku nikare bê wê bijî, ma wê çi nehîne serê civaka mirov û jîngeha wê?!

Rawestandina vî aqilî, ancax bi wê yekê gengaz dibe ku mirov exlaqê civakî û palîtîkaya civakî, ku ji aliyê wî ve hatine rûxandin, berî her tiştî deyne şûna wan a resen. Hîn rasttir, mirov dikare ancax li ser wê bingehe destpêkek bike. Ji ber rola aqilê analîtîk ku di rehendan de girtî ye, girîngiya pêşxistina demokratîk li hemberî sistema şaristaniyê, careke din bi hemû sofîneriya xwe weke erkek li pêşîya me ye. Ya rastîn ew e ku mirov nirxeke mezin bide aqil. Aqilê civakî rastiyeke e. Civak bi xwe ew qad e ku têde aqil kom dibe. Qet wateya wê nîn e ku mirov bêhêvî be. Dengê din jî heye ku ji hemû pîroziyan diherike û dibêje: "Me aqil da we. Tenê bes e ku hûn wî ne di rêya şer de, lê di rêya xêrê de bi kar binin. Wê demê hûn ê her tiştên ji bo we pêwîst bi dest bixin!" Divê bi rastî jî em vî dengî bibihîzin û jê fêhm bikin. Her wisa dengê wijdanê, ango dengê jênerger ê exlaqî jî, ku jê re tê gotin; 'aqilê selîm', vê yekê dibêje. Dîsa ew dengê ku dixwaze pêdiviya pêhesandina hunerê azadiyê, ku jê re tê gotin polîtîkaya civakî, bi cî bîne vê yekê dibêje. Xebatên ji bo civaka

demokratîk, pratîka vî dengî ne. Û sistema şaristaniya demokratîk, teoriya vî dengî ye.

Wê armanca beşên piştî vê ew be ku bêhtir dakevin nava çavkaniyên şênber ên van dangan (dengên ku ji pevretiya aqilên analîtîk û hestî derdikevin) û rêyên çareseriyê ku nîşan didin, ronî bikin.

6- DERETINA PIRSGIRÊKA CIVAKÎ

Kêliyên pirsgirêkan di diyalektîka xwezayan de, wekî pêvajoyên hilpekîna çawaniya danehevên çendani, têne pênasekirin. Kêliyên veguheranê di teoriyên pergala û pêşveçûnê de weke navberên pir kin têne pênasekirin; lê di teoriyên kaosê (alozi) de tê kirpandin ku ya bingeîn rewşa aloz (kaotîk) e, her wisa pergala û pêşveçûn weke kêliyên sînoard dimînin. Ramanên pêşveber a hertimî jî, bi qasî ramanên aloziya (kaotîka) hertimî, aqilê mirov pir mijûl kirine. Bêgûman, ên ku aqilê mirov weke awêne ya teyisîne şîrove dikin hene, her wisa ramanên ku bingeha her aqilî di mirov de jî dibînin, ne kêmin in.

Ne zor e ku mirov di van raman de şîroveyên gerdûnewer û dîmanewer bixwîne. Ji ber ku ez hîn şênbertir nêzî mijarên bi vî rengî bibim, min pêwîst dît ez li ser mijara aqilê civakî rawestim û wî pênase bikim. Lewre wateya pêşkêşiyên ku min heya niha kir ew e ku ez bi amadekariyeke asta wê ya têgihîştinê ya pêşketî, derbasî çavnaqiya pirsgirêkên civakî bibim. Tevahiya derketinên girîng ên ramanî bi dirêjîya dîrokê, weke berhemên du serdeman dixuyin: A yekemîn, serdemên ku pergala bi rêk û pêk e, geşdariya civakî têrker e û pirsgirêkên mezin nayên jiyîn. Her wisa pêşketinê xwe di aliyê ramanê de bi şeweyekî dirûv dîtewisînin. Ramanên pêşveber in, geşdariyê dibexşînin û pirsgirêkên wan hindik in. Baweriyê didin mirov. Her tim qala mayîndetiyê dikin. Pirsgirêkan weke arizî û demî dihesibînin. Bi piranî li ser Xwezaya Yekemîn radiwestin. Naxwazin ku Xwezaya Civakî bikin mijara gotûbêjê.

Ya duyemîn; di serdemên ku di pergala de xitimîn têne jiyîn û mirov nikare weke berê bijî, her wisa raman bi pirsgirêkan dagirtî ne. Bêhtir li ser Xwezaya Duyemîn radiwestin. Van heyaman serdemên wisa ne ku te de lêgerînên nû yên olî û felsefî bilez dibin. Derketina ji pirsgirêkan di ramanan û lêgerînên nû yên olî û felsefî de tê gerîn.

Mirov dikare herikîna ramanî ya van serdemên geşdarî û pirsgirêkan, ku di dîrokê de pengavên mezin ê ramanî têde hatine jiyîn, di tevahiya şaristaniyan de bişopîne. Em dibin şahidên derketineke muhtesem a ramana mîtolojîk di serdema geşdariya mezin a civaka Sumer de, ku bandora xwe li tevahiya olan, felsefeyan, zanistan û bizavên hunerî dike. Ti ferasetên olî û felsefî, her wisa yên hunerî û zanistî yên mezin tne ne ku ji vê derketina ramanê ya Sumerî bandor negirtibin. Derketina ramanê ya di Yunanîstana Çaxa Kevn de jî, bi civaka geşdariya destpêkê ve têkildar e. Dema ku di Sumeriyan de erdnîgariya berdar a Mezopotamyayê dibe çavkaniya vê geşdariyê; ev geşdarî û berdarî li Yûnanîstanê, li herdu peravên Egeyê hatine bidestxistin. Li beranberî mîtolojîya di nava Sumeriyan de, ramana felsefî li Îyonyayê derketiye pêş. Pêşketin di zanist û hunerê de di rehendên şoreşane de ne. Ewrûpaya Rojava jî wê derketina xwe ya mezin a ramanî, bi peqîneke dirûv a geşdariyê, ji sedsala 16. û pê ve di asta cîhanî de bandorker bike.

Mijara ku balê dikişîne ew e ku wan şoreşên ramanî yên di hersê ceribandînan geşdarî de, girêdayî bi Xwezaya Yekemîn dest pê dikin. Lê dema ku lezariya geşdariyê tê birrîn û alozi dipeqin, wê demê li ser Xwezaya Duyemîn gotûbêj zêde dibin û ramanên nû bi lêgerînên nû dagirtî dibin. Hinek cûre raman, barkirî bi bîranînan serdema berê ya geşdarî û pergala, her tim li paşerojê digerin; lê nûjenîxwaz gazinc ji xirabûna pergala û giraniya aloziyê dikin, loma ramanên utopîk diafirînin. Pir qala şeweyên nû yên civakî tê kirin. Gelek civak di encama van lêgerînan de çê dibin. Em ji komcivakên olî û mezhebî bigirin heya piraştina binemalên nû yên qebîleyan; heta, heya çêbûnên netewan ku em di mînakê Ewrûpa de dibînin, şewegirtinên civakî pêk tên.

Dema em dîrokê di rehenda diroka ramanê de vekolin, wê vê yekê me bi pirsgirêkên civakî re bide nasandin; Her wisa dema em civaka roja me ya îro vekolin, ne gengaz e ku em giraniya dêwane ya rehenda pirsgirêkê nebînin.

Ez hewl didim bihizirim, bêtî ku girêdayî bimînim bi zanista civakî ya ku navenda wê Ewrûpa ye. Haya min jê heye ku ev şewaz pir pêwîst e. Bêgûman wê hinek kes, ev ramana bi vê şewazê weke sivik û jirêderketina ji zanistên civakî darizînin. Lê wê vê darazê qet ne xema min be. Bi rastî jî bêhna serweriyê tê ji zanista civakî ya ku navenda wê Ewrûpa ye. Yan mirov dike serwer, yan jî mirov dajo bin serweriyê. Lê ya pêwîst ji bo me ew e ku mirov bibe subjeya/yê demokartîk û bi dadwerane parve bike. Zanista civakî ya Ewrûpa di cewher de liberalîzm e û bîrdoziyek e. Lê vê rastiya xwe ew qas veşartîye ku kariye wê hêzê di xwe de bibîne ku ramanên rexnegir ên mezin ên dijber jî hezm bike. Dema vê yekê kiriye, tiwanista xwe ya raser a eklektîzmê raxistiye ber çavan. Ez dizanim ku, ji bo ez xwe nekim qurbanê vê eklektîzmê, ji bilî pêşxistina cewaziya hêza xwe ya tehlîlê, ti çareya min tine ye. Lê ev helwest ne dij-Ewrûpajerî ye. Dij-eEwrûpajerî jî perçeyek e ji ramana ku navenda wê Ewrûpa ye. Ez bi tevgerîna ku Ewrûpa li Rojhilat e û Rojhilat ji li Ewrûpa ye û bi zanebûna ka kîjan nîrxên me gerdûnî ne, helwesta xwe pêş dixin. Gelek nîrxên Ewrûpa

îroyîna nîrxên me bi xwe ne û awayê wan ê pêşvebirî ne. Divê em vê mijarê baş zanibin ku piraniya yên ku xwe herî dij-Ewropager nîşan didin, di encamê de bûne alîgirên herî paşmayî yên lîberalîzma Ewropa. Pratîkên rizgariyên netewî û yên Sosyalîzma Pêkhatî, bi van mînakên dagirtî ne.

Ceribandinên Marks û Engels ên li ser Sosyalîzma zanistî, weke çareserî ji pîrsgirêkên civakî yên serdema xwe re hatibûn pêşxistin. Ji dil û can ji vê yekê bawer kiribûn. Pênasekirina wan a pîrsgirêkê, kirina wan a vê yekê bi rêya têgînkirina kapîtalîzmê bi awayê sîstemê û baweriya wan a derbarê ka wê mirov jê re bibe çareseriyê çawa, dema dor bê ser sîstema Sosyalîst, temam bû. Wisa bû ku ‘Sosyalîzma Zanistî’, ku di bin destên wan de hate pêşxistin, garantiya vê yekê bû. Lê dîrok bi cûreyêke din pêş ket. Utopiyagerên din jî xwediyê bendewariyên dirûv bûn. Bendewariyên Lenîn ji Şoreşa Rûs cewaz bûn. Hêviyên gelek şoreşgerên Frensî jî bi şkestinên mezin re rûbirû mabûn. Şoreşê gelek keç û kurên xwe xwaribûn. Kûraniyên dîrokê bi mînakên dirûv tijî ne. Lê tehlîlkerên pîrsgirêkê hem pir bawermend bûn û hem jî bi zanebûn tevdiagerîyan.

Wateya wê ew e ku di pênasekirinên wan ên pîrsgirêka civakî û ceribandina wan a tehlîla wê de hinek tiştên kêmtir û şaş hene. Loma çewtiyên mezin, heta pêşketinên berevajî tene jiyîn.

Wekî gelek caran hate kirpandin, pîrsgirêk ne hindik hewldan, serhildan û şer e. Belê, vana hene û belkî jî pir zêde ne. Ev cûre bahane min neçar dihêlin ku ez di mijara pênaseya pîrsgirêka civakî û çareseriyê wê de pir wurya bim. Eger em zanibin ji tecrûbeyan ders derxin û ji bîranînên lehengiyên mezin re rêzdar bin, hingî devê gavên ku em biavêjin, bi dersan barkirî bin û bi rêzgirtinê dagirtî bin.

A- PÊNASEKIRINA PIRSGIRÊKA CIVAKA-DÎROKÎ

Min herdu beşên mezin ên pêşîn ên parêznameya xwe, le ser desthilatî bi gelemperî û li ser yekdestiya desthilatîya kapîtalîst bi taybetî, kûr kiribû. Her çend gelek nebesiyan di xwe de wergirin jî, ez di wê baweriyê de me ku sîstema şaristaniya navendî, weke xet, baş dîtewisîn. A girîng, pêşkêşîya xelekên wê yên sereke yên pêşketinê bû. Hem mijar hatibûn pênasekirin û hem jî hatibûn pêşkêşkirin, weke pêşketina zincîrane ya danehevên desthilatîyê, ku daneheva sermayeyê jî weke kumulatîv (lodane) di xwe de werdigirin. Dema min van herdu beşan dinivîsand, min berheviya Andre Gunder Frank a bi navê **Sîstema Cîhanê** jî nexwendibû. Ya ku min pêşkêş kir, hem veguhêziyê guherde ya vê berheviyê bû û hem jî weke zêdeyî, di nava wê meylê de bû ku çareseriyê jî bi sistematîkek ve, ango bi şaristaniya demokratîk ve girêbide. Eger min niha wê nivîsandiba, belkî dikaribû zêdetir bihata xurtkirin. Lê li gorî pêdiviya rêza ji dîrokê re, hêjatir e ku weke xwe bimîne.

Mijara pîrsgirêka civakî, sernivîseke cewaz e. Ne armanca wê ew e ku dîroka desthilatî-yekdestiyê pêşkêş bike û ne jî çareserîya demokratîk gotûbêj dike. Ya ku tê xwestin were ceribandin, pêşkêşiyek pîrsirêka civakî di nava jiyînbûyîya wê ya teorîk û pratîk de ye. Ez bawer dikim ku wê tevkarî bide çareserîya pîrsgirêkê. Ez nabêjim ku min heya niha qet qala vê mijarê nekir. Parçe bi parçe pir hat vekolîn. Lê mirov wê bi awayê yekpareyî pêşkêş bike, wê gelek fêrkar be. Ew pîrsa “divê mirov pîrsgirêka civakî çawa pênase bike?”, mirov dide hizirîn. Hinek cûre raman hejariya civakî, hinekên wan bîdewletiyê, beşeke din lewaziya leşkerî, hinekên dîtir şaşîtiyên sîstema polîtîk û hinek jî aboriyê û ketibûna exlaqî weke pîrsgirêk dihesibînin. Belkî jî tew yek qadeke civakî jî namîne ku weke pîrsgirêk neyê hesibandin. Dibe ku di van hemû nêrînan de aliyên rast hebin. Lê ji teyisandina cewhera pîrsgirêkê dûr in. Ji bo min hîn watedartir xuya dike ku mirov pîrsgirêka civakî weke bînpêkirina dînamîkên bingeîn ên civakê pêşkêş bike.

Ez wisa dihizirim ku pêwîst e mirov, derxistina civakê ji civakbûyîne, bike pîrsgirêka bingeîn. Mijara yekemîn li vê derê, hebûna nîrxan e, ku civakek diyar dikin. Her wisa hebûna civakî ava dikin û pevbestina wê çêdikin. Ez qala wê mijarê dikim, ku ez jê re dibêjin hebûn bi xwe. Ya duyemîn, ez qala wan pêşketinan dikim ku, vê xwebûn û hebûnê ji bûyîna wê derdixin û bingeha hebûna wê ji holê radikin. Dema ev herdu mijar di nava hev de bînin jiyîn, ev tê wateya ku pîrsgirêka civakî heye û mezin e. Lewre, eger di sedema klanî de heyameke qeşabûnê tevahiya klanên ji holê rake, em nikarin jê re bibêjin ‘pîrsgirêk’. Ji ber ku felaketa xwezayî, li derveyî vîna me ye. Ji bo karibe bibe ‘pîrsgirêk’, pêwîst e bi destê mirov were afirandin. Pîrsgirêka ekolojîk bi xwe, ancax dema bi destê mirov çêbû, weke ‘pîrsgirêk’ hatiye pênasekirin. Wê çaxê dema em sedema pîrsgirêkên bingeîn ên civakî bi wan hêzên ku civakê ji hîmên wê ve dirûxînin û wê ji hev dixin ve girê bidin, wê vê yekê me bibe pênaseyêke rast.

Ez yekdestiya sermaye û desthilatîyê weke serekeya van hêzan dibînim. Ji ber ku ev herdu jî di cewher de weke xespa nîrxê bîrmayî, civakê ji hîmê wê ve dikolin. Ez ê ji niha û pê ve, ji yekdestiya sermaye û desthilatî re, bi hev re bêjim ‘yekdestî’. Ji bo ku di mijarê de zêdetir zelalî çêbibe, mirov awayê xwezayî, asayî û bêpîrsgirêk ê civakê jî pênase bike, wê tevkarî pêşkêş bike. Eger civakek, di kîjan ast û şeweya komcivakek de dijî bila bijî, karibe polîtîkaya xwe û pêkhataya xwe ya exlaqî bi rengekî azad çêbike, em dikarin ji awayê wê civakê re bêjin civaka asayî, yan jî

xwezayî. Her wisa mirov dikare jê re bêje civaka vekirî, yan ji demokartîk. Ji ber ku em ê di beşên pêş de li ser pir rawestin, ezê çareseriyê bi kurtasî weke civaka tam 'liberal, sosyalîst, a dewlet-netew a geşdarî, a mezaxê, a sanayî û ya xizmetê' pêşkêş nekim. Ji ber ku binavkirinên bi vî rengî di rêjeya mezin de spekulatîv in. Pênaseyên wisa ne ku di civaka rasteqîn de beranberiya wan nîn e. Wê rasttir be ku mirov ji wan re bêje hinek rengdêr.

Wê demê em dikarin hêştina civaka azad a polîtîk û exlaq, bêpar ji van wesfên wê yên bingehîn, weke destpêka pirsirêkê bihesibînin. Û hêza ku pirsirêkê dide destpêkirin yekdestî ye. Divê em wergiriya yekdestiyê jî pênase bikin. Eger nixwên bermayî, dixwazî bi destê dewletê, yan jî bi yê taybet bi rêyên çandînê, bazirganî û sanayî hatibin berhevkirin cemhev, ev tê wateya ku yekdestî çêbûye. Bêgûman keşîş+zilamê bihêz+şêx, weke sêmendiya destpêkê, di nava koma yekdestî de, xeraxîk in. Di rêjeya hêzên xwe de ji yekdestiyê sûd werdigirin. Wê vê yekdestiya sêmendî, bi dirêjiya dîrokê debaşî gelek cûre saziyan bibe. Dîsa, wê her sazi jî di nava xwe de dabeş bibin, lê di cewher de wê bandorên xwe yên zincîrane zêde bikin û bi vî rengî xwe bigihînin heya roja me ya îro.

Pêwîst e mirov karakterê lodane û zincîrane ya herikîna dîrokê ya yekdestiyê, hertim li ber çavan bigire. Şaristaniya navendî hem encam û hem sedema pêşketina zincîrane ya yekdestiyê ye. Ezê bi pêdagerî vê mijarê bikirpînim. Ramana modernîteyê di roja me ya îro de tengaviyeke bixof a zeman li mirov ferz dike. Her tişt bi 'niha'ya tengavkirî ve tê fetisandin. Lê di rastî de 'niha' dîrok e û pêşeroj e. Modernîte bi vê ferzkirina raman, ne ku komkujeriya dîrokê bi tewşî dike. Ji ber ku ji bo wê pir hêsan e ku civaka qutbûyî ji kevneşopiyê, li gorî kêfa dilê xwe rêve bibe. Ti dîrok bi qasî dîroka yekdestiyê sifte û zincîrane nebûye, her wisa nebûye xwedî şansê ku bi rêya mezinbûnê pê de were. Dema ku yekdestî xwe bi vî awayî dike dîrok, girîngiya mezin dide wê yekê ku tavahiya komcivakên civakan bêdîrok bihêle, hîn rasttir, wan di nava xwe de bihelîne û wan bike mêtîngeh. Bi vê armancê pêkhatiyên mîtolojî, olî, felsefî û zanistî çêdike. Heman hewldanê, dema ku komcivakan dixê nava rewşek wisa ku di alî exlaq de ketî bin û nikaribin polîtîka bikin jî, pêş dixê.

Dema ku em yekdestiyê weke têgînî pirî caran bikar tînin, em jîbîr nekin ku em vê yekê di wergiriya aborî, leşkerî, siyasî, bîrdozî û bazirganî de dikin. Ji ber ku wê van koman nîrxa-bermayî di navbera xwe de bi vî yan bi wî rengî parve bikin. Şêwe û rêje ya parvekirinê çawa dibe bila bibe, wê cewher neguhêre. Carna yê ku berdariya aborî pêk tînin, carna leşker û yê dîtir -çîna siyasî, taxima bîrdozî û civata bazirganî- wê di rêjeya girîngiya xwe de di parên xwe de bibin xwedî gotin. Dibe ku têgînên tevdeyî, yê weke çîn û dewlet, bibin sedema şolîtîyê. Lê yekdestî weke hevpariyê vekirîtir a mêtîngerî û zordariyê rol dilîze. Çêbûnên çîn û dewlet ên li pey wê di nîrxa piraştinê de ne û zayandinên di rêza duyemîn de ne.

Avabûna bajêr di zayandinên yekdestî de rêza duyemîn digire. Bajar, weke bîryargeha zordestî û mêtîngerî ya yekdestiyê, serê xwe radike. Wekî din, sedema ku bi perestgehê re ketiye nava hev, ji ber grîngiya gerîna li rewatiya bîrdozî ye. Wê çaxê bajar bi awayê xwe yê pêkhatî di dîrokê de berî her tiştî weke perestgeh, bîryargeha leşkerî û dendika avahiyên rûniştinê (seray) yê burjuwa (di wateya bajarî de, em dikarin ji tevahiya beşên mêtînger re bêjin burjuwa), derdikeve ser dikê. Qelebalixa li derdora wan, weke xelesa duyemîn a li derdora dendika di qeleyan de, rola bendeyên xizmetkar dileyîzin. Dikare ji wan re bê gotin çîna kole jî.

Rastiyên qele û bedenên, ku di dîroke de hertim derdikevin pêşiya me, delîlên herî eşkere yê avahiyên bajêr û yekdestiyê ne. Bi vî rengî em wan bandorên ku pîrsgirêka civakî diafirînin zelal dikin: ango pêkhatiyên bajar, çîn û dewletê, ku li derdora cewhera yekdestiyê çêbûne. Dîroka şaristaniyê di wateyek de belavbûna vê çêbûna sê-alî ya di nava dem û cî de ye. Mantiqê wê hêsan e: herku derfetên nîrxa-bermayî zêde bibin, wê destlatî jî pir bibin û avahiyên nû yê bajar, çîn û dewlet wê li pey hev werin avakirin. Van avahiyên bingehîn di heman demê de kevneşopên pir tund çêdikin. Çîrokên bajaran, kevneşopên dewletan û dîrokên xanedanan mijarên bêpayan û bêdawî yê vegotinê ne. Hemû kesên ku mejiyên wan bixebitin û zimanbaz bin, wê weke artêşa zanyaran rewatiya rojane ya bîrdozî pêk bînin. Hema hema ti çîrok û xebroşk namînin ku li hev nehînin. Ji avakirinê xwedayan (xwedayên bajêr û xwedayên şer) heya afirandên cin û şeytanên û ji tabloyên bihuşt-dojev heya destanên wêjeyan, ti qada ku li hev neanîbin nahêlin. Avahiyên bixof ên mezelan, serayan, perestgehan, şanoyan û stadyûman, ku ji bermayiya keda mirovan têne çekirin, weke pêşandana hêzê ya yekdestiyê ne. Şerên di heman xofiyê de tevahiya şênîya gel, qebîle, her wisa ya bajar û gundan, ji bilî dilên birîndar, hemû bi hev re tune dikin û ve yekê jî ji kevneşopên yekdestiyê ne. Ji xwe her tiştê ku were wateya nîrxa aborî, weke xenîmeta şerê pîroz, ciyê xwe ji mêj ve di pirtûka pîroz a yekdestiyê de girtiye.

Gotûbêjeke girîng di derketina pîrsgirêka civakî de, piştî şoreşa çandîni, pêwendîdar e bi şewaza şaristanî ya yekdestî, lewre ya piraştina sê-alî (bajêr, çîn û dewlet). Bi gotineke din, gelo neçariyek bû wê qonaxa şaristaniyê (qonaxên pêşketina ku weke civaka koledar, feodal û kapîtalîst jî têne binavkirin) bi şewaza xwe ya heyî, piştî civaka neolîtîk? Gelo derfetên civaka neolîtîk hebûn ku, bêyî bajarbûna biçîn û bidewlet, xwe hilpekanda qonaxê jor a cewaz? Eger hebûbe, çima nekarî pêşketin bidest bixista? her çend vana weke pîrsên spekulatîv jî bêne nîrxandin, balê

dikişnîn ser mijarên girîng. Ji ber ku wê vê mijarê di sîstema şaristaniya demokratîk de bi berfirehî were gotûbêjîkirin, bersiva ku ezê bi kurtî bidim, dikare girêdayî bi şewaza me ya lêkolîna xwezaya civakî were dayîn. Pêşketin, li gorî paradîgmaya şaristaniya zal, pêwîst e heman li gorî xwe bin, guncav li gel xeta qederê. Her tişt ji alî mûcîbê qederê ve çêdibe. Di bextê mirov de her çi hebûbe, ew pêk hatiye. Hemû pevbestînin metafîzîkî vê yekê îdea dikin.

Lê şîroveyên di analîza şaristaniya demokratîk de, hem ên li ser şaristaniyê û şeweyên civakî yên di singa wê de, hem jî nêzîkatiyên wê yên di derbarê berdewamî û veguherana civaka neolîtîk de cewaz in. Bi kurtasî, rastiya civakî, ne weke wê yekê ye ku zanista civakî ya binavenda Ewrûpa wê rave dike. Şîroveyên zêdetir nêzî heqîqetê jî gengaz in. Civak bi rengekî cewaz çêdibe ji ya ku tê xwestin were vegotin. Pir girîng e ku mirov cewaziya di navbera gotinan û rastiye de bibîne û wekî din mirov têkiliya di navbera gotinan û şaristaniya navendî ya zal de têderîne. Gelek nîrxandinên kategorîk ên bi navê zanista civakî tene pêşkêşîkirin û weke rastiye bêtogûbêjî didin pejirandin, bi giranî propaganda ne. Armanca wan ew e ku rastiye binuxêvin. Gelek bizavên zanîna civakî, yên pêşkêşîkirî bi navê sosyalîzma zanistî jî tede, di bin bandora giran a lîberalîzmê de ne. Ta ku van mijaran di pîvana herî kêr de neyên ronîkirin, wê para şaşîtiyan a bersivên ku bêne dayîn, zêde be.

Dema bi vî rengî bêne pênasîkirin pîrsgirêkan civakî di derketinên wan ên resen de, wê vê yekê bihêle ku mirov pêvajoyên wan ên pêşketinê bi awayekî rasteqîntir şîrove bike. Pêşkêşiyên pîrsgirêkan bi awayê qonaxên sereke zêdetir fêrkar in, ji ber ku pîrsgirêkan di nava yekparetiya wan de nîşan didin, bêtî ku bi awayê kategoriyên bîngehîn bêne dabeşîkirin.

a- Mirov dikare yekemîn qonaxa pîrsgirêkên mezin ên yekdestiya şaristaniyê, li navbera salên (nêzîkî) 3000 B.Z. û 500 P.Z. bide rûniştandin. Yekdestî rêxistineke wisa ye ku nîrxa bermayî ya mezin di mercên cewaz ên dem û cî de bi rêbazên cûrbecûr ji civakê didize. Mezintirîn berhema-bermayî di çandniyê de bidest dixe di civakên Sumer, Misir û Harapa de ji salên 3000 B.Z. û pê ve, bi rêbazên rêxistî ku emê karibin jê re bêjin ‘sosyalîzma firewnan’. Yekemîn modêla mezin a sermayeyê ye. Berdariyeke tirsnaq li gorî civaka neolîtîk hatiye bidestxistin. Ev berdarî bi xwe re bajêr, çîn û dewletê zayandiye. Yekemîn çaxa mêtîngerîya mezin vedibe, yan bi rêbazên zorê, yan jî bi rêya yekdestiyên bazirganî, li ser derfetên berhema-bermayî, ku di civaka neolîtîk de jî ji mêj ve destpê kiribûn. Bêgûman di sosyalîzma firewnan de mêtîna bendeyan esas e, ku, heman weke cûreyek guherde ya lawiran, bi nanozîko dihatin xebitandin. Bi kinahî, yekemîn xeletka resen a mêtîngerîya navend-derdor a roja me ya îro, bi vî awayî hatiye danîn. Mirov dikare pêşketinên bi vî rengî di nava civaka Sumer de jî di nava hemû tazîtî û perdeya wan de di ronahiya belgîyên di dest de bibîne.

Bêgûman xespa bi vê şewazê ya hilberîn û berhema bermayî, wekî ji cûreyek xencera çikilî li singa civakê, rê li ber pîrsgirêkên giran vekirîye. Dîrokên mîtolojî û olan bi çîrokên li ser van pîrsgirêkan dagirtî ne. Ji bo em mînak bidin; dema yekemîn destana Girgamêş, Tofana Nuh, Efsaneyên Hewa-Adem û Habîl-Qabîl, buhuşt- dojah, pevçûna Xwedavend Înana û Xweda Enkî û nakokiyên şivan û cotkar bi awayê vegotinê tene pêşkêşîkirin, êşkere ye ku tê xwestin were teyisandin xespa berhema bermayî ku ji xencerkirinên ku yekdestî, bi rêya desteserkirina bi zorê û dayîna xebitandina weke lawiran, bû sedem.

Çîrokên bêhejmar ên dirûvên vana, dema em qala talan û dayîna xebitandin ên sawnak dikin, helbet wê zîmanekî nuxaftî bikaribînin. Pêwîst e mirov pir baş zanibe ku di vê heyamê de serweriya bîrdozî, herî kêr bi qasî serweriya fîzîkî, bibandor e. Birastî jî, eger dîrok bi zîmanê bindestan û yên talanbûyî jî hatiba nivîsandin, nikare gûman jê were kirin ku diyar e emê bi paşerojeke pir cewaztîr, ji ya pêşkêşîkirî ji me re, rûbirû bimana.

Tenê hejmara koleyên ku di pîramîtên Fîrewnên (vana mezelên wan in; gelo serayên wan çawa bûn?) Misirê de dihatin xebitandin, milyonan derbas dike. Vana li cîyekî weke zeviya lawiran bi awayekî kombûyî dihatin ragirtin û bêtî ku zîkên wan biqasî yên lawiran jî bihata têrkirin, di çêkirina wan avahiyên bixof de bi qamçiyên mirinane dihatin bikaranîn. Dema ku koleyên lawir weke mulkên wan bi vî awayî dihatin xebitandin, şaxa leşkerî ya yekdestiyê jî êrîşan dibir ser komcivakên derve û, ne tenê têkber û axên ku ji aliyê van komcivakan ve dihatin bikaranîn xesp dikirin, lê di heman demê de tevahiya komcivaka ku ji bo xwe bikêrhatî didîtin, ji bilî kuştîyan, dîl digirtin. Wan avahiyên tirsnaq ên qele, beden, mezel, arena, saray û perestgehan, ku di roja îro de jî yên wan dibînin û di nava matmayînê de dihêlin, bi dîlên bi vî rengî dihatin avakirin. Eger bi milyonan kesên ji wana bi navgîniya yekemîn cûkên avdanî di çandîniya avî de nehatibana xebitandin, diyar e wê nekarîbûya ewqas berhema bermayî bihata bidestxistin û van avahiyên dêwane yên ji kevîr bihata avakirin. Her wisa wê nekarîbûya jîna buhuştwarî ya yekdestiyê bihata girtin bin garantiyê.

Wan vegotinên (mîtolojî, olî, felsefî û bizavên cûrbecûr ên hunerî û zanistî) ku koka wan şaristaniya navendî ne (pêvajoya ji şaristaniya serwer a Sumer a Mezopotamya heya şaristaniya serwer a DYE), bi armanca ku vê pêvajoya bixof bi rengekî cewaz bidin teyisandin, gelek saziyên sersaziyane, di serî de bîrdoziyên di heman tirsnaqiyan de, pêşxistine. Bi taybetî aqilê analîtîk

gihiştiye qonaxa xwe ya herî berdar. Di bin serokatîya yekdestiya keşîşan de, ji utupyayên mîtoloji heya tabloyên buhuşt- dojah; dema vana têrê nekirine, ji raveyên felsefî heya zanistî, her wisa heya zanîn û pirzaniyên ku çêtir bersiv bidin xuyanekên xwezayê, bersivan pêşxistine. Ji bo hîn hêsantir rêve bibin, gavên pêşîn avêtine bo nivîsê, matamatîk, stronomî û buyolojiyê. Ji lêgerînên nedîtî yên dermanan ji bo rehetîya tebeqeya yekdestiyê, bingeha zanista bijîşkî hatiye danîn. Gerîna Girgamêş a li 'giyayê nemiriyê' beşa herî bi heyecan a destanê ye. Mîmariya avahiya ji kevir teknîka çekirina avahiyên nemiriyê ji bo 'nemiran' pêşxistiye. Dema ku mîtoloji têrê nekiriye, pêvajoya olên dogmatîk ên tundtir hatiye destpêkirin. Ji bo teselîkirina mirovên ku hatibûn xistin nava rewşên bixof, xwedayên ku hêmaya qral-xwedayan dîteyisandin, hatine avakirin. Aqilê analîtîk belkî ji berhema xwe ya herî mezin, di dema derbaseya bo van olên yek-xwedayî de pêşkêş kiriye.

Ne tenê rê li ber pîrsgirêka civakî hatiye vekirin, lê di heman demê de pîrsgirêk bi şeweya wê ya herî bixof hatiye zayandin. Weke kabûsek xwe avêtiye ser hemû çanda dargî û arişî ya civakê. Peyva 'amargî' di zimanê Sumer de, hîn di wê demê de wateya 'veger li dayîk û xwezaya pîroz', di xwe de wergirtiye. Mirovahî, ku hatiye xistin, wer lê hatiye kirin ku bi mûmê li paşeroja xwe bigere. Hatiye kirin awayekî bîrdozî ku mirov kêliyêkê zûtir bimire û xwe bigihîne buhuştê. Jiyana buhuştwarî li rûyê erdê, ku di serdema Neolîtîk de mîna ku carna were jiyîn dihate xeyalkirin, êdî hatiye kirin mijara utopya û cîhanên dîtir. Feraseta sekular, ango dunyawî, ciyê xwe terikandiye ji wan ferasetan re ku ji bilî axretê nikarin tiştêkî din bihizirin. Cîhan li hemberî vê pîrsgirêka bixof cîherengiya xwe ya di nava hemû zengîniya xwe de wenda kiriye û wisa lê hatiya kirin ku weke ciyekî ezabê were sêwirîn.

Exlaq û polîtîkaya civakî yekemîn derbeyên mirinane bi vê pîrsgirêka yekdestiyê xwarine. Dema qadên exlaq û polîtîka ku hîmên avahiyên civaka komînal in hatine tarûmarkirin; li jor exlaq (di rastî de bê exlaqî) ê serwer, xweser bo komcivakên teng ên endamên yekdestiyê, û polîtîka (dewleta xwedayî) hatine zalkirin. Misoger e ku exlaq û polîtîkaya civakî hîn bêtir ku pêşbikevin hatine pûçkirin. Lê li şûna wan, harîtiyên serweran ên jiyane û îdayên wan yên xwedatiyê, weke pergala xwedayî hatine danîn. Ji civakê re tenê ew maf hatiye dayîn ku van vegotinan weke 'baweriyên pîroz' pesend bike. Tê dîtin ku, ne tenê pîrsgirêka civakî hatiye zayandin, lê ji vê jî wêdetir, civak ji xwebûna xwe hatiye derxistin û hatiye veguherandin zeviya lawiran a yekdestiyê. Wisa hatiye kirin ku bendetî û koletî weke rêjîmeke xwezayî werin pejirandin. Û koletiya jinê ku kokên wê dirêj dibin heya dema kevntir, ango heya serdema xeraxîk a hoveber, bûye mijara herî berfireh a jiyane. Pergalên bixweda yên serwer ên zîlam ên cuda, mîna ku tola xwe hilînin ji civaka dayik a pîroz û dêxwaz a neolîtîkê, hatine avakirin. Dema ku xwedavendiya jinê hêdî hêdî şopa xwe wenda kiriye, çaxa serweriya mirêşder a xwedayên bi hêmaya zîlam, hatiye destpêkirin. Jin hîn wê demê hem di hemû perestgehan de û hem jî di kexaneyên ketûber de neçarî fehîşetiyê hatiye kirin û li wan deran hatiye ragirtin.

Hatiye çavdêrîkirin ku ev serdema berdar a bi teknolojiyên xwe yên heyî yên avdaniyê, di dawiyên salên 2000 B.Z. de ketiye nava aloziyekê giran. Her wisa hem zuwayî û hem jî şorbûna axê bandora xwe li vê pêvajoyê kirine. Lê di bingehe de xwezayî ye ku hîmên damezranê, ji ber sedema bandora pratîka civakî bi xwe qirçiyabin. Harappa ji mêj ve belav bûye û bédeng maye; Misir bi nakokiyên kûr ketiye nava rewşa ku nikare were domandin; Sumerî jî weke koma etnîkî ya zal, ji mêj ve ciyê xwe ji şaristaniyên koka wan jî etnîkên dîtir bûn re hiştine.

Sîstema şaristaniya navendî ya vê heyamê, ji bo çareserîkirina pîrsgirêkên giran ku bu sedema wan, du riyên girîng ceribandîye. Ya yekemîn, xwe belavkirina ber bi derve ye. Pêvejoya mîtingehkirin û emperyalîsbûnê, ku pişt re wê pîrî caran derkeve pêşiya me, ji pîrsgirêkên giran re ancax çareseriyê demî tîne. Lê nikare xwe rizgar bike ku nebe sedema pîrsgirêkên nû. Pîrsgirêk nehatine çareserîkirin; berevajî, hîn zêdetir belav bûne û kur bûne. Derxistina derve ya pîrsgirêkên ku li navendê û metropolan kom bûne, piştî rehetbûneke qismî, wê belavbûna wê qat bi qat bibin û lê bizîvirin. Ev çerx, wê bi cî guherandina herdemî ya navend û derdor di dîrokê de timî derkeve pêşiya me.

Metrolpolâ Sumer (navend), li gorî bawerîya min ji sê aliyan ve, heta eger em deriyê jî lê zêde bikin, ji çar aliyan ve, xwe derdixê derve. Berhema yekemîn a ber bi Rojava ve, Misira Nîlê ye. Di nava şîmaneyê de ye ku Misir pêşî weke kolonî û paşî jî bi rêya serxwebûnê pêşketibe. Pêşketina şaristaniya cûreya Misirê li erdnîgariyek ku çar aliyan wê girtî ne, eger desteka derve nebe, şîmaneyê zor e. Belavbûna Sumerîyan jî ber bi Rojhilat ve, li peravên Sîndê Harappayê zayandiye. Heman nêzîkatîya me ji bo Harappa jî derbasdare. Eger desteka derve nebûya, Harappa dikaribû ancax li çolê bibûya mucîzeyek. Her wisa bêhtir guncav e li aqilê mirov ku zayîna yekemîn a qraliyetê jî bi nêzîkatîyêke dirûv were ravekirin. Di pêkannîna şaristaniyê de hîn di zayîna wê ya pêşîn de tîkiliya navend-derdor taybetmendiyeke sereke ye. Qadeke girîng a belavbûna ber bi Rojhilat ve, şaristaniya Elem-Sûs a li Sûsîana bû ku li Îrana roja îro cîranê Sumerîyan bû. Belavbûnê ber bi Bakûr ve, ewên ku bi rêya Babil û Asûrê, ku ji navendê zêde ne dûr in, hatine pêkanîn ji alî Hûriyên Aryanî ve, ku avakerên bingehe ên şoreşa resenî (otantîk) û neolîtîkê yên Mezopotamyaya Jorîn in.

Hûriyan, ku ji alî Sumer, Akad (serdema koma etnîk ku koka wê Semîtîk e), Babîl û Asûr ve timî hewl hatiye dayîn ku bêne kolonîkirin û mêtîngehkirin, belkî jî berxwedanên xwe yên yekemîn û herî mezin ên dîrokê, li hemberî wê şaristaniya resen a navendî kirine. Mirov dikare ji kevalên Sumerî, wê pêvajoyê têderxe. Destana Girgamêş jî bi eşkereyî dibêje ku yekemîn êrîş ber bi daristanên Bakûr ve hatine kirin. Ji xwe Îraq-Ûrûk a hemdem ku hîn jî dibilqe dewama wê rastiyê û kevneşopê bi rengekî kartêker dîteyîsîne. Nakokiyên Kurdan, ku koka wan Huriye, û yên Ereban, ku koka wan Semîtîk e, taybetmendiyên xwe yên ku ji 'Nuh û Nebî'mane, hîn jî didin axaftin. Yekane tiştê ku guheriye navend- derdor, serwer û cewaziya teknîk e.

Hurî, ji ber ku qebileyên resen ên Kevana Berdar bûn û şoreşa çandiniyê bi kûranî dijiyan, xwedî wê potansiyelê bûn ku hem li ber xwe bidin û hem jî şaristaniya xwe cewherîn pêşbixin. Gelek daneyên Arkeolojîk derketin rûyê erdê di derbarê wê yekê de ku yekemîn navenda xwe ya bajêr di salên 3000 B.Z. de, bêtî ku pêdiviya wan bi navenda Sumer hebe, damezrandine. Bi taybetî bîrdariyên mezin ên kevirîn (Gobeklitepe, 10.000- 8.000 B.Z.), ku berî şoreşa Neolîtîkê li nêzî Rihayê hatine çikalandin, di warê teyisandina kokên şaristaniya wê herêmê de, rê li ber dengvedanên mezin vekirine, ku bandora wan di cîhana zanistî de hîn jî berdewam dike. Texmîna min a kesî ew e ku Sumerî, ew kolonî ne ku koka wan Hûrî ku yekemîn nişteciyên Mezopotamyaya Jêrîn in. Lewra ev mijar têgêner e ku hem Hîtîtî û hem Mîtanî, ku koka wan Hurî ye, ji salên 1600 B.Z. û pê ve, li Anatolya Navîn û li Rojhilatê Başûr împaratoriyan ava kirine. Li van qadan, ew derfet heyê ku pêşketinên din ên şaristanî çêbûn. Eger bîrdariyên Gobeklitepe bêne tehlîlkirin, dibe ku wê yekê di mijara şaristaniyê de rê li ber nêrînên cewaz veke. Belavbûna Sumeriyan bi rêya deryayê, bûye sedem ku li Uman û Yemen ên roja me ya îro heta li Hebeşistanê, koloniyên şaristaniyê çêbibin. Tê zanîn ku bajarekî mezin li Umanê, biqasî herî kêr e li Harappayê, hebûye.

Duyemîn rêya derbaskirina aloziyê, ji aliye Babîlî û Asûriyan ve hatiye ceribandin. Babîliyan bi rêya pêşxistina sanayî û zanistê û Asûriyan jî bi rêya damezrandina yekdestiya bazirganî, hewldanên xwe bêqutbûn berdewam kirine, ji bo ku şaristaniya Sumer ji wan pîrsgirên giran ku dijiya, rizgar bikin û wan belavbikin. Babîl di warên zanist û sanayî de London, Parîs, Amsterdam û Venedîk a rasteqîn a wê heyamê ye. Heta di dema xwe ya hilhatinê de ji New Yorka roja me ya îro hezar qat zêdetir xwedî şan û şohret bû. Îskander bi xwe, tewş nefesa xwe ya dawî li Babîlê temirî nedaye. Sedam jî, belkî jî qurbanê dawî yê trajîk ê evîna ji bo Babîlê bû. Bihezaren wan hene ku di nivîsê de hilnayên. Dema ez hewl didim yekdestiya bazirganî ya Asûrê tehlîl bikim, yekser yekdestiyên bazirganî yên Venedîk, Holanda û Înglîs tînin hişê min. Bi rastî jî yekdestiyên bazirganî yên Asûrî, belkî jî bi qasî yên Fenîkiyan, şirketên herî jêhatî û afirîner ên dîrokê bûn. Bêgotûbêj e ku ji Asya Navîn (mîrov dikare bêje ku li Çînê jî xuya kirine) heya Anatolyaya Rojava û Erebestanê û heya peravên Derya Reş şebekeyên bazirganiyê (Karûmên Navdar, angoya ciyên karê, yan jî karxaneyan) pêşxistine. Misoger e ku yekemîn împaratoriya mezin a bazirganî damezirandine. Ev extapot a bazirganî ku xwe bi awayê sê heyaman (2000-1600 B.Z., 1600- 1300 B.Z. û 1300-600 B.Z.) nîşan dide, bi wê wateya xwe yekemînek e. Lê bazirganî jî, ti nirxeke wê ya çareserkeriyê nîne, ji bilî belavkirin û kûrkirina sînoord a şaristaniya navendî ya Sumer. Ji xwe yekdestiya bazirganî her dem hevpara yekdestiya sereke ya keşîş+leşker+rêvebir e. Nelihevkinên di navbera wan de ji pevçûnên li ser paran wêdetir naçin. Lê qet nikare were biçûkkirin ku Asûr, şaristaniya navendiya Sumerê bi dirêjîya nêzî hezar û pêncsed salan bi navgîniya xwe guhastiye. Yek ji xelekên herî bihêz ên zincîra şaristaniyê ye.

Harappa, Uman, Hîtîtî, Mîtanî û Misir, ji ber ku nekarî heman serkeftinê nîşan bidin, di nava xwe de bi hêsanî ji hev ketine. Asûriyan, bi rêya Fenîke, Med- Persan û serdema dereng a Hîtîtiyan, bandora xwe li şaristaniya Grek kirin û ev yek bi rêya bazirganiya pêk hat; her wisa nikare were înkarkirin ku di dewamkirina bêqutbûn a şaristaniya navendî de rola herî destnîşankar leyistine. Yekdestiya bazirganî pîrsgirêkan çareser nake. Lê bi rêya belavkirina li her alî gelek berhemên pêşveber (raman û bawerî jî tê de) ên şaristaniyê dabûn dike da ku vana pêşbikevin û demekê dirêj li piyan bimînin. Nexwe wê bihata ketin nava rewşa Harappa û wê dîrok dubareyên çendîn salî jiyaba. Lê dîsa jî pêwîst e mirov zanibe ku yekdestiya bazirganî yekdestiya herî stemkar a daneheva sermayê ye û nerînên wê yên siyasî, weke me di mînakê Asûr de çavdêriya wan kir, qet natirsîn ku têkevin nava pêkanî herî stemkar (çêkirina qele û bedenên ji qoqên mirovan). Hîn bêhtir ev mijar jî tê zanîn ku yên cewaziya buhayê, angoya cewaziya malan a di nîrxa bûyîna mal de, bikar tînin û bi vî awayî qezenca bi keda herî kêr bidest dixin, yekdestiyên bazirganî ne.

Li wê derê em qala danûstendin û bazirganiya meta (malê bazirganî) nakin, ku ne bi armanca karê ye, lê bi armanca mezaxê ye. Lê divê daimî li ber çavan bê girtin ku em qala bazirganiya yekdestîperest a bi armanca karê dikin. Şîmaneyeke mezin e ku Harappa, ji ber ku nekarî xwe ber bi derve belav bike û bazirganiyê pêşnexist, hilweşiya. Tê zanîn ku Xanedaniya Nû ya Misirê jî (1600-1000 B.Z.), nekarî tiwanistêke serkeftiyane ya vebûna ber bi derve û damezrandina yekdestiya bazirganî bidest bixe, bi pevçûnên navxweyî û êrîşên derveyî ve, vemiriyê. Eger bi qasî Sumeriyan belav bûbûya wê cîhana me cewaztir bûbûya. Lê, Çînê pêwîst nedît ku bifûre; belkî jî ew bi tîra xwe fireh bû. Eşkere ye ku yekemîn pêqîna şaristaniya navendî, bi rêya belavkirina li cîhanê wan pîrsgirêkên ku bûn sedem, kariye xwe bigihîne qonaxeke cewaz.

Hin ramannas hene ferz dikin ku di dîrokê de di heyama 1600-1200 B.Z. de şaristaniyên Anatolya, Mezopotamya û Misirê bêhtir ketine nava hev û bi vî rengî yekem car karaktereke navendî ya serwer wergirtine. Her çend jê re neyê gotin serdema zêrîn a bajarbûn, bazirganî û aristokrasi jî, lê, êşkere ye ku hilpekînek hatiye çêkirin. Dîsa êşkere ye ku berfirehbûna pîrsgirêkê tevkarî lê kiriye ku serweriya navendî gelek caran cî biguherîne û temenê sistemê dirêj bibe. Hevpeymanî Kadeş a navdar (salên 1280 B.Z.), rastiya vê heyamê dîteyisîne.

Aloziya ku şaristaniya navendî di navbera salên 1200-800 B.Z. de dijiya, ancax dema ku teknîka hesin (3000-1000 B.Z.) ket pêşîya tunc, sivik bûye. Pêşketinên di teknîkên hilberîn û şeran de hertim cewaziyên serdeman diafirînin. Bêgûman, a destnîşankar pêşketina civakî ye. Lê ev pêşketin, ji nêzîk ve bi teknîkê re têkildar e. Navenda serwer yekem car derdikeve derveyî Mezopotamya. Yekemîn pêngavên çerixîna ber bi Rojava, ango Ewropa ve tên avêtin. Qonaxa derbase ya di vê de, wê ji alî Împaratoriya Med-Pers ve (600-300 B.Z.) bi rêya bejayî û ji alî Fenîkeyîyan ve (1200-330 B.Z.) bi rêya deryayî were pêkanîn. Wê Ûrartû jî (850-600 B.Z.) roleke dirûv bileyîzin. Aloziya civakî, her çend nekariye tam were derbaskirin bi navgîniya teknolojiya hesin û bi rêyên bazirganî, ku berfireh dibe û tê xistin bin ewlehiyê, lê sivik bûye û kariye were domandin. Rêyên bazirganî yên bejayî yên Împaratorî (serwerî) ya Med-Pers û pêngava ku Fenîkeyî bi rêya bazirganiya Derya Spî avêtin, girîng in. Grekî, demekê dirêj bi awayê mêtîngeha, ango kolonîya, van herdu şaristaniyan jiyane. Her çiqas dîrok (dîroka bi navenda Rojava), şaristaniya Grek-Îyon resen dihesibîne jî, lêkolînên rasteqîn nîşan didin ku her tiştên xwe ji belavbûna van herdu şaristaniyan girtine. Dema em li bandora Med-Pers û Fenîke, bandora Misir, Babîl û Gîrîtê zêde bikin, dibe rastîyek ku nikaribe were inkarkirin ku şaristaniya navdar a Grek, di rêjeya mezin de malê derve (îthal) ye.

Bêgûman senteza Grek-Îon nikare were biçûkdîtin. Lê pir êşkere ye ku resen nîne. Ji xwe ti şaristanî resen nîne. Hemûyên wan, li ser berhevîkirin û civandina nîrxên civaka Neolîtîk, ku yan bi rêya xespê, yan jî bi rêya yekdestiya bazirganî û bi piranî jî bi rêya bikaranîna herdu rêbazan di nava hev de, hatine damezrandin. Dibe ku wan di guheranê de derbaskiribin û ji wan sentezên nû afirandibin. Lê, weke Gordon Childe jî diyar dike, wan nûvedanên teknîkî ku ji alî civaka Neolîtîkê ve di heyama 6000-4000 B.Z. de di kevana Toros- Zagros de hatin afirandin, di giraniyeke wisa de ne ku mirovdikare ancax wan bi nûvedanên piştî sedsala 16. ên Ewropa re berawir (muqayese) bike. Pêşî, bi bilindbûna bajarê Urukê re, ji salên 4000 B.Z. û pê ve, dest bi avakirina şaristaniya navendî hatiye kirin. Mijara herî bingeîn a pevçûna ku xwedavenda Înana bi xwedayê Enkî re kiriye, li ser 'Me'yan e ('Me' tê wateya nûvedana teknîkî û teknolojiya Neolîtîkê ku li derdora jinê çêbû), ku Enkî jê diziye. Li vê derê, têkiliya di navbera serweriya li ser teknolojiyê bi serdestiya zîlam ve, ku bi şaristaniyê re pêşdikeve, tê kirpandin. Ev mînak bi xwe, bi mirov nîşan dide bê ka nîrxa fêrker a mîtolojiya Sûmerê çiqas bilind e. Ji xwe zimanê wê demê bi mîtolojiyê ye barkirî ye. Ne wisa ye ku mîna zimanê roja me ya îro were bikaranîn.

Şaristaniya Grek-Îon 1600-300 B.Z. ku li herdu peravên Ege bilind dibe, bêgûman di zîncîra dîrokî de xelekekê girîng e. Di pêşketina civakî de pêngaveke mezin e. Hem di warê hişmendî û hem di yê teknîkî- piratîkî de xwedî tevkarîyên mezin e. Mîrasa guhezkarî ya deryayî ku ji Fenîkeyîyan girt, pir pêşxistiye. Li peravên Ewropa koloniyên berfireh ava kiriye. Teknîka nivîsê dîsa bi rêya mîrasa Fenîkê pêşxistiye û di çêbûna alfabeya roja me ya îro de xwedî parekê girîng e. Di hemû zanistên wê serdemê yên tînan de, pêşketinên şoreşane bidest xistiye. Di felsefeyê de tam şoreşek hatiye jiyîn. Bi xwedayên Olymposê, xala dawî daniye li serdema xwedayên Sumerî. Bi Homerok, kevnêşopa Destana Girgamêş guhastiye lûtkeyê. Pêşveçûnên dirûv ên şoreşane di şano, avasazî (mîmarî) û mûzîkê de hatine bidestxistin. Bajarên mîrêşder (bîhîştîşam) hatine avakirin. Guheranên ku di herikînên perestgeh, seray, şano, stadyom û avahiya meclisan de çêkir, nîrxên xwe yên kevnare (klasîk) hin jî diparêzin. Pêngava wê ya hilberîn û bazirganî nikarewere biçûk dîtin. Pêşketinên sanayîgerî jî girîng in. Di warê polîtîk de mînakên demokrasiyê, ku bûne malê dîrokê, pêşkêş kiriye. Îspat kiriye ku demokrasi, di çarçovaya şaristaniyê de be jî, ji awayên din ên rêvebirîyê rasertir e. Lê, van hemû destnîşankirinan, wê rastîyê naguherîn, ku qonaxa şaristanî ya Grek-Îon xelekekê şaristaniya navendî ye, ku bi Sumeriyan destpê kir.

Di alî mijara me de, dema ku rola şaristaniya Grek a di çareserkirina pîrsgirêka civakî de, hîn rastir, para wê ya di pêşketina pîrsgirêkê de were nîrxandin, dikare pir bi hêsanî were diyarkirin ku ti cewazîyeke wê ya bi kok ji şaristaniyên dîtir nîne. Hemû pêşketinên ku bidest xistine, di serî de demokrasiya Atîna, nîşan dane ku, em çareserkirina wana a pîrsgirêkê şaristaniya navendî li milekî bihêlin, berevajî, hîn zêdetir wan girankirine. Eger em vana rêz bikin;

Dîliya jinê bê ser û bin hatiye kûrkirin. Jin, ne tenê hatiye binbarkirin ku li malê zarokan çêke û weke koleyek herî giran ji zîlam re xizmetê bike, lê di heman demê de beşdariya wê ya nava polîtîka, spor, zanist û rêvebirîyê jî qedexe ye. Hatiye bezandin bo hemû karên giran ên hilberînê. Eflatûn di wê nêrînê de ye ku jiyîna zîlam bi jinê re, wê zadeganî (esalet) ya wî bihincirîne. Homoseks jî ber vê sedemê berfireh bûye. Koletî, ji bilî jinê jî, wek aşûtek mezin bûye. Yekem car girseyên koleyên bêkar bi hejmarên mezin derketine holê. Saziya leşkerî ya diravî (bi pere) hatiye nûvandîn (îcadkirin). Ne tenê mal, lê kole jî hatine derbirin (îxracîkirin). Li beramberî vê, çîneke herî kurtêlxur (asalak) a efendiyan hatiye dariştin. Têgîna 'arîstokrasi' hatiye peydakirin. Qada civakî bi hemanên kultêrlxur ên civakî tîjî bûye. Beşên herî nêzî çîna burjuwa, berhema şaristaniya Grekî ne. Bi kurtasî, li wan pîrsgirêkên di qada civakî de, yên nû hatine zêdekirin, her wisa pîrsgirêkên berê hatine girankirin û berdewamkirin.

Di pêşketina bajêr de mirêşî (ihtîşam) hatiye bi destxistin û bajar pêkhatîyeke organîk

wergirtiye. Lê, van pêşketinan, bi buhaya girankirina pirsgirêka civakî hatine bidestxistin. Avahiyên zîgûrat û pîramîdan, hema hema mîna ku hatibin dabeşkirina bo perçeyan û di rehendên dêwane de hatibin dubarekirin. Çawa ku yekemîn qonaxa bajêr ji avahiya perestgehê bi xwe û ji pêvekên wê pêk hatiye, qonaxa duyemîn bi bedenên yekemîn û duyemîn ên di qeleya hundirîn û di quntarên wê de tê nimandin, di qonaxa sêyemîn de, bi rêya rakirina van cudatiyan û lêkirina pêvekên nû, zengîn û mirêsiya mekan hatiye bidestxistin. Pêşketineke paralel li gel mezinbûna yekdestiyê mijara gotinê ye. Bi vê yekê ve pirsgirêk nayên çareserkerin, lê zêdetir tînin mezin kirin. Artêşa koleyan a berê qatbiqat derbas kiriye. Wekî din koleyên bê kar çêbûne. Cara yekem mirovan xwe di nava rewşa herî bêkêr de dîtine. Ne gengaz e ku pirsgirêka civakî ya ji vê girantir hebe. Sîstema ku bêkaran biafirîne sîstema herî stemkar e.

Mirov dikare di emrazên desthilatî û dewletê de jî çavdêriya mezinbûnê dirûv bike. Desthilatî ji qatên jorîn ber bi qatên jêrîn ve dagiriya xwe mezin kiriye. Serweriya dewletê li ser civakê, bi rêya fetisandina politîkayê zêde bûye. Burokrasiya dewletê çêbûye. Çîna leşkerî îmtiyaza xwe zexm kiriye. Bi gelemperî di binyata civakî de di otorîteya desthilatîyê ya li ser jinan, zarokan, ciwanan, koleyan, gundiyan û zenatkaran de zêdebûn hatiye dîtin. Aliyê herî trajîk ê demokrasîya Atînayê ew e ku mezîxîna politîkayê li beramberî dewletê bi hemû tazîtiya xwe raxistiye ber çavan. Kevneşopî demokratîk a civakî, di mînakê Atîna de, bi destên arîstokratîk hema mîna ku nefesa xwe ya dawî dabe. Belkî jî waneya herî girîng ku em ji demokrasîya Atîna derxin, ev be.

Yekdestiya şaristaniya Roma (750 B.Z.-500 P.Z.) berdewama kevneşopî Grek-Îon e û di çarçoveya yekparetiya wê ya hundirîn de ye. Hema weke ku mînakên veguhastî ji nîv giraveke bo ya dîtir bin. Mijara herî girîng ku mirov karibe bêje ew e ku, eger Grekî heyama zaroktî û ciwantî ya vê şaristaniyê bin, Roma jî heyama gihîştî û kalîtiya wê ye. Yekem car, bi ser ketine ku wan tiştên ji Rojhilat girtin, bi şewazek ku li hemberî Rojhilat raserî bi dest bixin, hezîm bikin û senteza wan çêbikin. Serkeftina Roma ew e ku beşek ji Ewropa, bi buhaya dagirkirin û kolanîkirina stemkarane, tevî şaristaniyê kiriye. Ji bilî vê, Roma ji her milî ve awayê pirole mezinbûyî yê krîterên Grek e. Di warên bajar, çîn û desthilatî de rehendên dêwane wergirtiye. Ji qraliyetê derbasî komara arîstokratîk bûye û ji wê derê xwe gihandiye împaratoriya herî bi hêz û fireh a dîrokê. Jiyana bi şewaza Roma, li her alî bûye moda. Arîstokrasî weke modernîtiya (burjuwaziya) roja me ya îro, hêza destnîşankar a hemdemiyê ye. Arîstokratiya kurtêlxur (asalak) û proleteriyaya sûtal, hêmayên (sembolên) pirsgirêkên harbûyî yên Roma ne.

Dikare were gotin ku serdema Roma, lûtkeya pirsgirêka civakî ye. Ti aliyê ku mirov di vê yekê de lê şaşwaz bimîne, nîne. Pêwendiya di navbera yekdestiya şaristanî, ku bi awayekî lodane (kumulatîv) mezin dibe, û mezinbûna pirsgirêka binyewî de ku ew dibe sedema wê, rasterast (dîrekt) e. Nîşana herî zelal a vê yekê ew e ku qabîleyên barbar û Partiya Xirîstyanî, weke partiya hejaran, tevî cezakirinên sawnak ên Roma (rakişîna mirovan li çarmîxê, dayîna perçekirina mirovan bi şêran, hatina tarûmarkirin weke mînakê Kartaca û wekî vana), weke lehiyê herikîn ser Romayê; ev tê wateya peqîna pirsgirêkan (di cewher de peqînên giyana azadiyê ne), weke hêzeke fîzîkî. Eşkere ye ku barbarê rasteqîn Roma ye û sedema hilweşîna wê, pirsgirêkên dêwane yên civakî ne, ku hem li hundir û hem jî li derve wan mezin kir. Di kesayetiya Roma de, ne tenê bajarê Roma, desthilatdariya wê û arîstokratiya wê hilweşiyane; lê di heman demê de sîstema cihanê ya serpêhatî (macera) ya şaristaniyê, ku bi çîroka bajarê Ûrûkê destpê dike, bi pêkhatiya xwe ya karakterîstîk a navend-derdor, hemberî (reqabet)-serwerî (hegomonya) û bilindbûn- nîzmbûnê ve hilweşiyaye; her wisa dijberiya sîstemê ya civakê bi pirsgirêkan ve û bi berxwedanên dijber ên hundirîn û derveyîn ve, ku di kesayeti û rûyê Roma de bû sedema wan, yek ji serdemên xwe yên herî barbar girtiye.

b- Duyemîn qonaxa mezin a di pirsgirêka civakî de, dikare were rûniştandin li navbera zemanê ku ji hilweşîna Roma heya hilhatina Amsterdamê berdewam kir: angî heyama li derdora 500-1500 P.Z. Taybetmendiya wê ya destnîşankar ew e ku olên Îbrahîmî, ku weke peyamên çareseriyê pirsgirêkan derketin holê, mora xwe li vê serdemê xistin. Olên Îbrahîmî, dema gotine ku wê bibin çare, lê zêdetir rê li ber pirsgirêkên civakî vekirine; ji ber vê yekê pêwîst dike ku mirov bi girîngî li ser wan raweste.

Dema ez lêhûrbûnan dikim ji bo ez peyama civakî ya olên Îbrahîmî tehlîl bikim, ev peyam li cem min wateyeke wisa werdigire ku pêkhatiya sîstema şaristaniya navendî ya bi pirsgirêka daringî (madî), vediguhere bo pêkhatiya bi pirsgirêka arîşî (manewî). Bi gotineke din, pirsgirêkên wê yên çanda daringî bi awayê pirsgirêkên çanda arîşî deng vedidin. Di pirtûkên pîroz de bi rengekî eşkere tê diyar kirin ku Hz. Îbrahîm, ji zordariya Nemrûd (rêvebirê bajêr), nûnerê Babilê yê li Rihayê, angî ji ber pirsgirêkên giran ku dibe sedema wan, direve yan jî koç dike. Heta weke mûcîzeyên xwedayî tê vegotin bê ka çawa ji xeteriya şewitînê difilite. Sedema wê weke nîşandereke bingeînê tê pêşkêşkirin ku di nava gerîna li xwedayê nû de ye. Mirov dikare gerîna wî ya li xweda, weke gerîna wî ya li rêvebirîya nû jî wergerîne. Vegotin wekî din gelek taybetmendiyên dîtir ên pêkhatiya bi pirsgirêka a wê demê pêşkêş dike. Tê texmînkirin ku dîrok li derdora salên 1700 B.Z. ye. Îbrahîm ji şaristaniya koka wê Mezopotamya, koçî şaristaniya kokê wê Misir dike. Wate ku di navbera herduyan de rê hatiye vekirin. Belkî jî ji xwe re li stare û hevalbendên nû digere. Ji ber ku jiyana wî ya li diyarên Kenan (Îsraîl û Filistîna roja îro), vê teze pişt rast dike. Ji qebîleyek biçûk, weke malbat vediqete û li Kenan dibe qebîleyek nû.

Neviyê wî Wusiv, weke kole tê firotin Misirê. Tiwanistên wî, wî di seraya firewn de bilind dîkin qata wezîrîyê. Divê yekê de rola jinên sarayê girîng e. Jin, di dîroka Îbraniyan de her tim rolên girîng dilêzînin. Li Misirê jî qebîleyek Îbranî çêdibe. Lê, di rewşa nîv-kole de ne. Ji vê yekê pir nerihet in. Ciyê Nemrûd, hema hema firewn girtiye. Dixwazin ji wî jî rizgar bikin. Vê carê wê Mûsa

serokatiya koçberiyê bike. Dîrok li derdora nêzî 1300 B.Z ye. Derketin [ji Misirê], di pirtûka pîroz de weke bi mûcizeyan berkirî derbas dibe. Didirûve derketina Îbrahîm. Veger dîsa bo diyarên Kenan e. Kenan, dema bi Misirê re were berawirkirin (muqeyesekirin), ‘buhîştta sozdayî’ ye. Xweda, yê ku li çiyayê Sîna lêdigerin, bi Deh Fermanan, ên zelaltir û misogertir, bang li qebîleyê dike. Deh Ferman di rastî de rêgezên rêxistinî û bernamêya siyasî yê qebîleyê ne, ku piştî ezmûnên dirêj wan bi dest dixê. Tiştêkî wisa mijara gotinê ye ku qebîle olên Nemrûd û Fîrewn misoger diterikîne û ola xwe ya etnîkî (nêrîna xwe ya li ser cîhanê û bernamêya xwe) dadimezrîne. Pirtûka Pîroz, pêvajoyên paşê, bi dengê xwedayî dirêj dirêj vedibêje. Li pêşberî me, êdî ne çîrokên mîtolojîk weke li Sûmer û Misirê, lê rêsayên olî yê ku misoger rast (Ortodoks) in, hene.

Di dîroka olan de ev rewş tê wateya şoreşeke mezin. Her wisa tê wateya şoreşa ramanî ya wê demê. Lêkolîn nîşan didin ku kevneşopa Îbrani yek ji çavkaniyên herî pêşketî yê hafîzaya Rojhilatê Navîn e. Baweriya min weke kes, li ser wê bingehe ye ku Îbrani, di cewher de mîtolojiyên Sûmer û Misirê bi awayê ol veguherandine gotinê (retorîk). Bi dirêjîya pêvajoya dîrokî li vê gotinê ji çavkaniyên Zerdest, Babil (bi taybetî di heyama sirgûna 596 B.Z. de), Fenîke, Hûrî û Grek lêkdanan jî kirine û bi vî rengî Pirtûka Pîroz tim pêşxistine. Divê neyê ji bîrkirin ku yekemîn berheviya Pirtûka Pîroz di heyama 700- 600 B.Z. de hatiye çekirin. Berî wê, ti çavkanyê nivîskî tine ye.

Divê ez bi girîngî vê mijarê diyar bikim: Cihû, bi dirêjîya dîrokê ne tenê SERMAYE û PERE berhev dikin, lê di heman demê de bi awayê herî yeman BÎRDOZÎ û ZANIST-ZANÎNÊ jî berhev dikin. Bêhêziya xwe ya hejmarî bi van herdu danehevên stratejîk di asta cîhanî de vediguherînin hêzê. Etnîsîte (pêşî qebîle û di roja me ya îro de netew) ya Cihû, bi saya van herdu danehevan, bi ser ketine ku bi dirêjîya dîrokê, hertim di peravên desthilatî û şûnên wê yê stratejîk de, xwe bi asta jiyaneke gelek raser rabigirin. Lê wan felaketan û pîrsgirêkên bixof ku hatine serê wan, ji nêz ve bi van rastiyan ve girêdayî ne. Bêgûman, dema em di xwendina dîrok û rojaneyî de herdem ji xwe re bikin rêbaz ku sermaye û zanîn hêz û desthilatî ye û desthilatî jî sermaye û yekdestiya zanînê ye, hingê wê pîrsgirêka civakî pir zelaltir û rasteqintir were têgihîştin. Ji ber ku emê bêhtir di beşa Şaristaniya Demokratîk de lêbikolin ka olên Îbrahîmî di çareserîya pîrsgirêkên dêwane yê civakî-dîrokî de çiqas çareserker in, li vê derê bi kurtasî vedikolin ka çawa hîn zêdetir rê li ber pîrsgirêkên girîft ên dîrokî-civakî vekirine.

Hevpeymana Kevn/Ahdî Atîk (navê din ê Pirtûka Pîroz), heyamên piştî Mûsa, bi awayê serokan, keşişan (Leviyîyayan), serwerên pêxember, pêxemberan û nivîskaran rêz dike û pê de diçe. Mîrov dikare, beşên rewşên bîr û zanayan jî li heyama piştî vê (bi navê dirûv) zêde bike. Wer tê têgihîştin ku tê gotin pêxember ji tevahiya pîrzaniyê (nûvedaniyê/îcadên keşişan) ku çavkaniyên wan mîtolojiyên Sûmer û Misir in. Hevpeyman Kevn/Ahdî Atîk wisa şîrov dike. Erka bingehe a pêxemberan ew e ku bibin çare ji pîrsgirêkên civakî yê nedîtî re, ku yekdestiya şaristaniyê dibe sedema wan. Dema herdem bê girtin ber çavan ku daneheva berhema-bermayî û sermaye bi xebitandina bi zorê û bi rêya leşkerî li ser bingeha kolekirinê tê bindestxistin, wê daneheva dêwane ya pîrsgirêkan jî çêtir were têgihîştin. Pêxembertî dengvedana vê rastiye ye li ser beşên civakî yê pîrsgirêkên giran dijin. Dema em wesfa wê ya saziyanê bi vî awayî têbigihînin, wê xwendinên me yê li ser dîrokê, zêdetir bibin têgihîner.

Em dibînin ku bernamêya bîrdozî û siyasî ya Mûsa, nêzîkî sêsed sal piştî mirina wî, li derdora salên 1000 B.Z., di bin serwerîya pêxemberên SAÛL-DAWID-SILÊMAN de, dewleteke biçûk dizayîne. Çareserîya ku peyda dikin, piştî ewqas têkoşîn, ji pîrsgirêkên giran ên civakî re ku dijin, ew e ku xwe bigihînin amûreke desthilatî- dewlet a girêdayî xwe. Pir êşkere ye ku ev dewlet, bi qasî ya Atînayê demokratîk nîne. Dîsa êşkere ye ku pir lewaz û bêçare ye, li gorî kevneşopên dewletê yê Misir û Babil-Asûr, ku Cihû demajoyeke dirêj di nava wan de jîyan. Wê demê, çima di kevneşopa Îbrahîmî de li ser dewletê pir tê rawestî? Ji ber ku nûvedana pêxember e, loma. Ji endamên xwe re, weke buhuştta sozdayî, axan dibexşîne.

Tê zanîn ku yekemîn dewleta Cihû, piştî demeke kurt, piştî pevçûnên li ser desthilatîyê û dagiriyan ên dirûv (pevçûnên kur û neviyên Dawid û Silêman û gefên Asûr û dagiriya wê), hilweşiya. Xeylî didirûve Îsraîla ku piştî sê hezar salan li heman cî hate damezrandin. Lê dîsa jî, pêwîst e mîrov girîngî bide vê avakariya pêxemberan. Bandora wê, bi dirêjîya dîrokê, li ser desthilatîyên şaristaniya navendî qet kêmtir nebûye. Bi taybetî bi rêya sermayeya bîrdozî û diravî, pir bandorker bûye.

Kevneşopa Hz. Îsa dibe duyemîn ola girîng a Îbrahîmî. Pêşkêşiya peyameke e ji girêkên pîrsgirêkan re, ku rûxandinên dagiriya Roma bûn sedema wan. Navê din ê Îsa, Mesîh (Rizgarvan) e. Di cî de ye ku ev tevger, ku zayînê (mîladê), angî dîrokê ji xwe ve dide destpêkirin, were wesfandin weke yekemîn partiya ekumenîk (gerdûnî) a beşên hejar û proleterêan sûtal ên Romayê. Dûr e ji karakterê mîllîtan ê Tevgera Mûsa. Dikare were diyarkirin ku ji beşa jêrîn a qebîleya Îbrani derketina xwe çekirîye. Berhema wan mercan (dorhêla objektîf) e, ku rêxistingerîya qebîleyê tîwanista xwe ya çareseriyê bi tîra xwe hunda kirîye û çînbûn, bajarbûn û desthilatîbûn nîrxên komunal bi tîra xwe mehandine. Wesfa xwe ya gerdûnî û çînî ji van mercan digire. Di wê demê de jihevketinên dirûv ên qebîleyî li qewmî li Rojhilatê Deryaya Spî bilez dibin. Tevgerên kolonî (mêtingerî) yê Grek, Asûr- Babil û herî dawî Roma bi lodan (gelek) girseyên bêqebîle, bêkar û hejar li naverastê dihêlin. Gerînen li xwedî li rizgarvan pir zêde ne. Êşkere ye ku tevgera Îsa derbirrana kolektîv a van lêgerînan e. Ji xwe, ji xwe re dibêje ‘peyam’. Hevpeymana Kevn/Ahdî Atîk, weke Hevpeymana Nû /Ahdî-Cedîd (Încîl) tê nûkirin. Çanda şaristaniya wê demê û zimanê wê Asûr-Aramî, Babil-Keldanî, Grek-Helenî û Cihû-Îbrani ne. Roma-Latînî hîn nû çêdibe. Tê gotin ku zimanê ku Îsa pê diaxive,

Aramî bûye. Zimanê Helenî di heyama Helenîstîk de li herême bi têra xwe belav bûye. Zimanê Aramî, hezar sal e ku zimanê bazirganî û çandî yê herême ye. Zimanê Helenî jî paşê van taybetmendîyan werdigire. Lê zimanê Îbrânî, wer tê têgihîştin ku zimanê metnên pîroz e. Zimanê Latînî, bêhtir weke zimanê nû yê rêvebirîyê, ji xwe re cî dibîne.

Mîrov hîn rastî şopên Erebi nayê. Tê çavdêrîkirin ku di nava qebileyên çolê de pêşketî ye û, li gel bajarbûna li niv-girava Erebiistanê, destpê kiriye ku bibe zimanê şaristaniyê. Dagîrkirina wê ya herême, wê bi şoreşa Îslamî pêk were. Tevî ku mirov rastî şopên zaravayên Farisî tê, lê pêkhatiyên xwe yên pêşketî di sistemen çiyayî yên Zagros-Toros û navenda şaristanî ya Pers-Sasanî de dijîn. Wekî din, gelek çand û ziman, di serî de Sumerî û Qiptî yê Misirê- mijara gotinê ne ku, ji ber bandora şaristaniya navendî, ji hev dikevin û ji holê radibin. Zimanê Ermenî jî her diçe bandora xwe li herême dike.

Berberiya du desthilatdarên serwer, ku wê xwe bêhtir weke bi çavkaniyên Rojhilat û Rojava, derbibirrin, , zaliya xwe li herême bi hemû lezaiya xwe didomîne: Împaratoriya bi navenda Îtalya-Roma û Împaratoriya Sasanî bi navenda Îran-Kafkasya. Yekemîn car e ku şaristaniya sê hezar salî ya bi navenda Mezopotamya, şemitiye derveyî herême û, weke parvekirî di navbera du şaristaniyên mezin ên serwer de, mîrasa xwe didomîne.

Şerên di navbera wan de, di cewher de li ser mîrasa şaristanî ya Mezopotamya ne û pir dijwar in. Belkî jî têkoşîna ji bo seweriyê ya herdemî û herî kûr a dîrokê, di vê serdemê de hatiye jiyîn. Mîrov dikare dema Îskender û piştî wî, weke yekemîn raûnda vê pevçûnê şîrove bike. Hîn gelek dem heye ku navenda şaristaniyê bişemite Rojava. Lê dîsa jî, êşkere ye ku yekemîn pêngavên wê hatine avêtin.

Tê çavdêrîkirin ku felsefeya Grek li Împaratoriya Roma û doktrîna Zerdeşt (bêhtir sekular û exlaqî) li Împaratoriya Pers-Sasanî, nekarîne bibin çare ji pîrsgirêkên ku çavkaniya xwe ji van herdu yekdestiyên şaristaniyê digirtin. Rastiya şer, di rastî de, neçareseriyê dikirpîne. Derfetên nirxa-zêdemayî ku sînardar dimînin, şer di navbera yekdestiyan de, ku di alî hejmar û wesfî de mezin dibin û pir dibin, dike rêbaza herî gûzîde ya danehevê. Şer di dîroka şaristaniyê de cureyek emrazên daneheva sermaye û desthilatî ne. Wate (ango) ti pêwendîya wan bi çîrokên qehremanî yên efsanebûyî re tine ye. Êşkere ye ku şer, ên roja me ya îro jî tê de, di tehlîla dawî de, bi pênasê herî watedar, navgînên destguher ên sermayê û desthilatîyê ne. Lewra, di dema xwendina li ser dîrokê de pêwîst e herdem ber girtin ber çavan ku di navenda hêz û pêwendiyên herî bingeîn ên hilberînê de rol dileyîzin. Lê armanca şerên parastinê ew e ku axên di destên xwe de, hêz û pêwendiyên din ên hilberînê, azadiyê, bi kurt û cewherî, nasnameya civakê, ji bo vê, pêkhatiya wê ya exlaqî û polîtîk û, xsd eger hebe, demokrasiya wê biparêzin. Rewatiya xwe ji vê rastiyê digirin.

Pirî caran tê qalkirin ku şerên ji bo yekdestiyê di dîroka şaristaniyê de erka motorê pêk tînin. Ev di alî wê yekê de rast e, ji ber ku rê li ber nûjeniyên xurtir ên teknolojîk, rêxistinî û çalakbazî vedikin. Lê, pêwîst e mirov zanibe ku di cewher de herî derveyî civakê ne, heta derveyî xwezayê ne û fenomen (bûyer) ên ji hovîtiyê jî wêdetir in. Lê dîsa jî, ji ber ku navgîneke yekdestiyê bûnê, çavkaniya wan civak e. Lê, ji bo ku civakê ji civakbûnê derxînin, van çavkaniyan dimezixînin.

Ew biwêja”eger li rûçikekî te bidin, rûçikê xwe yê din bizivîrine” ku tê gotin a Hz. Îsa ye, bêgûman, gerîna mezin a li aştiyê ya wê demê derdibirre. Bi zanebûna ku bêkarî û hejariya mezin a wê demê, çavkaniya xwe ji şerên bêpayan ku naqedin digirin, loma aşti mora xwe bi kûranî li Tevgera Îsawî dide. Tê ferqkirin ku şer çiqas hundabûna hilberînê be, aşti jî ewqas tê wateya hilberînê. Wê vê tevgerê van wesfên xwe bi dirêjîya sêsed salan biparêze. Wê xwe biçirpîne her derên ku Roma û heta Sasanî lingên xwe lê danîbin. Wê li Çînê û Hindê biteyise. Pêwîst e mirov Tevgera Manîst jî bi girîngî bi bîr bîne, ku di vê demê de bi karakterekî dirûv çêdibe, lê navenda wê bêhtir Sasanî ye. Hz. Manî bi xwe dibêje “ez ê heya Roma biçim û bi Sasaniyan re aştiyê pêk bînim.” Eger vê doktrîna wî ya tîkel ji Zerdeştî û Îsawîti û ku wesfên kûr di xwe de werdigire, ji alî serwerên zordar ên Sasanî ve nehatiba perçiqandin, belkî jî dikarîbû rê li ber Ronesanseke nû ya Rojhilata Navîn vekiriba.

Xirîstyanî (wê rasttir be ku jê re bê gotin mezhebekê vî navê giştîbûyî), ku di avakirina Konstantînopolsê (Îstembol) de payeya ola fermî jê re tê dayîn, piştî vê dîrokê (325 P.Z), tavilê dibe bîrdoziya fermî ya tevahiya Romaya Rojhilat û Rojava. Dîroka Xirîstyanîyê ne mijara me ye. Aliyê wê wê yê pêwendîdar bi mijara bi me re, tîkiliya wê ya bi pîrsgirêka civakî û yekdestiyên desthilatîyê re ye. Êşkere ye ku, çawa ku reseniya Tevgera Mûsawî bi dewletê bi dawî bûye, Tevgera Îsawî jî ku duyemîn versiyona wê ye, herî kêrpiraniya bizava wê, bi desthilatî û dewletê bi dawî bûye. Ne tenê bîrdoziya fermî ya Bîzansê ye; lê di heman demê de di salên 1000 P.Z. de li Romyê dewletek xurt bi xwe ye. Ji vê jî zêdetir, yekûna bi hezaran emrazên desthilatî ye, ku çavkaniya wan civakî ye û pir firehtir û xurtir in. Dewlet belkî jî dibe derbirrana wê ya herî hêmayî (sembolîk) û fermî.

Berberiyên navxweyî yên Xirîstyanîyê, pevçûnên Katolîk-Ortodoks û mezhebbûnên wê yên dîtir ên navdar, di hêla mijara me de ancax wê wateyê derdibirrin bê ka çiqas pir bi pîrsgirêk in. Dema armanca wê ew bû ku bibûya ola aştiyê, lê ewqas bû şerker bi qasî ku mirovan di agir de bişewitîne; ev jî delîla wê yekê ye ka çiqas mora şaristaniya navendî di xwe de werdigire. Heta mirov dikare çawa rave bike ku reng e ji bîrdoziyên şer ên bi koka mîtolojîk zêdetir bû sedema şeran? Xirîstyanî, bi rola xwe ya di şerên Xaçperestan li hemberî Îslamê li Rojhilat; şerên li Ewropa, pêşî yên li hemberî olên qebileyî û caduyan, paşê yên tirsnaq ên mezhebî di nava xwe de û şerên mêtîngeriyê li Emerîka, Efrika, Awustralya û Rojhilatê Asya, nekariya xwe ji bûyîna derketina tam derveyî armanca xwe, bide alî. Asûrî, Ermenî, Keldanî û Helenên Anatolya jî, ku yekemîn qewm in

ku bûn Xirîstyan, bûne qurbanên têkildariya vê olê bi şaristaniya nevendî re, ku wê hambêz kirin, weke çare ji pirsgerêkên xwe yê giran ên civakî re, ku dijiyan. Xirîstyanî, ku wê ji xwe re weke cureyek netewperestî şîrove kirin, wan bilez bi yekdestiyên desthilatî yê qewmên dîtir re rûbirû hêştiye. Dema ku Xirîstyaniya Rojava dibe desthilatdar û bi ser dikeve (bi bûhaya wendakirina peyama di cewhera xwe de), lê, Xirîstyaniya Rohilat û ya Anatolya dîsa ji alî cûreyek netewperestiyên (Ereb, Tirk, Kurd) ve, hem jî di bin maskeya versiyona yekemîn (Mûsawî) û sêyemîn (Îslamî) de, tesfîyeyên mezin hatiye serê wan. Li vê derê di derbarê ka pirsgerêkên civakê çawa hatine mezinkirin de, em bi nimûneyên kartêker re rûbirû ne.

Divê ez carekê dîn teza xwe dubare bikim: kevneşopa Îbrahîmî, di vê navberê Xirîstiyani, tên wateya nimandina çanda arîştî (manewî), ku çanda daringî (madî) ya şaristaniya navendî dîtisîne. Hîn rasttir e, li gorî xuya dike armanca wan ew e ku pirsgerêkên giran ên civakî ku ev çanda daringî (madî), ango ev yekdestî dibe sedema wan, çareser bikin: heman weke ku sosyalîzma pêkhatî (sosyalîzma zanistî) dibe xwezîya çareserkirina pirsgerêkên ku çavkaniya wan kapîtalîzm e. Lê, ji ber ku zêde nikarin derbas bikin wan qalibên çax-modernîte yê derbarê zanistê û qalibên jiyanê ku bikartînin, di encam de nikarin xwe rizgar bikin ji bûyîna awayê versiyoneke nû ya şaristaniya navendî; ango yan serwerêkî wê yan jî hêzeke wê ya lewaz a rajêr. Ên ku pêdagirî (îsrar) jî dikin ku di doza xwe de radîkal bin û heya dawî durust bimînin, her çend mînakeke girîng hêştibin jî, nikarin xwe ji tesfîyebûnê rizgar bikin. Ji ber vê sedemê, ez kevneşopa Îbrahîmî didirûvînim tevgera demokrasiya sosyal a serdema me. Çawa ku demokrasiya sosyal neçûye wêdetir ji bûyîna rêçeteya pansumanê ji pirsgerêkên giran ên girîng re, ku şaristaniya kapîtalîst bûye sedema wan, rolên olên Îbrahîmî jî, di pêvejoyên bêhtir gerdûnî û dirêj ên dîrokî de, nekarîne wêdetir biçin ji bûyîna hinek hewldanên kirina reforman, weke çareserî ji pirsgerêkên şaristaniya navendî re, ku pir êş didin mirov, her wisa mirov birçî û bêkar dihêlin. Di encam de ew bi xwe nekarîne xwe rizgar bikin ji bûyîna pirsgerêkan. Pêwîst e mirov xeta kevneşopa Îbrahîmî, weke bernameyeke bîrdozî û siyasî, pir baş tehlîl bike. Ev hewldan pir girîng e, ji bo ku mirov tevahiya sistema cîhanê ya kapîtalîst têbigihîje. Her wisa nîrxa mezin a van hewldanên çareseriyê hene, ji bo ku hem Sîstema-Cîhanê ya I. Wellerstein bi sistema şaristaniya navendî ya pênc hezar salî ve were girêdan û hem jî hilweşîna navxweyî ya Sosyalîzma Pêkhatî were têgihîştin.

Dema em Îslamê, ku sêyemîn versiyona girîng a kevneşopa Îbrahîmî ye, weke ol tehlîl bikin, wê cewhera di bunyeya wê de çetir bê têgihîştin. Îslamiyet di hêla xeta bîrdozî-siyasî de têrkertir e. Dema ez li ser Hz. Mihemed diponijim, hertim hewl didim wî şîrove bikim, weke nûnerê herî mezin e nîfşa dawî ya keşîşên Sûmerî, ku yekemîn tîgînên mezin ên xwedayî ava kirine. Dema ku keşîşên Sûmerî, ji tîgînên herî pêşketî yê mîtolojîk ên wê demê, xweda avadikin, li pey wan kevneşopên herî pêşketî yê olî û mîtolojîk ên wê demê hene. Pêwîst e baş were zanîn ku Hz. Mihemed agahiyên mîtolojîk û olî, heta yê felsefî û zanistî yê di dem û cîyê xwe de, bi awayekî sînorî be jî hezm dike. Ji teyisîna Împaratoriya Bizans û Sasanî, ku li ber wî du serwerên kûrewî ne, şaristanyê jî, bi qasî sistemên qebîleyan, nas dike. Teşxîs kiriye ku civak pirsgerêkên giran, ên çavkaniya xwe ji herdu sisteman digirin, diji.

Bandora pêkhatî zordest û mêtînger a yekdestiyên desthilatî yê Bizansî û Sasanî, ku civakê ji hev dixê û wê pêş naxe, bi qasî bandora rizîner a qebîlegeriya Ereb li ser civakê, ji nêz ve jiyaye. Têgihîner e ku berê xwe dabe qutbûneke radîkal ji herdu sisteman. Ew jî weke Îsa, bêhtir nêzî tebeqeyên jêrîn e. Diwêre koleyan û jinan nêzî xwe bihesibîne. Tevî ku dikeve bin bandora komcivakên Mûsawî û Sûmerî, ku li ber wî ne, şahîdê wê yekê ye ku nekarîne ji pirsgerêkên civaka tê de dijîn re, çareserî peyda bikin. Olên pagan (pûtên li Mekeyê) jî, dinirxîne weke kevneşopên dere-demî ku heyama xwe ji mêj ve temam kirine. Lê, peyama'pêxemberê dawî'ya di kevneşopa Îbrahîmî de, xeylî bala wî kişandîye. Di vê rewşê de, ya zêdetirîna ku karîbûye bike, kiriye û bi vî rengî wêriyaye ku sêyemîn reform (her wisa dikare were gotin şoreş) a mezin di kevneşopê de pêkbîne.

Helwesta Marks û Engels a li hemberî Utopiyageran û helwesta Mihemed a li hemberî Mûsawîyan û Îslamiyan, heta Sabiyan (komeke dîtir a xwedî baweriya yek-xwedayî), didirûvînim hev. Ew sosyalîzma rastîqîn ji sosyalîzma utopîk vedibijêrin, Mihemed jî, kevneşopên Îbrahîmî, ku dema wan bihurî bûn, kiriye rojaneyî û bi vî rengî wan kiriye heqîqet. Bi gotineke din, şîroveya xwe ya hîn rastîqîntir a olî kiriye. Quran û hedîs di dest de ne. Bi qasî bernameyeke bîrdozî-siyasî, ji bo exlaqê nû jî bi kûranî waez didin. Rêgezên aborî jî hene, heta zagonên şer jî ji nû ve hatine rêkûpêkirin. Ezê vê rêbaze, ku emê karibin jê re bêjin şewaza pêxemberî, di beşa derbarê zanistê de, hîn firehtir telîlbikim. Ji bo niha, ez tenê diyar dikim ku kevneşopeke baş e.

Dikare pir bi hêsayî were gotin ku Îslam, ji Xirîstyanîyê û ji nêrînen resen ên Mûsawîtiyê zêdetir şaristanîperest e. Bi ser ketiye ku hîn di yekemîn dehsalên derketina xwe de bibe mîrasvana tevahiya şaristanyê herî nêrîner ên Rojhilata Navîn. Îslam bi ser ketiye ku sîsetema herî xurt a desthilatîya serwer a herêma, di salên 650 P.Z de damezrîne. Ji ber ku ne pêdiviya mijara me ye ku em çîroka wê vebêjin, emê bêhtir di alî pirsgerêkên civakî yê herêma, heta yê cîhanê de (ji ber ku mizgîniya xwe ji hemûyê rûyê erdê re dide), vekolîna xwe li ser wê berdewam bikin.

Em bawer in ku tîgîna xweda ya li cem Hz. Mihemed, razberkirineke di asta herî jor a civakê de ye û derbirrana wê ya nasnameyî ye. Li gorî min, teolojîya Îslamê di vê mijarê de pir tiral e û bi serneketiye ku bibe şayanî Hz. Mihemed. Ew zengînî û peresana teolojîya li ser Xirîstyanîyê, di Îslamê de hema hema hatiye cemidandin. Ez diyar dikim ku ezê paşê li ser vê mijarê jî rawestim, loma ezê niha wê venekim. Girîngiya xwe hîn jî diparêze ku were têgihîştin bê ka çima Hz. Mihemed li ser xweda ewqas kûr û barkirî bi pîroziyê rawestiye. Li gorî min, Hz. Mihemed, li ser

hebûna xweda, jî nîqaşeke teorîk bêhtir, bi cewhera Wî ya civakî re mijûl bûye. Di vî milî de gelek hewldananan kiriye. Dema ayet tîn, di nava xweydan û xwinê de maye û ji xwe ve çûye; divê ev jî, ji van hewldanan bêne hesabandin. Divê em bişên ku bigirin cidiyê. Wesfandina wî ya 99 navan di derbarê xweda de ji utopyayên herî pêşketî yê civakî zêdetir utopya û bernameyek berfireh a civakî ye. Hem jî xeylî rasteqîn e û bi berpirsariyê pê re dilsoz dimîne. Lê bêbextî piştî Mihemed hem nezanî ye û hem jî xwe avêtina bilez nava şewetperestîya desthilatîyê ye.

Îslam weke şoreş belkî jî di vî milî de di serê wan şoreşan de tê ku herî zêde xiyaret li wê hatiye kirin. Em li milekî bihêlin pêkanîna aso, bername û şewaza jiyanê ya Hz. Mihemed ji alî yê ku piştî wî hatin, xelîfe jî di nava wan de, têgihîştina wan jî nekariye were biserxistin û di pêkanîne de xiyaret li wan hatiye kirin. Ji ber ku hewldananên Hz. Elî nekarîn biserbikevin, em nikarin pêşbînî bikin ka wê pêkanînek çiqas têgihîner bibûya. Hewldanên şîrove û sepanên tevahiya mezheban, dûr in ji bûyîna Mihemedî. Û wan kevneşopên seltenatê (desthilatîyê) ku bi Emewîyan destpê kirin, bi gotina her çors nîrxên wan nîne, ji bilî bûyîna yekdestîya desthilatîyê, xirabtir ji yê berê. Ez bawer im ku Îslamgiriya Radîkal, nexweşîyeke desthilatî ye. Em li milekî bihêlin ku Îslamê zindî bike, lê bi qasî ku qet heq nake, wê dînoqînin. Li van Îslamgirên nezan tê ku mirov ancax ji wan re bêje Îslama provokatîv. Eger ji Îslamê peyamek bê girtin, dikare ancax di bin navê û şeweya dîtir de watedar be. Ez vê mijarê jî ji bo paşê dihêlim.

Ez yekdestîya rasteqîn a desthilatî ya di bin navê Îslamê de girîng dibînim. Lê ne weke Îslam; ji ber ku di vê yekdestîya desthilatî de ti tiştek bi navê Îslamê tine ye. Li holê ti tiştek nîne, ji bilî hêmayên dewlet û desthilatîyan, ku di xeta Asûr, Pers, Roma û Bîzansê de dimeşin. Ez derbarê Îslamê de, weke desthilatî, vêya diyar dikim. Elbet weke hêmana çanda arîşî, mijarên ku tê de bibandor e, hene. Di vê wateyê de divê ez mijareke girîng diyar bikim ku ez wan binavkirinên civakan ên têkildar bi bîrdoziyê re, rast nabînim. Ji bo mînak; ji ber ku binavkirinên weke Civaka Xiristîyanî, Civaka Îslamî û Civaka Hindî, civakan dadixin nava olan, rê li ber gelek nebesî û şaşitiyan vedikin. Van têngînan perde davêjin ser têgihîştina xwezaya civakan. Heman mijar ji bo têngînan civaka kapîtalîst û civaka sosyalîst jî derbas dar in. Ez ez bikêrhatî dibînim ku paşê vê mijarê jî vekim. Dema mirov binavkirina herî rast, weke Civaka Şaristaniya Demokratîk û Civaka Şaristaniya Yekdestîperest destnîşan bike, dibe ku bêhtir watedar be, ji ber ku vêya yekparetiya civakî dide xuyakirin.

Rojhelata Navîn, ku di navbera sedsalên 5-15.P.Z de, bi giranî desthilatîyên Îslamê li ser wê serweriya xwe didin meşandin, xwedî raseriya serwer a sîstemên şaristaniya navendî ye. Desthilatîyên Îslamî, li ser wê mîrasa desthilatîyê ku ji alî Bîzans û Sasaniyan ve hate dewrîkirin, zêdetir berfireh bûne û kûr bûne. Civak neçar maye ku desthilatîyan bi regekî kûrtir bijî. Her wisa hejmarên qewm, xanedan û dewletan jî, ku desthilatî wan digirin nava xwe, zêde bûne. Bi vê ve girêdayî, di lezayîya şerên desthilatî de kêmbûn çênebûye, lê zêdebûn berdewam kiriye. Giraniya rastîn, di yekdestîya leşkerî de bûye. Di yekdestîya bazirganî de jî pêşketin hatine bidestxistin. Îslam, bi giranî, bîrdoziyeke yekdestîya leşkerî û bazirganî ye. Bajar mezin bûne. Pêşketin di çandinî û sanayî de pir zêde sînordar in. Her wisa pêşketinên di huner de jî sînordar in. Nikare were gotin ku Grekiyan jî derbas kirine.

Serdema Îslamî ya desthilatî û dewletan, serdema dawî ya Rojhilata Navîn a desthilatîya serwer e. Wê navenda serwer a şaristaniya navendî, li gel qedîna sedsala 15. P.Z, bi rêya Venedîkê, bişemite Amsterdam û Londonê, angî Ewropayê. Rojhilata Navîn ji tevahiya serdema neolîtîkê re (10.000 -7.000 B. Z.) û ji serdema çar hezar û pêncsed salî (3000 B. Z.-1500 P. Z.) ya şaristaniya navendî re navendîtî kiriye. Piştî vê dîrokê, di bin pîrsgirêkên dêwane de ku şaristanî bûye sedama wan, perritiye, kor bûye, ji xwe nûkirinê westiyaye û hema hema veguheriye bo kavil (enqaz) ên civakan.

Dema em rola kevneşopa Îbrahîmî ya di sîstema şaristaniya navendî de, di alî pîrsgirêkan de jî binîrxînin, emê bibînin ku, ya yekemîn ew e ku desthilatîyê sînordar nekariye, lê berevajî, wê bêhtir zêde kiriye. Dewlet di hêla hejmar û mezinahî de zêde bûye. Lewre, pîrsgirêkên ku çavkaniya xwe ji yekdestîya desthilatî û dewletê digirin, qat bi qat zêde bûne. Bi vê ve girêdayî, şer bi zêdeyî dewam kirine ku bibin navgînên damezrandina yekdestîyê. Nasdarî bi têngînan demokrasî û komarê re çênebûye. Bi giranî serweryên mîna xanedaniya kevneşopî, bi rêya pîrbûnê, berdewam kirine.

A duyemîn ew e ku giraniya civakê li beramberî dewlet û desthilatîyê kêmtir bûye. Exlaqê û polîtîkaya civakî, bêserûbin teng bûne. Mezheb, li hemberî vê tengbûnê, bêhtir bertek in. Serweriya zîlam a li ser jinan û zarokan hîn bêhtir zêde bûye û dewam kiriye. Tevî ku koletîya bi awayê herî kevn a Fîrewnî hatiye derbaskirin, şeweyên nû yê koletîyê (bi taybetî yê berhevkerî) ji Efrîkayîyan û Slavên li bakûr jî lezayîya xwe ti tiştek wenda nekariye.

Her çend bajar û bazirganîbûn pêşketibin jî, pir li pey mirêşên xwe yê kevn mane. Qet nekariye were gihandin asta jiyanê bajêrî û bazirganî ya Greko-Romen. Wekî din zêde tevkarî nehatiye kirin li çandinî û sanayîyê.

Weke sêyemîn, belkî jî bandora wê ya herî neyînî, ew pîrsgirêk in ku, dema bi serdestbûyîna netewperestîya qebileyî û qewmî ya di kevneşopa Îbrahîmî de, hatin jiyîn û gihîştin rehenda nîjadakujîyê.

Bêjeya ‘bende û qewmên bijarte yê xweda’, koka vê netewperestîyê ye. Pêşî, Îbrani weke ‘qewmê bijarte yê xweda’, hatine hesabandin; paşê, Erebb, navnasê ‘qewmê necîb’ji xwe re şayan

dîtine. Binemalên tirk, di bin cengaweriya Îslamê de, gaveke din pêş ve çûne û Îslamiyetê jî xwe re kirine nasnimeyekê bikok. Asûrî, weke yekemîn qewmê ku Îsawîtiyê pesend kirine, xwe homandin; pişt re Grek û Ermenî di alî hatina hesibandina yekemîn qwmên pîroz de xwe nedane paş. Rola belavbûna Xirîstyanîyê li Ewrûpa ya di pêşketina netewperestiyê de girîng e. Dikare were gotin ku ji ekumenî (gerdûnî) yê bêhtir, netewperestiyê bilez kiriye. Netewperestiya Rûs jî di wateyek de berhema Xirîstyanîya Ortodoks e.

Kevneşopa Îbrahîmî, bi vê bandora xwe ya li ser qewmîyetgeriyê, bi taybetî li ser qewmên kevnare yên Rojhelata Navîn, ne tenê pîrsgirêkan, lê felaketên trajîk jî barandiyê. Xirîstyanên Asûrî, Ermenî, Pontûsî û Îyonî, ku ji qewmên herî kevnare ne, ji alî desthilatdarên Erebb, Tirk û Kurd ve, ku bûne Îslamî, hatine anîn hema hema ber şemûga tesfîyeya civakî. Rola Cihûtiyê jî, ya di vê de, nikare were biçûkdîtin. Tesfîyebûna Asûriyan, Îyonîyan, Pontûsiyan, Êzîdiyan û gel û çandên dirûv, ku ne Misiliman in, bûye sedem ku Rojhelata Navîn bi gîştî û Anatolya jî bi taybetî, bibin çola çandî. Ev herêm, ku bêpar ma ji gelên ku çandên herî kevnare di xwe de werdigirin, neçarî paşketîneke mezin bûye. Ev, ji bo hemû gelên Rojhelata Navîn wendabûneke trajîk e. Ne tenê pîrsgirêka civakî giran kiriye, lê hêza wan a çareseriyê jî di rêjeya mezin de lewaz kiriye. Mayîna bêpar ji van gelan û çandan, ku ji gelek huner û zanistan re pêşengî kirine, tê wateya wendabûna hafîze û tîwanîsta hunerî û zanistî ya civaka herêmê.

Trajediyên dirûv, di bin bandora Xirîstyanîyê de, li ser Çermsoran, Aztekan û Înkayan li Emerîka, her wisa li ser cihnişînên Awustralya û Eskîmoyan jî hatine jiyîn. Rejîmên ku bi desthilatîyê ve hatibin şerbetkirin û şehewîkirin, tevî ku ew ol bin jî, ti xirabî nîne ku nekin, her wisa ti pîrsgirêk û trajedî nîne ku rê li ber wan venekin. Divê ez dubare diyar bikim ku aso, bername û jiyan a pratîkî ya kevneşopa olî ya Îbrahîmî, ku di bin bandora giran a çanda daringî (madî) ya şaristaniya navendî de ye, ji wê yekê pêk tê ku, bêhtir ji derbaskirina vê şaristaniyê, wê hinekî din nerm bike û bike dadwer. Ango, reforma girtina para xwe ji nirxa-bermayî ye û mafê tevlibûna nava yekdestiyê ye. Dema ku ew ji bo vê yekê bîrdozî pêşkêş dikirin û bi vî rengî ji bo desthilatîyê qada rewatiyê bidest dixistin, ji desthilatdaran jî para xwe dixwestin. Dema nedikarîn wê bigirtana, diketin nava berxwedanê, lê dema para xwe digirtin, xwe kerr dikirin. Emê heman çîrokê di sosyalîzma Ewrûpa de jî bixwînin. Ji xwe emê bibînin ku herdu jî dewama hevdu ne. Bêgûman di berdewamkirin û gerdûnîbûna şaristaniya kevnare de rola wan a mezin, lewre cî û dema wan jî hebûye. Lê ev rol, pîrsgirêka kevnare ya civakê, ya mêtîngerî û zordestî kêm nekiriye, berevajî, hîn bêhtir wê zêde kiriye û wê kiriye berdewamî.

c- Heyama dawî ya giranbûna di pîrsgirêka civakî de, qonaxa desthilatîya serwerî ya şaristaniya bi navenda Ewrûpa ye, ku hiltê. Hatiye kirin awayekî rêbazê ku were gotin 'Kapîtalîst' ji şaristaniya Ewrûpa re, ku ji salên 1500 P.Z. û pê ve di asta cihanî de dest bi hilhatinê dike. Wekî din, hatiye îdeakirin ku yekta ye û dirûvê wê nîne. Her wisa bi girîngî tê diyarkirin ku gelek bêhempayîyan (dewlet-netew, sanayî, înfomatîk) jî dijî. Îdeayên navendperest ên zanista civakî ya Ewrûpa, ji ber sedema serwerîya rewşenbîrî, weke rastiye û pozîtîv (êrênî) tene pêşkêşkirin. Van rastiye û pozîtîv, ku tê xwestin bêne pejrandin weke rastiye û misogertir ji dogmayên olî, di rastî de, dogmayên modernîteya nû ne.

Bêgûman, nikare were înkarkirin ku şaristaniya Ewrûpa pêkhatî veguherandî ya şaristaniya navendî ye û ku cewaziya wê heye. Lê, şaristaniya navendî bi dirêjîya dîrokê pêş ketiye û gelek cî û dem nas kiriye. Heman şêwe herdem nehatine dubarekirin. Cewazîtiyên wan herdem çêbûne. Ji xwe li gorî pêdivîya herikîna gerdûnî, divê wisa pêş bikeve. Û îdeaya 'bêhempatî' pirole ye, lê taybetmendiyên bîngehî ên şaristaniya navendî, ku ji serî heta dawî mora xwe lê dane û karakterê wê destnîşan kirine, bi dirêjîya dîrokê di cewher de neguherîne. Dibe ku di rêje û teknîkê de cewazî hebin, lê di cewher de neguherîne. Her wisa dibe ku rêxistîniya wê, berdariya wê, bîrdozîya wê û rêveberîya wê şeweyên cûrbecûr bigire. Lê taybetmendîya wê ku xwe di bin van hemû cewaziyan û şeweyan de dide berdewamkirin, serwerîya yekdestî ya li ser NIRXA-BERMAÏ ye. Dibe ku naveroka yekdestiyê biguhere, lê ew bi xwe naguhere. Sêmendîya keşîş+leşker+ rêveber herdem heye. Dibe ku giraniya wan li gorî dem û cî biguhere. Lê divê yekdestî, van beşan bi berdewamî raçav bike. Her wisa dibe ku rêbazên bidestxistina berhem yan jî nîrxên-bermayî ji cewaz bin, lê ew bi xwe naguhere. Nirxa-bermayî, bi saya yan zêdebûna berdariya di çandinî û sanayî de, yan bazirganî, yan jî dagirîya leşkerî tê berhevkirin. Dibe ku hinek ji van rêyan giranî wergerin. Lê dîsa jî, danehev encama yekûna van rêbazan e.

Divê em gelek bayex pê bidin ku yekdestiyê têbîgihîjin. Ew ne tenê sermaye û desthilatî ye. Her wisa, ne tenê di qadên bazirganî, leşkerî û rêvebirî de çêdibe. Lê derbirrana yekbûyî ya van hemû nîrx û qadan e. Di rastî de yekdestî, tew aborî jî nîne. Lê hêz û şirketa e ku li ser qada aborî, bi rêya zorê, teknîkê û rêxistîngeriyê di destê xwe de, xespê pêk tîne. Lê, ne ew şirket e ku em dizanin. Di tehlîla dawî de hevparîya berhevî ya sermaye ye. Carna xwe weke emraza desthilatî ya nedewletbûyî û carna jî xwe weke dewletê derdixe pêşberî me. Di roja me ya îro de navê 'hevparîya (şirketa) aborî' pir bikar tîne. Weke min qal kir, hîn rasttir e ku mirov, ji bûyîna aborî bêhtir, jê re bêje 'hevparîya xespa aborîyê'. Her wisa dibe ku xwe carna weke artêş û li gelek deran weke yekîneya bazirganî û yekdestiya sanayî biteyisîne. Dibe ku gelek şaxên yekdestiyê, weke heştîpî (extapot), hebin. Dibe ku carna, weke bandora yekbûyî ya gelek hêz û potansiyelên cewaz, derkeve holê. Di hemûyan de, ya girîng ew e ku nirxa-bermayî ya civakî, weke sermaye, di destên wan de kom bibe. Rastiya wê ya bîngehî ev e, ku ev pênc hezar sal in naguhere, bi awayekî bêqutbûn didome û bi rengî kumulatîv (lodane) mezin dibe. Sedema ku di cî û demê cewaz de hemberî-serwerî, nîzmbûn- bilindbûn û navend-derdorê çêdike, ji bo ku vê rastiya neguherbar bê domandin

û bi awayê xelekên zincîrane, bê qutbûn were meşandin.

Divê haya mirov jê hebe ku peyvên ‘kapîtalîzm’ û ‘sîstema kapîtalîst’ weke têgînên bi armanca propagandayê têne bikaranîn. Mirov dikare, gerew beranberên diyar ên van têgînan wek naverok destnîşan bike. Lê, eger bêne şîrovekirin weke sîstematîka diyarde, bûyer û pêwendiyên ku heqîqetê tam derdibirin, têgînên wisa ne ku rêjeya wan a şewşandina xwezaya civakî û pîrsgirêkên wê bilind e. Lê, herikîna jiyana civakî cewaz e. Ji rehendên pîrsgirêkên ku dijî jî gelek zelal tê têgihîştin ku ziman û zanistêke nû jê re pêwîst dike.

Eger tê îdeakirin ku kapîtalîzm sîstemeke daneheva sermaye ye, lê hatiye hatiye îspartkirin ku yekemîn pêkhatinên berfireh ên vê yekê di dewletên bajar ên Sumer de hatine bidestxistin. Bi rengekî hoveber (kovî) be jî, hevpariyên wan ên sermaye, pereyên wan, embarên (depoyên) wan, rêxistina wan, û rêveberiya wan hene û vana bingehevan dewletçeyên bajêr in. Bajêr, belkî jî, yekemîn hevparî, ango yekdestiya sermaye bi xwe ye. Koleyên karker û rêveberên keşîş, tevlî artêşa xwe ya bazirganî, leşkerî, zanistî û hunerî ve, hîn di wê demê de çînen bingehevan civakî ne. Perestgeh (Zigûrat) di heman demê de navenda karxane (fabrika), koleyên karker, sitirîn (hewîn), fermendarê rêveber-leşkerî û rêveberiya keşîş, bû. Qata herî jorîn jî elbet ciyê raçavî û kontrola xwedayan bû. Hemû di nava hev de û bi awayekî mirêşder hatibûn rêkûpêkkirin. Ez vê mînakê pir xweşik (nûwaze) dibînim. Ez wê dinirxînim weke ‘malzaroka’ şaristaniya me ku bi hemû pêkhatiya xwe ya dewlet, çîn û bajêr şêwe girtiye. Çîroka pênc hezar salî ya şaristaniya navendî, ne tiştêkî din e, ji bilî vê rastiya wê ya perestgehê, ku li dem û cî vebûye û belav bûye.

Ez bawer nakim ku mirov karibe ji vê rêxistingeriyê temamtir û resenir yekdestî, dam û dezgeh û hevparî yên kapîtalîst biafirîne. Çawa ku çavkaniya sereke ya tevahiya şanikan (hucreyan), şanikên sereke ne; şanika sereke ya tevahiya pêkhate (ya rêveberî, leşkerî, aborî, bazirganî, zanistî û hunerî) yên yekdestiyê jî vê rastiya perestgehê ye. Hemû kolanên arkeolojîk vê rastiye piştrast dikin. Bilind e şîmaneya (ihtîmala) ku wan nimûneyên kevîrên çikilandî yên Gobeklîtepe ya Rihayê (10000- 8000 B.Z.), ku herî dawî hatine vedîtin (keşfkirin) û weke ‘supernova’ (super- pîr nû) ya dîrokê jî têne binavkirin, bi qasî ku heya niha hatine naskirin, perestgeh (a komcivakên nêçîrvan û komkerên berî neolîtîkê) a herî kevn bin. Nêrînen arkeologên naskirî bi vî rengî ne. Bi her yek nimûneya xwe hema hema di her vekolanê de xwe bi rengekî dipidîyar piştrast dike ku yekemîn danehevên sermaye yên berî dîrokê bi vî awayî destpê kiriye.

Nikare yekemîn ku ‘kapîtal’ a bi navenda Ewropa, awayê herî dawî û lûtkeyî ya yekdestiyê dinimîne. Her wisa, eşkere ye ku ji şewaza danehev û hilberînê heya pêkhatiya rêxistinî û rêveberiyê û ji rêxistina leşkerî heya yekdestiya huner, teknîk û zanistê cewaziyar pêk aniyê. Lê, îdeaya ku ‘bêhempa’ ye, nitraneke mezin e. Ya eşkere ew e ku ev propagandaya bi navenda Ewropa ye, bi gotineke din, îdeayên keşîşên çîna nû yên bi dîlqên nûjen ên perestgeha Ewropa ne (artêşa zanîngehan û zanist û hunera akademîk). Mirov dikare pir bi hêsanî destnîşan bike ku vana ji dera Xirîstyanîyê zêdetir xizmeta rewatiyê ji ‘sîstema nû ya kapîtalîst’ re dikin.

Ne mijara me ye ku em dîroka hilatîna şaristaniya Ewropa ya li ser bingeha ‘sîstema kapîtalîst’, binivîsin. Lê, ji mijarên herî baş tînan zanînan ên dîroka nêzîk in ku ev şaristanî li ser şopa şewaza teolojîk, bazirganî, zanistî, teknîk û rêveberiya Xirîstyanîya sedsalên 5. û 6. P.Z. û ya Îslama sedsalên 9. û 10. (bi taybetî bi rêya nîvgiravên Îberî, Îtalî û Balkanî) hilhatiye. Hemû dîroknas hemravan in ku şemîtînek di navenda şaristaniya serwer de ‘ji salên 1250 û pê ve hate jiyîn; navendên şaristanîyê ku li Rojhelat daketîne, li Ewropa dest bi hilhatinê kirine. Wekî din, ji vê sedsalê (sedsala 13.) re her wisa tê gotin Sedsala Şoreşa Bazirganî. Vana rastiyan dîrokî ne ku baş tîne zanîn ku, bi taybetî di bin pêşengiya Venedîkî, Cenovayî û Floransayîyan de, ji sedsala 11. heya dawiyên sedsala 15. ji Rojhelat, bi hemû giraniyên wê, ne tenê mal hatine guhastin; her wisa hemû keşopên bi hezaran salan ên şaristanî; raman û teknîk; şewaz û rêbaz; bi kurtasî tevahiya nîrxên civakê yên bikêrhatî hatine guhastin. Eşkere ye ku nevenda şaristanîyê li ser vê bingehe hatiye veguhastin. Her wisa vana jî rastiyan dîrokî ne, ku nikarin bînin înkarkirin ku şaristaniya Xirîstyanîyê, heta ya Greko-Roman jî wêdetir Şoreşa Neolîtîk (5000-4000 B.Z.), ji Rojhilat hatine guhastin bo Ewropa. Weke kes, bawerîya min di wê rasterê de ye ku nîv-girava Ewropa, ji wan çandên guhastî yên civakî yên panzdeh hezar salî, yên ji parzemîna Asya û bi taybetî yên ji Asyaya Rojhilata nêzîk, senteza herî mirêşder (mûhteşem) a pêncsed salên dawî çekiriye. Şîroveya min a li ser dîrokê, bi yek hevokek, ev e!

Derdê min ne ew e ku ez ne Rojhilatgerî û ne jî Rojavageriyê bikim. Endîşeya min, armanca min û hewldana min ew e ku ez yekparetiya civaka-dîrokî, bînavberiya wê û cewaziyên wê yên dombariyê di nava yekîtiyê de di şîroveyeke rast de derbas bikim.

Bêgûman, yên hatinê guhastin, ne tenê rêbaz û pêkhatiyên bingehevan şaristaniya nevendî ne. Her wisa pîrsgirêkên civakê jî bi carî (mîslî) hatine guhastin. Bi vegotîneke pir kurt, hatibû kirin qala yên ku ji alî Xirîstyanîyê ve hatine guhastin. Nîrxên şaristaniya dîringî (bazirganî, hilberîn, pere û dewlet) yên Rojhilat, herî kêr bi qasî nîrxên wê yên arîşî (Xirîstyanî, zanist) bipîrsgirêk bûn. Ewropa di watereke di pîrsgirêkan jî hatibû xiniqandin. Mirov dikare texmîn bike wan erdhejên ku guhesîna xwezaya civakî ya Rojhilat, a binakok û jêtêgihîştina wê zor, bo civaka çandîniya neolîtîk a Ewropa ku hîn zêde xira nebûbû û ciwan mabû, bibe sedem. Elbet rûxandinên vî ya ku li Ewropa bibûna sedem, ku hatibû girtin bi bêamadekarî (xebatên pêş-amadekarî yên Xirîstyanîyê têrê nedikirin) li vê hemberiya rahêştina yekdestiyê, ku bûye sedem ku Rojhilat bi dirêjiya bi hezaran salan li ser şer bike, wê zêdetir fecî û rûxîner bibûna. Pevçûnên navxweyî yên sîstemê, ku ji sedala 16. û pê ve pêt girtin, şopên mîrîsa bi hezaran salan a Rojhilat di xwe de werdigirin. Pevçûnên ku ji Roma û vir ve tîne jiyîn jî şopên heman çandê di xwe de werdigirin. Ez dikarim bînitran diyar

bikim ku ne tenê nîrxên erênî yê dîngî (madî) û arîşî (manewî) yê şaristaniya nevendî hatin guhastin bo Ewropa; di heman demê de nakokî, pîrsgirêk, pevçûn û şer ên giran jî hatin guhastin. Heta şopên nijadkujîyên trajîk jî, di kevneşopiya şaristaniya Rojhilat de bi zêdeyî hene. Qralên Asûrî pesnê xwe didan bi çekirina qele û bedenên ji qaqotên mirovan. Hemû zordar (despot) ên Rojhilatî bi pesnê û fortan qal dikin bê ka çi qas civakên qebîlean, gundan û bajaran tine kirine û mirovên wan weke dîl bi xwe re birine. Hem jî weke çîrokên qehremaniyê qala vêya dikin!

Zanyarên civakî yê Ewropî, tewş neketine pey şopa Rojhilat. Ez van hewlêdanên wan heja dibînim. Lê, Rojhilatnasiya (Oryantalîzm) di dest de pir dûr e ji vegotina rastiyê. Lê dîsa jî, divê ez diyar bikim ku, li gori mejiyên Rojhilatîyan ku hişkobiringo bûne, em deyndarê wan ê malavayî (spasî) yê ne. Tevî ku van hewlêdanên wan niyetên pêş-mêtinger di xwe de wergirin jî, wê derbirraneke rasttir be ku mirov diyar bike ku armanca wan a rastîn ne ev e, lê têgihîştina çîroka şaristaniya Ewropa ye. Ji ber ku rêya têgihîştina Ewropa bi nakokî, pîrsgirêk û şerên wê, di tehlîkirina bi taybetî Rojhilata Nêzîk re derbas dibe. Armanceke dîtir jî ya vê hewlêdana min, divê bê têgihîştin weke pêşkêşkirina tevkeriyek zelane (mutewazî) di vê mijarê de, ango di mijara rê û rêbaz de.

Gelek mirovên Rojhilatî wer dizanin ku Ewropî, mirovên bixwebawer û pir jîr in. Lê dema rastî wan tîm, ez her yek Ewropayî, bi qasî ku nikaribin di çanda Rojhilat de bijîn, pir naşin û, nazenîn(narîn), dilsaf û nerapêçayî dihesibînim!

Ez di wê baweriyê de me ku bandureke mezina kevneşopa civaka neolîtîka Ewropa li ser şaristanîbûna wê ya piştî sedsala 16. Çêbûye. Miroê kevneşopî ye Ewropî, heya sedsala 16., wan şoreşên bajêr ên piştî sedsala 10. Ji tê de, Xirîstyanîyê pejirand(pesend kir); lê form û Ronakbîrîyê, ango şoreşa zanistî û felsefê yê. Rojhilat, li beramberî belavbûna Îslam, weke kevneşopa dawî ya şaristaniya Rojhilata Nêzîk, nekarî Pêşketinek dirûve civaka neolîtîk nîşan bida. Bêgûman gelek şîroveger û mirovên zanist û hûnerê yê koka wan (bi eslê xwê) Tirk, Fars û Kurd bûn, gihîştin.

Ronesansek (sedsalên 8.-12. P.Z.) hate. Lê, zordestiya (despotîzma) Rojhilata kevneşopî, bi pêkhatiya xwe ya hişkobiringo(kevîrbûyî), wê dereng nemana ku birserketa xwe li tevahiya çavîkên* civakê zal(hakîm) birkira. Yek ji sedemên pir girîng ên pevçûnên navxweyî yê Îslamê jî ev bû. Elbet sedema rastîn, ew bû ku yekdestî(tekêl) bihata rahêstin. Wekî din, kevneşopa Rojhilat a civaka neolîtîk, di bin sepanandin(zext)ên zordarî (despotîk)ên yekdestiyê(tekêlê)de bi dirêjîya nêzîkî pênchezâr salan, pir westaiyayî, ji pertavketî (jihalketî), nezan û bêrçare hatibû hêstin. Li beramberî vê, kevneşopa neolîtîka Ewropa zindî, azad û bêhtir afirîner bû. Ji ber ku zordestiyeke(despotîzmeke) pênc hezar salî, weke Rojhilatîyan, li ser wan nehatibû pêkanîn. Wekî din, weke qala wê hate kirin, birserketîbû ku aliyên erênî yê ezmûna mezin a Rojhilat bigirta. Van herdu mijarên bingeşîn, di girîngiya kilît de ne, ji bo ku mirov hilatina (bilindbûna) dîrokî ya Ewropa têbigihîje.

Van ravekirina (daxuyaniyan) bi tîra xwe ronî dikin ku wan tekêlên 'sîstema-cîhanê ya kapîtalîst,' ên I. Wallerstein û komên zanista civakî yê nêzîkî wî, ku ji sedsala 16. û pê ve hatin destpêkirin, xebatên qutbûyî ne ji bingeşa dîrokî û ji rastiya bûyîna kapîtal dozîn (nûvedan) eke pir kevn; herî kêr di vî milî de kêmasiyên mezin di xwe de werdigrin. Ji xwe, şewaza(awayê) ravekirina daneheva sermayeya kapîtalîst jî, ku di sêgoşeyê Venedîk, Amsterdam û Londonê de kom bû, dîsa heman kemasiyan di xwe de werdigire. Eger çewsîn(zext)ên Qarlosê V. û kurê wî Felipe yê II., ên bi dirêjîya sedsala 16. Li ser Îtalya, Holanda (welatê Jêrîn) û girava Îngilîstanê nebûna, gelo dikaribû gengaz bibûya ku pere (dirav) û sermaye di wê kûranyê de bihata nivandin(razandin) bo hilberîna manîfaktûre (pirtalîfiroşî-karxane(fabrika)) ye ku makîneyên wê bidestban(bihêza milan) tîne xebitandin û çandîniyê? Ma Amsterdamaa Holanda(welatên jêrîn) ku pêşketinê û raperîna(sêrildana) netewî yê di kesayetiya Venedîk de Îtalya nekerî wan bi ser bixe, da destpêkirin, û Londra ya Îngilîstanê, ku wan guhast (gihand) serkeftinê, van serkeftinên xwe, li hemberî ya hundirîn bi xwe, bi dest nexisti bûn? Bersivên ku ji van herdu pirsan re bêne dayîn, wê gotina Fernand Braudel piştrast bikin: "Desthilatî û dewlet ên kûr bibin û kirpîn wergirin, kapîtalîzmê(sermaye) avzê dikin." Baweriya min, hîn wêdetir e; ango di wê rasterê de ye ku desthilatî û dewlet yekdest(tekêl) û sermaye bi xwe ne. Ji xwe, eger vana yekdestiya sermaye nebûna, wê gengaz nebûya ku sermayeyê avzê bikin. Eger em bi dirûvandin (şibandin)ek derbibirrin; çawa ku mirov nikare ji nêriyan şîr bidoşe, ji emrazên dest dewlet û desthilatî jî, ku yekdestî(tekêl) nebîn, nikare sermaye were dotin.

Hem çewsandin(zext)a derveyî a desthilatî û dewletê hem berxwedana hundirîn a dexletê, pêkar (faktor)ên rasteqîn in ku rastiya Holand û Îngilîstanê afirandine Împaratoriya bi navenda Îspanya, ji ber xeteriya ku wê bihata serê wê baş dît, loma, destpêke, piştî ku pêngavên bajarên Îtalî çewisand(wê Mîr(prens)ê Machiavelli nikaribe li hember derketinê bi ser bixe), bi hemû hêza xwe, berê xwe da (çû ser) eyaleta Holanda û pêkhatiya nû ya yekdestigir-a netewparêz a li girava Îngilîstanê. Eger nekaribûya biserketa, wê hilweşiyaba û çûba. Berxwedana Holanda û Îngilîstan tenê berfireh e û demdirêj e. Berxwedanek giritirîn ji gelek eniyan ve, di aliyên dîplomasî, aborî, leşkerî, bazirganî, zanistî û felsefî, heta olî(tevgera Protetaniyê, hatiye pêşxistin. Pir baş tê zanîn ku di encame vê berxwedana stratejîk de, ku hate meşandin bi awayekî pir berfireh, em ji rêxistingeriyên leşkerî, teknolojî, stratejî û taktîkî bigirin heya şîroveya herî radîkal a Protestanî (Kalvînîzm, û Anglîkanîzm) ya Xirîstyanîyê; heya rêxistinkirin û rapêçana teknîkî ya aboriyê. Ku berdariya herî zêde pêk bîne; heya xebatên dîplomatik bi qasî hizirîna çekirina peymanek bi

Osmaniyan re: her wisa heya kişandina cem xwe Dewleta Prûsyaya Almanya, ne tenê serkeftin(pê)da qazenekirin, di heman demê de heşt ku navendên nû yên serwerî yên şaristanîyê, bibin Amsterdam û London.

Tê zanîn ku di vê naberê de xebatên sermayeyê pir zêde bûn; pereldirav-sermaye di dîrokê de yekemîn car e ku dest bi leyîstina rola serekî kirin(tê zanîn ku bandora pîrbûna zêr û zîv, wisa kir ku pereldirav di asta cihanî de bibe hêz komûta (fermandar); gelek malbatên xwedî pereldirav (bi teybetî, hêja ye ku mirov navên yên ku koka wan cihî ne, bide), bi rêya deyndarkirina dewletan, sermayeyên mezin berhev(kom) kirin; pêşketinên bi vî rengî rola destnîşankar leyistî ji bo ku burjuwazî, weke çîn, xwe birêxistin bike. Her wisa, nikare were paşçavkirin ku tebeqeyê nû ya civakî, wek cûreyek çîna karker, di ve pêyvajoya berxwedana mezin a netewî de çêbû. Ez nabêjim ku vê pêyvajoyê bi tevahî ew çêkir, lê girîngiya Tevkarîya* wê, nikare were înkarkirin. Dîsa nikare were înkarkirin ku ew ratiya ku tegîna aborî rê li ber avabûna Kumpanya(yekdesteyên dewletê, dewlet bi xwe) yê bi navûdeng ên Hina Rojhilat û Rojava vekir, ji nava agirê van pêşketinan za(afirî, Çêbû, pêk hat). Ez naxwazim vê nîqaşê bikim: gelo kîjan ji vana pêşîkî(pêşdetir, serekî)ye: bîngeha aborî(bînesazî), yê pêkhateyê leşkerî û siyasî(sersazî)? Ez bawer nakim ku vî nîqaşê watedar be. Ramanên ekonomî-polîtîk ên burjuva (Kapîtal Marks ji tê de), ku bîhna propagandayê ji wan tê, ji raverkirina rastiyê bêhtir, perde davêjin ser wê. Ji mîj ve dema wê hatiye ku êdî mirov nebe aletê vê yekê!

Eşkere ye ku pêngava sedsala 16. Di dîroka şaristanîyê de sistêmî û serwerî ye. Dîsa, eşkere ye ku navend, di ser bajarê Venedîk re(hemû bajarî Îtalî, her wisa Lîzbon û Anvers ji tê de) şemîtiye(derbas bûye) Amsterdam û Londonê û yekemîn modelên dewlet-netew di bin pêşengiya Îngilîstan û Holanda de hatine pêşxistin. Ev, bî nîqaşê: şaristanîya ku hilat (bilind bû), ji hemûyên berya xwe cawaztir e û veguherîneke mezin di xwe de werdigire. Lê eger em tevahiya van pêşketinan ji meşa pêncezar salî ya şaristanîya navendî qut bikin ji bo mînak eger, em Akadiyan ji sumerîyan, Aşûrî û Babilîyan ji Akadiyan; Med û Persan ji Asûriyan; Misirî, Hûrî û Hîtîtiyan ji şaristanîya Mezopotamya; her wisa şaristanîya Greko-Romen ji van pêşketinê yekûn û olên Îbrahîmî jî van hemûyan qut bikin, wê demê, gelo em dikarin qala şaristanîya Ewrûpa bikin? Tenê eger ew guhartina* ku bajarên Îtalî jê re pêşengî kirin (1000-1300 P.Z.), nebûya û ve guhartin ji Îtalya heya perav (perax)ên Ewrûpayê Rojava berdewam nekira (1300-1600 P.Z), gelo wan mucîzeyên Amsterdam û Londun, dikarîbûn pêk pêkbihatana?

Vegotin (îzahat)ên li ser civaka-dîrokî, her wisa analîz û teoriyên li ser zanista civakî, eger yekpareyî û domdariya sistêma şaristanî ya cihanê tenegehîjîn, nikarin xwe rizgar bikin ji wergirtina para mezin a şaşî û kêmasîyan. Dema ku tew ji bo xwezaya yekemîn ji, vegotinên yekparegî* ên dîrokî pêwîst dikin, di girîngiya rêbazane ya jêveneger* de ye ku xwezaya civakî ku bi awayê xelegên sereke yê zincîrane ketiye nava hev, ji alî dîrokî, felsefî û zanistî ve, di nava yekpaneyîyê pir tundir de were teklîlîkirin. Serweriya zanist civakî ya Ewrûpa, bi rêya înkarkirina vî rastiyê demê dirêj bi metafîzîka tund a pozîtîvîst, belkî ji serweriya şaristanîyê re xizmet kiriye. Lê di zanista civakî de jî rê li ber geremolê (tevlîheviyê) vekiriye. Tehlîlên 'Kapîtal' di nava berpirsyariya mezin de ye. Ji ber girseya* pîrsgirêkên heyî, nikare bî înkarkirin ku beşeke mezin ên (di 'Kapîtal' de) tîn vegotin, wêdetir ji revekirina kapîtalê (sermayê) tevî sistêma wê, ve, ji perdekirina wê re xizmet dike!

Hemfikirî heye di mijara ku yekdetiyên (tekelen) şaristanîyê, ku ji xwe bi dirêjîya dîrokê bi serwerî, bi alozî û bi navendî bi rê ve çûn, di pêvajoya Ewrûpa de, wek navenda li Venedîkê di sedsala 15. De, li Amsterdame Holandayê di sedsalên 16. û 17. De, û bi giranî li Londona Îngilîstanê bi dirêjîya sedsalên 18. û 19, ketine nava aloziyê. Wan şerên yekdestiya şaristanîya Fransî, (ji bo rahêştina serweriyê (xeyala bûyîna Romaya nû) bi dirêjîya sedsalên 15. û 18. Li hemberî Îspanya, Holanda û Îngilîstanê da meşandin, bi serneketîbûnê bu dawî bûn. Pêngava şaristanîyane ya ku ji alî Almanya ve di dawiyên sedsala 19. De hat pêşxistin, di 1945 de bi tîkçûneke tam, ketiye nava kabûsê. Tê çavdêrkirin ku sedsala 20. Bûyê şahî hilhatin(bilindbûn) a DYE, piştî 1945 raseniya* xwe xurt (zexm) kiriye û di roja me ya îro de (piştî salên 2000;) dest bi qirçîn (pîrçepirî) ê kiriye. Ceribandina serwerî ya Rûsyaya Sowyet a di navbera salên 1945/1990; zêde biser neketiye. Îdeaya bûyîna navenda nû ya serwerî, ku di derbarê Çînê de ji bo dema pêş qala wê tê kirin, ji bo niha îspekulatîv e. Dibe ku pêşvajoyên serweriyek pîr-navendî,* weke di dîrokê de jî mînak wê pîrî caran tê dîtin, dema pêşîya me destnîşan bike. Dibe ku DYE, YE, Federasyona Rûsya, hîn û Japonya bibin navendên bi îdea. Lê bi hêsanî dikare were diyarkirin ku ji bo niha, DYE hêza super a serqer e. Bi taybetî min bi kurtî qala şîroveyan Antony Giddens, zanyarê civakî yê Îngilîz, kiribû, yê bîhempaî derbarê modernîte her wisa, (dikare bî gotin şaristanî) ya Ewrûpa de. Her çand min di bin sernivîsên pîrsgirêkan de dorê qal kiribe jî, divê ez di bin nêrîna tomerî (pêhneyî) de diyar bikim ku ev îdea pîr zêdetir bi navenda Ewrûpa ye û ji dîrokê qut e. Nîrxandinên Giddens, ku pêwîst e em wan weke şîroveyan li ser moderîteya kapîtalîst diyar bikin, kapîtalîzmê sistemeke Ewrûpayî û sanayîyê pîr zêdetir şoreşeke Ewrûpî diheribînin; her wisa dewlet-netewê, weke sêyemîn lingê sistêmê, bi awayê pergala* û ceribandîneke nîpînû* pêşkêş dikin. Dubare be jî, divê ez diyar bikim ku kapîtalîzm di hemû şaristanîyan de hatiye çavdêrkirin. Di her şaristanîde kê-m-zêde pêşketinên sanayîgerî û şoreş hen. Lê mirov dikare dewlet-netewê, weke awayê dewletên xanedanî û qewmî di civaka-netew de diyar bike û pênase bike. Ji bo ku mirov xwezaya Civakî têbigihîje, bi merce(şertê) ku mirov pîr nenitrîne,* dibe ku bikaranînen watedartirên vî kategoriyê

çêbin.

Pirsgirêkên civakî yên şaristaniya Ewrûpa, hîn rasttir qonaxa wê ya şaristaniyê, ku xwe bi awayê nakokî, pevçûn û şeran, heta komkujiyan en mezin didin teyisandin, weke di hemû qadên din ên pêşketinê de, gihîştine lûtkeyê. Rehendên dêwane yên pirsgirêkên heşmedî (zihnî), birdozî, siyasî, aborî, leşkerî, demoprafî, zayendperestî, netewperestî, olperestî û ekolojî, mijarên bingegehî. Ên tevahiya zanistên civakî ne. Çar sed salên dawî yên Ewrûpa, ji yekûna dîrokê zêdetir şer jiyane. Hemû cûreyên şeran hatine jiyîn. Cûreyên şer, her wekî olî, etnîkî, aborî, bazirganî, leşkerî, medenî(sîvîl), netewî, çînî, blokî, cîhanî û hwd. ..., hema hema yên nehatibin ceribandin, nemane. Di hemûyan de jî rekor hatine şikandin. Lê, bi mirinên xwe, bi êşên xwe û hundabûnen xwe yên darînî(madî)!

Van rastiyan, bêgûman, nikarin bibin berhema van çar sed salên dawî, ku di meşa dirêj a dîrokê de demeke (zemanekî) kin e. Ji xwe, lêkolîna me ya kurt, nîşan daye ku nikarin bibin eser. Mirov bêje ku van şeran belkî jî teqîna pirsgirêkên panzdeh hezar salî ku di sedema civaka Neolîtîk û ya şaristaniyê de berhev(kom)bûn, di serê civaka nîv-girava Ewrûpa de ne, wê bibe şiroveyeke rast û xweşbîner (qedirşînas). Civaka Ewrûpa li hemberî Grekên pirsgirêkan, ên ji civaka kevn mayî, tam bi serkeftî nebe jî, bi hunerwerî (maharat) şer kiriye. Biçerketiye ku bi feruseteke mezin lêbikole û serê xwe hîn watedartir meşandiye. Ji bo vê, pêyvajoyên Ronesans, Reform û Ronakbîriyê afirandiye, girtirîn dozîne (keşif, nûvendan) yên zanistî çêkiriye, tevgerên felsefî pêşxistiye û pêvajoyên destûra bingegehî ên demokratîk jiyaye. Sîstemên aborî, di berdariya neolîtî de, birêxistin kiriye û şoreşa herî mezin a sanayiyê çêkiriye. Di huner û modayê de hember(raqîb)an nas nekiriye. Bajarên mirêsdar* ava kiriye. Hêlînên (xaniyên) mirêsdar ên zanist û tendurustiyê damezrandin. Sistema şaristaniyê li tevahiya cîhanê belav kiriye. Sistema cîhanê ya herî berfireh a dîrokê vara kiriye.

Lê, tew di pirsgirêkên herî serkî de jî, di serî de di pirsgirêkên herî bingegehî ên roja me ya îro yên di asta cîhanê de, her wekî bêkarî, pevçûn û rûxîna ekolojîk, xwe didin xuyakirin ku van pêşketinên dêwane, ji çareserkirina pirsgirêka civakî bêhtir, wê zêdetir girtîft(tevlîhev) kirine. Sedemea bingegehî ew e ku pirsgirêk, ji koka şaristaniya pêne hezar salî ne û şaristanî bi xwe girêkeke mezin a pirsgirêkê ye. Li gorî min, tevkariya herî mezin a Ewrûpa ew e ku neynika(eyna) zanistê daye ber pirsgirêkên dêwane yan şaristaniyê. Her çend jêçûyî be û bixape jî, derfet çêbûye ku mirov ji vê neynikê, pirsgirêkan baştir bibîne. Tevkariyên mezin ên şervanên egîd jî (tevî ku bîrdozî çiqas xapînok bin jî) di vê de, qet (hiç) nikare bê paşçavkirin. Bi taybetî leheng (qehreman)ên şerên ku bi navê wekherî, azadî û biratî hatin meşandin, xwediyên rasteqîn ên tevkariyê ne.

Divê em tesbîtkirina pirsgirêka bingegehî a civakî, qet (hiç) biçûk nebînin. Bi dirêjîya dîrokê, civakan bi hezaran salan şer kirin û hatin şerkinî. Lê, pur biêş e ku van civakan nedizanîn ka ji bo kî şer dikin. Ji alî zorbe(zordar)û mêtirngerên xwe ve, ne tenê dihatin xebitandin, lê di heman demê de di şerên bêhejman de dihatin tinekirin.

Pirzaniya Rojhilat, bêgûman di ferqa pirsgirêka civakî de bûn. Ji ber vê yekê, doktrîn, sîstemên exlaqî, her wisa ol û mezheb ên mezin pêşxistibûn. Di şûna ku bibin dewlet û şaristanî, demek dirêj jiyana eşîret (êl) û qebîlê (hoz) dibijartin. civaka Rojhilat bi gewdeya xwe ya hîmî (sereke), ji dewlet û şaristaniyê biyan (yaban) maye. Di navbera wan de sûr (beden) û qele (keleh) yên dêwane hatine çiklandin. Nêwa û destanên Rojhilat, van rastiyan, bi hemû kîbarî (narînî, nazîkî, ziravî) ya hunermendî vegotîne. Mirovê Rojhilat, ji cîhana şaristaniyê ewqas biyan û bêhêvî bûbû ku rizgariyê di cîhanên dîtir de didît. Mezinahiya civaka Ewrûpa ew bû ku, bêtî ku ewqas bikeve, li milekî hêmanên erênî hezm kir, li milê din li hemberî hêmanên biyanker, li ber xwe da. Pirsgirêka civakî çareser nekir, lê fîrset jî nedayê ku ji alî wê ve were têkbirin û bêçarekirin.

Eger li van pirsgirêkên derbarê vê şaxa çemê dayîk ê şaristaniyê, pirsgirêkên civakên hem ên roja me ya îro, hem jî yên kevnê şopî yên Çîn, Hind, Emerikaya Latîn(Başûr) û heta Afrîka, bêne lêkkirin, wê vê yekê cewherên wan neguherine. Hinek vegotinên kartêker ên şeweyî şekî (teşeyî) (derbare) li ser pirsgirêkan, dikarin ancax, vegotinê bihêz(xurt) bikin. Ji xwe, sîstema cîhanê ya roja me ya îro (sîstema bi pir-navend û bi DYE ya serwera super), pirsgirêkên tevahiya civaka cîhanê jî, weke xwe, kiriye sîstem û wan kiriye yekpare (tevdayî).

Kurtekirina pirsgirêkên civakî bi awayê sernîrîsên sereke yên rojaneyîbûyî, kum in hewl da ez wan pêşkêş bikim, wê bike ku mijar temam bibe û zêdetir şênber bibe.

B- PIRSGIRÊKÊN CIVAKÎ

1 - Pirsgirêka Desthilatî û Dewletê

Ez neçar im timî bikirpînim ku hem dîrok 'niha'ye û hem her yek hêmana niha jî dîrok e. Sedema hêştina qutbûneke mezin di navbera dîrok û niha de, encama propagandeyên misoGrekirina rewatiyê ne, ku yekemîn karê ku her hilhatineke nû ya şaristaniyane dike ev e û bi vê ve, dixwaze xwe bike 'ezel û ebed'. Lê di jiyana rasteqîn a civakê de, qutbûnên wisan nînin. Mijara din a tê kirpandin, ew e ku heta dîrok neyê kirin gerdûnî, wê avakirineke dîroka navçeyî yan jî yekani, nikaribe wate derbibirre. Lewra pirsgirêka desthilatî û dewletê, bi yekemîn awayên xwe yên avakirî, bi cewaziyeke pir hindik, pirsgirêka roja me ya îro ye jî. Û cewaziya di navbera wan de jî, ew parên ku mercên dem û ci lê zêde kirine. Dema em vê wateyê bar bikin li têgînên cewazî û veguheranê, êşkere ye ku wê para heqîqetê ya şîroveyên me, zêde bibin. Her wisa pêwîst e mirov biçûkdîtin yan jî ne girîngkirina cewaziye, veguheranê û pêşketinê jî di nava heman xeteriyan de bibîne. Çawa ku bêpariya ji dîroka gerdûnî mirov dicivîtine (pûç dike); dîsa, eger mirov pêşketina dîrokî, weke kuherdem ji dubarekirinê pêk hatibe, her wisa, wê ji cewazî û veguherînê bêpar bihesîne, ew jî biqasî wê, perde davêje ser rastiye. Pir girîng e ku mirov nekeve nava van herdu awayên daxistkariyê, jî.

Yekemîn tespîta ku mirov di roja me ya îro de karibe di mijara desthilat û dewletê de bike, ew e ku li ser û nava civakê, qebareyeke awarte wergirtine. Serwerî, heya sadsala 16., bêhtir li derveyî civakê, hem jî bi awayê rakêşer û tirsnak, dihat avakirin. Şaristanî, bi dirêjiya çaxan, şahîdê awayên pir kartêker ên bi vî rengî ye. Dewlet weke derbirrana fermî ya desthilatîyê, xetên xwe yên sînori bi bayex xêz dikir. Cewaziya dewlet û civakê çiqas tûj bihata xêzkirin, ewqas sûd dihat payîn. Tew di desthilatîyê de jî, weke diyardeyên bêhtir nava civakê, xet êşkere û zelal bûn. Xetên rawestê yên jinê li beramberî zîlam, ên ciwanan li beramberî kalan, ên endamên ji rêzê yên eşîretan li beramberî serokeşîran û yên civata bawermendan li beramberî nûnerên mezheb û olan, bi rêsa û adab (rê û dirb) ên pir zelal hatibûn destnîşankirin. Otorîteya desthilatîyê û mijara yên tene rêvebirin, ji lerezeya dengên wan, heya meş û rûniştina wan, xwedî rêsayên bi detay bûn, bêgûman di alî xwe pejinandina (xwedana hîskirina) desthilatî û dewlet de, ku hindiktir in, avabûna bi vî rengî ya otorîteya wan, têgihîner e. Emrazên rewatî, perwerde û li gorî vê, xizmetê pêşkêş dikirin.

Cewaziya veguherana bi kok a di şaristaniya Ewropa de, ya ku di otorîteyên desthilatî û dewletê de pêk hat, ew e ku vana, herku çûye bi awayekî lezgîntir, pêwîst dîtine ku xwe biçirpînin nava tevahiya çavikên civakê. Di vê de, mirov dikare qala du pêkerên bingehîn bike: Ya yekemîn mezinbûna girseya ku tê mêtin e. Eger rêveberî nehatiba mezinkirin, nedikarî mêtin pêk bihata. Çawa ku pêdiviya kerîya ku mezin dibe, bi pir şivanan heye; nepixîna burokrasiya dewletê, delîla êşkere ya vê diyardeyê ye. Pêwîst e mirov, li vê yekê, para parastina derveyî, mezinbûyî bi awayekî dêwane, ya rêveberî ya çewsandina civaka hundirîn, lê zêde bike. Şeran herdem burokrasiyê bi xwe re zayandine. Artêş bi xwe, rêxistina herî mezin a burokrasiyê ye. Pêkera duyemîn, zanebûn û berxwedana zêdebûyî ya civakê ye. Ji ber ku civaka Ewropa hem mêtinê bi rengekî kûr nejiyaye û hem jî timî li ber xwe daye; vê yeke neçar kiriye ku avabûnên desthilatî û dewletan bi qebare bin. Têkoşîna burjuwazî li hemberî aristokrasî û ya çîna karker li hemberî herduyan, neçar kiriye ku avabûna desthilatî û dewletan kûr bibin li Ewropa. Ji ber ku burjuwazî (çîna navîn), belkî jî yekem car di dîrokê de, weke çîneke navîn bû dewlet, vê yekê guherana mezin di awayê desthilatî û dewletê de çekirîye. Dewletbûna girseyek, zayî ji nava civakê, û bûyera desthilatî ya zêdebûyî, wê naçar kiriye ku xwe di nava civakê de birêxistin bike.

Burjuwazî çînbûneke mezin a wisa ye ku xwe ji derve li ser desthilatî û dewletê nake serwer. Êşkere ye ku herku xwe bike dewlet, wê di hundir de têkeve nava pevçûna civakî. Ew diyardeya ku jê re tê gotin 'pevçûna çînî', vê rastiye rave dike. Lîberalizm, weke bîrdoziya burjuwa, ji bo ku çare ji vê pirsgirêkê re bibîne, ji hezar rûbaran av tîn e. Lê, ya di pêvajoya bihûrî de hat jiyîn, zêdetir mezinbûna desthilatî û dewletê ye û qansêrbûna burokratîk e. Dewlet û desthilatî çiqas di nava civakê de mezin bibin, tê wateya ku ewqas şerê navxweyî heye. pirsgirêka herî bingehîn a di civaka Ewropa de pêşket, ji destpêkê ve di vê wesfê de bûye. Têkoşînên mezin ên ji bo destûra bingehîn, demokrasî, komar, sosyalîzm û anarşîzmê, ji nêz ve têkildar in bi şewaza çêbûna desthilatî û dewletê. Çareya herî guzîde ku ber bi roja me ya îro ve hatiye dîtin, demokrasî, raseriya huqûqê û mafên mirovan ên bingehîn in, ku bi rêsayên misoger ên destûra bingehîn ve hatine girêdan. Bêhtir ji çareserîyeke mayînde, hewl didin neçar bikin ku dewlet û civakê li ser desthilatîyê li hev bikin û bi vî rengî heyama berê ya bi pevçûna mezin, derbas bikin. Pirsgirêka desthilatî û dewletê nehatiye çareserkirin, lê hatiye guhastin bo rewşeke dombar.

Dema mirov ji nêz ve lê binere; hewl tê dayîn ku dewlet-netew were domandin, bi rêya

pêşxistina navheviya civak û desthilatî û dewletê bi netewperestî, zayendperestî, olperestî û cûre zanistperestîyan; ango bi rêya kişandina nava paradiğmaya “herkes hem desthilatî ye, hem civak e; hem dewlet e, hem civak e”. Bi vî rengî, şerê çînî li hundir tê çewsandin, pozîsyona parastinê li hemberî derve hertim vekirî tê hêştin û wisa tê ferzkirin ku çareserîya dewlet-netewê hatiye dîtin. A sereke ya rêbaza çewsandina pîrsgirêkê, bêhtir ji çareserîkirina wê, ku di asta cihanê de hatiye ceribandin, ev e. Ji ber ku dewlet-netew bi xwe, bû mezintirîn dewlet û desthilatî, çavdêriya wesfa wê ya faşîzmê, bi awayê herî eşkere di faşîzma Alman de hate kirin.

Yekemîn mînak dewlet-netew, di pêvajoya berxwedana Holanda û Îngilistanê li hemberî Împaratoriya Îspanya, xwe da xuyakirin. Dewlet-netew, tevahiya civakê li hemberî hêza derve seferber dike û bi vî rengî bahaneya xwe ya rewa peyda dike. Di rasterêya bûyîna civaka netewê de, destpêkê, hêmanên erênî yên rêjeyî di xwe de werdigirt. Lê, eşkere bû ku hîn di dema zayîna xwe de erka wê perdekirina mêtin û zordariyê bû. Dewlet-netew, misoger etîketa çîna burjuwa di xwe de werdigire. Modêla dewlet a wê çînê ye. Paşê, seferên Napolyon, vê modêla li Fransa zêdetir xurt kirin û bûn sedem ku di asta Ewropa de berfireh bibe. Ji ber ku burjuwaziyên Alman û Îtalî paşmayî bûn û di mijara yekîtiyê de di nava tengezariyan de bûn; ev bû sedem ku politîkayên zêdetir netewperest pê bikevin. Dagirîya ji derve û berxwedanên ku ji hundir ve, ji alî aristokrasî û çîna karker ve hatin pêşxistin, burjuwaziyê neçarî modêla dewleta şoven û netewperest a pirole kirin. Têkçûn û alozî, gelek welatan, di serî de Almanya û Îtalya, kişandin nava dubendiya ‘yan şoreşa civakî yan jî faşîzm’. A ku bi serket, modêla dewleta faşîst bû. Belkî Hîtler, Mûsolînî û hempayên wan têk çûn, lê sistemen wan biser ketin. Dewlet-netew, di cewher de, dikare were pênasekirin weke wekhevîbûna dewlet bi civakê re û civak bi dewletê re, ku pênaseya faşîzmê jî ev e. Weke xwezayî, ne dewlet dibe civak û ne jî civak dikare bibe dewlet. Eger bibe, ancax îdeyên bîrdoziyên topyekûnperest (totalîter), dikarin bi vî rengî bibin. Wesfa faşîst a van dirûşmanan tê zanîn. Faşîzm, weke awayekî dewletê, her dem di koşeyê sereke yê lîberalîzma burjuwa de xwedî cîyekî ye. Awayê rêveberî yê heyamên aloziyê ye. Ji ber ku alozî bûnyewî ye, şeweya rêveberî jî bûnyewî ye. Navê wê, rêveberîya dewlet-netew e. Tê wateya ku aloziya çaxa kapîtalî finans gihîştîye lûtkeyê. Dewleta yekdestî ya kapîtalîst jî, ku di roja me ya îro de gihîştîye lûtkeya kûrewî, di heyama xwe ya herî paşverû ya zordar de, bi gelemperî faşîst e. Her çiqas qala hilweşîna dewlet-netewê tê kirin jî, lê eger mirov îdea bike ku wê ya di şûna wê de were avakirin demokrasî be, wê vê yeke bibe dilsaffî. Belkî jî çêbûnên siyasî yên faşîst ên hem kûrewî yên makro (herî mezin) û hem jî yên herêmî yên mîkro (herî biçûk), di rojevê de ne. Yên li Rojhilata Navîn, Balkanan, Asya Navîn û Kafkasya diqewimin, balkêş in. Emerîkaya Latîn û Afrîka di erefeya ezmûnên nû de ne. Ewropa li pey wê yekê ye ku bi rêya peresanê jî faşîzma dewlet-netewê derkeve. Ne diyar e bê ka wê çî bi Rûsya û Çînê were. DYE, ku serwera super e, bi her awayê dewletan re di nava danûstendinan de ye.

Eşkere ye ku pîrsgirêka desthilatî û dewlet yek ji heyama xwe ya herî giran a dîtir jî di jî. Dubendiya ‘yan şoreşa demokratîk, an faşîzm’, di rojevê de girîngiya xwe ya herî jiyandî diparêze. Tevahiya rêxistinên sistemê yên herêmî û navendî (Neteweyên Yekbûyî), nikarin bibin sazbar. Dema ku kapîtalî-finans di heyam a herî kûrewî ya dirokê de gihîştîye lûtkeyê, di rola wê beşa sermayeyê de ye ku aloziyê herî zêde har kiriye. Beramberîya siyasî û leşkerî ya yekdestiya sermayeya-finans, şerê kûrkirî yê li hemberî civakê ye. Rastiya ku di gelek eniyên cihanê de tê jiyîn, ev e. Mijara ka wê kîjan çêbûnên siyasî û aborî ji aloziya pêkhatî ya sistema cihanê derkevin, dikare were destnîşankirin, ne bi kehanete, lê bi asta xebatên rewşenbîrî, siyasî û exlaqî.

Civak di serdema kapîtalî a-finans de, weke yekdestiya herî ferazî ya modernîteya kapîtalîst, bi qasî ku di ti demên dirokê de nebûye, bi belavbûnê re rûbirû ye. Tevna civakê ya politîk û exlaqî hatiye perçeweslekirin. A tê jiyîn, ‘qira civakê’ ye, ku diyardeyeke civakî ya ji nijadkujîyê jî girantir e. Serwerîya medya ya sermayeya ferazî, weke çekek e ku civakkujîyeke girantir ji duyemîn Şerê Cîhanî dide meşandin. Gelo mirov çawa dikare civakê biparêze li hemberî çeka medya, ku gogên netewperestî, olperestî, zayendperestî û hunerperestî (spor, rêzefilm û weke vana), bi dirêjîya bîst û çar saetan, weke ku pê bide vereşandin, li civakê dide?

Medya jî, weke cûreyek duyemîn aqilê analîtîk, li ser civakê sazbar e. Çawa ku aqilê analîtîk bi tena sere xwe ne baş e û ne jî xirab e, medya jî bi tena serê xwe navgîneke nêtar (notr) e. Weke her çek, a/ê ku rola wê bikar bîne, wê destnîşan dike. Hêzên serwer, çawa ku herdem xwedî çekên herî bibandor in, her wisa hêza zal a çekên medya ne jî. Ji ber ku medyayê weke duyemîn aqilê analîtîk bikar tînin, di warê bêbandorkirina hêza berxwedana civakê de jî pir bandorker in. Civaka ferazî, bi vê çekê ve, tê avakirin. Civaka ferazî, awayekî dîtir e civakkujî ye. Gengaz dibe ku mirov dewlet-netewê jî weke yek ji şeweyên civakkujîyê bihesibîne. Bi herdu şeweyan jî, civak ji xwebûnê tê derxistin û tê veguherandin bo navgîneke yekdestiyê, ku wê araste dike. Çawa ku eger mirov xwezaya civakî besît bibîne, pir xeternak e; dema ew ji xwebûna xwe were derxistin jî, tê wateya ku vekirî tê hêştin ji xeteriyên ku sînoeren wan ne diyar in. Çaxa yekdestiya ferazî jî, heman weke sermayeya-finans, dikare ancax bi civaka ji xwe derketî, hebe. Derketina holê ya herduyan di heman demê de, ne rasthatinî (tesadufî) ye, lê bi hev re têkildar in. Civaka dewlet-netewê, ya ji xwe derketî (ya ku xwe dewlet-netew dihesibîne), û civaka ku ji alî medya ve ji serî (rê) hatiye derxistin, bi wateya xwe ya tam, civaka têkçûyî ye û ji kavi (enqaz)ên wê, tiştên dîtir tene avakirin. Mirov nikare jê guman bike ku em çaxêke civakî ya wisa dijîn.

Em ne tenê civaka herî bipirsgirêk dijîn, her wisa em di civakek wisa de dijîn ku ti tişt nade takekesê xwe. Civakên em têde dijîn, ne tenê tevnên xwe yên exlaqî û politîk wenda kirine, lê,

hebûnên wan jî di bin gefan de ne. Ne pîrsgîrêk, lê, xeteriya qîrbûnê dijîn. Eger di roja me ya îro de, tevî hemû hêza zanistî, pîrsgîrêk bi berdewamî mezin dibin û dibin qansêr, wê çaxê, ev tê wateya ku qîrkirina civakê, ne tenê feraziyek e, lê xeteriyeke rasteqîn e. Û ew îdeaya ‘desthilatiya dewlet-netewê civakê diparêze’, xapîna herî mezin diafirîne û bi vî rengî, xeteriyê gav bi gav dike rastîn. Civak ne tenê bi pîrsgîrêkan re, lê di heman demê de, bi qîrbûnan re rûbirû ye.

2- Pîrsgîrêka Civakê ya Exlaq û Polîtîka

Ez di ferqa fikareyên dabeşkirina pîrsgîrêkan de me. Nikare were paşçavkirin ku ev rêbaz, ku zanista bi navenda Ewrûpa aqilê analîtîk bê hed û hesab bikar anîye û bi vî rengî ew pêşxistiye, her çend di dîmen de hinek destkeftiyên wê hebin jî, xeteriya hundakirina yekparetiya heqîqetê jî di xwe de werdigire. Ezê bikaranîna rêbazê bidomînim, bi şertê li ber çavgirtina berdewamî ya aliyan ku dibin fikare yên vê xeteriyê, bi zanebûna ku wê rîskê di xwe de werdigire ku pîrsgîrêka civakî, weke ‘pîrsgîrêkan’ were dabeşkirin. Ezê hewl bidim ku di beşa Epîstemolojî de nêzikatiyên cewaz guftûgo bikim.

Me desthilatî û dewletê tewş li yekemîn beşa pîrsgîrêkên civakî bi cî nekir. Sedema vê ya bîngehîn ew e ku çavkaniya sereke ya pîrsgîrêkan pêk tînin. Erka bîngehîn a pêwendî û emraz ên desthilatî û dewletê, ku pêşî, bi hemû giraniya xwe li ser civakê û li gel sedsala 16., bi rengê kûr di nava civakê de, binkeya xwe çêkirin, ew e ku civakê bêhêz û bêparastin bihêlin û bi vî rengî wê amade bi kin ji bo mêtîna yekdestiyê. Pîr girîng e ku mirov rola desthilatî û dewletê bi vî rengî pênas bike. Eger desthilatî û dewlet, tenê weke yekûna emraza zorê û pêwendiyên wê were binavkirin, wê kêmasiyên cidî di xwe de wergire. Ez di wê baweriyê de me ku rola wan a herî girîng ew e ku civak bêhêz û bêparastin were hêştin. Û vê rola xwe pêktînin, bê rêya lewazkirina berdewamî ya tevnbûna polîtîk a civakê, ku navgînên wê yên ‘heyînê’ ne, û bi vî rengî wan dixin nava rewşa ku nikaribin kar bikin û rola xwe bilîzin. Civak, eger herdu qadên ku em ji wan re dibêjin ‘exlaq û polîtîka’ çêneke, nikare hebûna xwe bidomîne.

Rola bîngehîn a exlaq ew e ku civak bibe xwedî hêz û sepana rêsayên ku xwe bide berdewamkriin û li ser piyan bimîne. Civakek ku rêsayên xwe yên hebûnê û hêza xwe ya sepanî wenda kiribe, tê wateya ku veguheriya komcivakî lawiran, ku di rewşek wisa de, bi qasî ku bê xwestin, dikare were bikaranîn û mêtin. Rola polîtîkayê jî di cewher de ew e ku rêsayên pêwîst ên exlaqî ji civakê re peyda bike û li gel vê, rê û rêbazên dabînkirina pêdiviyên bîngehîn ên daringî û zihnî, bi berdewamî guftûgo bike û wana bike biryar. Polîtîkaya civakî, hêza gotûbêj û biryaran bi berdewamî pêşdixe û civakê, li ser bîngeha van rastiyan, zindî dike û wê dike xwedî nêrîna zelal; her wisa wê digihîne tiwanista ku karibe xwe rêve bibe û karên xwe çareser bike û bi vî rengî qada herî bîngehîn a hebûna wê çê dike. Civaka bêpolîtîka, ew civak e ku, mîna mirîşka serjêkirî, hîn berî ku can bide, dipirpîte. Rêya herî bibandor a hêştina civakek bêsarbar û bêhêz ew e ku ew civak were hêştin bêPOLÎTÎKA (bêsiyaset, bi gotina Îslamî bêşerîet), weke organa neçar a gotûbêj û biryaran ji bo hebûna wê ya cewherî û pêdiviyên wê yên bîngehîn ên daringî û arişî. Ti rê, ji bi lî vê, nikare ewqas fikaredar be.

Ji ber van sedeman e ku emraz û têkiliyên desthilatî û dewletê bi dirêjîya dîrokê di serî de saziyên bi navê ‘huqûq’ li şûna exlaqê civakê û ‘dewlet’ li şûna polîtîkaya wê, bi cî dikin. Erkên bîngehîn ên desthilatî û dewletê, yên her serdemê, ew in ku civakê dûr bixin ji hêza wê ya exlaq û polîtîka, ku rola du stratejiyên bîngehîn ên hebûnê dileyîzin; û li şûna wê, rêveberiya huqûq û serweriyê deynin. Eger ev herdu erk nebin, daneheva sermaye û yekdestiyên mêtîna jî nabin. Tevahiya rûpelên dîroka şaristanî ya pênc hezar salî tijî ne bi şikandina hêza civakê ya exlaq û polîtîka û bi danîna li şûna wê hêzê huqûq û îdareya yekdestiyên sermayayê. Dîroka şaristanîyê bi sedemên xwe yên tazî û rastîn, wisa ye û nivîsandina wê ya rast, dikare ancax bi van sedeman wate derbibirre. Her wisa di cewhera tevahiya pevçûnên civakî yên dîrokê de jî ev rstî veşartî ye. Gelo, wê civak, ji alî exlaq û polîtîkaya xwe ve bijî, yan wê di rasterêya huqûq û rêveberiya yekdestiyên har ên mêtîna de, weke keriyek bê jiyandin? Ez dixwazim vê rastiyê derbirrim, dema ez dibêjim ku çavkaniya sereke ya pîrsgîrêkan, ‘mezinbûna kanserolojîk e’, ku nakeve heşê mirov, a huqûq û rêveberî ya desthilatî û dewletê ye.

Wê bikêrhatî be ku mijareke din jî were ravekirin. Dema yekemîn xerarşî tê damezrandin û di rewşên ku ‘ezmûn’ û ‘pisporî’ ji bo civakê girîng dibin de, ‘bikêrîtî’ bi navê civakê jê tê payîn, ferq nake ku dewlet be yan jî otorîte be, navê wê çî dibe bila bibe. Eger civak dewlet û otorîteyê (desthilatiyê) ji binî ve neyînî nekiriye, ji ber vê bendewariya wê ya van herdu bikêrîtîyan e. Ango ji delwet û otorîteyê ezmûn û pisporî dipê û bi vî rengî, wer dizane ku wê karên wê hêsan bikin. Sedemên herî girîng ên xwe ragirtina wê, ev herdu pêker in. Ezmûn bi herkesî re nîne û pisporî jî nikare bibe kare herkesî. Lê, otorîte û dewlet wan herdu bendewariyên mafdar bi dirêjîya dîrokê îstîsamar kirin û bi vî rengî, wan kirin qada dek (entrika) di şûna huqûq de û beredayî di şûna ezmûn de, ya bêkêrên herî bê ezmûn û bêpar ji pisporiyê. Dejenerebûn û felaketên mezin, ji nêzik ve têkildar e bi vê jî rê derxistin û berevajîkirina mezin re.

Di dîrokê de bi taybetî burjuwazî, ku tê wateya pêşketina kanserolojîk a çîna navîn, li ciyê navîn ê civakê, anga li navika wê rûniştîyê û bi vî rengî berjewendiyên xwe yên herî xweperest weke ‘huqûq’ û rêveberiya xe ya herî bînjad jî weke ‘îdareya destûra bîngehîn’ pêşkêş kiriye û bi vê armancê desthilatî û dewletê dabeş kiriye li qadên sînornenas ên ‘emraz’ û qaşo ‘pisporî’ û bi vî awayî wan pîr kiriye; vê yeke bûye tam felaketek. Dema civakê gotiye “ez ji baranê rizgar bibim, rastî ‘gijlokê hatiye. Gotûbêjên sînornenas ên li ser ‘Komar’, ‘demokrasi’, ‘destûra bîngehîn’,

‘biçûkkirina rêveberî’ û ‘sînordarkirina dewlet û desthilatî’, yê liberalîzmê, ku ziraviya aqil a burjuwazî ye, hem perde davêjin ser rastiye, hem jî divê weke wateyên barkirî bi derbirranên berevajî, bêne nixandî. Tiwanista çîna navîn a burjuwa, ya destûra bingeşîn, komar, demokrasî, biçûkkirina rêveberî û sînordarkirina dewlet û desthilatî, tew bi qasî çaxa kevn jî nîne. Ji ber ku ya/yê van tîgînên torîn (pîroz) aniye rewşa nêşazbar, pêkhatiya daringî ya çîna navîn e, angî şewaza hebûna wê ye. Dema ku civak xwe bi zorê radigirt li hemberî xanedaniyek û qralekî çaxê destpêkê, ma wê çawa xwe ragire li hembêrî emraz û xanedaniyên burjuwa, ku bûne awayekî bêsînor? Ez bi zanebûn tîgînên ‘xanedan û malbata burjuwa’ bikar tînim. Ji ber ku ji heman çavkaniyê tîne. Tevahiya hunerê reveberî û rêşayan, ji hêzên aristokrasî û qral ên torînên mezin ên berya xwe çirpandîye. Tiwanista wê ya afirana cewherîn nîne. Pêkera kanserolojîk a pêwendiyên dewlet û û desthilatî ya di nava civakê de, çavkaniya xwe ji vê xwezaya wê ya civakî digire. Xwezaya çîna navîn, bi faşîzmê barkirî ye.

Lewre tevî civakê yê exlaqî û siyasî (polîtîk) hatine kudkirin (seqetkirin) û bi vî rengî nikare kar bike; ev dibe ya sereke ya pîrsgirêkên herî bingeşîn. Bêgûman, tevî û qadên exlaq û polîtîka, nikare bi tevahî bêne tînekirin. Ta ku civak hebe, wê exlaq û polîtîka jî hebin. Lê ji bîr ku desthilatî û dewlet derketin, û hatin derxistin, ji bûyîna qadeke pisporî û ezmûnê, nikarin tiwanistên xwe yê afirîner û sazbar bi cî bînin. Pîr eşkere ye ku civak di roja me ya îro de, bi rêya çirpîna emraz û tîkiliyên desthilatî û dewletê (medya, her cûre îstîxbarat, yekîneyên taybetkirî yê operasyonan, doktrînen bîrdozî û wekî vana) heya çavikên wê yê herî zirav, hatiye xistin nava rewşekê wisa ku bînefîs maye, xwe nas nake, nikare ti rêgeza xwe ya exlaqî bîsepîne, her wisa nikare gotûbêjên polîtîk ji bo pêdiviyên xwe yê herî bingeşîn bike û biryaran bigire (siyaseta demokratîk ava bike). Dîsa, ‘hevparî (şîrket) yê kûrewî’, angî yekdestiyên ‘ezel-ebed’, ên roja me ya îro, ku pîr tîne gotûbêjî û hêzên rasteqîn ên serwer in, peqîna herî mezin a sermaye ya dîrokê di vî demê de pêk anîne û ev jî ji nêz ve bi xistina civakê nava vî rewşê ve girêdayî ye. Eger civak nehatiba xistin û belavkirin, wê nekarîbûya, bi rêya ewqas ferazî, angî bêyî destdana ti navgîneke hilberînê, qezencîkirina pere ji pere bihata pêkanîn. Ên ku yekdestiyên bi dirêjîya tevahiya dîrokê qezencîkirin û van destkeftî yê wan ên ji hewayê, yê herî bi qebare (hacîm) yê roja me ya îro, li ser bingeşa valakirina ji hebûna civakê, ji piştî wê û ji mejîyê wê tîne pêkanîn. Ji ber ku “li hewayê pere tine ye!”

Divê ez dubare bikim ku ne tenê emraz û pêwendiyên pîrkirî bi rengekî bêsînor ên desthilatî dewletê civakê dixin vî rewşê, lê di heman demê de bi navgîna medya, ku çavkaniyeke dîtir a sereke ya serweriyê ye ku herî kêr bi qasî vî bandorker e, fetha bîrdozî ya civakê tî pêkanîn. Eger civak bi jî rê derxistinên netewperestî, olperestî, zayendperestî, zanîstperestî û hunerperestiyê (sanayîbûna huner, bi taybetî ya spor) ve neyê gêjîkirin, nikare ewqas were xistin tenê bi emraz û pêwendiyên desthilatî û dewletê; herwisa hevparî (şîrket) yê kûrewî yê ferazî (angî kapîtalafîns û pere-sermaye), û yekdestiyên dîrokî nikarin civakê ji xwebûna wê derxin û wê di mêtîneke ewqas sînornenas de derbas bikin, mîna ku qiracivakê pêk bînin.

3- Pîrsgirêkên Civakê yê Heşmendî

Bêgûman, eger bêpariya ji exlaq û polîtîka, ku yek ji mercên yekemîn in ji bo ku civakek ji mêtîne re vekirî were hêştin, û rûxîna heşmendiya civakî, ku hîmê ramanî ya van herdu tevnan in, neyên misogrekirin, ev bêparî nikare were pêkanîn. Ji ber vî sedemê, serwer û yekdestiyên mêtînger, ji bo armancên xwe, bi dirêjîya dîrokê weke yekemîn kar, ‘serweriya heşmendiye’ ava dikin. Keşîşên Sumerî ji bo ku civaka Sumer ji berdariyê re, lewre ji mêtîne re, vekin, weke yekemîn kar, perestgeh (zîgurat) ava kirine; ev jî, vî rastiye bi şeweyeke pîr eşkere îspat dike. Perestgeha Sumer pîr girîng e, ji ber ku çavkaniya resen (orjînal) a dîrokê ya ji rêderxistin û fethîkirina zihnê civakî ye, ku tî zanîn û bandora wê hîn jî didome.

Mîna hewl da bi girîngî diyar bikim ku xwezaya civakî, ji pêkhatiyên herî nerm yê zihnî çêdibe. Ta ku baş neyê tîgîhîştin ku civak xwezaya herî bi zeka ye, nikare sosyolojiyeke watedar were pêşxistin. Lewre zordar, serwer û fenek, ku weke çavkaniya mêtîne çavên wan li civakê birriye, ji xwe re kirine erka bingeşîn ku, weke yekemîn karên xwe, derfetên zeka û ramîna civakê lewaz bikin û yekemîn yekdestiyê wê yekdestiya heşmendî, angî weke perestgeh pêş bixin. Perestgeh, weke resenî ya xwe, du erkan bi hev re pêk tîne: ya yekemîn; serweriya zihnî, weke navgîna serwerî, ta radeya dawî girîng e. Ya duyemîn; ji bo ku civakê ji nîrxên wê yê cewherîn ên zihnî qut bike, pîr destdayî ye.

Pêwîst dike ku heşmendiya cewherîn a civakê, weke tîgîn, baş were tîgîhîştin. Mîrovahî, dema yekemîn kevîr û çov girte destê xwe, vî karî bi rêya ramîne kiriye. Yekemîn tovên, ne navajo, lê yê ramana analîtîk mijara gotîne ne. Herku ezmûn berhev dibe, civak pêş dikeve; di cewher de ev, kûrbûna raman e. Civakek, çiqas ezmûn, lewra çiqas ramana xwe kûr bike, ewqas hêz û tiwanîst qezenc dike; her wisa baştir xwe xwedî dike, xwe diparêze û xwe zêde dike. Ev pêvajoya rave dike bî ka pêşketina civakî çî ye û çîma pîr girîng e. Civak, herku bi berdewamî xwe dide hizirandin kevnêşopa xwe ya exlaqî, angî ramana xwe ya kolektîv, ku em jî re dibêjin aqil yan jî wijdan, çêdike. Exlaq jî ber vî sedemê pîr girîng e. Ji ber ku ew, mezintîrîn xezîneya civakê, daneheva wê ya ezmûnê, sedema wê ya mayîna li ser piyan û organa wê ya bingeşîn a berdewamkirin û pêşxistina jiyanê xwe ye. Ji ber ezmûna xwe ya jiyanê pîr baş dizane ku, eger vîya wenda bike, wê

ji hev bikeve. Hema hema bi tûjiya navajoyî, girîngî dide exlaq. Cezaya kesên ku di civakên berê yên klan û qebîle de rêsayên exlaqî nedisepandin, mirin bû; yan jî dihatin avêtin derveyî civakê û terkî mirinê dihatin kirin. Hîn jî di koka ‘kuştinên namûsê de’, tevî ku pir tê paşevajkirin, van rêsayan hene.

Dema ku exlaq kevneşopa raman a kolektîv dinimîne, erka polîtîkayê hinekî cewaztir e. Bêhtir ji bo ku li ser karên kolektîv ên rojane gotûbêj bêne kirin û biryar bêne girtin, hêza raman pêwîst dike. Ji bo polîtîkayê, ramana afirîner a rojane şert e. Lê dîsa jî, civak pir baş dizane ku eger mirov xwe nespêre exlaq, weke çavkanî û weke daneheva raman, mirov nikare ne ramana polîtîk pêş bixe û ne jî polîtîka bi xwe, bike. Polîtîka qadeke jênerêvîn a çalakiyê ye ji bo karên rojane yên polîtîk ên kolektîv (berjewendiya hevbeş a civakê). Her çiqas di mijara karan de ramanên cewaz, heta yên dijraber jî, hebin, ji bo gotûbêj û girtina biryaran şert in. Civaka bêpolîtîka nêcewaz e ji lawirek, ku, weke mînaka keriyê, rêsayên yên dîtir dişopîne; yan jî, weke mînaka mirîşka serjêkirî, dipirpîte. Hêza raman a cewherîn a civakê, ne saziyeke seresazî ye, lê, mejiyê civakê ye. Û organên wê exlaq û polîtîka ne.

Organa din a civakê, weke mekanê pîroz, elbet perestgeh e. Lê ev perestgeh, ne perestgeha hêza serwer (xerarşî û dewlet) bû, lê, mekanê wê yê pîroz bi xwe bû. Gerîna civakê li mekanê xwe yê pîroz ê cewherîn, di nûvedanên arkeolojîk de, koşeyê sereke dadigire. Belkî jî yekane avahiya girîng e ku heya roja me ya îro li ser piyan maye. Ev rastî, nikare weke rasthatinî (tesadufî) were hesibandin. Yekemîn mekanê pîroz ê civakê, ew cî ye ku têde tevahiya paşeroja wê, dapîr û bapîrên wê, nasnameya wê û hevpariya wê, têne nimandin. Ciyê bîranîn û ayîna tomerî ye. Mekanê xwe bîranîn û yadkirinê ye; nîşana xwe guhastina bo pêşerojê ye; her wisa sedema girîng a bi hevrebûnê ye. Civak di wê zanebûnê de bû ku perestgeh li ciyekî çiqas balkêş, mirêşder û hêjayî jiyîna xweşik bihata avakirin, wê ewqas tiwanista wê ya nûnerî û nîrxa wê ya jiyânî çêbibûya. Lewre, mirêşderiya herî zêde, di perestgehan de dihat pêşandan. Perestgeh, weke mînaka Sumer jî diteyisîne, di heman demê de, ciyê depo û stara kedkaran û ya navgînên hilberînê bû. Ango, ciyê xebata zibaretî (xebata bi şewaza kolektîv) bû. Ne tenê ciyê ayînê, lê di heman demê de ciyê gotûbêj û biryar ên tomerî bû. Navenda polîtîk bû. Hêlîna zenaetkaran bû. Ciyê nûvedan (îcad)ê bû. Ew navend bû ku têde avahîsaz (mîmar) û zanayan hunerên xwe diceribandin. Yekemîn nimûneya akademiyê bû. Ne rasthatinî (tesadufî) ye ku tevahiya navendên mirwayan (kehanetan), li perestgehan bûn. Tevahiya van pêkeran û hîn bi sedan ên weke vana, girîngiya perestgehê nîşan didin. Herwisa wê rasteqîn be ku ji vê rewşê re pir bi hêsanî were gotin ‘navenda bîrdozî û heşmendî ya civakê’.

Ew xîrbeya li Rihayê, ku kevîrên çikilandî ew honandine, ya donzdeh hezar salan berî niha ye. Hîn şoreşa çandiniyê çênebûye. Lê êşkere ye ku ji bo wê kevirtraşiyê û çikilana wan kevîran, hebûna mirovên, lewre civaka, pir pêşketî pêwîst dike. Gelo, kî bûn ew? Çawa diaxivîn? Çawa xwe xwedî dîkirin û çawa xwe zêde dîkirin? Raman û adetên wan çawa bûn? Debara xwe çawa dabîn dîkirin? Ti şop tine ye ku bersiv bide van pirsan. Weke şop, tenê bîrdarî (abîde) ya kevîrê çikilandî jê maye -şîmaneya (îhtîmala) mezin e ku jêmayiyên perestgehê bin-. Li gorî ku gundiyên ji rêzê, tew di roja îro de jî ew hêza wan tine ye ku hilkişin wê derê, wan kevîran bi rengekî watedar bitraşin û biçikilînin; civakên wan, ji gundiyan û komcivakên gundan, ên îroyîn, paşvetir nebûn. Em dikarin tenê mijarên dirûvî vêya texmîn bikin. Belkî jî pîroziya Rihayê (her çend hatibe çewtevajîkirin) jî, ji vê kevneşopa wêdetirî dîrokê, wek mîsala rûbarek, dipale û tê. Di vê wateyê de ez hebûn û girîngiya perestgeha civakî gotûbêj nakim; lê ez girîngiya hebûn û erka perestgeha serweriyê gotûbêj dikim.

Keşîşên Misirê jî, di çêbûna perestgeha serwer de, herî kêr bi qasî mînaka Sumer, rol leyîstin. Brahmanên Hindê ji wan kêmtir neman. Rojhilata Dûr bi tevahî de rewşa jêrtir de nebû. Perestgehên Emerîkaya Başûr jî serwer bûn. Ciwan, tewş weke qurban nedihatîn bijartin. Hemû perestgehên zal ên çaxên şaristaniyê, serwer in. Mîna kopya ya resen bûn. Erka sereke ya van navendan ew bû ku civak, bi sûda serweran, hatiba amadekirin ji bo bikaranînê. Dema ku şaxê leşkerî yê yekdestiyê, bi rengekî sawnak serên mirovan jê dîkir û wan di dîwarên qele û bedenên de bikardianî, şaxê wê yê ruhanî heman kar, bi fetha heşmendiyê, temam dîkir. Ev herdu xebat, di kolekirina komcivakan de bi hev re rol leyîstin. Yek ji wana tirse û ya din jî îqnakirinê afirand. Ma kî dikare domdariya bi vê şewazê ya civaka şaristanî ya pênc hezar salî, înkare bike?

Şaristaniya serwer a Ewrûpa guheraneke mezin a şewê di vê mijarê de çêkir. Lê cewhera xwe her parast. Ji çavdêriyên rojane ne ku emrazên dêwane yên dewlet-netewê yên li ser civakê, qîma xwe bi vê neanîn û çavikên hundirîn ên civakê, heya detayên herî zirav, bi xwe ve dane girêdan. Weke navendên çêbûna heşmendî, yên ku zanîngeh, akademî, li binîtir lîse, dibistana navîn, dîsa dibistana seretayî û ya zarokan, didin; her wisa ên ku dêr, kenîşte (sînagog) û mizgeft wan temam dîkin û yên padîşan (qîşle) jî wan tûj dîkin; ma eger êşkere nînin çî ne ew feth, dagirî, asimîlasyon û mêtîna zihîn, exlaq û tevnên polîtîk ên civakê, ku weke jêmayiyên civakê mane? Vala naaxivin hinek şîrovegerên hêja, dema dibêjin ‘girsekrîna’ civakê, kerîkirina wê ye. Ji bîranînên me yên teze ye ku di heman demê de bi vê mêtîna zihîn ve tê çûyîn bo civaka faşîzmê. Gola xwînê ya dîroka nêzik jî, encama vê fetha zihnî ye.

Fikareya wê nîne ku were dubarekirin: eger tu îkonên netewperestî, olperestî, zayendperestî sporperestî û hunerperestî bihejinî, tu dikarî civakê -bibûrin, keriyê!-, ango girseyê biguhêzîni her hedefa ku dilê te bixwaze. Fetha zihîn, himê wê pêşketiyê ye ku civakê vekirî dihêle ji sermayeya-finans a kûrewî ya îroyîn re, bi qasî ku ti zor nikaribe bi ser bixe. Pêwîst e mirov careke din silav bide keşîşên Sumer û nûvedana wan a perestgehê! Hun fethkarên çî yeman bûne, ku nûnerên we

yên dawî yên îroyîn û perestgehên wan, tevî ku pênc hezar sal bi ser re derbas bûne, dikarin daneheva herî mezin a sermaye ya dîrokê pêk bînin, bêtî ku destên xwe ji ava germ tîxin ava sar! Tew hêma û sî (Zillûllah) yên herî xurt ên Xwedayan jî, nekarî ewqas qezenc bidest bixistana. Wate, daneheva berdewamî û lodî(kumulatîv) ya sermaye, têgîneke tewş nebûye. Her wisa şewşandinên zihnî operasyonên basît nebûne. Dema ku Dr. Hîkmet Kivîlcimli û Antonio Gramscî yê Îtalî jî, fetha serwerî digihandin pênasayên dirûv, di girtîgehên heyama ku dewlet-netew herî zêde dihate pîrozkirin de bûn. Ên dîzanîn, ji ber yê ku jiyabûn. Ez jî, di tehlîla dawî de, ‘mehkûmê’ sermayeya kûrewî me. Nenaskirina wê bi awayekî rast, wê di kesayetîya zihnê min de (di nasnameya min de), bibûya xiyamet li zihnê civakê bi xwe.

4- PirsGrekên Civakê Yê Aborî

Dema qala pirsGrekên aborî tê kirin, morîk tene bîra min. Dema ku tew pirsGrekên aborî (ji xwe aborî, ji bo her hebûnekxwe xwedîkirin e) yê lawîrek hûrik weke morîkan jî çênabî; çawa dibe ku pirsGrekên yeman ên aborî yê hebûnek xwedî ezmûn û aqilê pêşketî weke mirov, heta rewşên weke bêkarî ku rûyê mirov reş dikin, tî jiyîn? Ma çî li xwezayê tine ye ku zekaya mirov li ser nexebite û nikaribe wê bike warê kar? PirsGrek, misoger, ne ji ber awayê xebitîne ye û ne jî bi jîngehê re têkildar e. Gurê zordar ê mirov, di hundirê mirov bi xwe de ye. Her pirsGrekê aborî, di serî de bêkarî, bi sermayekirina civakê re têkildar e.

Tehlîla Marks a li ser sermaye, bêgûman hêja ye. Hewl dide bêkariya têkildar bi pêvajoya aloziyê re jî rave bike. Lê, ya biêş ew e ku nexweşiya pozîtîvîzmê wî jî di rewşeke pir xirab de girtiye. Nexweşiya zanîstperestiyê nehêştîye ku analîzeke pir zêdetir berfireh li ser civaka-dîrokî bikira. Ya ku ez hewl didim bikim, ew e ku ez pênasê bikim ku sermaye ne aborî ye, berevajî, emraza bandorker e ku aboriyê ji bûyîna aborî derdixe. Sedema min a herî sereke ya jî bo vê yeke, ew e ku di pêşketina civakî de sermaya qet ne armanc e û çî nabîne. Mirov dikare civaka zengîn û ya di nava geşdarî de bihizire. Exlaq û politîka jî vê re vekirî ne. Lê dema ku civak di nava pêdivî û bêkariyê de diçingize (dînale), mirov li naverastê qala zengînê û sermayeyê bike, ev, ji bûyîna sûc wêdetir, reng e bi qira civakîgi ve têkildar be. Pênasekirina şaristanî weke girêka pirsGrekê bi xwe, ji ber wê yeke ye ku xwe dispêre yekdestiya sermayeyê.

Rosa Luksembûrg, dema ku pêkanîna sermayeyê, bi mercê civaka nekapîtalîst ve gire dide, di perava heqîqetêke pir girîng de digere. Eger karîbûya ji peravê zêdetir ber bi hundir ve bimeşiya, wê karîbûya bidîta ku ew (sermaye), ne tenê girêdayî hebûna civaka ne kapîtalîst e, lê di heman demê de, wê civakê weke qijîkê dimije û dinepîxe; her wisa dîlopek xwîna jî vê jî bi karkeran dide vexwarin û wan jî xwe re dike hemtewan. Ez bi zelalî dikirpînim; ez hewldana karkeran înkâr nakim. Lê ez diyar dikim ku çêbûna sermaye, dikare ancax di mējereke pir hindik de bi keda karker ve were girêdan; heta eger mirov felsefî-dîrokî-civakî bihizire, wê ev mējer (mîqtar) wateya xwe hunda bike. Ji ber pirsGrekên ekolojîk, herku diçe ronî dibe ku sanayîgerî (endustriyalîzm) çirpandîneke li ser piştê civakê û jîngehê. Kîjan mirova/ê zana û tēgîhîştî dikare înkâr bike ku rêveberên damûdezgehên û karkerên westa (hoste), bûne beşên herî xwedî îmtiyaz ên civakê û beranberîya vê yeke bêkarî ye, ku weke aşûtê mezin dibe? Tebeqeyên sanayî yê pêşketî, bazirganiya yekdestîperest û beşên finansî, angoyekdestiyên sermaye, tēgîna ‘karker’ bi projeyên ‘hevparîya pir-pişkdarî’ ve, bi tēra xwe bēwate kirine. Girîng e mirov bibîne ku karker herku çûye hatiye daxistin nava rola şemîfîna ku yekdestiya sermayeyê bi civakê ve girê dide. Çawa ku rola sosyalîzma pêkhatî, weke kapîtalîzma dewletê, dikare weke ‘karkerekî tawîzkar’ bē pênasekirin, kapîtalîzma taybet a klasîk jî, karkerekî wê yê tawîzkar ê dirûv heye. Vana herdem di nava civakê de her bi hev re bûne. Civaka bermayî, civaka nekapîtalîst e, ku hatiye bîra Rosayê.

Eger mirov bala xwe bidê, li vê derê cewaziya kapîtalîst û nekapîtalîst, tē pênasekirin. Li gorî Rosayê herdu jî şewyên civakê ne. Ez bi rengekî cewaztir dinirxînim kapîtalîzmê, ne weke şeweyekê civakê, lê weke şebeke, angoyekdestîneke fireh, ku li ser civakê nîrxa-bermayî diçirpîne, aboriyê zuwa dike, bêkariyê dizayîne (diafirîne), her wisa bi dewlet û desthilatîyê ve dikelîje û emrazên xurt ên serwerîya bîrdozî bikar tîne. Di vê dema dawî de, beşa karkerên tawîzkar jî tevî vê rêxistingeriyê kirine. Dema ez naveroka şebekeya yekdestîperest careke din wisa pênase dikim, armanca min ew e ku ez gelek tēgîhîştîyên şaş jî navê rakim. Bi taybetî, ez neçar im ku karakterê kemînê yê tēgîna ‘civaka kapîtalîst’ deşîfre bikim. Bi zêdeyî qencîxwazî (lutufkarî) ye ku mirov navekî wisa li yekdestiya kapîtalîst bibexşîne. Sermaye dikare ancax şebeke, angoyekdestîyê çêbike. Divê pir baş were tēgîhîştî ku mafya jî şebeyeke bijarte ya sermaye ye. Yekane sedema ku şebekeya sermaye nikare were binavkirin weke mafya, ji ber hêza wê ya serwer a di nava civakê de û pêwendiyên wê yê bi desthilatîya fermî re ye. Nexwe, wê bimanaweke şebekeyek, ku bi qasî mafya jî rêsayên wê yê etik nînin.

Divê ez vê mijarê jî bi girîngî lê zêde bikim ku ez sanyîger, bazirgan û çandîyar, ên navincî, weke kapîtalîst nahesibînim. Vana, tevî ku ji alî sermaye ve bi rengekî pir-alî hatibin dorpêçkirin, di pîvana mezin de ji bo pêdiviyên rasteqîn ên aboriyê ne û ew beş in ku hewl didin hilberîne bikin. Dîsa, ez danûstendîna biçûk a meta ya li bazarê û yê ku van metayan di damûdezgehên xwe yê biçûk de pêk tînin jî, kapîtalîst nahesibînim. Ji xwe, xwezayî ye ku yê xwedî pişe (meslek) yê cûrbecûr, weke kapîtalîst neyên hesibandin. Tevahî karker, ên jî bilî beşa tawîzkar, her wisa gundî, xwendak, karmend, zenaetkar, zarok û jin, stûna piştê ya civakê pêk tînin. Ez hewl didim vê

pênaseyê, weke civaka ne-kapîstalist, pêş bixim. Ango, dema ez dibêjim civaka nekapîstalist, mebesta min ne ew civak e ku tê bilêvkirin bi têgînên weke feodal, cûreya Asya û nîv-feodal, ku piraniya Marksîstan wisa dizanin. Ez îqna bûme ku van têgînan, rastiye nakim fêrkar, lê zêdetir perde davêjin ser wê. Ji xwe ez vê tehlîlê pêş dixim, ne tenê ji bo şebekeyên sermaye, ku li Ewrûpaya piştî sedsala 16. bûn navendî, lê di heman demê de di wergiriya tevahiya şebekeyên sermaye (bazirganî-siyasî-leşkerî û yekdestiyên bîrdozî, çandinî û sanayî) de, ku bi dirêjîya dîrokê nirxa-bermayî xesp kirine. Eşkere ye ku pêdivî zêde bi lêkolînê nîne ji bo mirov bibîne ku sermayeya Fîrans a kûrewî ya roja me ya îro, vê tehlîlê bi awayekî kartêker piştrast dike.

Di girîngiya kilît de ye ku mirov karakterê dij-sermaye yê xwezaya civakî bibîne. Civak di meşa xwe ya bi hezaran salî de dizanîbû ku daneheva sermaye xwedî bandora herî rizîner e. Ji bo mînak, hema hema ti ol tine ye ku mehkûm nekiribe faîzgeriyê, ku yek ji rêbazên herî bandorkêr ên daneheva sermaye ye.

Nirxandineke pir kêr e ku mirov bêje bêkarî, ku di roja me ya îro de wek aşûtê mezin dibe, ji alî sermaye ve hatiye pêşxistin, ji bo ku karkerên erzan û karkerên nerme biafirîne. Tevî ku milekî rastiye ev e, lê sedema wê ya rastîn ew e ku sermaye, civakê bi xebatên ku li pey karê dide bezandin ve girê dide. Xebata ji bo kar-sermaye, misoger nagunce li gel pêdiviyên bingehîn ên civakê. Eger hilberîna ku ji bo têrkirina civakê bê kirin karê nehîne, tew ne xema sermayeyê ye ku civak ji ber birçîtî û hejariyê qir bibe -ji xwe bi milyonan mirov di roja me ya îro de di vê rewşê de ne-. Ji bo mînak, eger mêjer (mîqtar) a sermayeya di dest de, li çandiniyê hinekî were razandin, wê pîrsgirêka birçîtiyê qet nemîne û nebe. Lê tam berevajî ye; sermaye, çandiniyê bi berdewamî vala dike û xira dike. Sedema vê ew e ku rêjeya karê ya di çandiniyê de, yan qet tine ye, yan jî pir kêr e. Dema ku ji pere di mêjera dêwane de pere tê qezenckirin, ti sermayedar çandiniyê nahizire. Di karakterê sermayeyê de qet ci tine ye ji ev cûre raman re. Berê dewlet, weke yekdestî, pir alîkarî dida çandiniyê. Lê, gerewa (berdêla) wê jî, weke berhem yan jî pere û bac, digirt. Lê, piyaseyên niha yên sermaye, xebatên dewletê yên bi vî rengî jî bêwate kirine. Di rewşa berevajî de, wê dewlet nikaribin xwe rizgar bikin ji mayîna rûbirû bi iflasê re.

Wate, sedema ku sermaye, gewdeya hîmî ya civakê herku çûye bekar û hejar hêştiye, ne ji ber polîtîkayên demborî ne, lê ji ber karakterê wê yê pêkhateyî ye. Dikare bi hêsanî bê têgihîştin, bi çavdêriyeke ji rêzê, bêtî ku pêwîstî bi lêkolînê hebe, ku her çend mirov bixwaze bi berdêla pir erzan ji kar bike, wê rê ye yekê nikaribe bêkariya di nava civakê de çareser bike. Ez dîsa dibêjim ku pêwîst e baş were zanîn ku wê civak nikaribe ji bêkarî û hejariyê rizgar bibe, heya ku polîtîkayên kardarî yên damezrandî li ser nirxa-bermayî û sîstema wê ji holê ranebin.

Nexwe, ji bo mînak, çima ewqas bêkarî, birçîtî û hejarî heye li deştên Mezopotamya, ku bi dirêjîya dîrokê gelek civakan têr kiriye û ev panzdeh hezar sal in ku ji civaka neolîtîkê re dayîktî dike? Yekane pêdiviya van deştan û mirovên wan, eger pêngaveke hilberîna ya ne bi armanca karê were plankirin ku wê karibin di pîvanên roja me ya îro de bîst û pênc milyon mirovan bi hêsanî xwedî bikin û bi ser re jî bihêlin, ew e ku evdest, ne ku destê sermaye ku mirovan nade xebitandin, berevajî, ev dest (qet ferq nake ku taybet be, yan bi destê dewletê be), ku sedema bêkarî, birçîtî û hejariyê ye, pêşîra wan berde. Yekane tiştê ku pêdivî pê heye, ew e ku ax û destên kedkar a/ê rasteqîn bigihîjin hev; şoreşa heşmendî ya civakî, ku fîrset bide vê yekê, were pêkanîn; exlaq û polîtîkayên civakî, weke tevî organên bingehîn, ji nû ve bêne gihandin erkan xwe; her wisa siyaseta demokratîk, ji ber van sedeman, bi çar destan û çar çavan, bi mejiyên rasteqîn ve were bezandin erka xwe.

5- Pîrsgirêka Civakê ya Sanayîgerî (Endustriyalîzm)

Mirov dikare diyar bike ku şoreşa sanayî, ku bi qasî şoreşa çandinî girîngiya wê heye, di dawiya sedsala 18. û destpêkê sedsala 19. de li ser bingeha danehev a dîrokî ya bi hezaran salan, hilpekîneke wesfî çêkir û heya roja me ya îro rêveçûna xwe ya daketin û hilhatinê didomîne. Nikare were texmînkirin bê ka wê li ku derê, kînga û çawa raweste û were rawestandî. Ev şoreş, xwedî taybetmendiyeke weke peqîna aqilê analîtîk e û ji xwe berhema vî aqilî ye. Di bin serweriya misoger a sermayeyê de ye. Bêgûman sermaye bi xwe, bi piranî, ne nûvekar (îcadker) a emrazên sanayî ye. Lê, ji bo ku wan veguherîne bo emrazên sermayeyê, herdem bi lezgînî li ser wan rawestiye û, yên ji bo xwe pêwîst, xistiye bin mulkiyeta xwe. Hilberîna rêze û erzan, derfeteke mezin a pêşketinê ye ji bo civakê. Her wisa sanayiya di xizmeta civakê de jî, weke aqil, hêja ye. Pîrsgirêk ne di sanayî bi xwe de ye, lê di şewaza wê ya bikaranînê de ye. Sanayî (endustri), heman weke derfeta nukleerî ye. Dema bi sîda yekdestiyan bê bikaranîn, dibe ku veguhere bo emrazek, ku ji felaketên ekolojîk heya şeran, herî zêde gef li jiyana bixwe. Ji xwe bikaranîna wê ya bi armanca karê, weke di roja me ya îro de bi tîra xwe diyar bûye, rûxana jîngehê bilez kiriye. Di rasterêya civaka ferazî de bilez, rê dide kudandin. Şûna organên mirovan, bi lez, robotbûn digirin. Eger wisa biçe, wê mirov bi xwe bibe nepewîst.

Nêrîna hevbeş e ku tew di awayê îroyîn ê jîngehê de, ne tenê jiyana civakê, lê jiyana tevahiya zîndeweran ketiye bin gefê. Pêwîst e bi girîngî bê kirpandin ku tam jirêderxistinek e ku sanayî weke diyarde, bi tena serê xwe, ji ber vê rêveçûnê, weke berpirsyar were ragihandin (ilankirin). Sanayî, bi tena serê xwe, derfeteke nêtar (notr) e. Sanayiyêk, yekparekirî bi sedemên hebûnî yên civakê re, dikare misoger rola destnîşankar bileyîze, da ku cîhan, ji bo mirovan, heta ji bo tevahiya jiyanan, were kirin Xwezaya Sêyemîn. Potansiyeleke wisa di xwe de werdigire. Eger wisa bibe, pêwîst e mirov sanayiyê bihominê jî. Lê belê, eger bi giranî têkeve bin kontrola kar-sermaye, dibe ku

cîhanê ji bo tevahiya mirovahiyê, ji bilî çengekî yekdestîperest, wergerîne dojhê jî. Ji xwe rêveçûn, di roj me ya îro de hînekî jî wisa ye. Nikare bê înkarkirin ku vê rêveçûnê, mirovahiyê xistiye nava endîşeyên kûr. Weke yekdestiya sanayî, li ser civakê Împaratoriyeke rasteqîn damezrandiye. Li beramberî tenê yek serweriya super a DYE, bi dehan serwerên sanayîgeriyê hene. Eger serwerê siyasî-leşkerî were rawestandî jî, wê nikaribe serwerên sanayîgerî bi hêsanî bîrê rawestandî. Ji ber ku êdî ew jî bûne kûrewî. Eger welatek, weke navend, lê teng were, dikare tavilê mekanekî û welatên nû yên dîtir, bike navenda xwe. Mirov çî dizane ku Împaratoriyeke sanayî ya DYE, Çînê jî sibe weke navenda xwe nebijêre? Tê çavdêrikirin ku, piştî ku merc zêdetir berdar bin, vê yeke îro jî hêdî hêdî gengaz e.

Sanayîgerî li ser kevçika dilê çandiniyê xistiye. Çandinî, ku hêmana sereke ya civaka mirov e û navîgana wê ya hebûnê ye, li hemberî sanayî, rûxaneke mezin diji. Ev xebata pîroz, ku panzdeh hezar sal in ku mirovahiyê dide jiyandin, di roja îro de bêxwedî hatiye hêştin. Amadekarî çêdibin ji bo ku ji serweriya sanayî re were hêştin. Têketina sanayî, ya barkirî bi kar-sermaye, nava çandiniyê, weke tê texmînkirin, nikare were şrovekirin weke hilberîna rêze û hilberîna zêde. Wê bi genan bileyîzin û bi vî rengî wê ax, ji alî yekdestiyên sanayî ve were xistin nava rewşeke dayîktî ya weke bergirtina xwedestî (sûnî). Çawa ku bi avîkekî (sperm) biyanî, ducanî (hemiletî) û dayîktiyeke bijûndar gengaz nîne; di heman demê de berkirina axê bi toven leyistî bi genên wan, wê nikaribe têxe rewşa dayîktiyeke baş. Yekdestiyên sanayî, li hemberî çandiniyê, xwe ji vê harîtiyê re amade dikin. Dîroka mirovahiyê, belkî jî wê dij-şoreşa herî mezin di çandiniyê de bijî û heta dest bi jiyîna wê kiriyê jî. Ax û çandinî; ev herdu ne tenê navgîneke hilberînê û pêwendiyên wê ne; lê di heman demê de perçeyên hebûna civakê ne, ku jê venaqetî û mirov nikare bi wan bileyîze. Civaka mirov bi giranî li ser ax û çandiniyê hatiye avakirin. Dema mirov wê ji van mekanan û hilberînê qut bike, ev tê wateya ku mirov wê rûbirû dihele ji darbeya herî mezin re, ya li hemberî hebûna wê. Rastiya bajêr, ku wek qansêr mezin dibe, vê xeteriyê, tew ji niha ve, bi hemû tazîtiya xwe raxistiye ber çavan. Rizgarî, bi şîmaneya mezin û di rêjeya mezin de, di tevGreke berevajî de tê dîtîn: Tevgera vegeerê ya ji bajêr bo ax û çandiniyê. Diyar e wê dirûşma sereke ya vê tevgerê, bi vê şeweyê bê destnîşankirin: “ji bo hebûnê, yan çandinî û ax, an jî tunebûn”. Kar-sermaye, bi rêya sanayiyê, ax û çandiniyê bi hevdu re nake yekpare, û wan bi pêwendiyên dostane û simbiyotîk bi hevdu ve gire nade; lê nakokiyên bi qasî çîyan dixê navbera wan û bi vî rengî wan dike dijminên hevdu.

Nakokiyên çînî, etnîkî, netewî û bîrdozî yên di nava civakê de, dibe ku heya pevçûnan û şeran biçin. Lê vana, ne nakokiyên wisa ne ku nikaribin ji holê bîne rakirin. Çawa ku bi destê mirov hatine avakirin, her wisa dikarin bîne belavkirin jî. Nakokiya di navbera sanayî, weke navgîna sermaye, û ax û çandinî de, kontrola mirov derbas dike. Ax û çandinî, bi dirêjîya bi milyonan salan, xwe weke ekolojîk amade kirine. Eger bîne xirakirin, nikarin bi destê mirov bîne avakirin. Çawa ku hilberîna axê, ne bi destê mirov e, afirandina berhemên çandinî û zîndewerên dîtir-jî bo mînak riwekan- jî bi destê mirov, ji bo niha gengaz nîne û nikare bê payîn ku gengaz jî bibe. Ji xwe ev gengazî, bi awayê mirov, pêk hatiye. Wate û derfeta dubarekirina ya/yê pêkhatî nîne.

Ji ber ku mijareke kûr a felsefî ye, ezê zêde nekevîmê. Lê çawa ku firewn xwestiye pêşeroja xwe bi mezelen weke pîramîdan amade bike, şewaza sanayîgerî jî, ku mirov dike robot, nikare pêşerojê zêde jînbar biafirîne. Ev, li hemberî mirov jî bîrêzî ye. Dema hebûneke mirêşder weke xweza li holê ye, dikare çî wate û girîngiya robot û kopyayên wê hebin? Li vê derê careke din harîtiya sermaye ya ji bo karê, derdikeve pêşberî me. Em bêjin ku robotan hilberînên herî erzan pêk anîn: ey baş e, ma wê bi kêrî çî bin, eger bikarhênerên wan nebin? Sanayîgerî di vî alî de pêkera herî bingeîn a bîrkarkirina civakê ye. Sermaye, çeka sanayiyê tim bikartîne ji bo ku hem karkerên herî hindik bide xebitandin û hem jî bi fiyetên erzanbûyî, li gorî dile xwe bi piyaseyê bilîze (manîpule bike). Aloziyên xwe (aloziyên ji ber hilberîna zêde), ku pêkerên bingeîn ên fiyetên yekdestîperest û bîkariyê ne, dike jênerewîn. Di encam de malên riziwayî û bi milyonan mirovên bîkar, birçî û hejar dibin qurbanên van aloziyan.

Xwezaya civakê, dikare ancax xwe di nava girêdaneke tund a bi jîngehê re, ku berhema bi milyonan salan û ya mekanê guncav e, bide berdewamkirin. Ti çêbûneke sanayî û harîqaya gerdûnê, nikare şûna jîngehê bigire. Trafîka li erdê, li hewayê, li deryayê û li fezayê, ji niha ve gihîştîye rehendên felaketê. Sanayî, ku bi sotemeniyên fosîlan dimeşe, av, hewa û jîngehe bi berdewamî jehr dike. Beranberiya van hemû felaketan, daneheva karê ya du sed salî ye. Gelo ev danehev, şayanê (layîqê) ewqas rûxanan bû? Tew yekûna şeran jî ew rûxana ku ji ber vê yeke hatiye jiyîn, nekirine; her wisa hundabûna can, ku hatiye dayîn, ne bi destê mirov û ne bi destê xwezayê; ji ber ti cûre bûyer, nehatiye dayîn.

Sanayîgerî, weke bîrdozî û emrazeke yekdestîperest, yek ji pîrsgirêkên herî bingeîn a civakê ye. Pêwîst e bi kûranî were jêpîrsîn. Tenê wan xeteriyên ku derxistiye holê, ji bo vê bes in. Eger ev cinawîr zêdetir mezin bibe û ji kontrolê derkeve, dibe ku jêpîrsîna wê û girtina tevdîrên pêwîst derbarê wî de, dereng û bêwate bibin. Ji bo ku mirov nehêle ku civak ji xwebûna xwe derkeve û bibe civaka ferazî, êdî tam ew dem hatiye ku mirov vî cinewarî ji destê yekdestiyan derxîne; pêşî, wî kedi bike û paşê wî bike dostê xwezaya civakê.

Dema li hemberî sanayîgeriyê têkoşîn bê kirin, veqetandina pêkhate û bikaranîna bîrdozî ya yekdestîperest a teknîka sanayî û şewaza pêkhate û bikaranîna wê ya guncav li gel berjewendiyên gelemperî yên civakê, erka herî girîng a xebata zanistî û têkoşîna bîrdozî ya bi vê armancê ye. Nikare were payîn ku bigihîjin armancên xwe wan komên îdea dikin ku têkoşîna li hemberî sanayîgeriyê, serbixwe ji rewşa wê ya civakî û çînî, li ser bingeha mirovperwerî (humanîstî)yê, dikin. Van koman, wek objektîv, ketine nava rewşa berevajî armancên xwe û nikarin xwe rizgar

bikin ji ketina nava rewşa xizmetkirina ji sanayîgeriyê re. Sanayîgerî, ji ya tê texmînkirin, zêdetir di karakterê bîrdozî, mîlîtarîst û çînî de ye. Di warê bîrdozî de zanist û teknîk e. Heta rehendên herî xeter ên zanist û teknîka ku bi vê armancê di bikaranînê de ye dinimîne. Cinawirê sanayî, ne ku bi tena sere xwe derketiye holê. Em bînin bîra xwe: Bûrjuwaziya Îngîlîstanê, dema berê xwe da pêşxistina pêngava emperyalîzma dîrokî li giravê, li Ewrûpa û li cîhanê, çîneke wisa bû ku hem sanayîgeriyê birêxistin dikir û hem jî wê bi rengekî herî berfireh û zû bikar dianî. Sanayîgerî, pişt re bi dorê, bû çeka hevbeş a hemû bûrjuwaziyên welatan. Serweriya burjuwa, ku pêk hat di nava sêmendîya fînanî-bazîrganî-sanayî de, di sedsalên 19. û 20. de, ku sedsalên herî zêde yên sanayî ne, vê rastiyê bi eşkereyî îspat dike.

Karl Marks û tevgera sosyalîst a pêkhatî, civaka ne-kapîtalîst, weke paşverû îlan kirin û peymana bi burjuwaya sanayî re weke stratejîk pesend kirin; mixabin, vê yeke bûye sedem ku bibin ya herî trajîk, belkî jî ya sereke, ya wan tevgerên ku di dîrokê de, bi zanebûn nebe jî, ketin nava rewşa berevajî armancên xwe, heta weke objektîv, tîn wateya xiyametê. Heman weke peymana ku Xirîstyanîyê, ku bi dirêjîya sê sed salan ola aştiyê bû, bi dewlet û desthilatîyê re çêkir, bû sedem ku weke objektîv, û bi piranî jî bi zanebûn, bikeve nava rewşa berevajî armancên xwe û xiyamet li wan bike. Xirîstyanî jî, di tehlîla dawî de, ketiye nava rakêşerî (cazîbe) ya yekdestiya desthilatî û bi vî rengî ketiye nava rewşa berevajî armanca xwe ya derketinê û nekariye xwe ji bûyîna ola şaristanîyê rizgar bike. Lê, yê di Îslamiyetê de bûye, hîn dema Hz. Mihemed dijiya, dest bi pêkhatinê kiriye. Di encam de, li hemberî sanayîya desthilatîyê tîk diçin.

Tevahiya mirovahî, eger di roja îro de, bi navê jîngehê, mîna ku saetên qiyametê nêzik bibin, destpê kiriye feryad dike, neçar e ku rehendên civaka-dîrokî û çînî yên vê bûyerê, di ronahiya tevgerên mînak ên dirûv de têbigihîje, wan weke tevgerên hebûna civakê pesend bike û weke tevGreke pîroz a olî ya nû têbikoşe. Çawa ku gengaz nîne ku agir bi agir bê vemirandin; her wisa bêyî jêpirsîna jiyîna di avzêl/mexeriya sanayîgerî de û bêyî devjêneberdanê jî, nikare tîkoşîna ekolojîk bê meşandin. Eger em nexwazin trajediyên nû yên Xirîstyanî, Îslamî û sosyalîzma pêkhatî bijîn, pêwîst e em wane (ders) ji wan derxin û tîkoşîna zanistî-bîrdozî û exlaqî-polîtîk, bi rengekî rast bigirin dest.

6- Pîrsgirêka Civakê ya Ekolojîk

Eşkere ye ku pîrsgirêka sanayîgerî, hem perçeyek pîrsgirêka ekolojîk e, hem jî sedema wê ya herî bingeîn e. Şîrovekirina wê di bin sernîvîseke cewaz de, dibe ku bê wateya dubarekirinê. Lê ekolojî, mijarek wisa y ku ji sanayîgerî zêdetir wate derdibire, a civakî ye û pîrsgirêk e. Tevî ku ev tîgîn, wateya zanista jîngehê di xwe de werdigire, di bingeş de zanista tehlîla pêwendîya tund a di navbera pêşketina civakî û jîngeha wê de ye. Dema ku pîrsgirêkên jîngehê alarma felakete lê dan, ekolojî bi giranî kete rojevê; tevî ku wateyên fikare di xwe de werdigire, hate kirin şaxekî cûda ya lêkolînê. Ji ber ku ew jî, weke sanayîgerî, ne pîrsgirêkek wisa ye ku ji alî civakê ve hatibe ew jî, afirandin, her wisa weke marîfeta dawî ya yekdestiyê, bi awayê pîrsgirêka herî berfireh, ketiye rojeva dîrokê, cîhanê û civakê.

Belkî jî ti pîrsgirêk, bi qasî yên ekolojîk, di wê girîngî û giranîyê de nebûne ku rûyê rasteqîn ê pergala kar-sermayeyê (şebekeyên rêxistî), li tevahiya rojeva mirovahiyê bidin rûniştandin. Yekuna (bîlançoya) sistema şaristanî ya kar û sermaye (bi dirêjîya dîrokê weke yekûna tevahiya yekdestiyên leşkerî, aborî, bazîrganî û olî), ne tenê ji her milî ve bûye ji hevdeketina civakê (bêxlaqî, bêpolîtîkayî, bêkarî, enflasyon, fûhûş û wekî vana), di heman demê de bûye ku jîngeh jî tevî jiyana hemû cîndeweran, ketiye bi n xeteriyê. Ma, em dikarin diheriya yekdestîperestî ya civakê, ji van rastîyan kartêkêrtir, bi çi îspat bikin?

Civaka mirov jî, her çend xwezayek ku para wê ya zeka û vamtorî, li gorî hemû zindewerên din, weke ya herî bilind tê naskirin, di tehlîla dawî de, hebûnewereke zindî ye. Cîhanî ye. Berhemeke peresana atmosfera avhewayê û cîhana riwekan û lawir (heywan)an, ku bi rengekî pir hestiyar hatine rêkûpêkkirin. Rêkûpêkiyên ku atmosfer û avhewa, her wisa cîhana riwekan û lawirên cîhana mê pê ve girêdayî ne, ji bo civaka mirov jî, ku yekuna tevahiya wan e, derbasdar e. can rêkûpêkiyan pir hestiyar in. Bi tundî girêdayî hevdu ne. Hema hema zincîrekê pêk tînin. Çawa ku dema xelekeke cidî ya peresanê qut bibe, wê bibe jênerêvîn ku tevahiya peresanê jê bandor bibe. Ekolojî, zanista can pêşketin e. ji ber van sedeman jî pir girîng e. Dema rêkûpêkiya navxweyî ya civakê, ji ber her çis edem be, bişke, dikare bi destê mirov, ji nû ve were rêkûpêkkirin. Ji xwe di encam de, rastiyên civakî, ew rastî ne ku bi destê mirov hatine avakirin. Lê belê, jîngeh ne wisa ye. Eger bi marîfeta hinek komên ku ji çavkaniya civakê, ne, hîn rasttir, ji nava civakê derdiketine û li ser wê, bi yekdestiya kar-sermaye, xwe birêxistin kirine, ji xelekên jîngehê qutbûnên cidî çêbibin, dibe ku felaketên peresanî, bi awayekî zincîrane, tevahiya jîngehê, di vê navberê de civakê jî bi qiyametê re rûbirû bihêlin.

Di vê neyê jî bîr kirin ku xelekên jîngehê, bi peresana milyon salan çêbûne. Rûxinê pênc hezar salên dawî bi gelemperî û yên du sed salên dawî bi taybetî, qutkirina bi hezaran xelekên bi milyon salan ên peresanê, di şîl (beş) a vî zemanî (vê demê) de, ku mirov dikare wî weke kurtir bihesibîne, pêkanîne. Raaksiyona şkestinê destpê kiriye. Nikare were pêşdîtin (texmînkirin) ka wê çawa bê rawestandin. Pêşbînî tê kirin ku ew qirêjîya li atmosfere, ku di serî de rêjeya karbondîoksît (CO₂) û gazên dîtir bûne sedema wê, bi awayê xwe yê heyî, bi dirêjîya bi sedan, heta bi hezaran salan jî nikare were paqijkirin. Belkî jî encama rûxinê li cîhana riwek

(riwêk)an û lawiran , bi wateya tam, darketine holê. Lê, eşkere ye ku herî kêr bi qasî (yên li) atmosferê, hêmaya (nişana) S.O.Sê (Feryadê, Hewarê!) didin. Qirêjiya deryayan (dengiz) û rûbaran, her wisa çolbûn, ji niha ve hatine ber sînorên felaketê. Hemû nişander (nişet), nişan didin ku, eger wisa biçê, qiyamet wê ne ji ber encama bêhevsengî (bêparsengî) ya xwezayî be, lê wê bi destê komên xwe rêxistî bi awayê cûre şebekeyan, civakê bê jiyandin. Helbet, ji vê rêveçûnê re, bersivên ku xwe bide, wê hebin. Ji ber ku ew jî zindî ye û xwedî zeka ye. Ê, wê jî, sînorên wê yên xwe ragirtin (tehemûl)ê hene. Wê berxwedana xwe di cih û dema xwe de nişan bide. Lê ew, dema ku cih û zemanê wê bê, wê li histrê çavên mirovan mêze neke. Ji ber ku wê hemûyên wan berpirsyar bûne dîtî ji xiyanetkirina li nîrxên ku ji tiwanistên wan re hatine bexşandin. Ma qiyamet jî, wisa nehatibû pêşdîtî?

Li vê derê, armanca min ne ew e ku ez li senaryoyên felaketê, yên nû lêk bikim; lê armanca ew e ku em bi berpirsariya pêwîst, weke he ryek endama/ê civakê ku divê teqez berpirsyar be, û bi feraseta xwe ya erkên exlaqî û polîtîk ku sedama hebûna me ne, di rêjeya tiwanistên xwe de, ya/yê pêwîst bêjin û bikin.

Di dîroka mirovahiyê de gelek tişt têne vegotin derbarê serencam (aqûbet)a Nemrûdan û firewbab, de ku xwe vekişandina qelê (keleh) û pîramîdên xwe. Sedema wê, eşkere ye. Çawa be, Nemrûd û Fîrewn jî, hem weke kes, hem weke pergal, her yek ji wan YEKDESTÎ bûn, ku îdayên xwedayî di xwede werdigirtin. Belê, di çaxa destpêkê de mînakên herî mirêsdar ên yekdestiyên sermayeyê bûn, ku timî li pey karê dibezîyan. Çawa jî dişibin yekdestiyên ku di bajrên niha de xwe vekîşandine. MEYDAN (PLAZA)AN! Di navberê de, elbet, di cewher de nebe jî, di şeweyê de cewazî hene. Qele û pîramît, tevî hemû mirêsdariya xwe, nikarin bi meydanên roja me ya îroo re têkevin hemberiyê (pêşbirkê). Ji xwe di alî hêjmar de qet nikarin têkevin hemberiyê. Eger hûn berhev bikin, hêjmara tevahiya firewnan, diyar e ji niha ve sed hezaran derbas kiriye. Di çaxên berê de mirovahî nekarî giraniya çend nemrûd û Fîrewnan bikişanda. Ew qas bi berdewamî axîni û nalîni kir (naliya). Ey baş e, ma wê hîn çiqas bikîşîne girandîya bi sedhezaren wan, ku tevahiya jîngehê û civakê hildiweşînin? Hwer wisa, wê çawa aşt bike wan êş û axînen ji br ewqas şer, bêkarî, birçîbûn (tî) û hejarî, ku bûne sedema wan?

Dema em dibêjin ku civaka-dîrokî tevdayî (yekpareyî) ye, her wisa me xwest ku em di ronahiya peresanê de jî van rastiyan binin ziman ma, vana rastiyan negirîng û hindek yeman in?

Zanista modernîteya kapîtalîst, bi pêkhateya xwe ya pozîtîvîst, bi xwe pir bawer kir. Wer zanî ku dozîneyên mezin ên diyardeyî, her tişt in. Rastiya teqez (heqîqeta mûtlaq), wkê pêkhatî ji agahiya serkî (rûxarkî) ya diyardeyan, hesiband. Bawer bû ku hatiye ketin nava pêvajoya pêşveçûna bêdawî. Lê, mirov dikare çawa şîrove bike, ku felaketa jîngehê ya di bin poza xwe de pêşnedît? Her wisa, mirov dikare çawa şîrove bike, ku derbarê tevahiya felaketên civakî yên çarsed salên dawî e, di serî de şer, ku hemûyê dîrokê derbas kirine. Çareyên bikok pêşnedît ûw an nexist pratîkê? Em li milekî bihêlin astengkirina wê ya şer, ku weke desthilatî, bi dizî ketiye nava tevahiya çavikên civakê, gelo divê mirov ji netespîtkirina wê ya rast re, çi bêje? Zanist, di çax (serdem)a zaliya mezintirîn a serweriya yekdestî de, berevajiyê tê texmînkirin; bi pêkhateya xwe ya ku dorpeçana bîrdozî herî zêde dijî û ji xizmeta sistêmê re ahengiya herî baş pêk tîne; eşkere ye ku wê nekarîbûya bersiv bida van pirsan. Zanist, ku pêkhate wê, armanca wê û şewaza wê, weke bi armanca rewakirina sistêmê hatiye îlankirin û rêkûpêkkirin, nişan daye ku nikare bi qasî olan jî bandorker bibe. Lê, pêwîst e mirov têbigihîje ku zanista ku nebîrdozî be, nîne. Ya/yê girîng ew e ku mirov têderxe (ferq bike) ka weke bîrdozîya kîjan civak û çin zanî e û zanist e, û li gorî vê, şûna (rewşa) wê destnîşan bike. Ekolojî, weke yek ji zanistên herî nû, eger şûna xwe di vê çarçoveyê de destnîşan bike, dikare bibî hêza çareserîya bi îdeal a, ne tenê jîngehê, her wisa, ya xwezaya civakî jî.

7- Pîrsgirêkên Zayendperestiya Civakî, Malbat, Jin û Şênî

Têgihîna jinê, weke cûre mirovek ku cewaziya wê ya biyolojîk heye, dibe yek serekeya sedemên bingeîn ên korîtiya di mijara rastiya civakî de, cewaziya zayendî, bi tena sere xwe, nikare bibe sedema ti pîrsgirêkên civakî. Çawa ku dubendiya di her piçîk (zerre) a di gerdûnê de, di ti hebûnewer de, weke pîrsgirêk nayê girtin dest, her wisa dubendiya di hebûnewera/ê mirov de jî nikare weke pîrsgirêk bê nîrxandin. Bersiva ku ji pîrsa “gelo çima hebûnewer dubendî ye?” bê dayîn, dikare ancax bibe felsefî. Tehlîla ontolojîk (zanista hebûneweran) dikare li bersiva vê pîrsa (ne pîrsgirêk)ê bigere. Bersiva min ev e: ji bilî dubendiyê, mirov nikare bi cûreyek dîtir heyna hebûnewerê pêk bîne. Dubendî, şewaza gengaz a hebûnê ye. Eger jin û zîlam bi awayên xwe yên heyî nebûna û di şûna vê de bêzayendar bûna, wê dîsa jî nekarîbûna xwe ji vê dubendiyê rizgar bikarana. Ew bûyera ku jê re tê gotin cot-zayendîtî jî ev e. Pêwîst e mirov neheyîre (şas nemîne). Lê, dubendî tim meylar in ji bo xwe bi rengê cewaz çêbikin. Her wisa bingeha ku ji zekaya gerdûnî (Geist) re jî weke delîl bê lêgerîn. Mirov dikare di meyla vê dubendiyê de bigere li. Herdu aliyên dubendiyê ne baş in, ne jî xirab in; lê tenê cewaz in û neçar in ku cewaz bibin. Eger dubendî bibin weke hev, wê heyî nîkaribe pêk were. Ji bo mînak, bi du jinan yan jî bi dû mêran, nikare pîrsgirêka xwe zêdekirina hebûna civakî bê çareserkirin. Lewre, nîrxî pîrsa “ji bo çi (çima) jin yan zîlam? Nîne, yan jî eger bersiva vê pîrse bê gerîn, mirov dikare bersiveke felsefî bide: gerdûn, divê (neçar e, di wê meyle de ye, di wê arzûyê de

ye) ku wisa çêbibe, koma.

Lêkolinkirina jin, weke kom (kûr)bûna têkiliyên civakî, ji ber vê sedemê, ne tenê watedar e, lê ji bo derbaskirina (tehlîlkirina) girêyênkor ên civakî jî, pir girîng e. Şkandina korîtiya derbarê jinê de, wisa ye ku, eynî weke ku mirov atomê perçe bike, ji ber ku nêrîna serwer a zîlam bexşangî qezenc kiriye. Ji bo şkandina vê korîtiyê, pêwîst dike ku mirov hewldanên mezin ên rewşenbîrî pêş bixe û zîlamtiya serwer birûxîne. Her wisa pêwîst e mirov di enî (bere) ya jinê de jî, ew jina ku hema hema ji xwe re kiriye şêwaza heyînê û di rasti deweke civakî hatiye avakirin, tehlîl bike û ewqas jî birûxîn e. hemû şkestinên xeyalan ên di – ên di serkeftin an ne serkeftinê tevahiya têkoşinê azadî, wekhevî demokratîk, exlaqî, politîk û çînî de hatine jiyîn. Nekarîna xistina jiyanê utopya, bernamê û rêgezan, - şopên şeweya têkilî (ya di navbera jin û mêr de) ya serwer (a bid desthilatî), ku nehatiye şkandin, di xwe de werdigirin. Têkiliyên ku tevahiya newekheviyan, koletiyên, zordarî (destpotî)yan, wer wisa faşîzmê û militarîzmê xwedî dikin. Çavkaniya xwe ya sereke, ji vê şeweya têkiliya digirin. Eger em bixwazin li wan peyven ku navên wan pir derbas dibin, her wekî wekhevî, azadî, demokrasî, sosyalîzm, derbasdariyên ku nebin sedema şkestina xeyalê, bar bikin; pêwîst e ew tora tekeiliyên ku li derdora jinê hatine honandin, ku bi qasî civak û xwezayê kevin in, were ji hev xistin û perçekirin. Ji bilî vê, wekî din ti rê nîne ku mirov bibî zaidyê, wekheviyê (ya guncav li gel cewaziyan), demokrasiye, ya rasteqîn, û exlaqek ku dûrû nebe.

Ji dema derketina xerarî û pê ve, li zayendperestiyê, weke bîrdoziya desthilatî, wate hatiye barkirin. Ji nêzik ve bi çînîbûn û desthilatî-bûnê ve têkildar e. tevahiya lêkokî û çavdêriyên arkeolojîk, antropolojîk û yên rojane, nîşan didin ku serdema (heyam)ên wisa hebûne ku jin çavkaniya otorîteyê bûye û li demeke dirêj belav bûye. Ev otorîte, ne otorîteya desthilatî ya sazûyî (damezrandî) li ser berhema-bermayî ye, berevajî, otorîteyeke wisa ye ku çavkaniya xwe ji berdarî û zayokiyê digire û heyîna civakî bihêz (xurt) dike zekayan dilîf (hestî), ku bandora wê di jinê de zêdetir e, bi vê heyînê re xwedî pêwendiyên (girêdanên) xurt e. Sedema ku jin, di şerên desthilatî de, yên damezrandî (sazûyî) li ser berhema-bermayî, ciyekî zêde diyarker negirtiye, û şêwaza wî ya heyîna civakî, bi vê rewşa wê ve têkildar e.

Vêdîtin (keşf)ên dîrokî û çavdêriyên rojane bi eşkereyî nîşan didin zîlam dipêşketina desthilatî de, ya pêwendîdar bi pergala xerarî û dewletî ne, rola pêşeng listiyê. Ji bo vê, pêwîst dikir ku otorîteya jinê, ku heya qonaxa dawî ya civaka neololîtîkê pêketî bû, bihata şkandin û derbaskirin. Dîsa vêdîtin (keşf)ên dîrokî û çavdêriyên rojane piştrast dikin ku li ser vê, têkoşinê mezin, ên şeweya wan cûrbecûr û dema wan dirêj, hatine kirin. Bi taybetî mîtolojiya Sumer, eynî weke hema hema bîrewerî (hafîza)ya dîrok û xwezaya civakê, xeylî (gelek) ronakker e (ronî).

Dîroka şaristaniyê, di heman demê de dîroka hundakirin û hundabûna jinê ye. Ev dîrok bi xweda û bendeyên xwe, bi ferwardar (hukumdar) û rajêr (tebaqa)ên xwe, her wisa bi aborî, zanist û hunera xwe ve, dîrokek wisa ye ku kesayetiya serwer a zîlam xurt (zexm) bûye. Lewre, hundakirin û hundabûna jinê, bi navê civakê, ketin û hundakirina mezin e. civaka zayendperest, encama vê ketin û hundakirinê ye. Zîlamê zayendperest, dîma serweriya xwe ya civakî li ser jinê ava dike, ewqas dilbijok (biîştêh) e ku her cûre mizîş (temas)ê, dibe pêşaniyeke serweriyê. Hertim têkiliya serwerî hatiye barkirin li diyardeyeke biyolojîk weke têkiliya zayendî û zîlam qet ji vî nake ku li ser jinê bi hewayê serkeftinê mizîşa zayendî (temasa cinsî) çê kiriye. Di vî mile de xûy (adet)ekî pir xurt wergirtiye. Dîna xwedê (gelek) bêje nûvedaye (îcad kiriye), herwekî “ez bi ser ketim”, ‘dêlik’ “kêm neke li zikê wê di cehşik (sipe), li piştê wê doqik (çov)!” , ‘fehîşe, orispî’, ‘lawê mîna qîzan’, “tu qîza xwe serbest bihêlî, wê bireve ber yan daholvan, yan zirnevan”, ‘serê wê, tavilê (yekser) girê bide-wê zû mar bike (bizewicîne)-’ û wekî vana, bi renegekî bêhêjmar çîrok û xeberoşkên dirûv tene vegotin. Pir eşkere ye ku pêwendiya zayendî û desthilatî di nava civakê de çawa bandorker e. rastiyeke sosyolojîk (sosyolojî) ye ku tew di roja me ya îro de jî, her zîlam li ser jinê, ‘mafê kuştinê’ jî tede, xwedî mafên bêhêjmar e. van “mafên” her roj tene bikaranîn. Têkilî, bi piraniya raser, di karakterên tacîz û tecawizê de ne.

Malbat, di vê pêwendiya civakî de, weke dewleteke biçûk a zîlam, hatiye avakirin. Sedema xurtbûna berdewamî di dîroka şaristanî de ya saziya ku jê re tê gotin malbat bi şêwaza xwe ya heyî, ji ber wê hêza mezin e ku dide emrazên desthilatî û dewletê. Ya yekemîn, malbat li derdora zîlam tê desthilatîkirin û bi vî rengî tê kirin şanika (hucureya) civaka dewletê. Ya duyemîn, xebitîna bûrbûnê a bêsînor a jinê , xistin bin ewlehî (misogerî)yê. Ya sêyemîn, zarokan mezin dike û bi vî rengî, pêdiviya şênîyê (nufûsê) dabîn dike. ya çaremîn, weke modêla role, koletî û ketîbûnê li tevahiya civakê direşîne (belav dike). malbat, bi vê naveroka xwe, di rastî de bîrdoziyek e. Ew sazî ye ku bîrdoziya xanedaniyê tede sozbar dibe. Her zîlam, xwe di malbatêde weke xwediyeke xanî, têdigihe (dibîne). Sedema malbat, weke rastiyeke pir girîng, tê têgihîn, ji ber wê yeke ye ku vê bîrdoziya xanedaniyê pir çalak e. jin û zarokên malbatê çiqas pir zêde bin, zîlam ewqas ewlehî û anûr (rûmet) qezenc dike. Her wisa girîng e ku mirov malbatê, bi awayê wê yê heyî, weke saziyeke bîrdozî binrixîne. Eger hûn jinê û malbatê, bi awayênwan ên heyî, ji bin sistema şaristaniyê, her wisa (ji bin) desthilatî û dewletê bikşînin, wê bi navê pergale li dû (pey), pir hindik tişt biçimînin. Lê, berdêla şêwaza (heyî), şêwaza heyîna jinê ya biêş, hejar, ketî û têkçûyî, ya di bin rewşa şerê berdewamî yê di kûraniya kêma de ye, ku naqede.

Hema hema duyemîn zincîreke yekdestî jî ya dirûp û paralel li gel a ku, yekdestiyên sermaye bi dirêjîya dîroka şaristaniyê li ser civakê dane berdewamkirin, ‘yekdestiya zîlam’ a li ser cîhana jinê ye. Hem jî yekdestiya wî ya xurt a herî kevn. Eger mirov heyîna jinê, weke cîhana mêtîngeha herî kevn, binirxîne, wê vê yeke mirov bibe encamên hîn rasteqîntir. Belkî jî ya herî rast ew e ku mirov ji bo jinan bêje, gelê mêtîngeha herî kevn ku nebûye netew (Milet).

Modernîteya kapîtalîst, tevî hemû xemlandinên lîberal, ew statuya ji kevn ve mayî nekiriye azad û wekhev, bike, bi ser re jî erkên lêk (zêde) li jinê bar kiriye û wê girtiye bin statuyê girantir ji ya kevn. Statuyên weke erzantirîn karker, karkera malê, karkera bêmize, karkerea vamtoyî (nêrm), xizmetkarî û wekî vana, nîşan didin ku rewşa wê zêdetir giran bûye. Bi ser re jî, weke hebûnewera herî magazînel û navgîna reklamê, îstîsmarbûna wê zêdetir hatiye kûrkirin. Tew bedena (laşe) wê jî, weke navgîneke îstîsmara herî cûrbecûr, di asta meta de tê ragirtin, ku sermaye dev jê bernade. Navgîna tehrîka berdewamî ya reklamgeriyê ye. Bi kurtasî, nûnera herî berdar a koleya/ê nûjen (modern) e. Ma mirov dikare bihizre malekî hêjatir û bûhatir ji navgînek bêşînor a zewqê û ji koleyek ku bi mirov herî zde qêde bide qezenckirin?

Pirsgirêka şênî, ji nêzik ve pêwendîdar e bi zayendperestî, malbat û jinê re. Zêdetir şênî, zêdetir sermayeyê. ‘jinîtiya malê’, karxane (fabrika) ya şênîyê ye. Hwer wisa her wisa em dikarin jê re bêjin karxaneya hilberandina malen, angû ‘haveya (dol)ên’ herî binirxin (bûha) ji sîstemê re, ku pêdiviya wê herî zêde b wan heye. mixabin, malbat di bin serweriya yekdestîperest de, hatiye xistin nava vê rewşê. Dema ku hemû zorî û diwarî bi jinê têne kirin, lê nirxa (bûhaya) mal jî, ji sîstemê rediyariya herî jêja ye. Şênîya zêde dibe, herî zêde jinê perîşan (mehf) dike. di bîrdoziya xanedaniyê de jî wisa ye. Malbatperestî, weke bîrdoziya herî guzîde ya modernîteyê, qonaxa dawî ye ku xanedanî xwe gihandiyê. Van hemû mijaran bi zêdeyî yekpare dibin (dibin yek) bi bîrdoziya dewlet-netewperestî re jî. Ma çi dikare hêjatir be ji gihandina berdewamî zarokan ji dewlet-netew re? Zêdetir şênîya dewlet-netew, tê wateya zêdetir hêz. Wate ku sedema teqîna şênîyê, berjewndiyên jiyanî yên tûnd ên yekdestiyên sermaye û zîlam in. Zorî û diwarî, qehr, kêferat (derd û kul û keser, keder, kerb, xem), heqaret, êş, tewambarî, hejarî, birçîbûn û hwd. ji jinê re; kêf û qezenca wê jî, ji ‘beg’ê wê û sermayedarê wê re ne. Di dîrokê de ti serdem (çax), bi qasî ya roja me ya îro, ew hêz û ezmûnê nîşan nedaye ku jinê weke navgîneke pir-alî ya îstîsmarê, bikar bîne. Jin, weke mêtîngeha pêşîn û paşîn, kêliya herî hestiyar (krîtîk) a dîroka xwe diji.

Di rastî de, hevpariya jiyanê, ku bi jinê re, bi felsefeyê bikok a barkirî bi azadî, wekhevî û demokratî, were rêkûpêkirin, di wê tiwanistêde ye ku xweşiyê, başiyê û rastiye di asta herî têkûz (tûmandar) de pêk bîne. Ez, weke, jiyîna bi jinê re di nava statuyên heyî de, bi qasî ku pir bi pirsgirêk dibînim, ewqas jî kirêt, xirab û şaş dibînim. Jiyîna bi jinê re di bin statûya (rewşa) heyî de, mijarek e ku ji zarokatiya min û vir ve wêrekiya min herî lewaz e. Ya mijara gotinê jiyanek e, ku wê ajoyêke pir xurt a weke ajoya zayendî jêpîrsîn bike. Ajoya zayendî, ji bo xatirê berdewamkirina jiyanê ye. Harîqayêke xwezayê ye, ku pêwîst e pîroziya wê hebe. Lê yekdestiyên sermaye û zîlam, jinê ewqas qirêj kirine ku, ev tiwanista harîqaya xwezayê, hatiye veguherandin bo saziyek ku, mîna (karxaneya haveynî) metayên herî pispayebûyî hildiberîne. Dema ku bi van metayan civak tê serûbinkirin, jîngeh jî di bin giraniya şênîyê de (ji bo niha şeş milyar e; em jîngehê bi şênîya deh, pêncî milyari bihizirîn, eger bi vê lezayiyê biçe) kêlî bi kêlî rûxînin diji. Bêgûman, dema mirov bi jinek re bibe xwedî zarok, di cewher de bûyereke pîroz e; nîşandera wê yekê ye ku wê jiyan neqede. Bêdawîtiyê bi mirov dide hîskirin. Ma dikare hestekê ji vêhêjatir hebe? Her yek cûre, di bin vê rastiye de, heyecana (çoşa) xwe berdana ji bêdawîtiyê re diji. Lê ev rewş di mîrovê roja me ya îro de di asta, weke hozanek dibêje, “haveyna me, belaya serê me”, de tê jiyîn. Nikare were înkarkirin ku em careke din biexlaqî, kirêtî û şaşîtiya mezin a yekdestiyên sermaye û zîlam rûbirû ne, ku dijberî Xwezaya Yekemîn û Duyemîn in.

Ya/yê bi destê mirov hatiye avakirin, dîsa dikare bi destê mirov were xirakirin. Li vê derê, ya mijara gotinê, ne zayeneke xwezayê ye û ne jî çarenûs (qeder)ek e. her wisa, yên mijara gotinê, rêkûpêkkirinên malxirab ên yekdestiyên in, ku destên şebeke, (yên) zîlamê fenek (qurnaz) û xurt û (yên) jiyanî biqansêr û bihormon in. Min tim wê kûraniya jiyanê ya hevwaterbûna cota herî harîqa biqasî di kare bê zanîn ya di gerdûnê de, bi kûranî hîs kiribû. Min wê wêrekiyê nîşan da ku ez girîngiya hizirîna bi jinê re destpêkê, her wisa pêre gotûbêjkirina li ser ku li ku dere, kînga û çiqas xirabûn hebe û derbaskirina wê, deynim pêşîya hemû têkiliyan. Tenê jina ku xurt be, bihizire, karibe bryarên baş, xweş û rast bide, dema bi vî rengî min derbas bike, karibe min heyranê xwe bihêle û karibe bibe muxetaba min, bê gûman yek ji kevirên koşa ya lêgerîna min a felsefî ye. Min tim bawer kir ku wê sîrrên herikîna jiyanê ya li gerdûnê, bi vê jinê re, bi aliyên wê yên herî baş xweş û rast re, wate bibîne. Her wisa min bawerî bi exlaqê xwe jî anî, ku bi qasî ku ti zîlam nikaribe ser bixe, şewaza min a heyînê bi min a heyînê bi mala li pêş min a ‘zîlam û sermaye’ re, angû bi hurmuza xwedî not hezar şî re, qet par neke. Wê demê tîgîna, ji femînîzmê jî wêde (tir), ‘jîneolojî’ (zanista li ser jinê), dibe ku armancê çêtir pêşwazî bike.

Medenîbûn, ku navekî din ê şaristaniyê ye, di zimanê Erebi de di wateya ‘bajarbûn’ê de ye. Pirsgirêkên ji ber sedema bajarbûnê, ji pirsgirêkên ekolojîk, ne hindiktir in û ji wan ne kêmtir girîng in. Di orja me ya îro de, yek ji çavkaniyên bingeîn ên gef (tehdîd) a li hemberî jiyana civakî ne. Gelo çi ye, yê ku bajêr xistiye (aniye) vê rewşê basît bikin. Lê, kûranî û pir-alîtiya wateyê kor dikin. Mirovahî, avakirina bajêr jî bi qasî avakirina gund, guncav li gel xwezaya civakê hiziriye û pêk aniye. Bajêr di serê wan mekanan de tê, ku têde zekaya civakî (berhev) kom dibe. Bajêr tiwanista zeka ya di mirov de sor (tehrîk) dike û wê derdixe holê. Aqil, seyroke pêşketinê ya xeylî pêwendîdar bi bajêr re, şopandiye. Bajêr ew mekan e ku mirov têde têderdixe ka hêza wê/wî bi çi dikare. (Bajêr) ewlehî tine. Ya/yê bi xwe ewle (bawer) be, bêhtir rasyonel (biaqil) dihezire. Hizir (raman, rê li ber dozîne (keşf) yên nû vedike. Rêbaz û teknîkên zêdebûna berhemê pêş dixê. Mirov(ahî), ku vana ceribandîye, bajêr, weke çavkaniya roniyê dîtiye û hertim xwestiye ku bibeze wê derê. Sedema pêşketina bajêr li dora perestgehê, ji ber ku perestgeh di demên xwe de ew cîh bûna ku têde aqil û giyan (ruh)ên pîroz berhev (kom) dibûn. Civak li wê derê aqilê û nasnameya xwe pir zêdetir didoze (keşf dike) û wan diafirîne. Van tiştên em qala wan dikin, rabêj (feraziye/hîpotez) ên xurt in ku bi sûda bajêr in.

Rûyekî din ê bajêr jî, web i zayîna xwe re, weke her rastî, xwe bide xuyakirin: çînbûn û dewletbûn. Bingeha daringî (madî) ya çînbûnê, bêgûman berhemdarî ye, ku zêde dibe. Hinek aqilmendên bajêr, ku pêş ketin, bi ezmûnên xwe fêr bûne ku, eger hêjmara mirovan zêde bikin û wan li axên berdar bidin xebitandin, wê karibin qatbiqat mirovan têr bikin. Li dû, ya dimîne, damezrantina vê sazgerîne (mekanîzma) ye. Pergal (sazgerî), dewlet e, ku weke cûreyek yekdestî ye. Ev rêxistina nû ya pergalê, di asta bajêr de jî be, eşkere ye ku weke yekdestiya çandinî zaye. Bajarên Sumer di vî mijarê de her tişî rave dikin. Gelek şaristanî, yên weke Misir û Harappa, di zayînen xwe de, yekdestiyên çandinî ne û emrazên rêkûpêkkirina hilberîne ne. Dema ku hilberîna têr/bes bigihîje herî kêma asta ku karibe berhema-bermayî ya lêk li daringî (madî) ya dewletê zaye. Ew bûyera kû jê r tê gotin dewlet, di rastî de ew kes in ku debara xwe bi hilberîna zêde dikin. ‘Dibe ku bêhtir watedar be ku mirov ji dewletê re bêje, rêxistina berhevkerîna ya zêde. Bajêr ew mekan e ku ji vî jê guncav e. pêwendiyên bi vî rengî di civakên qebîle û gund de ta radeya dawî zor in. Pêkhatiya qebîle û gund, rê nade vê yeke. Sedema ku dewlet di bajêr de dize, ev rastî ye. Bi vî rengî, mirovahî li bajêr rastî diyardeya mêtinê tê. Bi şeweyek pêwendiya ku nas nake re, nasdariya xwe çêdike. Êdî navê nû yê hunerê, dibe, ‘dewletperestî (gerî-parêzî)’, ma bi çi nikarin, yên ku wê bidete bixin! Dibe mezintirîn deriyekî berjewendiyê. Tew kole û karker jî têgihîştine ku di bêtariya nava dewletêde jiya berê zêdetir rihet û biewle ne. Wê bibe nitranderî ku mirov xebitîna wan, bi tevahî bi zorê re têkildar bike. Çiroka zayîna bajêr, kêma-zêde wisa ye.

Eşkere ye ku bajêr, tevî ku hinek pirsgirêkên wî (mêtin û rêxistina bihêzan (yên xurt) hene, di pêşketina rasyonel a civakê de gaveke şoreşîne pêk tine. Arîsto, şêniya îdeal (guncav) ji bo mezîniya bajêr, weke pênc hezar, dihezire. Şêniya bajarên di heyam (serdem) a damezrîna xwe jî, bi pirranî, ev e. tîkela nû ya mirovan mijara gotinê ye. Civaka qebîleyî hatiye derbaskirin. Yên ji qebîle û nijadên cewaz tîne, bi pabenda ku em jê re dibêjin ‘hemwelatiya bajêr’, bi hevdu ve tîne giredan. ‘Gelê bajêr’, ‘hemşerî’ û ‘bajarî’ çêdibin. Vê pêşketinê nîşan dide ku civak zengîn dike. Bajêr, bi vî awayê xwe, navgîna pêşketinê ye. Çavkaniyêke cidî ya pirsgirêkan nîne. Di tevahiya çaxa destpêkê de, mirov zêde çavdêrî nake ku bajarên –carna Babil û Roma, ne têde pirsgirêkên wan ên şêniyê hebin. Bajêr, bi raseriya xwe ya civakî, rakêşî (cazîbe)ya xwe, bi berdewamî zexm dike.

Modêla sumer xwe weke aşûtê zêde dike, lê Misir, bajarên hindik û cewherîna ava dike. Di rastî de şaristaniya Misir, weke şaristaniyêke nîv-bajar û gund, di dîrokê de bêhempa ye. Bazirganî û zenêtkarî pir pêş dikevin. Pêkhatiya li derdora perestgehê, bi avahiyên xwe yên rê, mîmarî, spor/werzîş, huner û sareyan, ber bi tevnên nû ve fireh dike. Gelek bajar jî li derdora garnîzonên leşkerî tîne avakirin. Bi taybetî her yek ji garnîzonên Romain, dendika bajêr in. Dîroknas vedibêjin ku di vî demê de ji her deh gundan re, herî kêma bajarekî dikeve. Ango, dinavbera wan de pêwendiya sîmbîotîk (sûda beramber) heye.

Wate ku dinavbera gund û bajêr de henûz pirsgirêk nîne.

Roma, bajarê mirêşder ê dawî yê çaxa kevn, belkî jî tevahiya pirsgirêkên çaxa xwe guhastibû nava singê xwe. Vê yeke jî Romain kiribû bajarê şaristaniyê yê hem herî mirêşder, hem jî yê herî bipirsgirêk. Mirov dikaribû rastî tevahiya çîna û komcivakan (arîstokrasi, burjuwazi, koleyan, proleterên (pale) tolaz, her cûre komên etnîkî, her cûre komên bawerî û her cûre nijad) bibûya. Çîna û komcivakên kevn, bi awayê ber mayî/jemayî û yên nû, bi awayê (cenîn) (rûşeym), dihatin temsîlkirin. Li mile dîtir, mirov dikaribû rastî her cûre şeweyên exlaq, polîtîka û rêveberiyê, bihata. Hemû minakên qraliyet, komar û demokrasiyan (di wergiriya împaratoriye de) dihatin ceribandin. Her wisa mirov dikaribû rastî minakên zanist, huner, felsefe û olan, bi hemû awayên wan ên bermayî/jemayî û rûşeym (cenîn), bihata. Roma, bi rastî jî, bajarekî ekumenîk (gerdûnî) bû. Her wisa wateyek a ku ‘hemû rê di Romain re derdikevin’, ev rastî bû. Lûtkeya şaristaniya navendî ya sêhezari

û pênc sed salî, dityeysand. Rûxîna wê jî, bi awayekî şayan (layîqî)î mirêsa wê bû. Xirîstyanan, ku çîna hejran bû, û komên etnîsteyê (wê mirov bi termînolojiya şaristaniyê bixape, eger mirov ji vana re bêje 'barbar'), ku henûz bihêziya xwe diparastin, ku du hêzên mezin ên derde (belaya) sere şaristaniyê bûn, wê bi awayê pêlên ji hundir û derve, dawîya vî bajarî anîbana. Dîroka (mêjûya) 476 PZ, ne tenê dîroka rûxîna bajarekî, angoma Roma, ye; lê di heman demê de dîroka rizîn, hilweşîn û rûxîna, di kesayetiya bajarekî de, şaristaniya çaxa yekemîn û kevn a sê hezaar û pêncsed salî ye.

Heyam (serdem)a ku tê binavkirin weke çaxa navîn, ti caran nekarî di alî bajarbûnê de xwe bigihanda çaxa kevn. Bajarê çaxa navîn, bi qele û beden (sûr)ên xwe, yeknesak (monoton) û pir biçûk destpê kir. Bajarên çaxa navîn, weke cûreyek biryargehên derebegî û mîrîtiyê bûn. Bi kombûna li derdorê hinek zenaetkar û xizmetkarên sarayan, potansiyela pêşketinê di xwe de werdigirtin. Zor (zehmet) e ku mirov rastî avabûnê bajarên nû bê, ku xwe bigihînin ku karibin mînakên bajarên, ku bêhtir ji dema berê mane (kevnare ne), herwekî Roma, Îskenderiye, Antakya, Dara-Nisêbîn û Riha-Edessa, tevî ku çîna bazirgan, ji bo mezinbûn û mirêderiyê leza pêşîn dabe jî. Her çiqas di warê meziniya hejmarî de wan derbas kirine jî, di warên avahîsazî (mîmarîti) û sazbariyê de (saziyên perestgeh, şano, meclîs, agora, hîpodrom (meydana hespan ji bo bezînê), amfîteatr (meydana gîlor a şano li derve dorpêçkirî bi tirîbûnên temaşevanan), hemam, kanalizasyon (cok), kargeh û wekî vana), qet nekarîna xwe bigihînin mirêsdariya (ihtîşama) yê kevn (berê). Çaxa Navîn, tiştêkî weke şaristanî û bajarên wê ya kona(çadira) ku hatibe vedan li ser xirbeyên (enqas) çaxa pêşîn (yekemîn) û çaxa kevn. Bajar, henûz dîr bûn ji wê rewşa ku bibûna raserên çolter (şepal) û gundan. Weke cûreyek giravokên di okyanusa avabûna gundan de bûn. Herçiqas di bûnyeya (nava) xwe de nakokiyên desthilatî û çînî werdigirtin jî, ne di wê rewşê de bûn ku bibûna sedema pîrsgirêkên jîngehî. Sîstema şaristanî, weke gelemperî, , ji ber sedema yekdestiyên çandiniyê bû. Ev rewş, heya dawiyên sedsala 18. Dewam kir û pîrsgirêkan zêdetir giran (dijwar) kir.

Aloziya rastîn a ji ber bajarbûnê, weke berham şoreşa sanayî ya sed sala 19. Ango weke sanayîgerî (endustriyalîzm) derkete holê. Ev, ne rasthatinî (tesadufî) bû, lê bi xwezaya dij-civakî ya sanayîgeriyê têkildar bû. Aliyê herî girîng ê bajêr, ku di warê ekolojîk de pîrsgirêk çêdike, ew e ku diyalektîkek qutbûyî ji jîngehê dijî. Gund di nava hemahengiyê de bi jîngehê re dijî. Bi her tiştê xwehema wê ye. Bi lawir û bi riwek (riwek)ên xwe re, hema hema bi zimanê jîngehê diaxive û vî rengî jiyana xwe didomîne. Zimanekî hevbaş, angoma zimanê çandiniyê hatibû çêkirin. Avabûna civakê, di bin bandora giran a vî zimanî de bû. Lê li bajêr, rewş berevajî ye; bajêr, herku diçe, ji çandinî û jîngehê quet dibe. Zimanekî nû, angoma zimanê bajêr pêş dixê. Rasyonallîteke wî yê cûda heye. Herku diçe, bal (dêha)û pêwendîya wî bi zîrekiya jîngehê re lewaz dike. zimanê bajêr, zimanekî pêwendîdar e li gel karûbarên bazirganî, zenaetî, sanayî û diravî (pereyî). Aqil û zanista vana çêdike û ji alî vana ve jî tê çêkirin. Pêşketina nû ya diyalektîkî ya ziman, wisa ye. Eşkere ye ku li vê derê ziman û heşmendiyeke binakok û barkirî bi biyanîbûnê, mijara gotinê ye. Bajarbûna wê demê, zarava û çandên ku nûneriya civaka kevn a çolter (şepal) û komcivakên berfireh ên klan, qebîle, eşîret, qewm û gundan dikin, digire anva xwe. Zimanekî xweser ê zanist, huner, ol û felsefeyê jî çêkiriye. Di hêla çînî de, du kategoriyan din ên sereke, weke aristokrasî û yê dîtir, çêbûbûn. Bajêrvanî û bajarîti henûz (hîn) kesayetî qezenc nekiribûn. Di rewşa niçikek (berdewamiyek) a civaka giştî de bûn.

Sedsalên 19. û 20. vê hevsengî (denge)ya dîrokî bi temamî xira kirine. Bêgûman, ji nîşka ve nehatibûn gihiştin nava vê rewşê. Ji nû ve hilhatin (bilindbûn)a bajarên (Venedîk, Cenova, Floransa, mûlana û yê din) di navbera sedsalên 10. û 16. De li niv-girava Îtalî, tê wateya ku di sedsala 13. De şoreşa bazirganî, bi rêya Îtalya hatiye guhastin (birin) Ewropa. Bajarên Îtalî pêşengiya pêvajoyê dikin. Dixwazin ku bi Ronasansê re di şopa Roma de dîsa mezin bibin. Di nava bajêr û navbera bajarên de hemberiyêke pir dijwar tê jiyîn. A tê jiyîn, pevçûna li ser kirîna pêşengî ji qonaxa nû ya şaristaniyê re ye. Tevahiya jiyana kevn, hema hema ji nû ve zindî dike. Lê wê mercên nû, ew (wê) veguherînin. Wê Roma, bi zariyê (teqlidê) nikaribe were afirandin. Ancax wê bihata gihiştin asta kopyayên jêbirî yê Roma. Her wisa, wê ceribandina qraliyeta navendî û dewlet-netew jî negihîştiba serkeftinê. Lê, bêgotûbêj e ku bajarên Îtalî, di navbera sedsalên 10. û 16. De bi navgîna Ronasansê ji şaristaniya Ewropa re seroktî kirin. Ev rol, hem weke dêr (katolîka ekûmen/gerdûnî) hem jî weke meyla laîk, sekuler, hatiye leyîstin.

Şoreşa bajêr a Alman, di qonaxa pêşîn (destpêkê) de, bi yekîtiya bajarên a Hansatîk (nêzî 1250-1450 PZ.), destpê kiriye û şoreşên xwe yê bazirganî pêk anîne. Heyam (serdem)a duyemîn (1400 PZ.), bi qonaxa manîfaktûrel, diya dibe. Konfederalîzma bajarên li hemberî navendbûnê, têkoşînekî pir dijwar dikin. Van têkoşîn û serhildanan, ku gelek komên gundî û niv-karker û di bingehe de komek zenaetkar di wan de rol leyîstin, nêzîkî çarsed slan berdewam kirin. Piştî pêvajoyêke pir bixwîn, van yekemîn ceribandînan konfederalîzma demokratîk a çolter û bajarên, li hemberî meyla monarşîya navendîperest û dewlet-netewê, ji ber sedemên cûrbecûr (bîrdozî, rêxistinî, serokatî), têkçûn. Eger têk neçûna, dibe ku dîroka Ewropa, birengêkî cewaz hatiba nivîsandin. Almanîya federal a

roja îro, ji faşîzma dewlet-netewa burjuwa, ber bi vê modêla kevn ve, weke peresanî, veguherîneke pir hêdî (yavaş) diji. Lê, ne weke konfederalîzma demokratîk; weke federalîzma burjuwa.

Teqîna rastîn, ji alî bajarên Holanda û Îngilîstanê ve hatin kirin. Sedema wê ew bû ku bi hev re û bi rengekî kûça navendîtiya sê heb şoreşan jiyan: şoreşên bazirganî, finansî (malî) û sanayî, di bingeh de li Amsterdam û Londenê gihîştin serkeftinê. Federalîzma komunal li herdu welatan jî bi hêsanî hate çewsandin. Gelê din ê bajêr û çolter, wisa bi hêsanî radestî navendê û dewlet-netewê nebû. Ji bo vê şoreşên 16. û 17. ên Holanda û Îngilîstanê pêwîst dikir. Amsterdam di sedsalên 17. û 18. De û Londen jî di sedsalên 19. û 20. de bajarên sereke ên van pêvajoyên şoreşî (şoreşane) ne. Ev herdu bajar navendên cîhana çaxa nû ne. Sîstema şaristaniya navendî ya cîhanê, ku veguherîneke mezin derbas dikir, pêkhatiya qansêrî (kanserojîk), yastîn a bajêr, di vê demê de destpê kir. Bi pêkhatiyên xwe yên merezdar (nexweşînok), bi dorê xwe guhastin Fransa, DYE, Ewrûpa ya Rojhilat, Rûsya, Rojhilata Dûr, Emerîkaya Latîn, Rojhilata Navîn û Afrîka sedsala 20., di dirokê de ‘demajo’bû ku bajêr, dest bi bidestxistina raseriya misoger kir, şûna rola serekî a cîhana paradiigmatîk a cîhana çolter a komunal, li gel a şaristaniya kevn, ku dozdeh hezar salan ajot (dewam kir), paradiğmaya kapîtalîst a bajarî digirt. Bajar, êdî ne tenê navenda bazirganî, finansî (malî) û sanayî bû. Ev paradiğma, ku di serî de bi avahiyên xwe yên zanîngeh û zanista akademî, bi nexweşxane û girtîxaneyên xwe û bi çîn û burokrasiyên xwe ve bi sazî bû, hewl dida li şûna paradiğmaya kevn a bi navenda eskatolojî (zanista axrê, ûxrewîtî), xwe bi nêrîna tund a pozîtîv bike serwer. Pozîtîvîzm di rastî de ola çîna nû ya burjuwa bû. Lê bêhtir pratîk û serkeftî didît ku, bi rêya bixwevekirina maskeya ‘zanistaperestî’ (bi rêya sûdwerigirtina ji zanistên ku girîngiya wan bi rengekî awarte zêde dibûn), xwe pêşkêş bike.

Bi vê pêkhatiya bajaran, civak bi rastî jî bi qansêra civakî ketîbû. Tew Arîsto jî bajarê xwedî şêniya deh hezar nesêwirîbû (xeyal nekirîbû). Bajarên xwedî şêniya sed hezar, milyonek, pênc milyon, deh milyon, panzdeh milyon, bîst milyon û niha jî hedef bîst û pênc milyon e! Ev mezinbûneke rasteqîn a qansêrî (kanserojîk) ye? Tenê ji bo xwedîkirina bajarekî wisa, gengaz e ku welatekî navincî, tevî jîngeha xwe ve, di demekê kurt de wana tinekirin. Ti mantiqê vê mezinbûnê nîne. Eşkere ye ku wê ti encam nede, ji bilî ku civak û bajêr, Xwezaya Yekemîn tevî xwezaya wê ve, birûxînin. Ti welat û jîngeh, tevî gelê xwe ve, nikare demekê dirêj xwe ragire li hemberî van mezinbûnên bajaran. Sedema rasteqîn a rûxîna jîngehê, ev mezinbûna qansêrî ye. Êdî bajêr, welatê xwe, tevî gelê wî ve, dadigire, vedigire, dirûxîne û hema hema wan dike mêtîngeh. Hêzên nû yên mêtînger, bajar in; yekdestiyên kûrewî yên bazirganî, finansî û sanayî yên li bajêr in û baregehên wan enli plazayan (meydanan) in. Tevdîrên ewlekarî yên van plazayan ku ji yên qele û bedenên berê pir zêdetir in, vê rastiyê piştrast dikin.

Emperyalîzma sedsala 21. û mêtîngerîya wê, êdî ne li derveyî welatan e, lê li hundirê (nava) wan e. mêtînger, ne tenê biyanî ne, lê bêhtir hevparên wan in. Ne tenê yekdestiyên sermaye, bûn kûrewî, her wisa desthilatî û dewlet jî bûn kûrewî. Êdî cûdatiya hundir û derveyê desthilatiya kûrewî jî nema. Ti girîngiya xwemaliyên (aîdiyetên) netewî jî nîne; hemû hevpar in. Her wisa wateya cûdatiyên leşkerî aborî û çandî jî nema. Weke hevbeş: Îngilîzî zimanê wî ê; Anglo-Sakson, çanda wî; Rêxistina peymanî Atlantîka BAKûr (RPAB/NATO), rêxistina wî ya leşkerî; û netewên yekbûyî (NY/BM), rêxistina wî ya navnetewî ye. Êdî, ne yek, ne dido, lê gelek New York (navenda sermayeya DYE; di salên 1930yan de nobet ji Londonê hat dewrgirtin) û London hene. Em serdema bajarên kûrewî dijin. Bajarên serdema kûrewî, ne tenê jîngehê, bi lezayîya şanikên qansêrê tine dikin, (çima hevok wisa nîvçe dimîne!?) eger bi şewaaza xwe ya heşmendî û jiyanê, yekê/a Merîhî bûya; diyar e wê ji wî kêmtir seyr (ecayîb) û (ji wî) zêdetir cîhanî bihata hesibandin. Zadêganî/torînî (esale) ya bajarî, ku ji xwe zêde pêş neketiye, hîn berî zayîna xwe, meriyeta xwe hund kir (bû demborî). Bi pêşaneyên nûjenî û modayî, dixwaze cinawirîya xwe ya rasteqîn veşêre. Barbarê rasteqîn (faşîzma, kom (nijad) kujî, qirkirina çandî ya bêsînor û paşîya paşîn (axir-nihayet) qirkirina civakê) bajêr e. Êdî her cûre kes û komên barbar (ne ji navenda çolterê ne, lê ji navenda bajêr in). (dîwane/seydayên xeyalê û civaka medyakêş, ên ferazî û zoridartehdîtkar/sîmulakr, ji fanatikên sporê heya yên bi nexweş

Ya AIDS; ji partiyên dîwane/har heya komên tewş ên muzîkê; ji burokrasiya tineker heya spekulatorên piyaseyê; ji yên nedilsozî ti rêgeza exlaqî heya yên robotbûyî, ku barbarê berê/kevn (ez qet bawer nakim ku qebileyên koçber barbar bin) bi mirov didin lêgerîn, û bajêr bi xwe ye.

Babîl (heyfa Babîlê, ji ber heya hilweşîna xwe hîn jî zadegan û pîroz bû. Bênişbûyî/dejenerasyon sînordar bû) ên çaxa nûjen (modern) tene jiyîn. Nikare bê rawêj (texmîn) kirin ka wê çawa dawî lê were. Lê tevahiya daneyên zanistî nîşan didin ku wê rojeger (planet)a me nikaribe vê cîhanê (ya xiyanet li xwe dike û her wisa sosret, ku biryardar e ku ekolojiya cîhanê tine bike) biguheze. Tevî ku vediguhêzin (bar diki diçin) çolterê jî, heya her derên xwe, hem jî pir, merezdar (nexweşînok) in. Pêwîst e baş were têgihîştin ku civaka bajêr di sînoren ‘qiracivakê’de ye.

Bêgûman, ji ber vê rewşa bajêr, desthilatiya çînî û pêkhatiyên dewletî berpirsyar in. Rant a tirsnak a bajêr, wan kir barbarên bêman û bi vî rengî cinawariya bajêr (leviathanê nû) afirand. Eşkere ye ku tevahiya gelê û civaka bajêr, nikarin ji vê yekê berpirsyar bêne girtin. Lê, li gel a/ê hişk (ziwa) terr (şil) jî dişewite. Berbajar (waroş), angû 'Xirîstyanên nû yên bajêr, neçar in ku rêyekî bidozin (bibînin). Nexwe, bêgav (mehkûm) in ku ji şewitîna alî bi hezaran Neronan ve, yê xetertir ji Neronan, xirabtir rewşan bijîn. Pêwîst e mirov rizgarkirina bedewî (xweşîkî) ya bajêr û exlaq û aqilê wî, ku sînordar mane, bihizire. Divê êdî her projeya civakî, pîrsgirêkên ku çavkaniya wan bajêr in (ji mêj ve merezdar (nexweşinok bûne), bigire navenda xwe. Qet nikare were paşçavkirin ku mirov ancax di vê çarçoveyê de dikare çareseriyên watedar ji bo tevahiya pîrsgirêkên civakî û ekolojîk pêş bixe. Em ji ber rûxîna cihanê û civakê, li sedemên dîtir negerin; yên ku çavkaniya wan bajêr in, bi serê xwe, vê role ji niha ve, bi zêdeyî dileyîzin.

9-Pîrsgirêka Civakê ya Çîn û Burokrasî

Yên li bueokeasiyê, weke mercên hebûna civakî bi nêr binerin di be ku pîrsgirêkkirina di vê mijarê de bikomînin (li wan neye rûniştin). Dikare îdea kirin ku dibe pîrsgirêkên ku çîn û burokrasî dibin dedenên wan, hebin; lê dibe ew bi xwe weke hebûn, nebin pîrsgirêk. Lê pêwîst e bê têgihîştin ku pêkhatiyên, herî kên bi qasî bajêr, bi pîrsgirêk in. Çîn û burokrasî jî, eynî weke bajêr, di be ku di çax (serdem) ên pêşîn ên şaristaniyê de zêde giranî û pîrsgirêk çênekiribin. Her wisa dibe ku pêkhatiya wan a bi pîrsgirêk, ber bi roja me ya ve, bi regekî zelaltir derketibe helê. Lê dîsa jî; çînbûn, weke heyîn û burokretbûn, weke têkildarî vê, hebûnê bi pîrsgirêk in; her wisa her wisa hebûnên wisa ne ku dihêla exlaqê û politîkaya civakî de ne pêwîst in. Civak li hemberî van herdu pêkhatibûnan, bi berxwedanên tund pêşwazî kir. Dîrok bi çîrokên van berxwedanan tişeye.

Xwezaya civakî, di hela cewaziyên de, weke emê di beşên pêş de bi berfirehî li ser rawestî, dibe ku guherîn û şewen mezin wergire. Vana pêşketinê asayî (normal) ne û guncavin li ser jiyan a civakê. Lê belê, bi raya min, di xwezaya civaka mirov de jî çîn û tebeqebûnên pirole, meyînde û bê erk (ên ti suda (faydeya) wan ninin), ku weke gireyek (ûr) xwe dixin nava heya heya tevn (tevn)ên civakî; eynî weke hinek tevn (tevn)ên ku di cûreyên riwek (riwek) û lawir (hayvan) en de pêş neketine û pêwîst nehatiye dîtî ku pêşbikevin, (ne pêwîst) ji bilî çîn û tebeqebûnên (burokrasî jî tebeqe ye) ku ciherengî û cewaziyê watedar bikin û weke perçeyek ji wan, pîr sînordar, demî û erkdar (sozdar) bin. Keşîş, aristokrasî û pêşketina çînî ya burjuwa, ku demekê dirêj hinek sûdên biçûcîk gengaz bikin, dibe ku bi feraset bêne pêşwazîkirin. Lê gengaz nîne ku vana, bi karakterên xwe yê mayînde û yê zordar û mijokdar (kedxwar), mîna hêzên serwer ên bîrdozî, siyasî, aborî û leşkerî, weke bi dirêjîya diroka şaristaniyê, di hela exlaqê û politîkaya civakê de, bi feraset bêne pejirandin. Nakokîya di vî milî de antagonist e. Ji ber ku çîn û bukrasî, bi van awayên xwe, tîn wateya înkara exlaqê û politîkaya cimkî. Merc (sert)ê ku ez didim pêş, pîr girîng e. Gengaz in çîn û bukrasîyên ku di wê taybetmendiyê de ku cewaziyê wan hebin, yan jî tevkarî liwê (cêwaziyê) bikin. Ji bo mînak, gengaz nîne ku mirov, ew perestgeha ku ji alî çîna keşîşên Sumer ve hatibû afirandin, bi tevahî bê erk bihesibîne. Keşîşan himên bingeîn ên zanist, hilberîna bajêrbûn, çîna keşîşan rola dirûv (hempa) leyîst. Sedema ku feraseta meredar ji keşîşan re hete nîşandan, ji ber vdd erka wan a erênî ye.

Lê, jiber qestbûnê, her wisa bi awayên xwe yê bê erk (bê sozdar) û mezinbûyî bi rêngekî prole, rewatiya wan tim gengeşeyî (bi gotûbêj) ye û pêwîst dike ku bêne derbaskirin.

Ji bo Aristokrasîyê jî, mijarên dirûvî vê, derbasdar in. Di warên pergala ku ji pêşketina civakî re pêşkêş kirine, xebata, bendar, zwaefeta rêveberî û tevkarî li huner û zanistê de, rolên wan çêbûye. Feraset di vê çarçoveyê de ye. Lê qestbûn û despotbûna dirûv ku dibin sedem; her wisa çêkirina wan a xanedanî û qraliyetan, heta xwe xwedakirinên wan, merezî (nexweşî) ne û nikare bêne antagonist de ye. Lewre, pêdiviyê exlaq û politîkayarast e ku bi têkoşînê bêne derbaskirin.

Yên tîne vegotin, ji bo burjuwaziyê bêhtir derbasdar in. Di dem (heyam, heyn)ên şoreşî de, tevkarîya vê çînê û ya pêşketina emrazên wê yê bukratîk, li pêşketina civakî, çêbûte. Girtina wan a înisîyatîv a di pêşxistina sanayî û navgînên bazirganî û geranê (dirav/pere û sened) de, ceribandena wan a carcaran demokrasiye û tevkarîyên wan ên sînordar li zanist û hunerê; vana aliyên wan ên wênî ne ku pêwîste feraset bê nîşandan. Lê pêkhataya wê ya pîrdeyamayînda, ku ev çarsed salên dawî ne, ji tevahiya diroka şaristaniya çînî zêdetir, rê li ber çînbûn û bukratbûnê vekirîye û vana weke şanikên qansêrê zûk kiriye, ji tevahiya çînbûnên jorîn zêdetir e û bêhtir xeter e. Burjuwnzî û bukrasî, ku di diroka çînbûnan de naveradtê dagir kirine, di paradîgmaya min de di rola sertanê de ne. Xwezaya civakî ne destdayî ye ji bo ku xwe li hember ev cîre çîn û bukrasîyê ragire. Eger bê sepanî (ferzkirin), ezê jî bêjim "ha ji te re faşîzmî" pîneseyeke dîtir a faşîzmê raya min, b.....

Berevajî wê, hîn rasttir e. Faşîzm, qesta çîna navîn, bi hev re nemeşin. Ya li vê derê tê îsbatkirin ew e ku wê civak û çîna navîn, bi hev re nemeşin. Hênek rewşenbîr, çîna navîn weke binkeya çînî ya rejînen konar û demokrasiye pêşkêş dikin. Yek ji propagandayên gerî derewîn ên lîberalîzmê jî, ev pêşkêşî ye. Çîna navîn, çîneke wisa ye ku di înkara konar û demokrasiyê de rola wê herî zêde ye. Rola çînen din di vê de sînoodar e. Wekî din, haya wan ji faşîzmê nîne. Çîna navîn, bi vê rola xwe, bi bajêrbûna pirole re heman role dileyîze: mezinbûna qansêrî (kanserojîk). Ji xwe di navbera herduyan de girêdana tund a organîk û pêkhatiyê heye çawa ku bajêr, vê nexweşî (merezi) ya xwe, ji

xureti û mezinbûna çîna navîn digire, bajarên bi vî rengî jî çîna navîn hertim mezin dikin. Çîna navîn, di hela heşmendî (zihniyet)ê de pozîtîvist e. Ango pêkhatiya wê wisa ye ku herî zêde ji kûrniya cewherîn bêpar (mehrûm) e, her wisa ji rokirin û li gorî pêdiviya berjewendiyên xwe, naxwaze bibîne. Tevî ku pozîtîvîzmê, bi qîlfa zanistperestî yê pêşkêş dike, çîna herî putperest (boşayî-pirbûn-ya peykeran, di heyem (dem) a vê çînê de weke aşûtê hatiye mezinkirin) a dîrokê ye. Di dûmen de laîk û dinyewî ye, lê di cewher de herî olperest û xeyalperest e. Olperestiya wê ya li vê derê, bawerî û ramanên 'diyarde perest' ên di radeya bawerhişkî (paşverûtî) dene. Em dizanin ku diyarde perestî qet ne yekpareyiya rastiye ye. Qaşo laîktiya wê ew e ku projeyên herî xeyalî (cûreyek projeyên akretê) yên di cewher de dijberî laîktiye, bêyî ka fedî bike, her û her datîne pêşîya civakê. Çîneke wisa ye ku yekdestîperestiya aborî, siyasî, leşkerî, bîrdozî û zanista ya sernayeyê, diwergiriya kûrewî de pêş dixê. Lewre çîneke wisa ya ku dijberiya wê ya civakê herê zêde pêş ketiye. Qira civekê û nijad (kan)-kujiyê, bi du rêyan dimeşîne. Gelan û komcivakan ji ber reseniyên wan, nijadên wan uolên wan, ji holê radike û vê yeke jî bi karakterê wê yê çîna burjuwa ve gengaz bûye. Ya hîn xeternaktir, qirkeriya wê ya civake ya. Bi du rêyan qirkeriya civakê dimeşîne: Rêya yakemîn ew e ku bi bîrdoziya dewlet-netew û sazîbûna wê ya desthilatî ve, weke mîltarîzm û şer, heya tevahiya çavikên civake xwe disepîne (ferz diê) Ev, şerê lertaserî (topyekûn) yê desthilatî ye ku, bi rêya yekbûna bi dewlete re li hemberî civakê dimeşîne Burjuwazî bi ezmûnên xwe dizan e ku nikare bi cûreyekê dîtir civakê rêve bibe. Ya diyemîn, çalakiya afirandina civaka xeyalî û rawêjî (ferazî) li şûna civaka rastîn (heqîqî), ku hat xistin jiyane (pekhatinê) vî şoreşa medya û înfomatîk a edyatîk e. Ev nîv-sedsala dawî, bişeweya vî şerê dûyamîn ve, bi serkeftî tê rêvebirin. Dema ku civaka xeyalî, rawêj (ferazî), û zarîdar (sîmulalûr) têkeve şûna xwezaya rasteqîn a cimkî û wisa bê hesabandin, di rola qira civakê de ye.

Ez aligirê wê yeke me kû kategoriyên kole, gundî (serf) û karker, ku di dîroka şaristaniyê de weke çînên bindest û metîngeh têne pêşkêş kirin, bi renekî guhartî bêne girtin dest. Rola subjektî û demokratî ya van çîn bûnan pir sînordar e; ji ber ku bi her tiştên xwe ve, di nava avahî (bîna) ya zihnî (mejî) û pêkhatiyê ya afendiyê xwe de ne. Di rewşa pêvek an niçikek negirîngkirî de ne. Mirov nekûye şahîd ku di dî rokîde ti çînekensubje, efendiyên xwe hilweşandibe. Ev rewş, rastiyeke girîng dîteyisînedidexwyakirin. Çiqilên çînî, tevî ku di wateya bindest û metîngeh de jî bin, di gewde û dara gelemperî ya civakê de, di mesafeya guliyakê de ne. Gulî, çqas daşindile (xwar bibe) û jêbe jî, nikare bandora xwe li gewdeyê bike, yan jî ev bandor, sînordar dike. Ji ber vê yeke, bi navkirina civakê b awayê civaka kole, efendî serf (gundî), aristokrasî, karker û bujuwazî, ji hilberandina termînolojiyeke şaş re pir vekirî ye. Divê zanistê cvakî di vê mijarê de binav kirinek û pênaseyake nû pêş bixe. Çawa ku em nikarin darê bi guliyê wê pênase bikin, em nikarin civakê jî bi çînên ji nava wê derdikevin, binav bikin. wekî din, û ya girîngtir jî, ez bawer dikin ku nêzîkatiyên subjektîkirina çînan, weke kole, serf (pale gundî), karker û burjuwaya biçûk, her wisa pesndayîna wan û li wan arastekirin (barkirin) a rolên girîng ên şoreşgerî, weke di serî de di dîroka sosyalîzma pêkhatî û anarşîzmê de bi zêdeyî hate dîtîn, ne encamgir e û sedema vê, ew e ku nîrxêke subjektî û roleke şoreşgerî ya şaş li van çînan hatiye araste (bar) kirin. Helwasta rast ew e ku mirov e hemberî her cûre ôînbûnan be. Belkî çêna karker û serf jî, weke koletiyê, di destpêkan de, di qonaxa bihurandê de, dema di nîv-civakê de (bi piranî bi awayên zenaetkar û nîv gundî) rola subjewar (sûbjektîf) û şoreşgerî ya erênî leyistibin û leyîatine. Lê ew jî di rêjeya ku mayînde bûne û mezin bûne de, bîniş (dejenere) bûne, bi çînên jorîn re li her hatina û bê erk bûn e.

Ya hîn girîngtir ew e ku nêrîneke ji bo azakî, wekhevî û cîhana demokrat, nikare bi rengekî erênî mîzeke li subjewar (sûbjektîf) kirina van herfû cûre çînbûnan li derveyî wateya cewazbûnê ya min qala wê kir. (û li araste (bar) kirina li wan nîrxa exlaqî û politîk). Herwisa divê çînbûnê, ji her dû milî ve, weke kîjberî xwezaya civakê û dij-civak divê çînbûnê û li hemberî wê tîbîkoşe. Pêkhatina vana, pêwîst nake ku weke nîrxên rewşa rast ên civakî, bêne şîrovekirin. Çawa ku em hêmanên (ûnsûr) gire (ur) bûyî yên di beden (laş) êkê de, weke ji bedena (laş) asayî (normal) nahesibînin, mirov dikare ji bo diyardiyên civakî yên li pêşberî me jî şîroveyên dirîb bike. Bi ser de, tevahiya çînbûnên bindest û metîngeh, bi zora desthilatî û bi bîrdoziyên wan ên serwerî, hatine pêkanîn. Em ancax dikarin ewkoletî, serfî (gundîkî) û kaekerî ya ên di bin van mercan de hatine pêkanîn, mehkûm bikin. Eger mirov beje "Bijî karker, gundî (serf) û kole yên navdar (pîroz)!" wê bibe, weke objektîv, pesîn dayîn û pesend (erê) kirina hêzên desthilatî yên serwer. Ev cûre şîroveyên çînî yên gelek bizav (ekol) an, Marks û peyhatiyên wî jî te de, sedema herî bîngehîn a bi serneketina wan e. Belkî ta radeyek wateyekê çînên jorîn hebe; lê helwesta herî rast ew e ku têkoşînê bî kirin jî bo ku wan çînkirinan bi berdewamî bêne mehkûmkirin, pesnê wan neye dayîn û bêne derbaskirin, ji ber ku çînkirinên di nava xweydan û xwînê de, bi zorê û bi îqnaya bîrdozî hatine çekirin. Arastel (bar) kirina rola subje/sûbje, ku nikaribe bibe subje/sûbje û rola şoreşgerî ya yê/ye ku nikaribe şoreşê çêke, weke ku mînahên wan di dîroka têkoşînê civakî yên bi vî rengî de bi zêdeyî hatine dîtîn, nikarin xwe ji têkçûnê rizgar bikin. Sedema têkçûnê ew e ku pîrsgirêk bi awayekî rast nehatiye tê gihîtin û rola şaş li çînbûnê hatiye araste (bar) kirin. Têkoşînê civakî yên sedsala 21. ên dema nu, di rêjeya ku ji vê şaşîtiya bikok bizivirin de, dikarin bi ser bikevin.

Rast e ku burjuwazî, pîrsgirêka çînî giran kiriye. Berşewendiyên xwe yên çînî, heya çavikên herî zirav ên civakê, kiriye desthilat (desthilatbûn şerkin e li hemberî civakê) û bi rêya dewletê, wan kiriye fermî; ev jî delîla wê yeke ye ku qonaxa xwe ya herî pêşketî dijî. Bi zêdeyî çavdêrî tê kirin ku gelek beş (beş) ên civakê, di serî de tawîzkariya kerker (an), di bin navê 'hevpariya sermaye' de, ji xwere kiriye alet. Heya mirov dikare beje ku hema hema civakê daqurtandiye. Lê dîsa jî, ew rastiya ku çîna herî bipîrsgirêk e, heta ew çîn e ku civakê xistiye nava rewşa herî zêde bi pîrsgirêk jî, zêdetur

rast e.

Her çiqas rast be ku burokrasî, bi dirêkiya dîrokê amûra pêkanîna saziyane ya çinên serwer e, lê dikare bi hêsanî bê gotin ku ber bi roja me ya îro ve bi şewegirtina xwe ya dewlet-netew a dused salên dewî, zêdetir rehend wergirtiye, e ku redkirina wê zor e ku bûye hêzekê giran ku civake xistiye nava qefesa ji hesin û bi rêya deatavêtina tevahiya qadên civakî(perwerde, tendurustî, darazî, gînanî, exlaq, polîtîka, hawirdar(jîngeh), zanist, ol, huner, aborî), vê rola xwe zexm(pitew) kiriye. Di civaka roja me de (modernîteya kapîtalîst), ne tene burokasiya dewletê bûye azman(cibawir), lê hema hema cihana yekdestiyên di şopa wê de, di bin navê "Em ji bûyîna hevperiya(şîrketa), malbatê derkevin û em bibin hevpeyî(şîrketên)ku ji alî profesyonelan (pesoran ,şare zayan) ve were rêvebirin", burokasiyên xwe wek aşîtê nezin kirine. Mezinbûna pirole ya burokasiyê, bi vê rastiya nû ya hevpariyên(şîrketan) ve têkildar e. Her wisa mirov dikare ji wan re bêje cûreyek 'dewletbûna'hevperiyan(şîrketan). Bi rastî, di mercên ku dewlet-netew êdî têrê nake û avabûna nû ya dewletê di rojevê de ye, dewletbûnê hevperîtî(şîrketî) yê kûrewî/global û herênî, weke meyleke zal(hakim) di nava pêşletinê de ne.

Pirsgirêkên civakê, yê çavkaniya xwe ji van herdu maşeyan digirin, rojaneyî ne, û hema hema 'niha' ya tevahiya dîrokê ne. Heta mirov dikare pêşvetir biçe û bêje ku ev dûmendî xwezaya civakî (civaka kevneşopî), weke heştî(ahatapot), di nava piyên xwe de ragirtiye, fetisandîye jî. Encama ku ji vê fere bê derxistan ew e ku pêvajoyeke kaotîk a herî bialoz tê jiyîn; azadî, wekhevî û demokratîkî ya civakî ancax bi sîs temekê li ser hîmê şaristaniya demokrayîk gengaz dibe û vê yeke jî têkoşîna awakirina bi zanista sereraskir pêwîst dike.

10-Pirsgirêkên Civakê Yê Perwerde û Tendûristî

Tevî ku weke mijareke zêde jî xwya bike, girîng e bête(werin) têgihîştina wan pirsgirêkên perwerde û tendîstî, kûr bûne, ber sedena ku, eynî weke zanistê, ketine deste yekdestiya desthilatî û dewketê. Çava ku zanî ta dewletbûyî, navjîneke herî bandorker a serweriya bîrdozî ye; her wisa perwerde û tenduristiya yekbûyî bi desthilatî re jî, heman karaktêrê dîteyisîne.

Mirov dikare perwerdeyê pênase bike weke, ku ezmûnên civakê, bi awayê agahiyên teorîk û pratîk, bi endamên wê, bi taybetî bi cîanên wê tene hezinkirin. Civakîbûba zarokan, bi çalakiya perwerdeya civakê ve tê meşandin. Perwerdeya zarokan, ne erka desthilatî û dewletê ya; lê, erka herî girîng a ye. Ji ber ku zarok û cihan, ên wê bi xwe ne. Gihandina zarok û ciwanên xwe, weke hema û ham erk, li gorî kevneşop û tabetmendiyan xwe yê civakî, û veguherandina wan a xwe, mijareke jiyânî ye û pirsgirêka domandina hebûna xwe ye. Ti civak, nikare mafê xwe yê heyînê û erka xwe ya jî bo vê ya perwerdekîna ciwanên xwe, bi hêzeke dîtir re parve bike û wan dewrî wê bike. Hêzên mijara hotinê, dewlet yan emrazên cûrbûr ên estîhlî bin jî, dîsa nikare vî mafî û vê erke dewrî wan bike. Nexwe, wê wisa bê hesibandin ku xwe radestî(teslîmî) yekdestiyên serweriyê kiriye. Pîroziya mafê perwerdeyê, çavkaniya xwe nêzîkî dibîne. Yek ji dijîtiyan herî mezin ên şaristanî li hemberî civakê bi dirêjiya dîrokê, çalakiya heştina civakê pênên(mehrûm) jî zarokan û ciwanan e. Van çalakiyan xwe bi du rêyan pêk tînin: Yan bi rêya tinekirina mezinên wan, ew dikin kole; yan jî ji bo nîrxandina wan di qata desthilatî de, bi armanca qaşo perwerdekirinê, wan radigirin.

Yek ji armancên herî girîng ên şeran ew e ku zarokan, keçan û mêren ciwan, weke malen herî bûha(hêja), bivan herdu, di nava xwe de, bihelînin û bi vî rengî war(ocax) ên civandinê (doşîrme, devşîriyê) ava bikin û ava dikin jî. Bingeha burokasiya hoveber(kovî) wisa destpê kiriye, her wisa dîroka şaristaniyê, di hêlekê de, çalakiya, bi vê rêbazê, hema lewazkirina civakê ye, hem jî ya çekirina hêza emrazên burokratik e: avakirina civakê li hemberî civakê, ango avakirina civaka desthilatî û dewletê li hemberî civakê. Di vê avabûnê ziman, çand û dîrokeke cipcîda(bi tevahî cûda) fêrî zarok û ciwanên razberbûyî ji civaka xwe ya cewherîn, tekin. Armanca bîngêhî, ji cewhera xwe biyanîkirin e. Tê negengazkirin ku bêdesthilatî bijî. Hem i warê bîrî hemî dîngî(madî) de nasnameya herî dewletperest didin wan. Wer tê kirin ku dewket û desthilatî ji bo wan dibe yekane rêya derbasdar a heyînê. Hem xwe dewlet û desthilat dihesibînin û hem jî bi vî rengî bi civaka xwezayî ne tene dijberkin. Carna, civaka dewletê li ser vê nakokiyê hayîye awakirin. Di hin sedema ku desthilatî perwerdeyê xesp dikin de, van rastiyan dîrokr hene. Nexwe, erka perwerdekirina civakê, qet ne xena wan e. Kesekî sermayedar, karlêrên xwe çiqas perwerde bike; desthilatî jî, rajer(bindest)ên xwe, bi wê mantiqê, wan weke karkerên-bende perwerde dike. Navê wê burokasî jî be, endamên wê, ji asta herî binî heya herî serî, weke bende tene gihîştin.

Bi taybetî desthilatiyên dewlet-netewê, yekdestiyên xwe li ser tevahiya zarok û ciwanên cvakê, berî her tiştî, bi rêya perwerdeyê dihonin. Kesên ku bi heşmendiya xwe ya dîrokê, hunerî, okî û fehefî be dîstînin, êdî ne yê malbatên xwe yê bere ne; lê ,zarokên cewherîn(xas) ên desthilatdaran in, ango malên wan en. Biyanîbûna mezin, bi bî awayî tê sazîkirin. Burjuwazî , ew çîn e ku di warê perwerdeyê de, li ser tevahiya civaka gel, yekdestiya herî dijwar(kûr) dadinezrîne. Dena ku perwerdeya seretayî(yekemîn) û navîn neçar(mecbur) dike û yê bîxwazin kar bibînin, (dîplomaya zanîngêh jî tîne bîra) ev tê wateya ku maşeya biyanîbûn û rajêrbûn a li ser cîanên civakê, her wisa pêvajoya girtina wan a nava qefesê, bûye divêtî(mecbûrî) yek. Dîsa, tê wateya ku zor, hêza dîngî(madî) û perwerde, bûne çekên mêtîngêhkirina civakê, ku zor e mirov xwe li hemberî wan ragire. Lewre, bi hêsanî dikare bê diyarkirin ku cival herî zêde derbe xwariye ji şerê ku dewlet û destîlatî bi dirêjiya dîrokê, bi navgîniya perwerdeyê li hemberî wê meşandîye. Mafên civakan ên perwerdeyê, mafên ku pêknîna wan herî zor in. Bîdestxistina civak heyîna xwe bi rêya perwerdeyê li hemberî hêzên dêwamê yê dewlet-netew û yekdestiyên serwer, detîye heyam(dem) a xwe ya herî dijwar a dîrolê serweriya bîrdozî, bi şoreşa dawî ya ragîhandinê, bi şerê medya ku li ser tevahiya civalê dide meşandin (ji ber ku mêtîngêhkirine, bi qasî aliyên wê yê leşkerî û aborî, belkî jî ji van a

zêdeyir kûr û bêyî pêhesandin,dide meşîne),ji nûve mêtîngeriyeke çandî ya serkeftî,dide meşandin.Yekan e rêya rizgarî û azadiyê ew e ku civak,li hemberî vê feth û mêtîngeriya çandî,bi têkoşîna xwe ya cewherîn a exlaqî û politîk,ku emrazên herî bingeîn ên heyînê ne,li ber xwe bide.Civaka ku ciwanên xwe inda kiribe,yan jî berevejî,ciwanên ku civaka xwe wenda kiribin,tê wateya ku,ji bûyîna têkçûnê wêdetir, mafên xwe yên hebûnê wenda kirine û xiyamet lê kirine.Yê li pey bê,pûçbûn,belavbûn e.Erka wan a bingeîn a civakî li hemberî vê, ew e ku, weke navgînên bingeînên heyîna xwe,saziyên xwe yên perwedeyî peşbixin;her wisa şîroveyan xwe yên zanistî,felsefî,hunerî û zîmanî,weke naverok,ji pêkhateya zanist û desthikatiyê veqetînen û ‘şoreşa wate’yê bi ser bixin.Nexwe ,wê gengaz nebe ku tevn(tevn)ên exlaqî û politîk ên hebûna civakî, bêne erkdar(sazbar)kirin.

Bi vî rengî,pirsgirêka perwerdê, di cewher de saziyên(tevnên)exlaqî û politîk ên cevakî neçar dikin;her wisa erka bingeîn a exlaq û politîka jî,pêkanîna perwerdeya civakî ye.Civala ku xwe perwerde neke,wê derfeta wê ya ku saziya xwe ya cewherîn a exlaq û politîka pêş bixe û wê lo ser piyan bihêle,ji holê rabe;her wisa heyîna wê jî nikare xwe rizgar bike ji jiyîn,rizîn û bekawbûna di bin gef(tehdît)ê de ne, yan jî bi tevahî hunda dikin.

Rajênya tendurustiye,nîşandereke rajêriya gelenperî ye.Civakek ku pîrsgirêkên zwe yên bercesteiyî(fîzîkî) û giyanî(rîhî) çareser kiribe,tê wateya ku derfeta azadbûnê di destê wê de ye.Merezî(nezweşî)ya belave ya civakên mêtîngeh,têkildar e bi rejîmên mêtîne,ku dijîn.Divê weke mafê û erka bingeîn a civakê bê dîtin ku sazî û pisporên xwe yên tendurîtî çêbike.Desthilatî û dewletê,vê erkê ji destê wê girtiye û ew kiriye yekdestî(tekeli);ev jî derbeya mezin e ku li tendurîstiya civakê hatiye xistin.Têkoşîna ji bo mafê tendurustî,li xwe rêzgirtin e û hestiyariya di mijara azadiya xwe de ye.

Modernîteya kapîtalîst dewlet-netewekirina perwerde û tendurîstiyê, jiyanî dihesibîne. Heya ku ev herdu qad, ku pêşketina civakê ya heyînî, bi tendurustî û ronakî girêdayî wan in, neyên girtin bin kontrolê û li ser serweriya yekdestîperest neyê avakirin, pir zor e ku serwerî û mêtîna gelemperî were berdewamkirin. Ji ber tê zanîn ku tenê bi zora mîlîtarîst a tazî ve, nikare civak were mulkkirin, ji bo yekdestiyan kontrola li ser perwerde û tendurîstî, di girîngiya awarte de e.

Em careke din dibînin ku di bingeha tevahiya pîrsgirêkên heyînî yên civakî de dewlet û desthilatiya yekdestîperest hene. Eger vê yekdestiya desthilatiyê nebe, kar-sermaye weri berdewamkirin. Li hemberî vê, eger têkoşîna sistêmî ya şaristaniya demokratîk jî nebe, ti pîrsgirêkê civakê, nikarin bigihîjin çareserîya mayînde.

11-Pîrsgirêka Civakê ya Mîlîtarîzm

Mîlîtarîzm dilare were pênasê kirin. Weke yekdestî perestiya herî pêşxistî ya olî-civalgerî.Mîrov dikare rawêj(ferz) bike ku yekemîn damezrandîna otorîteya bi armanca zordarî û kedxwaroo ya li ser xwezaya civakî,di encemê aqilê ê ‘zîlamê fenek(qurnaz) û bi hêz’çalakiya wî de pêş ketine.yê herî zêde hêza wî tere bike,hewl dide otorîteya xwe di bingehe de li ser du komên sereke ava bike:Li ser koma nêçîrvan a li ber(cem) wî û li ser jina ku hewl dide wê li malê ragire.Mîrov dikare çavdêrî bike ku yekemîn otorîteya xeraxîk,bi tevlibûna hêmanên Şamanîstîk (pêş-keşîş) û jemontokratîk (koma kal(extyar)an) 60pêvajoyê,di gîlek civakan de di bin şeweyên cûr becur de çêdibe.Em çavdêrî dikin ku zîkamê bi hêz û fenek(qunaz) û yên li cem wî, weke desthilatiya fermî bûyî û şaxê leşkerî yê dewletê (yekemîn yekdestîbûna sartî bi berhema-bermayî ya li ser aboriyê),bi tîketîna nava dîroka şaristaniye re,xwe bi sazî dikin.1.2.û3.Xanedaniyên ûrê,yekser piştî hayem(serdem) a qîralên-kaşîş di civaka Sumer de,vê pêkhatinê dîtîyîşînin.Rastiyên dirub,di nava gelek civakan de mijara gotinê ne.Mîrov dikare gav bi gav çavdêrî bike ku tew di destana Gîrgamêş de ji rengekî êşkere qalkirin ka qraliyet çawa ji kevneşopa Xwedawend inanna (kevneşop û keşîşeya(rahîbê)tê bê hêzkirin û li malan(ên taybet û gîştî)tê ragirtin.

Eger em Gîrgamêş ,weke yekemîn fermandarê leşkerî,bikin hêma(sembal),emê karibin çêbûna kevneşopa leşkerî-mîlîtarîyat-çêtir telîl bikîn.Karê û barên wan ew w ku,bi armaca Enêçîra mîrovên kole,yên pêwîst ji bo bajêr,derkevin sefere û(li Bakûrê Iraqa îro yên ,bi alîkariya ‘Enkîdû’yê hevxeatkar ê di destana Gîrgamêş de) biçin nêçîra qebileyên(Hûmbaba) ku wanra dibêjin hov û barbar.Pir êşkere tê dîtin ku di çavkaniya barbarî û hovîtiya rastî de zorbetiya bajêr heye.Peyva ‘barbar’a di kevneşopa çanda Grek de,weke çepandin (berevajî kirin) weke bajêr û propagandaya wî ya derewîn hatiye pêşxistin.Ji bo avakirin a serdestiya(raseriya) bîrdezi ye.Elkere ye ku qebileyên çolter,ku li şonî rêxistîngeriya bajêr,bêhtir lewaz û nêrnîxistîne,nikarin bibin barbar.Têşîna barbaroo,yek jî derew û çewtandinên(jîrêkirinên) herî mezin ên serekî yên dîroka şaristaniye.Duyemîn erka zorbe yê bajêr,’ewlekarî’ye.Rêbaza ku bi vê armancê,herî zêde serî lê dide,çikilandina qeleh(keleh) û beden(sûr) e û pêşxistina çeken hertim xurtir û kujenditir e.Nêzîkatiyeke rastîparêz e ku nikare bê redkirin,dema mîrov diyer bike ku bi vê armancê,bi milyonan mîrov hatine qetilkirin,serfîkirin,bêkarkirin;yên van statuyan nepijirandine,hatine kuştin û van çalakîyanweke ‘dîrok’hatine teyîsandin.

Şaxê leşkerî,li gorî rêjeya hêzên

xwe,para herî mezin a çîrpandina nîrxa aborî,ji xwe re vedîqetîne.Seferên bi armanca ‘xenîmetê’di dîrokê de,vê rastiyê xeylî(gelek) baş rave dikin.Wekî din,pîr êşkere ye ku bingeha dewletêde mulk heye u di bingeha mulk de jî feth û desteserkirin heye.Yê feth bike,xwedî ye.Vê yeke wekê mafê xwezayî li jêvenger ê çalakîya xwe dibîne û îlan dike(radîgîhîne).Dewlet yekûna di serî de ax, mulk û xenîmet (mulkê gugêzbar),e ku ji alî hêzên desthilatdar ve ‘‘împ.Osmanî,yê padîşah e’’,derbîrîna

vê yeke ye. Dewlet û fethên leşkerî, nayên wateyekê dîtir, ji belî dewama vê rêgezê û vê kevneşepê. Kevneşop bi vî awayî damezrandin. Dema ku beş(şêş) a leşkerî, ji ber vê sedemê, xwe weke xweye bingehîn ê dewletê, lewre yê mûl dibîne û xwe wisa pê nase dike, kevneşopa dîroka li ber çavan digire. Bûyîna we ya şaxê herî bi hêz ê yekdestîperest, pêdiviya xwezaya desthilatî û dewletê ye. Ji xwe, hêza mirov û çek a di destê wî de, dişê(şîyan/tiwanist/qebîliyeta wê heye) ku vê yeke bi hêsanî pêk bîne. Di ronahiya van rastiyan bingehîn de çêtir tê têgihîştin ku wan hewldanên ku ji alî burkasiya sîvîl ve ji bo zêdekirina para(yekdestiya) xwe, yekcaran(carna) tene pêşxistin, bi darbeya leşkerî bi dawî dikin. Bêguman rolên yekdestiyên bîrdozî û burokratî, ku ji wan re tê gotin çînen 'îlmîyê' û 'qelemyê', di avakirina desthilatî û dewletê de, jêveneger in. Lê, bi qasî rola leşkerî, ne destnîşankar in. Tew lêkolînên herî serkî(sivik) yên li ser emrazên desthilatî û dewletên di dîrokê û yên roja me ya îro jî, van rastiyan piştrast dikin.

A yekemîn a mijarên sereke yên girîng di gela mijara me de, ew e kuleşkeriya(ekseriyê), yekdestiya(tehela) herî pêşketî û destnîşankar e. Ne ji bo leşker-artêş, her wisa şan, şeref û qehremanî ye, ku weke bîdozî tê pêşkêşkirin (vana propagandiyên bîrdozî ne, ku bi armanca perdekirin û çepandin(jirêkirin) a girîngiya cewhera vî karî tene pêşxistin), lê weke hêman(ûnsûr) a jêveneger a yekdestiya desthilatîyê heye. Di cewher de aborî ye. Artêş, yekdeatîyekewisa ye ku bi aboriyê spartî ye; li der û li dûrî aboriyê disekine, lê dahata(mûçeya) xwe herî zêde digire bin misogerî(garantî)yê; her wisa li dijrabûna wê zor e û tevahiya beş(şêş) ên din ên yekdestî(tehel), neçar in ku pere li hev bikin û parve bikin. Bidirêjiya bingeh û pêşketina xwe ya dîrokî, kevneşop û yekdestiyeke wisa saziyane ya bi kok e. Di cewher de yekdestî(birokrasî)ya çîneke wisa ye ku ji herî nêz ve bi pêşketina aborî re têkildar e, lê pêwîst dike ku xwe jê herî kûr bihêle. Di vî mîlîde, mîna ku xwe bi çeken herî baş ên aborî û leşkerî, arastîye(bi techîz kerîye) û xwe rapêçeye. Eger em teheîla leşkerî bi rengê rast nekin, ne em dikarin yekdestiya aboriyê, ne jî yekdestî perestînen dewlet û desthilatîyê tam tê bigihêjin. Her sê jî yekpareyek in. Ji heman cewherê, angî ji nîrxên-bermayî yên civakê xwe xwedî dikin. Îdea dikin ku, di gerew (beramberî) a vê de, ewlekarî, perwerde, tenduristî û bera civakê rêkûpêk dikin. Dewletperestî, angî dewleta bîrdozî, xwe bi vî rengî pêşkêş dike lê, rastî cûreyek dîtir e û weke me ew danî holê ye.

Li gorî ku leşkerîbûn, angî mîlîtarîzm şaxê herî tûj ê rêxistî yê sermaye û desthilatî ye, pêdiviya xwezaya karê wê ye ku saziyek wisa be ku civakê herî zêde têxe bin serweriya xwe, angî qefesa xwe. Her çend mîlîtarîzm bi gelemperî di tevahiya dîrokê û dewletan de hêzek wisa ye ku bi dizî dikeve nava civakê, ew dixê bin kontrola xwe û li ser zalî dike, herî zêde di çaxa çîna navîn (burjuwazî) de di yekdestiya dewlet-netew de gihîştîye asta herî jorîn (azamî). Di dewlet-netew de weke taybetmendîya destnîşankar derdikeve pêşberî me, ku bi navê artêşê, tevahiya civak bi rengê fermî tê bêçekdarkirin û bi vî awayî yekane yekdestiya çekan, derbasî dewlet û artêşê dibe. Di ti heyam (dem) a dîrokê de, civak ewqas nehatiye bêçekdarkirin bi qasî ya ku çîna burjuwa pêkaniye. Sedema vê rastiya pîr girîng ew e ku mîtin kûr bûye û li hemberî vê, berxwedanên mezin pêşketine. Civak nikare were rêvebirin, eger bi wergirî û berdewamî neyê bêçekdarkirin û ehyaya tevahiya çavikên xwe yên hundirîn, ji çîrpandin û çavdêriya desthilatî re, neyê rajêrkirin. Mirov nikare bi civakê re serî derkeve, bîyî ragirtina wê ya hema hema nava 'qefesa ji hesin' a modernîtiyê. Dîsa, civak nikare bê rêvebirin, eger ji alî artêşa medyatîk a di gel serdem (çar) a yekdestî ya finans a kûrewî ve neyê ragirtin û dorpêçkirin. Rehendên yekdestiyên mîtinê, xwe yekser çêbûna yekdestiyên bîrdozî-medyatîk û leşkerî-burokratîk jî dîteyîsin. Di nava papendên ku ji hev qut nebin de, hevdu mercedar dikin. Sedema û sermayeya sanayî ya çekdar a dêwane ya spartî bi mîlîtarîzma şaristaniya navendî ya mezin a dawî, serwerê super, her wisa serwerên din ên herêmî û tevahiya hevxebatkarên wan ên navçeyî, ya li ser û nava civakê, li gorî yekdestiyên wan ên navçeyî, ya li ser û nava civakê, li gorî yekdestiyên wan ên din, li pêş e, ji ber cewhera vê rewşa wan a dîrokî û rojaneyî ye. Her wisa wekhevîbûna mîlîtarîzm li gel faşîzma yekdestiya kapîtalîst, di vê rastiya xwe ya cewherîn de wateya xwe dibîne.

Elbet, civakan, di nava tevahiya civaka xwezayî û awayên wê yên cûrbecûr de bi dirêjiya dîroka nivîskî, li hemberî pêşketina mîlîtarîst a şaristaniyê, xwe bi kûranî û dijarî parastine. Ew kevneşop jî ku jê re tê gotin parastina cewherîn, di nava pêşketina xwe ya bi hezaran slana de bi awayên cûrbecûr ên bexwedan, serhildan, gerîla û artêşên parastina gel, bisazî bûye û şerên mezin ên parastinê kiriye. Elbet, em nikarin şerên parastinê wekhev bibînin li gel şerên mîlîtarîst ên yekdestiyê. Di navbera wan de cewaziya naverok û cewher heye. yek ji wan di karakterê dij-civakgerî (mêtinger, rizîner, tuneke) de ye; lê yê din, di karaktere civakgerî de ye (ku civakê diparêze û tiwanistên (şîyan) wê yên exlaqî û politîk azad dike). şaristaniya demokratîk, strandin û parastina civakê ye, li hemberî mîlîtarîzma şaristanîperest a navendî li ser bingeha sîstemkirina parastina cewherîn.

12- Pîrsgirêkên Civakê ya Aştî û Demokrasi

Yanzdeh sernivîsên berî vê, hewl dane bi awayê pê naseya pîr kurt ên derbasê, pê nase bikin ku xwezaya civakî bi çî cûre pîrsgirêkan ve hatiye fetisandin. Paradîgma û zanisteka

civakî ya watedar, ancax eger li ser bingeha van pênasayan tehlîl bêne kirin û bersiv bêne hilberandin, wê wate di xwe de wergirin. Nexwe, wê ti cewaziya wan nemîne ji retorîk (hunerên gotinê, ku serweriyê vedişêrin) ên lîberal û kevneşoppereş (gerdîşperest). Encama hevbeş ku ez gihîştimê ew e ku di çavkaniya pirsgerêkên civakî de bandor, serwerî û mêtîngeryên yekbûyî yên yekdestiyên zordest û mêtîne dirazin (hene), bi armanca (ji bo) kedxwarin (îstîsmarkirin) a xwezaya civakî (hebûna civakê) bi gelemperî û derfetên aborî yên ku nîrxbermayî hildiberînin, bi taybetî. Bêhtir ji razanê, hebûna wan a herî şiyar mijara gotinê ye. Pirsgerêk çavkaniya xwe, ne ji xwezayê (xwezaya yekemîn) digirin û ne jî ji ti sedemeke dîtir a civakî digirin.

Civak nikarin hebûnên xwe yên cewherîn bidomînin, eger exlaqê û polîtîkaya civakî nebin, ku tevî (tevn) werdigirin weke sedemên heyînê, ji bo meşandina di wateya giştî û kolektîv de kar û barên hevbeş ên civakê. Nabe ku awayê asayî (normal), ango heyîna civakê, bêxlaq û bêpolîtîka be. Eger tevna cewherîn a exlaq û polîtîka ya civakek di rewşa nepêşketî de be, yan jî hatibe kûd (kotromî)kirin, çapandin (jirêkirin) û felçkirin, mirov dikare bêje ku ew civak dagirkerî û mêtîngerya yekdestiyên cûrbecûr ên desthilatî û dewletê dijî. Lê, domandina heyîna xwe bi vê şeweyê, biyanîbûn û xiyaneta cewherîn e li heyîna xwe: her wisa hebûna weke kerî, têkber (eşya) û mal û mulk, di bin serweriya yekdestiyên de ye. Civak, di vê rewşê de, xwezaya xwe ya cewherîn wenda dike; tiwanist (şiyar)ên xwe yên civaka xwezayî, yan hunda dike, yan jî wan dide civitandin (pûçkirin); hwer wisa, dibe mêtîngeh, heta, ya xirabtir, bi her tiştê xwe ve weke mijara mulk, xwe jî rizîn û tinebûnê re dîtîkîne. Di dîrok û roja me ya îro de gelek civak hatine çavdêrîkirin, ku di guncin li gel vê pênasayê. Yên hatine rizandin û tinekirin, tatbîqat zêde ne ji yên hîn jî li ser piyan in.

Dema civak bikeve rewşekî wisa ku nikaribe saziyên xwe yên exlaqî û polîtîk, ên pêwîst ji bo domandina xwe, ava bike, wan bide xebitandin û wan erkdar bike, tê wateya ku hatiye girtin nava dewsandeka (cendereya) zordestî û mêtîne. Vê yeke, 'rewşa şer' e. her wisa, mirov dikare dîrokê, weke 'rewşa şer' a şaristaniyan li hemberî ciavê, pênasê bike. Dema ku exlaq û polîtîka nikaribin erkên xwe bikin, tenê yek karekî dimîne, ku civak karibe bike: parastina cewherîn. Rewşa şer, rewşa nebûyîna aştiyê ye. Lewre, aşti, dikare ancax li ser bingeha parastina cewherîn wate wergire. Aştiya ku parastina wê ya cewherîn nebe, dikare ancax bibe derbirrîna radestî û koletiyê. Aştiya bêparastina cewherîn, ku lîberalîzm di roja me ya îro de wê (wê) lig elan û civakan dsepîne (ferz dike), bi taybetî ew leyîstoka ku jê re tê gotin 'hêminî-aramî (îstîqrar) û lihevhatina demokratîk' ji rewşa dapaçîna (sergirtina) serweriya çîna burjuwa, ku bi hêza çekdar a heya qirika xwe birengêkî yek-alî tê meşandin, ango ji meşandina nuxaftî (nixumandî) ya rewşa şer, wêdetir ti wateya wan nîne. Pênasekirina aşti bi vê şeweyê, weke hewldana herî mezin a, serweriya sermayeya bîrdozî derdikeve pêşberî me. Lê, di dîrokê de bi navê 'têgînên pîrozkirî' yên bi şeweya guhartîtir, xwe derbirrîne. Ol, di vî alî de, bi têgînan barkirî ne. Bi taybetî olên şaristanîkirî, wisa ne.

Pêkanîna aştiyê, ancax dema ku parastina cewherîn a civakan, lewre karaktere civaka exlaqî û polîtîk bê standin û saxlem (misoger)kirin, dikare bigihîje wateya xwe ya rasteqîn. Pênaseya aştiyê, ku bi taybetî mijûliya mezin a Michel Foucault jî da pêwîstkirin, ancax bi vê rengî dikare derbirrîneke civakî ya pejirîner wergire. Arastekirinên wate, yên lid erveyî vê, wê ti wateya wan nebe, ji bilî ku aşti bi navê hemû komcivak û gelan, bibe dafîk (kemin)ek û rewşa şer bi awayê şeweyên nuxaftî her berdewam bike û biçe. Peyva 'aşti', di mercên modernîteya kapîtalîst de, peyvek wisa ye ku bi dafîkan, barkirî ye. Dema bi rengê rast neyê pênasekirin, bikaranîna wê, pir bi fikare ye. Eger em careke din wê pênase bikin; aşti, ne bi tevahî rakirina ji holê ya rewşa şer e, ne jî rewşa bûyîna hêminî (îstîqrar) û nebûna şer a di bin serdestiya aliyekî de ye. Di şer de alî hene. Serdestiya misoger a aliyekî mijara gotinê nîne û pêwîste nebe. Ya sêyemîn ew e ku çek li ser bingeha pejirandina xebitîna saziyane ya exlaq û polîtîkaya cewherîn a civakê, têne bîdengkirin. Van hersê mercan, hîm (bingeh)ên aştiya rêgeza ne. Eger aştiyeke rasteqîn, xwe nespêre van mercên rêgezî, ti wateya wê nîne.

Eger em van hersê mercan hinekî vekin; a yekemîn, tê pêşbînîkirin ku alî bi tevahî bêne bîçekdarkirin. Îdeyên wan çî dibin, bila bibin, soz didin (hevdu) ku tenê bi çekan êrişî hevdu nekin. Li pey serdestiya çekdarî nagerin. Dipejirînnin ku rêzdarbin ji maf û derfetên hev re, ku xwe di bin ewlekariyê de ragirin. A duyemîn; serdestiya dawînî (nîhaî) ya aliyekî ne mijara gotinê ye. Belkî hêminî û aramî yeke bîdestxistî di bin serdestiya çekan de hebe, lê ev rewş, nikare weke 'aşti' were binavkirin. Aştî dikare were rojevê di rewşa ku, kîjan alî (mafîdar-nemafîdar) dibe bila bibe, bi rengê berhemberî bipejirînin ku şer rawestînin, bêtî bîdestxistina serdestiyê (ya bi rêya çekan). A sêyemîn; alî dipejirînin ku di çareseriyê pirsgerêkan de rêzdarbin ji xebitîna saziyane ya exlaqî (wijdanî) û polîtîk a civakan re (dîsa, rewşa wan çî dibe bila bibe; du alî, civak yan jî desthilat). Mercê ku jê re tê gotin 'çareseriyê siyasî/polîtîk', di vê çarçoveyê de tê pênasekirin. Ti agirbest, ku çareseriyê exlaqî û polîtîk di xwe de wernegire, nikare weke 'aşti', bê şîrovekirin.

Siyaseta demokratîk, di bin van mercên rêgezane yên aşti de, girîngiyeke jêveneger werdigire û bi vî rengî dikeve rojevê. Dema saziyên exlaqî û polîtîk ên civakê bixebitin,

pêvajoya ku weke xwezayî derdikeve holê, dibe pêvajoya siyaseta demokratîk. Derdorên ku aştiyê hevî dikin, her wisa divê zanibin ku, tene dema polîtîka li ser bingeha exlaqî rola xwe bilîze, wê vê yekê karibe were biserxistin. Di dema aştiyê de, pêwîst e herî kêr aliyekî di rewş (pozîsyon) a siyaseta demokratîk de be. Nexwe, ya bê kir N, wê jibûyîna 'lîstoka aşî' û ya bi navê yekdestiyên, wêdetir neçe. Siyaseta demokratîk di vê rewşê de roleke jiyanî dilîze. Pêvajoyeke watedar a aşî ancax ji alî hêzên demokratîk ve, li gel hêzên li hemberî wan ên desthilatî yan jî dewletê, di bin diyalogê de, dikare were jiyîn. Jê pê ve, ew e ku şerkerî yekdestî, bi awayê rawestandina pevçûnan bi rengekî berhemberî, her didomin û diçin. Westana ji şer, her wisa zorî û diwariyên lojîstîk û aborî hene. Eger vana bêne derbaskirin, şer dewam dike heya serdestiya aliyekî, bi temamî were pêkanîn. Ji van şeweyan re nayê gotin 'pêvajoya aştiyê'; mirov dikare ji wan re bêje agirbestên ku ji bo şerên hîn tundtir têne îlan kirin. Girîngiyeke rêgezî ye ku agirbestek ji bo karibe bibe aşîxwaz, rê li ber aştiyê veke û were girêdan bi herse mercên ku me wan hejmar+.

Di be ku di şer de rewşên iwsa jî çêbin, weke yekcarîna hatiye dîtin, ku aliyê parêzkar ê cewherîn (ên di rewş (pozîsyona) a mafdarî de ne) jî serdestiya dawînî (nîhaî) bidest bixin. Tew di vê rewşê de jî, ji bo aştiyê wan herse mercan neguherin. Eger mirov yekser bibeze desthilatî û dewleta xwe ava bike û di bin vê desthilatî û dewletêde hêminî yê çêbike, weke di sosyalîzma pêkhatî û gelek şerên madar ên rizgariya netewî de hatin dîtin, nabe ku vê yeke ibe aşî. Vê carê, di şûna hêzeke biyanî (yekdestîperest) de, hêzeke herêmî (beş(beş) a jê re tê gotin kapîtalîzma dewletê yan jî burjuwaziya netewî), tê bicîhkirin (danîn). Tevî ku jê re bê gotin 'desthilatiya sosyalist' jî, rastiya sosyolojî (sosyalist) naguhere. Aştî, weke rêgez, ne diyardeyeke wisa ye ku bi raserî (serdestî) yê desthilatî û dewletê, were bidestxistin. Dema ku desthilatî û dewlet, bi kîjan navan dibe bila bibe (ferq nake ku burjuwa, sosyalist, netewî û ne-netewî be) raserî (serdestî) ya xwe bi hêzên demokratîk re parve neke, aşî nakeve rojevê. Aştî, di tehlîla dawî de, lihevhatina mercedar a demokrasî û dewletê ye. Çîrokên vê lihevhatinê jî bi dirêjîya dîrokê dem û cîyên mezin digirin. Di gelek dem (zeman) û cih (mekan) de hatiye ceribandin. A rêgezî û demdirêj jî heye: her wisa ya ku, bêtî ku hîn hîbîr (murekep) a wê ziwa bibe, xira bûye, jî heye. civak, ne tenê pêkhatî ji damezrîna desthilatî û dewletê, dijin. Çiqasî qadên wan tîngî kirin, bila bêne tengkirin; heya bi tevahî (ji kok re) neyên tîngî kirin, bi ser dikevin ku, di bin nasnameyên xwe yê cewherîn ên exlaq û polîtîka de, jiyana xwe bidomînin. Belkî jî ev rastî ye ku di dîrokê de nehatiye nivisandin, lê awayê bingeînê jî jiyanê ye.

Eger mirov civakê, pêkhatî ji çîrokên dewlet û desthilatiyê nebîne û berevajî, wê weke xwezaya ku destnîşan dike rawêj bike (bi hesibîne), dibe ku tevkarî bike li avabûneke rastqîntir a zanista civakî. Desthilatî û dewlet, her wisa yekdestiyên sermayeyê, çiqas mezin û zengîn (Firewn û Karûn) dibin bila bibin, yan jî çiqas dibin cinawir (Leviathanê nû) bila bibin, bi qasî ku civakê, weke yê roja me ya îro, daqurtînin; lê ti caran nikarin civakê ji holê rakin. Ji ber ku, di tehlîla dawî de, ya wan destnîşan dike, civak e. yê tene destnîşankirin, ti caran nikarin cîyê yê destnîşankar bigirin. Tew hêza propaganda ya herî dengî (bi şasea) û medyatîk (a wekae roja me ya îro) jî tere nake ku vê rastiye binuxêfe. Ew, hêzên herî reben (sefil) û belêgaz in ku ketine sînc (dîlq)ê dêw (hût)an. Li hemberî vê, civaka mirov, weke afirîna herî harîqa ya xwezayê ji çêbûna xwe û vir ve, wê ji wergirtina (çêbûna) wate, bêpar (mehrûm) nemîne.

Sîstema Şaristaniya Demokratîk, weke sîstema şîrovekirin, zanistîkirin û ji nû ve avakirina civakê, bi awayê wê yê hem di dîrokê de hem jî yê nîha, di bin vê paradîgmaya serekî de, dibe mijara beşa piştî (pey) vê.

7- RAMÎN (HIZIRÎN) LÎ SER SÎSTEMA ŞARÎSTANIYA DEMOKRATÎK

Ji roja min xwe naskirîye û vir ve, gûman (fik), weke bêtar (heyula)ek ku dev jî imin ber nede, min dişopîne. Yekcarîna weke nexweşiyekî lê dihat. Dema hinek baweriyên mine en dogmatîk diha jiyan, min xwe di kêliya herî lewaz de hîs dikir. Ez diketim nava rewşa herî bêîdea ya jiyanê. Belkî jî tevkarîya herî girîng a gûmandariya min li kesayeta min, ku tew di mijarên ku mirov nikaribe bi rengekî cidî wan biparêze de jî xwe dida hîskirin, ew wane (ders) ye ku ezê nikaribim wisa hêsanî 'rastiye' bibînim. Min her tişt, heya ajoyên xwe, kir pîrsgirêk û ez di wê baweriyê de me ku vê yeke, wê hêzê da min ku ez xe qut bikim ji şewaza ramana dogmatîk, ku di kevneşopa civaka Rojhilata Navîn de hîn jî pîr xurt e. Di tehlîla dawî de, ji ber ku şewaza ramana serwerî ya bi navenda Ewropa hem di dogmageriya pozîtîvîst a meodernîst de, hem jî di ramangeriya postmodernîst de hîn jî bibandor e, vê yekê girîngiya mijarê nêşan dide. Min hewl da ez cîyê xwe jî diyar bikim, bi rêya berawir (muqayese)kirina tiwanista ramana Rojhilat, ku hîmê wê bawerî ye, û hêza ramana Rojava, ku hîmê wê jêpîrsîner e. êşkere ye ku min nekarî li herdu alîyan jî ji xwe re cî bibînim. Elbet, dem aramana min wisa bû jiyan min jî, weke xwezayî, qutbûna di navbera xwe û vana de, her roja ku çû, kûr kir û berdewam kir.

Qet min tîr (tetmîn) ne kirin, ewên ku weke bawerî, yan jî ramana jipîrsîner dihatin pêşkêşkirin. Rexneya min a bingeîn ew e ku di mezinbûna pîrsgirêka civakî de

berpirsyariya van ramanan girîng e. Ev jî pêwîst dikir ku helwesteke rexnegir çêbe li ser sistematîka bawerî ya Rojhilat û li ser sistematîka rasyonel a rovaja; her wisa di vê mijarê de wêrekî (cesaret) dida min.

Taybetmendiyeke min a duyemîn ew e ku heşê (şîûra) mine e şiyarbûyî, ti caran jî pratîka min a civakî qut nebû. Çêbûneke karaktere parvekar ê derasayî di vê mijarê de pir zû di kesayetiya min de xwe da xuyakirin. Dema ez hîn bi peyatî diçûm dibistana seretayî (cîbîn, gundê cîran), qet têngîhîner nebû kum in fort (zirt)ê xwe dida ku bi çend heb dirozge-hêwiş (dia) ên min ji ber (ezber) kiribû, ji komeke biçûk a xwendekaran re meletî (îmamî) bikira. Weke lîstokek jî, min wê karî bi awayekî cidî dikir. Ez rawêj (texmîn) dikim ku di bingeha vê de ew daxwazî hebû ku ez rêzdariya wan hêwiş (dia) ên kum in bi zorê jiber kiribû, lewre min dest bi ramîn (hizirîn)ê kiribû, birêya parvekirinê îspat bikim. A/ê tu fêr dibî zor e û girîng e; wê demê, teqez (mûtlaqa), parve bike! Diyar e min li vê derê bi rêgezêkî cidî ya exlaqî re nasdariya xwe çêkiribû. Ji ber ku min di berg (cîld)ên berê yên parêznameya xwe de, bi awayê kurteçîrok qal kiribû ka yekêmin ronî (şewq)yên modernîteyê çawa li rûyê min dabûn, ezê dubare nekim. Dema min di têr baş têderxist (ferq kir) ku hêza rûxînê ya beza dînkî ya di maratona mezin a raman de, modernîteya kapîtalîst e, ez rawestiyan (sekinîna). Êdî, perçekirina xwedayên çarsed salên dawî (sistema cîhanê ya kapîtalîst), min guhast hêzeke hestên-pir seyr e- dirûvî dilgeşiya ku 'şkîneriyapûtn'a di derketina Hz. Îbrahîmê Rihayî de ew dabû. Bi vî rengî min dikarî hem gûmandariya xwe ti hêsanî têxim bin venêra (kontrol)ê û hem jî bi ratiyên xwe re, ku ez li pey wan dibeziyam, jîvanên (randevûyên) têrker (tاتمinker) çêbikin.

Ademîzad (benîadem) bi tevahî lewaz bûye. Pir biêş e ku jîvana (randevuya) wê/wî ya bi rastiye re di dîroka wê/wî de, belkî jî daketiye heya asta herî navajoyî, îro hema hema takekesek nemaye ku neyê radestgirtin ji alî pîvan (welçek)a yek hevser, yek zarok û yek mûçe (meaş). Ez nabêjim ku ez vê diyardeyê înkâr dikim. Ez dixwazim rebeniya ku hatiye rûniştandin li şûna felsefe, ya di parastina we ya weke ramana herî rasyonel de diyar bikim. Ewqas e ev cîhan, ku xwedatiya dwelet-netew wê ji bendeyên xwe yên dilşad re dibexşîne. Ma dikare bê înkarkirin ku em di cîhaneke tengkirî bi rengekî tirsnaq de dijîn? Ez weke kes, jiyîna li bin hêmayeke (sembol) xwedayê çaxên herî kevn, ji xwedatiya dewlet-netewa îroyîn, hezar qat zêdetir watedar û pîroz dibînim. Elbet ez dizanim ku ez qala xwedaperestîya herî pûç a valakirî ji naverokê ya yekdestîperestîya sermaye dikim. Êdî ez biêş pêşwazî dikim, ji ber ku yên ku darbeya (lêdana) wê ya herî bi derd û kul dixwin, lê dîsa jî di bin bandora vê xwedaperestîyê de dimînin û derketina ji vê, nahînin heşê (bîra) xwe. Ez têr baş di wê ferqê de me ku ev, rewşeke rojaneyî ya, mirovahiyê ye. Ji ber ya ku vêya herî baş dîtewisîne, bûyera nijadkujîya Cihû ye; vê yeke rehendên trajîk ên rewşê dide dest. Heyf û mixabin ku, çîroka qebîlaya Îbranî; hem di pêkhatina vê rewşê de, hem jî di dayîna qurbanên wê de xwedî para girîng e. Weke gotinên pêşîyan "te bi xwe kir, te bi xwe dît". Ez gûman nakim ji karaktere serwer ê hêza raman a Cihû. Ez di kesayetiya xwe de jî, jiberkeriya xwe hewîş (dia)an heya şkîneriya xwe ya pûtan, girîngiya vê înkâr nakim û wê qet biçûk nabînim. Lê tenê, ew trajediya nijadkujî ya ku hate sere Cihûyan, dike wek deynekî ku xwe ji jêpîrsîneke bikok a Adornowarî re derbas bikin. Min bi xwe jî, di rêjeya bandorbûyîna xwe de, bi niyeta sencandin (dayîn)a piçek ji vî deynî, min hewl da ez Sîstema Şaristaniya Demokratîk bihizirim.

Di vê xalê de, em Îbrahîmî ne. Lê dem adi serî (mejt) de hinekî Zerdestîbûn hebe, şîroveya cewaz hêz werdigire. Feraseta Zal (hakim) a dîrokê, ya bi awayê çîrokkirinên şaristaniyê, di şkestinên girîng re hatiye derbaskirin. Bi gelemperî tê pejirandin ku dibe meşa dewlet û desthilatî weke dîroka fermî were vegotin, lê vê yeke nikare bibe dîroka civakî. Şêwaza bûyîna dewlet û desthilatî, dikare ancax bibe nîçik a hêmayî (sembolîk) ya vemirî ya rastiya dîroke bi sîda yekdestiyên sermaye. Dîsa, ev vegotina nîçik e ku dîrokê dike gebsoyî (acizker) û bersiv nade kevneşopî civakî. Eşkere ye ku ev dîrok, ku di cewhera xwe de dij-civakgerî ye, weke pêdiviya pêkhatiya xwe, wê nikaribe civakê weke kevneşop derbirre (îfade bike), berevajî, dê sî bibe ser wê û dê wê di çapandî (jirêkirin)ên pir-alî re derbas bike. Çîrokên li ser xaneniye jî, dirûvekî vê vegotinê ne. Vegotinên olî, yên li ser dîrokê, ku asta nûneriya wan a civakê ta radeya dawî req e, bi taybetî di dema têketina nava pêvajoya şaristaniyê de, ji dîrokekê dewlet û desthilatî wêdetir wate dernabirrin.

Şîroveyên çînî û aborî yên dîrokê, bi taybetmendiyan xwe yên ku rastiya civakî ji tevdeyîya wê qut digirin dest û digihîjin heya daxistkeriyê, ji hêlake dîtir bin jî dîrokên dewletan tînin bîra mirov. Nêrîna qismî ya pozîtîvist, bêpar (mehrûm)e ji wê hêza ku wateyê bi qasî dîroka olan jî bide. Van hemû vegotinên li ser dîrokê, herçend dijberên hev xuya bikin jî, di xala bûyîna ji koka şaristaniyê de dibin yek.

Ez ne di wê baweriyê de me ku dîroka xwezaya civakî, hem weke paradîgmal, hem jî weke Ampîrîk, wate girtibe. Nivîsên li ser dîrokê, ku ji wan re tê gotin dîroka civakî, ji bûyîna kesên herî bipêçê yên sosyolojî (sosyolojî)ya pozîtîvist wêdetir wate dernabirrin. Her wisa, ji bûyîna şayes (teswîr)eke perçe ya bedene, angî ya yekpareye wêdetir naçin.

Mirov dikare van destnîşankirinan dirêj dirêj vebêje, lê wê tevkarî li mijara men ekin.

Bi bûhaya dubarekirinê pir zêde be jî, lêhûrbûna min ali ser dîrokê weke vegotina şaristaniya demokratîk, ji ber neçareseriya pîrsgirêkên civakî ne, ku ez hîn jî zoriyê dikşînim ku wate didine wan. Neçareserî, ne tenê di jiyana pratîk de ye, di heman demê de vegotin jî xeylî bi neçareseriyê barkirî ye. Dema herdu rewş dibin yek, wer lê tê ku naverast bi vegotinê şaristaniya fermî tê dagirtin. Hinek tepisandin (dewsandin, kepisandin)ên perçe, yê bi navê dîroka civakî jî, ji geremal (tevlîhev)kirina rewşê wêdetir naçin.

Ez timî diyar dikim ku sosyalîzma zanistî, tevî ku ravekirina wê ya vê rewşê bi karakterê çînî ya dîrokê hinek rastiyan ronakker kiribe jî, nekariye pîrsgirêkê çareser bike, her wisa tew nekariye xwe jê bide alî ku nebe perçeyekê pîrsgirêkê.

Ji ber vê yeke ye ku ez timî diyar dikim ku, heya paradiğmaya modernîst a kapîtalîst bi temamî/tevahî nayê derbaskirin, em têgihîştina rastiya dîrokî li milekî bihêlin, dê ser wê jî dîroka olan pir zêdetir binixûfe (binixûmîne û wê bi bêwatetiyê bar bike. Encamên dîrokî yê vê nêrîna paradiğmatîk a Marks, di roja me ya îro de baştir têne têpîhistin. Dîroka şaş, tê wateya pratîka şaş. Ta ku nêzîkatîyên şaristanî bi gelemperî û yê paradiğmatîk û ampîrîk ên modernîteya kapîtalîst bi taybetî, neyê derbaskirin, mirov nikare xwe bigihîne nêzîkatîya xwezaya civakê ya paradiğmatîk û ampîrîk. A ku ez li vê derê, bi rengekî pir neamadekar be jî, hewl didim bikim ew e ku ez ceribandinekê bikim.

A- Pênaseya Şaristaniya Demokratîk

Dikare bê pênasekirin weke sistema şaristaniya demokratîk, dibistana zanista civakî, ku rawêj (ferz) dike ku awayê heyîna xwezaya civakî û pêşketina wê, li ser bingeha civaka exlaqî û polîtîk bê lêkolînkirin. Yekeyên cewaz ên lêkolînê yê ekolên cûrbecûr ên zanista civakî hene. Teolojî û ol, civakê esas digirin. Sosyalîzma zanistî bihîma çînî ye. Yekeya bingehîn a lîberalîzmê, takekes e. her wisa, yê ku dewlet û desthilatî esas digirinn hene û nêzîkatîyên ku şaristaniyan jî esas digirin, ne hindik in. Van hemû nêzîkatîyên bihîma yekeyan, weke min pirî caran qal kir, ji ber ku ne nêzîkatîyên dîrokî û yekpareyî (temamî) ne, hatine rexnekirin. Lêkolîneke watedar di hêla civakê de, divê di xalên jiyânî de kûr bibe. Divê dîrok û rojaneyî, di bingehe de, di wan xalan de wateyên xwe bibînin. Nexwe, wê lêkolîn ji bûyîna çîroka wêdetir neçin.

Girîng e ku em yekeya xwe ya bingehîn, weke civaka exlaqî û polîtîk destnîşan bikin, ji bo ku rehendên dîrokî û yekparetî bigire nava xwe. Civaka exlaqî û polîtîk, vegotina herî dîrokî û yekpareyî ya civakê ye. Mirov dikare exlaq û polîtîkayê bi xwe, weke dîrok jî bixwîne. Civaka ku rehenda exlaqî û polîtîk di xwe de wergire, ew civak e ku herî nêzî yekpareyî ya heyîna û pêşketina xwe ye. Civak dikare hebe, tevî ku dewlet, çîn, mêtin, bajêr, desthilatî û netew nebin. Lê mirov nikare civaka bêpar ji exlaq û polîtîka bihizire. Civak, dibe ku weke çavkaniyên mêtîngeh û darînga xam ên hêzên dîtir, bi taybetî yê yekdestiyên sermaye û dewletê, hebin. Lê di rewşên wisa de, mîras û jêmayiyên civakên derketî ji bûyîna xwe, mijara gotinê ne.

Wateya wî nîne ku mirov etîket û sifet (nav)ên kokdar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst li civaka exlaqî û polîtîk, weke awayê xwezayî yê civakê, bike. Hîn rasttir, pênasekirina civakan di bin van sifet (nav)an de, wê bê wateya perdekirina civakê û daxistina wê heya (bo) hêman (ûnsûr)an (çîn,aborî, yekdestî). Sedema xitimîna ku tê dîtin di vegotinê çareserî yê li ser bingeha van têgînan di teorî û pratîka pêşketina civakî de, kêmasî û şaşî ne, ku di cewherên xwe de diguhêzin. Piştî ku tevahiya analîzên li ser civakê, ku tînin binavkirin bi van sifetên ku nêzî materyalîzma dîrokî ne, dikevin vê rewşê, vegotinên ku nixê wan ên zanistî xeylî lewaz in, zêdetir bêçareserî ne. Tevî ku vegotinên bi rehenda alî bi kûranî qala girîngiya exlaqî dikin, rehenda polîtîk jî mêj ve spartine dewletê. Nêzîkatîyên lîberal ên burjuwa jî, ne tenê perde darêjin ser civaka birehenda exlaqî û polîtîk, di heman demê de, di her xala ku keysa wan lê bê, fikare nakin ku li hemberî vê civakê şer jî bikin. xweperestî (ezezî), herî kêmbi qasî dewlet û desthilatî, li hemberî civakê, rewşa şer e. lîberalîzm di bingehe de tê wateya bêhêzkirina civakê (civaka bêxlaq û bêpolîtîka) û kirina wê amade ji bo her cûre êrişên xweperestiyê. Lîberalîzm bîrodîzî û pratîka herî dij-civakgerî ye.

Têgînên sistema civak û şaristanî di Sosyolojî/sosyolojî ya Rojava de (zanistekê bi navê Sosyolojî ya Rojhilat, henûz (hîn nîne), pîr bipirsgirêk in. Divê neyê jîbîrkirin ku sosyolojî hatibû peydakirin ji ber pêdiviya çareserî bo pîrsgirêkên pir mezin ên alozî, nakokî û pevçûn û şer, ku yekdestiyên sermaye û desthilatî dibin sedmea wan. Ji bo rizgarkirin û jînbarkirina pergalê, hi her milî ve, li pey hev tez dihatin hilberandin. Tevî hemû şîroveyan doktrîna Xirîstyanî yê mezhebî, teolojîk û fêformîst, ji ber ku pîrsgirêkên civakî, her dema ku diçû, girantir dibûn, şîroveyan bi nêrîna zanistî (pozîtîvîst) li pîrsgirêkên civakê, der ketin pêş. Şoreşa felsefê û serdema Ronakbîrî (sedsalên 17. û 18.), di bingehe de encama vê pêdiviyê ye. Li şûna çareseriya dihat payîn li gel Şoreşa Fransî, pîrsgirêkê bêhtir tevlîhev bûn; ev jî meylên pêşxistina sosyolojî wek şaxekî serbixwe yê zanistê, hîn zêdetir kûr kir. Sosyalîstên utopîk (saint Sîmon, Fourier, Proudhon), her wisa Auguste Comte û Durkheim di vê rasterê de nûneriya pêş-qonaxan

dikin. Hemû jî kûrên (zarok) Ronakbîriyê ne. Baweriya wan heya dawî bi zanistê heye. Wisa bawer dikirin ku wê karibin civakê jî, bi rêya zanistê, çawa bi xwazin wisa, ji nû ve bifafrînin. Xwe amade kiribûn ji bo rola xweda. Bi gotina Hegel, çawa be, Xweda daketibû rûyê erde; hem jî weke dewlet-netew! ‘Ya diviyabû bihata kirin, proje û plansaziya zirav a (endazyariya) (muhendîsiya) civakê’bû. Ti proje û plansazî tinebû ku nekarîbûya bi navgîniya dewlet-netewê bihata xistin jiyanê û bihata biserxistin. Tenê bes e ku ‘zanistiya pozîtîvîst’bin û dewlet-netew wan bipejirîne!

Dema ku zanyarên civakî (siyasetmedarên-aborî) yê Îngilîz, bi rêya çareseriya aborî, tevkarî li sosyolojiya Fransî dikirin; bîrdozger (îdeolog)ên Alman jî, bi rêya felsefî, tevkarî lê dikirin. Adam Smith û Hegel, di warê pêşkêşîya tevkarîyê de, di serî de tên. Pircûreyî bûn, ji mile rastê û çepê ve, reçete (çare) yê ku hatin dozîn (dîtin) bo pîrsgirêkên çêbûyî ji ber îstîsmarbûyîna civakê di pîvanên tirsna de, ji alî kapîtalîzma sanayî ya sedsala 20. Lîberalîzm, ku bîrdoziya navend a yekdestîperestiya kapîtalîst e, ya herî pratîk bû. Di warê afirandina sisteman de weke boxçeya pînekirî, tam bi eklektîzmekê, bi rêya sûdwerigirtina ji her cûre ramanan. Dema ku sosyolojiyên şematîk ên rastgir û çepgir ji projeyên, yan li ser paşerojê (lêgerîna rastgir a çaxa zerin), yan jî li ser pêşerojê (civaka utopîk) pêş dixistin. Weke ku heya wan tinebû ji xwezaya civakî, dîrok û rojaneyî. Dema bi dîrokê û jiyana rojaneyî ne rûbirû diman, herku diçû, perçe dibûn. Lê rastî ya ku hemûyên wan bûbûn dîlên wê, ‘qefesa ji hesin’ bû, ku modernîteya kapîtalîst ew giran giran honandibû u udi warê mejî (zihnî) û şewaza jiyana pratîk de hemûyên wan xistibû navê. Dema ku filozof Nietzsche hemûyên wan weke ‘metafizîkvanên pozîtîvîzmê’û ‘boçî (cû) yê xesandî yê modernîzma kapîtalîst’ dinirxand, zêdetir li nêzî rastiya civakî dima. Yek ji wan filozofên kêm dîtî (ender) ye ku bal kişandiye ser xeteriya daqurtîna civakê ji alî modernîzma kapîtalîst ve. Tevî ku tê tewanbarkirin ku bir amana xwe, ji faşîzmê re xizmet kiriye, lê wan şîroveyên wî jî ku nûçeya hatina faşîzmê û şerên cîhanê didina, balkêş bûn.

Aloziyên mezin ku zêde dibûn û şrên cîhanê têrê kirin ku sosyolojiya pozîtîvîst, tevî şaxên wê yê navendî yê lîberal ên rast û çep ve, bidin îflaskirin. Endazyariya civakê bi xwe, bi faşîzma otorîter û totolîter, weke metafîzîka herî req, ku ew pir rexne dikir, nasnameya xwe ya rastîn derxiste holê. Dibistana Frankfurt, weke belgeya fermî ya vê îflasê (têkçûnê) yê. Anneles Ecole û serhildana ciwantî ya 1968, rê li ber gelek nêzîkatiyên sosyolojî yê postmodernîst, di serî de rê li ber feraseta I. Wallerstein a fîstema-cîhanê ya kapîtalîst vekirin. Ekolojî, femînîzm, dîmanetî, çepgiriya/nû û sistema cîhanê, serdemeke gelek zanistên civakî yê perçebûyî jî bi xwe re anîn. Bêgûman di vê de, wergirtina kapîtala finans karaktere serwerî jî ya piştî salên 1970yan, rola girîng list. Aliyê wê yê erênî ew bû ku serweriya ramana bi navenda Ewrûpa, hilweşiyabû. Neyîniya wê jî, fikareyên zanistekê civakî ya pir peçebûyî bû.

Eger em rexneyên li ser sosyolojiya bi navenda EWrûpa, kurtasî bikin;

- a- Rexne û darazdan ên pozîtîvîst, ên li ser ol û metafîzîkê, bi xwe jî nekarîne ji bûyîna cûreyekê ol û metafîzîkê wêdetir biçin. Pêwîst e mirov ji vê yekê lomeyan neke. Ji ber ku çanda mirov bi xwe neçar e bibe metafîzîk. A girîng ew e ku mirov di navbera metafîzîka baş û xirab de cûdatî bike.
- b- Binavkirina civakê bi awayê dubendiyên hoveber-nûjen, kapîtalîst-sosyalîst, sanayî-çandinî, pêşveçûyî-paşmayî, biçîn-bêçîn û bidewlet-bêdewlet, di wê meylê de ye ku perde zêdetir bavêje ser pênaseya nêzîkî rastiye ya li ser xwezaya civakê.
- c- Ji nû ve afirandina civakê, ti wate dernabirre, ji bilî xwedaperestiya nûjen. Hîn rasttir, di bin her ji nû ve pêngava (hemleya) afirîner de, meyleke nû ya afirandina yekdestiyên sermaye û desthilatî û dewlet heye. Çawa ku xwedaperestiya Çaxa Navîn bi monarşiyên teqez (mûtlaq) (padîşahî, şahînsahî û sultanî) re di nava pêwendiya bîrdozî de ye; endazyariya civaka nûjen (modern) jî, weke ji nû ve afirandî, di bingehe de, meyl û bîrdoziya xwedatiya dewlet-netew e. pozîtîvîzm, di vê wateyê de, xwedaperestiya nûjen (modern) e.
- d- Şoreş nikarin bêne şîrovekirin weke çalakîyên ji nû ve afirandina civakê. Nexwe, wê nikaribin ji xwedaperestiya pozîtîvîst rizgar bibin. Dikarin bêne pênasekirin weke ‘şoreşên civakî’, di rêjeya ku civakê ji barê pirole yê sermaye û desthilatîyê rizgar bikin.
- e- Erka şoreşgeran nikare bê destnîşankirin weke afirandina her çî modêla civakek, ku projeya wê çekiribin. Lê, di rêjeya ku tevkarî li pêşketina civaka exlaqî û politîk bikin (de), pênasekirineke erk a rast, dibe (şayanî) wan.
- f- Rêbaz û paradîgmayên ku li Xwezaya Civakî bêne sepandin (tetbîqkirin) nikarin bêne wekhevkirin li gel yê li ser Xwezaya Yekemîn. Dema ku nêzîkatiya gerûnewer a di derbarê Xwezaya Yekemîn de rê li ber encamên bêhtir nêzîkî rastiye (lê ez

nikarim tişteki bi navê rastiya teqez-heqîqeta mûlmaq-bihizirin) veidke, dîmaneweriya derbarê Xwezaya Civakê de bêhtir li nêzikî rastiye dimîne. Gerdûn nikare bê ravekirin, ne bi vegotina xetî ya dûz a gerdûnewer a bêdawî û ne jî bi çerxên çemberî yê dirûv ên bêdawî.

- g- Pêwîst dike ku rejîma rastiya civakî, li ser bingeha rexneyên ku dikare hîn zêdetir bûne pêşxistin, ji nû ve were rêkûpêkkirin. Bêgûman, ez qala afireneke nû ya xwedayî nakim. Lê ez di wê bbaweriyê de me ku hêza taybetmendiya herî xurt a aqilê mirov heye ku li rastiye bigere û ew (wê) ava bike.
- Di ronîya van rexneyan de, derbarê sistematîka zanista civakî ya ez dixwazim pênase bikim de, van pêşniyaran li ser pêşkêş dikim:
- (a) Watedarkirina Xwezaya Civakî weke şeweyeke herî vamtayî (nerm) ya heyînên bingeîn ên gerdûnî bi cewaziyên zengîn ên girêdayî mercên dem (zeman) û cî (mekan), di şûna pêşkêşkirina wê weke rastiya (heqîqeta) sext (tund) a gerdûnewer bi honakên wate yê mîtolojîk, olî, metafîzîkî û zanistî (pozîtîvîzm) de, rê li ber pêşkêşiyên bêhtir nêzikî rastiye (heqîqetê) vedike. Her şîrove, her wisa pêngavên ji bo zanista civakî û guherîna pratîk ku, beyî naskirina baş ku wesfên Xwezayê Civakî, bêne kirin, dibe ku çewt (terî) bizivirin li mirov. Eger wan vegotinên ku bi dirêjîya dîroka şaristanîye, ji nezîkatiyên xwedayî heya nezîkatiyên pozîtîvist hatine pêşxistin, nekarîne pêşî li yekdestiyên sermaye û desthilatîye bigirin ku negihîjin lûtkeyê, erka wan a jêvenger e, di hêla xizmet bo civaka exlaqî û polîtîk de, ku bi rexnedaneke bikok, xwe di şîroveyeke hîn mirovanetir re derbas bikin.
- (b) Hêmana serekî ya Xwezaya Civakî, civaka exlaqî û polîtîk e, ku wateya wê ya hem dîrokî hem yekparetî (temamîti) dide û nûneriya yekîtiya wê, weke taybetmendiya bingeîn a heyîna wê, dike. Ya karakter dide xwezaya civakî, pênaseya civaka exlaqî û polîtîk e, ku yekîtiya wê di nava cewaziyê de didomîne, derbirrîna dîrokîti û yekparetî (temamîti) a wê ya serekî dike û rola hemana destnîşankar dileyze. Ti yek ji wesfîkirinên hoveber, nûjen, feodal, koledar, kapîtalîst, sosyâlîst, sanayî, çandîni, bazîrganî, diravî (pereyî), bidewlet, binetew, serwer û hwd..., ku di derbarê civakê de pir tene bikaranîn, derbirrîna wesfa destnîşankar a Xwezaya Civakî nakin. Berevajî, perde davêjin ser wê û encameke wate ya biperçe dizayînin (diafirînin), ku ev jî cewhera nêzikatî û pêkanînen teorîk û pratîk ên şaş di derbarê civakê de pêktînin.
- (c) Bêjeyên weke nûkirina civakê û ji nû ve afirandina civakê, li gel naverokên wan ên bîrdozî, operasyonên çekirina yekdestiyên nû yê sermaye û desthilatî ne. Dîroka şaristanî, weke dîroka van nûkirina, dîroka daneheva lodî (berhevî, kumulatîv) ya sermaye û desthilatî ye. Çalakiya bingeîn a pêwîst di derbarê civakê de, di şûna afirandîna xwedayî de, divê têkoşîn be li hemberî hêmanên ku nahêlin tevna exlaqî û polîtîk a civakê pêş bikeve û erka xwe pêk bîne. Civaka ku rehendên xwe yê exlaqî û polîtîk bi rengekî azad bixebitîne, ew civak e ku wê pêşketina xwe bi awayê herî baş bidomîne.
- (d) Şoreş şeweyên çalakî yê civakî ne, ku serî li wan tê dayîn, tenê dema ku bi awayekî were astengkirin ku civaka erka xwe ya exlaqî û polîtîk bi rengekî azad bidomîne û bi cî bîne. Şoreş, ne ji bo afirandîna civak, netew û dewletên nû ne, lê ancax dema ji bo ku civaka exlaqî û polîtîk bigihînin erka wê ya azad bêne pêşxistin, dikarin ji alî civakê ve, weke rewşa, bêne pejirandin û divê bêne pejirandin.
- (e) Qehramanî (lehengî) ya şoreşgerî, divê bi tevkariyên ku li civaka exlaqî û polîtîk bike, wateya xwe bibîne. Her cûre çalakiya ku vê wateyê di xwe de wernegire, medîne (çaplan, wergirî) û demsala wê çî dibe bila bibe, nikare weke lehengiya şoreşgerî ya civake were pênasekirin. Yê rola takekessan di nava civakê de di wateya erênî de destnîşan dikin, tevkariyên di pêşketina civaka exlaqî û polîtîk de ne.
- (f) Zanist civakî, ku pêwîst e bê pêşxistin, bi rêya kirina bi kanûnî wan taybetmendiyan serekî mijara lêgerîn û lêkolînê, ne dikare pêşvebûneriya Xezîkî (xetî) ya dûz a gerdûnewer û ne jî dikare dîmanetiya yekaniyê a çerxî ya bêdawî esas digire. Di tehlîla dawî de, divê zanista civakî were pêşxistin ku rêbazeke wisa diyalektîkî esas bigire ku derbirrîna hemahengiya zekaya analîtîk û hestî bike, qalibên sixte (tund) ên subjewarî / subjektîvîzm û objektîvî/objektîvîzm derbas bike ji rewakirina danehevên lodî (berhevî, kumulatîv) yê sermaye û desthilatî yê dîroka şaristanîye de.
- Eger em pêşkêş bikin bi awayê xalên serekî, careke din, taybeteniyên derbarê yekeya serekî ya Sistema Şaristaniya Demokratîk, ku em dikevin çarçoveya wê, weke paradiqmatîk û ampîrîk (teorîk û pratîk), bi awayê rawêjên (feraziyên) wisa pêşkêş

bikin:

- 1- Civaka exlaqî û polîtîk, taybetmendiya bingehîn a civaka mirov e, ku pêwîst e ji destpêka wê heya dawiya wê bierdewamî lê were gerîn. Civak di bingeh de exlaqî û polîtîk e.
- 2- Civaka exlaqî û polîtîk cî digire li cemser (qutb) a dîber a sîstemên şaristanî, ku li ser semendiya bajêr-çîn-dewlet (berya wan li ser pêkhateya xerarşik) hiltên.
- 3- Civaka exlaqî û polîtîk, weke dîroka xwezaya civakî, bi sîstema şaristaniya demokratîk re di nava hemahengî de pêş dikeve.
- 4- Civaka exlaqî û polîtîk, civaka tewrî (herî) azad e.
Ti dînamîka dîtir a destnîşankar, bi qasî xebitîna tevî û organên exleqî û polîtîk, ne mijara gotinê ye ku civakê azad bike û wê azad ragire. Ti yek ji şoreş û qehremanan nikarin di wê tiwanist (şeyan) ê de bin ku civakî bi qasî rehenda exlaqî û polîtîk azad bikin. Bi ser de, şoreş û qehremanên (leheng) ên wan, anvx di rêjeya ku tevkarî di civaka exlaqî û polîtîk bikin de, dikarin rola destnîşankar bileyîzin.
- 5- Civaka exlaqî û polîtîk, civaka demokratîk e. demokrasiî dikare wate wergire, ancax (tenê) li ser bingeha heyîna civaka exlaqî û polîtîk, ku civaka vekirî û azad e. Civaka demokratîk, ku takekes û kom têde dibin subje (sûbje), awayê rêveberîyeke wisa ye ku, weke berhember, civaka exlaqî û polîtîk herî zêde pêş dixê. Hîn rasttir ji xwe em ji sazbarî (erkdarî)ya civaka polîtîk re dibêjin demokrasiî. Polîtîka û demokrasiî, di wateya rastîn de, têgînên wekhev in. Eger azadî qadeke avhewayî bo ku polîtîka xwe têde derbirre, demokrasiî jî di vê qadê de şewaza pêkhatina polîtîkayê ye. Sêmendîya azadî, polîtîka û demokrasiî, nikarin ji bingeha exlaqî bêpar bin. Her wisa mirov dikare ji exlaq re bêje awayê kevneşopî yê sazîbûyî yê azadî, polîtîka û demokrasiyê.
- 6- Civakên exlaqî û polîtîk, di nava nakokîya berhemberî ya diyalektîkî de ne bi dewletê re, ku derbirrîna fermî ya awayê her cûre sermaye, mulkiyet û desthilatî. Dewlet hertim dixwaze huqûqê têxe şûna exlaq û rêveberîya burokratîk jî têxe şûna polîtîkayê. Li herdu niçikên vê nakokiyê, ku bi dirêjîya dîrokê dewam kiriye (dike), sîstematîka şaristaniya fermî ya bidewlet û ya şaristaniya ne-fermî ya demokratîk pêşdikeve. Du tîpolojîyên cûda yên wate derdikevin holê. Nakokî, dibe ku, yan pir diwar (bişîdet) bibin û rê li ber şer; yan jî têkevin rêya lihevhatinê û rê li ber aştîyê, vekin.
- 7- Aştî gengaz dike bi vîn hêzên civaka exlaqî û polîtîk û ya hêzên yekdestî yên bidewlet, ku, bi rengekî bêçek û bêkuştin, bi hevdu re bijîn. Rewşên aştîya mercedar, ku jêre tê gotin 'lihevhatina demokratîk', bêhtir ji yên ku civak dewletê, yan jî dewlet civakê tine bike, rewşên wisa ne ku di dîrokê de hatine jiyîn. Dîrok ne bi tevahî bi awayê şaristaniya demokratîk, weke derbirrîna civaka exlaqî û polîtîk, û ne jî bi tevahî bi awayê sîstemên şaristanî, weke derbirrîna civaka biçîn û bidewlet, tê jiyîn. Lê biawayên ku rewşên şer û aştî, di nava hev de û bi têkilî û nakokiyên kûr, berra hev didin, tê jiyîn. Tevî ku utopîk rakirina yekser ji holê, bi şoreşên awarte, vê rewşa ku herî kêr ji pênc hezar salan û vir ve didome; pesend (erê)kirina, weke qedêrê herikîna, ku ji dema bihûrî ve didome û tê, û destlênewerdana li rêveçûna wê ya herikîna jî, nikare bibe rewşên rast ên exlaqî û polîtîk. Bi zanebûna ku wê têkoşîna sîsteman dirêj didome, nêzîkatîyên stratejîk û taktîk, ku qada azadî û demokratîk a civaka exlaqî û polîtîk fireh bikin, zêdetir watedar û encamgir in.
- 8- Pênasekirina civaka exlaqî û polîtîk bi sîfet (wesf-nav)ên komunal, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst, weke ku hevdu bişopînin. Li şûna ku vebêjer b, rola nixumandin (perdêkirin)ê dilîze. Bêgûman, tevî ku di civaka exlaqî û polîtîk de cî nîne ji sîfetên koledar, feodal û kapîtalîst re, gengaz e ku mirov, di nava pêkhevî û lihevhatina rêgezî de, bi rengekî bimesafe, sînordar û bikontrol nêzî van sîfetan bibe. Ya girîng ew e ku mirov ne wan tine bike û ne jî ji alî wan ve were daqurtandin; lê, mirov qad û hêzên wan, bi raseriya civaka exlaqî û polîtîk, bi berdewamî sînordar bike. Sîstemên komunal û sosyalîst, di rêjeya ku bibin demokratîk de, dikarin wekhev bibin li gel civaka exlaqî û polîtîk.
- 9- Weke hedefa acîl, nabe ku hebin armancên civaka exlaqî û polîtîk ên weke bibe dewlet-netewek, bijareyeke olî bike û li pey rejîmên, li derveyî demokrasiye, bibeze. Mafê destnîşankirina armanc û wesfên civakê. Ancax vîna azad a civaka exlaqî û polîtîk, diyar dike. Her wisa hem gotûbêj û biryarên rojane, hem jî biryarên stratejîk, ji alî vîn û derbirrîna exlaqî û polîtîk a civakê ve têne destnîşankirin. A girîng ew e ku mirov gotûbêj û gotûbêjan bike û karibe bibe hezar (girtina) biryaran.

Civaka ku vê hêzê di destê xwe de bigire, dikare bijareyên xwe bi awayê herî bitendûrist destnîşan bike. Rayeyan ti takekes (tund) û hêzan nîne ku, bi navê civaka exlaqî û polîtîk, biryar(an) bigirn. Nabe ku ‘endazyariya civakê’, di civakên exlaqî û polîtîk de, derbasdar bin.

Di ronahiya van pênaseyan de, kum in ji aliyên cûrbecûr ve wan pêşkêş kir, wê bê dîtin ku sîstema şaristaniya demokratîk, weke rûyê din ê dîroka şaristaniya fermî, bi awayê yekparetî (temamîti) ya exlaqî û polîtîk a xwezaya civakî, di cewher de, her hebûye û xwe daye berdewamkirin. Tevî hemû zordarî û mêtina sîstema fermî ya cihanê, rûyê dinê civakê, nekariye were tinekirin. Ji xwe, gengaz nîne ku bê tinekirin. Çawa ku kapîtalîzm, bêyî hebûna civaka nekapîtalîst, nikare hebûna xwe bidomîne; şaristanî jî, weke sîstema fermî ya cihanê, bêyî hebûna sîstema şaristaniya biyekdestî (bitekel), bêyî şaristaniya ne-biyekdestî, nikare hebûna xwe bidomîne. Berevajî vêya ne rast e; ango, şaristaniya demokratîk, weke sîstema herikîna dîrokî ya civaka exlaqî û polîtîk, bêyî şaristaniya fermî, dikare hebûna xwe bêhtir bêastengî û bihêsanî bidomîne.

Ez şaristaniya demokratîk, li gorî pêdiviya pênaseya wê, hem weke sistematîkek û daneheveke raman, hem jî weke yekparetî ya rêsayên exlaqî û organên polîtîk derbirrim (tînim ziman). Ez qala ne dîrokekî raman, ne jî rastiya civakî ya di nava pêşketina exlaqî û polîtîk de dikim. gotûbêj, weke di nava hev de, herdu mijaran jî digire nava xwe. Ez pêwîst û girîng dibînim ku, di hêlên rêbaz, dîrokçe û hêmanên wê de, hinekî zêdetir vekim, ji ber ku yekparetiyeke vegotin û pêkhatiyên wisa ne ku ji alî şaristaniya fermî ve têne astengkirin. Sernivîsên piştî wê, wê van mijaran (rêbaz, dîrokçe û hêmanan) bigirin nava xwe.

B- Nêzikatiyên Rêbazane(î) bo Şaristaniya Demokratîk

Rêbaza nêzikatiya gerdûnewer, dûz, xêzikî (xetî) û pêşveçûner, di zanistên civakî de rê li ber pirsgerêkên têgihîna rastiyê, herî kêr bi qasî yên dogmatîzma olî, vedike. Cewaziya darazên wê jî ji misogeriya olî nîne. Gerdûn di nava pêşveçûna bêdawî de ye; di Levhî Mehîfûz de çî qeydkirî be, ew pêk tê. Bi gotineke din tiştê ku pêk tê, yekane tişt e ku pêwîst e pêk bê. Her tişt weke pêşbînîkirî pêk tê. Pozîtîvîzm, ne dij-metafîzîkî û dij-olî ye, berevajî tê rawêj (texmîn)kirin, ola herî çor a moteryalîst e, ku cîlayakê teknîk a zanistgerî lê hatiye têdan. Hîn rasttir, pûtperestiya modernîte ye. Dirûviya bingeîn a di navbera van herdu rêbazên dogmatîk de, derbarê hebûna hêzekê de ye, ku jê re tê gotin zagona li xwezayê serwerî (hukm) dike. Li şûna zagonên xweda, tenê peyva ‘zagonên zanîste’ hatiye danîn. Jê pê ve, heman vegotin e. aliyê herî wehîm ê rêbaza ramana pozîtîvîst, vê nêzikatiya di darazên wê ya di hêza zagonê de ye. Şîrove nîne. Nêrîna darazî, ya misoger, objektîv û ku li gorî herkesî wekhev (eynî) be, di cewher de çewtî (tersî) zansîtê ye jî. Weke encama xwe spartina veqetîna tûj a subje (sûbje)-obje (obje), a ji para şelipîn (şasbûn)ê re jî nahêle.

Hewldana çîna burjuwa ya pêşkêşkirina teolojiya çaxa navîn, weke felsefeyekê sekuler û zanistger a boyaxkirî bi cîlaya pozîtîvîzmê, dikare bê têgihîştin. Elbet, wê ew, şopa rastiya civakî, ku mal zaroka wê de zaye, di xwe de wergire. Bêyî xwe rizgarkirina ji nêzikatiyên hêmayî (sembolî), ku ji Çaxa Navîn û vir ve, heta bi dirêjiya tevahiya dîroka şaristaniyê li mejiyên me hatine barkirin, wê bûbûya tiştêkî jêveneger kû pêla pozîtîvîst mejiyên me hema hema dîl girtibana. Ev rewş fîrset neda ti pêşketinek, ji bilî ku me got qey retorîk(wesfa/şarezatî û cambaziya peyva) a pirole ya dubarekar, hindirê wê vala û hişk, rastî ye. Şûna çîvanoka berê ya “îmam her çî beheje, rast e”, çîvanoka “mamoste û filozof her çî bêjin, rast e” girt. Di bingeha neberdariya mejiyên me de ev rastî heye. Lewre, tew em ji wî mafê xwe jî bêpar (mehrûm) man ku em karibin derbarê xwezaya xwe ya civakî de şîroveyekê bikin. Ev, rewşeke pir wehîm e. karbûn û dîlbûna ji ber xwe ve ya mejî ye. Dogmatîzma olî, qet nebe, bi cûreya hêza kevneşopê, hinek rastiyên dîrokî tîne bîra mirovan. Lê, di pozîtîvîzmê de ev jî nîne. Bend (dîwar)ê qirase ya biyanîbûnê di navbera me û rastiyên me de lêdike weke hêza serwer a bîrdozî ya rojava, dişibe rewşek wisa weke ku, bêyî teqandina çekan (bêyî bikaranîna mejî), mirovan radest (teslîm) bigire. Eşkere ye ku, bêyî şkandina vê dogmatîzmê, nekarî gengaz bibûya ku, şaristaniya fermî bi gelemperî û paradîgmaya nûjen (modern) a kapîtalîst b taybetî, bihata şkandin. Lewre, me nekarî em xwe bigihînin hêza azad a şîrovekirinê. Ez di vê ramana xwe de îqna bûme: çekên bîrdozî, ji çekên leşkerî zêdetir rola qedexeker dileyizîn.

Dema min pîrsa “gelo mirov dikare şaristaniya demokratîk bike sistemekê?” ji xwe pîrsî, ez hindik negewixîm (pevneçûm) bi van zincîrên rêbazane re. Ya herî dişwar jî, şkestina dogmayên derbarê sosyalîzma zanistî de bû, ku ez pir jê bawer dikim. Hema bêje tu bi xwe re şer dikî û bi vî rengî tu rizgar dibî ji bûyîna dîla/ê dogmatîzmê. Bi ser de, beşeke mezin a jiyana min bi vî mijûliyê bihûrî.

Ez nakokiyekê wisa jî dijiyam: li milekî, dema ku em hîn jî di bin bandora çandekê de bûn, ku di niştimana dayîk a şoreşa çandîniyê de ji hezaran salan û vir ve (ji 10.000 B.Z. heya roja me ya îro) tê jiyîn; li mile din, me xwe amade kiribû ji bo têkoşîna damezrandina civaka piştî kapîtalîzmê. Lê, bêyî tehlîlkirina valatiya herî kêr dozedeh hezar salî ya di navberê de, me yê çawa civaka nû damezrandiba? Sîstema me ya

ramanê, veguherîbû cûreyek zanista axretê (eskatolojî). Eşkere ye ku di ramana min de rêbazê berdar cî negirtibû. Ew nexweşiya ku mirov nikare yek santîmet jî wêdetir ji yê nivîsandî bihizire, dikare ancax bi bandora dogmatîzmê ve were ravekirin. Bêyî ku me karîbûya xwe rizgar bikin ji wîrewîra (hewlên beredayî yê) qalibên olî, vê carê em rastî bombebarana “gotina min gotin e” ya pozîtîvîzmê fermî hatin. Ez têgihîştîm ku hêza rasteqîn a nîgahdar (parêzvan) a sisteman, çavkaniya xwe ji serweriya xwe ya bîrdozî digirin. Loma, ez niha baştir têdigihîjim, gewixîna Nietzsche ku bi hêza bîrdozî ya fermî ya Alman re, heya ku aqilê xwe avêt dîn bû (heş avêt), kir. Eger em li ser Rojava çend rastiyên resen dizanin, diyar e wana, deyndarî vê gewixîna dîn û harkî ne.

Dogmaya yekemîn ku ez bi têra xwe ji bandora wê rizgarbûm, derbarê wê îdeaya zanista civakî de bû ku (dibêje) wê piştî civaka komunal a seretayî, sistemen din ên civakê yê çînî, bi rengekî neçarî li pey ve werin. Min vê dogmayê, demekê dirêj, weke cûre zagonekê pejirandibû. Her wisa ez dereng nemam ku bişkînim wê binavkirina civakê bi çîna, ku dûyîn dogma ye ku bi vê dogmayê re di nava hev de ye. Pênaseyên civaka koledar û feodal, rastiyê di ciyê wê yê herî hestiyar de dinuxafta û civakê wekhev dikirin li gel efendiyan. Eşkere bû ku vana jêmayiyekê deven zal (hakim) bûn. Dîsa, min zoriyê nekşand ku ez dogmaya sêyemîn jî, ku bi (herdu)yên din re di nava hev de ye, weke verşandî (verîşiyayî) ya gereyêkê li peyv hev verîşînim (ji hev bikim). Ez qala dogmaya derbarê wê yekê de dikim, ku dibêje qonaxên civaka biçîn neçarî û pêşveçûyî ne. Ez tê gihîştîm ku qonaxên civaka biçîn qet ne neçarî û pêşveçûyî ne; her wisa ez biwêrekî tevgeriyam ku wê weke pêşketineke berevajî a herî paşverû û zincîrkir binirxînim. Encam, ew bû ku vegotinên li ser dîrokê, yê mirov zêdetir nêzî rastiyê bikin, gengaz bûn. Bêyî fikarekirina ji şîroveger pîralî, berevajî, zêdetir di cî de bû ku, weke hewldaneke zengînkirina wateyê, bihata nirxandin. Dema ku dogmatîz (pêşdarazî) di gelek qadan de hatiba şandin, elbet wê hêza şîrove û zengîniya wate pêş biketana. Ez dikarim vê mijarê bi zelalî diyar bikim: eger mirov li ku dere û kîjan rewşan de dibin bila bibin, nikaribin pîrsgirêkên li pêşiya xwe çareser bikin, sedema herî bingeşê a cê yeke, dogmayên bi hezaran salan in, ku nekarîne xira bikin, û astên wan ên ramana hoveber in, ku nekarîne wêrekiya xwe rizgarkirina ji ajoyan nîşan bidin. Tirsonekiya di raman de, di bingeşa hemû tirsonekiyan de heye.

Duyemîn mijara girîng a di dema ramankirina şaristaniya demokratîk de, malzeme (kerese)ya ampîrîk a şênber a pîr zêde ya li derdora min bû. Van malzeme yan, qatbiqat bi zêdeyî dibûn şahîdên çavdêriyên li ser dîrokê. Gelo çima sistema xanedaniyan, a talanên nirxa-bermayî û ya nîvengên desthilatî hebe, lê malbat, qebîle (hoz) eşîret (êl) û gund, ku hema hema şanikên hok ên civakê ne, her wisa çînen li bajêr ên derveyî desthilatî û gel û netewên nedewletbûyî, bi rengekî sistematîk (serûber) neyên nirxandin? Û, çima vana bi xwe nebin sistem û weke bîrdozî û pêkhate wate negirin?

Eger, yê kum e hêviya xwe bi wan ve girêdaye, nekarîne bersivên têr bidin van pîrsan, diyar e sedemên wan hene. Nexwe, eşkere ye ku vana ne wisa pîrsen bêpar (mehrûm) ji arastiyê ne. Bi ser de, bersivên ku beş bi beş hatine dayîn, sistematîk (bi ser û ber) nebin jî, ne hindik in. Tenê bes e ku em zanibin li bersivan bigerin?

Bandora (faktora sêyemîn, dema mirov berê xwe dide lêgerîna ji bo şaristanî û modernîteyêke cewaz, potansiyela avakirina azad e di derbarê xwezaya civakî de. Eger li holê pîrsgirêkên dewane yê lodbûyî hene û mirov ji bêkarî û birçîbûnê di rewşeke bêpêrtav de ne, avakirîna sisteman (ne di wateya afirandin û endazyariya civakê de), hem gengaz e û hem jî ençariyêke girîng e; her wisa deynekî stû yê exlaqî ye. Ji xwe, rehenda pîrsgirêkan pêdiviya bi şoreşê û şoreş jî pêkhateyên ku ji bersivan pêk tên, tîne (dixe) rojevê.

Faktor (bandor) a çaremîn a lêgerîna min ew e ku, eger sistem ti hêvî nade te, te weke mirov nahesibîne, her wisa tew bala xwe jî nade pîrsgirêkên te yê herî jî rêzê yê nasnameyî û nikare ji wan re bibe çareserî; di vê rewşê de tişta ku tu weke pêdiviya bûyîna mirov bikî ew e ku tu zanibî rêzgirtina li xwe û hêviyê, bi hêza avakirina sistema xwe ve girê bidî. Nexwe, ya ku li sifreya guran li benda te ye, ne ji bermayiyên hestî ne, lê belkî jî tu bi xwe dibî êm (xur, alif, pût, debr, xol, tamik, lext, qût).

Faktoreke dawîn, belkî xweser bo min e, lê ez bawer dikim ku gelemperî ye. Ew jî ew e ku ya/yê tu hêviya xwe pê ve girî didî, dayîka te be jî, eger ne di wê rewşê de be ku tişteke pêşkêşî te bike, tu yê jî, weke takekes, fikare nekî ku bi hêza xwe ya cewherîn bawerbî. Her wisa tû yê radestî rast û çepê û ajoyan nebî. Eger li holê rewşek ku têde bê jiyîn nebe, (wê demê) zanibe ku tu, weke mirov, xwedî wê hêzê yî ku nîşan bidî ew û vîna ku karibe ya baş, a rast û ya xweşik ava bike!

Civaka bajêr, ku piştî civaka çandinî ya gund hilhat, li gorî şîroveya xêzikî ya duz li ser dîrokê, di şûna (hukmê) ‘gotina dawî’ de ye. Çîrokkirinên li ser şaristaniyê ku li serdera bajêr tene pêxistin, rastî bi xwe ne. Hêza ku li bajêr rêvebiriyê bi dest dixê û olê weke dewlet birêxistin dike, weke çîna serwer, hêza mator a dîrokê ye. Her çî bike, rast

e û pîroz e; pêkhatîna miqedes a nivîsa di eniya mirov de ye. Bi vê armancê, serweriyên bîrdozî yê xwedayî têne bilindkirin. Her dengekî dijber, weke xiyamet li gotina ezeli-ebedî û li derbirrîna wê ya jîyanê, tê hesibandin û bi vî rengî ‘xezeba xweda’ lê tê kirin. Tevahiya karên bêrûmet (pergalên herî pispaye/nîzm yê zordestî û mêtinê) ên zordar (destpot) ji dejen keşîşan, weke gotinên herî pîroz ên xweda yan jî xwedayan, têne rêzkirin. Êdî stûyên bendeyan li pêşberî zagonên xweda, ji mûyê ziravtir in. Eger stû were firîn (jêkirin) jî, tew naêşe.

Serdema bajêr, ango şaristanî, weke rêxistina zorê û sermaye, ku bi awayê resen weke mîtolojiyan jî ol, têne kirin vegotineke tew bi awayekî çor û bi vî rengî tê pêşkêşkirin, veguherînên cûrbecûr derbas dike û heya roja me ya îro diguhêze (tê). Tevlî ku cewhera wî heman e, lê bi rêya guherandina retorîk û forma wî (şeweya wî ya rêxistinê), ew hinde hatiye pêşkêşkirin ku li hemberî tevahiya cilayên wê ku jêdîçin, êdî fikare nake ku xwe weke faşîzmekê hişkobirîngoya dewlet-netew, ebedî îlan bike. Tevlî qefesa ji hesin a burokratîk, weke rêxistina zorê û sermaye ya bajêr, tevli yê di qefesê de, li gel qansêrbûnên biyolojîk û AIDS, a wehîmtir, bitevahiya pêkhatiyên hundirîn ên xwezaya civakî, tevli jîngeha wê ya xwezayî, hatiye ketin nava qonaxa qansêrbûnê. Dema mirov li van mêtîngerî û şerên çarsed salên dawî (herî zêde panzdeh hezar salên dawî) yê sîstema cîhanê, li rewşa şer ku li tevahiya civakê belav bûye û li awayê rojaneyî yê felaketa jîngehê binêre, têrê dike ji bo mirov têbigihîje ku vê vegotina bi xetên pir qalind (stûr), ne nitrandinek e.

Dema em li hemû awayên serweriya bîrdozî ya liberal û bêhtir jî li qadên wê yê fermî (bîrdoziyên dewletê) binêrin, paşîya dîrokê bi vî rengî hatiye dawiyandin. Bi gotineke din, sîstema kapîtalîst, di lûtkeya çaxa kûrewî (global) de, awayê ebedî yê gotina dawî ye. Em dizanin ku ev vegotin ne nû ye; di dawîya her çaxê girîng ên sermaye û zordariyê de ragihan (îlan)ên bi vî rengî yê ‘ebedîtî’ têne kirin. Vaye, rastî e ve, ku ji alî ‘zanîstên’ şaristanîya pênc hezar salî ve, bi hezaran qîlf lê hatiye kirin û hatiye rêbazîkirin. Rêbaz bûye rastî û rastî jî bûye rêbaz.

Eger li guhên mirovan pistînî (pistepist) bê kirin û bê gotin ku dibe cîhan, zanist û rêbazên dîtir hebin, (wê deme) li gel gotinên dojehtî, averêbûyî (jîrêderketî) û kafîrî, her şeweya sînor-nenas a ‘teror’ê (derbaskirina di çarmixê de, şewitandina di agir de, bidardekirina razandina li êşkenceyê xebitandina heya mirinê, rizandina li zîندان, pîrekkirin, şeweyên bêsînor ên mêtîngehkirinê, asîmîlasyona û wekî vana) di dewrê de ne. Dayîna ceazaya bêrikîşandina bi dirêjîya jînê.

Em dibin şahîd ku şaristanîya navendî, ku wisa tevdi gere weke ku tola xwe hilîne. Ji civaka çandinî û gund, ku ev pênc hezar sal in hewl dide wê birûxîne, dixwaze di salên 2000î de vê civakê bi tevahî bide îflaskirin û hewl dide şopên (rêçên) wê yê dawî jî jêbibe (xira bike). Rûxîna jîngehê, di rastî de, awayê dawî yê tolhildana ji CÎVAKA ÇANDINÎ Û GUND e. Pir seyr e; di şûna Xwezaya civakî de, ku hatiye bêdengkirin, Xwezaya Yekemîn bi felaketên cûrbecûr (germbûna avhewayê, hişkayî (ziwayî), helîna bilez a bûzên cemserê, tinebûna bilez a cûreyan (lawiran), felaketên lehî û bageran/babelîskan û wekî vana), ku dibe sedem, bersiva xwe dide vê rûxînê. Yekcar na wer li mirovahiyê (mîrovahiya bêdengkirî) tê ku dikare bibe xezaya herî lal. Ma kî dikare înkâr bike ku ev, biêş e, lê rastiyek e?

Guheraniya herî bingeîn a di paradiğmaya li ser dîrokê de, divê derbarê wê yeke de be ku, eger civaka çandinî-gund (10.000 BZ. Heya roja me ya îro) nebe, wê yekdestîperestîya bibîngeha bajêr a sermaye û desthilatî pêşnekeve. Mirov dikare di vê xalê de biçe guherana herî bingeîn a rêbazî. Şewazeke zêdetir rast a vegotinê ye ku derbirrîna tehlîla bi dirêjîya civaka-dîrokî ye mirov pênaseya Rosa Luxemburg, ku bi rengekî pir serkî tîne ziman, weke “eger civaka ne-kapîtalîst nebe, wê kapîtalîzm, danehevkarîya sermaye û yekdestîperestîya wê jî nebin”, li tevahiya dîrokê û “şeweyên sermaye belav bike. Modêla K. Marks a civaka saf kapîtalîst, şaşîtiya wî ya herî bingeîn e, ku kiriye. Ji be rku civakêk wisa, ne di alî pratîk de, ne jî di alî teorîk de, gengaz nîne. Delîla wê hêsan (basît) e: em bêjin ku di nava civakek de tenê kapîtalîst (tevlî burokratên xwe ve) hebin. Ji ber ku civaka saf kapîtalîst, pêşbîniya vê yeke dike. em rawêj bikin ku di karxaneyên sermayeyê de bi tevahî sed yeke mal bêne hilberandin. (di vê rewşê de) wê bîst û pênc yekeyên mal, di bergîdanan meizyê de, bibe ya karkeran. Bila bîst û pênc yeke jî ji bikaranîna çîna sermayedar re bimîne. Ey baş e, ma wê çi ji pêncî yekeya mal wereû ku ji ber dimîne? Yê jî ber dimînin, yan wê birizin, yan jî wê belaş bêne belavkirin. Li gorî modêla civaka saf kapîtalîst, cûreyeke dîtir, ne gengaz e.

Dema ku Rosa ji vê xalê brêdiekve û dibêje tenê eger ev pêncî yekeya mal bi armanca kare ji civaka ne-kapîtalîst re were firotin, wê sîstem karibe gengaz bibe, di peravên rastiyê de digere. Lê, rastiya civakî hîn berfirehtir e. Wekî din, pêwîst e pir baş bê zanîn û qet neyê jîbîrkirin ku kar û daneheva sermaye ya spartî bi wî, zêdeka civakî ye ku bergîdana wê nayê sencandin. Gelo kî ye civaka ne-kapîtalîst? Di serî de civaka çandinî û gund e: civak jînê ye, ku li malan hatiye ragirtin: her wisa beşên bajêr in, ên

zenaetkar van ku hejar in û bi keda xwe debara xwe dikan, û bêkar, ku bi alîkariyê debara xwedikan. Dema rastî bi vî rengî were danîn, wê derfet çêbe ku şaristaniya pêncezar salî û sistema cihanê ya kapîtalîst, a çarserd salên dawî, ku heyama wê ya herî sistematîk e, çêtir bêne tehlîlkin. Şebeke (arîstokrasî, efendî, burjuwazî, her wisa yên bidewlet û bidesthilat, û wekî vana), ku bi dirêjiya tevahiya dîrokê xwe weke sermaye û desthilatî bi rêxistin kiriye, weke rawêjî (texmînî), ti caran derneketiye ser ji sedî deh ê tevahiya şeniya civakê. Lewre, gewdeya serekî ya xwezaya civakê, herdem li ser ji sedî not e.

Wê demê em di hêla rêbaz de bipirsin: kîjan ji vana bêhtir rê û rêbaza rast e: dîrokîkirin, sistemkirin û kirina objeya bingehîn a ramana ji sedî deh, an dîrokîkirin, sistemkirin û kirina objeya bingehîn a raman ji sedî not? Rastiya bingehîn, ku pêwîst e li bersiva wê were gerîn, ev e. Belkî karibe bê gotin ku ji ber kombûna raman, zanist û rêbaz, di bin yekdestiya vî di tehlîla dawî de li ser xesp û mehandina zêdeka civakî nehatiye damezrandin? Gelo, ji ber ku koma herî rêxistî û bîrdozî ye, vê yeke îmtiyazdariya wê dike mafdar? Zarokê bnaş rêxistîbûyî, ji sedî yek be jî, dikare milyonan tê xe bin serweriya xwe û wan rêve bibe. Dikare yên bibêje, weke zanist û rêbaza herî bi

Ngehîn ferz bike. Lê ev rastî, dikare were wateya heqîqetê? Gelo kî çengekê zorbe û yekdestîperest, weke heqîqet îlan dike? Yên îlan dikan û yên, wan weke mîtolojî, ol, felsefe û zanist pêşkêş dikan, dema bi desthilatiya şebekeya sermaye û zorbe ve tene girêdan, gelo vê yeke dikare heqîqeta civakî (heqîqeta ji sedî not) biguherîne? Eşkere ye ku pêwîst e pirsgirêk bi vî rengî were girtin dest. Hêza ti serweriyeke bîrdozî, zanistî, olî, felsefî û hunerî têra guherandina vê heqîqetê nake û divê neke jî.

Dema em civaka-dîrokî di ronahiya vê rêbaza serekî de weke pêkhate lêbikolin, û em bixwazin bi şeweyên cûrbecûr ên raman (mîtolojî, alî, felsefî, zanistî û hunerî) wê bigihînin derbirrînê, (wê demê) wê rehendên rastiyê bêhtir bêne xuyakirin û wateya xwe bigirin. Mirov dikare şaristaniya demokratîk bigihîne sistematîkekê pir pêşketîtir, ku vê vegotina wê ya dû alî (objektîvîzma wê û subjektîvîzma wê wêk şewaza derbirrînê; ango pêkhateyiya wê) hebe. Gengaz e ku pêwîst e ku xwe zaya civakî jî, di nava dîrokîti û yekparetiyeke berfireh de, were sistemkirin. Divê vê analîza sistematîk were rûniştandin li bingeha paradiğmatîk a şoreşa zanistî û zanista civakî.

Nêzikatiyeke bi vî rengî ji pirsgirêka rêbaz re, di wê şiyane de ye ku xezaya civakî di nava hemû zengînî û yekparetiya wê ya dîrokî de pêşkêş bike. Di nêrîna pêşîn de tê dîtin ku

a- Civaka bêsermaye û bêdesthilatî gengaz e, lê sermaye û desthilatiya bêcivak ne gengaz in;

b- Aboriya bêsermaye gengaz e, lê sermayeya bêaborî ne gengaz e;

c- Civaka bêdewlet gengaz e, lê dewleta bêcivak ne gengaz e;

ç- civaka bêkapîtalîst, bêfeodal û bê efendî gengaz e, lê kapîtalîst, feodal û efendiyên bêcivak ne gengaz in;

d- Civaka bêçîn gengaz e, lê çîna bêcivak negengaz e;

e- Civaka bêçîn gengaz e, lê çîna bêcivak negengaz e;

ê- Gund û çandiniya bêbajêr gengaz in, lê bajarê bêgund û bêçandinî ne gengaz e;

f- Civaka bêhuqûq gengaz e, lê civaka bêxlaq en gengaz e;

g- Weke kesê ku ew bi xwe lêde û ew bi xwe bilîze, gengaz e ku civak were xistin nava rewşeke bêpolîtîka û bêxlaq. Lê, wê demê, civak ji alî Leviathanê nû (faşîzma dewlet-netewê) ve tê perçekirin û daqurtandin, ku kêliya mirina civakê û mirov jî wisa dibe lîstika ji bo temaşeyê. Vê kêliyê, ew kêlî ye ku nijadkujî tede tê pêkanîn. Vê kêliyê, ew kêlî ye ku Michel Foucault mirina mirov mirov tede îlan dike. Vê kêliyê, ew kêlî ye ku Frîdrix Nîetzche dibêje civak û mirov tede hatine xesandin, boçî (cûce)kirin û kurmorîkirin, her wisa wan weke herî û girse îlan dike. Vê kêliyê, ew kêlî ye ku civak li 'gefesa ji hesin'a ma Weber tê ragirtin.

Paradiğmaya şaristaniya demokratîk divê û neçar e ku di vê kêliyê de têkeve dewrê:

1- Li gorî ku çandinî û gund nebin, civak nikare were berdewamkirin, berxwedana ku vê beşa civakê bi dirêjiya dîrokê nîşan daye, ku bi dirêjiya dîroka şaristaniya fermî tim bûye mijara mêtin û zordestiyê, dikare bigihîje armanca xwe, tenê dema ku veguhere (bibe) awayê civaka polîtîk.

2- Bajar, gengaz e hebin, di mercê ku nebin baregehên yekdestiyên sermaye û desthilatiyê. Rizgariya rastîn û bajaran, ku bi dirêjiya dîroka şaristaniyê hatine neçarkriin ku bibin baregehên mêtin û zordestiyê, gengaz dibe, tenê dema ku bibin civakên bajêr ên polîtîk û rêveberiyên demokratîk. Bi rêya pêşxistina rêveberiyên demokratîk û konfederalîst ên bajaran ku di dîrokê de pir zengîn in, mirov dikare wan rizgar bike ji bûyîna girseyên pêkhateyên kanserolojîk.

3- Heya ku yekdestiyên sermaye û desthilatî, yên avabûyî li ser aboriyê, neyên

tengkirin û ji holê neyên rakirin, nikare ne dozoî û je jî pirsgrêkên aborî biqedin. Sedemên bingehîn ên rûxîna jîngehê her cûre çînbûnên nepêwîst, nexweşiyên civakî û şeran, di serî de jî bêkarî, birçîtî û hejarî, têkoşînên komên sermaye û desthilatî ne, yên bo rahiştina pare li ser nirxa-bermayî ya civakî û zêdekirina parên xwe. Xwezaya civakî li hemberî van hemû pirsgrêkan û nexweşiyên bi perdeyeke (xavik) vamtoyî (nerm) hatiye rapêçandin ku, eger emrazên sermaye û desthilatî bêne sîno-darkirin, dîsa dikare biserkeve. Dîrok, eger di hêla aborî û çînî de bê nivîsandin û xwendin, ancax bi vê paradîgmayê ve, dikare bigihîje wateya xwe ya rasteqîn.

- 4- Awayê xwezayî yê civakê, bêtîr yekdestiyên sermaye û desthilatî, civaka exlaqî û polîtîk e. divê tevahiya civaka mirov, ji zayîna xwe heya vemirîna xwe, vê wesfê bijî. Qalibên cvaka koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst, weke cilên ku bêne xwestin li xwezaya civakî bêne kirin, rastiye dernabirrin. Dibe ku îdeayên iwsa hebin, lê civakên wisa nînin. Awayê bingehîn ê civakan, civaka exlaqî û polîtîk e, lê ji ber ku ji alî yekdestiyên sermaye û desthilatî ve bi dirêjîya dîrokê tim hatine tengavkirin, mêtin mêtîngehkirin, nekarîne derfeta pêşketina tam bidet bixin.
- 5- Erka bingehîn a siyaseta demokratîk, dikare ew be ku civaka exlaqî û polîtîk, li ser bingehîn azad, bigihîne erka wê. Civakên ku karibin bi vî rengî bibin sazbar, civakên vekirî û zelal ên demokratîk in. Civaka demokratîk çiqas pêş ketibe, wê civaka exlaqî û polîtîk jî ewqas karibe bibe sazbar. Hunera siyaseta demokratîk berpîrsyar e ku civakên bi vî rengî bi berdewamî bike sazbar. Ne kera siyaseta demokratîk e ku civakan ji alî ‘endasyariya civakê’ ve bide afirandin. Ev cûre endasyarî, xebata lîberalîzmê ya çêkirina yekdestiyên sermaye û desthilatî ye.
- 6- Tevahî qraltiyan, împaratoriyan, komaran, bajaran û dewlet-netewan, ku bi dirêjîya dîrokê bi navê şaristaniyê hatine damezrandin, weke yeko yeko û tomerî, bi awayên xwe yên lihevhatî û hemberîgir, her wisa bi helwestên xwe yên serwer û wekhev, di cewher de, awayên sermaye yên desthilatbûyî û dewletbûyî ne. Armanca divaka exlaqî û polîtîk di caran nikare wisa bibe ku xwe bike yekdestiyên bi vî rengî. Dikare ancax, yan ji wan ser bi xwe, yan jî bi wan re di nava li hevhatîneke aştiya mercedar de, bijî di rewşên wisa de şaristaniya demokratîk û şaristaniyên fermî yên desthilatî, dikarin di bin şeweyên cûrbecûr de li hev werin. Ji ber ku pêvajoyên aştiyê xwe dispêrin van lihevhatîne mercedar, hemû demên din ên dîrokê, yan li nava, yan jî li ser civakê, di nava rewşa berdewamî ya şer de ne.
- 7- Civak, ji ber ku neçar e ku bi berdewamî xwe bispêre şerên (hundir û derve) yekdestîperest ên mêtinê, divê şaristaniya xwe ya demokratîk di bin şeweyên cûrbecûr de (hem di zemînê çandinî û gun de, hem jî di nava kedkarên bajêr de) pêş bixe. Dîrok ne tenê yekuna (navgîna pêkhate û şerên herî dij-mirovatî û paşverû) a girseya desthilatî û dewletan e, lê ji wê qatbiqat zêdetir (hebûna xwezaya civakî ya herdem li ser ji sedî not) bi mînakên şaristaniya demokratîk dagirtî ye. Tevahiya komên dêwane yên civakî, yên sîstem û konfederasyonên malbat, qebîle (hoz) û eşîrên;demokrasiyên bajaran (Atîna ye mînaka herî kartêker/balkêş, bi qasî ku tê zanîn) û konfederalîzmên wan ên demokratîk; -xelwetxan-mergen, keşîxane (manastir), dergah (tekye,tekke), komun , partiyên wekhevî (yeksanî)xwaz, civakên sîvil, terîqet, zav (mezheb); komcivakên olî û felsefî yên ne-desthilatbûyî; piştgiriya jinan: cemaet û meclîsên bêhejmar ên piştgiriya, ku derbasî nivîsê nivîsê nehatine kirin û wekî vana, divê li xaneya şaristaniya demokratîk bêne qeydkirin. Heyf û mixabin ku dîroka van komcivakan, bi sîstem (biserûber) nehatiye nivîsandin. Lê di rastî de, dîroka rasteqîn a mirovane, dikare bibe derbirrîna sîstematîk a van koman.
- 8- Ji ber ku şaristaniyên fermî yên desthilatî yekdestiyên sermaye û çekan, her wisa serweriya bîrdoziyê di nava hev de dane (didin) berdewamkirin, bîrdoziya şaristaniya demokratîk tim dlewaz û bêsîstem maye. Ji alî desthialtiyan ve bi berdewamî hatine çewsandin (tepisandin), averêkirin (jirêderxistin) û bi piranî hatine tinekirin. Gelek pirzan, zanist, felsefe, ol, zav (mezheb) û hunermend, dema ku radest nebûne û guhdariya denge wijdana azad kirine, cezayên herî giran li wan hatine barkirin û hatine bédeng kirin. Nenivîsandina vê yeke, nayê wateya ku nîne. Yek ji erkên me yên serekî yên rewşenbîrî ye ku em sîstema şaristaniya demokratîk bigihînin derbirrîneke sîstematîk a civaka-dîrokî.
- 9- Li hemberî sîstema şaristanî ya dewlet-netew, weke tevahiya yekdestiya bîrdozî, rêveberî, leşkerî, aborî û desthilatî, ya çarsed salên dawî yên sîstema kapîtalîst a cihanê, sîstematîkekê şaristaniya demokratîk, tam yekparebûyî nebe jî, heye, ku pêwîst e neyê biçukdîtin (kêm), ku pêk tê ji tevgerên ku cî digirin di nava bawêşîneke berfireh de ku dirêj dibin heya.....

Sayfa 121den başlayan bölümdür.

demokrasiya bajaran (li İtalya) û konfederasyonan (li Almanyay); serhildan û komunên gundiyan, her wisa serhildan û komunên karkeran (Komuna Parîsê); ceribandinên sosyalîzma pêkhatî (li yek ji sisê yê cîhanê); pêvajoyên rizgariya netewî (awayên wan ên ne dewlet û desthilatî); gelek partiye demokratîk; civakên sivil; herî dawî tevgerên ekolojîk û femînîst; tevahî tevgerên demokratîk ên ciwantî; festîvalên hunerê û tevgerên nû yên olî, ku armanca wan ne desthilatî ye.

10- Her çend sistematîka dewlet-netewên roja me ya îro pirsgirêkên giran diji û qelşên wê her roj zêde ji dibin, lê hîn ji di qadên herêmî, netewî û kûrewî (global) de xwedî sistematîka herî xurt e. Li hemberî dewlet-netewan (hejmara wan dusedî derbas dike), ku nûneriya wan bi yekîneyên herêmî (di serî de Yekîtiya Ewropa, DYE- Kanada-Meksîka û Asyaya Rojhilatê Başûr) û kûrewî (Netewên Yekbûyî) tê kirin, yekîneyên cûrbecûr ên kedkaran û gelan, (ên sistema şaristaniya demokratîk) ku ne dewlet û desthilatî ne, her wisa sist û bêform in, weke Forûma Civakî ya Cîhanê, pir nebes in. Nebesî di bingeha bîrdozî û pêkhatî de ye. Ji bo derbaskirina vê nebesiyê, divê Konfederalîzma Demokratîk a Cîhanê, her wisa konfederasyonên demokratîk ên navçeyî, herêmî û netewî û emrazên vana yên partî û civakên sivil bêne pêşxistin.

C- Pêşnûma Ji bo Dîroka Şaristaniya Demokratîk

Taybetmendiya herî bingeîn a xwezaya mirovê azad ew e ku dîroka xwe bibijêre û dizane bi dîroka xwe re bijî. Dîrok şîroveya heyînê û ya pêvajoya pêkhatî ye. Çiqas heyînen cewaz hebin, wê ewqas jî dîrok hebin. Lê cewaziya dîrokî nayê wateya nebûna yekîtiya dîrokî. Cewazî, bêtî yekîtiyê, wate dernabirre. Cewazî girêdayî bi yekîtiyê dibin. A girîng ew e ka wê çi nûneriya yekîtiyê bike. Dema cûreya mirov dibe mijara gotinê, bêgûman şîyan(tîwanîst)ên wê/î yên bikaranîna zeka û amûran, dikarin bêne kirin hîm(bingeh)ên yekîtiyê. Ji ber, bêtî vana, di navbera wan de ti cewazî nîne. Carna dewlet, yekcarna demokrasî – her wisa rehendên exlaqî û politîk- şeweyên heşmendî û rewşa aborî dibin bingehe cewaz ên yekîtiyê. Ya girîng ew e ku bê tespîtîkirin ka kîjan cewazî li ser bingeha kîjan yekîtiyê pêşdikevin.

Me weke yekîtiya bingeîn a şaristaniya demokratîk, civaka exlaqî û politîk esas girt. Ji bo bê têgihiştin, me hewl da em pênasê û rêbaza wê destnîşan bikin. Niha ji bi kurtasî, em pêşnûmayê pêşketina wê ya dîrokî bişewînin:

- a- Em dizanin ku nêzîkî ji sedî 98 ê jiyana xwezaya civakî, bi awayê yekeyên 25-30 kesî, ku em ji wan re dibêjin civaka klan, berdevam kiriye û hatiye. Em dikarin klan, weke şanika kok a civakê, pênasê bikin. Civaka klan jiyana xwe di tevahiya civakên malbat qebîle, eşîret, gel û netew de, bi şeweya dirûvê cewazbûna şanikek, hîn ji dide berdewamkirin. Klan, dixwazî di awayê zimanê nîşanî, dixwazî di yê zimanê hêmayî de be, li gorî pênasê me ya bingeîn a li ser xwezaya civakî, civakekê exlaqî û politîk e. Elbet, di klan de exlaq û politîkayek pir ji rêzê (basît) heye. Lê, ya girîng ew e ku heye. Basîtî, girîngiyê ji holê ranake. Berovajî, girîngiya girîngiyê îspat dike. Heta dikare bê gotin ku exlaq derbirrana xwe ya herî xurt di civaka klan de diji. Hema beje, di rola derbirrana navajoyî de ye. Jiyîn li gorî wî (exlaq), mercê heyînê yê ‘nebe nabe’ ye. Klanê ku exlaqê xwe wînda kiribe, klanê belavbûyî, jihevketî û tînebûyî ye. Derbirrana wî ya bi rêsayên jirêzê (basît), dikare ancax bi jiyaniyê wî ve bê şîrovekirin. Ji bo berawir (muqayese) kirine, dikare bê gotin ku her çend rêsayên huqûqê di roja me ya îro de pîrî caran tene bînpêkirin, lê dîsa ji tiştê bi civakê nabe. Belkî jî vê bînpêkirinê, ji ber kevneperestîya huqûqê, dibe ku tew rolekê erênî ji bilîze. Lê di klan de, xirabûna rêsayê dawî li komcivakê tîne.

Mirov dikare ji bo politîkayê jî heman taybetmendiya diyar bike. Du karên pir basît ên klan hene, weke komkerî û nêçîrvanî. Bêgûman hemû endamên klan, li ser komkerî û nêçîrvaniyê, ku rola jiyânî ji bo wan dilîzin, belkî jî hezar carî gotûbêj kirine, bi hev şewirîne, danûstendina ceribandî kirine, hinek endamên xwe erkdar kirine û bi vî rengî hewl dane politîkayên xwe yên komkerî û nêçîrvaniyê bi şeweya herî baş û berdîr çêbikin û wana pêk bînin. Nexwe wê jiyân nekarîbûya gengaz bûbûya. Politîkaya bingeîn bû, ka wê çi bihata komkirin û xwarin; ango karê hevpar bû (politîka weke karê hevpar tê pênasîkirin). Wê demê, civaka klan pir basît bû, lê komcivakek jiyânî ya politîk bû. Eger tenê rojek jî politîka nekira, dîmir. Ji ber vê sedemê, politîka xwedî sazbarî(erkdarî)yeke jiyânî ya tevne ye. Belkî jî hemû taybetmendiyan wî yên din dirûviya (dişibiya) prîmatên dîtir (heywanên nêzîkî mirov). Yekane cewaziya wan a girîng ew bû ku tevna jirêzê (basît) ya exlaqî û politîk pêşxistibûn. Tew amûr jî, tene dema ku politîka hebe, dikevin dewrê. Tew pêşxistina ziman jî, ancax li ser bingeheke exlaqî û politîk, gengaz dibe. Divê em qet jibîr nekin ku hêmanên ku pêdiviya axaftinê bîlez dikin, gotûbêj û biryarên li ser kirina kar in. Li vê derê jî bo min bêwate ye ku mirov bêje “pêdiviya xwe xwedîkirinê, di bingeha exlaq û politîka de heye”. Bêgûman pêdiviya amîpên yek-şanîkî jî bi xwe xwedîkirinê heye. Lê em nikarin qala exlaq û politîkaya amîpan bikin. Cewaziya mirov ji amîpan ew taybetmendiya wî/ê ye ku pêdiviya xwe ya xwe xwedîkirinê, bi nêzîkatîyên cewaz ên exlaqî û politîk bi berdewamî pêş dixê. Di vê wateyê de, ew derbirrana “Aborî her tişt destnîşan dike” ya di doktrîna Marksîst de zêde vebêjer nîne. Ya girîng ew e ka aborî çawa tê destnîşankirin. Ev rewş, di cûreya mirov de, tevna exlaqî û politîk û qada civakî, pêwîst dike.

Em dikarin civaka klan, ji ber vê taybetmendiya wê ya bingeîn, bidin rûniştin li goşeyê sereke

û destpê yê dîroka sîstema şaristaniya demokratîk. Dîroka sîstemê, bi vî milê xwe ve, tê kirin xwediyê beşa ji sedî 98 ê temenê mirovatîyê. Bi ser de, klan hebûna xwe, mîna ku me diyar kir, hîn jî di malbat, eşîret, gel, netew, komcivakên navnetewî, heta di komcivakên ser-netewan de, weke şanika serekîn, dide berdewamkirin.

Civakên mezolîtîk (serdema navber a nêzikî 15000-12000 B.Z.) û neolîtîk (12000 B.Z. heya roja îro), ku di sîstema Toros û Zagrosê de, bi helîna qeşaya serdema çaremîn nêzikî bîst hezar sal berî niha, bi awayên xwe yê herî mirêşder çêbûn, ji civaka klan pêşketîtir bûn. Amûr û pergala nîştêçîhbûnê yê di destên wan de pêş ketibûn. Ji xwe yekemîn şoreşa çandinî û gund, di vê pêvajoyê de çêbû. Digel ku sîstema Zagros û Toros serekîn e, çêbûnên (pêkhatayên) dirûv ên civakî di gellek cî û warên Afro-Avrasya jî, ku komcivakên mirovan lê dijiyan, destpêdikin (şîroveya min ew e ku ev pêşketin bi belavbûna civaka neolîtîk a Zagros û Torosê re pêk hatiye). Ev serdem di dîroka xwezaya civakî de serdemeke mirêşder e. Gelek pêşketin, ji çêbûna şeweyên serekî yê zimanê hêmayî, ku hîn jî tene bikaranîn, heya şoreşa çandinî (danîn-çînîn û hilanîna bizanebûn a tovan û kedîkirina lawiran); ji çêbûna gundan heya jêderka bazirganiyê; her wisa ji malbata dayikane heya rêxistingeriya qebîle û eşîretan, rastî vê qonaxa dîrokî tîn. Bêgûman, bibîranîna vê heyamê bi navê serdema Nû ya Kevirîn, nişana hebûna amûrên pêşketî yê kevîrîn e. Her wisa vebûna zekaya mirov jî mirêşder e. Hema hema hatine îcadkirin tevahiya hîmên bikaranîna amûr û pêwîstiyên ku mora xwe heya roja îro dane. Duyemîn heyam a dirêj a dîrokê ye. Yek ê ji sedî dido yê mayî, xwemal (aydê) vê demê ye. Civak dîsa di bingehe de civaka exlaqî û polîtîk e. Hîn huqûq û dewlet nînin. Desthilatî nayê naskirin. Pîrozî li dayîkê tê arastekirin û sembola xwedavenda jin, tê hilkirin. Derbasî serdema pîroz a perestgeh û mezelan bûne. Ewqas dîrokî dijiyan bi qasî ku bi miriyên xwe re li heman cî û waran di nava hev de dijîn. Jêmayî hîn jî vê rastiye hema hema dixin hundirê çavên me. Em bi mirovên rastîn û rasteqîn re, ne bi yê hoveber re, rûbirû ne.

Mirov dikare duyemîn serdema serekî ya dîroka şaristaniya demokratîk bi vî rengî bişêwîne. Ev serdem bi nîrxên xwerû yê şaristaniya demokratîk tê temsîlkirin. Civaka exlaqî û polîtîk, bi pêşketina ziman û aqilê hêmayî ve, demokrasiyê di wergiriya gund û qebîle de bi şeweyeke herî mirêşder jiyaye; dibe ku vê yekê ji alî hinek (xwedî) ramanan ve were lomandin. Lê, rastî wisa ye. Heyameke wisaye ku ya exlaqî û polîtîk e, demokrasiya herî xwerû ye. Dema derfetên berhema zêdemayî zêde dibin, wê ev rewş bibe ya sedema zordestî û mêtinên sistematîk li ser civakê yê hêzên xerarşik pêşî, hêzên şaristanî yê bu navenda bajêr, paşê.

b- Vegotinên her cûre vegotinên mîtolojî, olî û zanistî, ku ji wan re tê gotin dîroka nivîskî, dîrokê bi fermana afirîner didin destpêkirin. Dîroka qala wê tê kirin, dîroka nêzikê pênc hezar salên dawî ye. Dema ez analîza sosyolojî kûr dikim û bi nêzikatiyên dirûv xurt dikim, ez dikarim diyar bikim ku jêderka bîrdozî ya van pêşnûmayên li ser dîrokê, misoger xwe dispêre pîrozkirina zordestî û mêtinê. Karê ku tê kirin, polîtîk-ekonomiya qaşo zanistî ya îroyîn jî tê de, ew e ku bîrdoziyekê sazûyî bê pêşxistin li ser nîrxabermayî, ku civak, bi wesfa xwe ya kedê ku pêş dikeve, vê bidest dixê; heta li ser nîrxên civakê yê jiyanê. Tê têgihîştin ku, ji bo veşartina rastiye, hewl û zora pir mezin tê bikaranîn. Avabûnên bajêr-çîn-dewlet, di heman demê de serdema avabûnên mezin ên bîrdozî ne. Erkên wan ên bingehîn ew in ku afirîşê, ango çêbûnê bu rengekî cewaz nîşan bidin û weke serkeftina keşîş, zilamê bihêz û rêveber, di nava hêmayî xwedatiyê de, biteyisînin.

Şaristaniya demokratîk, divê berî her tiştî van pendekirin û barajkirinên bîrdozî derbas bike. Ancax wê demê emê karibin baştir têbîgihîştin, ne tenê civaka çandinî û gund û pêkhatayên qebîle û eşîretan, lê di heman demê de bajêr-çîn-dewletê, desthilatiya xerarşik, ku berê hatiye damezrandin u her berdewam e, û yekemîn mêtîngehbûna jinê. Guherana paradîgmayê, wê vê hêza wate pir pêş bixe.

Bêgûman şaristaniya demokratîk, li derveyî komcivakên yekdestîperest ên sermaye yê bi awayê şebekeya şaristaniya ku weke sêmendîya bajêr-çîn-dewlet cewaz bûye, tevî ku bi wan re binakok e, bi awayê qonaxeke nû berdewam dike.

Di navbera bajêr û çolter de nakokî çêbûne. Lê meyla bajêr û çolter a temamkirina hevdu, zêdetir li pêş e. Di gel ku niçikên (berdewamiyên) şaristaniya demokratîk ên bajêr (kole, zenaetkar û jin) hene, niçikên bajêr ên çolterê jî hene. Bi taybetî pêkhatayên xerarşik ku bihêz bûne, hevxeberkarên rêveberiya bajêr-dewlet ên li çolterê ne. Nakokî û pevçûn, di rastî de, di navbera van herdu blokên civakî de, ku berjewendiyên wan ên dîngî (madî) cewaz bûne, pêk tîn. Tê çavênîkirin bi rengekî kûr ku pevçûnên dijwar ên bîrdozî, leşkerî û rêveberî hene di navbera şaristaniya demokratîk, ku derbirrana hêzên civaka komunal, exlaqî û polîtîk dike, û şaristaniya biyekdestiyên sermaye û dewlet de, ku ava bûye li ser karkeriya kol eli bajêr, û talan û xenîmetên qebîle û gundan li çolterê. Wekî din, şerên berdewamî yê rahiştina pare, di navbera rêveberiyên bajaran ki xwe de jî, hene. Girî (zemar) û nêwî yê li ser bajêr ên di destanên Sumer de, bi mirov didin hîskirin bê ka pevçûn çiqas bi dijwarî derbas bûne. Mirov dikare diyar bike ku pêkhatayên qebîle û eşîretan, di rêjeya mezin de, di bin êrîşên şaristanî yê koka bajêr de şewe girtine. Pêkhatayên etnîkî, ku di salên 4000-3000 B. Z. de mirov dibe şahidê hebûna wan, reng e berhema vê heyamê bin. Em dizanin ku Sumerî û Misirî nav li vana danîne. Dema ku

Sumerî digotin Ûryan û Aryen (yên ji koka gir, çiya, ax û cotkarî) ji yên li bakûr û rojhilatê bakûrê re û Amorît (yên ji koka Semîtîk û pêş-Erebên nebûbûn Sumer), Gûtî û Kassît ji yên li rojavayê xwe re; Misirî digotin Apîrû (mirovên bitoz ên ji çolê tên) ji yên ji Çola Sîna dihatin re. Tê pejirandin ku navê 'Îbrani'ji 'Apîrû'piraştiye (peyda bûye). Lêkirina beden(sûr)an li derdora bajar û birc (gûle)an, delil e ku hebûna civaka hember bi awayê herî baş diyar dike.

Ji dijiwariya pevçûnên bi tîra xwe baş tê têgihîştin ku civak, şaristaniya bi bingeha çînê wisa bi hêsanî napejirandiye. Tê şopandin ku carna gund, heta navêndên şaristaniyê, bi temami tîne şewitandin (qeydên Arkeolojîk di vê mijarê de gelek nimûneyan didin). Mezopotamya tije ye bi navêndên niştecîhî yên girikên pir-qatî (tebeqeyî), ku bi caran hatine şewitandin. Mîtoloji û wêje yên ji vê heyamê mane, bi giranî van rastiyan dîtewisînin. Hesîodos versiyoneke dirûv çêkiriye û bi vî rengî panteona xwedayî ya Sumer, veguherandiye panteona Olîmpos. Di tevahiya kevneşopa destanên wê demê de diyar dibe ku şer, di kesayetîya qralan de şerê xwedayan e. Wekkariya xweda û qralan pir berbiçav e. Navên Fîrewn û Nemrûd derbirrînanê nimûne yên kartêker (balkêş) ên vê wekhevîyê ne. Dema yên ku ji şeran tê payîn, talankirina aboriya civakên gundan û dîlgirtina wan e, li hemberî qebîleyan jî seferên dirûv mijara gotinê ne: dîl (esir) û tîkber(eşya)ên xenîmetê şaristanî, bi ser de, ji bo xwe weke deriyê bingeheî ê qezencê dihesibandin ku hevdu jî talan bikin û dîl bigirin. Pêkhatiyên lihevhatin û dijberî, yên spartî bi berjewendiya dîringî, heya roja me ya îro berdewam kiriye. Her tişt li ser bingeha hesabê "Kî mezintir e?" bû. Pir êşkere ye ku yekîtiya xwedayê li ezman di bingehe de, weke awayê hêmayî yê qraliyetîya herî mezin a li rûyê erdê tê sêwirîn (tesawirkirin). Xwe binavkirina Siltanên Osmanî jî weke 'zîlûllah'(siya xwedê ya li rûyê erde), vê rastiye îspat dike.

Wê kêmasiyeke mezin be ku nakokiya bingeheî di vê dema dîrokê de weke bibingehe teng a çînî were pêşkêşkirin. Tê çavênî kirin ku mirovên ji çîna kole, weke -qerwaş-xizmetkarên herî pindîrî (sernêrm) yên perestgehê û efendiyên xwe, heta weke niçikên bedenên wan, tevdiagerin. Yê şer dikin gundî û komcivakên eşîret û qebîleyan in, ku kolebûnê red dikin. Wekî din, şerên yekdestiyan ên rahiştina para ji bo xwe, timî tîne jiyîn. Tê dîtin ku tîkoşîna serwerî di navbera şaristaniyên Hîtît, Hûrî-Mîtanî û Misir de, ber bi salên 1500 B. Z destpê dike. Salên 1500 B.Z, ew serdem e ku şaristaniya navendî, cara yekê, li Rojhilata Navîn çêdibe. Heyama 1500-1200 B.Z, yekemîn nûmûneyên mirêşder ên dîrokê yên hemberiya pêşbirkbaz a di navbera piraniya bajaran de û hilhatina bo serwerîperestiyê, pêşkêş dike. Ev serdem, heyameke pir bi liv û tevger û mirêşder a dîrokê, tê hesibandin. Her wisa civakên qebîle, eşîret û gundan jî pêşketinên xwe didomînin. Bazirganî, yekem car ewqas giringî wergirtiye bi qasî ku li dora wê împaratorî bîne avakirin. Asûr û Fenîke hêzên xwe di bingehe de ji yekdestiyên bazirganiyê digirtin. Di salên 1500 B.Z de, dema şaristaniyên Çîn û Hindê gavên xwe yên pêşîn diavêtin, tevahiya Ewropa, beşên din ên Asya, Efrîka û Emerîka, hîn di wê rewşê de bûn ku nasdariya xwe bi neolîtîkê re çêdikirin û pê re dijiyan. Du heyamên di dîrokê de ku ez herî zêde meraq dikim; neolîtîk, ango civaka çandinî u gund a salên 6000-4000 B.Z û jiyan û civaka bajêr a salên 1500-1200 B.Z ne. Tempoya van heyaman û resenî û afirîneriya vegotinên destani, pir balkêş in. Ez bawer dikim ku tîgînêkirinên destanî yên lehengî û xwedatî, bi giranî ji van heyaman mane.

Nirxandinên min ku min pîrî caran li ser heyamên belavbûn û pêşveçûna di warên dem û cî yên şaristaniyan de kiriye, ez dikarim wan bi kurtêkirinekê, wisa derbibirrim:

- 1- Civaka çandinî û gund ku, destpê kir li qadên ku sîstema Zagros û Toros, ku Dicle û Ferat jê xwedî dibin, bi deştan re dibe yek û xwedî cûreyên per zengîn ên riwek (riwek) û lawiran e. (Piştî civakek mirêşder a nêçîrvan û komker di salên 15000-12000 B.Z de (perestgeha Kevirê Çikilandî) ya li Rihayê, di wesfa vebêjer a vê pêvajoyê de ye.) heya salên 6000 B.Z, di qonaxa çarlepê û derbase ya tam a niştecîhiyê de ye. Civaka çandinî û gund a di navbera salên 6000-4000 B.Z, heyama xwe ya herî afirîner dijî. Ji salên 5000 B.Z û pê ve, xwe li her aliyên belav dike. Pir hindik koçber û bi piranî xwe belavkirina çandî, mijara gotinê ye. Çanda El-Ûbeyd, ku di heyama 5000-4000 B.Z de li derdora çandiniya avî li Mezopotamyaya Jêrîn dest bi hilhatinê dike, ewqas xurt bûye bi qasî ku li ser Mezopotamyaya Bakûr dest bi siyaseteke dijber a mêtîngîrîyê bike. Jêmayiyên arkeolojîk hene ku dibin şahidên vê belavbûna çandî ya mêtîngîr a di salên 4000 B.Z de li Mezopotamyaya Jorîn. Lê çanda cevherîn a herêmê hîn jî taybetmendiya xwe ya serekîn dihevîşîne. Çaxa Ûrukê di heyama 4000-300 B.Z de hiltê. Nûneriya zayîna bajêr dike. Destana Girgamêş, wê pêşketina bi vî rengî, dike mijara xwe. Belavbûneke dirûv, ber bi bakûr ve pêk tîne. Ev herdu heyam, diyar e bi rêya berdarkerîna raçandin (xav û cav, bestir, tekstîl, pot û pertal, pirtû, caw, pertal) dîzik û xilik (çêkirî ji herriyê ji bo derdanên cûrbecûr) û hilberîna çandiniyê, raseriya pêngavê bidest xistine. Heyama 3000-2000 B.Z, heyama klasîk a XXanedaniyên Ûr e. Taybetmendiya wê ya veqetîner pîrbûna bajaran û pevçûnên di navbera wan de yên dijiwar û berdewamî yên li ser parvekirinê bû. Mirov dikare ji vana re bêje şerên ji nû ve parvekirinê jî, yên yekemîn yekdestîperestan.

- 2- Mirov dikare bihizire ku serdema neolîtîk a bi navenda Mezopotamya, ber bi Çînê,

Hîndê, hemûyê Ewrûpa û bakûr û rojhilatê Efrîka ve, li derdora salên 4000 B.Z, pêngav davêje. Heyama 4000-2000 B.Z, ew heyam bû ku civaka neolîtîk, li van qadan li têra xwe bi cîh dibe. Mirov temaşe dike ku komcivakên neolîtîk ên Ewrûpa û Kafkasya, ku bihêz dibin, pêlake berevajî piştî salên 2000 B.Z pêk anîne. Herikîna bi awayê pêlan, ji Anatolya heya Hindîstanê, ya êrîş û koçberiyên yekemîn binemalên mezin ên qebîleyên mirovên bakûr en kej û çavşîn, pêvajoyeke girîng a serûbinbûyîna dîrokî ye. Êrîş xwe dirêjî heya navêndên Mezopotamya û yên şaristaniya Misirê kirine. Wekî din, hem qebîleyên Erebaştanê, ku koka wan Semîtîk e, hem qebîleyên çiyayî yên Aryen jî, di navbera salên 4000-2000 B.Z de, bi awayê pêlan êrîş birine ser navêndên şaristaniyê.

Di van tevgerên belavbûnê yên yekemîn mêtîngerî (kolonyalîzm) û dij-mêtîngerî (anti-kolonyalîzm) yên dîrokê de, di herdu cûreyên şaristaniyê de jî pêşketin têne jiyîn. Dema ku beşên xerarşîk ên qebîleyan dikevin nava pêvajoya dewletbûnê, gelek endamên qebîleyan têne tevlikirin nava çîna koleyan. Di nava refên qebîle û eşîretan de veqetîn têne jiyîn. Li milekî, şaristaniyên nû yên bajêr diperijîn (peyde dibin); li milê din, rêxistîngerî nû piştgiriyên qebîle û eşîretan xurt dibin.

3- Dema ku heyamên klasîk ên Sumer û Misir di salên 2000-1500 B.Z de bi dawî dibin; serdemeke wisa mijara gotinê ye ku di heyamên Babil, Asûr; Hurrî-Mîtannî-Hîtit û XXanedaniya Nû ya Misirê de di navbera şaristaniyan de têkilî û nakokî pir kûr dibin. Yekem car serdema şaristaniya serwer a navendî destpê kiriye. Heyameke cewaz a kûrewîbûnê mijara gotinê ye. Binemalên qebîleyên bakûr û qebîleyên çol û çiya yên Rojhilata Navîn jî, ku teknîk û xuyên din ku ji şaristaniyê digirin li hemberî navêndên şaristaniyê bikartînin, êrîşên xwe benavber didomînin. Dema ku di teknolojiya biçekbûnê de hesin dikeve şûna tûnc, wê vê yekê rê li ber gelek pêşketinên nû veke. Wê yekemîn car lêgerîna kan(maden)an û bazirganiya wan, girîngiyeke mezin wergirin. Di çêkirina qele û beden(sûr)an de, zêdebûneke mezin heye. Yekemîn nimûneyên mirêşder ên qeleyan, berhemên vê serdemê ne. Rola bazirganî jî digihîje lûtkeyê. Hilhatina mezin a Asûr û Fenîke, berhema yekdestiyên bazirganî ye. Şaristanî, di bin êrîşên qebîleyên şervan ên Îskît û Doran ji bakûr ve û yên Aramiyan ji başûr ve, di navbera salên 1500-1200 B.Z de darbeyeke mezin dixwe. Heyama navbera salên 1200-800 B.Z, bêhtir, heyama paşketinê ye. Yekane hêza ku li ser piyan dimîne, Împaratoriya Asûr e.

4- Grek-Roma, weke şaristaniya mezin a dawî ya çaxa klasîk a çaxa destpêke, weke ku tevahiya mîrasên sistêmên herdu şaristaniyan (Mezopotamya û Misir), heya serdemên xwe, hezm kiribin. Ev pêvajoya şaristanî, ku heyama navbera salên 1000 B.Z-500 P.Z digire nava xwe, belavbûna xwe li ser Asya, Efrîka û Ewrûpa domandiye, wekî din li hundir çaxekê klasîk ava kiriye û bi vî rengî tevkarîya xwe kiriye. Dema ku çaxa mîtolojîk girîngiya xwe wenda kiriye, derketinên û yên resen ên pêşketina olî, felsefî û heta zanistî hatine jiyîn. Împaratoriya Roma, ji ber berxwedan û êrîşên partiya XXîrîstyanî ya hejaran ji hundir ve û yên qebîle û qewmên, ku ji çar alîyan ve diherikin, ji der ve; angû di bin darbeyên hêzên şaristaniya demokratîk de, serdema xwe û tevahiya çaxa destpêkê bi xwe re girtiye.

C- Ya ku, di hêla şaristaniyan de di nava pêvajoya dîrokê de, rewş (pozisyon) a wê herî zêde zoriyê derdixe, kevneşopa olên Îbrahîmî ye. Hîn jî gengeşeyî ye bê/ka wê li şaristaniyeke çawa bêne rûniştandin, weke sê olên bîngehîn. Ez van kevneşopan, ku min hewl da di bîngeha tehlîlên xwe yên li ser şaristaniyê de li ser wan pir kûr bibim, weke tevGreke kevneşopî ya lihevêner û eklektîk (eynî weke tevgerên demokrat ên civakî yên roja me ya îro), pênase dikim ku hewl dide di navbera herdu hêzên bîngehîn ên şaristaniyê de rêyekê navîn diyar bike. Herçend weke hêmayî, ez jê re dibêjim tevGrek ku di bin serokatiya qebîleya Îbrani de tê rêvebirin, wê zêdetir li cî be ku bêhtir ji wateya nijadî, weke tevGrek ku aliyê wê yê bîrdozî xurt e, were nixandîn. Di gel ku di dûmen de weke tevGreke qebîleyî tê pêşkêşkirin, di cewher de nixandîneke berwenda ya tevahiya şaristaniyên demokratîk û bidewlet ên ji jêderka Rojhilata Navîn, heye. Ne tevGreke tam çînî ye û ne jî tevGreke tam qebîleyî ye. Wekî din, ne tam bîrdozî ye û ne jî tam exlaqî û polîtîk e. Ji her hêlê ve berwenda ye. Vê taybetmendîya xwê, ji dema derketina Hz. Îbrahîm (salên 1700 B.Z; eger em heya Hewa û Adem bibin, mirov dikare bispêre heya şaristaniyên Sumer û Misir), heya şopên xwe yên roja me ya îro tim hêvişandiye (parastiye). Lê, hertim hem îlham daye herdu şaristaniyan û hem jî hêzên xwe (ez qala hêzên wê yên daringî (madî) û arişî (manewî) dikim), ji mîrasa wan qurmiçandiye. Lewre, bi rêya qezenckirina hem dostaniya wan, hem jî dijminahiya wan, rê li ber pêşketinên dîrokî vekiriye.

Olên Îbrahîmî, ku roleke wisa digirin ser xwe ku çaxa mîtolojîk a vegotinên li ser şaristaniyê digirin û pêşengî ji çaxa olî re dikin dikare di bin paradîgmaya me ya nû de, bêhtir bêne kirin tîgihîner. Vegotina herî berbiçav a li ser çaxa mîtolojîk, vegotina qralê xweda ye. Pêwîst e neyê jibîrkirin ku zîmanê vegotinê yê çaxên destpêkê, bi mîtolojiyê barkirî ye. Hewldaneke tewş e ku mirov weke îro li rasyonaltîyê bigere. Hemû tîkber, diyarde û bûyer, bi zîmanê mîtolojîk têne vegotin. Mîtolojiya Çaxa Sumer, ku di bin bandora kûr a anîmîzm (baweriya avabûyî li ser zîndîtiya xwezayê) de çêbû, zîndîtiya xwezayê (mîrov dikare jê re bêje 'ola klanan') hinekî veguherand û bi vî rengî yekem car berê xwe da çêkirina veqetîneke bi şeweya 'xwezaya

xwedayî û ne-xwedayî'. Keşîşên Sumer, ku hemû hêza (naveroka) xwe ji civaka neolîtîk a Mezopotamya Jorîn girtin, di şûna vegotina xwedavenda dayîk de, giranî dan mîtolojiya xweda yê bav-zilam. Em di derketina mirêşder a Enkî de, rastî teyisîna bîrdoziya nû ya mîtolojîk (pêşî pergala xerarşik a bi giraniya zilam; paşê, li pey hev û bi hev re otorîteya bi awayê dewletê) a veguherîna mezin a daringî (madî) ya di nava civakê de, tên. Têkoşîna di navbera İnanna (koka xwe ji star-Îştar, XXwedavenda Dayîk a Mezopotamya Jorîn digire), XXwedavenda Ûrûk û Enkî (yekemîn xwedayê zilam ê bajêr), XXwedayê Erîdû de, di vê mijarê de pir kartêker (balkêş) e. Enkî şorind (waez) dide İnannayê, ku hewl dide îspat bike ka çima tevahiya mafên xwedayî xwemaliyên (aydê) xwedavenda dayîk in, (îdea dike ku 104 Me'yên navdar her wisa not û neh dilpakî (fezîlet), şîyan, nûvedan (îcad) û huner, afirana jinê ne)) ku vê yekê girîngiya xwe hunda kiriye û weke delîlê/a pindirîtî (sernêrmî)ya xwe, guhdariya bavê xwe bike (dema xwe weke bav-zilam-xweda ilan kiriye, İnannayê, xwedavenda berê ya jin, êdî xistiye nava rewşa qîza xwe û jina xwe). Çiqasî jî didirûve (dişibe) tevahiya şorind (waez)ên roja me ya îro, yên sekuler, laîk, olî û zanîstperest! Ez bi xwe di wê baweriyê de me ku yekemîn xwedayê van hemû beş(beş)an, Enkî ye. Enkî resen e û yên din versiyon in (kopya ne). Bi taybetî, dema ku xwedayên Olîmpos di rêza sêyemîn û çaremîn de cî digirin, bi xwedayên Roma re, vegotina bi şêwaza mîtolojîk, vedimire (ditemire).

Weke tê zanîn, li gorî çîrokaku tê kirin malê Hz. Îbrahîm, ji ber pûtên xwedayan ku li Panteona Nemrûd a li Rihayê ye, dişkîne, tê avêtin nava agir, paşê li ciyê agir, bi mucîzeyaya xwedayî, gola pîroz çêdibe; her wisa dema ku derfetên stirînê dijwar dibin, ber bi diyarên Kenan ve koçberî (hicret) dike. Diyar e bûyereke kevneşopî (tîpîk) ya penaberiyê hatiye jiyîn. Dîsa, diyar e Îbrahîm, ku serokê navçeyî yê qebîleyekê ye, bi Nemrûd re, ku rêveberê bajêr e, ketiye nava dubendî(hevrikî)jyê. Eşkere ye ku dubendî di mijara mal, mûlk û bazirganî de ye. Di wê demê de, di navbera şaristaniyên Babil û Misirê de, yekem car, serdemekê hem hemberî, hem jî danûstandineke zindî ya bazirganî destpê kiriye. Berjewendiyên kevneşopî yên bi hezarên weke Îbrahîm, ji ber vê hemberiyê, darbe dixwin. Bingeha daringî ya penaberiyê ev e. Diyarên Kenan, di navbera herdu şaristaniyan de, weke rêjeyî, di rewşa nîv-serbixwe de ye. Di dema ku serwerî li ser wî lêhûrbûna xwe zêde dike, dest bi koçberiyê, ango hîcretê dike. Diyar e bûyer, veguherandina bi hezaran koçberiyên dirûv bo vegotineke hevbeş a bi zimanê wê demê, nişane dike. Hemû nişander, nakokî û pevçûnên qebîle û mîrîtiyên navçeyî yên li ciyê navber û navîn in, ku berjewendiyên wan dihejin di serdemên Nemrûd û Fîrewn de, ku navên qral ê xweda yên serdema herdu şaristaniyên mezin (Babil û XXanedaniya Nû ya Misir)in, ên li hemberî vana, dikin çîrok. Hem xwe pêşkêşkirina Nemrûdan û Fîrewnan weke xweda, red dikin û hem nûneriya wan a pûtan jî, dema keysa wan lê bê, dişkînin û bi vî rengî wan şermezar dikin. Puxtêya gotinê (bi kurtasî), pevçûna li ser berjewendiyên daringî weke têkoşîna bîrdozî dîtêyise. Ne wisa hêsan e ku mirov têbikoşe li dijî bîrdoziyeke herî kêr sê hezar salî ya qral ê xweda; wêrekî û şîyaniyeke mezin jê re tê xwestin. Vegotina mucîzewî ya çalakiya Îbrahîm a berxwedanê ya li Rihayê, girîngiya xwe ji vê rastiyê digire. Yekem car, bende (evd) li hemberî xweda derdikevin. Ev e ew bûyera mucîzewî ya bêhempa. Hem çalakiya daringî, ango şikandina pûtan heye, hem jî lêgerînên nû yên bîrdozî mijara gotinê ne. Gotûbêjeke mezin e bê ka wê xwedayê nû li ku derê û çawa bibîne (bidoze), di wateyekê de bê ka wê sêwiran (tesawir)ên xwe yên bîrdozî yên ramanî çawa çêbike. Ev gotûbêjeke wisa ye ku bi sedan salan berdewam dike. Îbrahîm, ji dengê ku best (îlham) dide wî re, yekem car bi gotina "Wa hewe" (Yahweh) –Ev ew e-, di wê îdeayê de ye ku xwedayê xwe dîtiye. Peyv didirûve (dişibe) koka Aryen. Wê demê, qebîleyên Aryenî li Rihayê bêhtir di piraniyê de ne û înisiyatîv di destên wan de ye. Pêwendiya Îbrahîm bi van qebîleyan re hîn jî tê nîqaşkirin. Şîmaneyeke (îhtîmaleke) xurt e ku gotibe "Wa hewe" û ji vir derbasî 'Yehova' bûbe. Yehova, yekemîn xwedayê Îbrahîm e; şîmaneyeke mezin e ku ji koka çandî ya Aryen be. Tê zanîn ku piştî derbasî diyarên Kenan dibe, pir bi şûndetir, veguherîn tê kirin bo xwedaperestiya 'El, Ûla û Allah'.

'El', ji koka Semîtîk e; di nêveng(dorhêl)a bêserûbin a çolê de, taybetmendî û bêriya (kesera) dirûvî û yekîtiya yeknesakî (monotonî)ya qebîleyê dîtêyisîne. Duyemîn best (îlham)a mezin di Mûsa de, wê bi 'Deh Fermanan' derbirrana xwe bibîne. Hevdîtina xwedayî ya li Çiyayê Sîna, di rastî de, li beramberî pirsgirêkên pir giranbûyî yên qebîleya ku Mûsa serokê wê ye, lêgerîna wê (ya çareseriyê) derdibirre. Eger em li ber çavan bigirin ku 'Deh Ferman' rêsayên kevneşopî ne, ku qebîleyê rêkûpêk dikin, emê karibin tehlîlê zêdetir pêş bixin. Kevneşop, wê di Îsa de jî bê nûkirin. Hz. Miheme, wê hevdîtineke bi heman cûreyî, di dorhêla Meke de (li Çiyayê Hîra, ciyê ku yekemîn wahî ji xweda girtiye) pêk bîne. Di Pirtûkên Pîroz de tê qalkirin ku gelek pêxember, hevdîtînen dirûv pêk anîne. Eşkere ye ku em rûbirû ne bi vegotinên kevneşopî yên raman û çalakiyên rêberan di qonaxên girîng ên serdeman de. Vegotin wisa ye. Derbirrana bi zimanê vegotina demê ya li ser diyarde û bûyerên xwezayî û civakî (XXwezayên Yekemîn û Duyemîn), ku ez jê re dibêjim metna pîroz û şêwaza pêxemberî, dîtêyisîne.

Em pir bi hêsanî dikarin bêjin ku, di hêla mijara me de, qonaxeke dîrokî derdibirrin:

- 1- Tê derketin li dijî şaristaniyên demê û dîrokê, ku bi du qralîyetên mezin ên xweda yên destpêkê tene rêvebirin. Yekemîn serhildana xwedayî ya bendeyan e.
- 2- Derbirraneke nû ya bîrdozî tê afirandin. Tê kirin bêje, ku qral ê xweda jî mirovên ji rêzê ne; xweda ne mirov e; afirînerê rastîn ê her tiştî Ew e (bêjeya navdar a "Ev Ew e", vê

best(îlham)a mezin derdibirre) û ancax Ew dikare bibe xweda û Reb(efendî).

- 3- Mirov dikare ancax stûyê xwe ji Wî re xwar bike û ne ji qralê xweda re. Rêgezên sereke yê bîrdoziya nû bi vî rengî ne. Di bingeha kuliyat (rezeya hemû nivîsarên nivîskarek, tevGrek û hwd...) a tirsna de, ku em jê re dibêjin ola Îbrahîmî, derbirranên ku di van sê xalan de hatin kurtekirin, hene.

Dema ku tebeqayên jorîn qîma xwe, bi xwe yekdestîkirinê nahînin û xwe dikin xweda bi xwe, beşên fireh ên civakê, piştî gelek ezmûnên dîrokî, herku diçe zêdetir li dijî wan dirdikevin û bi vî rengî pîrozî û xwedatiyeke nêzîktirî berjewendiyên xwe yê cewherî, dikin bêje (derdixin pêş).

Pir zêdetir girîng e ravekirina guherîna ku di hêla civaka exlaqî û politîk de pêkhatiye. Civaka exlaqî û politîk derbeya mezin xwariye di civaka dîtir a qraliyeta-xwedayî de, ya du hezar salî (3500-1500 B.Z.). Bi taybetî zal(hakîm)kirina xwedayên mezin ên mîtolojîk ê zîlam, afirînên erd û ezman û deryayên, ku cûdatiya bende û xweda (di cewher de çêbûna çîna kole-efendî) bi tundî derdibirrin, li şûna 'xwedaperestiya xwezayê', ku pêwendiyên bêhtir jidil, bi xwezayê re bêcûdatî, wekhev û zindî, yê xwedavenda dayîk û tevahiya serdema klan û qebîle, derdibirre, diteyisîne bi rengekî eşkere ku di qada bîrdozî de jî darbeya mezin hatiye xwarin. Veguherîna mezin di çanda daringî (madî) û arîşî(manewî) de mijara gotinê ye. Vebêjeyên mîtolojîk bi derbirranên vî tijê ne û hatine tijekirin.

Eşkere ye ku li ser xwezaya civakî, şebekeyeke mezin a berjewendiyê daringî û sêmendiyê keşîş-qral-fermandar ku perdeya bîrdozî belave dikin, wê di vî dema dirêj a dîrokî de darbeya mezin li civaka exlaqî û politîk bixin. Dema em bi vî paradîgmayê lê binerin, emê karibin civaka heyama du hezar salî jî çêtir têbigihîjin. Têgînkirinê karekî pir zor e; keda mezin jê re divê. Paradîgmaya ku ji alî kevneşopê Îbrahîmî ve jî hatiye çêkirin, bêgûman dema serdema herî kêr du hezar salî ya Nemrûdan û Firewnan ji nû ve dike têgîn, derbasî vegotin (ol)êke bêhtir mirovî û hişwer (maqûl) dibe. Vegotina nû ya olî jî, elbet, metafîzîk e. Xeylî (gelek) li dûrî û di cewaziya rasyonelîte û zanista civakî ya roja me ya îro de ye. Lê dîsa jî pêngaveke pir girîng a dîrokî ye. Vegera tam bo civaka xurt a exlaqî û politîk a serdema berê, nikare were kirin mijara gotinê. Ji 'Deh Fermanan' jî gelek baş tê têgihîştin ku exlaq, bi tevahî weke ol, tê pêşkêşkirin. 'Deh Ferman'ên Mûsa, rêgezên dipdiyar ên exlaqî ne, ku bi navê olê hatine nixumandin. Aliyên wan ên baweriyê, di rêza dûyemîn de ne û lewaz in. Wate ku vî veguherîna pir girîng a di derbarê civaka exlaqî û politîk de, ew e ku di vî demê de ol hatiye xistin şûna exlaq. Jiyana berê û bêhtir xwerû ya exlaqî û politîk, bi feraseteke xweda, ku her alî dorpêç dike, hatiye muxaftin (girtin). Rûber (xêlî, perde)êke hîn pêşkêşî ya olî tê avêtin ser jiyane.

Mijara bingeîn ku pêwîst e were jêpîrsîn, ew e ku bê ka exlaqê û politikaya olîkirî, çiqas dijberên şaristaniyê (ya bidewlet-biçîn-bibajêr) ne, yan jî ew bi xwe şaristaniyeke nû pêk tînin an na. Di bingeha gotûbêjên li ser laîktî û şaristaniya Îslamî, ku di roja îro de bi taybetî li Tirkiyê û Rojhilata Navîn tene berdewamkirin, vî paşeroja dîrokî heye. Dema em peresana ku olên Îbrahîmî heya roja me ya îro derbas kirine binin ber çavan, gengaz e ku bersiva du-alî bê dayîn:

Meyla yekemîn ku teyisîna xwe di tebeqeya jorîn de dibîne, hîn di heyamên xwe yê destpêkê de, weke beşek ku armanca vî ew bû ku rastiya desthilatî ya Nemrûd û Firewn, di bin xêlîyeke nû de (weke qasidî sîdarî û bervedarî ya xweda, şûna bûyîna xweda bi xwe) bidomîne, li pey avakirina qraltî û begitiyên navçeyî (herêmî) de ye (eynî weke beşa rastgir a demokratîk civakî). Berdewamkirina Îbrahîm bi hev re hem serokatîya bazirganî û hem serokatîya qebîleyê, rewşa wî ronî dike. Ne zor e ku bê tespîtkirin ku di lêgerîna begitî û qraltî ya herêmî de ye. Naxwaze weke bendeyekî jî rêzê yê Nemrûd, bimîne. Vêya hem di hêla olî, hem di hêla exlaqî û politîk de (weke tiştektî) dijber e. Bi rêya xvêspartina yê koka wan Îbranî ne (di wateya mirov û qebîleyên bitoz de ên ji Rojhilat tîn), ku hejar in, di mercên nîv-koletiyê de dijîn, tam nebûne Misirî û taybetmendiyên xvê yê cewaz dihêvişîn (diparêzin), serî radike(îsyan). Di encama hevdiîtinê bi Firewn re, ku li gorî vegotina di Pirtûka Pîroz de, pir dijwar derbas dibin, bi ser dikeve ku ji Misirê veqeteyan jî bi dizîka koç (hicret) bike (derketina dirûv aa Hz. Miheme. Çiroka çil salî ya çolê, bi damezrandina begitiyeke nû, derbas dike. Rêsayan pêş dixê. Li 'axên sozdayî' yê xeyala wan tê kirin, digere. Weke tê zanîn, ev utopya, ji alî pêxemberên Samûel, Dawîd û Silêman ve li derdora salên 1000 B.Z. tê pêkanîn. Serokatîya rastîn a bîrdozî ji alî Samûelên keşîş ve tê kirin. Piştî salên 1000 B.Z. gelek begitî û qraltî yê dirûv, çêdibin. Nimûneya dewlet-netewa biçûk a navbera herdu blokên mezin ên roja me ya îro, tîne bîra mirov. Ev meyl (îro jî) bi taybetî li Emerîkaya Latîn(Başûr) û gelek deveran (bi awayê nimûneyê dirûv) weke cewazbûyî didome.

Meyla duyemîn, meyla dij-şaristanî ya beş(beş) a bêhtir hejar û radîkal e. Tê derdixin (ferq dikin) ku şaristanîbûn, rewşa wan zêdetir giran kiriye. Ev nakokî, tew di yekemîn Qraltiya Yehûda ya Îsraîl de, bi rengekî kûr hatiye jiyîn. Dijberiya tund a Samuelên Keşîş li hemberî serokên qralbûyî, qismên vî rastiyê diteyisîne. Rewş, di derketina Îsa de, bêhtir zelal dibe. Veqetîna çînî, tew di nava qewmê Îbranî de, di heyama wê de, kûr bûye. Nûnerên tebeqeya jorîn, ku hevxebarên Roma ne, weke xwediyên Qraltiya Yahûdiye, Îsa bi kolîna bine xwe ve tewanbar dikin û bi vî rengî hem wî didin girtin (Yehûda Îskaryot, ku Îsa ixbar dike, Cihûyekî hevxebarê Roma ye. Hawariyê sêzdemîn bû), hem jî wî di çarmixê re didin derbaskirin. Walî yê nûnerê Roma, zêde pêdager (îstarker) nîne ku Îsa di çarmixê re were derbaskirin; lê nûnerên Qraltiya Yehûda pirtir daxwaz dikin ku ew di çarmixê re were derbaskirin. Eşkere ye ku Îsa

hatiye pejirandin weke hêmayê yekemîn partiya mezin a nav-qewmîgir, ku nûneriya hejarên ne tenê qewma Îbrani, lê yên tevahiya qewmên (qewmên wê demê ku şaristaniyan ava kiribûn, di seri de Grekî, Asûrî û Ermenî), ku hatibûn hejarkirin ji alî Romayî û Persan ve, dike. Pêşketina tev-Grek nû ya dijberî şaristaniya klasîk, mijara gotinê ye. Bi dirêjîya tam sê sed salan, li bin erdê, her cûre birçîtî û êşkenceyê dane ber çavan û bi vî rengî jiyanekê dij-Roma û dij-Sasanî berdewam kirine. Piştî re, rêveberiya jorîn (konsey-konsula keşîşan), ku dibe polîtîk, di heyna Konstantîn ê Împaratoriya Roma de, bi awayekî fermî, hevkarî dike û bi vî rengî dibe organa birdozî ya duyemîn Romaya mezin a Rojhilat.

Li beramberî vê, berxwedaneke dijwar a mezhebên beş(beş)ên hejar û radîkal heye. Ev rewş bi dirêjîya gelek sedsalan hatiye berdewamkirin. Arîûsgir, Suryanî û Gregoryan girîng in. Eşkere ye ku têkoşîna çînî, heta têkoşîna exlaqî û polîtîk a qebîle û qewmên di bin zordestiyê de, bi dirêjîya van sedsalên dirêj, di bin rûbera olî de, hatine berdewamkirin. Wê/gotûbêja di Xirîstaniyê de ya “gelo Îsa ji xwezaya xweda, yan ji xwezaya mirov, çêbûye?”, pêker(faktor)a bingehîn a di cewazbûna mezhep de ye. Koka wê, xwe dispêre mîtolojiya Sumer bi beramberî ku tebeqeya jorîn xwe ji nijada xweda ilan dike, vebêjeyên bi şêwaza ku wê tebeqeyên jêrîn ti caran nikaribin ji nijada xwedayî bin (heta ew efsaneya bi şêweya ku ji pîsiya xweda hatine afirandin, vê rastiye derdibirre), bandora xwe demeke dirêj, li ser olên Îbrahîmî jî kiriye. Helwesta Hz. Miheme zelal e; mirov nikare bibe xweda, lê tene dikare bibe qasidê wî. Dema ku mezhebên ji koka tebeqeya hejaran (Arîûsgir), îdea dikin ku Îsa ji nijada mirov e; yên hevxeatkariya desthilatîyê dikin, meyla wan bêhtir li ser îdeaya ji nijada xweda, heye. Cewhera pîrsgirêke, bi çînbûnê re pêwendîdar e. Têkoşîna dij-şaristanî, ku di navbera salên 3000-1500 B.Z, bi baweriyên wan ên herêmî û bi baweriyên fermî yên mîtolojîk ê veguherandî, tê berdewamkirin, hem taybetmendiye çînî û hem taybetmendiye etnîkî di xwe de werdigire. Bêrî(keser)ye wê wan ên ji bo azadiyê zelal e. Qebîle û eşîretên li qada Zagros û Toros ku koka wan Aryen e, têkoşînê mezin kirine; binemal(ajor,kanrig)a Gûtî, Gûdea damezrandinê; her wisa Konfederasyona wan a Mîtannî, ya bi navenda Serêkaniyê (Ceylanpînar) ya roja îro, ku bi Hîtîtiyan re, ku tevî Kassîtiyan Babilê di sala 1596 B.Z de dagir kirin, hêza xwe, di salên 1500 B.Z de, bi Misirê û bi tevahiya bajarên Mezopotamya dan pejirandin; vê yekê van rastiyan derdibirre.

Kevneşopa Îbrahîmî ya berxwedanê, piştî vê qonaxa dîrokî pêş ketiye û di çêbûnên dîrokî de bi şêweyên cewaz, heya roja me ya îro gelek bandorker bûye. Lê dîsa jî, wê ne rast be ku mirov kevneşopa Îbrahîmî, ji mîtolojiyê bi tevahî qut bike. Beşeke mezin a bûyerên ku di her sê Pirtûkên Pîroz de jî cî digirin (di serî de Hewa û Adem), di mîtolojiyên Sumer û Misirê de jî derbas dibin. Cewazî, bi veguherînên, di serî de yên li ser xweda ku serdeman derbas kiriye ve têkildar e. Ya girîng ew e ku civaka exlaqî û polîtîk xwe bi derbirranên herêmî yên xurt ên birdozî û olî, ferz kiriye. Ol, di rêjeya mezin de, berxwedana exlaqî ye. Bi taybetî kevneşopa Zerdeşt, veguherîneke zêdetir bikok, derdibirre. Kevneşopa Zerdeştî, ku çavkaniyeke wisa ye ku ya herî zêde bandora xwe li olên Îbrahîmî kiriye, doktrîna civaka çandinî û ajelvanî ya ji koka çiyayê Zagros, a exlaqî û polîtîk, her wisa bi giranî niv-felsefî û niv-olî ye. Jêpîrsîna wî ya navdar a xwedayê ji koka Semîtîk, bi bangnîşana “Ka bêje, tu kî yî?” bûneke bikok dîtewisîne. Bi rêya bicîkirina, yekem car, têgînên ‘baş’ û ‘xirab, her wisa ‘ronahî’ û ‘tarîti’ li şûna ‘pîrozî’, wê pêşiya etik (zanista li ser exlaq) û bizavên felsefî veke, ku piştî re wê ji alî Grekiyan ve xeylî bûne pêşxistin. Mirov dikare ji vegotinên li ser Medan jî yên di beşeke mezin a Dîroka Herodot de, têderxe ku Grekî, bi taybetî bi kanala Medan, pîr tişt deyndarên kevneşopa Zerdeşt in. Şîmaneyeke (ihîmaleke) xurt e ku kevneşopa Zerdeşt, hîn jî di qebileyên çiyayan û civaka fireh a çandinî ya Aryenî de, ku nekariye bihata mêtîngehkirin, rastiya civaka exlaqî û polîtîk a xurt, dîtewisîne. Mijareke têgîhîner e ku rastiya exlaqî û polîtîk a civakekê derdibirre, ku te de koletî zêde pêşneketiye û jiyan a azad xurt e.

d- Şaristaniya Grek-Roma, ku heyama dawî ya çaxa destpêkê jiya, her sê kevneşopan jî bi hev re jiyaye. Heyn(dem)a xweda yê qral a kevneşopî ya li herdu niv-giravan, qonaxa yekemîn pêkaniye. Weke mîtolojîk, verêj(muştâq)a dawîn a resen(orîjîn)ên Sumer û Misir e. Kevneşopa mîtolojîk (Zeûs li Olîmpos û Jupiter ê li Roma), di heyn(dem)ên Qraltiyên Etrusk û Îsparta de, çaxa xwe ya mezin a dawî jiyaye. Dema ku vegotina mîtolojîk, di heyamên Komara Roma (508-44 B.Z) û, Demokrasiya Atîna (500-300 B.Z) de, herku diçe vedimire, kevneşopa felsefî derdikeve pêş. Sokrates û Çîçero bêjer(xetîb)ên navdar ên vê demê ne.hemwelatiyên Atîna û Roma, ku kevneşopên xwe yên berê yên azad, wisa bi hêsanî bi cî nahêlin (naterikînin), hîn jî xeylî dilsozî (girêdayî) kevneşopa civaka exlaq û polîtîk in. Bi tundî têkoşîn kirine li dijî sistêmên qraltî û împaratoriyan. Têkoşîna ku Atîna li hemberî Îsparta û ya ku kesen li pêş ên arîstokrasiya Romayî li hemberî Sezar, kirine, vê rastiye dîtewisînin. Sokrates û çîçero filozofên exlaq û felsefeyê ne. Di yekemîn doktrînen derbarê teoriyên etîk û siyaseta demokratîk de, navên girîng in. Bê gotûbêj e ku Atîna û Roma, hêzên xwe, tewî ku li tevahiya civakê nateyisînin, ji kevneşopa civaka exlaqî û polîtîk digirin, ku hîn jî xwedî damarên xurt e. Saziya sînordar a koletiyê, nikare were berawir (muqayese) kirin bi girseya hemwelatiyên xurt ên azad re, hem ya li qada bajêr û hem ya li qada çolterê. Lewre rola wan a di pêşxistina doktrînen derbarê komar û demokrasiye de, girîng e. Têkçûna Komara Roma û Demokrasiya Atîna li hemberî ceribandînen Aûgûstûs û Îskender ên împaratoriye, pêşketineke girîng derdibirre. Pêwîst e neyê jibîrkirin ku beşeke

mezin a nîrxên erênî yê nî mayî ji serdemên klasîk ên Roma û Atîna, berhemên Komar û Demokrasiyê ne. Rastiyek e ku di dîroka nivîskî de yekem car derdikeve pêşîya me ku exlaqî û polîtîk, bi komar û demokrasiye ve, bi tevahî jî nebe, baştir têne derbirrîn. Ji bo karibîn tam bêne derbirrîn, pêwîst e demokrasiya rasterast beşdar ku demokrasiya nûnerî (temsîlî) derbas bike, bijîn.

Rola di împaratoriye de ya Xirîstyanî, ku kevneşopa sêyemîn e, di dema pêşîn de rûxîner e. Heya rûxîna Roma (476 P.Z) (tevlî êrişên qebileyên Germen) di rola têkeleke xurt a şaristaniya demokratîk de ye. Bi hilhatina împaratorî ya Bîzansê re, dadikeve rola nûnerêkî paşverû yê şaristaniya fermî ya bidewlet. Lê, nûneriya wê bi mezhebên pir xurt ên dijber (muxalîf), nîşan dide ku Xirîstyanî rola xwe ya erênî ya di pêşketina şaristaniya demokratîk de didomîne.

Weke encam, hilweşîna (hilweşîna Roma, hilweşîna çaxa destpêkê ye) sistema şaristanî ya klasîk a sê hezar û pênc sed salî, spartî bi sêmendîya bajêr-çîn-dewlet, (tevlî herku çû karakterê xwe yê navendî yê serwer pêş xist) bi berxwedan û êrişên Xirîstyanî, ya dij-şaristanîperest û yê qebileyên (Germen Hûn, û Frank) dîsa dij-şaristanîperest, ku pêwîst e weke du tîkelên serekî yê şaristaniya demokratîk bêne hesibandin, xebitîna rêveçûna wê ya dîrokî, bîme gelek êşkere nîşan dide. Çilvîrîş (dejenerabûn) ên tebeqeya jorîn û darîştinên (klasîk) ên şaristanî, yê di singê hêzên şaristanî de, vê rastiyê naguherînin. Pêwîst e neyê jîbîrkirin ku war û bajar ên şaristaniya klasîk, hîn jî di okyanusa hêzên demokratîk (rêxistingeriyên qebîle, qewm, ol, mezheb û zenaetkariya bajêr) de di rewşa giravan de ne. Mirovahî dev ji civaka exlaqî û polîtîk bernedaye. Şerên bi hezaran salan, jî nêzik ve bi vê rastiyê re pêwendîdar in. A ku dixwaze di bin dîmena olî de xwe bide berdewamkirin, di bîngeh de rastiya heyîna weke civaka exlaqî û polîtîk a meyla azadiyê ya derbarê xwezaya civakî de ye. Ev tesbît pir girîng e!

C- Pîrsgirêka bîngehîna a di hêla Îslamîyetê de, ku ola mezin a dawî ya Îbrahîmî ye, derbarê wê yekê de ye bê ka dewameke şaristaniyên klasîk e, yan dengekî xurt ê şaristaniya demokratîk e. Ez bawer nakim ku vê gotûbêjê hîn jî hatibe tehlîlîkirin. Meke, ku bajarek e ku Hz. Miheme pêngav têde avêt, li ser bazirganiyê avabûyî ye. Li gorî xwê, xwedî hînterlandeke (herêma paş a li ber deryaye) fireh e. Li wî cî ye ku rêyên bazirganî yê Bakûr-Başûr û Rojava-Rojhilat rastî hev tî. Ne tenê pêşkêşîya malan, lê di heman demê de pêşkêşîya ramanan, koleyan û hêmayên xwedayan jî, tê kirin. Ciyekî wisa ye ku olên ji kevneşopa Îbrahîmî û kevneşopa mîtolojîk, heta ji ya anîmîst, tî, têde deng vedidin. Navenda hecê û serdanê ye. Bîzans ku yek ji du împaratoriyan e, ku di dema zayîna Hz. Miheme de, awayê bihûranê (derbasbûnê) yê ji çaxa destpêkê bo çaxa navîn jîyan, li Bakûr daketiye heya Şamê û şaxê fermî yê Xirîstyaniya di bin kontrol(kontrol)a xwe de, bi xwe re diguhêzîne dibe. Keşîşên Suryanî bêhtir di rewşeke dijber de ne û lezayî dane Xirîstyanîkirina Sasaniyan. Sasanî jî dikevin pey berfirehkirina serweriyên xwe, ji bakûr ve, li ser nîv-girava Erebaştanê. Bandora Hebeşistanê (Etiyopya ya îroyîn li Efrîkaya Rojhilat) li ser Yemenê li Rojavayê başûr vebelav dibe. Cihû, ku kevneşopa herî kevn in, xwe bi dizîka tîxistîne her alîgirên nîv-giravê. Ji tewa mulkan û bazirganiyê sûd werdigirin. Lê, qebileyên Ereban, ku nişteciyên rastîn ên nîv-giravê ne, aloziyeke kûr a civakî û aborî (sosyoekonomîk) dijîn. Wan nijd(êrîş)ên ku di dîrokê de pirî caran ber bi çar aliyan ve kirin (Tê zanîn ku binemalên Semîtîk, berî şaristaniyên Sumer û Misir, êrîş birine ser qadên berdor ên neolîtîk û şaristaniyên bajaran ên pişt re. Amorî, Apîrû, Akad, Kenan û Aramî navên pêlên wê serdemê ne), vê carê jî ber hêzên şaristaniyên heyî, nikarin dubare bikin. Serdemeke wisa mijara gotinê ye ku pir tîne tengavkirin. Eynî weke nepox(balon)a ku pir bişide, di rewşa (pozîsyon)a teqînê de ne. Erebi, ji bo vebelaveya mezin a dawî ya binemalên Semîtîk pêk bînin, hema hema li benda mûcîzeyekê bûn. Îslamîyet, navê vê mûcîzeyê ye. Êşkere ye ku Miheme zeman û zemîn baş xwendîye. Tevahiya taybetmendiyên pêdiviya dema nû ya dîrokê, di kesayeta xwe de dîtîye. Nabe murîdê ti yek ji wan kevneşopên heyî yê bîrdozî. Ji Mûsawîtî û Îsawîtî, ku ji wan re dibêje pirtûka olê (Kitab-î dîn), her wisa ji Sabîtî û Zerdestiyê, bibandor bûye. Helwesta wî ya li hemberî pûtan, didirûve ya Îbrahîm; tîderxistîye (ferq kiriye) ku wê xizmetî armancên wî nekin. Yekemîn çalakîyên wî yê propaganda û leşkerî, li hemberî yekdestiyên bazirganî yê Mekke ne. Dizane ku, bîyî şkandîna bandora wan, wê nikaribe ji dînamîzma qebileyê sûd wergire. Wahî yê derbarê Xweda (Allah) de, ku wan ji nû ve şîrove dike, pir didirûvin kevneşopa Mûsa ya Deh Fermanan. Êşkere ye ku lê xebitiye (hewl daye) ku hedefeke misoger a exlaqî û polîtîkayeke nû li qebileyên biniçilîne. Eger naveroka tîgîna 'Allah'(xweda) bê tehlîlîkirin, wê bê tîgîhiştin ku hewl tî dayîn utopyayeke herî bijare ya civakî were avakirin. Di dema Medîne de, ku tîde bû hêzeke siyasî, utopyaya xwê bêhtir zelal kiriye. Serkeftîna çalakîyên destpêkê weke mûcîzewî hatine dîtin û bi xwe ewletîya wî zêde kirine. Şêwaza xebatê ya Miheme li Medîneyê, di hêla mijara me de girîngiya pir mezintir di xwe de werdigire. Ew ciyê ku jê re tî gotin 'mizgeft', di rastî de, di erka meclîsa demokratîk de ye. Destpêkê, civîn, ên ku di wan de tevahiya pîrsgirêkên civakî tîne gotûbêjîkirin û li rêyên çareseriyê tîne gerîn, li mizgeftan tîne çekirin. Vê rola xwe, heya mirîna xwe domandiye. Her wisa rîtuêlên (îbadetê) (nimêj, rojî, zekat), di wergiriya xebatên perwerdeyî de ne, ku armanca wan bihêzkirina kesayetîyan e. Ti kes nikare înkare bike ku di cewhera Îslamîyetêde pêngaveke wisa heye. Pir êşkere ye ku civaka exlaqî û polîtîk, tevlî ku di bin rûbera olî de ye, bi dînamîzmeke xurt tî zindîkirin. Lewre, eger em qada TevGreke rastîn a Mihemedî û

Îslamiyetê bikin, rastiyeke e ku nikare bê înkarkirin ku rêya veya di wê yekê de derbas dibe ku civaka exlaqî û polîtîk, ji nû ve û bi armanca derbaskirina pirsgrêkên wê yên rasteqîn, li ser bingeha demokrasiya beşdar, were avakirin. Tê zanîn ku di hinek çalakîyên xwe de zêdegavîyan kiriye û di vê mijarê de ew bi xwe jî ketiye nava dûdiliyê. Bi taybetî, di mijarên Cihûyan û Qible de û avêtina ber şûran a tevahiya zilamên ji qebîleya Cihû ya (bi navê) Benî Hûveyza. Eger karîbûya çareserîyeke rast di vê mijarê de hatiba dîtin, belkî jî (di wê demê de) wê karîbûya nakokîya Erebbîranî bihata çareserkirin û Îslamiyet bêhtir pêş biketa. Lê, weke yekpareyî, gengaz e bê wê wêfandîna weke tevGrek demokratîk, azadîxwaz û nêzî wekhevîyê. Belavbûna wê di demê kurt de li beşeke mezin a qadên kevn ên şaristaniyê, nikare bê girêdan tene bi zora çek û şûran. Bextreşîya Îslamiyetê ew e ku di demê jî Tevgerên Mûsawî û Îsawî pir kurtir de, hat kirin aleta hêzên şaristaniyê. Hîn bêtir ki bi ser zayîna wê re pêncî sal derbas bibe, tevî binemala Muawiye li Şamê, hatiye veguherandin bor ola hema hema pîne bo hêzeke klasîk a şaristaniyê. Kuştina Ehlibeyt, tê wateya kuştina, di heman demê de, gelek taybetmendiyên erênî yên di naveroka wî de. Bi raya min, Îslamiyet di wê demê de hatiye qedandin. Mezhebên ku weke şopînerên Ehlibeyt şêwe girtin û Xerîcî, ku Îslama beşa bêhtir hejaran e, kevneşopên hêjayî tomar(qeyd)ê ne. Şaxê Şîa yê Ehlibeyt li Îranê, ji Xanedaniye Safevî û pê ve, ketiye rêya şaristaniya fermî û bi vî rengî dij-şaristanîperestîya di cewhera xwe de vala kiriye. Elewîyên Kurdîstan û Anatolya, bi sedan salan di bin zorî û çewşana (pest û xuşara) bîman a kevneşopa desthilatiya Sûnî de, ancax karine, di rehenda civaka exlaqî û polîtîk de, heyînên xwe bidin berdewamkirin. Nekarîne pêşketîneke sistematîk biser bixin. Rewşa şaxên din bêcewaz e. Xariciyan, Karmatiyan û gelek tevgerên dirûv, xwestine Îslamê weke tevGreke sext (tund) a çîna bindest, têxin jîyanê. Lê bê taybetmendîya wan, bi tesfîyebûyîna zêdetir stemkarane, bi dawî bûye. Pêwîst dîke ku hebûna mîraseke pir zengîn a di vî milî de, ya di bin rûber(perde)ê Îslam de, were lêkolîn. Dîroka demokratîk ji bo vê, pêwîst e. Îslamiyeta di kesayetiya Miheme de, misoger, nebûye mijara gotinê. Ne gengaz e ku mirov ji tevahiya heyam(serdem)ên Emewî, Ebasî, Selçûkî, Osmanî, Safewî û Babûrî re, di hêla Miheme de, bêje 'Îslam'. Ji ber vê yekê gelek terîqat nû mezheb çêbûne. Serkeftîneke cidî nîne. Yekane sûda wê ew e ku yekdestiya fenek(qurnaz) a bazîrganî ya Meke (di kesayetiya Mûwiye de) hêza mezin bidest dixe, her wisa aristokrasiyên (mîr û şêxên) din ên qebîleyan, dibin yekdestiyên bazîrganî û desthilatî, ku nikarin di xewnên xwe de ji bibînin, û bi vî rengî vebûn û deskeftiyên mezin bi dest dixin. Eşkere ye ku ev jî, xiyamet e li Îslamiyetê.

Tê zanîn ku xiyamet li Hz. Mûsa û Hz. Îsa jî hatiye kirin. Lê, rewşa xiyameta li Miheme hatiye kirin, pir zêdetir berfireh e. Tê zanîn, ka Îslama sedsalên 19. û 20. Çawa hatiye bikaranîn di belavbûna mêtînger a Îngilistanê li Rojhilata Navîn de û rolekê çawa netewperest a herî paşverû, di çêbûna dewlet-netewan (tevahî dewletên Erebbî, Îran, Tirk, Efxanistan, Pakistan, Endonezya û weki vana) de pê hatiye leyîstandin. Hewldanên di roja me ya îro de, yên îspatkirina hebûna xwe, bi radîkalîzma El Qaîde, ku hîn jî ne diyare ka çî ye, her wisa bi pêkhatiyên weke Konferansa Îslamî (Ez qala gelek pêkhatiyên bi navê 'Îslam', nakim. Pêwendîya wan bi Îslamê re, tene weke peyv, heye û piraniya wan a raser, rêxistîngîyên kapîtalîst, modernîst û netewperest in), ku hebûn û tînebûna wê yek e, tîne wateya ku dema herî bêwate di hêla Îslam de tê jiyîn.

Ez Miheme digirin cidîyê; lê bi merc (şert)ê ku li ser wî pir bê gotûbêjkirin, bi taybetî bi şêwaza nêzîkatiya derbarê raman, exlaq û polîtîka de; her wisa yên ku rêza wan piçîkek jî be ji Îslamê re hebe, rêzdar û dilsoz (girêdayî) bin ji rastiya Mihemedî re, ku wê bi zelalî derkeve hole. Ez hêvî dikim ku di beşên pêş ên pêwendîdar de jî, vê mijarê vekim.

Divê bi têgihîştî bê pêşwazîkirin ku ez hewl Didim Çaxa Navîn (476-1453 P.Z), bi Îslamê û Miheme ve tehlîl bikim. Ji ber ku dîroka çaxa navîn, ne di wateya sepîn (pêkanîn) a wê de, bi xiyameta li navê wê û cewhera wê ve. (bi rastî jî, çaxa "Îslamî û Mihemedî" ye) Pêşaneyê serweriya roja me ya îro, ku jê re tê gotin 'kapîtalîzm', bi rastî jî ev Îslam e. Çaxekê wisa ye ku yekdestiyên bazîrganî, yekem car digihîjin lûtkeyê. Navend, hîn Rojhilata Navîn e. Pêş-heyam ku têde tevahiya dek(lîstik)ên kapîtalîzmê tîne nûvedan (îcadkirin) û sepandin. Venedîk bû bajêrekî wisa ku, bi awayê hevkarî bi van yekdestiyan re bi dirêjîya sê sed salan, çanda daringî(madî) ya Rojhilata Navîn, guhart. Xirîstyanî jî çanda arişî (manewî) ya Rojhilata Navîn, di navbera sedsalên 6. û 10. de, guhastibû tevahiya Ewropa. Sedsalên 8. ta 12. ku ji wan re tê gotin Ronasana Îslamî, weke boçî(cûce)yan bûn, ku li ser kevneşopên bi hezar salan ên şaristaniyê rûniştibûn.

Ez, hem rewşa Rojhilata Navîn a girêya kor (mûyîn) û hem jî ketina we ya berdewamî, ku ji sedsala 12 û pê ve destpê kir, di nava pêwendîya nêzîk a bi xiyameta di bin navê Îslamê de dibînin. Xiyamet, tevî ku ji tevGrek a di nîrxa zêrîn de jî pêngav bavêje, dikare ancax ya herî xirab bike. Ya di Îslamiyetê de jî rû daye (qewimiye), hinekî piştrasbûyîna wê rêsayê ye. Ez vê mijarê girîng dibînim û jê bawer dikim; eger Mihemedîyan jî karîbûna gotûbêjeke rasteqîn a teolojîk, etîk, felsefî, hunerî û polîtîk, herî kêr bi qasî Mûsawîyan û Îsawîyan, pêş xistibana û encamên wê veguhastibana bo civaka exlaqî û polîtîk, wê navenda serwerî ya şaristaniya klasîk neşemîtî ya(na) Rojava. Ya ji vê jî girîngtir, ew e ku şaristaniya demokratîk dikarîbû, di şûna şaristaniya klasîk de, rewşeke serekîn

jiyaba.

Kevneşopên Mûsawî û Îsawî, ku hatin kişandin bo Ewrûpa, ji gotûbêjan re bêhtir vekirî bûne. Bêgûman, dogmatizm, ku di cewhera kevneşopa olî de heye, rewşa xwe ya bûyîna astengiyeke cidî, domandiye. Lê belê, karine ku nirxên Rojhilata Navîn ên çanda arişî (manewî) ku ne têgînên bi tevahî vala ne, li Ewrûpa vebelav bikin; vê yekê, weke pêwîstiya diyalektîkî, lez daye pêşketina cemsera (qutba) felsefî û zanistî. Ya ku li Rojhilata Navîn a Îslam nehatiye kirin û hîn jî îzin(destûr) nayê dayîn ku bê kirin, rêzgirtin e ji vê gotûbêja diyalektîk û encamên wê re. Nexwe, di pêşketina çandî û bazirganî de, bi hezaran salan bere, ji Ewrûpa peştir bûn. Di sanayiya manîfaktur de jî ji Ewrûpa paştir nebûn. Pûxtiya (cewhera) gotinê (bi kurtasî), Tevgera Mihemedî dikarîbû bûbûya pêngaveke şayan(layîq)ê dîroka Rojhilata Navîn. Lê belê, eshabiyên korbûyî yên qebîleyan, dirûveke meylên faşist û netewperest ên roja me ya îro, weke ku Îbn-î Xaldûn di dema xwe de tehlîl kir, hîn di destpêka Îslamê de, ferz kirin û bi vî rengî çaxa navîn heba kirin. Sîstema şaristaniya navendî, ku li Rojhilata Navîn ket nava meyla ketine, li Ewrûpa, ji sedsala 15. Û pê ve, dîsa dest bi hilhatinê kir. Daneheva çanda dîringî û arişî ya nêzikî deh hezar salên ku piştî şoreşa çandî bihûrîn, pêngava xwe ya nû, di vê demê de, wê li vê erdnîgariyê pêk anîba.

Armanca min, bêhtir ji dîrokekê şaristaniya demokratîk di asta pêşnûmayekê de be jî, ceribandinek e derbarê pênaseya wê, ciyê wê, her wisa ka çî ye û pêwîst e erka wê ya dîrokî çawa bê ravekirin. Ez di wê baweriyê de me ku pêdiviya dîrokê, misoger bi vê ravekirinê heye. Nexwe, em ê qet nikaribin watedar bikin pêngavên ku ji wan re tê gotin ‘mûcîzewî’. Emê çawa karibin dîrokê têbigihîjin, eger em ji hev dernexin (analîz nekin) wan pêkhatiyên berxwedan, şer û yên weke komun, ku bi hezaran salan in di nava dorhêl(atmosfer)eke pir zengîn de têne pêşxistin li dijî yên xwe weke ‘xweda’îlan dikin, yên dixwazin dawî li nijadên wan binin, her wisa yên pîşeyên bêrûmet ên weke koletî, serfî, karkerî û pîrekî, li wan ferz dikin û yên hewl didin tevahiya nirxên wan ên dîringî û arişî talan bikin? Em çawa dikarin mirovahiya xwe nas bikin, eger em dîrokê tenegehîjin? Divê em van pirsan bikin û bersivên wan bidin, eger rêza me hebe ji jêvenegerên me yên civakî re, bi navê politîka weke aqil, exlaq û hunerê azadiyê. Ne bi dekhên (hileyên) teng ên çînî û ne jî bi eshabiyên qebîleyan, em nikarin ti pîrsgirêk çareser bikin. Eger em tevgerên mehşerî yên di xwezaya civakî de rû didin nekin sistem, her wisa sedem û encamên wan daneynin holê, emê nikaribin weke mirov heyînên xwe pênase bikin. Wê demê, wê jiyana me nikaribe wateya xwe bibîne. Bi pêşkêşiyên şebekeyan ve ku propagandaya wan di bin navê şaristanî de pir tê kirin, lê cewhera wan, bi rastî jî, ew e ku yekdestiya sermaye û desthilatîyê ji ser piştî civakê bidin hev, gengaz nîne ku dîrokekê watedar a mirovahiyê derkeve hole. Peyan (teşebus) a şaristaniya demokratîk a li ser civaka-dîrokî ku davî bîne li xapandina şebekeya kapîtalîst a bi navê ‘dawiya dîrokê’ û ‘tek cîhan’(çavkaniya xwê digire ji pêdivî û pêwîstiya, ne tenê ku cîhanên nû, bi qasî ku karibe xeyal bike û bihizire hene, lê)

Hîn bêtir rûxandina dîroka dogmatîzma Çaxa Navîn, ku mirov tine dike, vê carê dogmatîzmaya xirabtir ji wê, ya dîrokên dewlet-netewan mejîyan radest (teslîm) girtin. Dîrokên li ser netewan, ên ji eshabiyeyên qebîleyan hezar qat zêdetir şovenîst, her wisa li beramberî rastiyan korker in û wan tine dihesibînin, çolên nû yên mejî afirandin. Xwîn weke lehiyan, bes (sîrf) ji bo afirandin û piştrastkirina van dîrokên kerax, hatin herikandin. Pûtên netewperestî û dewlet-netew, ku ne ti tiştek in ji bilî puta herî paşverû, qira tevahiya mirovahiya roja me ya îro anîn. Bi zanîna ku civakên tew di demên ku ji vaan re tê gotin herî tarî de jî, nebûn xwediyên mejiyên ewqas req û çolbûyî û neketin nava van rewşan, ez lê dixebitim ku hinek hewldanan bikim.

Divê ez careke din diyar bikim: Rastî (heqîqet) tiştekî wisa ye ku nayê têgihîştin, eger xwezaya civakî neyê zanîn. Ez ti caran lê nabûrim (efû nakim) wê nêrîna reşbîn a li dîrokê, ku modernîteya kapîtalîst (wê) di min de afirand. Ji ber ku, eger em dîrokê nizanibin, ku mehşereke rastî a mirovahiyê ye, û em nebin exlaqî û politîk, weke (pêdiviya vê yekê) emê nikaribin xwe rizgar bikin ji ketina nava rewşeke herî bêrûmet û pispaye. Bi qasî ku tu karibî bibî dîrokî, ewqas tu bi rastiyê re yî. Û dîrok jî, ancax eger di wateya şaristaniya demokratîk de be, dikare bi راستiya civakî re pêwendî deyne.

Ezê hewl bidim, nêzikatiya li ser dîroka şaristaniya demokratîk li hemberî modernîzma kapîtalîst, ji ber girîngiya mijara wê, di beşa piştî vê de, bi awayê cûda pêşkêş bikim.

D- Hêmanên Şaristaniya Demokratîk

Dibe ku fêrkar be ronîkirina yekeyên komcivakan, di wergiriya civaka exlaqî û politîk de. Her wisa di hêla têgihîştina yekparetiyê de jî pêwîst e ku hêmanên cewazbûyî yên civakî, bêne pênasekirin. Yekparetî, dikare ancax di nava cewaziyan de wate bigire. Em nikarin bajêr, weke dewlet, hêmaneke şaristaniya demokratîk bihesibînin. Lê, yên bi keda xwe debara xwe dikin, her wisa zenaetkar, karker, bekar û yên xwedî her cûre pîşeyên azad(serbest), serbixwe jî vê, tevî ku bajarî ne jî, di wergiriya hêmana demokratîk de ne.

Emê mijarên bi vî rengî niqaş bikin.

a- Klan(an): Me bi kurtasî qala wana kiribû. Me diyar kiribû ku klan, weke şanikên dayîk(sereke) (kok) yên civakê, di serpêhati(macera)ya dirêj a jiyana cûreya mirov de, ji sedî 98ê temenê wê, digirin nava xwe. Jiyan bi rastî jî zor bû ji bo van komên ji 25-30 kesî, ku zimanê nîşanê bikar dianîn û debara xwe bi nêçîrvanî û komkeriyê dikirin. Pir zor bû ku nebûna êm ji lawirên kovî re û qûtên bijûndar peyde bikirana. Avhewa, carna pir sar dibû. Çar sedemên girîng ên qeşayî hatibû jiyîn. Pêwîst e mirov nebêje “dapîr û bapîrên me” û wan di pişt guhê xwe re bavêje. Eger hewldanên wan ên mezin nebûna, niha em jî nedibûn. Divê yekparetî, li vir lê wêre gerîn. Tevahiya mirovatiya me ya îroyîn, encama şerê (têkoşîn) ji bo kêferata jiyanê ya vana ye. Dîrok, ne tenê bi beşa wê ya nivîskî, dibe dîrok. Dîroka rasteqîn, eger em rewşa awayê xwe yê xwezaya civakî ya bi milyon salan berî niha, nedin ber çavan, nikare wateya xwe bibîne. Yekemîn awayê ku wê mirovahiyê bikira yek, belkî jî taybetmendiyên sereke yên civaka klan bûn. Me hewl da em klanê, weke awayê herî xwerû yê civaka exlaqî û polîtîk biwesfînin. Van komcivakan, ku hebûnên xwe hîn jî gelek qadan didomînin, di hemû hêmanên civakên pêşketî de jî, rola xwe ya şanika dayîk (sereke) berdewam dikin.

b- Malbat: Her çend klan bi xwe weke malbat neye wesfandin jî, nêzikî wê ye. Malbat, yekemîn sazî ye ku di nava klanê de cewaz bûye. Di bin otorîteya xerarşîk a bi serweriya zîlam de, ku piştî şoreşa gund û çandinî (nêzî salên 5000 B.Z) pêş ket, piştî ku demeke dirêj weke malbata dayîkane tê jiyîn, hat derbasbûn bû heyama malbata bavîksalarî. Rêveberî û zarok hatin hiştin bo kontrol (kontrol)a zîlamê mezin e malbatê. Xwedîtiya li ser jinê, bû bingeha yekemîn ramana mulkiyetê. Li pey vê, hat ketin bin koletiya zîlam. Di serdema şaristaniyê de, em rastî şeweyên fireh û demdirêj ên malbatên weke xanedaniyan, tên. Her wisa malbatên bêhtir basît ên gundî û zenaetkar jî her hebûne. Dewlet û desthilatî, zîlamê bavê di nava malbatê de, weke kopyayeke otorîteyên xwe, kirine xwedî rol. Bi vî rengî malbat hate dehfdan nava rewşa navgîna herî girîng a rewatiyê. Herdem rola çavkaniyê leyîst ji şebekeyên desthilatî û sermaye re, ji bo kole, serf û karker, kedkar, leşker û tevahî xizmetên din. Ji ber vê sedemê, girîngî hat dayîn bo malbatê û ew hate pîrozkirin. Şebekeyên kapîtalîst, tevî ku çavkaniya herî girîng a karê li ser jina di nava malbatê de pêk tînin, vê nuxaftine û bi vî rengî barekî lêk (zêde) li malbatê siwar kirine. Malbat, hema hema hatiye kirin sîgortaya pergalê û bi vî awayî hatiye mehkûmkirin bo jiyina heyama xwe ya herî kevneperest.

Rexneya li ser malbatê, girîng e. Dikare ancax li ser bingeha rexneyan, bibe hêmana serekî a civaka demokratîk. Eger, ne tene jin (femînîzm), lê di heman demê de, tevahiya malbat, weke şanika desthilatîyê, neye tehlîlkirin, wê îdeal û sepan (pêkanîn)a şaristaniya demokratîk, ji hêmana xwe ya herî girîng bêpar (mehrûm) bimîne. Malbat, ne saziyeke civakî ya wisa ku bê derbaskirin, lê dikare bê veguherandin. Divê îdeaya mulkiyet a li ser jin û zarokan, ku ji dema xerarşiyê maye, were terikandin û di tîkiliyên hevseran de tîkiliyên sermaye (her cûreya wê) û desthilatî rol nelîzin. Divê ew nêzikatiya ajoyî ya weke domandina zayendê, bê derbaskirin. Nêzikatiya herî îdeal ji bo pevretiya jin û zîlam, ew nêzikatî ye ku felsefeya azadî ya girêdayî civaka exlaqî û polîtîk, esas bigire. Malbat, ku di vê çarçoveyê de veguherînê bijî, wê bibe ewleyî (garantî)ya herî saxlem a civaka demokratîk û yek ji pêwendiyên bingeîn ên şaristaniya demokratîk. Bêhtir ji hevseritiya fermî, hevserîtiya xwezayî girîng e. Divê alî, herdem amade bin ku mafê jiyîna bi tenê, bipejîrînin. Nabe ku mirov di tîkiliyan de, weke koleyên û bi çavkorî, tevbigere. Eşkere ye ku wê malbat, di bin şaristaniya demokratîk de, veguherîna herî watedar bijî. Heya ku jin, ku bi hezaran salan e ji girambarî (rêzdarî)ya xwe pir tişt hunda kiriye, girambarî û hêza mezin bidest neke, wê nikaribin yekîneyên watedar ên malbatê pêşbikevin. Nikare girambarî (rêzdarî)ya malbata avabûyî li ser nezaniyê (cehaletê) hebe. Para ku, di ji nû ve avakirina şaristaniya demokratîk de, dikeve ser milên malbatê, girîng e.

c- Qebîle û Eşîret: Qebîle û eşîret ji hêmanên herî girîng ên civakî ne û pêş dikevin bêhtir di civaka çandinî û gund de, ku malbatan jî digirin nava xwe, heman ziman û çand dijî. Yekîneyên civakî yên pêwîst ji bo hilberîn û parastinê ne. Klan û malbat, dema di çareserkirina pîrsgirêkên hilberîn û ewlekariyê ku pêş ketina nebes mane, pêwîst dîtine ku xwe veguherînin awayê qebîleyan. Hêmanên dendik ên civakê ne, ku ne tene girêdana xwînê, lê hilberîn û ewlekariyê jî wan pêwîst dikin. Nûneriya kevneşopî bi hezaran salî dikin. Ragihîn (îlanbûyîn)a wan weke saziyên paşverû û ku pêwîst e bilezgerî bîne derbaskirin, yek ji nijad (kom)kujiyên herî mezin a modernîteya kapîtalîst e. Ji ber, heyra ku mirov di nava

yekîneyên qebîleyan de bimana, wê nekarîbûna wisa bi hêsanî bihatana karkerkirin û mêtin. Loma, hebûna qebîleyan, ji bo efendiyên koledar û feodal, bi yek gotinekê, wekhev bûn li gel dijamin. Wê qebîle nekarîbûna koletî, serftî û karkeriyê bi endamên xwe bidana kirin.

Qebîle xwedî jiyaneke nêzikî komunalîyê ne. Şewegirtinên civakê ne ku civaka exlaqî û politîk bi awayê herî xurt têde tê jiyîn. Xuyabûna wan herdem weke dijaminên bêman ên şaristaniyên klasîk, bi taybetmendiya wan civaka exlaqî û politîk ve girêdayî ye. Wekî din, gengaz nedibû ku bihatana fethkirin. Yan wê tune bibana, yan jî wê azad bimana. Lê, hatiye dîtin ku bi demê re çilvirîne. Yên hevxebratkar ên di nava wan de, weke li nava malbatan, din nava qebîleyan de jî, tim rolên neyînî leyîstine. Lê dîsa jî qebîle, ku koçberiya wan tim di rêza pêş de ye, yek ji hêzên rasteqîn ên avakar ên dîrokê ne. Kole, serf û karkeran, ti caran awayê berxwedana dîrokî, serhildêr û azade e qebîleyan nejiyane û bi giranî, bûne bendeyên herî dilsoz (ji bili îstîsnayên wan) ên efendiyan. Belkî jî li dîrokê, di şûna şerê çînî de, weke şerê qebîleyan ê berxwedanê, hatiba nêrîn, wê bi awayekî pir rasteqîntir nêzîkatî çêbûbûya. Ji şewşandinên herî girîng ên avakaren dîroka şaristaniyê ne ku rola qebîleyan biçûk tê dîtin, carna weke neyînî tê hesibandin û qet rol ji wan re nayê dayîn.

Eşîret, weke cûre federasyoneke komcivakên qebîleyan, zêdetir girîngiya wan hebûye. Hebûnên xwe, di rêjeya mezin de, li dijî êrîşên şaristaniyên koledar, bidest xistine. Pêdiviya yekbûn û berxwedanê, ji bo tune nebin, rêxistingeriya eşîretê zayandiye (afirandiye). Şewegirtina civakê ye, ku rêxistingeriyên wê yên leşkerî û politîk, bilez pêkhatine. Hêzeke ji ber xwe ve ya artêş û politîka ye. Yekîtiya mejî (zihnî) û rêxistinî esas e. Çand û paşerojeke dirêj a dîrokî bi xwe re diguhêzin. Di rewşa çavkaniya sereke ya çandên netewan de ne. Her wisa, mirov nikare tevkarîya wan jî ya li hilberînê, biçûk bibîne. Pêkhatiya wan a kolektîv a civakî, alîkariya berhemberî jî esas digire. (tê de) giyana (ruhê) komunal xurt e. Ji hêmanên avakar ên karakterê netewî ne. Lê, dema hevxebratkarî pêş bikeve, dibe ku zêdetir xeter bin. Tevî hemû hewldanên dîroknasên şaristaniyê, yên xistina wan ji ber çavan, ji hêzên bingeîn ên motora dîrokê ne. Eger berxwedana eşîretan a ji bo (di oxira) azadî, komunalîzm û kevneşopa demokratîk nebûna, wê mirovahî nekarîbûna xwe ji bûyîna girseyeke bende û kerîyan rizgar bikira. Bûyîna wan ji hêmanên herî bingeîn ên şaristaniya demokratîk, bi van taybetmendiyan wan ve girêdayîye.

Dîroka şaristaniya demokratîk, di rêjeya mezin de, dîroka qebîle û eşîretan a berxwedan, serhildan û helwestên wan ên pêdager (bîsrar) ên di jiyana civaka exlaqî û politîk de ye li hemberî êrîşên şaristaniyê, ji bo azadî demokrasi û wekhevî yên ku bi rastî rengên xwe didin civakan, dîsa pêkhatiyên qebîle û eşîretan in. Dewlet-netew, di giraniya komeke etnîkî de, tevahiya çandên eşîret û qebîleyan tefsiye kiriye û ev jî bûye tam nijad(kom)kujiyeke çandî. Vê nijadkujiya mezin a li hemberî civakê, her çend hinekî sist bûbe jî, hîn jî gef (tehdîd) a herî girîng e. Qebîle û eşîret, weke yekeyên avakar jî, dikarin rola serekîn bilizî di avabûna netewa demokratîk de, di şûna eşîret û qebîle, van sedem û wasfên xwe ve, ji hêmanên bingeînî (hîmî) yên şaristaniya demokratîk bêne hesibandin.

- d- Qewm û Netew: şewegirtina civakan di şaristaniya demokratîk de weke qewm û netew û jiyana wan cewaz e ji şaristaniya klasîk. Şaristaniyên fermî, qewm û netewan weke niçikekê xanedan û koma etnik a serwer, dikin têgîn. Qewm û netew tene kirin deyndarên minetdar bo xanedan û koma etnik a fermî û bi vî rengî tene kirin çîrok. Awayê civaka xwezayî, di nava dîrokekê gurivandî (derew) de, tê dapaçîn (tê bin doşekkirin). Bi qehremankirina kesen ku di nava xanedan û koma etnik a zal(hakîm) de tene derxistin rêza pêş, wer lê tê kirin ku bavên qewm û netewan tene afirandin. Gaveke beri û piştî wê, xwedakirin e. Dîrok, di wateyekê de, tê xebitin weke hunerê hilberandin vî bavkirinî (bapîrkirin) û xwedekirinî. Lê belê, rastî cewaz e. Xwezaya civakî, ku bi awayê qebîle û eşîretan pêş dikeve, herku zêdetir nişteci dibe û zimanê û çanda xwe pêş dixê, edî û nasnameya di cewhera xwe de ya civaka exlaqî û politîk didomîne, destpê dike ku weke qewm û netew şêwe bigire. Civak ji destpêkê ve di nasnameya qewm û netew de nazin (çênabin); lê pir zêdetir nêzî nasnameya qewmî di çaxa nawîn de û ya netewî di çaxa nêzîk de, bûne.

Qewm, wek cûre malzeme(kerese)yeke netew e. Tê dîtin ku, tevî çaxa nêzîk ve, bi du rêyan dibin netew. Dîsa, tê dîtin ku şaristaniya fermî eshabiyeta qewmî vediguherîne bo netewaperestîya nûjen (modern) û bi vî rengî hewl dide ku awayê nû yê dewlet, burjuwazî û bajêr weke netewa-dewletê diyar bike Komeke zal (hakîm) a etnikî, rola bingeîn a dendîkê dilîze. Nasnameya xwemalî (aîdî) wê, tê kirin malê hemûyê (temamê) netew. Heta qebîle, eşîret, qewm û netew, ku nasnameyên wan pir cewaz in, bi zorê tene neçarkirin ku di nava zimanê û çandê

vê koma etnîkî de bêne helandin. Ev e, ew rêya ku jê re tê gotin ‘netewkirina hovane/wehşî’. Komkujiya herî mezin a çandî ya dîrokê, bi vê nêzikatiya şaristaniya fermî, di nava tevahiya netewan de li ser hemû ziman û çandên bi hezaran qebîle, eşîret, qewm û netewan, hatiye meşandin. Di sere hêmanên ku pêwîst e weke pêkhatiyên dîrok û sistem ên şaristaniya demokratîk, li ser wan herî zêde were rawestîn, qewm û netewên bi vî rengî tên.

Netewbûna rêya duyemîn tê pêkanîn bi rêya veguherandina komên heman yan jî dirûv ên ziman û çand ên di wergiriya civaka exlaqî û polîtîk de bo civaka demokratîk, li ser bingeha siyaseta demokratîk. Tevahî qebîle, eşîret, qewm, heta malbat, di netewbûnê de, weke yekeya civaka exlaqî û polîtîk cî digirin.

Zenginiyên xwe yên zimanî, zarava (lehçe)jî û çandî vediguhêzînin netewa nû. Di netewa nû de misoger cî nîne ku komeke etnîk, mezhebek, baweriyek yan jî bîrdoziyekê mora xwe li serweriya xwe bide. Her wisa senteza herî zengîn e û ew e ku bi awayê herî dilxwaz were pêkanîn. Heta, tew gelek komên cewaz ên ziman û çandî jî, weke civakên demokratîk, dikarin bi navgîniya siyaseta demokratîk û bi awayê yekeya jorîn a hevpar a netewan, di nasnameya netewa netewan de bijîn. A guncav li gel xwezaya civakî jî, ev rê ye. Lê di rêbaza netewa-dewletê de, bi nêzikatiya modernîteya kapîtalîst, bi awayê razberbûyî di rêjeya mezin de ji civaka xwezayî, weke tek ziman, tek millet, tek welat, tek dewlet (a unîter), li şûna feraseta kevn a tek ol û xwedaperest, weke versiyona wê ya laîk, şêwe dide xwe û vê yekê jî di heman demê de dibe awayê nû yê şêweya dewletê ya yekdestiya sermaye û desthilatîyê. Netewa dewletê, wê rastiye derdibirre ku, di qonaxa veguherîna kapîtalîst a yekdestiya sermaye û desthilatî de, xwe ji serî heya lingan di nava singê civakê de bicîh dike, civakê dike mêtîngeh û wê di nava xwe de dihelîne. Ew şêwe ye ku diyardeya zêdetirîn desthilatî û zêdetirîn mêtînan tene pêkanîn. Her wisa tê wateya ku civak ji rehenda xwe ya exlaqî û polîtîk tê razberkirin û bi vî rengî tê razandin bo mirinê; takekes tê kurmorîkirin û bi vî awayî civaka faşîst a kerî tê avakirin. Di bin vê modêlê de, ku herî dijraberî xwezaya civakî ye, pêker (faktor)ên dîrokî û bîrdozî, her wisa pêkerên çînî, sermayeyî û desthilatî, yên kûr, rol dilîzin. Nijadkuji, weke encama kombûyî ya van pêkaran hatine pêkanîn.

Avabûn û kelijînên netewan, di sistema şaristaniya demokratîk de, dijejeh (panzehîr)ê yekdestiyên sermaye û desthilatî ye û rêya serekî ye ku mirat (nexweşî) a faşîzme û komkujiyan (girêya ûr- qansêrî/kanserolojîk a civakê), tevî sedemên wan ve, ji hole rake careke din, ahengiya xwezaya civakî bi karakterê şaristaniya demokratîk re, derdikeve pêşîya me.

e- Hêmanên Gund û Bajaran

Wateya gund û bajêr di perspektîva (paradîgmaya) şaristaniya demokratîk de diguhere. Çawa ku çandinî û sanayi di xwezaya civakê de du qadên hilberînê yên pêwîst ji bo hevdu ne; gund û bajêr jî du yekêyên niştecihiyê ne ku hevdu pêwîst dikin. Denge(hevsengî)yeke di navbera wan de heye, ku pêwîst e, teqez, were hêvîşandin. Dema ev denge were derbaskirin, rêya felaketa ekolojîk, dêw(azman)bûna çîn û dewletê û yekdestîbûna sermaye vedibe. Her wisa, bazirganî (bi rêya îstîsmarbûyîna cewaziya bûhayan/fiyetan) dikeve rêya ne-rewa. Ev xal girîng e: “erê/belê” ji bajêr re, lê “na” ji yekdestîbûyîna wî ya çîn-dewlet-sermaye re. Ji bo şîrovekirina dîrokê, di hêla pêşketina gund u bajaran de, divê van pîvang(krîter)an esas bêne girtin. Tam îroniyek e ku etîketa ‘şaristanî’ li sêmendîya bajêr-çîn-dewlet hatibe dayîn. Her wisa binavkirina komcivakên ku di xeta rastîn a xwezaya civakî de dijîn, weke ‘hov’û ‘barbar’, wekok(mîsal)a ku di dibêje: “min xwediyê malê girt”, tîne bîra mirovan. Barbarî û hovîtiya rastîn, talankirin û rûxandina xwezaya civakî ye, ku vê rewşê çavkaniya xwe ji peymanî sêmendî ya bajêr-çîn-dewlet û ji bajarê wê yê bi awayê yekbûyî, digire. Em careke din (di vê rewşa îronîk de) dikarin bi rengekî zelal girîngiya wê yekê bibînin ku serweriya bîrdozî rastiyan berevajî dike û wisa wan nîşan dide. Bîrdozî, di hêla ku mirov hem nêzî rastiye (heqîqetê) bike û hem jî jê dûr bixe, bi dirêjîya dîrokê girîngiya xwe domandiye û didomîne. Şaristaniya demokratîk, tevgera yekbûyî ya sêmendîya bajêr-çîn-dewlet, weke barbarîya rasteqîn dinirxîne, her wisa rawêj (ferz) dike ku yên li hemberî vê ne, derbirrîna civaka exlaqî û polîtîk a rasteqîn dikin û wana dike bîrdozî.

Civaka gund, weke yekemîn diyardeya niştecihiyê, girîng e. Pêwîstiya jêvenegar a jiyana ekolojîk e ku, di çaxa sanayî de, were nûkirin û berdeawmkirin. Gund, ne tene diyardeyeke fîzîkî ye, lê di heman demê de ji çavkaniyên bingeîn ên çandê ye. Ji yekeyên bingeîn ên civakê ye, mîna malbatê. Êrîşa bajêr, sanayî û burjuwazî weke çîn û dewlet, vê rastiye naguherîne. Wekî din, pir girîng e weke yekeya sepîn(pêkhatin)a herî guncav a civaka exlaqî û polîtîk. Bajêr jî girîng e, lê bi mercê ku, hem di hêla ku bi gund re ji nû ve were dengekirin, hem jî di wateya sazbarî de, veguherîna misoger têde bê çêkirin. Ji bo ku karibe were derxistin ji

bûyîna navenda çerxa mêtin û zordestiyê û karibe rol bilîze, weke rehendekî gihîştî ya pêşketina civakî, tene bi veguherana bikok, gengaz dibe. Xwedî wateyeke navendî ye di rizgariya civaka çaxa me de, ku were derxistin ji bûyîna ciyê mezinbûna qansêrî/kanserolojik a çîna navîn û sermaye, weke hem dewlet, hem jî burokasiyên hevpariyan(şîrketan). Bajar, bi awayên xwe yên heyî, bi wergirî û wateyên xwe ve, di şûna navendên sereke yên wisa de ne ku civakê (weke rûxîna ekolojîk û qiracivakê) bi rastî jî dimezêxin (diqedînin). Belgeyên herî saxlem in ku têkçûna şaristaniya klasîk îspat dikin. Roma tek bû û tevahiya çaxa destpêkê bû. Rûxîna wê jî tek bû û tevahiya çaxa destpêkê bû. Lê, bajarên roja me ya îro, weke navendên daqurtandina civakî (çolter û gund jî tê de), pîrrane û hema hema her tiştên civaka qansêr, kanserolojik in. Divê qet gûman neyê kirin ku heya mirov, weke civak, rizgar nebe ji van bajaran, ku ketine vê rewşê, wê bajar ew (wê/wî) ji bo bûyîna xwezaya civakî derxînin! Yekîtiya ahengdar a gund û bajaran di sistema şaristaniya demokratîk de, weke bîrdozî û pêkhateyî, xwedî girîngiya bingehîn e. Xwezaya civakî dikare, ancax li ser bingeha vê ahengiyê, heyîna xwe di bin ewlehiyê de bidomîne.

f- Hêmanên Heşmendî û Aborî: Hîma aborî ya şaristaniya demokratîk, di nava nakokiya berdewamî de ye li hemberî yekdestiyên sermaye yên avabûyî li ser nirxa-bermayî ya civakî. (şaristaniya demokratîk) Vekirî ye ji her cûre xebatên biserdestî yên pêşketina çandinî, bazirganî û sanayî re, bi mercê ku pêdiviyên civakî û hêmanên ekolojîk, ên bingehîn, bêne girtin ber çavan. Qezenca li derveyî kara yekdestiyê, weke rewşa dihesibîne. Ne li dijî bazarê ye; berevajî, ji ber dorhêla azad ku pêşkêş dike, aboriyeke rasteqîn a bazara serbest e. Rola pêşbirkbaz a afirîner a bazarê inkar nake. Yên ku li hemberî wan disekinin, rêbazên qezenca spekulatîv in. Di pîrsgirêka mulkiyetêde pîvan, berdarî ye. Rola yekdestî weke mulkî, herdem binakok e li hemberî berdariyê. Ne mulkiyetparêziya pirole ya takekesî û ne jî mulkiyetparîziya dewletê di wergiriya şaristaniya demokratîk de ne. Aborî di xwezay civakî de herdem bi awayê komcivakan hatiye meşandin. Ti tîkiliya yek takekes yan jî dewletê bi aboriyê re, ji bilî yekdestîperestiyê, nîne. Aboriyên ku takekes û dewlet li ser wan xwedî gotin bin, bi rengekî neçarî yan wê derbasî kare bibin, yan jî wê îflas bikin. Aborî herdem karê koman e. Qadeke demokratîk a rasteqîn a civaka exlaqî û polîtîk e. Aborî demokrasi ye. Demokrasi herî zêde ji bo aboriyê derbasdar e. Di vê wateyê de aborî nikare were şîrovekirin ne weke binesazî û ne jî weke seresazî. Bêhtir rasteqîn e ku, weke çalakiya herî bingehîn a demokratîk a civakê, were şîrovekirin.

Pir fikaredar in wan analizên li ser tîkiliya aborî, ku ji alî polîtîk-ekonomiya kapîtalîst û şîroveya Marksîst ve hatine razberkirin. Aborî ti cari nikare bibe çalakiya patron-karker. Ez bi xwe dûmendiya patron-karker dinirxînim bi awayê dizen aborî, weke çalakiya herî bingehîn a demokratîk a xwezaya civakî (eger em serdemên klan û qebîleyan jî tevî vê bikin, wê guncav be ku mirov jê re bêje xebata bingehîn a civaka exlaqî û polîtîk). Mabesta min ji karker, karkerê tawîzkar e, ku beşeke biçûk a nirxa tê dizin ji hejarên din ên civakê, bi taybetî ji keç û jinên malê yên bêmize (bêucet), di bin navê 'mize'de jê re tê dayîn. Çawa ku kole û serf bi giranî di şûna niçikên efendî û begên xwe de ne, karkerê tawîzkar jî herdem niçikê patronê xwe ye. Mercê sereke yê bûyîna civaka exlaqî û polîtîk e ku bigûman were nêrîn li kolebûn, serfbûn û karkerbûnê, li hember were derketin, her wisa çalakî û bîrdoziya wê li ser vê bingehê were pêşxistin. Çawa ku sêmendiya efendî-beg-patron ne şayanî pesnê ne, sêmendiya kole-ser-karker jî, di wateya niçikên vana de, ti caran nikarin, weke beşên baş ên civakî, bêne pîrozkirin. Helwesta herî rast ew e ku, wekê beşên ketî yên civakî, mirov dilê xwe bi rewşa wan bişewitîne û lê bixebite (hewl bide) ji bo di zûtirîn demê de bêne azadkirin.

Aborî, weke cewhera bingehîn, çalakiyeke civaka dîrokî ye. Ti takekes (weke efendî, beg, patron, kole, serf û karker) û dewlet nikarin bibin niyar(aktor)ên çalakiya aborî. Ji bo mînak, ti takekesek patron, beg, efendî, karker, gundî û bajarî nikare bisencîne (bide) bergîdana karê dayîktiyê, ku saziyeke herî dîrokî û civakî ye. Ji ber ku dayîktî, çalakiya herî zor û pêwîst a civakê, ango domandina jiyanê, destnîşan dike. Ez ne tene qala zayandina zarokan dikim. Ez di hêla berfireh de dinerim. Li dayîktî, weke çandeke her wisa weke diyardeyeke ku, bi dilê xwe ve, bi berdewamî di nava serhildanê de ye û weke kesa ku xwedî çalakiya dagirtî bi jîrî(zeka) ye. Ya rast jî ev e. Ey baş e ma bi kîjan aqil û wijdan digunce ku mirov kirariya (muameleya) kedkara bêmize (bêucet) bike li jinê, ku ewqas neçar (bêgav) e, çetîn(dijwar) e, livbaz e (biçalakî ye), dagirtî ye bi dil û aqil û di nava serhildana berdewamî de ye? Gelo, zanisteke civakî, ku van xwedayên çalakiya civakî û yên dirûvî vana, ku tew Marksîzm jî weke bîrdoziya herî kedkar, wan neanî bîra xwe, li derveyî mizyê dihêla û xulam (peya, noker)ê

patron li koşeyê serekîn dide rûniştandin, çawa dikare çareserîya xwe, weke ‘civakî’ (sosyal), pêşkêş bike? Aboriya Marksîst, bi awayekî fena (xirab), aboriyeke burjuva ye. Pêdiviya wê bi rexnedaneke mezin heye. Gerrîn li sosyalîzmê di qada berjewendiya burjuwazî de, bêyî dayîna rexnedana bi wêrekî, xizmeta herî hêja ya tevgera sed û pêncî salî (sosyalîzma pêkhatî) û hilweşîn (hem jî ji ber xwe ve) a wê de hate dîtin. Lenîn çiqasî jî rast diyar dikir, dema digot: “Rêya dojahê, bi kevirên niyet-baş raxistî ye!” Gelo, ew dikaribû hizirîba ku wê vê hevokê di çalakiya tehlîlê di beşa pêwendîdar de jî pêş bixim. Dibe ku mirov mijara aboriyê weke çalakiya sereke ya exlaqî û politîk a civaka dîrokî bihizire û, eger pêwîstî hebe, wê bike razberkirin û zanistekê. Lê eger politîk-ekonomiya bi navenda Ewrûpa weke zanist bê hizirîn, tê wateya ku reng e aqil, piştî mîtolojiya Sumer bibe dilê mîtolojiyeke duyemîn. Şoreşeke radikâl a zanistî, wê ji bo vê qadê jî rola jiyanî bilîze.

Divê em bi pêdagerî (îsrar) diyar bikin ku ti çalakiyek civakî bi qasî aboriyê bibe exlaqî û politîk. Bi vê wesfa xwe, nikare xwe rizgar bike ji girtina wate, weke mijara herî pêşdatir a siyaseta demokratîk. Sistema şaristaniya demokratîk, li ser aboriya civaka-dîrokî, ku hezar qat zêdetir pêwîst e ji bo tendurustiya civakê, soza ji bo şîroveya wê ya rast û şoreşeke rasteqîn, dide.

Hêmana heşmendî, ne wisa seresaziyeke dûrî aboriyê ye, bi qasî ku tê rawêj (texmîn) kirin. Ji xwe cûdayiyên dirûv ên bini û serî, pêvajoya ku mirov xwezaya civakî têbigihîje, zêdetir tevlihev dikin. Xwezaya civakî bi xwe heyînek e ku têde zekaya xwezayê ya herî kûr e. Hizirîna li hêmanên cûda yên heşmendî, dibe ku bêkêr (beredayî) bê dîtin. Lê ji ber ku zanist ji civaka-dîrokî hatiye qutkirin û hatiye xistin bin xizmeta şaristaniya fermî, her wisa hatiye daxistin asta rola çavkaniya herî berdar a hêzê ji bo desthilatîyê; vê yekê girîng dike ku heşmendî û pêkhatiya jiyanî şaristaniya demokratîk, di ber çavan re bê derbaskirin. Bi dirêjîya dîrokê, hatiye domandin çalakiya berdewamî ya helwesteke dijber û avakirina alternatîfê li hemberî heşmendî û pêkhatiya şaristaniya fermî, weke serweriya bîrdozî û zanista wê. Têkoşînên bîrdozî û tevgerên zanista alternatîv herdem her hebûne. Şaristaniyên klasîk bûne ew sistem ku pêşketina analîtîk a zekayê, herî zêde îstîsmar kirine. Ji bo dapêçîn (sergirtin) a rastiya xwe ya kedxwar (îstîsmarkar) pir sûd wergirtine ji her cûre sazgerîn (mekanîzma) ên hêma û sembolên xapînok, tirsnaq û ku mirov dikin xeyalperest. Rastiyên xwe yên daringî, di qadên mîtolojî, ol, felsefe û zanistperestî de, weke rastiyên gelemperî yên civakî pêşkêş kirine û xwestine tim belave bikin ku gerrîna li rastiyên dîtir, hewldaneke berredayî ye.

Vê îdeala ‘tekperest’, wê şopê di xwe de werdigire ku sermaye û yekdestî xwe weke ‘yekane rêya rast’, ferz dikin. Rengên xwezayê bi rengê gewr boyax kirine û bi vî awayî lê xebitîne îspat bikin kom dikin, weke sermayeya rewşenbîrî (entelektuel) bikar anîne û bi vî rengî serweriya xwe ya bîrdozî qet kêr nekirine. Sîstemên dibistan û perwerde hatine kirin şûnên ku têde şêwazên wan ên jiyanê bi mirovan didin jiber kirin. Zanîngehê, ne weke warê xunaftin (bişaftin) a rastiyê û nasnameya civakî, lê weke warê jêderkirin û înkare, bikar anîne. Naverok û pêkhatiya zanistê bibayex (îtîna) hatine rêkûpêkkirin ji bo ku rastiya civaka-dîrokî ya xwezaya civakî, di bin navê objektîvîzmê de bikin obje (obje) û wê (ew) ji rola subje (subje) derxînin. Sazgerîna di xetê sext a şaristanîperest de, weke rêsa û şêwe (form) yên îdeal ên gerdûnî hatine pêşkêşkirin.

Ahengiya şaristaniya demokratîk bi xwezaya civakî re, xwe di pêşketina mejî (zihîn) de jî dide teyîsandin. Mejiyê herî zarokwarî yê klanê jî tew di wê zanebûnê de bûn ku girêdana wan a zindî bi xwezayê re heye hêmayê ‘xwezaya mirî’, xiyamet û pêvekîrîneke heşmendiya şaristanî ye ku herku çûye ji xwezayê qut bûye. Dema em bidin ber çavan ku ew zindîtî û xwedatî ya ku çaxa finans a kûrewî (global) a roja me ya îro di ‘pere/dirav’ de dibîne, di ti çêbûneke din a xwezayê de nabîne, ya di mijara zindîtî û pîrozî ya di xwezayê de li pêş e, ne yekdestîperestiya roja me ya îro ye, lê rastiya klan e. Pêkhatiyên qebîle, eşîret, qewm û yên demokratîk ên netewî, bûne warên hebûna heşmendiyeke zindî. Zeka û pêkhatê, bi jiyanê re di nava pêwendiyê de ye. Zekaya analîtîk û hest, dikare ancax di sistema şaristaniya demokratîk de bigihîje yekîtiya xwe ya diyalektîkî. Heşmendiya şaristaniya demokratîk, ku bigûman dinere li pergala fermî yên dibistan, akademî û zanîngehan, bi dirêjîya dîrokê di warê pêş xistina alternatîvan de xwe nade paş. Meqam, dergah, ocax, terîqat, medrese, mezheb, manastir, tekya (tekke), mizgeft, dêr û perestgeh ên bêhejmar, ji sîstemên pêxemberiyê heya dibistanên filozofan û ji tesawûfê heya zanistên xwezayî, hatine pêşxistin. Tê dîtin ku awayê, ne yek-bend lê yê dubend, ê şaristaniyê di her qada xwezayê de xwe dide ‘xuyakirin. Pîrsgirêk ew e ku bêyî xwe fetisandina di nava pêkhatiya fermî ya yek-bend de, mirov karibe di seriyê dû-bend ê xwezaparêz de çareseriyê be û cewaziya jiyanî azad weke bijareyeke şaristaniya demokratîk pêş bixe.

g- Hêmanên Siyaseta Demokratîk û Parastina Cewherîn

Hêmanên şaristaniya demokratîk ên siyaset û ewlekarî di heyîna civaka exlaqî û polîtîk de rola bingehîn dilîzin. Dibe ku zêde were, kategoriyeke din a siyaseta demokratîk di feraseta civakê de, ku ew bi xwe ji xwe polîtîk e. Lê, di navbera herduyan de cewazî heye. Di civaka polîtîk de, dibe ku siyaseta demokratîk herdem neye sepanandin. Bi ser de, ya ku şaristaniya fermî bi dirêjîya dîrokê li civaka polîtîk ferz kiriye, bi piraniya raser de bi tevahî tune nabe, lê nikare xwe bike demokratîk. Çawa ku ji bo bihîstinê, ne bes e ku mirov herdem xwedî guh be, wekî din pêwîst dike ku mirov bijûndar (bisihet) be; bi şêweya dirûv, heyîna tevna polîtîk, nayê wateya ku herdem bi rengekî azad bixebite. Xebitîna bijûndar a tevnê, ancax girêdayî hebûna dorhêla demokratîk e.

Bi gelemperî mirov dikare bêje siyaseta demokratîk ji heyîna dorhêla demokratîk û pêkhateya siyaseta ya civaka polîtîk re. Siyaseta demokratîk, ne tene şêwazek e, lê yekparetiya saziyê derdibirre. Eger gelek sazîbûn ên mîna partî, kom, meclîs, medya, mîting û wekî vana nebin, pratîka siyaseta demokratîk pêş nakeve. Rola rastîn a saziyan gotubêj (gotûbêj) û girtina bîraran e. Eger di hemû karên hevbeş ên civakê de gotubêj û girtina bîraran nebin, jiyan nameşe; di encam de kaos yan jî dîktatorî çêdibin. Çarenûs (qeder) a civaka ne-demokratîk, tim wisa ye. Di navbera serîkên kaos û dîktatoriyê de hema her tene hejandin (daleqandin). Nikare were hizirîn ku di dorhêlên bi vî rengî de civaka exlaqî û polîtîk pêş bikeve. Wê demê, armanca pêşdatir a têkoşîna polîtîk, ango siyaseta demokratîk, ew e ku civaka demokratîk ava bibe û di vê çarçoveyê de karên hevbeş bi gotûbêj û biryarên bêne xistin rêya çareseriyê herî baş.

Armanca siyaseta ku ji erka xwe ya rasteqîn hatibe dûrxistin û di dorhêl û saziyên ku jê re tê gotin 'demokrasiya burjuwa' de be ew e ku berî her tiştî bibe desthilat. Desthilatî jî ji yekdestiyê girtina parê ye. Eşkere ye ku nabe ku armancên wisa yên siyaseta demokratîk hebin. Em bêjin ku di saziyên desthilatî (ji bo nimûne, hukûmet) de cî hat girtin, tew wê demê jî karê bingehîn, heman e. Ev kar, ne ew e ku ji yekdestiyê par bê rahiştin, lê ew e ku mirov karibe ji bo berjewendiyên jiyanî yên hevbeş ên civakê, biryaran bigire û sepanan bişopîne. Ne nêzîkatiyeke watedar e ku mirov bêje di demokrasiyên burjuwa de, weke rêsa, cî nayê girtin. Lê belê, pêwîst e mirov zanibe ku bi merdardî di nava wan de cî bigire.

Bêrêgezî herdem bi kêrî siyasethedariya sexte ya çîna serwer, tê.

Ti caran nikare bê paşçavkirin ku ji bo siyaseta demokratîk, bi rengekî têr baş, kadro, medya, rêxistingeriyên partîyan, rêxistinên civaka sîvîl, xebatên berdewamî yên perwerdeya civakê û propaganda, pêwîst dikin. Weke taybetmendiyên pêwîst ên siyaseta demokratîk, di warê encam girtin û serkeftinê de, mirov dikare vana rêz bike: nêzîkatiya rêzgir (hurmetkar) jî hemû cewaziyên civakê re; pêdiviya wekhevî û lihevhatinê li ser bingeha cewaziyên; şêwaz (usûl) a gotûbêjê û bi qasî wê, naveroka wê; wêrekiya siyasi; pêşikiya exlaqî; zalî (hakimiyet) li ser mijaran; zanyarî li ser dîrok û rojaneyîtiyê û nêzîkatiya yekparetî û zanistî.

Parastina cewherîn polîtîkaya ewlekarî ya civaka exlaqî û polîtîk e. Hîn rasttir, wesfa exlaqî û polîtîk a civaka ku nikaribe xwe biparêze, wateya xwe wenda dike. (Di rewşa wisa de) civak, yan dibe mêtîngeh û dihele û dirize; yan jî di berxwedanê de ye û dixwaze wesfa xwe ya exlaqî û polîtîk ji nû ve bidest bixe û wê bigihîne sazbarî (xebatbarî) yê. Parastina cewherîn, navê vê pêvajoyê ye. Civaka ku pêdagerî bike ku bibe ya xwe, her wisa mêtîngehbûn û her cûre rajêriyên yek-alî yên pêwîstker (ferzker) red bike, dikare vê helwesta xwe ancax bi derfet û sazî yên parastina cewherîn pêş bixe. Parastina cewherîn, ne tene li hemberî xeteriyên ku ji derve bînin, çêdibe. Her wisa her dem gengaz e ku di pêkhateyên navxweyî yên civakê de jî nakdû û rageşî hebin. Pêwîst e neyê jibîrîkirin ku civakên-dîrokî ji mêj ve ye biçin û bidesthilat in û wê hêz hebin ku bixwazin hîn demeke dirêj van taybetmendiyên xwe bihêvişînin (muhefeze bikin). Van hêzan, ji bo hêvişandina hebûnê xwe, wê bi hemû hêza xwe li ber xwe bidin. Lewre parastina cewherîn, weke daxwaziyeke belave ya civakî, wê demeke dirêj, di rojeva civakê de cîyekî girîng bigire. Hêza biryarê, eger bi hêza parastina cewherîn ve xurt nebe, nikare bi hêsanî were xistin meriyetê.

Bi ser de, di roja me ya îro de, em bi rastîyeke desthilatî re rûbirû ne, ku ne/tene ji derveyî civakê, lê ji hundirê wê ve jî xwe bidizî xistiye (niziliye) heya tevahiya çavikên wê. Jiyanî (heyatî) ye ku civak di tevahiya çavikên xwe yên guncav de komên dirûv ên parastina cewherîn ava bike. Civakên bêparastina cewherîn, ew civak in ku ji alî yekdestiyên sermaye û desthilatî ve hatine radest (teslîm) girtin û mêtîngehkirin. Her yekeya civakê, ji klan û qebîleyan heya eşîretan, ji qewm û netewan heya civatên olî û ji gundan heya bajarên, herdem pirsgrêkekê wê ya parastina cewherîn, bi dirêjîya dîrokê, hebûye. Yekdestiya sermaye û desthilatî di êrîşkariya gurê li pey nêçîrê de ye; yên bêpar (mehrûm) ji parastina cewherîn, weke keriyên pez, tarumar kiriye (dike) û bi qasî ku xwestiye, desteser kiriye. Merc (şert) e ku, di bûyîna civaka demokratîk û domandina hebûna xwe de, pêkhate û çalakbaziya parastina cewherîn, herî kêr di pîvana sînordarkirina êrîşên yekdestiyên sermaye û desthilatî de, bêne çekirin û di rewşa amade û sazbar (xebatbar) de bêne hêştin. Li gorî ku wê demeke dirêj bi emrazên sermaye û desthilatî re di nava hev de bê jiyîn, girîng e ku mirov nekeve nava du şaşitiyan: şaşitiya yekemîn ew e ku (mîna ku mirov kezêbê emanet

bike (raspêre) pisîkê.) mirov ewlekariya xwe ya cewherîn radestî (teslîmî) pergala yekdestîperest bike. Encamên rûxîner ên vê yekê, bi hezaran nimûneyan derketine holê. Şaşîtiya duyemîn ew e ku mirov hewl bide bibe emraza desthilatî, bi parolaya bûyîna yekser weke dewlet li hemberî dewletê. Ceribandînen sosyalîzma pêkhatî, olî vê mijarê de, bi tîra xwe ronakker in. Lewre parastîneke cewherîn a watedar û sazbar, wê bidomîne bûyîna xwe ya hêmaneke şaristaniya demokratîk, ku tê nîkaribe wê di dîrokê, roja me ya îro û pêşerojê de ji paşçav bike.

Bêgûman, mirov dikare, hêmanên şaristaniya demokratîk zêdetir pirr bike û rave bike. Lê ez di wê baweriyê de me ku, ji bo mijar karibe bê têgihîştin û girîngiya wê bê têgihîn, ev pêşkêşî bes e.

8- MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK LI HEMBERÎ MODERNÎTEYA KAPÎTALÎST
Rêbazên lêgerîna li rastiye yên zanistên civakî yên bi navenda Ewrûpa, li gorî pêdiviya cewhera xwe, serwerperet (hegemonîst) in. Rêyên alternatîv ên rastiye, bi du rêbazên bingeîn ve, hema hema ne-gengaz (bêîmkar) dikin. A yekemîn nêzîkatiya gerdûnewer a monîst (xweperest)e. Rastî (heqîqet) herdem tê daxistin 'yek'ê. Ya duyemîn, modêla dîmanewer a bêsinor e. Dema dibêje ku rastiyeke herkesî, li gorî xwe, heye; di cewher de hewl dide derbîbirre ku rastî nîne. Ev tiştekî wisa ye mîna ku mirov bêje her tişt guheriye, ji bo mirov îdea bike ku ti tişt neguheriye. Eşkere ye ku herdu rêbaz jî di daxistkariyê de dibin yek. Hem 'tekperestî'ya gerdûnewer û hem jî 'tekanîti'ya dîmanewer, bi daxistina rastiye bo 'tek'ê, karakterên xwe yên serwer bi êşkereyî dîtîyînin.

Bêgûman li pey van rêbazan yekdestîperestîya şaristaniyê heye. Bingeîn wan dirêj dibin heya heyn(serdem)ên ku keşîşên Sumerî 'En', weke xwedayê herî mezin, ava kirin. Sedema ku 'En' hate pîrozkirin, ji ber pêdiviya rewakirina xerarî û bajêr-çîn-dewlet ku hiltên, û serwerî (zalî) hegemonkirin (ez di hizirîna ku ji hema jêderkêne 'egemen' û 'hegemon') a wan li ser heşmendiya civakî ye. Yekemîn sedem a di felsefeya Yunanî de, weke nûvendî (îcad) ya herî mezin (feraseta Eflatûn û Arîsto ya xweda), tim jî heman çavkaniyê tê. Awayê ku 'En' di olên yek-xwedayî de xwe lê kirîşandiye (xwe lê pêçandiye), 'Allah'ê, ku xwedayê aleman e. 'El', ji jêderka 'Ellahî' tê. Di hilhatina Roma de, weke 'Jupiter' derdikeve pêşberî me. Mijarek e ku pîrî caran çavdêriya wê tê kirin ku hewl tê dayîn vana verin rewakirin, bi ev cûre tîgînên rewakirinê yên olî yan jî mîtolojîk, li ser her civaka ku rejîmên qralîtiya-xweda û yên împaratorî tîne avakirin. Hema hema di her rejîma tîgînan û hewldaneke ji bo serweriya bîrdozî, dixuyin (xuya dikin). Çimkî /ji ber ku, eger serweriyeke mejiyî ya bi vî rengî nebe, zor e ku van rejîman bibin mayînde.

Yekdestîperestîya kapîtalîst a Ewrûpa, dema di sedsala 16. De (weke navend û şêweyeke nû ya serwerî ya şaristaniyê) hilhat, bi êşkereyî pêdizanî ku, eger hewldaneke dirûv nebûya, wê nekarîbûya biserketiba. Pere û sermaye (şêweyeke sermaye ya cewaz ji sermayeya weke emraza çandinî, bazirganî û desthilatî bi xwe), ku di dîrokê de yekem car heya wê demê xwe di qelaştin û dalan(dehlîz)ên civakê de veşartibû, weke hêza serwer li ser civakê û pê re di tevahiya çavikên wê de, di rewşa hilhatinê de ye.

Lêgerînen nû yên rêbazê, yên Francis û Roger Bacon û René Descartes, ku ji teolojiya bi koka Xirîstyanî (lewre ji ya bikoka Sumer a Rojhilata Navîn) tên, bi vê pêngava daringî ya serwer ve ji nêz ve têkildar in, 'Rastî', ku weke hem rêbazî û hem jî naverokî, li pey wê ne, bi vê cûreya nû ya sermaye re, di dema hilhatina serweriyê de, hevpar e. Yekdestiya kapîtalîst herku xwe saxlem dike, serweriya wê ya bîrdozî jî bi vê ve di nava hev de xwe saxlem, her wisa xwe dike mayînde. Rêbaza nû, angî şoreşên felsefê û zanistî dikare ancax bi bandora veguherîner a vê mecra daringî ve raveya xwe ya zanistî bibîne. Bêgûman, eger mirov her tişt bi kapîtalîzmê ve girê bide, wê rê li ber koriye veke. Nêzîkatiyeke wisa wê bê wateya ku mirov were dek û dolaban û têkeve nava daxistkariya herî çor. Lê, dema girîngiya girêdana di navbera wan de were paşçavkirin, wê lêgerînen li rastiye seqet bimînin û di nava vegotinên metafîzîk de girîngiyên xwe hunda bikin.

Dema tîgîna 'modernîte' bê ravekirin, ta radeya dawî pêwîst û fêrkar e ku van çêbûnên rêbaz û rastî, bêne girtin ber çavan. Modernîte, ku weke tîgînên wateya 'çax', cûrbecûr in; li gorî serdeman cewazîti werdîgîrin. Gelek nimûneyên modernîteyan hene, ji modernîteya Sumer heya modernîteya Roma, heta yên beriya wan û piştî wan jî hene. Ma kî dikare inkar bike ku, ji dema demekê, modernîteya Roma, li tevahiya navenda şaristaniyê, bi xurûr(şanazî) dihat jiyîn. Ma em ji qeydên arkeolojîk di nava hûşû (bi dilpakî ji xwe ve çûyîn) de temaşe nakin û fêr nabin ku modernîteya Sumerîyan heta modernîteya Mezopotamyaya Jorîn ku beriya pêşîn ên wan e, di hêla zeman û wergirî de belkî jî nimûneyên herî pêşanîdar pêşkêş dikin? Gelo gengaz dibe ku vê modernîteyê were ravekirin, eger wate neye arastekirin li çanda wê ya daringî ya di wesfa şoreşane de?

Anthony Giddens, dema cewaziya modernîteya kapîtalîst ji tevahiya modernîteyên din datîne holê, di hêla ravekirina rastiye de biqismî tevkarî dike. Eşkere ye ku vê rewşa Anthony Giddens, weke kurê serwerîperestîya Îngilîz, dikare were têgihîştin. Weke deyneke û îbadetekê her rewşenbîrê hemdem e ji waletê xwe û dewlet-netew (xwedatiya nû) a xwe re, ku îdea bike ku yekta (yegane) ne. Fêrkar e ku (A. Giddens) modernîteya kapîtalîst li ser linga sêmendî (sêalî) dide rûniştandin. Gerçî (heçî) modernîteyê, weke kategoriyeke jorîn, ji kapîtalîzmê vediqetîne. Dema vê dike, helwesta ku dikeve navê, êşkere ye ku heşmendiya 'tekanîperest'ê, ku li ser rêbaza zanista civakî zal e. Naxwaze şans bide cûre modernîteyêke

ditir. Eger modernîte hebe, wê 'tek'be; di heman serdemê de du modernîte nabin! Vaye ev mijar, heşmendiya hevbeş e, ku li ser tevahiya bizav(ekol)ên zanistên civakî, bi rastên wan, çepên wan û orteyên wan ve, zal e. Tevahiya rewşenbîrên çep, di serî de jî K. Marks, ji tekîtiya modernîteyê, angî ji cûreya wê ya Ewropa, gûmann nedikirin. Beşên rewşenbîrên navîn û rast, angî rewşenbîrên liberal, bawer bûn ku gotina dawî ya rastiye ne (çiqaşî jî didirûve –dişibe- gotina 'Pêxemberê dawî' ya di Îslama Çaxa Navîn de!). Lê di heyama postmodernîte de gotinên cewaz nû destpê kirine xwe nîşandidin.

Bêgûman, rexneya Nietzsche ya li ser modernîteyê girîng e. Lê, rexneyên oldarî yên li ser modernîteyê, ancax di hêla modernîteyên xwe (çaxa kevn a mayî li pey çaxa nû) de wateya wan hene. Îdeaya Michel Foucault a dibêje ku modernîte bi mirina mirovan bi dawî bûye, li gel ku girîng e, ne bes e. Û sosyalîzma pêkhatî, bili (tevî) îdeayên xwe yên cewaz, ti caran weke pîrsgirêka ne teorîk û ne jî pratîk, ji xwe re nekir derd ku bibe modernîteyê cewaz. Dema derdorên fermî yên sosyalîzma pêkhatî pîrî caran îdea dikirin ku şaristaniyeke nû ne, mabesta wan pêrabûn (pêşveçûn) û hemberiya li her qadê bi kapîtalîzmê re bû. Hiziriyabûn ku ji kapîtalîzmê zêdetir nêzî qalib û spartekên bingeîn ên modernîteya kapîtalîst in (kapîtalîzma dewletê li şûna kapîtalîsta taybet, sanayîgerî/endustriyalîzm, dewlet-netew) û weke erkê sereke destnîşankiribûn ku bi rêya wana bikevin pêş. Ceribandinên sosyalîzma pêkhatî, di serî de jî ceribandinên Rûsya û Çîn, bi rastî jî dereng neman ku îspat bikin ku xwîna teze ya modernîteya kapîtalîst in. Armanca yekta ya tevahiya tevgerên rizgariya netewî ew bû ku di zûtirîn demê de modernîteya zal ku weke lûtkeya serkeftinê dixuye, biqefêlin/bigirin û bi vî rengî jiyan bextiyar/dilşad pêk bînin. Pevbestîna û pratîk wisa ye. Pîr hindik gûman ji vê tê kirin.

Lê di rastî de, dema, dema wergirî û awayê we, weke modernîteya zal a van çarsed salên dawî yê çaxên şaristaniya pênc hezar salî ye, her wisa we zor nebe ku bê dîtin û tehlîl kirin ku weke goşt û neynûk rajêrên (girêdayî) hevdu ne û ji xelekên guherde (ciyê, cûda) yên zincîre pêk tînin.

Tiştê ku ez, hem bi we berg(cîld)ê, hem jî bi wan herdu bergên berî vê, hewl didin bikim ew e ku ez vê ferasea li ser modernîteya bi 'tek' hilweşînim. Mabesta min ji hilweşînê ew e ku min hewl da îspat bikim ku alternatîva wê herdem pê re ye; her wisa tevî hewldanên çewsandin û dapaçînê xwe dide xuyakirin û, weke seriyê hember ê dubendiya diyalektîk, hebûna xwe bi hemû wergirî û awayên xwe ve didomîne. Şaristaniya demokratîk (şaristanî gerewa peyva 'çax' a bi Tirkî ye û tê wateya 'modernîte') dibe ku weke nav ne bes be û gelek rexne jê re pêwîst bikin. Lê dema min wesfa civakê ya 'civaka-dîrokî' (nêzîkatiya Fernand Braudel a di derbarê mijarê de cesaret dida mirov) digirt ber çavan, ne dilê min û ne jî mejiyê min qet nedikarin qayîl (razî) bibûna ku min wan tevgerên ji civaka klan heya komcivakên eşîret, qebîle, qewm, gund, civatên olî û wekî vana, ku hema hema dîrokê vediguhêzînin binav kiriba, di nava heman nêzîkatiyên şaristanîperest (bajêr-dewlet-çîn) de, 'barbar'yan jî 'paşvemaniya olî'yên basit. Piştî kum in têr baş têderanî (ferq kir) ku diyalektîk tim weke cemser(qutb)ên tineker naxebite, zor nebû ku ez tespît bikim ku şaristanî di pêşketina diyalektîkî ya civaka-dîrokê de, ku ne tineker e (dibe ku carcaran bibe lê bi daîmî nabe), ne pêvajoyeke 'tekperest'e, lê pêvajoyeke dubendî ye. Jê pê ve, hewl tê dayîn ku di van bergan de, tevî di mercên dijwar û pîr bêrapêçanî de jî be, were anîn ziman û weke ceribandinekê were pêşkêşkirin. Mijara ez pîr lê diheyirim û jê hêrs dibim ew e ku bê çima zanyarên civakî yên binavenda Ewropa, tevî ewqas rapêçanên xwe yên tirsnak, hewlnadîna ku vê dubendiya şaristaniyê weke du modernîteyên cewaz, bikin sistem.

Careke din em vegezin ser sê hemanên bingeîn ên têgîna 'modernîte' ya Anthony Giddens û em hewl bidin tehlîl bikin ka çi wate derdibirrin, her wisa em bersivên hember ên têgîna modernîteya demokratîk, ku li cemsera wê ya dijber e, analiz bikin.

A- Vegeztina Kapîtalîzm û Modernîte

Li gorî Anthony Giddens (bêgûman piraniya raser a zanyarên civakî yên binavenda Ewropa nêrînên dirûv parve dikin), kapîtalîzm di dîrokê de yekem car li Ewropa derketiye holê û di ti dema û ciyê dîrokê de rastî dirûvê wê nehatiye bûyîn. Kapîtalîzma qala wê tê kirin, kapîtalîzma Amsterdam-Holanda û London-Îngilistan e ku di sedsala 16. de weke navenda hêza serwerî hilhat. Para wê ya rastiye ew e ku Amsterdam û London, bi rastî jî jî vê sedsalê û pê ve serweriya navenda şaristaniya klasîk a cihanê dewr girtine. Dîroka cihanê belkî jî tenê di derbarê vê demê de xwedî wêje (lîteratur) ya herî berfireh e derbarê ka şemîna serwerî çawa pêk hatiye. Ne derfeta dubarekirinê û ne jî pêwîstî bi vê heye; ez bi bibîranînê qîma xwe tînim. Di bergên din de jî biqismî hatibû vegotin. Aliyên kêr û şaş ên vann pênasekirinan, bêhtir girîng in.

a- Îdeaya derbarê tekanetiya kapîtalîzmê de ne rast e. Min bi rengekî berfireh diyar kiribû ku yekemîn sermaye (kapîtal), di perestgeha (ziggûrat belkî jî yekemîn banka û karxane ye) keşîş a Sumer de hatiye pêkanîn. Girêdayî bi vê, em pîr hêsanî dikarin diyar bikin ku sêmendîya bajêr-çîn-dewlet, şewegirtina xwe ya weke yekemîn yekdestiya serwerî, deyndarê Sumeriyan in. Bi taybetî, piştî ku ez nêrînên Andre Gunder Frank û yên koma hevalên nêzî wî, yên li ser şaristaniya navendî û sistema cihanê; fêr bûm, rewşa mina îqna bûyîna ya di nêrînên min de zêdetir xurt bû. Wekî din, ez vê yeke bi pêdagerî diyar dikim: yekdestiya desthilatî jî, awayekî cewaz e

yekdestiya sermaye ye. Min wê girîngiyê kirpand ku yek ji çar tewir (cûre)ên serekîn ên danehevê ye. Yekemîn yekdestî di çandî de, ku berdariya wê hildihat, hatiye damezrandin. Her wisa ji ber sedema ku herêm, neçar dikir ku bazirganî pêş biketa yekdestiya bazirganî jî derfeta pêşketinê bidest xistibû. Wêkî din, yekemîn yekdestiya sanayî jî li ser zenaetkariya bajêr-perestgeh pêşketibû. Û rêveberiya bajêr weke leşkerî û rêveberî erk girtibû, lê li di şûna yekdestiya herî xurt a desthilatî de bû, ku bi sêmendîya yekemîn re di nava hevkarîya xurt de ye. Guherdebûyîna rêjeya hêzan, têkiliya serwerî neçar dikir. Dema ku pêşî, serweriya keşîşan bihêz e, wê vê rewşê birêzê biguhere. Bi kurtasî, hem yekdestî û hem karakterê serwerî, hîn di qonaxa damezranê de derbasdar in. Min hewl dabû ku pêşketina wan a dîrokî, di bergên berî vê de, bi awayê xelekên çor pêşkêş bikim. Wêkî din, tespîteke pir girîng jî, ya di derbarê yekdestiyên şaristanî de, ew e ku, di navbera xwe de çiqas zêde şer bikin jî, ew taybetmendîya wan heye ku li hemberî derve (hêzên şaristaniya demokratîk), bi hev re û weke dîrokî jî, mîna xelekên zincîrekê tevbigerin. Ti şaristanî, bêyî mirasa ya beriya xwe, nedikarî derbiketa holê. Ez qala sistema şaristaniya navendî dikim; nexwe ez qala Çînê û Înkayan nakim.

Her wisa min hewl dabû ku çîroka pêkhatina xeleka şaristaniya Ewropa, bi dirêjî vebêjim. Min bi girîngî, têkiliya wê ya bi şaristaniya Rojhilat re (heta bi neolîtîkê re) û rola ragir (hilgir) Venedîkê ya di nirxa zêdetirî sê sed salan de, diyar kiribû. Hêmana herî girîng, ku karibe were îdeakirin derbarê tekanetiya şaristanî (di wateya ‘modernîte’ de ye) ya piştî sedsala 16. a li Ewropa, wesfa wê ya pere û sermaye ye, ku zêdetir pêşkêşî ye. Bêgûman yekdestiya pere-sermaye biser ketiye ku yekemîn yekdestiya xwe ya serwer, ji vê sedsalê û pê ve li Ewropa ava bike. Divê wateyê de, gengaz e qala tekanetiya wê û bêhempatiya wê, were kirin. Lê êşkere ye ku ne gengaz e ku were diyarkirin ku niştimanadayîk a pere û sermaye Ewropa ye û dîroka wê jî ev dem e. Yekemîn têkber (eşya)ên dirûvî pere, tew gelek beriya şaristaniyê bûn. Pisporek li ser çaxa yekemîn hemraman (hemfikir)in ku obsîdyen û dargên giranbûha (biqîmet) hîn jî di nava civakên komuna seretayî (hoveber) de rola dirûv dilîzin. Yê têkildar bi mijarê re (hema hema kes nîne) ku nizanibe ku yekemîn çapa pere, bi awayê pereyên zêrîn ên Kreuzus bûn li Qraltiya Lîdyâ, ku di sedsala 7. B.Z de li rojhilatê Ege hat avakirin. Mirov dikare ji bo daneheva pere û sermaye jî heman mijaran diyar bike. Danehev kevneşopeke pir kevn e. Têkber (eşya) û madenên giranbûha di vê wateyê de bi dirêjîya dîrokê hatine berhevkirin. Qeydên arkeolojîk di vê mijarê de gelek nimûneyan pêşkêş dikin. Gotina “ewqas zengîn bi qasî Karûn”, vê rastiye tîne ziman. Ti tişt nikare bikaranîna pere-sermaye ya bi armanca kare, bi qasî Karûnê Asûr (wateyên wê yên yekbûyî hene, weke pere, bazirganî, bazar û embar (depo) ya berhevan), bi rengekî resen û dîlkêş (cazîb) rave bike. Gelek bajarên Rojhilatî hene ku, bi hezaran salan berî Venedîk, Amsterdam û Londonê, bûne cî û warên pere û sermaye.

Ya ku di pere û sermayeya Ewropa de tekane ye, ew e ku dest bi hilhatinê kiriye û yekem car serweriya xwe damezrandiye. Karl Marks, ev cûre serweriya sermayeyê û lîdîna wê ya mora xwe li modernîteyê, weke roleke erênî û pêşverû dinirxîne. I. Wallastein, dema ku vê serweriye didirûvîne (dişibîne) şêrê derketî ji qefesê, pêwîst dibîne ku rola wê ya erênî bi girîngî diyar bike. Heta, dema ku sedemên wê yên derketina holê, bi lewazbûyîna dêrê û qraltiyan ve, her wisa bi dagirî (vegirî)ya li Rojhilat a Moxol ve girê dide, weke ku (berê) li xwe mikur were ku bi pirsnişanên mezin re rûbirû ye. Di encam de, digihîje wê xalê ku vê yekê ji bo dîrokê, bijareyeke qet ne baş e. Vê derê ne ew cî ye ku mirov yekûn (bilanço) a bixof a serweriya çarsed salî ya pere-sermaye, dubare bike. Bi tenê dema hejmara mirovên ku di şeran de mirinê û birîndar bûne, her wisa hejmar û demajoya şeran; encamên rûxîner ên aloziyên aborî; rêjeyên bêkarî û hejarbûnê û ya herî girîng jî, kerset(felaket)ên ekolojîk li para vê (yekûnê) were nivîsandin, wê zor nebe ku mirov rawêj (texmîn) bike ka em bi serweriyeke çawa re rûbirû ne.

- b- Îdeaya ku kêmkî û şaş e, yekaneitiya modernîteya spartî bi kapîtalîzmê ye. Ev îdeaya zanista civakî ya binavenda Ewropa, pir berfireh û dorpeçker e. Ne kêmtir e ji çaxên din ên beriya xwe, ku weke sistema-cîhanê hebûna xwe û dorpeçkeriya xwe, weke ‘dawiya dîrokê’ û ‘gotina dawî’ ya rastiye (heqîqetê), dike ebedî. Heta bi îdeaya xwe ya zanistîtiyê, pir zêdetir misoger e. Serweriya bîrdozî ya lîberal, tevli yekdestiyên xwe yên medya ve, ji bo ku vê îdeayê bike rastiya hevbeş a tevahiya mirovahiyê, weke çaxa di nava çaxê (çaxa medya û înfomatîk) de di şûneke awarte de hewldanan pêş dixê. Dema girîngî dide ku rastiye, weke naverok û şêwe, di nava rehenda wê ya dîrokî de pêşkêş bike, xwe nade paş ku futurolojiyeke (zanista pêşerojê) qut ji paşerojê û roja îro, ava bike. Felaket ‘nihaperest’ e. Dîrûşma “ya niha bijî, jê pê ve vala ye”, wek baweriyeke bingeîn tê bikaranîn. Neolîberalîzm, ku ew bi feraseteke eklektîk ji tevahiya qalibên raman û bîrdozî yên kevn û nû çekiriye weke beyterê (xirabtirê) beyteran, hewayî dawî ya Roma tîne bîra mirov. Herse ‘S’-spor, seks û senaet (huner)-mezintirîn heyama xwe ya bîrdozîbûnê dijîn. Rehenda olî

li hemûyên wan hatiye arastekirin. Di roja me ya îro de pir zor e ku mirov olekê duyemîn a efyonkar a ji şahiya fûtbolê ya di stadyûmekê de bibîne. Di sanayiya huner (senaet)de jî pêşketinên dirûv têne jiyîn. Navajoyeke herî bingeîn a xwezayî weke zayendîtî jî tew hatiye veguherandin bo sanayiya seksê. Bandora efyonkar a sekse, herî kêr bi qasî yên spor û senaet (huner)ê, hatiye olîkirin. Dibe ku bêhtir guncav be ku mirov ji vê sêmendiyê re bêje şahiyên olî yên modernîteyê ye. Her çiqas xwe weke dij-nûjerî (anti-modern) pêşkêş dike jî(dîsa wisa ye).

Eger bi kûranî lê bê nêrîn, wê bê têgihîştin ku modernîteya bi mora kapîtalîzmê, cûreya herî bixwenebawer e. Dîtina wê ya pêwîstî bi ewqas eklektîzmê, vê rastiye îspat dike. Postmodernîzm, her çend weke berhema vê bixwenebaweriyê derket holê, nekarî bibe alternatîva modernîteyê. Tenê dixwest pencereyekê veke ji wan derdorên rewşenbîr re, ku ji modernîteyê bêzar (acis) bûbûn. Di şûneke wisa de ye ku, weke şêwaza jiyane, heya qirika xwe noqî modernîteya kapîtalîst bûye. Mirov dikare mînakê herî balkêş a vê yekê di Adorno yê filozof de bibîne. Adorno, dema digot “jiyana şaş bi awayê rast nayê jiyîn”, modernîteyê bi rengekî pir wecîz rave dikir. Li di warê pêşkêşkirina ya alternatîv de, sifir bû. Ji ber vê yekê bertek (reaksiyon) a mezin a ciwantiya şoreşger rakîşandibû ser xwe. Neoliberalîzm, di rastî de, dixwest bibe cîlayekê nû ji modernîteyê re, ku cîlawa wê jêcûye lê belê, çiqas pêvekirin (veserkirin) û nûbûnan bike jî, wisa hêsan nabe ku nakokiyên çaxa yekdestiya finans a kûrewî (global) binuxêve (dapaçe) û sistêmê rizgar bike.

Andre Gunder Frank, dema cî û girîngiya şaristaniya Ewropa di pêvajoya şaristaniya pênc hezar salî de destnîşan kiriye, ji bili nêzikî rastiye bûye. Lê, weke ew bi xwe jî kêmasiya wê hîs dike, ji bilî çend giştîkirinan, nikare çareserî yan jî alternatîvê pêşkêş bike. Hîn rasttir hêviya xwe dihêvişîne (diparêze). Di gel ku Formula wî ya ‘yekîtî di nava cewazî de’ ya di nava şaristaniya klasîk de, rast e, lê giştîkirineke pirole ye. Ti rave (daxuyanî) pêşkêş nake derbarê ka wê çawa were xistin jiyane. Û şaştiya wî, hêviya wî ya ku pê re ye derbarê wê yekê de ku dibe ku jiyane modern ên baştir û cewaztir di nava sistêmê de (di teorî û pratîkê de) çêbibin. I. Wallerstein di vê mijarê de erênî û radîkal e; baweriya wî qet bi çareserîya di nava sistêmê de naye. Bêacisbûn, dubare dike ku aloziya tê jiyîn, sistêmî û pêkhateyî ye; her wisa pêşniyar dike ku mirov bi çar destan hembêz bike wan erken rewşenbîrî (entelektuel), exlaqî û polîtîk, ku wan bi rengekî pir rast destnîşan dike. Kêmasiya wî ew e ku nikare çareseriyên wergir pêşkêş bike bo pîrsa ‘gelo, kîjan sistêm?’ Di vê mijarê de rexnedaneke jidîl (samîmî) jî pêşkêş dike. Dibêje “Me hemûyan, di perestgeha pîroz a burjuwazî de, heman şerbetê vexwar!”. Wekî din, ji ber vê sedemê, tîrsa xwe ya ji xezêba xwedayan (di wateya xazeyî /mecazî de) tîne ziman. Tiştên ku pêwîst e xeylî (gelek) wane (ders) ji wan bêne derxistin dibêje, ki tîne ziman ka sermayeya rewşenbîrî (entelektuel) çiqas girêdayî modernîteya kapîtalîst e û qutbûna radîkal a ji wê çiqas zor û dijwar e.

Rewşa min, dikare bêhtir bi bêjeya “suda (feydeya) revê, ji ecele re nîne”, wateya xwe bibîne. Ez ji ‘modernîteya kapîtalîst’ direvîyam. Lê vê yekê têrê nedikir ku ez ji destê wê rizgar bibim. Lewre, di şûna ku ez di destê wê de bimirim, min pir zêdetir rasteqîn û biwêrekî dît ku ez alternatîva wê biciribînim. Bi vî awayî, ne min weke Nietzsche qîma xwe pê anî ku ez rast bejim; ne ez weke Michel Foucault razî bûm ku mirîna xwe (weke mirovahî) ragihînim (îlan bikim); ne min mîna Adorno, weke qedeperest û xeydok, got “Divê mirov xwe radigire li hemberî ya ku tê sere mirov” her wisa ne jî min weke Andre Gunder Frank bes dît ku ez xwe bispêrim (bipenihim) dirûşma gerîna li “yekîtî di nava cewazî de”. Heta ne jî min weke I. Wallerstein bawer kir ku sêmendîya erkên rewşenbîrî (entelektuel), exlaqî (etîk) û siyasî (polîtîk) jî bes be. Bêgûman ceribandina min tevkarî û werekiya girîng girtiye ji van mirovên raman û fezîletê. Lê, ya destnîşankar, ew e ku gotina “Jiyana şaş bi awayekî rast nayê jiyîn”, ji bo min nikare were kirin mijara gotinê. Ji ber ku ti jiyana min li gorî vê gotinê, tinebûye. Ez pir beziyam, lê ne hêza min û ne jî baweriya min tere nekirin ku ez xwe bigihînim jiyana nûjen (modern) a kapîtalîzmê. Lê, ya hîn sojer (sofîner)tir gotina wî mirovî ku di min de serî hilda, ku digot “me nefroşe, tu li her çi bigerî, di xwe de bidoze/bibîne.” Ez serhildanên xwe dinivîsînim.

Dibe ku were gotin û pîrskirin: Gelo tu dikarî çi bikî bi hêzên modernîteyê û sêmendiyên wê, ku ev pênc hezar sal in ti mejî (zihîn) û giyan(rih) nehêştine ku rayên xwe bernedabin nava wan û di van çarsed salên xwe yên dawî de jî, ti nîrxên civakê nehêştine ku, ji derveyî wê, ji nava wê, ji hewayê jîngehê heya bin erdê, dest neavêtibin wan, wan ew nekiribin meta, wan nefrotibin û nekirîbin; her wisa, ku xwe ji pergalên Nemrûd û Fîrewn milyon car zêdetir bihêz kirine? Bêgûman ez pîrsê bi vê awayî şaş dipîrsim. Ango ez, bi şêwaza ku modernîte dixwaze, dipîrsim.

Armanca min ew e ku ez nîşan bidim ku her tiştên ku rê li ber vê pîrsê û pevbestîna li pey wê vedikin, di nirxeke di wateya erênî de hiç-ne ti tişteke de ne.

Ez modernîteya demokratîk, ne vedibîrum (keşf dikim)9 û ne jî wê nûvedidim (îcad dikim). Tevî ku, di mijara ji nû ve avakirinê de, yên ezê bejim hebin jî, ez zêde girîngî nadimê. Hîn rasttir, mijara ku girîng e, li ciyekî dîtir e. Ew jî li vir e û ev e:

şaristaniya demokratîk, ji dema çêbûna şaristaniya fermî û vir ve, bi awayê dubendî, heye. Ya ku ez hewl didim bikim, ew e ku bi awayekî serobero jî be, ez nirxa ku heq kiriye bidime vê şeweya şaristaniyê (şaristaniya demokratîk a nefermî, nav ne girîng e), ku li her cîyê (mekanê) û her dema (zemanê) şaristaniya fermî de heye; her wisa ez rave (daxuyanî)yên balkêş ên di rehendên wê yên serekî de pêş bixim, û pênasê û pênasayan bikim derbarê ka çî ye, bi şeweyên xweyên bingehîn ên heşmendî ve û bi civaka xwe ya bî awayê pêkhate û jiyanê ve.

Ti aliyê wê yê ku neye têgihîştin nîne ku li her cîyê ku destê şaristanî lêketiye (modernîteyên cewaz ên çaxan), ya ku tê îdeakirin ku tekanî ye, û li her dema ku heyn(dewr)a wê têde bihûriye, dijberekê wê, weke pêdiviya diyalektîkî, were destnîşankirin. Berevajî; ya nayê têgihîştin ew e ku ka çima vê beramberiya (gerewa) herî xwezayî ya rêbaza diyalektîk, bi dirêjîya dîrokê, weke sîstem, nehatiye manidar (watedar)kirin û zarvekirin. (dema ewqas şaristanî, ji Sumer heya Misir û Harappa û ji Çîn û Hindê heya Roma, çêbûne). Ma wê ti bertek (reaksiyon), raman û pêkhateyên dijber ên qebîle, eşîret û civatên olî yên bêhejmar nebin ku, hatine tengezarkirin, hatine kolekirin, her wisa ji Sehreya Mezin heya çolên Asya Navîn û ji Sîbîrya heya Erebaştanê herikîne (çoşiyane) weke lehiyê û serî hildane? Gelo, dikare gengaz bibe ku vê yeke neyê hizirîn? Ma qey wê ti deng, bertek (reaksiyon) û pêkhateyên dijber ên komcivakên çandinî û gund nebin, dema ku tevahiye şaristaniyan bi dirêjîya deh hezar salan xwedî kirin? Gelo ev dikeve aqilê û însafa mirov? Ma wê gelen kedkar bêdeng bimînin û şukur li qedera xwe bikin, dema ku ji alî serwerên bajaran ve, ku bi hezaran sal in wan ava kirine, bi her cûre zordestî û mêtinê ve rûbirû têne heştin? Gelo, ev gengaz dibe?

Mirov dikare derbarê bi hezaran qadan û serdeman de bi hezaran pirsan bike. Û bersivên wan jî hene. Tiştê nîne, ew e ku ka çima sîstematîkekê şaristanî (avakirina raman, teorî) ya honandî (pêkhatî) ji van bersivan, nekariye were avakirin. Pêkhateyên dijber (helwesta civaka exlaqî û polîtîk) jî hene. Tiştê/a tîne, ew e ku ew pêwendî (eleqe) ya hatiye nişandan bo bi hezaran zordaran (despot), împaratoran û yekdestiyên sermaye û desthilatî, nehatiye nişandan bo awayê helwesta herî bingehîn a xwezaya civakî, angû bo rewş û pêşketina civaka exlaqî û polîtîk.

Wê di derbarê her awayên tevahiya xelîfe, sultan mîr, şêx, şehînsah û fermandarên şaristaniya Îslam de, ku em wê pir baş dinasin, çîrok heya detay(berfirehî)ên herî zirav bêne vegotin; lê, wê terîqet û mezheb, her wisa berxwedan, bêrî û bawerî yên mumînên ku li sê parzemînan vebelav bûne, yan bi şayanî (layîqî) neyên dîrokîkirin, yan jî wê bêne şewşandin (paşewajkirin) û çîrokkirin.

Eşkere ye ku li vê derê pevçûn û dubendiya nav-şaristanî heye. Lê, dema ku aliyekî bi pesn û fortên bêsînor hatiye pîrozkirin, aliyê hember hatiye noqandin (xistin) bine erdê. Tew di jiyana xwe de jî ez bûm şahîd. Min çavdêrî kir li Kurdê Elevî, Kurdê Sûnî û Kurdê Êzîdî. Divê ez êşkere bejim kum in wê şaristaniya di Kurdên Elevî û Êzîdî de, ku ji hezaran salan û vir ve paliye (herikiye) û hatiye, (ji şaristaniya dijber pir zêdetir exlaqî û polîtîk dît). Lê, bêje û gotinên şaristaniya klasîk, di derbarê Elewî û Êzîdîyan de bi reşkirinên ku nayên devê mirov ve dagirtî ne. Helbet, li vê derê mabefta min hemûyan di şehîne (kefe) ya şaristaniyê de medeniyeta demokratîk e. Mirov dikare nimûneyên vê li her cî û dem nişan bide. Lê ez bawer im, di hêla ravekirina armanca me de, têrê dike.

Divê ez diyar bikim ku girîng e di derbarê modernîteyê de mijareke din jî were ravekirin. Têgîna ‘modernîteya kapîtalîst’ di wateyekê de ne rast e. Divê bê diqetkirin ku ez vê têgînê bi rengekî mercedar bikar tînim. Çawa ku fikareya têgîna ‘civaka kapîtalîst’ a weke nediyarî û dapaçîn (nixumandin)a rastiyê, heye; ji wê zêdetir hene. Modernîte, di wateya gelemperî de, şewaza jiyana civakî ya çaxekê ye. Tevahiya hêmanên teknîk, zanîst, huner, siyaset û moda digire nava xwê, ku weke çanda daringî û arişî mora xwe li heyamekê didin. Di vê wateyê de, wê bibe şaşîtiyeke mezin ku mirov modernîteyê bike malê kapîtalîzmê. Heta dijberî kapîtalîzmê ye, ku bi gelek hêmanên xwe ve, weke piraniya raser, yekdestiyek e. Çawa ku civaka exlaqî û polîtîk, ku şewaza bingehîn a jiyana xwezaya civakî ye, dijbere şaristanî bi gelemperî û şaristaniya kapîtalîst bi taybetî ye, di modernîteyê de jî helwesteke dirûv, mijara gotinê ye. Civaka nûjen (modern), ne civaka kapîtalîst e. Wê demê, gelo çim amin têgîna ‘modernîteya kapîtalîst’ bikar anî? Ji ber ku yekdestiya kapîtalîst, tevli hevpeymanerên xwe yên serwer ve, dixwaze mora xwe hem li civakê û hem jî li modernîteya wê bide, ku weke şewaza jiyanê ya wê demê tê pejirandin. Hewldanên pir bisîstem (bi navgîniyên perwerde, padîgan (leşkergeh), cîyên îbadetê û medya) tevli hevpeymanerên xwe yên bîrdozî, siyasî û leşkerî ve pêş dixwe, mîna ku afirîner û avakêrê şewaza jiyana çaxê ew bi xwe be. Heşmendiyeke serwer, mîna ya/yê ku ya/yê wê nîne weke ku ya/yê wê be, diafirîne. Eger hewldanên wê ya propagandayê di vê hêlê de biserketibe, tê wateya ku mora xwe li civakê, yan jî li modernîteyê daye.

Anthony Giddens, dema kapîtalîzmê weke linga herî girîng a modernîteyê dihesibîne, belkî jî pê nizane (ne di wê ferqê de ye) ku dikeve nava dubendiyekê.

Pirsa ku pêwîst e were kirin ew e ku ka kîjan ji wan a din dizayîne yan jî destnîşan dike. Nikare bê hizirîn ku modernîte kapîtalîzmê bizayîne; weke çaxa xweser a xwezaya civakî tê jiyîn. Lê weke bajêr-çîn-dewlet, piştî ku yekdestiyên zordestî û mêtinê çêdibin, dixwazin mora xwe li şewaza jiyanê ya wê demê bidin û wê bikin malê xwe. Pêwîst e bê pejirandin ku di vê rewşê de bi piranî bi ser dikevin. A ku bûye û domiye, serkeftina vê propagandayê ye. Çaxêke pir qirase hatiye kirin malê heramzadeyan. Dema têngîna 'modernîteya kapîtalîst' tê bikaranîn, pêwîst e vê merca me herdem were girtin berçavan. Lê belê, xwezaya civakî ti caran bi temamî kapîtalîzmê, yan jî şewaza heyînê û renga tam ê yekdestiyeke dîtir, weke nasnameyên xwe napejirîne. Xwezayên civakî, weke xwebûnan û weke teorîk jî, nikarin veguherin bo şaxê yekdestiyeke zordestî û mêtinê. Çawa ku me îspat kir ku nikare kapîtalîzma xwerû çêbe, her wisa pêkhatina şaristaniya xwerû jî gengaz e nîne. Eger kes hebe ku bêje belê 'gengaz e' wê demê pêwîst e mirov bipirse: Gelo, sêmendiya bajêr-çîn-dewlet, eger civaka ku bê mêtin û rêvebirin nebe, wê çawa karibin weke bijî? Her wisa, weke herî basît wê jiyanên xwe yên daringî çawa bidomînin? Lê, vana mora xwe li xwezaya civakî ya demê didin û dikarin kedxwariyê lê bikin (wê îstîsmar bikin). Dema Ewrûpa bibe mijara gotinê, em nikarin Ronasansê, Reformê û Ronakbîriyê bikin malê kapîtalîzmê. Afirînerên wan ti caran pere-sermayedar û desthilatî nebûne. Lê herdem xwestine ku bi hêza pere û desthilatîyê mora xwe li wan bidin. Ji ber ku baş dizanin ku, eger vê yekê biser bixin, wê pir zêdetir pere û desthilatî bidest bixin.

Her wisa civak jî, ku weke dijber, hedefa pere-sermaye û desthilatîyan e, dikare mora xwe li şewaza jiyanê ya çaxê bide. Gelek rê û nimûneyên vê yekê jî hene. Xwebûna xwezaya civakî jî di bingeş de meylêda vî milî ye. Civak, wêke piraniya raser, dij-kapîtalîst e. Ji ber ku mêtin û zordariya yekdestiya sermayeyê bi rengekî rojane dijî. Ciwantî, jin, bekar, gelen mêtîngeh, gelek civatên olî û her komcivaka ku derbara xwe bi keda xwe bike, ku vana girseya hîmî (serekî) ya civaka-dîrokî (demos) ne, ew beş in ku di bingeş de rengên xwe didin şewaz û modernîte ya jiyanê ya çaxê. Em ji van hemû beşan û dirûvên vana re, da ku hêsanî çêbe, dibêjin 'gel' (demos). Demokrasî bi xwe dibe navê xwe rêvebirina van beşan. Têgînên 'civaka demokratîk' û 'modernîteya demokratîk', ku, her çend têngînên polîtîk in, ji ber ku qad û beşên ku digirin nava wergiriya xwe, girseya hîmî ya civakê pêktînin, ew têngîn in ku nêzîkî rastiye û cewherê ne. Ji ber vê yekê, divê bi feraset were pêşwazîkirin ku ez wan timî (pirî caran) bikar tînim. Dema ez dibêjim 'modernîteya demokratîk', mabesta min ev rastî ye. Wê demê modernîteya tekanî ya bi şewaza A.Giddens, hem jî têngîna modernîte ya bi/mora kapîtalîzmê, têngînên pir nediyar in û potansiya wan a ku şaşîtiyan di xwe de wergirin, pir mezin e. Yên ku rengê modernîteyekê diyar bikin, astên îdea, pêkhate, têkoşîn û serkeftin ên cemseren dijber in. Mirov ji wan re bêje ku bi tevahî kapîtalîst in, yan jî demokratîk in, wê bibe daxistineke çorsane û korane. Ji xwe peyva 'tevahî', dema civak bibe mijara gotinê, pêwîst dike ku pir bidîqet were bikaranîn. Ji ber ku xwezaya civakî girîft (tevlîhev) e û ti caran bi tevahî denk nabe li gel tiştekî û rengekî. Divê neyê jibîrkirin ku nakokî, cewaziyê pêwîst dike. Cewazî jî wateya jiyanê ye. Kêliya ku nakokî, angî cewazîbûn bisekine, tê wateya ku jiyan jî qediyaye. Tew mirin jî wateyeke dîtir dernabirre, ji bilî îspatbûyîna jiyanê. Gelo em dikarin bihizirin ku jiyanek, ku mirina wê qet tunebe, ji bo mînak mehkûma bêdawîtiyê be, wê tiştekî çawa bixof (tîrsnak) be? Ya rast, jiyanek wisa, wê bibûna êşkenceyekê mezin. Gerrîna tim li dirûvî (hempatî)yê, eger bi armanca pelixandina dijberên xwe be, wê bibe înkarkirina jiyanê. Hewldana faşîzmê, angî modernîteya kapîtalîst a tesfîyekirina tevahiya cewaziyên civakî û daxistina wan bo tek rengekî, ji bilî moda (di mînakî moda de, hunera herî xapînokî ji bo veşartina dîberiya jiyanê ya kapîtalîzmê li hemberî êşkenceya dirûvîbûnê), mînakên din ên selmîner ên dîberiya wê ya jiyanê ne.

Weke encam, dema ku modernîte, ku têngîneke nediyar e, wana wesfandin, diyarbûniyên wergirî û demajo girîng in. Tekanîkirina wê, şaşîtiyên mezin di xwe de werdigirin. Dema weke hemdemîtî û rojaneyîtî ya şaristaniyê bê pênasekirin, hêla wê ya civakî, bijartinên bidîqet pêwîst dike. Kêmasî û şaşîtiyên mezin ên bi vî rengî yên zanistên civakî bala mirov dîkşînin. Em dikarin vê yekê ancax girêdayî bi hêza pere û zordestî ya yekdestiyên sermaye û desthilatîyê rave bikin. Wekî ku zanist desthilatîyê û desthilatî jî zanistê dizayîne berevajî wê jî rast e. Lê, tevî vê yekê, xwezaya civakî, weke girseya xwe ya hîmî (serekî), di çaxa serwerî ya kapîtalîst de demokratîk e. Lewre, nikare were hizirîn ku modernîte, weke şewaza jiyanê ya çaxê, nebe demokratîk. Demokratîkbûna modernîteyê, weke qebareya (hecma) civakî, ji kapîtalîst û hevxeatkarên modernîteyê qatbiqat raser (serdest)tir e. Ji bo têngîhînê, tenê bes e ku em zanibin bi rengekî rast bihizirin.

B- Rehenda Modernîteyê ya Sanayigerî (Endustriyalîzm) û Modernîteya Demokratîk Rastiye e ku çaxa me (şewaza jiyanê me ya nûjen/modern) di rehendên mîslê nedîtî de rajêrî (girêdayî) sanayiyê ye. Her wisa nikare were înkarkirin ku şoreşa sanayî ya

sedsala 19. Duyemîn şoreşa mezin a civakî ye, ku piştî şoreşa çandinî pêk hatiye. Ew îdeaya ku sanayîbûn nederûvî (bêhempatî)yeke modernîteya me ye jî, eynî weke di daneheva sermaye de nitrana (çirçiran) e. Pêngavên sanayîgerî bi hejmareke zêde di xwezaya civakî de bi giştî û di civaka çandinî ya neolîtîk de bi taybetî, her wisa di civakên serdema şaristanî de, belkî di eyara sedsala 19. de nebin jî, hatine pêkanîn. Ji ber ku tevahî pêşketinên teknîkî, wek cûreyek pêngavên sanayî ne, pêşketin berdewamî ye. Û, yên di serdemên pêngavan de pêk tên, hilpekînen wesfîyan ne. Mirov dikare bi hezaran nûvedanên sanayî bijmêre, her wekî yekemîn sanayiyên dîzik û xilik, desdar, tevî (dezgehên raçandinê), tekêl, gîsn, çakûç-sindan (ê goşkaran), bivir, kêr, şûr, aş, papîrûs, kaxiz, amûrên cûrbecûr ên madenî û wekî vana. Lê, bêgotûbêj e ku şoreşa herî mezin a sanayî di destpêkên sedsala 19. de di bin serokatiya Îngilistanê de pêngaveke mezin avêtiye. Vê yekê, di gel ku cewaziyeke girîng a modernîteyê heye, tekanîtiya wê misoger nake, lê tene cewaziya wê nîşan dide.

Derbaseya ji sanayî (endustrî) bo sanayîgerî (endustriyalîzm) yê rewşeke hîn cewaztir e. Sanayîgerî tê wateya ku sanayî naveroka bîrdozî wergirtiye. Sanayîgerî, ku li hemberî çandinî û gund pêşket û wekî din zenaetkariya kevneşopî ya bajêr girt hemberî xwe, di pêşketina xwe ya ber bi roja me ya îro ve, sedema di serî de felaketên ekolojîk tevahiya merezî (nexweşî)yan e. Elbet, sanayîgerî bîrdoziya yekdestiyên sermaye ye. Dema ku di dawiyên sedsala 18. de teng bûn wan qadên bikaranîna pere-sermaye (bi awayên xwe yên kevneşopî), ku di destên wan de gihîştibû mêjer (mîqdar)ên mezin, berê xwe dan sanayî, vê yekê çavkaniya xwe ji wê meyla zagona karê girtiye ku pêşî li daketina rêjeyên kare bigirin û heta wan hîn zêdetir bilind bikin. Bi taybetî sanayiya raçandinê wisa ye. Dema ku hilberîna mekanîk, bi çavkaniyên nû yên enerjî û (komir, hilm/dûkel/bûxar-elektrîk) re gihîşt hevdu, hilberîn ku peqînekê çêkir, rêjeyên karê ji nîşka ve bilind kir mezintirîn astê. Her wisa diyardeya dewlet-netew û hemberî (reqabet) ya tund a di navbera wan de, bi van rêjeyên nû yên karê ve pêwendîdar in. Sanayîbûn, ango endustriyalîzm ket pêşîya her tiştî. Ew bi xwe bû baweriya herî pîroz a dewlet-netewê. Ev pêşbîr, bêyî wendakirina ti tiştî ji lezariya xwe, heya roja me ya îro berdewam dike. Yeqîn (qenaet) a hevbeş e ku encamên wê ji niha ve gihîştine rehendên bixof. Ne tenê rûxînen ekolojîk di wateya teng de, di heman demê de nijadkujiyên bikoktir û berfirehtir ên çandî û fizîkî; her wisa şerên bi qasî ku nikaribe bi ti serdemên dîrokê re bêne berawirkirin, rehendên kûrewî (global), herêmî û navçeyî wergirtine; dîsa civak ku bi rêbazên bîrdozî-metafizîk û pîrkirinên desthilatîyê ji nasnameya xwe ya exlaqî û polîtîk hatiye qutkirin; lewre komkujiyên qirên civakê; vana hemû ji nêz ve girêdayî meyl yan jî ola sanayîgeriyê ne. Zanist û teknîk, ku ji alî sanayî ve tene bikaranîn, bi qasî ku nikaribe bi ti serdemên dîrokê ve were berawirkirin, naverokekê bîrdozî wergirtine.

Sanayîgerî weke nederûvî (bêhempatî) ya modernîteyê, gefa herî mezin pêk tîne hem li nava singê û hem jî li pêşîya civakê. Sanayîgerî (endustriyalîzm) di şûna pêkera herî bingeşîn de ye di meyla aşûtbûna desthilatîyan de, ku çandinî û gundan dirûxînin bajaran weke qansêr (qanser) mezin dîkin, civakê bi tevahî digirin bin raçavî û kontrolê û ti çavikên wê nehêştine ku xwe bernedabin nava wan. Dewlet-netew, weke forma bingeşîn a serweriya desthilatî û bîrdozî ya sanayîgerî, di van hemû pêvajoyan de rola serekîn dilîze.

Mirovahî weke xwezaya civakî, ji mêj ve ketiye bin gefa rasteqîn a mehşerî ya vê sanayîgeriyê, weke nederûviya modernîteyê. Felaketên ku serê xwe derxistine, fişekên nîşanê yên vê xeteriyê ne. Di vê de, arzuya ji bo berhevbûn û mezinbûna berdewamî ya sermaye, ku jê re tê gotin 'zagona karê' pîr êşkere ye ka çiqas wekhev e li gel dijberiya civakê. Ferzkirin li xwezaya civakê tim zagona danehevê, qira-civakê bi xwe ye. Nijadkujiyên dargî û çandî, bûne yekemîn gavên vê pêvajoyê. Encameke hevbeş a her zanyar alê biaqil û hînekî xwedî wîjdan e, ku digihîjê, ku, eger tevdir nayêne girtin, mirovahî ripirast (rasterast) diçe mehşerê. Lewre, sanayîgerî, ku weke ne dirûviya modernîteyê, tekaniya duyemîn e, tevî kapîtalîzmê ve ku 'cêwiya wê ya Siyam'e, ne tenê qîma xwe nahînin bi lêdana mora xwe li modernîteyê; her wisa ne tenê bi navgîniya modernîtê dibin sedema aloziyên aborî, di heman demê de di tevahiya tevî û hêmanên jiyanî yên civakî de di qansêrbûna wê de rola serekîn dilîzin.

Tam di vê xalê û wergiriyê de şûna modernîteya demokratîk a di heyîna civakî de bi hemû zelalî û pêwîstiya xwe derdikeve holê. Civak; yan wê, bêza xwe ya biçar nalan bo mehşerê bidomîne; yan jî wê, bi pêngava xwe ya hembêzkirin, pîrozkirin û ji nû ve avakirina modernîteya demokratîk ve, bêje "rawest e!". Maliyetên gevizîna li naverastê, her roja ku diçe, weke aşûtê mezin dibin.

Van tespîtan nabêjin ku sanayî bi tevahî neyînî ye; lê, bal dikşînin ser felaketa sanayîgeriya li pey karê. Sanayî jî, eynî weke di tîkiliya aqilê analîtîk de, eger di rasterêya (bi sûda) civaka exlaqî û polîtîk de were bikaranîn, dikare mirov bibe jiyana weke bihûştê. Mirov dikare diyar bike ku pêngaveke sanayî, ku bi ekolojî û çandinî re dest bidin hev, tevahiya ne tene wê pîrsgirêkên herî bingeşîn ên aborî çareser bike, her wisa wê karibe tevahiya bandorên din ên duyemîn (kêlek) ên pîrsgirêkan veguherîne bo erênîtiyê. Ne zor e ku mirov rawêj bike ku, eger tenê xurdekariya maşîna (erebe)jan

raweste, wê di gelek qadan de, ji petrolê heya rêyên guhastinê û ji qirêjîya jîngehê heya biyolojiya mirovan, encamên di wesfa şoreşê de bizin (çêbibin). Heta, dema bê girtin ber çavan ku, eger sanayîgeriya deryayî bi vê lezayîyê biçê wê ti xêr ji derya û bejayîyê nemîne, wê baştir bê têgihîştin ku sînardarkirineke misoger a amyar (wesafî)an, çiqas girîngiya jiyanî di xwe de werdigire. Helbet cîyê lêkolîna berfireh a encamên guherînên bikok ên ku çêbin ji ber sînardarkirinên ku bêne danîn li ser sanayîgeriya di warêbi hezaran şaxan de, di serî de sanayîgeriya nuklear, sanayîya çandî jî tê de, van risteyan nînin. Tenê balkişandina ser vê û tegihîna rehendên wê yên şoreşane/jî tew girîngiya mijarê radixe ber çavan.

Ji bo rawestandina zagona karê, elbet çalakbaziya mezin a civakî jê re pêwîst dike. Ji ber ku ajoya serekîn û hêmana arastekar a modernîteya demokratîk ne kar e, di girîngiya jiyanî de ye ku ew bibe bijareya herî guncav a şaristaniyê. Endîşeya serekîn a sistema civaka exlaqî û politîk, ku xwe naspêre sistema çîn-sermaye û kare ew e ku nasnameya xwe azad bihêle û ji bo vê, amûrên xwe yên siyaseta demokratîk bike jiyanî. Lîberalîzm, ku bengiya bêsînora qezenc û kare datîne pêşîya takekes, bi vê armancê bi berdewamî mizgîniya modernîteya kapîtalîst û endustriyalîst weke yekane şêwaza jiyanê, dide. Pêwîst dibîne, weke cûreyek olên çaxa yekemîn; ku sistemê bihomîne (pîroz teqdîr bike). Sanayîgeriya çandî, şêweyeke nû ya sînorînas a vê homandin (pîrozkirin)ê ye. Têkoşîna aborî ya çînî û tevgerên ekolojîk û femînîst bi serê xwe, dikarin her cûre şerên desthilatî û we modernîteya ku ewqas rehendên dêwane wergirtiye, bi modernîteyeke alternatîf rawestînin. Van çarsed salên serwerîperestîya kapîtalîst, vê rastîyê têr baş rave dikin.

Pêwîst nake mirov bibe zanyarekî/e mezin a/ê civakî ji bo tenê mirov têbigihîje ku sedema hilweşîna sosyalîzma pêkhatî jî ew bû ku nekarî modernîteyeke alternatîf pêş bixista. Em pir hêsanî dikarin rawêj bikin ku eger sosyalîzma pêkhatî tew ji sanayîgeriyê re jî çareserî anîba, wê karîbûya raresiya xwe hêvişandiba (parastiba). eger komên serekîn ên dijber/muxalîf (utopyageran, anarşîstan, rizgarvanên netewî, ekolojîstan û tevgerên femînîst), di serî de jî yên di xeta sosyalîzma pêkhatî de, ji bo qezenckirina şerê modernîte, ku serwerîperestîya kapîtalîst li pey wê dibeze û ji bo mora xwe lê bide her tiştên xwe datîne holê, karîbûna ji bo têkoşînên xwe yên modernîte, herî kêr rastoreyekê (xetekê) di teorî û pratîkê de dabana rûniştandin, diyar e wê dîmena modernîteya îroyîn a cihanê pir cewaztir bûbûna. xala tek û hevbeş ku têde wenda kirine, ew e ku pîrsa “Gelo, kîjan modernîte?” nepirsîne û ji bo bersivê, bi hev re nebeziyane li pey xetêke sistematîk a teorîk û pratîk; her wisa xirab (eyb) nedîtine ku heya qirika xwe bijîn wê şêweya jiyanê, ku kapîtalîzm û endustriyalîzm bi awayekî perçiqîner pêşkêşîya wê dikin. li gel we û ya herî girîng ew e ku piştî pejiyîna netewperestîya-dewlet weke formeke serekîn a şêweya jiyanê, li şûna rexnekirina wê weke hêmaneke modernîte, elbet wê nediyar û zor be ku dozeke serekîn a maxalefet bi giştî û muxalefet a çep bi taybetî, xuyanîti wergire. mijareke ku ez lê diheymim, di derbarê vê dirûsmê de ye: “Cîhaneke dîtir, gengaz e”.

Pêşkêşbûyîna vê dirûsmê, mîna ku nûvedan (keşf) a, peyamek yan jî heşmendiyeke girîng be, heyret (matî, şaşwazî, metel) a min hîn bêhtir zêde dike. Dema ku li naverastê pîrsgirêkên modernîte, weke dêwekê ku nakeve xîrar (çuwal) derketine holê; dema ku sistem ji her aliyê xwe ve av girtiye û dihilhile (weke pelikên masiyan dikermite); her wisa dema ku bin û ser erdê serî hildidin, dozîn (vedîtin, keşf) a wisa, bi mirov ‘pî’ dide gotin. Ma qey wê ji mirov pîrs nekin û nebêjin; dema ku modernîteya zala heyî (modernîteya ku kapîtalîzm û endustriyalîzm mora xwe lê dane) bi hemû pîrsgirêk û harîtiyên xwe ve (ya qala wê tê kirin, şêwaza jiyanê ye) li naverastê ye, ma tu yê bi kîjan alternatîfa xwe û qîma xwe bi rexneya xwe nebîni di tevahiya hêmanên serekîn de û bibî bersiv, her wisa karibî bibî bersiv?

Oî, felsefê û dokrînên exlaqî, her wisa tevahiya pîrzaniyên di dîrokê de, ji bo ku bibne bersiv bo pîrsgirêkên modernîte yên li serdemên xwe de, hatine pêşxistin. Dikare bê gotûbêj kirin bê ka têrê kirine yan na. Lê ya girîng ew e ku hewldan bi navê civaka exlaqî û politîk qet ne kêr bûne. Modernîteya demokratîk, dema di ronahiya tevahiya van ezmûnan de, modernîteya kapîtalîst tevî pîrsgirêkên wê yên xweser ve, bi tehlîl û bersivên berfireh pêşwazî bike, ancax wê demê dikare wate derbîbirre. Dîrok û rojaneyîti, berevajiyê tê rawêj (texmîn) kirin, ne meydana zalî (serwerî) ya teqez a hêzên şaristaniyê ye. Dîrok bi propaganda barkirî ye derbarê ku wisa ye. Çawa ku her dîroka hatiye nivîsandin ne rastî ye, her wisa her tiştê ku zanista civakî jî ji bo modernîteya roja me ya îro dibêje ne rastî ye; lê di rêjeya mezin de retorîka şaşwazkirin, korkirin û dogmakirina serweriya bîrdozî ye. Siyaseta demokratîk ne tenê bi wateya teng amûrek e ku civaka politîk dike erkdar; di heman demê de çalakiya wê ye ku civaka-dîrokî bi hemû aliyên wê rave dike. Ravekirina modernîteya kapîtalîst û endustriyalîst bi rêya siyaseta demokratîk, tenê dema ku bi rastîyê (heqîqetê) re bibe yekpare, wê demê de hêza mezin a biryar û çalakî ya civaka exlaqî û politîk derbikeve holê. Wê demê, dê pîrsa “Gelo jiyanêke hemdem û modernîteyeke çawa?”, bi şayanî bersiva xwe bibîne. Ezmûna çarsed salên dawî ya serweriya kapîtalîst îspat dike ku ti rêbazên dîtir bersivên têr û yên mirov bibne serkeftinê, hilneberandinê. Modernîteya demokratîk, bi sepanên xwe yên îdeayan, ji vê ezmûna dîrokî re bersiva xurt e.

C- Dewlet-Netew, Modernîte û Konfederalîzma Demokratîk

Dewlet-netew, weke bêberdewamiya sêyemîn û herî girîng a modernîteyê, şewê (form) ya herî bingeîn a navgînî ya çalakî ya kapîtalîzm a fethîkirin û mêtîngehkirina civakê ye. Dema lîberalîzm xwe weke bitûnî (yekperesî) ya armancan (civaka îdeayan) pêşkêş dike, dewlet-netew jî weke şewê (form) ya bingeîn a desthilatî wateya xwe dibîne. Feth û mêtîngehkirina herî berfireha civakê li hundir û derve, ku di dîrokê de rûbirû maye, eger forma dewlet-netew nebe, nikarin bêne pêkanîn. Dîsa, mijara ku zanistên civakî li ser wê herî zêde kerkirin, averêkirin (ji rê derxistin) û loda dogmayan pêş dixê, dewlet-netew e. Hîn jî zor e ku mirov bêje ku tehlîke berfireh a dewletê hatibe kirin. Marksîstekî tew mîna Lenîn jî; dema berê xwe da avakirina yek ji şoreşên herî mezin ên civakî yê dîrokê nekarî biserketa ku tehlîlîkirina ‘pirsgirêka desthilatî û dewlet’, ji linga dewlet-netew rizgar bikira. Serketinê li milekî bihêlin, tevî hemû rexneyan, nikare xwe bide alî ku tew veguherandina Sovyetan, ku rêxistîngeriya civaka demokratîk e, bo dewlet-netew, weke saxlemkirina şoreşa binirxîne. Dewlet-netewa Çîn, ku di roja îro de xizmeta herî mezin pêşkêşî kapîtalîzm cihanê dike, nîmûneya dêwane ya heman nêzîkatîyê ye.

Nêzîkatîya Anthony Giddens a di derbarê tekanetîya dewlet-netew de, tevî ku para rastiye di xwe de werdigire, di hêla girêdana wê ya zincîran e bi yekdestiyên desthilatî re yên lodane (kumulatîv) yên dîrokî de, vegotineke pir nebes e. Ezê li vir dubare nekim, ji ber min hewl dabû ku dewlet-netewê di bergên berî vê de bi berfirehî pênasê bikim. Lê, bi rêya ronîkirina vê mijarê di hêlên cewaz de û bi diyarkirina encamên ku pêwîst e jê bêne derxistin, ezê vegotinê bihez bikim.

Berî her tiştî divê netew-dewlet weke mezintirîn şeweya (forma azamî) desthilatîyê were hizirîn. Ti şeweya dewletê, bi qasî dewlet-netew (wê rasttir be ku jê re bê gotin ‘netew-dewletê’), ne di kapasîteya desthilatî de ye. Sedema herî bingeîn a vê yekê ew e ku beşa jorîn a çîna navîn, di rêjeya zêdebuyî de, bi pêvajoya yekdestîbûnê ve tê girêdan. Pêwîst e mirov qet ji heşê xwe dernexe ku dewlet-netew bi xwe yekdestiyek tevdeyî (komple) ya herî pêşketî ye. Yekdestîperestiyên bazirganî, sanayî û malî (finansî), di qonaxa dewlet-netewe de, bi yekdestîperestîya desthilatî re mezintirîn peymanê saz dikin. Yekîtiya herî pêşketî ya tevahiya yekdestîyan e. Pêwîst e mirov yekdestîya bîrdozî jî, weke perçeyekê jeweneqetî ya yekdestîya desthilatî, di vê wergiriyê de bihizire.

Yek ji qadên ku zanistên civakî herî zêde şaşwazî têde dikin, ewa di derbarê yekdestîyan de ye. Bayêxa mezin nişan didin da ku emrazên desthilatîyê, weke ser-aborî, ji yekdestiyên bazirganî, sanayî û malî cûda bicîh bikin. Bi vî rengî, dixwazin ku desthilatîyê bi giştî û dewletê jî bi taybetî, mîna ku diyardeyên cewaz bin, pêşkêş bikin (nişan bidin). Yek ji xalên bingeîn ku zanistên civakî saqet dihêlin, ev e. Cewaziya di navbera yekdestiyên ser-aborî û yekdestiyên desthilatî de, dikare ancax de wateya karbeşî de were ravekirin. Ji bilî vê, yekparetiya di navbera wan de dîrokî ye û misoger e. Divê ez hevokekê Fernand Braudel bigirim vê derê, ku ez wê pir bandorker dibînim. Braudel dibêje: “Desthilatî jî, weke sermaye, tê berhev kirin.” Wisa ye weke ku yekparetiya di navbera wan de qefaltibe. Bi ser de, kesekî pirzan e ku vê mijarê, jig elek hêlan ve, zelal dike.

Desthilatî ne tenê weke sermaye tê berhevkirin, lê, awayê sermaye yê herî homojen, parzîrandî û weke dîrokî berhevkirî ye. Eger ez bi tîpên mezin binivîsînim; DESTHILATÎ, AWAYÊ SERMAYE YÊ HERÎ HOMOJEN, PALANDÎ Û WEKE DÎROKÎ BERHEVKIRÎ YE.

Sermayeyên din ên ser-aborî, di şûneke wisa de ne ku, bi rêya berhevkirina cewaz, dest diguherînin û xwe birêxistin dikin. Sedema ku li hemûyên wan weke yekdestî tê nêrîn û wate tê dayîn, ew e ku ser-aborî ne û di wê karakterê de ne ku dest datînin (desteser dikin) (desteserîkirin=yekdestî) ser nîrxên civakî bi giştî û nîrxên-zêdemayî yên civakî bi taybetî. Hemû çirpandinên ji civakê, dixwazî bi awayê bacê bin, dixwazî bi rengê kara dem û dezgeh bin û dixwazî bi şeweya talana dipdiyar bin, di karaktera yekdestî de ne. Ji ber vê, divê têgîna ‘yekdestî’ di cî de û baş bê têgîhiştine.

Ciyê dewlet-netewê di nava dîrokê de ew e ku tevahiya van yekdestîyan bi şeweyeke baş di wergiriya xwe de kiriye yek. Ew bi xwe dibe mezintirîn yekparetiya sermaye û hêza xwe jî ji vê şûna xwe digire. Her wisa, ji ber vê şûna wê ye ku navgîna herî bandorker a daneheva sermaye ye. Ji bom e hemûyan pir şaşwazker bû ku avabûna dewlet-netew a Partiya Bolşevîk, piştî heftê salan weke yekparetiyeke sermaye ya biqelafeta dêwekî –qelantor- derket pêşîya me. Lê di rastî de, dema em di hela tehlîla dewlet-netew de li mijarê binêrin, ev rewş, ta radeya dawî têgîkîner e. Ji ber ku rêxistîngeriya dewlet-netew, awayê herî kevneşop (tîpîk) û kurtebir ê xwe rêxistînkirina sermaye weke dewlet e. Bi dewlet-netewê, mirov dikare, ne sosyalîzmê, lê, kapîtalîzma herî xas, birêxistin bike. Çiqas gengaz be ku hêstir /qantir were kirin hesp, ew qas jî gengaz e ku dewlet-netew were kirin, yan jî hesibandin, sosyalist!

Tevî vê yekê, gengaz nîne ku tekanetîya dewlet-netew, bi rê ya qutkirina wê ji şeweyên dîrokî, were ravekirin. Cewazibûna wê çiqas pêşketibe bila bibe, ya destnîşankar, daneheva dîrokî ya desthilatî ye. Em li Îngilistanê binêrin, ku yekemîn welat e ku dewlet-netewê birêxistin kiriye. Îngilistan di destpêkên sedsala 16. de di pencika desthilatî ya Îspanya, Fransa û Normanan de ye. Eşkere ye xeteriya ku tesfiye bibe, eger nikaribe xwe weke dewlet-netew birêxistin bike. Ew bi xwe qalîfî ye. Xanedanî li pey hev tînin û diçin. Aboriya wê, bi koçberiyên ku ji dema neolîtîkê û vir ve di rêya

Ewrûpa re diçin, tê avakirin. Cewaziya wê ji welatên din ên Ewrûpî, di bingeh de şûna wê ya girav e. Dewlet-netewa xwe, bi rêya xwespartina van mercên dîrokî û şênber, ava kir. Dîrok, vê pêvajoyê di nava temamiya şênberiya wê de vedibêje ka zêdebûna hêza Sterlîn (yekeya pere/dirav ya Îngilîs) çawa meşiyaye dest bi dest (milbimil) li gel deyndarbûn û yekdestîbûna mezintirîn a li ser aboriyê. Her wisa, tê zanîn ku, ji bo pêngaveke serwerî, berê xwe da şoreşa sanayî jî. Wate, eşkere ye ku, bêtî hebûna dîroka Îngilîs, dîroka wê ya xanedanî bi taybetî û xanedanî ya wê bi xwe, em gengazbûna dewleta netew a Îngilîs li milekî bihêlin, tew qet nikare were hizirîn. Xanedanî şeweya dewletê ya herî berfireh û demdirêj a bi dirêjîya dîrokê ye. Sedema ku Îngilîstan hîn jî dev ji fora xanedaniyê bernade, bi vî aliyê dîrokê re pêwendîdar e. Demokrasî û komar pir sînordar in. Împaratorî formeke hîn guherdetir e. Eger danehevên desthilatî nebin ku bi hezaran salan in weke yekdestiyên herî palandî (refînekirî) herikîne û hatine, nikarin çêbibin devlet bi giştî û dewletên netewî bi taybetî.

Pir hindik qala pêwendîya dewlet-netewê bi çavkaniyên teolojîk re hatibû kirin; lê vê mijarê ta radeya dawî, girîng e. Karl Schmitt, dema diyar kiriye ku çavkaniya tevahiya têxînên hemdem ên siyasî, teolojîk (zanista li ser xweda) e; rastiye bi aliyekî wê ronî kiriye. Eger mirov bi baldarî lêhûrbûneke sosyolojî (sosyolojîk) bike, wê mirov zoriyê nekşîne tespît bike ku ol û hêmaya xweda, ku pê re pêwendîdar e, şeweyên herî kevn ên nasnameya civakî ne. Ol û xweda, divê bêne têgihîştin weke pêdiviyeye serdemên heşmendiye, bêhtir ji bûyîna her yek ji wan bizanebûn nasnameyê hêmayî. Sêwiran (tesawir) a kolektîv a civakî, di hîzire weke yek ji rêyên mayîna li ser piyan, ku xwe bi têgînên herî pîroz bike nasname. Di jêderka xwedatiyê de pîrozbûyîna heyîna civakî heye. Bi pêvajoyê re, herku veqetîna dewlet û civak bilez bike, payeyên pîrozî û xwedatî tene derxistin ji bûyîna nasnameya kolektîv a civakê û tene kirin malên desthilatdaran û yên xwedî dewlet. Serweriya bîrdozî li vê derê rola girîng dilîze. Tê diyarkirin ku desthilatî û dewlet ji çavkaniya xweda ne; lewre êdî rê vedibin ku, weke desthilatdar û xwedî dewlet, îdea bikin ku ew bi xwe jî pîroz in û xwedayî ne. Êdî ne zor e ku xwe bigihînin têgînên ‘qalê xweda’ û ‘siya xweda’ li pey hev pêş bikevin.

Her çend têgîna dewleta laîk dixwaze xwe li derveyî vê pêvajoyê bihêle, li ev ne rast e. Laîktî, ku rêgeza bingehîn a civata Mason e, ku ji bandora dêrê nerehet e û koka wê bigiranî Cihû ye, weke pêdiviya xwezaya wê ya ku, ji xwe weke cemsêra dijber a rêgeza rûhanî, heyîna xwe di pîvana mezin de ji van têgînan bigire. Pêwîst e bi rengekî eşkere bê diyarkirin ku ne laîktî, bi qasî ku tê rawêj (texmîn) kirin, cihanî û sekular e û ne jî rûhanîti, bi qasî ku tê texmîn kirin, axretî û ûxrewî ye. Herdu têgîn jî cihanî ne û civakî ne. Dogmayên bîrdozî, cewaziya di navbera herduyan de vekirine. Lewre, dikare bê payîn ku hêmaya ji çavkaniya xwedayî ya desthilatî û dewlet, ku bi dirêjîya tevahiya çaxan hatiye dîtin, eynî weke xwe, li çaxa me biteyîse. Nikare were hizirîn ku dewleta hemdem jî ji vê teyisînê bibandor nebe. Vê têgînê bi dirêjîya dîrokê wisa hatiye strandin. Têgîna laîk a dewlet û desthilatî binakok e û nediya e.

Dewlet-netew barkirî ye bi têgînên xwedayî, zêdetir ji ya tê texmîn kirin. Rajêrî merasîmên pîrozbûyîne ye, bi qasî ku di ti serdema dîrokê de nehatibe dîtin. Têgînên weke ‘welat’, ‘al’, ‘unîter’, ‘serxwebûn’, ‘pîrozî’, sirûd/marş-muzîk’, ‘vegötina bi awayê çîrokkirinê’, û wekî vana, ku xwe dispêre wan û wana weke hêma ji xwe re bijartiye, ji qraltiyên-xweda zêdetir xwedî payeyên xwedayî ne. Ti şeweya dewletê, bi qasî dewlet-netew, zirxên bîrdozî, huqûqî, siyasî, aborî û olî li xwe nekiriye. Sedema bingehîn a vê yekê di sa ew e ku deriyê bingehîn ê debarê ye ji bo burokrasiyê sivil-leşkerî, ku pir qelebalix bûye. Bila ji bin burokrasiyê qoltixên dewletê bêne kişandin, wê mîna masiya derketî ji avê li wan were. Dewlet ji bo wan, pirsgerêka mirin û mayîne ye. Kirmîşandina dewletê bo payeya herî pirole ya xwedatî, têkildar e ji nêzik ve bi vê taybetmendiya burokrasiyê re. Sedema ku di modernîteya kapîtalîst de, bi qasî ku di ti modernîteyan de nebûye, ewqas li ser dewletê tê rawestîn û tofan tê rakirin, di sa guherîna di pêkhatiya wê ya çînî de ye. Her wisa, di navbera kirpana modernîte, dewlet-netew û bi taybetî “yekîtîgirî-unîterî” û têgîna ‘yekîtîya xweda’ de têkiliyê nêzik heye. Çawa ku di dîrokê de xwedayên qewm û qebîleyên din tevli qebîle û qewmên xwe ve hatine tesfîyekirin û di nava xwedayê hakîm de hatine helandin, xwedayên wan jî di nava xwedayê qebîle û qewma zal de tene helandin û têkkin. Dema em di nava we rastiya sosyolojî de li têgîna ‘yekîtîya xweda’ binerin, emê bi rengekî hîn hêsantir xwe bigihînin wateya wê.

Dîroka unîterî ya dewlet-netew, bi awayekî pir kur xwedayî ye. Dema bêçekkirina temamî ya civaka di bin rajêriya wê de û veguhastina tevahiya yekdestiya çekan bo dewleta nûjen (modern), rê li ber unîterî yê vedike; di cevher de yên ku pêk tên, bi rengekî bixof mêtin, mêtîngerî û yekdestîperestîya wê ne. Teorîsyenên serweriyê (di serî de Hobbes û Machiavelli), dema dewleta nûjen/modern bi navê zanîstperestî pênase kirine, xizmeta herî girîng pêşkêşî yekdestîperestîya kapîtalîst kirine. Kombûna tevahiya çekan di pêkhateyekê tekperest de bi bahaneya ‘aramî ya civakê’ wê bê wateya şêlîna civakê ji hêza xwe ya politîk, lewre ji hebûna xwe ya aborî, bi qasî ku di ti serdema dîrokê de nehatibe dîtin. Dewlet û desthilatî, di tehlîla dawî de, li gorî ku wê weke yekdestiyekê tevbigerin, wê bi hêza çekan ku ewqas kom bûne, ti nîrxên civakî nemînin ku nikaribin wan bidest bixin (desteser bikin). Wê bi awayê ku ew bixwazî, şewê bidin civakê û yên ku bixwazî ji holê rakin. Ji xwe tiştên ku di dîrokê de çêbûn (qewimîn) li ser vê mînalê pêş ketin. Nijadkujîyên nedîtî pêk hatin.

Dewlet-netew, weke paydeya hevbeş a tevahiya yekdestiyan, qîma xwe pê nahîne ku xwe li ser xesp, feth û mêtîngehkirina çanda dîrîngî ya civakî bide rûniştandin; her wisa di asimilasyona çanda arişî de jî rola destnîşankar dilîze. Bi piranî, asayen çandê yên etnîsiyêke zal yan jî yên

civateke olî, di bin navê ‘çanda netewî de’ dike fermî û bi vî rengî şer vedike li dijî tevahiya hebin, ku hebûnên xwe ji hezaran salan û vir ve dihêvişin, dibêje “zerardar in ji yekparetiya netewî re” û bi vî rengî dawîya hemûyên wan, yan bi zorê, yan jî bi teşwîqên daringî amade dike. Ziman, ol, mezheb, qebîleyên etnîkî û eşîret, her wisa qewm û netew, bi qasî ku di ti serdema dîrokê de nebûye, bûne qurbanên siyasî, hîn rasttir vê nijadkujîyê. Nijadkujîyên daringî (tunekirinên fîzîkî), li ber zimanî û çandî ku ji hezaran salan û vir ve herikîne û hatine, tevî komên wan ve, di bin harîtiya ‘yekîtiya netewî’ de, mîna ku ‘çalakiya pîrozî’ be, têne qurbankirin.

Feraseta dewlet-netew a ‘welat’, pir zêdetir bipirsgirêk e. Sînorên erdnîgarî, ku her çawa be têne girtin bin serwerî, angoyekdestî ya dewletê, weke ‘welatê pîroz’, têne hêmakirin. Welat, di rastî de, hatiye kirin mulkiyeta hevbeş a hevpeymanên yekdestiyan. Sîstema ku li ser wan damezrandine, mêtîngerîyeke pir kûrtir e ji mêtîngîreya berê ya kolonî. Berê, yek welatekê mêtînger hebû; lê niha, bi qasî hejmara yekdestiyên dewlet-netewê, cûreyên mêtîngerîyê li ser ‘welatê wê yê pîroz’ hene. Gelên mêtîngeh çawa hatibin bêçekkîrîn, gelê ‘welatê pîroz’ jî wisa hatiye bêçekkîrîn û bi vî rengî, li hemberî her cûre mêtîne, bêberxwedan hatine hêştin. Hemû hebûnên wan ên çandî yên daringî û arişî, di serî de jî karûbarên wan, têne girtin bin mêtîneke qatqatî (tewq tewqî).

Dîplomasiya dewlet-netewê, ji bo kordînasîyona bi dewlet-netew ên din re, ku yekdestiyên derveyî in, û şopandin karûbarên sîstema cihanê ya dewlet-netewan, tê avakirin. Eger pejirana dewlet-netewên li derve nebe, gengaz nîne ku tenê yek dewlet-netewekê jî bîst û çar saet li piyan were hêştin. Sedema vê, di mantiqê sîstema cihanê ya kapîtalîst de veşartî ye. Eger rîzaya hêza serwerî nebe, gengaz nîne ku hebûna ti dewlet-netew bibe mayînde. Çîroka hemûyên wan di lînûsa serwer de nivîsandî ye. Ya ku derkeve derveyî rêsayê, yan weke dawîya Saddam lê tê kirin, yan jî bi embergoyan tê îflaskirin û bi vî rengî tê hilweşandin. Tê ferzîkirin ku hemû dewlet-netew, yan di dema damezrînên xwe de, yan jî piştî re, pir baş dizanin ku bîyî destura hêza serwer, wê hebûna ti yek ji wan nikaribe bibe mayînde. Tew dewletên Çîn û Yekîtiya Sowyetan jî nekarîne li derveyî vê rêsayê bimînin.

Her wisa, yek ji taybetmendiyên herî bingeîn ên dewlet-netewê ew e ku di pêkhateyeke – di pîvana gengaziyê de – girtî de ye li hemberî çêbûnên pîralîparêz û cewaz ên siyasî. Sedema vê, tê tîgîhiştin. Ji ber ku wê çêbûnên pîralîparêz û cewaz ên siyasî di nava sînorên heyî de bibin asteng li hemberî mêtîna yekdestiyê.

Eger civaka exlaqî û politîk, weke pêdiviya xwezaya xwe, bi çêbûneke cewaz a siyasî re, bi taybetî bi çêbûnên siyasî yên demokratîk re, heyîna xwe wergirê, wê qada yekdestîperestan bi awayekî xirab teng bibe. Têgînên ‘parvenebûyîna serwerî’, ‘yekparetiya welat’, ‘pêkhateya unîter’ û wekî vana bi vê armancê hatine danîştin. Armanc ew e ku nîrxên welat bi gelê wê û komên civakê re neyên parvekirin. Têw di tunekirina çanda arişî de jî ev bahane rola bingeîn dilîze. Tevî ku pîralîparêziya demokratîk a siyasî rejîma herî guncav e ji bo wekheviya li ser bingeha hem azadî û hem jî cewaziyan, tê teyisandin weke nêrîn û çalakîyên dere-zagonî ku ‘yekparetî û rejîma welat dixin xeteriyê’.

Dewlet-netew, bi nasnameya ‘netewxwaz’ ku herî zêde lê dixebite, belkî jî dîrokê de nûnera herî hevxeatkara a hêza serwerî ye. Di bin navê ‘netewxwaz’ de hevxeatkara herî dilsoz a sîstema cihanê ya kapîtalîst e. Ti sazî bi qasî dewlet-netew, rajêr û xizmetkara hêza serwer, angoyekdestî ya kapîtalîzma cihanê nîne. Bûyîna wan a mêtîngehên hundirîn, ji ber sedema vî karakterê wan e. Dewlet-netewek çiqas xwe netewperest nîşan bide, tê wateya ku ewqas xizmetî hêza serwer a sîstem a cihanê dike. Mîrov dewlet-netewîgeriyê, ku hêza serwer jî çarsed salan û vir ve ew bibayex amade kiriye û şêwe dayê, weke dewleta herî ‘netewxwaz’ bihesibîne, tê wateya ku mirov ji şerên tirsak ên hêza serweriyê ti tiştêkî tînegihîje.

Di dema tehlîkirina tîgîna dewlet-netew de, girîng e ku bi hinek mijarên din re neyê tevlihevîkirin û neyê gihandin encamên şaş. Berî ku tiştî, pêwîst e tîgîna dewlet-netewê baş bê pênasekirin. Dewletan di dîrokê de bi gelemperî weke rêxistin, xwe bi pêgîrên xwe ve sînordar dikirin û xwe wisa pênase dikirin. Ango, weke dewletên kadro, di wê şûnê de bûn ku dihatin pejirandin, hevdu îqna dikirin, bilind dikirin, hevdu dikirin torîn (zadegan) û heta dikirin xweda. Lê bi dewlet-netewê re, ev nêzîkatî guherî. Hate ketin nava rewşek wisa ku xwe di mezinî, bilindî û pîroz ya dewlet-netew de pêşkêşî, ne tenê kadroyên dewletê, lê di heman demê de pêşkêşî tevahiya civaka di bin rajeziya xwe de, ku jê re dibêjin hemwelatî, kir û xwe bi wan da pejirandin. Tevahiya civakê di nava dewlet-netew de hema hema hate helandin. Ev e ew bûyera ku jê re tê gotin ‘ragirtina nava qefesa ji hesin’. Ta ku ev rastî neyê tîgîhîn, gengaz nabe ku ne dewlet-netew tevî komar û demokrasîyê ve tê nîrxandin. Dewlet-netew ne komar e; bi ser de li ser dijberiya felsefeya komarê, xebitîna wê û sazîyên wê yên bingeîn pêş ketin. Dewlet-netew, înkara komargeriyê ye. Ew nêrîna “Bîyî hebûna dewlet-netewa navendî, nikare gengaz bibe ku demokrasî û sosyalîzm hebin”, ku hîn jî di nava çapgeriyê de bandorkar e û nêrîna fermî ya çepa sosyalîst a pêkhatî ye, xwe xapandîneke bixof e. Encamên vê yên wehîm di tunekirina gelek sosyalîst û demokratên de, bi taybetî di serî de di tunekirina Rosa Luksemburg di li Almanya, hatin dîtin; her wisa di hilweşîna sîstema sosyalîzma pêkhatî de hatin dîtin. Ti xwe xapandin, ew qas zerar nedaye sosyalîzmê û demokrasîyê. Komar û demokrasî, ancax bi pêkhateyên siyaseta demokratîk ên pîralîparêz li hemberî yekdestîperestiya dewlet-netewê, digihîjin wateyên xwe yên rasteqîn. Ancax wê demê dikare jiyanêke pêkveyî ya di nava welatparêzî û cewaziyêke watedar de, bi rejîma siyaseta

demokratîk a piralîparêz a komara demokratîk ve pêk were.

Di mercên ku yekdestiyên kapîtala finans a kurewî yên roja me ya îro li pey serwriyê dibezin, tê dîtîn ku dixwazin dewlet-netewên di pêkhateya kewn de ji nû ve ava bikin. Tevî ku armancên cewaz û dîtir ên vê meyla Neolîberalîzmê hene (bi taybetî xapînokiya wê ya maskeya demokratîk), tê têgihîştin. Yekdestîperestiya netewî jîg elek hêlan ve nikare xwe biguncîne li gel yekdestîperestiya kûrewî, her wisa nikare pêdiviya polîtîkayên kûrewî bilez têxe qonaxa sepanê. Lewre, dibe sedemeke xitimîner ji bo yekparetiya sîstemê. Ji nû ve avakirin, ne ji bo tesfîyekirina dewlet-netew e, lê ji bo rajêrkirina bo daxwaziya kapîtala finans a nû ya serwerîperest a kûrewî ye.

Dewlet-netew di serweriya bîrdozî de ku li civakê diçirpîne, napelike (fikare nake) ku çar formen sereke yên bîrdozî di nava hev de û weke bîrdozî bikarbîne. Netewperestî, ku forma bingeîn a bîrdozî ya dewlet-netew e, bi temamî cewhereke olî, lê hatiye kirmişandin. Dewlet-netew çiqas modernîst a kapîtalîst be, netewperestî jî ewqas ola modernîst e. Hatiye amadekirin weke ola civakî ya felsefeya pozîtîvîst. Pêwîst e mirov welatparêziyê weke xwezaya civakî, dijberê civaka netew bihizire. Netewperestî di vê wateyê de bîrdoziya herî dij-netew e. Netewê, ku diyardeyeke demokratîk e, bi rêya netewperestiyê digire bin serweriya bîrdozî ya kapîtalîst û bi vî rengî ji yekdestiyên mêtîne re xizmeta herî mezin dike. Tevahiya netewê dike mûl û mêtîngeha hevbeş a yekdestiyên (bazirganî, sanayî, mali/finans û desthilatî) ku bi wan re di nava peymanê de ye. Bi taybetî vê erka xwe di bin navê ‘ola netewxwaz’ de, ku herî pozîtîvîst e, tîne cî. Netewperestî weke ola dewlet-netewê her çend bi vî aliyê xwe nakok bixuye jî, bi awayê du fenomenên ku di bingeş de heman in, xwe nîşan dide.

Yekemîn a ji vana di şeweya xwedatiya ‘dewleta unîter’ de ye. Di nava netew de, weke dewleta ‘tek xweda’, pir hetsyar e. Ev şeweya ‘tek xweda’ di qada navnetewî de xwe weke ‘Mezintirîn Serwer’ (Super Hegemon) dîtisîne (G. W. Bush, Serokê berê yê DYE ku Mezintirîn Serwer e, ji bo xwe got ku ew ji alî xweda ve hatiye erkdarkirin; ev jî delîla vê yekê ye). Mezintirîn Serwer, bi gotina Hegel, ‘awayê meşa xwedayê daketî rûyê erdê’ ye (gerçî vêya ji bo Napolyon û Fransa ya di dema xwe de gotibû). Ya duyemîn; her dewlet-netew pûta netew a Mezintirîn Serwer ê weke xweda ye. Xwe pîrkirina wê ya bi vî rengî, nayê wateya perçebûna wê û derbaseya bo sîstemeke pîr-xwedayî; lê, tê wateya pîrkirina wan weke pûtan. Çavkaniya vê, ya di felsefê de, pozîtîvîzm e. Bîrdoziya eklektîk a dewlet-netew a di rêza duyemîn de, zanîstperestiya pozîtîvîst e. Çavkaniyeke bîrdozî ya herî nêzî netewperestiyê ye. Herdu ji hev dû xwedî dibin. Auguste Comte, damezrînerê wê, bi xwe xwestibû ku pozîtîvîzmê, weke ola sekular a gerdûnî, ava bikin. Lê, nekarî bi qasî Marksîzmê xwe ragirt. Lê dîsa jî di şûna ola bingeîn a laîsîzm de ye. Nietzsche tespîteke girîng dike, dema pozîtîvîzmê pîr di cî de weke metafîzîka herî çors-vulger dinirxîne, tevî ku pozîtîvîzm idea dike ku dijberî metafîzîk e. Di şûna bîrdoziyeke serwerî de ye ku, weke yek ji varyasyon (muştaqîyên guzîde ya bîrdozî ya modernîteyê, zanîstên civakî herî zêde averê dike, kor dike û wan dike pût.

Pozîtîvîzm (zanîstperestî) jî, weke zanîstê, felsefeya herî çors a diyardetî ye. Diyarde, dîmena rastiyê ye; lê di pozîtîvîzmê de rastî bi xwe ye. Her tiştê ku diyarde nebe, ne rastî ye. Em ji fîzîka kûantum, her wisa ji astronomî û biyolojiye, heta em ji raman weke cewher bi xwe, dizanin ku rastî di alemên wêdatirî bûyerên ku weke herî mezin bi çavan têne dîtîn, diqewimin. Rastî di tîkiliya çavdêrbûyî –çavdêr de xwe li naverokekê herî razdar (bisirr) kirmîşiyê, ku ev, di xaleke wisa de ye ku di tî pîvang û pênasîya fîzîkî de hil neyê. Pozîtîvîzm, weke înkara we kûranîyê, herî zêde didirûve pûtperestî (paganîzm) ya çaxa yekemîn. Pût, ji ber ku weke diyardeyekê, dîmen wergirtiye, pêwendîya hevbeş a di navbera paganîzm û pozîtîvîzmê de dîtisîne. Ji ber vê sedemê tevahiya mejiyên ku di nava dewlet-netew de bi ola netewperest hatine şûştin, cîhanê pêkhatî ji xuyanek (fenomen)ên basît dihesibînin û bi vî rengî wê weke cûre perestinekê tîdigihîn. Civaka mezaxê bûye miriya ‘obje’ û ev perestî bi xwe ye. Di vê hêlê de, ta radîya dawî girîng û tîgihîner e şewegirtina civakan mezaxê weke berhemeke dorhêla dewlet-netewê. Bi vî awayî, li milekî, tevahiya takekesên civakê, wekê dîlên meta (Bi dewlet-netewê re, meta di civaka mezaxê de bi temamî bûye pût) û mezêxerên pîrole, keysa pîrole ya karê pêşkêşî yekdestiyên kapîtalîst dîkin; li milekî din, civak ku, bi mezêxerîya ku cûre xuyanîyeke ol wergirtiye, hatiye dîlgirtin, tê xistin rewşa civaka herî pindirî, asîmîlebûyî û rêvebirî bi awayê herî hêsan. Civaka ku daye dû mejiyê bixof ê netewperest û dirûşmbê, vê rastiyê pîr eşkere derdibirre.

Sêyemîn forma girîng a bîrdozî, zayendperestiya civakî ye. Zayendperestî bi dirêjiya dîrokê jî bûye çekek ku sîstemên şaristaniyê wê herî zêde bikaranîne li dijî civaka exlaqî û polîtîk. Mêtîngehkirina jinê ji bo gelek armancan, vegotina mînak a herî kartêker a vê yekê ye. Dunde (dol) hildiberîne, karkera bêmîze ye, xwediyê karên herî biqehr e û koleya herî pindirî ye. Navgîna reklamê ye. Metaya herî nîrxdar e û banû ya metayan e. Di xuyanîya karxaneyê zîlam de ye ku bi berdewamî weke navgîna tecawuzê, desthilatiya wî pêk tîne. Weka objeya rindî û deng, di warê arişî de jî domandar a civaka dewlet-netew de (bi awayê herî zêde) digihîje vê rewşa xwe ya di nava civaka zîlam de. Jina hêma (nasname û sêwirana hevbeş a jinê) ya di civaka dewlet-netew de, weke îlahe (xwedavend), di dîmen de malzemeyeke perestîne ye. Lê belê rengdêra ‘îlahe’ li vê derê de wateya ya herî biçûkxistî û malagîştî de ye. Jin weke zayendperestiya di civaka dewlet-netew de, dema li milekî, zîlam bi awayê “min karê fahişê qedand”, “ez jê hatin (min şîya)” de, bi awayekî nuxaftî li mejiyê xwe dinexşîne), civakê di kesayetiya jinê de werdigerîne awayê mêtîngeh a herî

binî. Di vê wateyê de jin di dewlet-netew de di şûna netewa mêtîngeha herî pêşxistî ya civaka-
dîrokî de ye.

Dewlet-netew xwe nade paş ku olê jî, ku kevneşopa beriya modernîteyê ye, bi bîrdoziya
netewperest re di nava hev de bikar bîne. Sedema vê, bandorên olê ne, ku di nava civakan de hîn jî
xurt in. Bi taybetî Îslam di vê mijarê de hîn jî pir zindî ye. Lê, kevneşopa olî, bi bikaranîna wê ya di
modernîteyê de, êdî ne ola berê ye. Ola di bikaranîna modernîte û dewlet-netew de, dixwazî bi
awayên wê yên radikal yan jî nerme be, ji erka wê ya rasteqîn a civakî (rola wê ya mezin a di civaka
exlaqî û politîk de) tê qutkirin û bi vî rengî bi awayê wê yê xesandî tê pêşkêşkirin. Rola wê ya di
civakê de di wê pîvanê de ye ku dewlet-netew destur bide. Astengiyên tund tene danîn pêşiya
berdewamkirina wê ya erka xwe ya erênî ya di civaka exlaqî û politîk de. Laîktî di vê mijarê de di
şûna astengiya serekî de ye. Lewre, pêwîst e mirov şaşwaz nebe (lê neheyire) ku di navbera
herduyan de yek carna têkoşîn dipeqîn. Sedema ku dewlet-netew bi temamî dev ji olê (weke
kevneşopa kevn) bernade, ew e ku her wisa giraniya mezin a olê li ser civakê heye; li gel vê,
pêhateya wê pir destdayî ye ji bo hatina bikaranîna netewperestkirinê. Carna ol bi xwe, rola
netewperestî dilîze. Şîatî ya li Îranê di pêşkêşiyê de ye, çeka herî xurt a bîrdozî ya serwerî ya
dewlet-netewa Îranê ye. Şîatî nimûneya netewperestîya ola herî pêşxistî ye. Hempayên wê gelek in.
Sûnîtiya li Tirkîyê di şûna bîrdoziya olî de ye, ku sînordar be jî, herî nêzî netewperestî ye û bi
hêsanî dişemite.

Dewlet-netew, ji bo pêkanîna mêtîna yekdestîperest a yekbûyî ya çar-qatî (yekdestiyên
bazirganî, sanayî, madî û desthilatî) ku girtiye ser xwe, nikare qîma xwe tenê bi bikaranîna faşîzmê
bîne, ku şeweya herî bixof a zorê ye, lê di heman demê de bikaranîna serwerî ya çar bîrdoziyên
eklektîk, herî kêr bi qasî zora sistemî ya rejîma faşîst, neçar dike. Rejîma faşîst, a bêserweriya
bîrdozî, nikare were domandin.

Modernîteya demokratîk, bi rêbazên pîralîparêz, şîmanegir, vekirî bo alternatîvan û ku
civaka demokratîk didin xuyakirin, bersiv dide civaka homojen a kerî û girse û mirovê/a homojen,
ku dewlet-netewa nûjen (modern) dixwaze pêk bîne di rêya ku şewandiye bi rêbaza gerdûnewar,
dûz, pêşveçûner û misogerîperest (feraseta rêbaza girtî bo şîmaneyan û alternatîvan). Modernîteya
demokratîk alternatîva xwe pêş dixê, bi pêkhateya xwe ya vekirî bo çêbûnên cewaz ên siyasî; pîr-
çandî; girtî bo yekdestîbûnê; ekolojîk; femînîst; ku bersiv bide pêdiviyên bingeîn ên civakî; her
wisa aborî ya spatî bi taserûfa komcivakan. Alternatîva siyasî ya modernîteya demokratîk li hemberî
dewlet-netewa modernîteya kapîtalîst, konfederalîzma demokratîk e.

Konfederalîzma Demokratîk;

- a- Vekirî ye ji pêkhateyên siyasî yê cewaz û pîr-tebeqeyî re neçar e ku hebin pêkhateyên siyaî
yên cewaz ên berwarî û tîkanî, ji ber pêkhateya heyî ya girîft (tevlîhev) de di nava hev de
radigire. (pêkhateyên pîralîparêz ên siyasî) ji ber ku her yek ji bersiv didin mercên şênber,
zêdetir nêzî dîtina rêyên çareserî yê herî rast in ji pîrsgirêkên civakî ne. Mafên herî xwezayî
yên nasnameyên çandî, etnikî û netewî ne ku xwe bi pêkhateyên siyasî derbibirrin. Hîn
rastir, pêwîstiya civaka exlaqî û politîk e. Vekirî ye ji li hevhatinên rêgezî bi kevneşopên
dewletê re, dixwazî bi awayên dewlet-netew, komar yan jî demokrasiyên burjuva be. Dikare
pê re, li ser bingeha aştya rêgezî, bi hev re bijî.
- b- Xwe dispêre civaka exlaqî û politîk. Di wergiriya yekdestiyên kapîtalîst de dibîne wan
hewldanên dirûv ên projeyên şablonîst ên li ser civakê, yê spartî bi endazyariya civakê ya
kapîtalîst, sosyalîst, feodal, endustriyalîst (sanayîger) û mezaxkar. Di cewher de, civakek
wisa nîne, lê tene propagandaya wê heye. Civak di binge de exlaqî û politîk in. Yekdestiyên
aborî, siyasî, bîrdozî û leşkerî, emrazên wisa ne ku, bi rêya kojîna wê xwezaya bingeîn a
civakê, li pey nirxa-zêdemayî, heta li pey xûgî (xerac) ya civakî dibezin. Bi serê xwe, ti
nirxa wan nîne. Tew şoreş jî nikare civakekê nû biafirîne. Şoreş ancax ji bo tevnên civakê
yên exlaqî û politîk, ku hatibin mehandin û derxistin ji meriyetê, bigihînin erkên wan ên rast
û, dikarin rola erênî bilîzin weke operasyonên ku serî li wan bê dayîn. Jê pê ve, ji alî vîna
azad a civaka exlaqî û politîk ve tê destnîşankirin.
- c- Xwe dispêre siyaseta demokratîk. Tevahî komên civakî û nasnameyên çandî, bi pêkhateyên
siyasî yê ku wan derbibirin, rêveberiya xweser a civakê pêk tînin li hemberî feraseta
dewlet-netew a rêveberî û idare ya bi navenda sext, bixeta dûz û burokratîk. Kar tene
rêvebirin, ne bi pêşandanên di astên cûrbecûr de, lê bi rêveberên ku bi hîlbijartinan bêne ser
kar. A rastîn, tiwanista biryara bimeclîs û bigotûbêjan e. Rêveberiya bi kêfa dilê xwe,
nederbasdar e. Bi demeta destyên ku li yekîtiyê di nava cewaziyê de bigerin, her wisa yê
pîr-pêkhateyî û guncav li gel bûnuya her kom û çandên ji desteya giştî ya kordînasyona
navendî (meclîs, komîsyon, kongre) heya destyên herêmî, rêveberî û kontrola demokratîk a
karûbarên civakî tene pêkanîn.
- d- Xwe dispêre parastina cewherîn. Yekîneyên parastina cewherîn, ne weke yekdestiya leşkerî,
di bin kontrola tund a organên demokratîk de, li gorî pêdiviyên civakê yê ewlekariya
hundirîn û derveyîn, hêza bingeîn in. Erka wan ew e ku vîna siyaseta demokratîk, weke
pêkhateya biryarê ya civaka exlaqî û politîk a azadixwaz û wehhevîxwaz a li ser bingeha
cewaziyan, derbasdar bikin; her wisa destlêwardana hêzên ku vê vîne ji derve û hundir ve

vala derxin, asteng bikin û tune bikin, bêbandor bikin. Pêkhateya komûta ya yekîneyan di bin cot-kontrola hem organên siyaseta demokratîk û hem jî endamên yekîneyê de ye û eger pêwîst bê dîtin, bi pêşniyar û pesendkirinên berhember, dikare bi hêsanî were guherandin.

- e- Cî nîne ji serwerîperestî re bi gelemperî û ji serwerîperestîya bîrdozî ne bi taybetî. Rêgeza Serwerî di şaristaniyên klasîk de derbasdar e. Di modernîte û şaristaniyên demokratîk de bi xweşbîni li hêz û bîrdoziyên serwer nayê nêrîn. Dema ku sînorên derbirrana cewaz û rêveberiya demokratîk derbas bikin, bi rêveberiya xweser û azadiya derbirranê, têne bêbandorkirin. Di rêveberiya kolektîv a karûbarên civakê de neçar e ku feraseta berhember, rêz ji pêşniyarên cewaz re û dilsozî bi hîmên biryarên demokratîk re hebin. Di vê mijarê de, tevî ku feraseta rêveberiya şaristaniya klasîk a giştî û modernîteya klasîk û feraseta dewlet-netew li hevdiguncin (li hev rast tîn), di navbera feraseta şaristanî û modernîteya demokratîk û wana de cewazî û dijrabêrî yên mezin hene. Di bingeha cewazî û dijrabêriyan de şewaza rêveberiya burokratîk û kêfî û ya rêveberiya exlaqî ya demokratîk heye.

Serweriya bîrdozî nikare bibe mijara gotinê. Piralîparêzî di navbera nêrîn û bîrdoziyên cewaz de jî derbasdar e. Pêdiviya rêveberiyê nîne ku xwe bi kamûflaja bîrdozî bihêz bike. Lewre, çawa ku pêdiviya wê bi bîrdoziyên netewperest, olperest, zanistperestên pozîtîvîst û zayendperest nîne, li hemberî damezrandina serwerî ye jî. Her nêrîn, raman û bawerî xwedî mafê xwe derbirrîna serbest in, bi mercê ku pêkhateya exlaqî û polîtîk a civakê nemehînin û le pey serweriyê nebezin.

- f- Alîgira/ê Yekîtiya Konfederal a Demokratîk a Cihanê ye li hemberî feraseta yekîtiya bi NY(Netewên Yekbûyî) ya dewlet-netewan, ku di bin kontrola mezintirîn hêza serwerî de ne. Biyekkirina komcivakên pir firehtir, weke hem hejmarî û hem wesfî, (li gorî krîterên siyaseta demokratîk) di Konfederasyona Demokratîk a Cihanê de, şert e ji bo cîhanekê bêhtir evle, aştîyane, ekolojîk, dadwer û berhemdar.

Weke encam, cewazî û dijberiyên modernîteyên kapîtalîst û demokratîk, ku em dikarin wan hîn pir berfirehtir berawir bikin, ne tenê îdeayek e, lê du cîhanên qirase ne, ku di şênberî de têne jiyîn. Ev herdu cîhan, bi rêwîtiyekê ku têde bi dirêjîya dîrokê, bi awayê dijberiyên diyalektîk, carna bi hev re bi rengekî bîman şer kirine û aştî jî di navbera wan de ne kêmbûne, di roja me ya îro de jî bi şeweyeke dirûv, bi tîkîlî û nakokiyên xwe ve, carna şer dikin û carna jî aştî çêdikin. Bêgûman wê encam ji alî yên ku ji aloziya pêkhateyî ya sîstemîk a heyî, derketina rast, baş û xweş, weke entelektuel (rewşenbîrî), polîtîk (siyasî) û êtîk(exlaqî) bikin ve were destnîşankirin.

D- Bîrdoziya Cihû, Kapîtalîzm û Modernîte

Eger çîroka Îbraniyan a di dîrokê û roja me ya îro de bi rengekî rast neyê têgihîştin, vegotîneke tam a pêşketina civaka-dîrokî zor e. Nirxandina Îbraniyan di dîrokê de û ya Cihûyan ber bi roja me ya îro ve, weke komcivakeke etnîkî yan jî netewî, kêmasiyên mezin di xwe de werdigire. Pir girîng e ku mirov wan weke çavkaniyeke bingeîn a çandî binirxîne, ku ji koka Rojhilata Navîn e, lê tevahiya cihanê pêwendîdar dike û bandora xwe lê dike. Ez ne di wateya teng de qala çandê dikim; lê weke yekûna çanda dîringî û ariştî digirim dest. Pêwîst e mirov ji du şaşitiyên mezin ên di derbarê vê mijarê de xwe dûr bide: ya yekemîn; ew feraseta ku Cihûtiyê, weke hêza ku cîhanê birêve dibe, dinitrîne û wê pîroz dike. Ew bêjeya 'netewa bijartî ji alî xweda ve' jî di vê wergiriyê de ye. Mirov çiqas xwe dûr bide ji van cûre nitranan, ku pir guncav in ji bo kedxwarî (îstîsmar) yê, wê ewqas hêsan bibe ku vê mijarê bi rengekî rasteqîn bê têgihîştin. A duyemîn: feraseta ku Cihûtiyê dike şeytan û serê guneyan. Dîtin Cihûtî weke çavkaniya tevahiya xirabîyan, nêrînek e ku pir lê hatiye xebitîn. Mirov xwe dûr bihêle ji bandorên vê nêzîkatiyê, ku herî kêmbi qasî nitrana yekemîn, mirov dibe têgihîninê şaş, wê vê mijarê çêtir bike têgihîner.

Mîna di bergên din de hewl dabû ku ez Îbraniyan di hêlên cûrbecûr de, di wergirîya olên Îbrahîmî de, bidim xuyanîkirin. Lê niha ezê hewl bidim ku nêrîna xwe ji aliyên wê yên dîtir ve gihîştî (xurt) bikim. Di bingehe de jî, ezê di hêla kapîtalîzm û modernîteyê de li ser pîrsgirêka Cihûtî û Cihû rawestim.

Diaspora (belavbûna li rûyê erdê) ya Cihûyan, ku destpê kir, piştî ku Împaratoriya Roma di sala 70 PZ de cara duyemîn Perestgeh (Mabed)ê rûxand, hem li Rojhilata Navîn, hem li Ewropa û ber bi roja me ya îro ve jî li tevahiya cîhanê, rê li bir pîrsgirêk û encamên mezin vekirîye. Di rastî de, beriya wê jî pîrsgirêk û encamên dirûv hatibûn jiyîn. Koçberiya Hz. Îbrahîm ji Rihayê heya dorûberên Qudûsê, di hêla pîrsgirêkên ku afirandiye û encamên wan de, bandora xwe, weke mezinbûyî di asta cîhanê de, hîn jî didomîne. Her wisa, serpêhatiya kurên wî ya Misirê, bûyera Wusiv û koçberiya Mûsa jî, bûyerên wisa ne ku di asta cîhanê de bandora xwe hêştine. Wekî din berheva Pirtûka Pîroz, damezrîna yekemîn Qraltiya Îbraniyê ya berî ya din, koçber (sîrgûn)bûna bo Babilê û tîkiliyên ku di wê demê de bi Persan û Grekiyan re destpê kirin, rê li ber encamên girîng vekirine. Bandorên wan di dîroka şaristaniyê de xwedî ciyekî diyar e. Berheva Pirtûka Pîroz, bi serê xwe, bûyereke pir mezin e; weke cûreyek e ku olên Îbrahîmî bikin fermî. Bûyîna xwedî Pirtûka Pîroz, bûyereke wisa ye ku bandora wê ya dîrokî pir mezin e.

Lê, diasporaya piştî sala 70 PZ, xwedî bandorên pir bikoktir e. Ezê li vê derê dîrokê nenivîsînim, divê ez qîma xwe bi nirxandinên kurtîkî bînim. Nêrîna ku bi gelemperî tê pejirandin ew e ku diaspora û kombûna Cihûyan, weke Rojhilat û Rojava (Seferad û Aşkenaz), dibin du beş. Bandorên wan jî, girêdayî bi vê, cewaz bûne. Tê zanîn ku Cihûtiya Rojhilat vebelav bûye di serî de li Sûriye, Îraq, Îran, qeraxên Hezar, Rûsya yên îroyîn û dibe ku paşê ber bi Asyaya Hündirîn ve vebelav bûbe; her wisa Cihû bi awayê koloniyên girîng jiyane. Lê, ber bi Rojava ve, koçberî û

kolonîbûnên wan, bi gelemperî di qadên serwerî yê Împaratoriya Roma de, biberdewamî pêş ketine. Mirov rastî koçberî û kolonîbûnên wan tê, ji Efrîkaya Bakûr heya Ewrûpaya Rojhilat û ji Nîvgirava Îberîk heya Balkanan. Lê, Anatolya di xuyaniya navendê de ye ku têde veqetîna Rojhilat û Rojava pêk tê. Bandorên wan heya hilweşîna Roma, di hêla olîfî de, girîngî di xwe de werdigirin. Gûman nîne ku hem weke Mûsawîfî û hem jî weke Xirîstyanî, zayî ji Mûsawîfîyê, xwedî bandoreke pêşeng in. Weke cûreyek împaratoriya arîşî ya wê serdemê ava kirine.

Elbet, mijara lêkolîneke dirêj e ka Cihû çawa bi pere re ketine têkiliyê û çawa pere, eynî biqasî bandora arîşî, kirine awayê hêzeke bandorker a daringî. Lê, misoger e ku eger ya yekemîn ji mijarên ku weke stratejîk li ser xebitîne, ol, wêje û zanist be, ku wana bi giranî çanda arîşî ne, duyemîn mijara wan a stratejîk a xebat û qezencê jî pere ye. Ji ber ku di dîrokê de, ya yekemîn çanda arîşî û ya duyemîn jî çanda daringî kirine mijarên stratejîk, pir girîng in. Yên ku hîn wê demê di van herdu mijaran de pêşengiyê bidest xistibana, dihat wateya ku di dîroka cihanê de girîngiya stratejîk wergirtine. Rawêja min ew e ku Cihû di van sedsalan de di van herdu mijaran de jî di ferqa kûranî ya pêşengiya stratejîk de bûne û ji bo vê xebitîne. Sedemên bingeîn ên vê yekê, mercên şênber in ku têde dijîn. Hindikiya şênîya wan, jiyîna wan a di pencika berdewamî ya herdu şaristaniyan de ku kokên wan Rojhilat û Rojava ne, û xwe zanîna wan wek 'bendeyên bijartî yê xweda' (em bi serweriyeke tûj a bîrdozî re rûbirû ne), (van sedeman) neçar kirine ku di nava lêgerîna berdewamî ya stratejîk de bin. Hindikiya şênîyê, koçberî, baweriya wan a pîroz û mayîna wan a di bin gefa berdewamî ya komkujiyê de, hem wan pir zana kirinê û hem jî wan neçar kirine ku bi berdewamî 'stratejiyên rizgariyê' (çiqas jî dişibe stratejiyên şoreşger ên rizgariyê!) pêş bixin. Şêwaza wan a jiyânê li wan ferz dike ku bi rengekî stratejîk bihizirin û emrazên rizgariyê pêş bixin. Nexwe, wê qet zor nebe ku tune bibin û biqedin, weke hatiye serê bi hezaran qebileyên ji wan pê ve.

Di vê xalê de rewşeke berdewamî ya berxwedanê, dibe tekane rêya rizgariyê. Û berxwedan jî misorger du tiştan pêwîst dike: Bawerî û emrazên daringî. Dema ku bawerî xwe weke hêmana arîşî ya stratejîk dîtewisîne, pere jî xwe weke hêmana daringî ya stratejîk dîtewisîne. Lewre, rola stratejîk a olê, weke hêmana arîşî, û rola stratejîk a pere, weke hêmana daringî, ku di Cihûtiyê de (girîngiya wan a mezin) heye, dibin du çavkaniyên serekîn ên jêveneger ku di armanca rizgariyê de biyek dibin. Eger em bigerin li bersiva pîrsa ka çima li gel Cihuyan serweriya pere û ol-wate heye, bersiv diyar e: çareya wan a ditir nîne. Şêwaza wan a jiyânê berxwedana berdewamî pêwîst dike. Ev şert e ji bo ku tune nebin û di wesfa raser de bişî (ji ber bawerî dikin ku bendeyên bijartî yê xweda ne). Û berxwedan jî hunerekî zor e ku were domandin, eger stratejiyên pêşengî (pêşengiya bîrdozî) û pere (pêşengiya daringî), weke derfeta daringî ya stratejîk, nebin. Ji bo vê, yan hûnê li çolê (mîna Ereban) bin, yan jî hûnê li çiya (mîna Kurdan) bin. Li cem Cihûyan herdu jî (çol û çiya) nînin. Jê pê ve, dimine derfeta bîrdozî û daringî.

Rola hundirîn a Xirîstyanan di hilweşandina Roma de, di gel ku hîn jî tê gotûbêjkirin, misoger e. Dema koka Cihû ya Hz. Îsa, ku yekemîn Xirîstyan e, were girtin ber çavan, rola, bi tevahî jî nebe, baskekî Cihû di hilweşandina Roma de bêgotûbêj e. Tê wateya ku tola herdu perestgehan (mabed, angore perestgeh, bi cûreyek tê wateya Qudûs, paytexta Cihûyan), ku hatibûn rûxandin, hatiye hilanîn. Bi ser de, wê bêgerew (bêbersiv) nemana jêkirina serê Ezîz Paûl li Roma (li Tarsûsê jidayik bûye û yek ji yekemîn Xirîstyanan e; her wisa yek ji kesên sereke ye ku doktrîna Xirîstyanîyê rêkûpêk kiriye). Bi hezaran Xirîstyan di çarmîxê re hatin derbaskirin, ew bi şeran dane xwarin û hatin tunekirin; vana weke perçeyek ji berxwedana wan bûn. Ango wê yekemîn pêngava serkeftî ya dîaspora, bi bikaranîna Xirîstyanîyê re, weke hêza arîşî ya stratejîk, pêk were. Mirov dikare bi hêsanî berpêş bike ku rûxandina ji hundir ve ya Roma, encama weke objektîv, yekemîn pêngava mezin a arîşî ya stratejîk a dîasporaya Cihûyan e. Bêgûman, êrîşên qebileyên Germen, Hûn û Frank ê li Ewrûpa jî di vê de pir bandorker in. Lê dîsa jî pêkerên hundirîn destnîşankar in.

Pêngava Cihûtiya Rojava ya piştî Roma, wê bi damezrîna bajaran (Yekemîn Şoreşa Ewrûpa ji sedsala 10. PZ û pê ve) û bi pêşketina bazarê ya li derdora wan, di warê daringî de pêş bikeve. Pêşketina têkiliya meta-pere-bazirganî, wê hêza duyemîn pêngava stratejîk, angore rola stratejîk a pere, bide Cihûyan. Serweriya pere tê wateya ku mirov di rêveberiya bajaran de, lewre di rêveberiya dewletên nû de, ku hildihatîna bibe nîv bi nîv xwedî rol. Ji xwe fetha arîşî (Xirîstyanîkirin) ya Ewrûpa ji sedsala 10. û pê ve temam bûye. Ev feth, wê bi aliyên xwe yê erênî û neyînî, bi rengekî neyekser pir bandora xwe li ser Cihûyan bike. Aliyê wê yê erênî ew e ku olekê Îbrahîmî Ewrûpayê feth kiriye; lê aliyê wê yê neyînî ew e ku Mûsawîfî, weke olekê teng a qebileyî (olekê bijartî ya Cihû) herku çûye hatiye tepisandin. Ewrûpaya sekular û qebîle, wê bêje ku sedema gelek pîrsgirêk û aloziyên ku heya dema Hitler û roja me ya îro jiyaye. Ji ber bandora hêza arîşî ya Mûsawîfî û ya hêza pere ya Cihûtiyê. Bîrbara ragirtîna Cihûyan yekemîn car li 'getto'yan, a di sala 1179 de ji alî Konseya Xirîstyanî ya Katolîk ve, encama vê bandorê ye.

Cihûtiyê weke hêza stratejîk a hem bîrdozî û hem jî daringî ya Ewrûpa (Rûsya jî têde) ji sedsala 10. û pê ve di nava pêşketina berdewamî de ye. Zengînek û rewşenbîrekî her bajarekî, teqez Cihû ye. Bivênevê, ev rewş rê li ber dexesiyan, nakokiyan û pevçûnên mezin vedike. Gettoyên yekemîn (taxên girtî), nişana wan bûyeran in ku wê pişt re biqewimin. Cihûtiyê wê li hemberî van rewşên nû jî, strateji û taktîkên nû pêş bixe. Ya yekemîn tevgera abal (zivirînê) e, û ya duyemîn tevgera 'sekular-laîk' e. Herdu jî tevgerên wisa ne ku wê encamên wan ên mezin çêbibin. Cihû wê, bi van herdu pêngavên nû yê stratejîk, ji çaxa navîn bi serkeftî derkevin. Pêwîst e neyê jibîrkirin ku zivirîn ji ola berê, pêngaveke stratejîk e ku yekem car Îbrahîm û Mûsa jî ew pêk anîn. Mirov bihêsanî dikare vê pêngavê weke gawekê arîşî ya stratejîk binirxîne.

Locayên Mason, ku ji alî hosteyên avasazî yê Cihû ve di çaxa navîn de hatin damezrandin, dikare verin hizirîn weke yekemîn tevgera sekular-laîk. Û filozof Spînoza wê li Amsterdamê, ku yek ji perestgehên destpêkê yê modernîteya kapîtalîst e, bibe pêşengê yekemîn pêngava mezin a felsefî ya sekular-laîk. Laîktî, yek ji mijarên gotûbêjên kûr e li welatên ku weke Îslam têne binavkirin (çawa ku ez binavkirinên bi awayê ‘civaka yan jî welatê kapîtalîst û sosyalîst’ weke propaganda dibinim, her wisa wesfandinên ku derbarê civakan de têne kirin bi awayê ‘civaka ku exlaqî û polîtîk e û nîne’, bêhtir rasteqîn dibinim), di serî de jî alî Tirkîyê. (binavkirinên welatan jî weke ‘laîk’, ‘Îslam’, ‘Xirîstyan’ û ‘Bûdîst’ weke ku heman bi armancê ne, dinirxînim). Erkekî erênî yê laîktî weke dîrketin ji dogmayên olî û azadbûn, di wateya sekularbûn (dinyawî/cihanîbûn) de, heye. (dema ku di wateya laîsîzm/laîkperestî de were bikaranîn). Lê, dibe ku laîktî bi xwe, weke cemsereke dijber, bilez bibe dogma. Divê ez bi girîngî diyar bikim ku zêde cewaziya laîsîzma di vê wateyê de ji olperestiyên din namîne. Wekî din, herku dijberiya li hemberî Cihûyan pêşbikeve, wê abaltî jî bilez bibe. Berî dewamkirina li ser rewşa Cihûtiyê ya di pêvajoya dewlet-netew de, wê pêwîst bike ku ez qala tiştên ku di vî milî de li Rojhilata Navîn û Rojhilat jî bûne û qewimîne bikim, ji ber ku gelek bandorkar û balkêş in.

Heya Îslamiyetê, têkiliyên baş ên Cihûtiyê bi Dewleta Sasanî ya Pars/Fars re hene. Tê têgihîştin ku di serayan de bi navê Ester, di serayên Sasaniyan de xwedî roleke mezin e. Ciyê wê di Pirtûka Pîroz de jî heye. Şîmaneyeke mezin e ku hem di karûbarên bazirganî û pere yê împaratoriye de û hem jî di pêşketinên wê yê bîrdozî de, xwedî şûneke bihêz bin. Her wisa vê de rizgarkirina Cihûyan ji Nabokadnezar, Serwerê Babilê, di dema koçberbûna wan a Babilê de (596-546 BZ.) ji alî Kuros damezrînerê Persan ve bandoreke xurt a kevneşopî çêkiriye. Cihûtî li qada Îranê bi dirêjîya dirokê herdem bûye hêzek ku mirov nikare wê biçûk bibîne. Cihûtî ciyekî tim girîng di dirokê de girtiye, bi rengê dirûv, li Erebaştan, Afrîkaya Bakûr, heta li Hebeşîstana Afrîkaya Rojhilat. Nikare were biçûkxistin bandora wan a di tevahiya pêşketinên çandî yê dargî û arişî de.

Cihû, (di heyama derketina Îslamiyetê de) weke komeke olî ya bazirganî, li Erebaştanê di rêza pêş de bûn. Di eraziyên berdar de xwedî mulk bûn. Wer tê têgihîştin ku ji komên sereke yê koka wan Semîtîk bûn ku bûbûn Ere. Rewşeke dirûv a Suryaniyan jî mijara gotinê ye.

Ereb, di wateyek de, bi pêngava Îslamê re, dixwestin ku, li şûna yekdestiya Cihû, yekdestiya xwe ya bazirganî û desthilatî damezrînin. Bandorbûyîna pir a Îslamiyet ji Cihûtiyê vêya piştrast dike. Mirov dikare vê rewşê bidirûvîna damezrîna dewlet-netew a modernîteya kapîtalîst de. Erebiyê Îslamê bersiv didin modernîteya çaxa navîn. Di bingeha nakokiyê wan ên bîrdozî û dargî yê bi Cihûyan û Cihûtiyê re, ev rastî heye. Pêwîst e bê diyarkirin ku di derketina Îslamiyetê de rehenda çînî jî bi qasî rehenda etnikî rol dilîze. Li hemberî belavbûna bilez a Îslamê û şkandina wê ya bi rengê tund yekemîn berxwedanên Cihûyann, ketibûn rewşeke wisa mîna ku bi duyemîn felaketeke Roma rûbirû mabin. Du rê le pêşîya wan hebûn: yan diisa koçberbûyîna yan jî ‘abalîtî’. Dikare bê texmînkirin ku beşek ji wan xwe strîbin li Îranê, Afrîkaya Bakûr û Anatolya. Gelek nîmûne hene ku beşeke girîng a ji wana jî, di dîmen de Îslamiyetê pejirandine, lê ‘teqiyegerî’ kirine, di wateya nepejirandinê de, ango ketine nava meyla abalê. Mirov dikare bihêz texmîn bike rola abalan di gelek serhildan û mezheban de yê ku li hemberî desthilatiyên Erebiyê Sûnî yê şoven hatin pêşxistin. Hêjayî lêkolînê ye para Cihûyan di pêşxistina gelek bizavên dijber ên ku koka wan bi taybetî Îran û Mezopotamya ye.

Pêşketina wan a herî cidî jî Dewleta Cihû ya Tirk a Hazara bû, ku li rex peravên bakûrê Deryaya Hazar, di beşekê Tirkmenîstan û Azerbaycana îroyîn de, damezrandin. Tê vegotin ku Selçûk Beg, yekemîn bapîrê Selçûkiyan, di vê dewletê de di asta fermanbarekî de bûye. Navên her çar kurên wî jî navên Cihû bi xwe bûne û ev jî vê vegotinê bihêz dike. Eger ev rast be, nikare were biçûkdîtina rola Cihûyan di tevgera Selçûkiyan de jî, eynî weke rola wan a di gelek tevgeran de, yê ku li hemberî sultanîyên Erebiyê li ser Îranê hatin pêşxistin. Eve mijareke pir girîng e ku pêwîst e were lêkolîn. Anatolya, hin di çaxa yekemîn de navendeke cidî ya Cihûtiyê bû. Cihû jî bi qasî Grekiyan di damezrîna gelek bajaran de cî digirtin. Di navbera wan de reqabet heye. Kevneşopî ye ku Cihûyên li Rojava û Erebaştanê diketin tengezariyê, li Anatolya kom dibin. Dikare di nava vê perspektîva dirokî de baştir bê têgihîştin ku Anatolyayê, ji ber vê sedemê, weke duyemîn niştimana xwe ya dayîk, piştî Îsraîlê, nîrxandine. Anatolya bi ser de, di şûna bazareke xurt a pere û bazirganî û tevgerên bîrdozî de bû, ku di vê de rola Cihûyan nikare were biçûkdîtin.

Tê zanîn ku Cihû, di ser Îspanya re di salên 1391, 1492 û 1550 de pêl bi pêl xwe li Anatolya bicî kirine. Dema mirov giraniya wan a di sultanîyên Selçûkî û Osmaniyan de bide ber çavan, wê karibe baştir bê têgihîştin ka di vê yekê de çiqas ciyekî bikok dagirtine. Wekî din, girseyeke mezin a misilman a abal ji çêbûbû. Sabetaygirî (tevgera xurt a abal ku koka wê Îzmîr û Manîsa ye) ji salên 1650 û pê ve, roleke pir girîng dilîyîst. Bandora vana ya di polîtîkayên pere û malîyê yê Osmaniyan de tê zanîn. Belkî jî di rola mamosteyan de bûn ku girîngiya pere û bazirganiyê didan têgihandin. Tevî ku car caran guherana mal û nakokiyên cidî dihatin jiyîn, rola wan a di tesfîyekirin û destnîşankirina gelek sultanên de nikare bê înkarkirin.

Wer tê têgihîştin ku abalîtî bûye sêyemîn pêngava stratejîk a Cihûtiyê, ji bo li ser piyan bimînin. Eger ji diyardeya abalîtîyê nebûya, wê nekarîbûna hebûna xwe ne da nava piraniya Îslam a Rojhilat de û ne jî di nava piraniya Xirîstyan a Rojava de bidana berdewamkirin. Divê abalîtî weke stratejiyeke jiyanê were têgihîştin. Heya ku dogmatîzma olî azadiya derbiranê nepejirîne, bivênevê wê meylên çerxîner û abalîtî, weke di bîrdoziyên dirûv de, hebin. Cihû, bi van hersê stratejiyên girîng, bi ser dikevin ku ji çaxa navîn, bîyî ku bi tevahî tune bibin, derbikevin.

Pêwîst e mirov, tenê di hêla berjewendiya daringî de, li pere nenêre; ji ber bi saya hêza ku dide, misoger dike ku jiyan xwe damezrînî û bidomînî. Her wisa bi saya çekirina wan a hêza bîrdozî, biser dikevin ku, bi rêbazên arîştî, hem bandorker bibin û hem jî li jiyanê bimînin. Pîrbûna hejmara rewşenbîr, nivîskar, ramannas û bîrdozên mezin ên di nava Cihûyan de, ji nêzik ve pêwendîdar e bi vê rewşa wan a serokatiya arîştî re, ku bi dirêjîya dîrokê pêdiviya wan pê hebûye. Dîsa, pêxistina wan a gelek tevgerên olî, felsefî û zanistî, ji ber pêdiviya jêveneger a stratejiya wan a jiyanê ye.

Û stratejiya abalîti jî, wê girîngiya xwe ya bingeşîn di çaxa dewlet-netewan de nîşan bide. Îngilistan weke yekemîn dewlet-netew, di girîngiya kilit de ye ji bo wê mijarê bê têgihîştin. Qralên Îspanya û Fransa, ku du hêzên mezin bûn ku koçberî u komkujiyan disepandin hem di Xirîstyanên Protestan ku koka wan Katolîk e û hem jî li Cihûyan, di nava hewldanên mezin de bûn sedsala 16. de ji bo hem Îngilistanê li Ewropa bêbandor bikirana û hem jî pêşî li derketina wê bigirtana. Cihû di vê sedsalê de (sedsala 16.), tevî ku di nava tîkiliyên pir xurt de bûn di navbera Îzmîr-Anatolya, Amsterdam-Holanda û London-Îngilistanê de, ku deverên ewle bûn ji bo wan (xebatên ji bo çekirina peymanan heye di navbera herdu hêzan de) herku biçûya wê Londonê ji xwe re weke baregeh biartibana. London, ji wê rojê heya îro, wê vê şûngeha xwe domandiba.

Tê zanîn ku di vê sedsalê de dewlet-netewa Îngilîs hate avakirin. Dewlet-netew, weke tê zanîn, tê wateya ku, ne tenê kadroyên dewletê, lê tevahiya hemwelatiyan û kadroyên dewletê bîrdoziyeke hevbeş (eynî weke olê) parve bikin û temamê civakê were hesibandin weke endam û hemwelatiya dewletê. Ji xwe ev taybetmendî, pêxistina taybetmendiya qebîleya Îbranî ye, ku ji destpêkê ve di xwe de werdigire, ya pêşî weke qewm û paşê jî weke dewlet-netew. Qebîle û qewma Îbranî, herî dawî jî netewa wê, hem di warê etnîkî de û hem jî di warê olî de, yekpare ye. Hîn rasttir, etnîkî di heman demê de olîti ye û olîti jî etnîkî ye. Wekî din, di armanca hevbeş de dibin yek, bêtî nêrîna li cûdatiya yên rêve dibin û yên tene rêvebirin. Di rastî de dewletperestiya netewî weke versiyoneke pêxistî ya bîrdoziya qebîleya Îbranî, şeweyeke wê ye ku, li tevahiya qewm û netewen ji bilî xwe hatiye ferz kirin, guncandin û di guheranê de hatiye derbaskirin (ev şîroveya min a takekes e û ez wê pir girîng dibînim).

Xwe rêxistinkirina dewleta kapîtalîst a nûjen di şewaza Îbraniyan û Cihûyan (di roja me ya îro de di şewaza Îsraîliyan) de, xwe weke dewlet-netew dide xuyanîkirin. A girîngtir jî ew e ku dendika her dewlet-netew, ne di wateya nijadî de, lê di wateya bîrdozî de di karaktere Siyonîstê Cihû (dewletperestiya-netew a Cihû) de ye. Dewlet-netew, weke modêl, şeweya dewletê ye ku Cihûtî wê di modernîteya kapîtalîst de werdigire. Verner Sombart dema ku kapîtalîzmê weke berhema Cihûtîperestiye hesibandiye, belkî jî zêde pêş de çûye. Eger ez şaş nebim, Colînwood, felsefevanê mezin ê Îngilîz ê li ser dîrokê, dema netewperestiya dewlet-netewê pêname dike, dibêje ku gerdûnewerî (dikare bê gotin her wisa bîrdozî) ya Cihû gihîştîye serkeftinê; lê dema diyar dike ku vê yekê serkeftineke wisa ye ku di kesayetiya nijadkujerê xwe de qezenc kiriye, bi raya min, xwestiyê rastiye derbîbirre. Dewlet-netew serkeftin bidest xistiye û di bingeşa wê de bîrdozî (qebîleperestî, netewperestî û siyonîzm) ya Cihû heye. Lê di encamê de nijadkujerê xwe jî bi xwe re afirandiye. Di rastî de ev tespît girîng e, siyonîst e. Netewperestiya Erebi jî di vê rêvê de siyonîst e. Wê şaş nebe ku mirov tevahiya netewperestiyan, ên Filistîn, Tirk, Kurd, Şîaya Îran û wekî vana, pêname bike weke şeweyên bîrdoziya Cihû, ku di serî de ji alî yekdestiyên netewegir ve tene sepan. Ji xwe eger netewperestiyan dewlet-netewên Îngilîs û Holanda bêne lêkolîn, wê bi rengê kartêker bê dîtî ku di pêşketina wan de yekdestiyên Cihû weke pere-sermaye, ne tene weke teorîk, lê weke şênber jî, rola mezin leystine.

Pêwîst e vê yekê weke komplo, yan jî weke niyeta xirab neyê dîtî. Cihû, weke bazirgan û bankerên ku sermayeyê herî zêde di bin destên xwe de kom dikin, di avabûna her dewlet-netewan de mezintirîn qadên veberhênan û hêwînê bidest dixistin. Dewlet-netew rê vedikir ku sermayeya Cihû wek aşûtê mezin bibe. Verner Sombart dikaribû bêhtir rasteqîn bûbûya, eger teoriya xwe bi vî rengî rave kiriba. Sermayeya Cihû, dema ku di asta cihanê de mezin dibû, elbet wê dijberê xwe jî hilberandiba. Her wisa nakokiyên roja me ya îro yên yekdestiyên netewan û yekdestiya ser-netewan çavkaniya xwe ji vê rastiyê digirin. Bi eşkereyî tê têgihîştin ku danehevkarên sermaye yên Cihû, bi girtina herdem li ber çavan tengezariyên xwe yên di dîrokê de, dema xizmetekê dîrokî dikirin ji pêkhatiyên dewlet-netewan re li ser bingeşa xeta xwe ya kevneşopî ya bîrdozî, di heman demê de bingeşên nijadkujîyê, weke objektîv, dadînin li ser komcivakên Cihûyan, ku haya wan ji vê yekê tinebû û pêwîst e ji vê rewşê berpirsyar neyên girtin. Hinekî mînak Hz. Îsa û Yehûda Îskaryot glîkarê wî, tîne bîra mirov. Cihû, ku bi dirêjîya nêzî sê sed salan ji bo pêxistina dewlet-netewa Alman çanda xwe ya daringî û arîştî seferber kirin, (Bîrdoziya Alman tewş nêdirûvî bîrdoziya Cihû) heya dema Hitler, netewperestên herî tund ên Alman bûn. Netewperestên herî xurt ên Siyonîst, di heman demê de, jig elek hêlan ve, nûnerên xurt ên netewperestiya Alman jî bûn. Mirov dikare gelek mînakên dirûv (bi taybetî di şênberiya Rûsya û Osmanî-Tirkîyê de) pêşkêş bike. Gerdûnewerî (netewperestî-pozîtîvîzm-olperestî) ya Cihû, ku Colînwood ew destnîşan dike, serkeftin qezenc kiriye. Lê ne tenê nijadkujîya li ser Cihûyan, di heman demê de tevahiya nijadkujerên fizîkî û çandî yên li cihanê jî bi xwe re afirandiye.

Pêwîst e ji nêzîktir ve bê dîtî vê mijarê, ji ber girîngiya wê:

Cihûtî, belkî jî yek ji yekemîn nimûneyên nasnameyên civaka-dîrokî ye ku, weke bîrdozî, taybetmendiyan etnîkî û olî ketine nava hevdu. Vê taybetmendiya xwe ji Hz. Îbrahîm heya roja me ya îro dihêvişîne. Dema baweriya ‘qewmê bijartî’ jî lê tê lêk(zêde)kirin, xwe dîtina wan bi ser tevahiya civakan re, weke sêyemîn taybetmendiya girîng a bîrdoziya wan xuya dike. Ev feraseta

raserî bi dirêjîya dîrokê wê potansiyelê tim di xwe de guhastiye ku wan bi civakên din re rûbirû bihêle û rê li ber pevcûnan jî vekirîye, ku bi piranî gihîştine heya nijadkujiyan.

Cihûtî, vê taybetmendiya xwe ya civakek bîrdozî tim hêvişandiye, ku girêdayî bi vê nakokiyê re pêş ketiye. Weke xwezayî, neçar maye ku stratejiyên xwe hêvişandinê û navgînên wan ên taktîkî pêş bixe. Stratejiyên hêvişandinê, weke pêdiviya pêkhatiya wan, divê weke teorîk û bîrdozî bêne pêşxistin. Û navgînên taktîkî, bêhtir bi hêza daringî re pêwendîdar in. Di serê vana de hêza çekan û pere tîn. Dema ku pere bi rêya bazirganî û bankeriyê tê bidestxistin, çek bêhtir bi nûjeniyên teknîkê hatine pêşxistin. Hêza Cihûyan di herdu qadan de jî tê zanîn û hatiye îspatkirin. Di vê mijarê de, em çaxên yekemîn û navîn li milekî bihêlin, dema çaxa nu, ango çaxa me ya nûjen pêşdiket, bêgûman wê di nava pêwendî û têkiliya nêzik a Cihûtiyê de bûya, weke gelekî herî rêxistî û xwedî-ezmûn di asta cihanê de. Dema hilhatina serwerî ya sistema-cihanê ya kapîtalîst ji sedsala 16. û pê ve binavenda Ewrûpaya Rojava, bi taybetî binavenda Amsterdam-Holanda û London-Îngilistan pêşdiket, wê hêza malî û bîrdozî ya Cihû, ku weke stratejîk di rewşeke bihêz de bû, di vê de rola girîng bilîsta. Yên ku wê demê ji nêz ve lêbikolin, wê zoriyê nekişînin ku vêya tespît bikin.

Eger were diyarkirin ku kapîtalîzm ji alî Cihûtiyê ve hatiye nûvandan (V. Sombart), dibe ku nitrandî be; lê nikare were înkarkirin ku rola wan a têde ku bûye sistem û serwerî wergirtiye, pir girîng e. Diyardeyek e ku hemû lêgerîn destnîşan dikin ku bazirgan û bankerên Cihû li bazar, borsa û fûarên tevahiya bajarên girîng, di serî de li London û Amsterdamê hespên xwe dibezînin. Sedema ku siyaseta-aborî (ekonomî-polîtîk) di vê mijarê de bêdeng dimîne û ji nedîtî ve tê, bi rola korkirina bîrdoziyê re pêwendîdar e. Nelêxebitîna zêde jêderka etnîk û netew a daneheva sermaye di nirxandinên di mijara siyaseta-aborî de di serî de di yê di Kapîtal a Marks de jî tê de, hem kêmasiyeke pir pir girîng e û hem jî mirov xeylî dide hizirandin. Ew çivanoka “ol, îman û netewa sermaye tine”, şaş e. Ji ber girêdaneke pir tund a sermaye bi ol, îman û netew re heye. Elbet, dema hinek kesên xwedî ol, îman û netew gelek yekdestiyên sermaye û desthilatîyê pêk tînin, li hemberî vê, piranî têne mêtîngehkirin. Nimûneya herî tazî DYE ya roja me ya îro ye. Nikare bê înkarkirin ku herî zêde sermayedar, hem weke ol, hem weke îman û hem jî weke netew, ji wê derê ne.

Rola Cihûtî ya di avasaziya sanayîgerî (endustriyalîzm) û dewlet-netew de jî bêgotûbêj e, ku herdu lingên din ên kapîtalîzmê, ango modernîteyê ne (modernîteya kapîtalîst). Bazirgan û bankerên Cihû, ku ji yekemîn şoreşa bajaran a Ewrûpa (1050-1350 PZ.) û pê ve pêşketina xwe domandin, di heyama kapîtalîzma bazirganî ya sedsalên 15. û 18. de, bi awayê zêdetir xurtbûyî pêngav awetîne. Li bajarên Rojhilat (Qehîre, Heleb, Şam, Îzmîr, Tebrîz, Antakya, Bexda, Îstembol û wekî vana) jî pêşketinên dirûv bidest xistine. Dema ku Şoreşa Sanayî weke qada herî kardar hate destnîşankirin dereng nemane ku sermayeya mezin a di destên xwe de veguhêzînin qada sanayî. Zêde pêwîst nake ku vêya jî were ravekirin. Her cîyê ku kara wî zêde ye, ew cî ye ku li wê derê sermaye derbasî êrîşê dibe. Ma ne ev e, ew rêgeza ku jê re tê gotin ‘zagona kare?’

Wê demê, mirov çawa dikare sivik bibîne rola sereke ya yekdestîperestîya sermayeya Cihû, ya hem bi mora kapîtalîzmê û hem weke modernîteya kapîtalîzma sanayî û girîngiya wê nekirpîne? Herçend ji vê re neyê gotin averêkirineke bizanebûn, lê jê re pir bi hêsanî dikare bê gotin korîtiya bîrdozî. Bi ser de, ev rewş jî hêla Cihûtiyê ve ne tewanek e jî. Di her komcivakên netewî, olî û etnîkî de dikarin yekdestiyên bazirganî û sanayî çêbibin. A girîng li vê derê rola stratejîk a yekdestiyên Cihû yên bazirganî û sanayî ye. Fînans, ji xwe weke ebed-ezel di yekdestiya Cihû de hebûye. Siyaseta-aborî xwe dîr dide ji tehlîlîkirina girêdana yekdestîperestiyên bazirganî, sanayî û malî (fînans) bi bîrdozî re bi gelemperî (lîberalîzm ancax di nirxa propagandayê de dikare bibe mijara gotinê) û bi bîrdoziyên netewperest, olperest, zanîstperest û zayendperest re bi taybetî sedema vê yekê, ne ji ber endîşeya wê ya bûyîna ‘objektîv’e ku îdea dike. Berevajî, nebûyîna objektîv pêwendîdar e bi nebûyîna zanîsteke objektîv re ya tevahiya yekdestiyana, bi taybetî yekdestiyên desthilatî jî tê de, bi rêya veşartina nasnameyên xwe yên olperest, zayendperest û netewperest; her wisa pêwendîdar e bi wê yekê re ku rastiya şênber û jînbar di xalên wê yên jiyandî de vedişêrin û wê negirîng dikin. Dîsa pêwendîdar e bi wê yekê re ku bi vî awayî weke navgîneke propagandaya bîrdozî, û ne weke zanîst, erka xwe pêk tînin.

Şûngeha stratejîk a Cihûyan di sistema cihanê ya serwerî ya çar sed salî de di yekdestiyên bazirganî, sanayî, malî, medyayî, rewşenbîrî û sermayeyî de hîn jî girîngiya xwe, weke bêhtir zêdebûyî, berdewam dike. Ta ku ev diyarde neyê tespîtîkirin, wê gengaz nebe ku ti pîrsgirêkên ne kûrevî û ne jî herêmî bi mafdarî bêne tehlîlîkirin (teorîk) û çareserîkirin (pratîk).

Cihûtî, hem weke hêza bîrdozî ya stratejîk û hem weke hêza daringî ya stratejîk, di avakirina modernîte û dewlet-netew de di şûneke pir zêdetir destnîşankar de ye. Dema ku bi navgîniya dewlet-netewê wesfa misoger kapîtalîst a modernîteyê derdixe holê û pêk tîne, modernîteyê jî bi dewlet-netewê, ku awayê yekbûyî yê yekdestiyên bazirganî, malî, sanayî û desthilatî ye, şênber dike û wê misoger dike. Cihûtî, elbet ne xwedayê dewlet-netew e. Lê, wê ji awayê wê yê di malzarokî de heya temenê wê yê îroyîn ê kalbûyî û rîziyayî, ji çaxa xwe ya qebîle heya roja me ya îro, di qada xwe ya hostatî de pêş xistiye.

Ez qet rûmet nadim teoriyên li ser komployan. Tim îdea têne avêtin naverastê. Bi binavkirina Komeleyên Mason, ên veşartî ku Cihanê rêvedibin, Civînên Bilderberg, Konseya Daîmî ya ji 12 kesî, ku cihanê rêve dibe, û aletbûna NY ya Cihû û bi wekî vana hewl tê dayîn ku mafdarî were dayîn bo van teoriyên li ser komployan. Digel ku îdeayên ku para rastiye di vana de diguhêzin hebin jî, aliyên wan ên nitrandî û awayên wan ên dogmatîk û nebûyîna zanîstî, taybetmendiyan hevbeş ên van teoriyan in. Lê, rastî li holê ye. Şûjin nakeve xirar. Raseriya Cihûtiyê di hersê lingên modernîteya kapîtalîst de jî bêgotûbêj e. Di hersê qadan de jî weke stratejîk, di wateya hêza bîrdozî

û daringî de di şûngeha bandorker, heta bi piranî, destnîşankar de ye. Divê mirov bala xwe bide wergirîya gotina min: Ez qala bandorkerîya wê ya di qada modernîteya kapîtalîst de dikim. Nexwe ez qala modernîteya demokratîk nakim, ku weke rastiya civaka-dîrokî zêdetir wergir in. Cihûtî di van modernîteyan de jî heye. Lê bi rengê ku hêza xwe ya stratejîk pir tiştan hunda kiriye heye.

Beriya ku em qasekî şûndetir derbasî vê bibin, wê kêrhatî be ku em dewlet-netewê hinekî din tehlîl bikin. Bîrdoziya Cihû, di dema derketina ji çaxa navîn de hewldanên xwe yên bêbandorkirina dijberên xwe yên hem Xirîstyan û hem jî yên Misilman, di hêla stratejiyên xwe yên jiyanê de qet kêr nekirîye. Modêla dewlet-netew, hem xwedaperestîya netew, (Rab di Cihûtîyê de wateya xwedayen netew de ye) ku di nava xwe de werdigire, û hem jî weke awayê kûrbûyî yê tevahiya yekdestiyên bazirganî, malî, sanayî, bîrdozî û desthilatî, bi rengê modêla stratejiya jiyanê ya herî guncav di gel vê mijarê derdikeve pêşîya me. Laîsizm a di dewlet-netew de di şûngeha Reb, Xwedayê Netewî yê Cihû de erk dibîne. Avakirina têngên bi vî rengî ji alî Masontiya Cihû ve, pir girîng e. Dewlet-netewa bi vî milê xwe ve û di vê wateyê de, navgîna herî girîng a rêveberîya gerdûnî ya Cihûtîyê ye. Yekdestiyên Cihûyan, li gel yekdestiyên ku koka wan Anglo-Sakson in, modêla dewlet-netewê weke navgîneke bandorker bikar anîne. Ji bo ku Împaratoriya Fransa û Îspanya hilweşînin. Ji ber ku ew herdu hêz ji bo herdu hêzên din (Holanda û Îngilistan) xwedî planên mirinane bûn. Bi gefa komkuji û tesfîyebûyîna ji dîrokê re rûbirû bûn. Dewlet-netew, weke hêzeke yekdestî ya herî kûrbûyî, bûye modêlekê serkeftî li hemberî yekdestîperestiyên Îspanya û Fransa, ku nekarîn bi vî rengî xwe birêxistin bikin û dixwestin bêhtir bi kevneşopên împaratorî yên mayî ji çaxa navîn, encam bigirin. I. Wallerstein, dema di berhema xwe ya navdar a bi navê Sîstema Cîhanê de pêkera bingeîn a ku serdestiya Îngilistanê li hemberî Fransa destnîşan dike, weke sîstematîka dewlet-netew rave dike, girîngiya vê rastiye diyar dike.

Dema Xanedaniya Habsbûrg a Awusturya tê hilweşandin, peyman, şewegirtina dewlet-netewa Prûsya (weke merc) dide pêş, yekîtiya Almanya ji serokatîya Awusturya tê derxistin û tê dayîn bo pêşîkiya Prûsya. London dibe navenda her cûre dijberiyê (muxalefetê) li hemberî qralê ku di Şoreşa Fransa de dijmînê wan ê kevneşopî bû. Rêxistina Mason di şoreşê de roleke girîng dilîze. Serê qralê tê jêkirin. Tesfîyeyên dirûv di Şoreşên Îngilistan û Holanda de, yên beriya vê, tene jiyîn. Dema ku dewlet-netewa Prûsya dixwaze, weke hêzeke nû ya serwerî, di şûna Fransa de derkeve pêş, heman leyistîk li hemberî Prûsya tê listin. Tew Marks jî, weke dijber, li Londonê rûdine. Peyman îdeayên Almanya yên ji bo serweriyê, bi Yekemîn û Duyemîn Şerên Cîhanê ve, têk dibe. Sedema bingeîn a di nijadkujiya Cihû de, ku ji alî Hitler ve hate pêkanîn, ew e ku sermayeya Cihû, hêza xwe ya stratejîk bi şûda Îngilistanê bikar anî û bi vî rengî di têkçûna Almanan de roleke girîng leyist. Heman peyman, bi şewegirtinên nû, wê di şerê sar de îdeayên Rûsya jî, yên ji bo serweriyê, têk bibe. Bi vê rêveçûnê (eger wisa bibe), bila qet gûman neyê kirin ku, eger îdeaya Çînê ya ji bo serwerî bihejike, ku tê îdeakirin û ji bo niha rawêjî (ferazî)ya wê gelek tê kirin, şîmaneya mezin e ku heman dawiyê parve bike.

Zêdetirî du sed dewlet-netew di roja me ya îro de li NY, ku navenda wê bajarê New York e, tene nimandin (temsîlkirin). Tê zanîn ku NY di bin pêşengiya heman peymanê de tevdigere û herî kêr pesenda peymanê nebe, nikare yekê biryarekê jî derbixe.

Divê ez dubare diyar bikim ku van du sed dewlet-netewan ji alî Siyonîzmê ve, yan jî ji alî hêzeke dîtir a Cihû ve, nayên rêvebirin. Lê herdu sedên wan jî (dewlet-netewên Îran û Ereban jî tê de, ku can-dijmînên wan in), bi paradîgmaya netewperest a Cihû hatine damezrandin û tayên wan, ev çarsed sal in ku di destê heman dendika peymanê de ne. Her çend di nava bijarteyên dewlet-netewan de qet Cihû tinebin jî, lê ji ber sedemên hem paradîgmâtîk û hem yên tevdîrên şênber ên peymanê (ango weke teorîk û pratîk), qadên wan ên livîn (tevgerîn) a serbixwe, ta radeya dawî sînordar in. Karên ki bikin, ta ku guncav bin li gel qalibên kevneşopî yên bîrdozî û pêkhatêyî yên modernîteya kapîtalîst a çar sed salî, pîrsgirêk tine. Dikarin di rêya xwe de dewam bikin. Lê, eger bişemitin şûngeha, bi gotina G.W. Bûsh, 'dewleta serhildêr, wê dawîya her dewlet-netew bibe heman a Efxanîstan a Talîban, Îraq a Sedam û ya bi dehan nimûneyên wan di dîrokê de hene. Ev e ew diyardeya ku jê re tê gotin sîstema navnetewî û statukoya NY.

Tew Rûsyaya Sovyetan a heftê salî jî, ancax piştî ku guncana tam derbirrî li gel pêwîstiyên modernîteya kapîtalîst, wê demê dest bi yekparebûyîna wê ya bi sîstemê re hate kirin. Çîn hîn zûtir hate yekparekirin. Eşkere ye ku sîstem hêza xwe ji herdu hêzên stratejîk digire, ku ez ji serî ve hewl didim ku wan vebêjim. Di herduyan de jî Cihûtî, weke dîrokî û rojaneyî, di şûngeheke nêzî destnîşankariyê de ye. Hêmanên hêza bîrdozî yên stratejîk sanayiya çandê, sermayeya rewşenbîrî û medya ne. Naverokên wan netewperest, olperest, zanistperest û zayendperest in. Hêmanên hêza daringî yên stratejîk pêkhatêyên yekdestî yên bazirganî, sanayî, malî û desthilatî ne. Peymanên navnetewî yên dewlet-netewan, weke sîstemên dewletan, pêkhatêya fermî derdibirre. Pêwîst e mirov van qadên dêwane yên van herdu hêzên stratejîk bi xwe, tîkel (tevlîhev) neke bi dewletan re weke derbirrana fermî û bi sîstemên wan re.

Girîng e ku nîrxandîneke kurt jî, weke lêk, derbarê Cihûtîya Anatolya de were pêşkêşkirin. Di vê mijarê de min bi kurtasî qala çaxên yekemîn û navîn kiribû. Têkiliyên Selçûkî-Cihû û Grek-Cihû girîng in. Cihûyên Rojhilat di çaxa navîn de ji Endulus heya Asyaya Navîn vebelav bûne. Dewleta Cihû ya Tirk a Hazara berhema vê pêvajoyê ye. Abalîti û Cihûtîperestîya eşkere li welatên Îslam nehatine qedexekirin; bi taybetî di qadên stratejîk ên desthilatî û dewletan de, bi hêzên xwe yên bîrdozî û daringî, bandorker in. Bazirganî û bankerî ne di şûngeheke kêmtir yên li Rojava de bûn.

Dema ku nakokiyên wan ên kevneşopî bi Xirîstyanan re (derbaskirina Îsa di çarmixê re û

bûyîna Xirîstyanî baweriya fermî ya Rojava) veguherîn gettobûnê bi biryara Konseya Lateran a sala 1179 û sirgûn bûyînen wan ji Îspanya di salên 1391 û 1492 de bûn mijara gotinê, wê demê Cihû ji bo xwe bêhtir pêwîstî bi niştimanadayîk dîtin. Têgîna ‘welatê soza wî hatiye dayîn’ hîn jî zindî ye. Têkiliyên ku hîn di dema hilhatinê de bi derdorên saltanat ên Osmaniyan re danîn, wê encamên xwe yên erênî bidin. Dema ku bankeri û bazirganî ji bo Osmaniyan jî zêdetir girîng dibin, wê Cihûtî jî şûngeha xwe bihêz bike. Ji ber ku Osmaniyan li ser şêniya Xirîstyan desthilatîyên xwe bi berdewamî vebelav kirin û pêş xistin, ev bû sedem ku Cihû, ku rewşa wan a li cihana Xirîstyanî ya Rojava (yên Katolîk û Ortodoks) herku diçû tengav dibû, wê peymaneke dirûv a bi Îngilistanê re bi padişahên Osmaniyan re jî çêbikin. Nêrîna hevbeş ew e ku ev peyman di navbera salên 1550-1600 de xurt bûye. Di heman dîrokê de wê peymaneke dirûv were pêşxistin bi Holanda û Îngilistanê re, ku Protestan in. Têkiliya Cihû bi Protestanî, kapîtalîzm, dewlet-netew û modernîteyê re, mijareke girîng e ku hêjayî lêkolînê ye.

Paqijkirina Nîvgirava Îberîk a Îspanya ji Misilman û Mûsawîyan (heya salên 1600 tamam dibe), pagijkirina Xirîstyanan ji Anatolya, weke pêngaveke dijber, tîne rojevê. Çarenûsa Rûman, Pontûsan, Ermenîyan û Suryaniyan, ku ji gelên herî kevnare yên dîrokê yên li Anatolya ne û dîrokekê wan a xurt a çanda dargî û arişî heye, lê zû bûne Xirîstyan, ji ber sedema vê rojevê, destpê dike ber bi berevajî ve dizivire (û trajedî bi ser wan de tê). Nîvgiravên li herdu seriyên Deryaya Spî, hema weke ku bergirîdanê li hevdu bikin, gav bi gav tesfîyeyên berhemberî pêk tînin. Duyemîn pêngava mezin a Cihûyan, piştî pêngava wan a navbera salên 1550-1600, bi Partiya Îtîhad û Terakî re tê jiyîn (di salên 1890 de; Kongreya Siyonîst di 1896 de di heman demê de tê damezrandin). Misoger e ku herî kêmbaskekê Îtîhad û Terakî Cihû ye, ku navenda wê Selanîk e û di nava hev de pêşdikeve bi tevgera abalîti re, ku ji Sabetay (ji salên 1650 û vir ve) tê. Netewgiriya ku ava dikin (Cohen, Wamberî) weke peyv ‘Tirk’ê, lê naveroka wê tije ye bi Kurd, Arnawûd û Cihûyan, ku Mason in û abal in. Weke diyardeyeke sosyolojî, zêde têkiliya wê bi Tirkîtiyê re tine. Tirkîtiyeke bi tevahî siyasî, mijara gotinê ye. Girîng e, her wisa, bandoreke Cihûyên Almanya û Îngilistanê, ku li ser wê pêşbazî dikin. Dîroka wê dirêj e û ciyê wê ne ev der e.

Di encam de, bi raya min, deme ku dîroka Cihûyan a li Almanya sirgûnên ku jiyane û ezmûnên wan ên avakirina dewlet-netewan dibin yek bi hêzên wan ên stratejîk, bîrdozî û dargî re, hem di damezrandina Komara Tirkîyê de û hem di veguherandina wê ya bilez (dibe ku di salên 1926 de) bo dewlet-netew de roleke girîng dileyîzin. Eynî weke wê rola ku di salên 1600 de li Holanda û Îngilistanê leyîstin. Eger veguherîna bilez a komarê bo dewlet-netew û hatina rojevê ya tesfîyebûnê çandî, Kurdan û ya Îslama kevneşopî piştî tesfîyebûyîna Xirîstyanîya Anatolya (tesfîyebûyîna fîzîkî jî ya Xirîstyanan mijara gotinê ye) tenê weke projeyeke Tirkan a bûyîna netew were pêşkêşkirin, wê şaşîtiyên mezin di xwe de wergire. Mijar zêdetir berfireh e û pêwendîdar e ji nêz ve bi pejiwandina Cihûyan Anatolya weke niştimana dayîk a Cihû, beriya Îsailê. Tê zanîn ku ev mijar di nava Cihûyan de pir hatiye gotûbêj kirin. Projeya Cihû ya bi navenda Selanîk yan jî Edirne, ku li Mistefa Kemal hatiye ferz kirin, mijarek e ku hatiye dapaçîn. Lê, gengaz e mirov diyar bike ku bi damezrîna Îsailê re, ev proje girîngiya xwe wenda kiriye. Lê, bala Cihûyan û Îsailê li ser Anatolya û Komara Tirkîye hîn jî stratejîk e.

Şûngeha Mistefa Kemal Atatürk di avabûna Komara Tirkîyê de bêgotûbêj e. Lê, xwedakirina wî, tevî dijberiya wî, sêwirîyeke bîrdozî ya Cihû ye, weke bi dirêjiya dîrokê vê yekê li gelek deveren kirine. Di gerdûneweriya Cihû de (Levhî Mehîfûz, çarenûs/qeder, zagonerî, misogerî/190 bitti.

Determinîzm, pêşveçûnerî; awayê sêwirîkariya Sumer a wxeda yê veguherandî bo olên yek-xwedayî), bûyîna xwedayîti tîgîneke ku pir hatiye pêşxistin û sepandin (pekanîn). Wan tîgînkirinên heşmendî yên weke her cûre utopyayên wêyeyî, çaxa zêrîn, teorî, rawejî (ferazî) û zagonên, ku hem jî alî pêxemberan ve û hem jî ji alî rewşenbîran di dema modernîteya de hatine pêşxistin, pêwendîdar in ji tehlîlîkirin ku dogmayên kûr ên serwerî yên sekular-laîk ên xwedayî yên bi vî rengî li ser Tirkan jî, weke li ser tevahiya salên Rojhilata Navîn, ava kirine, wê kêmbimîne û zor be ku mirov herêmê têbigihîje.

Elbet, hêzên dargî (maddî) jî yên cihûyan di girîngiya stratejîk de bûn. Ez bawer dikim ku M. Kemal radestî vê meylê nebûye. Lê tevî ku pir xwendîye û lêkolaye (tewş nine ku heya Sumer û Hîtîtiyên daketiye (xwendîye)) jî, ez ne di wê baweriyê de me ku heya tam tehlîl kiribe. Ez guman nakim ku xwestîye ku bibe komargirekî baş û her wisa xwestîye ku vêya, ne weke dewlet-netew, lê weke demokrasî were pêşxistin. Dij-Kund û dij-îslam jî, weke tê ideakirin, nîne. Le divê ez gumanên xwe jî bi girîngî diyar bikim ku nekariye bidomîne wan nezîkatîyên xwe yên liberal di destpêkê de ji pîrsgirêka îslam-laîk re (laîktî, ancax di 1937 de dikeve makezagonê/destûrabingehîn) û ji pîrsgirêka Kurd re; sedema vê jî ew bûye ku dora wî jî alî kadroyên abal ên îtîhadgir ve bi tundî hatiye dorpêşkirin.

Berdewamkirine bu hemû leza leza xwe wê pevçûna ji bo serweriyê, kul i ser Komara Tirkîyê hîn di salên 1926 de destpê kir, mijareke wisa ye ku, bi raya min, pêwîst edi rasterêya kêmasî û daxwaziya Mistefa Kemal Atatürk de neyê nîrxandin. Delîl û nîşane zêdetir in di derbarê wê yekê de ku meyla wî bi xwe di rasterêya Komara Demokratîk de bûye. Ez bawer nakim ku pevçûna ji bo serweriya di rojên em tê de dijîn, bi serkeftineke tam a bi suda yek ji aliyan bi dawî bibe. Ez dixwazim diyar bikim ku hêviyên min zêde bûne di derbarê wê yekê de kul i axên Anatolya, ku ez bawer dikim xwedî kevneşopeke pir mezin a demokratîk in, wê ve carê, pêngava ji bo Komara Demokratîk hêz û serkeftin bidest bixe. Ez dipê (hevî dikim) ku sedema rastîn a

têkoşîna serwerî ya li ser Anatolya û Tirkîyê, di beşa Rojhilata Navîn a parêznameya xwe de pêşkêş bikim, ku ez wê weke bergekî (cîld) cûda dihizirim.

Wê kêmbimîne û şaş be ku mirov Cihûtiyê, tene di hêlên kapîtalîzm, modernîte û dewlet-netew de bihizire. Her wisa bandora wê ya girîng li ser modernîteya demokratîk jî çêbûye. Her çend bi qasî baksa desthilatdar û dewletperest (Qraltiya Cihû û dewleta Cihû) nebe jî, Cihû bi dirêjîya dîrokê her her hebûye. Her wisa Cihûtiya hejar û pêwendiyên qebîleyî lewaz jî di dîrokê de tim qala xwe daye kirin. Rûyê din ê Cihûtiyê, jî îsmail, kurê Hecera carîye û Hz. îbrahîm, heya Wusivê li Misirê û Meyrema xuşka Mûsa heya Meyrema dayîka îsa, bi hejmareke zêde pêxember, nivîskar, rewşenbîr, anarşîstên cîkavî, femînîst, felsefeyan, zanyar û bi hemû gelê xwe yê kedkar ve, di têkoşîna şaristanî û modernîteya demokratîk de vedîtînan (dozîneyan), nûvedanên (îcadan), teoriyan, şoreşan û berhemên hunerî, yên mezin, pêk aniye. Cihuyên hêzên xwe yên bîrdozî û daringî (madî) tim oxira yekdestiyan de bikar neanîne. Her wisa ji bo cîhanê bêhtir ronak, dadwer (adil), azad û demokratîk jî hewldan û serkeftinên wan ên pir girîng çêbûne. Gelo em dikarin kîjan tevgerên pêxemberî, her wisa piştgiyên ji bo biratî û hejaran û tevgerên utopîk, sosyalîzm, anarşîzm, femînîzm û ekolojîk bê Cihûyan bihizirin? Bi zavên (ekol)felsefî, tevgerên zanistî û hunerî û mezhebên olî, bê Cihû pir hindik dikarin bene hizirîn (ramîn). Gelo, eger Cihûti û Cihûnebûna, sosyalîzm li hemberî kapîtalîzmê, enternasyonalîzm li hemberî dewletperestiya-netew , komunalîzm li hemberî liberalîzmê, femînîzm bi hemberî zayendperestiya civakî, eko-ekonomîzm li hemberî endustriyalîzmê, laîsîzm li hemberî olperestiya û dîmanewerî li hemberî gerdûnewerîyê, wê çiqas karîbûna pêş biketana?

Eşkere ye ku Cihûti di hêla herdû cîhanên modernîteyê de jî girîng e. Vê giringiya xwe di beşên girîng ên dîrokê û roja me ya îro de hêvişandine (parastine). Tevî vê yeke, pîrsgirêka Cihû hebûna xwe di roja me ya îro de jî, eynî weke di dîrokê de dihêvişîne (diparêze). Nêrîna li Cihûtiyê weke komcivakek bijarte ya xweda, her wisa ditin û nirxandina wê weke serê gu gunehan ; (ev herdû nêzîkatî jî), weke min di destpêkê de jî diyar kir, rê li ber şaşitî û pêkhatiyên wehîm (giran) vedike, mîna ku gelek nimûneyên wan hatine ditin. Ji ber vê sedemê ye kum in pêwîst dît ku ez di asta pênuamayê de rawestim li ser vê mijarê, ji ber giringiya wê. Tehlîlên hem herêmî (navçeyî) û hem kûrewî (global), eger rastiya Cihû nedin ber çavan, nikarin têr baş rast û encamgir bin.

Di dema girêdana vê mijarê de, ez dixwazim gotineke Karl Marks dubare bikim. Marks gotibû , “Proleterya eger dixwaze xwe rizgar bike, divê tevbigere bi zanebûna ku, bêtî rizgarkirina cîhanê, ev kar nîkare pêk were.” Ez jî dibêjim ku Cihûti, eger dixwaze xwe rizgar bike, divê zanibe ku, bêtî rizgarkirina cîhanê, vê yekê nîkare pêk were, û bi vî rengî hêza xwe ya bîrdozî û daringî (madî), ku stratejîk e, li ser vê bingehe bikar bîne. Modernîteya demokratîk di serê vê bingehe he tê.

E-Rehendên Modernîteya Demokratîk

Ez di wê bawerîyê de me ku tehlîka me, tevî rexneyeke berfireh li şaristani û modernîteyê, modernîteya demokratîk bi dîroka wê ya pêşketina şaristaniyene re di nava hev de û bi awayê beşên ku hêmanên wê yên cûrbecûr ên serekîn pênasê dike, xeylî ronî kiriye, karê ku eze elî vê dere hewl bidim bikim ew e ku ez vê mijarê bi rehendên wê yên serekîn û bi awayekî yekpare, zedetir bidim xuyanîkirin. Ezê bersiv bidim pîrsa “gelo mirov dikare çawa pêşkêş bike modernîteya demokratîk, bi nêrîneke ji jor ve û bi awayê rehendên serekîn?” divê binheha xebatên me yên zanistî we bin ku em feraseta modernîteya tekperest bişkinin û hevîyên mirêşder ên civaka-dîrokî, ku dapaçîye (nuxaftîye), bidin xuyanîkirin. Dîroka şaristaniyê didirûve (dişebe) birekê kor ku her ku mirov xwe berdide jêr, binê wê xuya nake. Çi qas em hewl didin ronî bikin jî, yekser xalên didir en tarî xuya dibin. Mirov dikare rawêj (texmîn) bike ku birewerî hafîza (wicdan) ya civakî ya bi hezaran salan, di bin bombardûmana bîrdozî ya yekdestiyên serwer de, elbet wê di qatbûneke de, ku badekên di mejî de tîne bîra mirov, derbas bibe û dirûbekê diyardeya ku jê re tê gotin bineheşî, wê bi awayê bi hezaran dehlîzên badekî yên birewerî (hafîza) ya civakî, çêbibe. Lê, dîsa jî divê mirov çavtirsî nebe. Ti pîrsgirêkek civakî, eger têr baş naye ronîkirin, çawa ku organekî mirov ku naşan (teşxis) a wî bi rengekî rast neyê kirin, nikare tîmar (tedawî) a timara wî bi rengekî rast bê kirin, bi şeweyeke dirûbê wî, nikare bigihîjê derfeta tehlîla rast (nasan-teşxis) û çareserîya rast (tîmar-tedawî).

Ji bo li min naye lomandin, ez pêwîst dibînim ku tim bikirpînim. Eger zanista civakî, yan jî disîplîneke dîtir a zanistê, ku armancên wê yên bi ideaya dirûbê wê, biser ketibana, wê mirovahî, van çarsed salên dawî, ewqas bi rengekî bixof bi şeran, bi nijadkujî û girêncivakan, bi kendalên zengînî û hejariyan, bi bêkarî û koçberîyan, bi çilvirîn (dejenerasyon) ên çandî û bêexlaqîyan, bi hezên yekdestî yên hût (azman) bûyî û takekesên daxistî asta hiçbûnê û bi rûxanên hewîrdorê ku meşerê tînin bîra mirov, derbas nekirana û neketana vê rewşa îroyîn. Sîstema şaristanî ya cîhanê, tevahiya navgînên çanda daringî (madî) û arişî (manewî), ku ev pêne hezar sal in xwe li wan bar kiriye, hema hema wan mazaxtiye (qedandiye). Êdî ti cî nemaya ku bi navgîniya şer were fethkirin û ji nû ve were desteserkirin. Eger bê gotin maye jî, zerara wî jîkara wî qatbiqat zêdetir e. Yên mayî ji navgîna bajêr, bajarên bêbajar in, ku hewl didin wan ji hev bixin u udi encamde weke seretan mezin dibin, û civaka çandinî û gund e, ku ji tinebûnê re hatiye mehkûmkirin her wisa, yen mayî ji navgîna ku jê re dibêje aborî u ew hembêz kiriye, yekdestiyên kurewî ku di encamde mirov nikare hevsaerên wan bigire û êdî bi rêbezên herî dij-exlaqî weke qezençkirina pere ji pere nexpîne (werimîne), û bi milyonan bekar mane, ku hejmara wan her sal zêde dibe. Yên mayî ji navgîna ku jê

re dibêje ‘dewlet’êw hembêz kiriye, yekdestiyên desthilatî û dewlet-netewê (mane), ku hingî civaka xwe ya hundirin xwarine werimîne (napixîne) û êdî ti erk (fonksiyon) ên wan nemane, û hemwelatî, angî girseya kerî mane, ku ti têkiliyên wan bi cavaka exlaqî û politîk re nemane. Yen mayî jî navgînên bîrdozî ku hêvî bi wan tê girêdan, olperestî ye, ku erka xwe ya exlaqî hunda kiriye; zayendperestî ye, ku desthilatîyê li çavikên tevahiya civakê belave kiriye; netewperestî ye, ku mirov jî qebîleperestîyê hezar qat zêdetir di şovenizme de tîfetisîne; her wisa zanistperestî ye, ku ti armanca wê nemaye, jî bilî nîşandana rêyên kara girtirîn jî yekdestiyên sermaye û desthilatî re. û ya mayî jî huner jî, sanayiya çandî ye, ku pîroziya hestan û hestên xweşîkiyê kiriye meta. Ew rewşa ku jê re tê gotin ‘dawiya dirokê’ren e vê yekun (bilanço) a şaristaniye be. Civak ku bi yekdestiyên medya ve di cîhaneke rawejî (xeyalî) de hatiye fetisandin û korkirin, çiqas hatibe bêbertekkirin bila were kirin û bi emrazên desthilatî ve, heya çavikên wê, çiqas hatibe girtin bin venêran (kontrol) û raçaviyê bila were girtin; sistema cihanê ya şaristanî û modernîte ya pêne hezar salî bi gelemperî û ya çarsed salî bi taybetî, di xala herî bini ya aloziya heşmendî û pekhateyî de ye. Kapîtalîzma finans (malî), ku bûye hêzeke kûrewî û serwerî, delîla herî eşkere ya vê yekê ye. Li cihan jî, ku çerxên wê jî alî kapîtalîzma finans (malî) ve tene zivirandin, cîhaneke qeyranan e ku ji ber aloziyan dibêrpe (dinale, disûze).

Armanca min ne ew e ez teoriyên alozî û qeyranên pêş bixim. Min kapîtalîzmê pênasê kiribû, ne tene weke sistemekê xwedî aloziyên dewrewî, lê di heman demê de weke qonaxekê aloziya pêkhateyî ya sistemîk a sistema şaristaniyê, ku xedî aloziyên dirêj û dewrewî ye. Eger di nava qonaxa alozî bi xwe de, qonaxen wê yên diwartir ên navxweyî hebin, pêvajoya ku niha tê jiyîn, ew e. Dema ez vana diyar dikim, pêwîst e ez bejim ku ez neji wan sosyalîstan im, ku demekê hevî dikirin, belkî hîn jî hêvî dikin, ku ji aloziyan şoreş hilberînen. Alozi, ne tene şoreşan, lê dij-şoreşan jî hildiberînin. Bi ser de ez teoriyên bi vî rengî yên alozî-şoreş û dij-şore, bêhtir ji rastiye weke hewldaneke retorîk û propaganda dinirxînim. Lewre ez bêjeyê wisa nabêjim ku dorhêl bilez vedibe jî modernîteya demokratîk re. ez pêvajoyên alozî u qeyranan, weke diyardeyekê dipejirînim. Lê ez li wan nenêrim weke pêkar (faktor) ên ku bûyerên dirokî bizayînin. Xeta pêşveçûner a gerdûnewer, demekê bi bayex tevdigeriya ji bo ku ji teoriyên aloziyê şeweyên civak ku li pey hev ji ya xirab ber bi ya baş ve biçûya, derxîne. Lê şenberî bi xwe, vê teoriye zêde piştrast nekiriye.

Wate ku pêwîst e mirov pêker (faktor) ên ku dirokê û rewşa niha de nirxa destnîşankar di xwe de werdigirin, di qadên ditir de bigire. Bijareya modernîteya demokratîk, bêhtir bûye encama van hewldanên lêgerînê. Dema ez pêşkêşîya wê dikim, ez neçar dimînim ku pîrî caran qala wê bikim. Ez di wê baweriyê de me ku naskirina taybetmendiyên vegetîner ên vê bijareyê, wê hewldanên derbarê pratîkê de berdar bike. Ez rêz û dilsoziyeke mezin nîşan didim ji mîrîsa erênî ya demokratîk a dirokê re.

Ez vê yekê jî bo xwe, bi ser de, weke rexnedanekê dipejirînim. Ez ne tenê dibêjim ku wane (ders) jê derbixim, lê ez bawer dikim ku nirxeke jêveneger a rêbazî di xwe de werdigire ku bi dirokê ‘niha’were çêkin. Lê ez heman rêz û dilsoziyê nîşan nadim ji her raman û çalakîyên ku nirx û encamên wan çi dibin bila binin, tenegehîjîn ku pêwîst e dirok hina be û niha jî dirok be. Ji berk û ez jî raman û çalakîyên wisa bawer nakim. Lê ez dizanim ku pêşerojê ji ‘niha’ve derbas dibe û ez bawer nakim ku ya/yê ‘niha’ya xwe tehlîl neke û çareser neke, pêşeroja wê/wî jî hebe.

Van dubarekirinên di derbarê rêbaz de, tene diyarkirin bi armanca ku bi pêdagerî (israr) were kirpandin ku şaristaniya demokratîk, tê hizirin (ramîn) xeyalekê li ser ‘çaxa zêrîn’ku di paşerojê de hatibe jiyîn, û ne jî tê sêwerîn weke ‘utopya’yekî li ser şêşerojê. Lê derbirrana wate ya şewaza jiyanê ye, kuweke rojane, heta weke pêdiviyê keliyî, di raman û çalakîyê de pêk tê. Her wisa, ne yadkirina bîranînen kevn e û ne jî bi xeyalên pêşerojê aştbûyîn e. Disa, ne afirandên keliyî ye û ne jî awayê heyîna rastiyan ebed-ezel e. Dibe ku guncav be ku mirov beje modernîteya demokratîk jî awayê heyîna xwezaya civakî re, weke zekaya nerme û weke yekîti li nava cewaziyên ku kapasîteya wan a azadiye mezin (bilind) bin. Lê bele, ji ber ku modernîte tê wateya ‘çax’(sedem), divê ji bîra me neçe ku bi çaxên klasîk ên şaristaniyê re, weke cemsera dijber a diyalektîkê, heyîna xwe wergirtiye û pêwîst e teqez bi vê pênasîyê re were yekparekirin.

Çawa ku modernîzm, weke çaxa serwerî ya kapîtalîzmê, tê hizirin weke binavkirineke xweser a van çarsed salên dawî yên şaristaniya klasîk, divê modernîteya demokratîk jî bê hizirin weke binavkirineke xweser a van çarsed salên dawî yên şaristaniya demokratîk.

Mijareke din a girîng ew e ku modernîteya demokratîk weke cemsereke dijber tê jiyîn, li her qad û demên ku şebekeyên (torên) modernîteya kapîtalîst lê hene. Modernîteya demokratîk, weke serkeftî yan neserkeftî, azadî yan koletî, dirûbî yan cewazî, dûrî yan nezi wekhevî, wergirtî yan newergirtî wateya femînîst bi kurtasî weke nêzî yan dûrî taybetmendiya civaka exlaqî û politîk, di singê modernîteya kapîtalîst de, li her der û deman, di awayê heyîna de ye.

Divê (ez) bi girîngî diyar bikim ku ez wan rêbazên dijber (muxalîf) ên çep yan rast ên dij-şoreşan u afirandina paşê bi plansaziyeke navendî civakên ku xeyala wan dikin, bi rêya kirina ‘endazyariya civakî’bi armanca têxistina jiyanê plan û bernamayan ku di hizirin, edî ne tenê wan weke bêje (retorîk) yên tewşîk û propagandativ dinirxînim, di cewher de vê şewazê yan weke listokekê liberalîzmê, yan jî weke raman û sepanên ku, heftê sal jî bi ser re derbas bibin, wê zoriye nekşîne ku wan din ava xwe de hezm bike, dinirxînim.

Xwezayên civakî jî, bi şeweyeke dirûbê xwezayên biyolojîk, xwedî kodên genetîk in, haya min ji biyolojîzmê heye. Ez dizanim ku veguheştina vêya bo xwezayên civakî Darwînîzm e û weke materyalîzma herî çors, kerese (malzeme) ya ramanî ji endazyariyên civakî re tedarîk dike. Mijara ez qala wê dikim ew e ku hestyariyên xweser bo xwe yên guherandina bîrewerî (hafîza) û taybetmendiyên bîngêhî ên pêkhateyî yên civakên-dîrokî hene, tevî ku ewqas vekirî (okunmuyor) bin ji bijareya azadî re, weke xwezayên ku asta wan a zeka herî bilind e. Em nikarin civakan di guheranê re derbas bikin, weke gihandin (mezinkirina) a riwêk (nebat)ekê cewaz û lawir (heywan)ekê kedîkirî (îslehkirî), bi rêya guherandina kadên wan ên genetîk. Bînewêrî (hafîza) ya xwezaya civakî, ji xwe tewş wê yekê weke civaka exlaqî û polîtîk destnîşan nekiriye. Pir girîng e were destnîşankirin ku rêya civakî ya guheranê tenê, bi merc (şert)ê ku asta civakî ya exlaqî û polîtîk bilind bike, dikare weke rewşa bê pejiwandin û berevajî vê, wê bi her cûre rêbazên totalîter û otorîter asta civaka exlaqî û polîtîk daxîne, lewre encamên wê çî dibin bla bibin, wê weke rewşa nepejiwandin.

Modernîteya demokratîk, xwedî taybetmendiya sistemeke wisa ye ku rêya rewşa ya guheranê, vekirî dihêle. Bilind bûna nirxa wê ya exlaqî û polîtîk, bi vê cewhere wê ya sistematîk re pêwendîdar e. Digel ku rêya rewşa ya guheranê pir girîng, lê basît e. Her pêgir (mensûb)êke civakê li ku dere û çî çax (dem) dibe bile bibe, dikare tevkarîya xwe li vê guheranê bike. Pêgirekê wê ya ku jêmayiyên civaka neolîtîk, heta yên civaka klan bijî û pegirekyê wê ya ku Moskowa yan jî li ser New Yorkê bijî, xwedî wê potansiyela ne ku her kêliyêkê tevkarî li vê guheranê bikin. Çawa ku ji bo vê vebêjeyên mezin û pîroz ne şert in, çalakîyên lehengî (qehremanî) jî ne şert in. Tekane şert (merc) nîşandana şîyan (tiwanîst) a ramîn (hizirîn) û tevgerîna exlaqî û polîtîk e, weke awayê heyîna bîngêhî a xwezaya civakî; her wisa sazbar (erkdar)kirina vê şîyanê (fezîletê, erdeme) ye, ku em bawer in di her takekes de di asta herî hindik de jî be, heye. Bê guman, bi vê yekê ve, ez naxwazim diyar bikim ku negirîng in wan vebêjeyên mezin û pîroz, ku bi dirêjîya civaka-dîrokî derketine û hatine kirin malê bîrewerîya mirovahiyê, ji bo rêya rewşa ya guheranê were ronîkirin. Berevajî, rola mezin dikeve ser van vebêjeyan, ji ber her ku rêya rewşa ya guheranê bi yekdestiyên bîrdozî û darîngî (madî) ve hatiye girtin. Her wisa, çalakîyên lehengî (qehremanî), bi şeweyeke dirûb, nîrxên jêveneger ên pîroz di xwe de werdigirin. A girîng ew e mirov zanibe ku guheran, di modernîteya demokratîk de, bîyî hewldanên yekpareyî yên civaka-dîrokî, nikare were pêkanîn. (Li vê dere) rola kesayetî û rêxistinên girîng nayê înkarkirin. Lê wê vê role zêde wate dernebirre, ta ku neye kirin malê raçinkên civakê yên exlaqî û polîtîk û neye derbaskirin di rêya rewşa de.

Ji bo şoreşan ji heman mijar derbasdar in: Guherîn, weke pêşketina civakî, ku neye kirin malê raçîka exlaqî û polîtîk û rêya rewşa, pêwîst e neyê nîrxandin weke xwebûneke xwezaya civakî. Civak nayên afirandin, lê tên jiyîn.

Bêguman cewazî di navbera jiyanan de hene. Çawa ku jiyanêke bêhtir bi azadî, wekhevî û demokratî heye, her wisa jiyanên (okunmuyor) k udi bin koletî, newekhevî û diktatorî/zordarî dibin van mercên de ji derbas dibin hene. Belkî jî zêdetir in. Modernîteya demokratîk, derdibirre heşmendî û pêkhateya kirina jiyanê, bi hemû rêbazên, bêhtir azad, wekhev û demokratîk. Bi qasî rakirina kevîrekî, ku ketibe nava rê, çêkirina şoreşekê jî, ku weke tekane rêya rewşa ya guheranê mabe, di wergirîya modernîteya demokratîk de hêja ne. Li beranberî vê, rizgariya xwedayî (îlahî) jî û sofîtiya kolewarîya qedeperest jî di heman wergirîyê de nayên hizirîn û weke etîk (exlaqî) nayên ditîn. Gengaz e ku modernîteya demokratîk were bihizkirin (xurtkirin) û heta were nûkirin li hinek deveran bi ji nû ve avakirinên xurt ve, di serdema aloziya sistêmîk û pêkhateyî ya di serwerîya kapîtalîzma finans a kûrewî de ku em tê de derbas dibin, di ronahiya wane (ders) yên ku em karibin derxin ji tekoşîna van çarsed salên dawî ya ji bo azadî wekhevî û demokrasi. Lewre lêhûrbûn û ronakbûn li ser rehenden bîngêhî ên modernîteya demokratîk, wê wisa bike ku hewldanên me yên bi vî rengî, zêdetir sefkeftî bibin.

a-Rehenda Wê Ya Civaka Exlaqî û Polîtîk (civaka demokratîk)

çawa ku gengaz e mirov modernîteya kapîtalîst bi awayê sê rehendên girîng bihizire, nêzîkatîyeke dirûb ji bo modernîteya demokratîk ji dikare derbasdar be. Ki beramberî civaka hilberînê, civaka sanayî û civaka dewlet-netew a kapîtalîst, ku ji bo modernîteya kapîtalîst weke bêberdewamiyên bîngêhî u wesfên xweser têne hizirîn, rehendên modernîteya demokratîk ên civaka exlaqî û polîtîk, civaka eko-endûstriyel û civaka konfederalîst a demokratîk derdihêvin pêş. Rehend di hûrgilî (detay) yan de di hela herdû sisteman de dikarin bîne pîrkirin. Lê ji bo ku bi xetên giştî bîne pênasakirin, van rehendên sêmendî dikarin wateyeke têr bidin. Rehendên modernîteya kapîtalîst di beşên beriya ku modernîteya demokratîk jî bi pêşketina wê ya dîrokî ve, bi berawirîkirina wê ya bi modernîte û şaristaniya klasîk re û bi hêmanên wê yên serekîn ve, bihata xuyanîkirin. Dema li rehendên bîngêhî were dêrandin (veqetandin) û ji nêz ve were pênasakirin, wê vebêjan (vegotin) a wê û nêzîkatîyên pratîk bihêz bibin.

Her wisa gengaz bu ku civaka exlaqî û polîtîk, weke civaka demokratîk (komunalîteya demokratîk) jî bihata pêşkêşkirin. Dibe ku nêzîkatîya herî guncav a kategorîk ev bûya; ku bibûya beramberî civaka kapîtalîst. Lê ji ber ku daxwaziya civaka exlaqî û polîtîk bi xwede civaka demokratîk jî heye, me xwe dîr neda esas girtina civaka exlaqî û polîtîk.

Li ser vê mijarê di beşên cûrbecûr de hatiye rawestîn. Tişt a eze eli vê dere bikim, wê bibe

danhev (berhev)eke serekîn. Beriya ku civaka exlaqî û politik biwesfînim, ez mijarekê di barbarê cewhera wê de çiqas dubare bikim, wê ewqas di cî de be. Ew jî têkiliya derûnî (cewherî) ya civaka exlaqî û politîk li milekî, bi qencî (başî), dilşadî, rastî û xweşîkiyê re û li mile din, têkiliya wê ya bi azadî, wekhevî û demokratiyê re ye. Qencî û dilşadî ji xwe cewherên exlaq in. Rastî bi heqîqetê re pêwendîdar e. Tiştêkî tewş e ku mirov rastiye (heqîqetê), li derveyî civaka exlaqî û politîk bigere. Ya/yê ku nikaribe bibe exlaqî û politîk, niktare rastiye bibine. û xweşîkî, têgîna armanc a estetîkê ye. Ez xweşîkiya kerveyî civaka exlaqî û politîk, weke xweşîkî nahesibînim. (ji ber ku) xweşîkî exlaqî û politîk e! Têkiliya azadî, wekhevî û demokrasi, ku sêmendên din in, bi civaka exlaqî u politîk re, xeylî (gelek) hatiye tehlîlîkirin. Ti civak, bi qasî civaka exlaqî û politîk, ne di wê hêzê de ye ku azadiyê, wekheviyê û demokrasiye hilberîne û pêk bîne.

Mijara yekemin a danhev (berhev)ê di derbarê kapasîteya civaka exlaqî û politîk de ye, ku dikare biguhere û veguhere . kapasîteya (şîyana) guherîn û veguherînê, ta ku rehenda exlaqî u politîk, weke heyîna bingeîn, ji hole neye rakirin, dikare bê hizirin (ramin) weke civaka herî (ber)fireh. Bêgûman di ti civakek de nikare exlaq û politîka, bi tevahî hi hole bêne rakirin. Lê dikare erken wan ta radeya dawî bêne tengkirin. Ji bo mînak, di civaka modernîteya kapîtalîst de exlaq û politîka di bin zordariya tengkirin heya sînorên tinebûnê. Em li ser sedem û encamên vê yeke bi dirêjî rawestibûn. Gelo, tê wateya ku di vê rewşê de civak guheriye? Na (naxer). Berevajî, tê wateya ku hatiye tengkirin, guheran û cewazbûna wê hatine rawestandin, heta hatiye neçarkirin bo homojenbûnê u udi bin statuyeye pir tund a huqûqî de hatiye fetisandin. Em kapasîteya wê ya guheranê milekî bihêlin, di bin navê homojenbûnê de, ji bo çêkirina tek-wîne (tek-wîne yanîş olabilir) çand û hemwelatî, hatiye daxistin asta dûbendiya em-a/ê dîtir û hatiye tengkirin. Di dîmen de, weke ku civaka nûjen/modern guheraneke bêsînor jiyabe, dîmeneke pir-reng tê pêşkêşkirin. Ev bi temamî medyatîk e û dîmena propaganda ye. Lê, rastiya di bin wê de tek-rengî ye; yan nêzikî bej e, yan jî reş e.

Li beramberî vê, civaka demokratîk ku awayê modernîteya hemdem a civaka exlaqî û politîk e, bi rastî jî ew civak e ku cewaziyan bi awayê herî fireh dijî her komên civakî, bêtî ku bêne neçar(mehkûm)kirin bo tecûre çand û hemwelatî, dikarin bijîn di nava cewaziyên ku wê li dora çand û nasnameya wan de çêbibin. Komcivak , ji cewazbûnên çandî heya cewazbûnên siyasî, dikarin potansiyelên xwe derxînin hole û wan veguherînin bo jiyaneke çalak (aktîf). Endîşeya ti komcivakan a homojenbûyî nîne. Tek-rengî weke kirêtî, gebsoyîtî û hejarî tê ditin. Lê, pir-rengî zengînî, xweşbînî û xweşîkiyê di xwe de werdigire. Tê wateya ku wekhevî û azadî di bin van mercan de bêhtir tene bidestxistin. Ancak (têne) wekhevî û azadiya spartî bi cewaziyan, heja ne. Ji xwe azadî û wekheviya ku bi destê dewlet-netew hatine çêkirin, weke ki tevahiya ceribandînen li cîhanê de jî hatiye îspatkirin, tenê ji bo yekdestiyan in. Azadî û wekheviyên rastî, bi yekdesteyên desthilatî û sermaye ve neyên dayîn. Ancax bi şewaza siyaseta demokratîk a civaka demokratîk tene bidestxistin û bi parastina cewherî tene hêvişandin (parastin).

Reng e (belki) ev pirs bê kirin: Gelo sistemek, çawa dikare ewqas cewaziyan ragire? Bersiv ji vê re bê dayîn, di bingehe civaka exlaqî û politîk de yekitî ye. Tekane nirxa ku her takekes û kom jê deman (tawîz) nedin, pêdagerî (îsrar) ye ku weke civaka exlaqî û politîk bimînin. Mecra tekane û bes ji bo cewazî , her wisa ji bo wekhevî u azadî, civaka exlaqî û politîk e. Civaka demokratîk weke awayê nûjen ê vê civaka dîrokî, xwe her ku diçe bêhtir îspat dike.

Liberalîzm, ku bîrdoziya navendî ya sistema fermî ya modernîzmê ye, xeylî (gelek) arguman (bahane)an bikar tîne ji bo ku vê rastiye paşevaj bike. Lîberalîzmê hem eheme dike wekhev li gel demokrasiye. Geremoleke tam a têgînên tî afirandin. Xwe wekhevîkirina lîberalîzmê, tevî ku bîrdozî ye, li gel demokrasiye, ku sistemeke siyasî ye, mînakî tîpîk a vê yekê ye. Lê lîberalîzm, di cewher de, tê wateya rûcandina bêhevsar a takekes li pêşberî civakê, ku serweriya yekdestiyan a li ser civakê vîya îspat dike. Ji malbetê heya dewletê, her cûre ezeziya ku demokratîk nebe, di meyla dîktatoriye de ye. Lê takekesiya demokratîk cewaz e. Dengdana wê ya hev beş, weke biryardariya civakê, bere pêşîn dide takekes. Li takekes, tenê dema ku vî dengî û vê biryardariyê esas bigire, nirxa wî/wê çêdibe u udi civakê de ciyekî rêzdar ji bo xwe dibîne. Wê demê, ezeziya lîberal wek cûre-yekdestiyeke bêsînor û bêhejmar, antî-demokratîk e. Her yek zimandirêjî û geremoliya têgînên lîberal yan jî neolîberal, nikarin vê taybetmendiya wê ya serekî biguherînin. Lîberalîzm, ku di hêla wateya wê y peyvê de, weke ‘azadbûyîn’jî tê bikaranîn, di sepanê de îspat kiriye ku nekariye vê jî veguhezîne wêdetirî pêşketina bêsînor a yekdestiyan. Azadiya ku di dîmen de tê pêşkêşkirin, di pratîkê de li qeyd (pranga)ên pir-alî yên bîrdozî û dargî (madî) hatiye xistin, ku di dîrokê de tew di rejîmên firewnan de jî nekatine dîtî. Azadiya rasteqîn di civakek de, tenê dema ku bi rehenda civakî were destekkirin, dikare wate werbigire. Azadiyên bi însafa yekdestiyan ve wate wergirin, ku ev jî rewşeke dijrabêrê giyana azadiyê derdibirre. Ji xwe ti pîrsgirêkekê (lîberalîzmê ya bi navê wekhevî tîne-nîne).

Civaka exlaqî di mercên modernîteya kapîtalîst de awayê herî tengkirî, hêstî bêerk û bêmeriyet ê dîroka xwe dijî. Dîsa, qadên huqûqî tene danîn (bicîkirin) li şûna rêsayên exlaqî, bi şeweya ku di ti serdemên dîrokê de nehatibin dîtî. Burjuwazî weke çîn, exlaqê bêmeriyet dike û serweriya xwe ya çînî di bin navê ‘huqûq’de, heya hûrgilî (detay)yên herî zirav, dike kod û li civakê ferz dike. Civaka guherdetiyeke pir girîng re rû bi rû ne. Di dîrokê de mirov rastî hewldanên huqûqîkirinê tê. Lê, di ti yek ji wana de, bi qasî di ya modernîteya burjuwa de, li hûrgilîyan (detay)

nehatiye fetisandin. A di rastî de tê pêkanîn, yekdestîperestîya çînî ye di bin navê huqûqê de û afirandina yekdestîperestîya huqûqê ye. Ne gengaz e ku xwezayek ta radeya dawî ginîft (tevlihev) weke civak, bi huqûqê were rêvebirin. Bêgûman, cîyê huqûqê di civakê de heye, lê bi mercê ku dadwerbe (adil); bi vê wateya xwe jêveneger e. Lê, ya ku ji alî dewletê ve di bin navê huqûqa pozîtîv' de li civakê tê ferzkirin, ne huqûqa dadwer e, lê yekdestîperestîya çînî û netewa zal (hakîm) e, ku li huqûqê hatiye barkirin û rêsaperestîya dewlet-netew e. Rûxîna exlaq hemwate ye li gel rûxîna civakî. Tiştên dibin û diqewimin vê rastîyê piştrast dikin. Di roja îro de, civakên guzîde weke DYE û Rûsya, bê statuqo, ango beyî rêsayên fermî yên huqûqe, nikarin tew yek saetekê jî xwe bidan jiyandin. Civak dibe qada hovîtiyê, weke em yekcarîna di heyamên (serdemên) aloziyê de rastî wê tî.

Di rastî de ev rewş, rastîyekê derdibirre. Dema me dewlet-netewê pênasî kir, me wê weke awayê şer ê ferkirî li heya çavikên civakê, destnîşan kiribû. Ew rastî di heyamên alozî û qeyranan de tê îspatkirin. Potansiyela herî mezin a qeyranê civakên fermî yên huqûqê wê di xwe de werdigerin. Sedem jî bêparîya wan a ji rêgeza exlaqî ye. Sedema ku hawîrdor (jîngeh) di rehendên felaketan de qeyranan diji, ew e ku li beramberî bêparîya ji rehenda exlaqî, huqûqa hawîrdorê jî hîn nehatiye pêşxistin. Bi ser de, hawîrdor, ne mijareke wisa ye ku bi huqûqê were hêvîşandin (parastin), jî ber ku bêdawî ye. Lê, kartêkeriya huqûqî, ta radeya dawî sînorker e. Lewre, sedema pîrsgirêka ekolojîk, ketina ji rêgeza civaka exlaqî ye. Civakek ku nikaribe cîyê ku rêgeza civaka exlaqî heq dike bide wê, domdariya wê, ne di bunyeya wê ya hundirîn de û ne jî di hawîrdora wê de, namîne. Rastîya rojaneyî, vê yekê pir baş rave dike. Heman mijar jî bo rêgeza civaka politîk jî derbasdarin. Dema ku rêveberiya dêvane ya burokratîk a dewlet-netewê were danîn li şûna politîkayê, sazbariya demokratîk a civakan namîne. Rêveberiya dewlet-netewê, ku xwe çirpandîye (têxistîye) nava civakê heya çavikên wê yên herî zirav, bi vê rewşa xwe ve, awayê bifelç ê civakê derdibirre. Civakek ku hemû pêkhatinên xwe û karen xwe yên hevbeş ji burokrasiyê re hiştibe (terikandibe), bi rastî jî hem weke mejî (zihîn) hem weke vîn (îrade), rewşeke giran a fêlçîtiyê diji. Ne bêsedem e ku Ewropa, ku vîya têderxist (ferqkir), bi hemû hêza xwe ve rêgeza politîk a demokratîk hembêz kir. Sedema pêşkistîna wê ya kêmkirî, ew e ku li gel burokrasiyê, ji politîkaya civakî re jî qad hêştiye.

Civaka politîk, li gorî dewlet-netewa modernîteyê, gefek (tehdîd) e li dijî hebûna wê, yekîtiya wê û yekparetiya wê. Lê di rastî de, rêveberî û burokratîzma dewlet-netew, ku, wêdetir ji tengkirina hêmana politîk, weke awayê heyîna civakê, wer lê kiriye ku bi kardanî nikaribe were bikaranîn, ne tenê weke şûrê Demokles li ser civakê radiweste, di heman demê de saet bi saet wê (civakê) hûr dike. Pîrsgirêka herî bingeîn a felsefeya politîk a çakka me ev e û her wisa weke faşîzm jî, di pratîke de astengiya herî mezin e li pêş jiyanê. Min vîya diyar kiribû: Hîtler weke kes tîk çû lê sîstema wî gihişt serkeftinê. Dewletperestîya netew, di wateya rakirina ji holê ya civaka politîk de, (Hîtler, her çend, ne yekemîn kes be ku vîya tam biser kkistibe, lê ew kes e ku vîya bifermî ragihandiye (îlan kiriye) û lê kkwedî derketiye). (wekhev e li gel faşîzma Hîtler).

Civakek ku rêgeza wê ya politîk tinebe, neye kkebitandin yan jî ji hole bê rakirin, ew civak term (ceset) e û mirov dikare rewşa wê ya herî baş weke civaka metîngeh, derbibirre. Ji ber vê sedemê, sazbariya ku civaka demokratîk dide rêgeza politîk, kkwedî girîngiya jiyanî ye. Her wisa delîla herî bingeîn a raseriya wê ye, weke sîstem.

Dîroka şaristanî di wateyek de dîroka tengkirin, bêerk hêştin û bêmerîyetkirina civaka politîk e. Çinkirina civakê gengaz bûye, ancak dema ku têkoşîna politîk, ku pir dijwar derbas bûye, bi suda dewletê hatiye çewsandin (tepisandin). Divê mirov pir bala kkwe bide vê mijarê. Tew Marsîstan jî, ku bi pîrsgirêka têkoşîna çînî re herî êde mijûl bûn, nekarîne kkwezaya çînbûnê bi rengekî rast destnîşan bikin. Nekarîne kkwe jê bidin alî ji nirkkandina weke ku çînbûn fezîletek be û pêşvebera şaristanîyê be. Weke pêdiviya materyalîzma dîrokî hesabandine nêzîkbûna weke ku tîkiliyekê pirê û qonakkek be, ku pêwîst e teqez dîrok do ser re derbas bibe. Min di tehlîka kkwe ya li ser şaristanîyê de, çînbûnê, weke tengkirin û bêerkkirina civaka ekklaqî û politîk nirkkand; her wisa min bi girîngî diyar kir ku, her ku çînbûn pêş dikeve, civak zêdetir dikeve bin serweriya desthilatî û dewletê. Dîrok di vê wateyê de têkoşîneke pir dijwar a çînî ye. Lê em li milekî bihêlin ku pêşkistîna çînbûnê bi kkwe pêşveçûn û pêşketinek be, berevajî, pêşketin û ketineke civakî ye. Weke ekklaqî ne pêşketineke baş e, lê kkirab e. Îdeakirina ku çînbûn, bivênevê rawestgehek e ji bo pêşveçûnê û bi ser de destnîşankirina ku vê yekê weke ku (tenê) derbirraneke Marksîst be, şaşitiyeke cidî ye ku hatiye ketin navê.

Pênaseya herî rast a civaka politîk, dema em wê bi civakên çînî re berawir bikin, ewe ku li hemberî çînkirinê bi berdwamî li ber kkwe dide. Civaka kkwe herî kêmkirî çînî, civaka herî baş e. Serkeftîna têkoşîna politîk, beyî kkwe derbaskirina di çînkirinê de, dikare bê destnîşankirin. Têkoşîneke politîk a serkeftî, tenê bîyî çînkirina civaka kkwe, lewre bîyî kkistîna wê bin zora yek alî ya emrazên desthilatî û dewletê, dikare were îspatkirin. Di civakên ku zora desthilatî û dewletê heya qirika wan bê jiyîn de, wê bibe çewtiyeke cidî ku mirov qala têkoşîneke politîk a serkeftî bike. Ji bo civaka politîk îdeal e pejiyîn (nasîn) eke (ji alî) desthilatî û dewletê (ve), ya ku, yên kkwe nekkistibe bin zora desthilatî û dewletê (zêde ne girîng e di vê wateyê de ku (zora) hindirîn yan derveyîn be û netewê yan dere- netewî be), yan jî spartî be bi rîzaya berhemberî ya eke encama lihevhatinek ku bi têkoşîneke dijwar (tund) hatibe destnîşankirin.

Modernîteya kapitalîst qonakka dawî ya şaristanîyê, ku tê de civaka politîk herî zêde hatiye

tengkirin û bêerkkirin. Pêvîst e vê baş were têgihîn. Têkoşîna politîk, heta siyaseta demokratîk, li gorî liberalîzm weke serweriya birdozî, ta radewa dawî pêşketî ye. Ev îdea, ku, dema li rûkkarî ve lê bê mêzekirin (nêrîn) , rast kkuya dike, di cewher de berevejiyê wê derdibirre. Serdemeke wisa ye ku civaka ekklaqî û politîk, di encama pêşkistina bi awayê herî mezin kkweperestî û yekdestîperestî de, di dîrokê de awayê kkwe yê herî bêerk dijî. Dewlet- netew weke girtirîn desthilatî, ew civake ku girtirîn politîk nîne. Dewlet netew civakên visa dizayîne. Heta li holê tiştekî bi navê civakê namîne. Civak, di nava dewlet-netew û hevparî (şîrket) yên ku bûne kûrewî de, hema hema hatiye helandin. Michael Fouchault, parastina civakê di vê kkalê de, weke bingeha azadiyê dibîne. Wendabûyîna civakê (ji alî kkweperestî û yekdestiyên pirole vê, weke modernîte bi kkwe), weke wendabûyîna, ne tenê azadî, lê ya mirov jî, dinirrkîne.

Modernîteya demokratîk di vê wateyê de di rêjeya ku civak were parastin de, di bidestkistina azadiyê de jî tekane rêya çareseriyê ye. Civaka ku bi rêya siyaseta demokratîk kkwe biparêze (li hemberî kkweperastî, dewlet-netew û yekdestiyan) , rahîna kkwe ya politîk erkdar dike û kkwe vediguherîne bo civaka demokratîk a nûjen (modern). Civaka demokratîk a nûjen, weke civaka kulî ser tevahiya karên kkwe yên civakî, hem dihiire û dibêje û hem jî kkwe dike biryar û derbasî çalakîyê dibê; cewazbûnê, pir-çandîtiyê û li ser vê bingehe wekhevîyê dike jiyanî û bi vî rengî raseriya kkwe îspat dike. Bi vî awayî modernîteya demokratîk, ne tenê têkoşîna çînî li ser bingeheke rast dike; her wisa bî desthilatî û dewleteke nû ve civaka kkwe nafetisîne (şaştiya trajîk a dîrokî ya sosyalîzma pêkhatî) û nakeve vê kemîna dîrokî. Pêdizane ku çiqas kkwe bike desthilatî û dewlet, çînîbûn jî di wê rêjeyê de pêş dikeve, lewre têkoşîna çînî tê wendakirin. Divê karibe vê pêzanîne weke yek ji teybetmendiyên kkwe yên herî bingehe destnîşan bike.

Weke wê bê têgihîştin, bi modernîteya demokratîk, -tîpekî- awayekî nû yê civakê, weke ne kapîtalîzm û ne jî sosyalîzm, mayê afirandin. Diyar dike ku van tîgînan, tîgînên propagandayê ne ku ji wesfandina civakê dûr in. Bêgûman civakêk tê pêkanîn, lê ev civak, civaka demokratîk a nûjen e, ku tede rêgeza ekklaqî û politîk mezintirîn role dilîze; çînîbûn nikare tê de zêde derfeta pêşketinê bibîne, lewre hev pejirandinek, ku tê de emrazên desthilatî û dewletê yan nikaribin zora kkwe ferz bikin yan jî bi lihevhatineke berhemberî, pêk tê, her wisa azadî, wekheî û yekîti di nava cevazî de , weke teybetmendiya hem takekesîti (ne ezezîti, kkweperestî) û hem civakîti tê de tê jiyîn. Zêdetir wekhevî, azadî û demokrasî, weke pêdiviyên kkwezaya vê civakê, encama guheran û veguheranê ye, ku saziya siyaseta demokratîk rê li ber wê vedike.

b- Rehenda wê ya civaka sanayî (endustrîyel) ya ekolojîk

bingeha rehende aborî û sanayî ya modernîteya demokratîk, ekolojîk e. Giring e ku bi taybetî pênaseya aboriyê bê kirin. Di vê mijarê de pêşîkî ye ku bê têgihîştin ku siyaseta- aborî (ekonomî-polîtîk) mezintirîn emrazeke averê kirin û karkirinê ye. Bi taybetî tîgîna 'aboriya kapîtalîst' listokekê propaganda ye û derew e (safsa). Kapîtalîzm bi kkwe , weke me wê di barg(cild) ên beriya vê de tehlîl kiribû, ne aborî ye, lê can-dijminê aborî ye. Her wisa rêkkistingeriyeke şebekeya bisîstem e (bi serweriya çanda birdozî û daringî), ku rûyê erdê ji bo kara yekdestiyan , wergerandiyê rewşeka nejinbar (ji bilî çengekî Firewn û Nemrûdan) û di cewher de spartî ye bi talankirina nirrkên civakî (ne tene nirrka-bermayî). Çewaziya wê ji çil heramî û korsanan ew e ku ji kkwe re rewatiyên bîrdozî, qilîfên zagonî û spartekên desthilatî, yên bi rengekî pir-alî çêdike. Bi wan navgîn(amûr)an ve, dide rûyê û cewhera kkwe ya rasteqîn , veşêre. Bi gelek dîsîplînen qaşo 'zanistî', di serî de bi siyaseta aborî (ekonomî-polîtîk) , kkwe , weke ku rastî (heqîqet) bi kkwe **bele pêşkêş dike.(rûpel 203)** eger mezintirîn birdoziyek û zirrkeke henandî ji zorê ,nebin, nikare tew yek rojek jî hebûna kkwe bidomîne. Bi vê pêkhatiya kkwe ve, çalakiya aborî ya civakê (şeweya kkebatata bingehe a civaka ekklaqî û politîk) , ku wateya hawîrdîr (jîngeh) jê jî di kkwe de werdigre, ku heyîna wê ya bingehe e, digire bin zordestî û mêtinê û bi vî rengî hem pêşî li pêşketîna wê digire û hem jî werdigerîne (dike) çavkaniyeke dilşadî ya çengekî hindikahîyan. Fernand Braudel di pênasekirina kkwe ya aborî de, pêdiviyên bingehe ên mirovan, weke qata zemîn; kkebatên meta yên li derdora bazarê, ku kedkkwarî (îstîsmar) ya yekdestî û fiyetan (bûha) di kkwe de wernegirin, weke qata yekemîn, ku qada bingehe a aboriyê destnîşan dike; her wisa, qata jor jî, ku bi şebekeyên yekdestiyan û kedkkwariyên bûhayan (fiyet), kulî ser wan herdû qatan (zemîn û yekemîn) çêdibe, weke qata serekî ya kapîtalîzmê destnîşan dike û wê weke dijberî bazarê dihesibîne (Î. Wallerstein, vê tespîte pir giring dibîne), vê yekê kkwedî nirrkeke mezin a fêrkar e. Di ronahiya vê pênaseyê de eşkere ye ku tam derewek (safsata) e ku liberalîzm, kapîtalîzmê bi pêdûgerî (îsrar) weke aboriya piyase û bazarê dihesibîne. Têkiliya kapîtalîzmê bi bazarê re ancakk sistemeke hovane ya listokê ye, ku kkwe dur nade ji leyîstina her cûre harîtiyan, ku bi leyzên bûhayan (fiyetan) kara yekdestî bidest dikke û ji bo vê, eger pêwîst bike, şeran û aloziyan derdikkîne ; em jî vê bigirin heya ku temamê aboriyê derdikkîne ji bûyîna kkebatek ku pêdiviyên bingehe dabîn dike û wê dişemîtîne nava qadên ku herî zêde karê tînin (zagona kara herî zêde). Em jêre dibêjin listok, angû listokek e , weke şewazeke çalakî û êrîşa dijberî jîyanê, bi qasî ku civaka mirov ji sedemên wê yên bingehe ên heyîne qut bike.

Yekdestiyên şaristanî bi gelemperî û yekdestiyên kapîtalîst bi teybetî (emrazên çandînî, bazirganî, malî (finans), desthilatî û dewlet-netew), pêkerên (faktor) bingehe ên birçîtî û hejariyan, felaketên hawîrdorî û şewşandin, alozî û pirsgirêkên aborî ne. Li ser van pêkeran, bi ser de , her cûre çînîbûnên civakî û siyasî, desthilatî, bajarbûnên pirole (hemû nexweşiyên -merezîyên- spartî bi vana) , averêkirinên bîrdozî (her cûre dogmayên olperest, metafîzîk û zanîstperest), kirêti (şewşandina hûnerê) û xirabî (hejarî û xirabûnên exlaqî) hiltên (bilind dibin). Van çarsed salên dawî yên modernîteya kapîtalîst, nimûneyên bêhejmar di derbarê van tespîtan de pêşkêş dikin.

Aborî di modernîteya demokratîk de digihîje wateya xwe ya rasteqîn. Pêkhateya sistematîk a watedar derdibirne, ku hem nîrxên bikaranînê, weke pêdiviyên bingehîn ên qata zemîn , (teybetmendiya herî bingehîn a dabînkirina pêdiviya) û hem nîrxa guheranê (rêjeyên guheranê yên metayan bi hevdû re), weke aboriya rastîn a piyase û bazarê, derdixe holê. Aborî derdikeve ji bûyîna qadek ku hesabên karê lî ser wê têne kirin. Zelal dibe ka wê pêdiviyên bingehîn çawa û bi kîjan rêbazan werin kirin yên herî bendar, bêtî ku rê li ber cûdatiya çînî bê vekirin û zerar li ekolojîyê bê dayîn; her wisa aborî, weke qadeke çalakiya civakî, digihîje wateya xwe ya rastîn. Dîsa, wate werdigire weke şeweyeke bingehîn a xebatê, ku wê civaka exlaqî û politîk hem li ser wê pêş bikeve û hem wê pêş bixe.

Feraseta modernîte ya aborî, ya siyaseta-aborî (ekonomî-polîtîk) ya Marksîst jî tê de, nekarîne xwe nêrîna çînî (nêrîna serwerî ya burjuwa) rizgar bikin. Nîrxê bi dûmentiya karker û patron ve girê dane û bi vî rengî ji tevahiya zemînê wê yê civaka dîrokî re bi xemsarî (sersarî) nêzik bûne û ew dapaçîne (nuxaftine). Nîrx, berhemeke civaka dîrokî ye. Patron û karkerê tawîzkar, em lî milekî bihêlin ku peydakerên vê berheme bin, di bingeh de di şûngeha xesparên wê de ne. Delîla vêya pir êşkere ye. Eger ji keda jina bêmîze nebe, tenê yek patron û karkerê tawîzkar nikarin tew yek rojek jî zikên xwe têr bikin û jiyan xwe ya rojane bidebirînin. Tew ev nimûne jî, rûyê dij-aborî yê kapîtalîzmê bi zelalî nîşan dide. Bi ser de, me bi berfirehî nîşan da ku, eger ne ji civaka-dîrokî be, wê şaristanî bi gelemperî û modernîteya fermî bi taybetî, nikaribin heyîna xwe wergerin. Esas e yekparetiya sanayî û ekolojî ya nîrxen bikaranîn û guheranê di rehenda aborî ya modernîteya demokratîk de. Sînorê sanayî xwe dispêre ekolojîyê û sînorên bingehîn ên pêdiviya. Nikare (nabe ku) vean herdû sînoran derbas bike. Sanayiya ku di vê rewşê de derkeve holê, eko-sanayî ye. Sanayiya ku ekolojîk nebe, ew sanayî ye ku ne aborî ye. Sanayiya ku girêdana xwe bi ekolojî re wenda (qut) kiribe, ti cewaziya wê nîne ji cinawîrek makînebûyî (ku hawîrdorê bi berdeyamî dixwe û ew tune dike). Dîsa, sanayiyek ku girêdana xwe bi aboriya pêdiviyên bingehîn re wenda (qut) kiribe, ti nîrxê wê ya dîtir nîne, ji bilî armanca karê. Eko-endûstrî, ji ber van sedeman, di şûngeha rêgeza bingehîn de ye. Rêgeza serekîn e, ku pêwîst e hemû xebatên aborî, pê ve girêdayî bin. Di vê rewşê de, çalakiya aborî wateya xwe ya rastîn dibîne û zemînê civakî jî, yê bêkarî, hilberîna zêde û kêr, welat û herêmên hindik û pir pêşketî, dijberiya gund û bajêr, kendalên çînî, aloziyên aborî û şeran, jî holê radibe.

Bêkarî, bi temamî encameke şewşîya pêkhateya aborî ya bi armanca karê ye. Di rehenda aborî ya modernîteya demokratîk de, cî ji vê şewşîyê re nîne. Bêkarî, rewşeke herî dij-mirovahî ya civakî ye.

Her wisa hilberîna zêde û kêr jî, dîsa encama şewşîya pêkhateya aborî ya bi armanca karê ye. Dema ku pêdiviyên bingehîn lî naverastê ne û sanayî ewqas pêş ketiye, wateya ne hilberîna kêr û ne hilberîna zêde heye. Divê ez bi girîngî diyar bikim ku hilberîna kêr û zêde ya bi destê mirov, ji bilî ya mercên avhewayî û xwezayî, rewşeke dij-mirovahî derdibirre.

Pirsgirêka welat û herêmên hindik yan pir pêşketî jî, dîsa derbirraneke dîtir a rewşa dij-mirovahî ye, ku ji alî aboriya bi armanca kare ve tê pekanîn. Bi vî awayî, tovên her çûre pevçûnên di navbera welatan û herêman de direşîne û bi vî rengî rê li ber alozî û şerên herêmî, navçeyî- netewî û navnetewî yên bêpayan û bêdawî vedike. Êşkere ye ku aboriyeke di xizmeta mirov de wê ti carî rê li ber van rewşan veneke û pêwîst e veneke jî. Têkiliyên gund û bajêr, avabûyî lî ser ahengî û karbeşîyekê bi dirêjîya civaka-dîrokî, veguherîne nakokiyên ku her diçe kurtir dibin û denge (hevsengî) li hemberî civaka çandînî û gund xira dibe; ev jî di bingeh de dîsa pêwendîdar e bi wê yekê re ku aborî hatiye girtin bin rêkûpêkkirinên bi armanca karê. Hêştina ciyê têkiliyên bajêr, gund, çandînî, zenaet û sanayî, yên spartî bi hevdû xwedîkirinê, ji têkiliyên ku tesfîye dikin re, ya dîtîrek e ji encamên wehîm (giran) ên zagona kara mezintirîn. Dema civaka çandînî û gund hema hema hatiye anîn ber şemûga tesfîyebûyî, bajêr û sanayî jî ketine pêvajoyeke mezinbûna seretani (kanserojîk). Ne tenê aborî, lê civaka-dîrokî bi xwe, bi tesfîyebûyî re rû bi rû hatiye hêştin.

Derbaskirina aboriya spartî bi zagona kara mezintirîn (azamî) di şewşandinên bi vî rengî de, çînbûnê û pevçûna politîk bi xwe re anîye û rê li ber her çûre şerên navçeyî (herêmî), netewî û navnetewî vekirîye. Di bingeha tevahiya van neyîniyan de, ku di vebêjeyên şaristanîyê de, weke ku çarenûsa mirovahiyê bin, têne pêşkêşkirin, metîngehkirin û talana aborî heye, ku hatine pekanîn ji alî xweperestî û yekdestîperestî ya kapîtalîst ve, ku dijberên aborî yê ne.

Modernîteya demokratîk, ne tenê aboriyê ji van meylên dijber dike; di heman demê de, xwedî sistematîkeke wisa ye ku, bi mercên hîn pêşketî, bêkarî û hejariyê nas nake; cî nade hilberîna zêde û kêr; cewaziyên welat û herêmên hindik û pir pêşketî dadixîne asta herî kêr; her wisa nakokiyên gund û bajaran vediguherîne têkiliyên ku hevdû xwedî bikin. Cewaziyên civakî û aborî di nava sistematîka wê de nayên guhartin heya rehendên mêtîna çînî; pêşketinên çînî kur nabin; mêtîna aborî û nakokiyên civakî, kû karibin bibin sedema alozî û şeran, bi rehend nabin. Her wisa, sistema modernîteya demokratîk destûr (îzin) nade ku sanayîgerî (endûstrîyalîzm) û bajêrbûn daqurtînin, ne tenê gund û çandînî, lê di heman demê de xebatên bajêr û sanayî jî yên birehend ên rasteqîn û jînbar. Mekanîzmaya vê, di rehendên bingehîn ên modernîteya demokratîk de, bi awayê yekpare-, bitûnîfî tewdeyî- danandî (bidane) ye. Hemû komcivak di xebatên xwe yên aborî de hemanên ekolojîk û sanayî, girêdayî bi rehenda exlaqî û politîk, di nava yekpareyî de, digirin dest. Wan bi girêyên nequtbar ve bi hevdû re pêwendîdar in. Ti tiştek nayê hêştin ji penceyên perçekar ên xweperestî û yekdestîperestî re. eko- aborî (ekonomî) û eko- sanayî (endûstrî) di hemû xebatên civakî de têne girtin ber çavan. Lî ser vê bingehê, tenê projeyên ji nû ve veherandin (tamirkirin) a hawîrdorê û zindî kirina çandîniyê, her wisa yên veguherandina gundan bo qadên jiyana xwedî hawîrdora herî

Bijûndar (bisihet), bi serê xwe, xwedî wê potansiyelê ne ku tevahiya bêkarî û hejariyê ji hole rakin. Bêkarî, dijrabere xwezaya mirov e. Bêkar mayîna ademîzad ku xwedî zekayek ewqas pêşketî ye, ancax bi destê zorê yê mirov gengaz e û ji xwe wisa dibe. Xweza, ku tew yek kûrmoriyek wê jî bêkar xuya nake, wê çawa heyîna xwe ya herî pêşketî bêkar û bêçare bihêle? Her wisa, wê çawa hejarî bibe çarenûs (qeder), di çaxa teknoloji û sanayî de, ya spartî bi wê, ku berhemên mirêdes ên pratîka mirovin?

Eşkere ye ku ya pêwîst, vuguhêrana pêhatiyê ya sistêmîk e. Rastiya modernîteya demokratîk a hem dîrokî û hem rojaneyî, di wê taybetmendiyê de ye ku mirov nake biyaniya/ê keda wê/î û pratîka wê/î. Şoreşa sanayî, weke yek jî qonaxên herî mezin ên ên vê pratîkê, serkeftinek e ji bo civak û aboriyê. (Lê) pîrsgirêk ew e ku modernîteya kapitalîst, vê serkeftina bêhempa, hîn ji destpêka wê ve, xistiye (bin) xizmeta zagona xwe ya kare û ji bo vê (bi vê armancê), xweperestî û yekdestîperestî (ya bazirganî, sanayî, malî, desthilatî û dewlet netewî) yên bêhempa ava kiriye û bi vî rengî civaka-dîrokî aniyê ber şemûya tesfîyebûyî. Modernîteya demokratîk di weteyek de di feraset û sepanên vê modernîteya şewş de, navê şoreşêke sistemetîk û pêkhatiyê ye. Eko-endustrî, yek ji rehêdên herî bîngehî a/ên vê teya demokratîk îspat dike.

Her çend yekeya kevneşopî (klasîk) a aborî ya modernîteya fermî, weke hevparî (şirket) yên bi pêkhatiyên malbat û pîspor (profesyonel) tê pêşkêşkirin, vana yekeyên wisa ne ku armanca wan kar e. Ti endîşeyêke bîngehî a ti yek ji wana, ji bilî karê, nîne. Tevî ku ti qadeke aborî di asta cîhanê de nehêstine ku , weke heştî (ahtapot) milên (piyên) we lê belabe nekiribin, tekane pîrsgirêka ku (okunmuyor 207) ve mijûl dibin, di derbarê wê yeke de ye ka we kara girtirîn (mezintirîn) çawa bê bîdestxistin. Bêkarî gihiştîye heya rehêdên dêwane; kendala dahat û hejariyê wek aşûtê mezin bûye; dem alî milekî qira bi milyonan mirovên di birçîtiyê detê, li milêdin girtirîn potensiyela hilberînê vala tê hêstin; rê li ber aloziyên bi hilberîna zêde û kêmtir vekirin; bi çandîniyê didin îflaskirin û civaka gund tê tesfîyekirin; tevahiya vana tim bi ber encama havparîbûna li ser bîngeha zagona kara menzintirîn e û ya xebatên yekeyên aborî (hîn rasttir, dere-abarî) ne. Yekeye bîngehî a aborî ya modernîteya demokratîk, elbet wê weke heşmendî û pêkhate, dijberê van yekeyên hevparî, yên bi armanca kare, be.

Abarî, bi dirêjiya dîrokê, weke mijareke tim hestiyar bûye endîşeya sereke ya civaka exlaqî û polîtîk. Di serîyê vê mijarê de diyardiyên weke qutûfî (xela), birçîtî û mirin hene, ku bi sertaserî qef li civakê dixwin. Kar jî, weke danahevê, ti caran ji alî civakan ve weke rewşa nehatiye pejirandin; tim weke çawkanîya xirabîyan û dizitiyan hatiye dîtin û her ku keysa civakê lê hatiye, xwe dîr nedaye ku wê desteser bike. Pîr êşkere ye ku nikare aboriya girêdayî bi armanceke wisa were avakirin. Ji xwe weke hate ravakirin, qalkirina aborî ji bo xebatek dijberî aborî, weke pêdîniya xwezaya wê, nakokî bi xwe ye.

Yekane rêya rizgarbûyîna ji vê nakokiyê, aboriya komcivaka-eko ye. Bi hezaran civakên-eko, weke yekeye aborî, li gorî pêdiviya mercan, dikarin xwe birêxistin bikin. Ji nû ve rêxistinkirina axên ku di çandinî de ji alî malbatan ve hingî hatine perçekirin, taybetmendiyên xwe yên yekeyê wenda kirine, bi rêya her wisa girtina ber çavan rêgeza sanayiya-eko (eko-endustrî), pîrsgirêkek e ku ji mêj ve lezgîn bûye. Yek ji rêgezên herî gîngehî yên aboriya demokratîk ew e ku udi çandinî de komcivakên-eko bene avakirin. Ferasên li ser çewlik (zewî) an (okunmuyor 207) ku ji dema serftî û koletiyê mane, weke girêdayî bi vê, rastiyên xwe wenda kirine. Komcivakên-eko, ku wê bi rêya avakirina yekeyên çandinî yên di pîvanga ekolojîk de bene pêkanîn, bîngeha modernîteya gundan in jî. Ango gund, yan jî gundên nûjen, weke komcivakên-eko, dikarin weke yekeyên aborî yên bi pîvanga ekolojîk, heyîna xwe ji nû ve wegirin.

Dikare li bajaran jî komcivakên-eko yên dirûb bene avakirin. Aborî, di plansaziya bajêr a li derdora ekolojî de, weke perçeyek ji yekparetiya giştî, tê rêkûpêkkirin. Çawa ku pêwîst e burokrasiya ku bajêr dadîqurtîne nebe, nabe ku abarî jî, ya ku bajêr daqurtîne, hebe. Xebatên abarî, yên guncav li gel xwezaya bajêr, weke yekeyên di mezîniya optimal (herî baştir) de tene rêxistinkirin, ku bi armanca karê nebin û hêdîf (armanc) a wan ew be ku bêkarî û hejarî ya gele bajêr ji hole rakin. Şênî dikare were belavkirin li van yekeyan, guncav li gel pêkhete û şîyan (tiwanist)ên wan.

Dibe ku wisa xuya bike ku em qala aboriyeke biplana sosyalist bikin. Lê, modela em qala wê dikin, cewaz e. Çawa ku pêwendîya vê modelê bi plansaziya navendî û aboriya fermende (qumanda) re nîne, her wisa pêwendîya wê bi hevpariyên –şirket- qaşo aborî, yên hov, bi armanca karê û dere-aborî, re jî nîne. Pêkhatiyêke navçeyî (heremî) ye ku tê de civaka exlaqî û polîtîk biryar û çalakiya xwe pêk tîne. Elbet, kordînasyonêk, ku mercên netewî, heremî, heta navnetewî bide ber çavan, her dem pêwîst e. Lê vê yekê, ji holê raneke ku biryar û çalakî di inîsiyatîva civaka navçeyî de be. Divê ez dubare bikim ku aborî, ne pîrsgirêkeke teknîkî ya bîesazî ye; lê xebatek wisa ye ku, weke pêkhatiya bîngehî a heyîna civakan, bi nêrîn, gotûbêj (nîqaş, biryar û bi çalakî û xebata rêxistinî ya tevahiya civakê tê pêkanîn. Qutkirina mirov ji aboriyê, bîngeha hemû biyanîkirinan e. Çawa ku merc (şert) e ku pêşî li vê bê girtin, her wisa yekene rêya wê jî di wê yeke de derbas dibe ku aborî were kirin malê tevahiya komcivakan. Çawa ku ji “yek dixwe, ya/yê din dinêre”, qiyamet radibe; ji “yek dixebite ya/yên din aware –vala- digere” jî qiyamet radibe. Aborî merca gîngehî a heyîna civakê ye ku pêwîst e teqez li derdora komcivakê, weke gîredayî bi himên ekolojîk û berdarî,

were rêxistinkirin. Ti kes, ji bilî civak û komcivakan, ne dikare bibe xwedî vî mefê heyînê û ne ji dikare wî ji holê rabike. Yeke, dixwazî bazirganî, sanayî û çandinî bin, heta dixwazî finansî bin, bi mercê ku tenê rola nangînî bilizin, neçar in ku biguncin li gel van rêgezên bingekîn. Divê di bingeha karxaneyê –fabrika- dêwane de jî u udi ya yekeyê gund û çandinî de jî van rêgezan hebin.

Di modernîteya demokratîk de mulkiyeta yekeyên aborî, girîngiya xwe wenda dika u udi rêz (plan) a dîyemîn de dimîne. Mulkiyet, elbet wê girêdayî komcivakan be, yê ku guncav li gel rêgezan tevbigerin. Ne mulkiyeta malbatê û ne jî mulkiyeta dewletê, nikarin ji aboriya nûjen re bibin bersiv. Mulkiyeta dewlet û malbetê, ku ji dema xerariyê mane, di wê şûngeh (pozisyon) ê de ne ku tew di modernîteya kapitalîst de jî nikarin hebûna xwe bidomînin. Heta tew hevparî (şirket) jî, ji ber zordariya sedemên aborî, her ku diçe, dikevin mulkiyeta hevbeş (hevpar) a xebatkaran. Lê dîsa jî divê mirov rêsa (norm) yê mulkiyetê, bi xetên stûr (qalind) ji hev dû veneqetîne. Çawa ku herdu sîstemên şaristanî din ava hev de dijin, wê sîstemên mulkiyetê jî navheviya hev demeke dirêj bihevîşînin (biparêzin). Çawa ku tew di mulkiyeta komcivakê de jî mulkiyeta malbatê hebûna xwe dihevîşîne, wê hebûna dewletê jî badora xwe û para xwe bidomîne. Ya girîng ew e ku mirov vekirî be ji rêsa (norm) yê nerme yê mulkiyetê re, ku karibin ji hawîrdor, bêkarî û berhemdariyê re bibin bersiv. Her sexbêrî (teserûf), ya ku xizmet bike ji hebûnî, azadî, qencî û xweşî ya takekes re, ew mulkiyete jî be, heja (binirxe) ye. Lê li gorî ku van nirxan nikarin bêkomcivak çêbibin, ya herî rast, dîsa ew e ku pirsgerê di sînoren optîmal (herî baştir) de bêne çareserkin. Modernîteya demokratîk di wê şûngehê de ye ku mulkiyeta bingeha komcivakan ku hebûna xwe bi dirêjiya dîrokê ti caran wenda nekiriye, bi cî bike ji nû ve li bingeha (kîmê) civaka exlaqî û polîtîk di mercên nûjen de û bi vî rengî rola xwe ya dîrokê di vî mijarê de jî bi serkeftî bilîze.

C-Rehenda Wê Ya Civaka Konfederalîst a Demokratîk

Mirov dikare sêyemîn rehenda xwezaya civakî, di asta rêbazî de, bi awayê sîstema konfederalîst a demokratîk destnîşan bike. Rehenda sêmendî, tevî hemû fikareyên wê, dikare bibe fêrkar. A girîng, navheviya rehendan e. Belkî gengaz be ku mirov bi rengekî kêfî tiştekî dîtir dahîne (deyne) şûna yek wen, lê tiştê derbikeve holê, wê ne sîstema modernîteya demokratîk be, lê, wê tiştekî din be. Sêmendiya modernîteya kapitalîst jî din ava hev de ne. Hebûnên wan hev dû pêwîst dikin.

Beramberiya dewlet-netewê, ku form (şêwe) a bingehîn dewletê ya modernîteya fermî ye, di modernîteya demokratîk de, sîstema konfederalîst a demokratîk pêk tîne. Mirov dikare vê yeke weke şêweya rêveberiya siyasî ya ku ne dewlet e, pênasê bike. Ya ku xweseriya xwe jî dide sîstemê, ev taybetmendî ye. Pêwîst e rêveberiyên demokratîk, misoger neyên têkelkirin bi rêveberiyên îdarî yê dewletan re. Dewlet idare dikin, lê demokrasî rêve dibin. Dewlet xwe dispêrin desthilatiyê, lê demokrasî xwe dispêrin rizaya kolektîv. Di dewletan de pêşandin (tayînkirin), lê di demokrasîyan de hîlbijartin esas in. Di dewletan de neçarî (bêgavî) lê di demokrasîyan de dilxwazî esas e. Mirov dikare cewazîtiyên dirûb pirr bike.

Konfederalîzma demokratîk, weke tê rawêj (texmîn) kirin, ne (okunmuyor 210) çî şêweyê rêvekerî ya xweser bo roja me ya îro ye. Lê, sistemeke wisa ye ku bi hemî giraniya xwe di dîrokê de cî girtiye. Dîrok di vî wateyê de, ne dewletî ya navendî ye, lê konfederal e. Form (şêwe) a dewletê, ji berk u pir fermî bûye, hatiye naskirin. Lê, jiyan a civakî, bêhtir nêzî konfederalîzmê ye. Dewlet, dema ber bi navendîperestiyê ve diçe, berjewendiyên yekdestiyên desthilatî, ku xwe dispêre wan, esas digire. Nexwe, nikare van berjewendîyan bihevîşîne (biparêze). Tenê navendîperestiyê pir tûnd dikare ewlehiyê misoger bike. Lê, di konfederalîzmê de berevejî wê derbasdar e. Ji ber ya ku esas digire, ne yekdestî ye, lê civak e, bi qasî ku gengaz be, neçar e ku xwe ji navendîperestiyê dûr bide. Ji ber ku civak ne homojen (tek girse) in, lê ji bi hejmareke zêde komcivak, sazî û cewazîtiyan pêk tînin, xwe neçar dibîne ku yekparêtiya hemûyan din ava ahengiyê hevbeş de misoger bike û bihevîşîne. Lewre rêveberiyê pirole ya navendîperest, ji b ovan pirîtiyan, gelek caran dibe sedema qegînan. Di dîrokê de nimûneyên bêhejmar ên vî yeke hene. Lê, konfederalîzma demokratîk, ji ber guncaviya xwe ya ku her komcivak, sazî û cewazîtiyê xwe tê de dîtîşînin, zêdetir tê jiyîn. Nebûna wê ya sistemeke pir naskirî, ji ber pêkhate û bîrdozîya serwerî ya hebûnê fermî ye. Her çend pênasê wê ya fermî nebe jî, civak di dîrokê de di gîngeh de konfederalîst in. Tevahiya rêveberiyên qebîle, eşîret û qewman (îzin) didin konfederalîzma tim di wesfa têkiliyên sist de. Nexwe, xweseriya wan a navxwetî dikincire (tê kincirandin). Û ev jî hebûna wan belav dike. Heta tew împaratoriya jî di pêkhateyên xwe yê navxweyî de xwe dispênin rêveberiyên cewaz ên bêhejmar. Her cûre rêveberiyên qebîle, eşîret û qewman, her wisa otorîteyên olî, qalî, heta komar û demokrasî dikarin di bunyê ya (nava) împaratoriyeke de bibin yek. Di vî wateyê de girîng e mirov têbigîhe ku tew împaratoriyan ku herî navendî tîne hesibandin, wek cûreyek konfederalîzm in. Meyla navendî, modeleyê rêveberî (îdarî) ye ku ne pêdiviya civakê, lê ya yekdestiyê, pê heye.

Pêvajoya modernîteya kapitalîst, ew pêvajoya ye ku dewlet tê de bi awayê mezintirîn dibe navendî. Monarjiyên nûjen (modern), ku pêş ketin bi reya rawestandîna navendî hêzê yê siyasî û leşkerî yê din ava civakê de bi suda yekdestiya herî bihêz ku jê re tê gotin ‘otorîte’ û bi rêya hêştina civakê bêhêz û bêveberî di alî siyasî û leşkerî de di mezintirin pîvanê de, û dewlet-netew, kulî û dû wan hatin pêşxistin, bûne rêveberiyên wisa ku di wan de civak di hela leşkerî û siyasî de herî bêhêz

û bêçek hatiye hêştin. Ew diyardewa ku jê re tê gotin pergala civakî ya aramî û huqûqê, ne tişteki dîtir e, ji bili damezrîna serwerî ya çîna burjuwa kurbûyîna mêtinê û şeweyên nû ku girt, çêbûna dwlet-netewê neçar kiriye. Dewlet-netew, ku em dikarin jê re bejin her wisa xwe rêxistinkirina desthilatî weke dewleteke mezintirîn a navendî, şeweya bingeheîna reveberî ya modernîteyê ye. Sepanên ku ji wan re tê gotin 'demokrasiya burjuwa', ku weke qîlfekê lê hatiye kirin, ji bo wê yekê ye ku udi bingehe de di civakê de rewatî ji yekdestiya desthilatî re bê çêkirin. Dewlet-netew, li ser bingehe înkara demokrasiyê û heta komarê, pêk tê. Demokrasiyê û komar, weke naverokên xwe, şeweyên rêveberî yên cewaz in ji dewlet-netewê.

Modernîteya demokratîk, dema ku, hem weke bingehe dîrokî û hem di hela xwezaya girift a civakî ya rojaneyî de, konfederalîzma demokratîk weke modela bingeheîna siyasî destnîşan dike, bijartineke kêfî neke; lê tê weteya ku sîwanan siyasî ya civaka exlaqî û politîk derdibirre. Ta ku tam neye têgihîştin ku xwezaya civakî, ne homojen û monolîtîk e, zor e ku konfederalîzma demokratîk were têgihîştin. Dîroka modernîteya fermî ya çarsed salên dawî, wek cûreyek çalakakîya bi navê netewa jomjôm, pêkanîna komkuji (-komkuji-yen çandî bi giştî û yên fizîkî yekcarîna) ye li ser civaka bi pir-etnîstî, pir-çandî, bi pêk hateyên cewaz ên siyasî û bi parasitîna cewherîn. Lê, konfederalîzma demokratîk, li hemberî vê dîrokê, dîroka pêdagerî (îsrar)kirin e di pêkhatiyên bi pir, etnîstî, pir-çandî û yên cewaz ên siyasî de. Postmodernîzm tê wateya ku vê dîroka bipewçûn a modernîteyê, di bin şeweyên nû de berdewam dike. Derzîna, di çaxa finans a kûrewî de, dewlet-netew, ku weke hebûna herî xwedayî ya du sed salên dawî tê pîrozkirin, û rojevûna ji nû ve rastiyên civakî, ku udi nava xwe de wan bi zorê helandiya û tepisandiyê, weke ku tola xwe helînin; pêvajoyên pêwendîdar in bi hev dî re. Ferasetê kare ya çaxa finans, pêwîst dike ku dewlet-netew biguhere. Ev guheran, ji berk u alozî sistêmîk e, rola girîng dilîze. û avakirina dewlet-netewa nê ya lîberalîzmê, dike û nake nikare biserkeve. Ezmûnên Rojhilata Navîn di vê hêlê de fêrkar in.

Sîstema demokratîk, ku weke modernîteya dijber, divê her ku biçe, xwe zêdetir bide xuyanîkirin, dema ku udi bin van mercan de heyîna xwe xurt dike, bi wê yekê rû ye ku pîrsgirêkên xwe yên şeweyî bi serkeftî çaraser bike. Bi vê armancê, me hewl da em destnîşan bikin ku konfederalîzm ji dîrokê re ne biyanî ye û bîrsiva çêtir (baştir) e ji xweza ya girîftbûyî ya civaka roja me îro re. Me pîti caran anî zîman ku rêya herî baş a ku civaka exlaqî û politîk xwe derbiberre, siyaseta demokratîk e. Siyaseta demokratîk, şewaza avabûna konfederalîzma demokratîk e. Demokratîkbûna xwe jî, ji vê şewazê digire. Modernîteya dijber, dema hewl dide xwe bidemîne bi emrazên desthilatî û dewletê ve, ku her ku diçe, dibin navendî û xwe li heya çavikên herî hundurîn ên civakê belav kirine, tê wateya ku udi rastî de qada politîk jî tune dike. Siyaseta demokratîk, li hemberî vê, dema ku derfet pêşkêşî her tiwêj (beş) û nasnameyên li civakê dike da ku xwe dirbîbirrin û bibin hêzên siyasî, tê weteya ku civaka politîk jî pê re ava dike. Politîka, ji nû ve dikeve nava jiyana civakî. Qeyrana dewletê, bêtî ku politîka têkeve dewrê, nikare were tehlîlîkirin. Qeyran bi xwe, çavkaniya xwe ji înkarbûyîna civakê digire. Siyaseta demokratîk, tekane rêya derbaskirina qeyranên dewletê ye, ku di roja me ya îro de kûr bûne. Nexwe, wê lêgerînên ji bo dewleta tundtir a navendî, nikaribin xwe ji şkestinên sert (dijwar) rizgar bikin.

Van pêker (faktor)an, careke din nişan didin ku konfederalîzma demokratîk, weke bijareyeke xurt, ketiyê rojevê. Konfederalîzm, ku di ceribandina Rûsya ya Sowyet de di destpêkê de meriyet û sazbarî de bû, bi navê dewleta navendî bilez ji holê hate rakirin; vê yekê sedema bingeheîna hilweşîn (jihevketin) a sosyalîzma pêkhatî ye. Sedema ku tevgerên rizgariya netewî nekarî biserkevin u udi demekê kurt de çilvirîn, pêwendîdar e ji nêz ve bi wê yeke re ku siyaseta demokratîk û konfederalîzmê pêş nexistin. Her wisa sedema naserkeftina ceribandinên du sed salên dawî yên tevgerên şoreşger ew e ku dewlet-netew bêhtir şoreşger hesibandin, konfederalîzma demokratîk wek şeweyeke siyasî ya paşmayî dîtî û bi vî rengî li hemberê wê helwest girtin. Kes û tevgerên ku, bi rêya hembêzkirina dewlet-netewê, ku çeka jorîn a modernîteya kapitalîst e, wer dizanîn ku wê di rêya kurtêbir de veguheranên mezin ên civakî pêk binin, pir dereng tê gihîştin ku bi vê çekê li xwe dixistin.

Konfederalîzma demokratîk, çawa ku xwedî wê potansiyê ye ku neyînîyên ku çavkaniya xwe ji sistematîka dewlet-netewê digirin derbas bike, di şûngeha navgîna herî guncav a politîkkirina civakê de ye jî. Basî e û dikare were sepandin. Her komcivak, etnîstî, çand, civatên olî, tevgerên rewşenbîrî, yekeyên aborî û wekî vana, weke yek bi yek yekeyên politîk, dikarin xwe bi xweserî ava bikin û xwe derbîbirrin. Pêwîst e têgînên ku ji wan re tê totin 'federe'yanî jî 'xweserî'ango 'xwebûnî', di vê çarçove û wergiriyê de bêne nîrxandin. Şansê her xwebûniyê heye ku konfederasyona xwe, ji navçeyî heya kûrewî, çêbike. Hêmana herî bingeheîna naçveyê mafê guftûgo (nîqaş) û biryara azad e. Her xwebûnî, yan jî yekeya federe, bêhempa ye, ji ber xwedî şansê sepîna demokrasiya rasterast e ku weke demokrasiya beşdarî jî tê têgînîkirin. Hemû hêza xwe ji sepanbariya demokrasiya rasterast digire. Sedema hebûna roleke wê ya bingeheîna jî ev e. Dewlet-netew çiqas înkara demokrasiya rasterast be, konfederalîzma demokratîk ewqas di şûngeha şeweya wê ya avakar û sazbar de ye.

Yekeyên federe, weke şanikên serekin ên demokrasiya beşdarî ya rasterast, di hela nermeyîya wan a ku vuguherin (bo) yekeyên konfedere de jî, bi qasî ku merc û pêdivî wan pêwîst bikin, bêhempa û îdeal in. Her cûre yekîtiyên siyasî ku bêne pêşxistin demokratîk in, bi mercê ku yekeyên spartî bi demokrasiya beşdarî ya rasterast esas bigirin. Mirov dikare bêje siyaseta demokratîk ji

sazbariya politîk re, ku were pêşxistin ji yekeya ku demokrasiya rasterast li herî nançeyê were sepîn û jiyîn heya pêkhatiya herî kûrewî. Sîstema demokratîk a rasterast, formulasyona jiyîna hemû van pêvajoyan e.

Eger xwezaya civakî bi baldarî were çavdêrkirin, wê karibe wesfa dewlet-netewê ya ‘qefesa ji hesin’ û wesfa konfederalîzma demokratîk a herî guncav a ku mirovan azaddike, bi hêsanî bêne têgihîştin. Dewlet-netew çiqas civakê dîtêpişîne (diçewisîne), wê dike tek tîp û wê ji demokrasiyê dûr dixîne, modela konfederalîst a demokratîk jî ewqas wê azad dike, wê pir dike û wê dike demokratîk.

Mijareke din jî ku pêwîst e bê dîqetkîrin, ew e ku yekeyên federe û xwebûnî, di wergiriyeke pir zengîn de têne hizirîn. Pir girîng e mirov têbîgihîje ku wê li taxekê gund yan bajêr jî pêdivî bi yekîneyên konfedere hebe. Her gund ya jî tax dikare bi hêsanî bibe yekîtiyeke konfederal. Eger em bikin mînak; li milekî yeke, ango federeya ekolojîk a gund, li mile din bi hejmareke zêde yekeyên demokrasiya rasterast, ji yekeya jina azad heya yekeyên parastina cewherîn, ciwantî, perwende, folklor, tendurustî, kirina alîkariya hev û yê aborî, divê di wergiriya gund de bi hev re bibin yek. Mirov dikare bi hêsanî ji vê yekeya nû ya yekeyan re jî bêje ‘yeke’yan jî yekîtiya konfedere (yekeya konfedere ya yekeyan). Dema em kema sîstemê vuguhêzînin heya astên navçeyî, herêmî, netewî û kûrewî, wê karibe bi hêsanî were têgihîştin ka konfederalîzma demokratîk, sîstemeke çiqas wergir e. Mirov dikare bi sîstemetîka konfederalîzmê, çêtir (baştir) têbîgihîje ku herse rehendên bîngehî ên modernîteya demokratîk jî, di wesfa temamkirina hevdû de ne. Ji berk u her rehend xwedî wê potansiyelê ye ku di nava vê sîstemê de xwe guftûgo bike, binirxîne, bike biryar, ji nû ve ava bike û bike çalakî, tê wateya ku rastî û yekparetiya civaka dîrokî ya xwezaya civakî jî, bi şeweya herî baş têne bidestxistin (misogerkirin).

Mirov dikare parastina cewherîn a civakî jî di sîstema konfederal de bi şeweya herî baş pêk bîne. Parastina cewherîn, weke saziyeke siyaseta demokratîk, di wergiriya sîstema konfederal de ye. Parastina cewherîn, weke pênase, derbirran (îfade) kûrkirî ya siyaseta demokratîk e.

Dewlet-netew di bîngeh de sîstemeke leşkerî ye. Hemû dewlet-netew berhema (okunmuyor 214) kul i hundir û devre bi awayê pir stemkar (bêrehm), cûrbecûr, demdirej û guherde hatine pêkanîn. Yek dewlet-netewek jî ku berhema şer nebe, nikare were hizirîn. Dewlet-netew, ne tene di qonaxa xwe ya damezrîne de, heta ji wê zêdetir di heyam (dem)ên xwe yê sazîbûn û hilweşînê de, tevahiya civakê, bi zirxeke mîlîtarîst (leşkerî) a ji hundir û devre werdigire. Civak bi tevahî dibe leşkerî. Saziyên desthilatî û dewletê, kû ji wan re tê gotin rêveberî (îdare)ya sîvîl, di bîngeh de, di şûngeha perdeyek de ne, ku vê zirxa leşkerî dinuxêfin (degirin). û emrazên ku ji wan re tê gotin demokrasiyên burjuwa, bêhtir pêş de biçin û, bi rêya dapaçîn (sergirtin) vê pêkhate û heşmendiya mîlîtarîst bi cilaya demokrasiye erka propagandaya ku sîstemeke civakî ya demokrat a lîberal di meriyetê de ye, aligirin ser xwe. Ta ku vê nakatiya yeman a rêveberiya modernîteyê neyê tehlîlîkirin, gengaz nabe ku mirov qala ti diyardeyeke rast a siyasîbunûnê û kirina siyaseta demokratîk bike. Ew diyardeya ku jê re tê gotin ‘leşker-milet’ev e. Ev, diyardeyeke wisa ye ku ji bo hemû dewlet netewên ku ev çarsed sal in hatine avakirin, derbasdar e. Di bin tevahiya pîrsgirêkan, aloziyan û rizînan, ên civakî, de ev rastî heye. Her cûre sepanên desthilatî yê faşîst (faşîzmên bi darbe, bê darbe, leşkerî û sîvîl) ku weke çareserî têne ferzîkirin û timî têne dubarekirin, pêdiviyên xwezaya dewlet-netewê ne û awayên wê yê herî xweser ên derbirrana fermî ne.

Konfederalîzma demokratîk dikare ancax bi navgîn (amûr) a parasîna cewherîn, vê mîlîtarîstbûn bi çavkaniya dewlet-netew, bide rawestandî. Civakên bêpar (bêpar) ji parastina cewherîn, neçar in ku nasnameyên xwe, taybetmendiyan xwe yê politîk û demokratîkbûnê xwe wenda bikin. Ji ber vê sedemê, rehenda parastina cewherîn, ji bo civakan, ne diyardeyeke basî a parastina leşkerî ye. Bi wê diyardeyê ne din ava hevdû de ye ku nasnameyên xwe bihêvişînin, politîkbûnê xwe bidest bixin û demokratîkbûnê xwe pêk binin. Civak, tene dema karibe xwe biparêze, dikare bêje ku nasnameya xwe dihêvişîne, politîkbûna xwe bidest dixê û dikare siyaseta demokratîk bike. Konfederalîzma demokratîk, di ronahiya van rastiyandê, di heman demê de, divê weke sîstemeke parastina cewherîn rîrehend bibe. Modernîteya demokratîk, di çaxa serwerî ya kûrewî ya yekdestiyan de u udi mercên ku vana tevahiyan civakê bi şeweya dewlet-netew kirine mîlîtarîst de, dikare ancax bersiv bide serweriyê, di heman wergiriyê de, di hemû mercên dem(zeman) û cî(mekan) de, li ser bîngeha parastina cewherîn û siyaseta demokratîk, bi sîstematîka xwe ya cewherîn ve, ku ji tor (şebeke) ên konfederal pêk were. Çiqas tor û şebekeyên serwerî (yekdestiyên bazirganî, malî, sanayî, desthilatî, dewlet-netewî û bîrdozî) hebin, divê ewqas tor(şebeke)ên konfederal, parastina cewherîn û siyaseta demokratîk di modernîteya demokratîk de bêne pêşxistin.

Pîrsgirêkek dawî, ku pêwîst e di mijara vê rehendê de em qala wê bikin, derb arê wê yekê de ye ka wê têkilî û nakatiyên di navbera herduyan de çawa karibe bêne berdeamkirin. Bi taybetî nêzîkatiyên desthilatîperest (nêzîkatiyên ji bo hesthilatî, heta dîktatoriya ya proleter li şûna desthilatiya burjuwa û yê desthilatiya netewî li şûna rêveberiyên mêtînger û hevxebratkar) kul i bizavên rizgarixwaziya netewî û li sosyalîzma pêkhatî zal (hakim) in, şaşîtiyên herî trajîk ên dîrokê kirine û ji ber sedema vê feraseta xwe, şansekî xwe domandinê pêşkêşî kapîtalîzmê kirine, ku heq nekiribû. Van bizavan û yê birûb, ku em dikarin her wisa ji wan re bejin feraset û sepanên cûreyek hilweşandina desthilatî û dewletan û avakirina yê nû li şûna wan, di şûngeha hêzên herî berpirsyar de ne ji ber fetîsîna civakê li nava mîlîtarîzasyonê, wendakirina wesfa xwe ya politîk û dîsa, wendakirina têkoşîna xwe ya demokratîk. Van nêzîkatiyên bi vê şewezê, ev nêzî dî sed sal in ku ji

dewlet-netew a serweriya kapîtalîst re serkeftin di nava tepsî (sênî) ya zêrîn de bi desten xwe pêşkêş kirine. Anarşîst, pir dereng be jî henek tevgerên postmodern ên femînîst û ekolojîk, her wisa ferasetên din ên çep û civaka sîvîl, di vê mijarê de di şûngeh (pozîsyon) a bêhtir erênî de ne.

Bivênevê (jêneravî e) ku herdu sistemen modernîteyê, bi şeweya merc û rêgezên wan, ên ku me berê pêşkêş kir, wê demeke dirêj, tije (dagirtî) bi aştî û pevçûnan, bi hev re bijîn. Ev, rastiyeke jiyanê ye. Ne rast e ku mirov pêvajoya pêvreyîna demdirêj, ne bi nêzikatiyên aştîya bêrêgezî û bi radeştî û ne jî bi feraset û sepanên di her mercî de pevçûner û şerxwaz, bide berdewamkirin. Nêzikatiyên stratejîk û taktîk ên bi felsefeya siyasî, ku bidin ber çavan ku wê sistematîka dewlet-netewê û sistematîka konfederalîzma demokratîk bi hev re bêne hiyîn, hem bi aştîyên rêgezî û mercedar û hem bi şerên parastina cewherîn, di rewşa ku van rêgezan û mercan bêne pinpêkirin de bêhtir guncav in li gel meşa civaka-dîrokî ya ji bo azadî, wekhevî û demokrasi.

Ez di wê baweriyê de me kum in têrbaş pênasekir karakere dûmendî yê modernîzmê, weke heyam (dem) a dawî ya dîroka şaristaniyê, kum in hewl da ez wê di vê beşa dirêj a xebata me de tehlîl bikim. Modernîzm bi xwe û dîrokçeya wê jî ku kintir e, weke di pêşketina diyalektîk a şaristanî de, bi pêşketinên kûr ên diyalektîk ve barkirî ne. Mijara ku pêwîst e bê têgihîştin, dema têt gotin ‘diyalektîk’, ew e ku pêşketina binakokî û têkilî ya bi du seri, dû heşmendî û pêkhatiyên cewaz di singê –nava- xwe de werdigire. Dîroka çarsed salên dawî piştrast dike ku kapîtalîzm mora xwe li modernîzmê daye. Lê, ji ber ku kapîtalîzm mora xwe lê daye, nayê wateya ku modernîzm bi tevahî kapîtalîst e. Bi ser de, kapîtalîzm bi xwe jî, ji şeweya civakek bêhtir, sistemeke daneheva sermaye û karê ye. Ne sistemek e guncav e ji bo wesfandina diyardeyekê pir berfireh weke modernîte. Her çend min têgîna ‘modernîteya kapîtalîst’ piri caran bikar anibe jî, min tim kirpand ku pêwîst e vê yeke weke bi awayê lêdana mora xwe, were têgihîştin. Li gel vê, min hewl da tehlîl bikim ku nîrxandina rûyê dûyemîn ê modernîteyê wek modernîteya demokratîk (debe ku navekî dîtir jî be, eger ê guncavtir were dozîn/dîtin), zêdetir para rastiye di xwe de werdigire (ez zêde guncav nabinin ku jê re bejim ‘modernîteya bi mora demokratîk’). Min bayex nişan da ku xwe dûr bidim jî helwestên pir zêde req weke modernîteya kapîtalîst-modernîteya sosyalîst, ji bo nekevim nava şaştî û neçareseriyên dîrokî, k udi cûdayiya civaka kapîtalîst-sosyalîst de hatin jiyîn.

Min tim wê rêbazê bikar anî ku ez diyardeyên herdu modernîteyên cewaz biberawirî bigirim dest u wan weke dîrokî berawir bikim. Zîra (ji ber) rastî bi xwe, biçetel bû. Çawa ku demen di dîroka şaristanî de, demen nûjen (zemanên modern), weke qonaxên wan ên kurttir, bi tevahî têkilî û pevçûnên xwe ve dibûn şahîdên vê dûbendî (dûlîbî)yê. Ya ku ez hewl didim bikim, ew e ku ez bi rêya xwe spartina van şahîdiyan, di wesfa caribandinan de be jî, pênaseyan û tehlîlên kurt pêş bixim. Ez gûman nakim ku wê herî kêr weke pêşnûmayeke ramanî bêne têgihîştin. Bêgûman rexne û pêşniyarên ku bêne pêşxistin, wê van tehlîlan bêhtir xurt bikin.

Nikare bê înkarkirin ku kapîtalîzm, weke sistema danehevê ya kar û sermaye, mora xwe li modernîzmê daye û hîn jî di bin zalî (serwerî) ya kapital a finans de, şûngeha xwe weke hêza serwer, didimî ne. Dîsa nikare bê înkarkirin ku li gel vê, weke sistemek (sistema kapîtalîst a cîhanî ango sistema cîhanê) hatiye avakirin û di singê xwe, di mercên hemû cî (mekan) û dem (zeman) an de, hêzên pir kûr ên nakok dihevin. Tê zanîn ku mirov bûye şahîdê wê yekê ku van hêzan, ku hewl hat dayîn bêne pênasekirin weke hêzên modernîteya demokratîk, weke hêsanîya têgînê, pêngavan avêtinê, ne tene weke tevgerên rizgariya netewî û sosyalîzma pêkhatî, lê di dema dawî de jî mîna sistemen ekolojîk, femînîst û olperestên radîkal, di serî de jî [yên anarşîst.] singîtiya sistemê ji mêj ve hatiye xepirandin û yên jî nava wê û ji derveyî wê tîn (pêwîst e ez bejim bêhtir yên ji derveyî wê tîn. Ji ber ku xwezaya civakî di bîngeh de hêzên ku ji devre tîn, nas dike), di hemû cî (mekan) û dem (zeman) ên sistemê de hebûnên xwe, her wisa daxwaziyan xwe yên ji bo azadî û wekhevî tim anîne ziman û wan veguherandine çalakiyê. Ango, ji lêgerînên xwe yên sistemê, qet xwe nedane paş.

Hewldanên sisteman ên tune kirina hevdu û yekdestîbûnê, çawa k udi hemû dîroka şaristaniyê de hatine ceribandin, di demen nûjen (zemanên modern) de jî encam nedane û bi ser de berdêla wan, giran jî bûye. Bêgûman, xirabiyên k udi xwe de werdigirin, yekûn (bilanço) ên van şerên sisteman pir giran kirine. Wê sistem bixwazin ku, bi rêya kirina raserî li hev dû, jiyanê xwe dewam bikin. Çawa ku wê serwerî ji asta kûrewî heya astên navçeyî bêne ferzkirin, wê berxwedanên dijber jî, bi wane (ders) yên ku ji ezmûnan derxistine, zêdetir xurt bibin û berdewam bikin. Her ku dewam bikin, emê jî dewam bikin ku hemû bi hev re aştî û şer bijîn. Tehlîl û çareserî her ku serkeftî bîr û rastiye, başî(qencî)yê û xweşîkiyê zêdetir biteyisînin, em dikarin cîhaneke bêhtir biarzu û xweşîktir, emê karibin jê re bejin rewşa bêaştî û bêşer, xeyal bikin û wê pêk binin. Elbet pirtir aştî û hindiktir şer jî rewşekî –awayekî- hêja ye û hewldanên ji bo pêkhatina wê zadegan (pîroz) in; tenê bi mercê ku rêgezî û rûmetdar bin.

Me serweriya kapîtal al finans a kûrewî bi xwe weke pêvajoya herî kûr a qeyranê pênase kir. Pêşketin, wê pênaseyê piştrast dikin. Wekî din, me bi berfirehî anî ziman ku wê qeyranê sistemîk û pêkhatiyê ye. Tew nûçeyên rojane jî yên li ser qeyranê, karakterê wê yê sistemîk û pêkhatiyê piştrast dikin. Sistemen nûjen di heyndemê qeyranan de zayîner dibin. Çawa ku hinek ji wan, zayanên bifek dikin, lê, yên ku zayanên bijûndar (bisihet) dikin kî kêr nabin. Paketên çaraseriyên pir fireh û bijarteker (eklektîk) di utopya lîberal a kapîtalîzmê de qet kêr nabin. Her û her planên rojane, hefteyî, mehane, salane, deh-salî û pêncî-salî bi rengekî bêpayan çêdikin. Ev, kare wan e. Wê di kirine de berdewam bikin.

Şansê hêzên modernîteya demokratîk jî dibe k udi van heyndemê qeyranan de bêhtir vebe. Dîroka wan a pey xwedanê û utopyaya wan a azadî û wekhevî, yên mirêşder ên li pey wan, pêşiya

wan ronî dikin. Wekî din waneyên mezin hene, ku ji têkçûn û nebesiyan derxistine. Dema ku hemûyan din ava hev de, weke demetekê [pêkhatî jî] erken rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk, têbigihîjin û wan derbasî çalakiyê bikin, elbet wê şansê wan ê serkeftinê bilin bibe. Lê disa jî, aliyên xweser ên heyn (dem)ên qeyranên sistêmîk û pêkhatîyî hene, ku pêwîst e bîne girtin bir çavan. Nikare (nabe ku) were paşçavkirin ku pêwîst e zanist û felsefeya wê ya exlaqî û polîtîk, ku pêwîst e bîne sepandin, her çend di şopa paşerojê de bin jî, nûjenî (nûtî) yê di xwe de wergirin. Nexwe, wê reqîyên k udi paşerojê de piri caran hatin jiyîn, korbûnên nû bi xwe re binin. Bi ser de, timi xwe 'neo'(nû) kirina lîberalîzmê, xeteriyê zêdetir mezin dike. Divê neye jibîrkin ku dema herkes dipa (hêvî dikir) ku ji aloziya mezin a cihanê ya 19129 şoreş derkevin, pêla faşîst a hilhatî, bandora xwe hîn jî didomîne, civak ji her demê bêhtir ji wesfa xwe ya exlaqî û polîtîk bêpar (bêpar) hatiye hêştin. Teknolojiya înfomatîk, bi zêdeyî derfetan dide destê hêzên serwerîperest ên bîrdozî yên kûrewî ku bi awayê gir(mezin)tirîn, cihanên hêmayî (xeyalî) pêşkêş bikin û cihana rasteqîn avare bikin. Astengî –beis- nabînin ku pêkhatîyên xwe yên rizandî, bi hêsanî pêşkêş bikin bi awayê ambalajkirî bi sistemeke nû, mîna ku hîn nû zabe. Girseya heyî, ji mêj ve hatiye veguherandin bo girseya kerî ya faşîzmê. Di şûna şkandina hêviyê de, ez diyar dikim ji bo bikirpînî ku heya em hiyîna teqez a exlaqî û polîtîk bê rêya neanîna qîma xwe bi yekkirina aliyên rastîyê yên karibin bi hêsanî bîne valaderxistin. Beşa dawî ya piştî vê, wê van mifaran bin.

9-PIRSGIRÊKÊN MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK ÊN JI NÛ VE AVABÛNÊ

Aliyê herî trajîk ê şoreşên nûjen ew e ku bûne qurbanên modernîzma ku tevkarî li pêkahatîna wê re kirine. Netehlîlîkirina modernîzmê, bûye kêmasiya hevbeş a van şoreşan û we hesabandine (zanîne) ku wê di armancên xwe de, yên ku li pey wan beziyane, bîyî çareserîkirina têkilî û nakokiyên wan jî bi modernîzmê re, biser kevin. Ji ber ku wisa bûye, naverokên utopîk ên şoreşan, bîyî ku bir ser re pir derbas bibe, nekarîne ji helîna di hesabên bu bûz ên modernîteyê de rizgar bibin. Wane (ders) ya ku karibe were derxistin ji dîroka şaristanî û modernîte ya pênc hezar salî bi gelemperî û ya çer sed salî bi taybetî, wê yekê ye ku pêker (faktor)a bingeîn a di neserkeftinan hemû berxwedan û şoreşan de ew e ku nekarîne cewazîyên xwe ji sistêmên li hember derketine nîşan bidin û sistêmên xwe yên dijber çêbikin. Her wisa şaristaniyan û modernîteyê bi nezîkatiya tekperest nîrxandine û wan wekhev kirine li gel jiyana gerdûnî ku pêwîst e mirov lê bugunce. Tevî ku berxwedanên bêhejmar û şaristanyên ku nerûxandibin (hilneweşandibin) nemane, lê yên hatine pêkanîn, bûne versiyoneke nû ya şaristaniya kevn.

Li vê dere çavkaniya hêzê ya şaristaniyan derdikeve pêşberî me. Kes, şoreşgerên mezin jî tê de, ji bilî awarteyî (îstîsna) yên pir hindik, bi gelemperî zarokên şaristanyên di serdemên xwe de ne. Dê û bavên wan ên rastîn, ew çax e, ku tê de dijîn. Ez bi awayekî qederperest nêzî vê mijarê nabim. Ez dixwazim bi kirpînî ku heya ku şaşîtiyek (okunmuyor 218) pênc hezar yan jî çar sed salî be, neyê derbaskirin, wê şoreşên tew herî radîkal ên bigotin û biçalakî jî nikaribin xwe ji neserkeftinê rizgar bikin. Em ti caran nikarin bêjin ku berxwedan û şoreşên civakî, qet mîras nehêştine. Eger ev mîras nebûya, wê ti wateyek jiyîna me nemana. Tew aloziya ku modernîteya me (okunmuyor 218) kul i naveraste bi xwe herî zêde ewle ye, bi tîra xwe îspat dike ku ji çareserîkirina çavkaniya pîrsgirêkan dûr e. Vêbelavbûna şaşîti li demajoyên dirêj, wê ji şaşbûyîna rizgar nake; her wisa, pîrsgirêk jî ji pîrsgirêkbûyîna dernekevin. û eger ev wisa bidome, wê xeyalên ji bo jiyanêke bi wekhevî, azadî û demokrasî jî nikaribin ji mayîna weke utopyayek rizgar bikin.

Di parêznameya xwe, dema ez di gingeh de hesab ji dîroka şaristanî û modernîteyê dipirsim, tê wateya ku li milekî ez di rexnedaneke bikok de derbas dibim û li mile din ez hewl didim alternatîva xwe, çiqas kêr be jî, pêşkêş bikim. Durustî vêya pêwîst dike. Lê, zanista civakî ya bi navenda Ewrûpa nikare vê durustiyê nîşan bide. Hem emê qala çaxeke zanistê ya bêhempa bikin û hem jî emê nikaribin bi hovîtiyek, weke şer re serî derkevin! Di vê rewşê de, rewatiya wê namîne ku mirov bi çeka zanîstperestiyê çaxên kevn rexne bike. Ya pêwîst e bê kirin ew e ku mirov li pey zanîstek, ku rewatiya wê hebe, bibeze. Ez hewldanên xwe di vê wergiriyê de dinirxînim.

Divê (okunmuyor 219) neyên hesabandin wan tiştên ku ez di dubarê şaristanî û modernîteyê de dibêjim. Mirov qet nikare têkeve gûmanan ji jidilî (samimiyet) ya mezin a pêxemberan, dema ku pergâlên Nemrûd û Fîrewn weke kelama ên xweda rexne dikirin. Lê, yên îdea kirine ku tim di rêç (şop)a wan de meşiyane, nekarîne xwe bidin alî ji pêkanîna pergâlên nû yên Fîrewn û Nemrûdan, ku heman Nemrûd û Fîrewnan li paş dihêlin. Sultan, şah û padişah eger bûnê dilên pergâlên heman ên (pergalên) ku damezrandine, di bê de pêwîst e mirov dîsa hêza şaristaniyan bibîne. Mirov bibe xwedî niyeta baş u udi rêça pêxamberan de be, bê yekê mirov rizgar nake ji bûyîna rajêrî sistêmên Nemrûd û Fîrewnan.

Marks, Lenîn û Mao dema bi kapîtalîzmê re pevdîçûn, jidil bûn. Heta, baweriya wan tam bû ku li hemberî kapîtalîzmê sosyalîzm mê jî damezrandine. Lê, bîyî ku pir bi ser re derbas bibe, encama ku derket holê, nîşan da ku pêkhatîya ku ji alî wan ve hate damezrandin, zêde cewaz nebû ji kapîtalîzmê. Ya ku li bê dere jî hêza xwe da axaftin, şaristaniya nû, ango modernîte, bû. Nîrxandinên serkîyên li ser sermaye, têrê nedikirin ji bo pêşxistina sosyalîzmê. Yên [tiştên] ku kemm bûn, tehlîlên li ser modernîteyê bûn. Nêrîna wan a li cihanê ya pozîtîvîst, ku bandora wê bi kûranî dijiyan, modernîteyê, weke awayê herî pîroz ê rastîyê, pêşkêş dikir. Em li milekî bihêlin ku ew rexne bikirana, dihezirin ku dê wê zêdetir tekûz bikin. Lê encam li holê ne. Şaşîtiya dîrokî, her ku bi awayê zincîrane bidome, armancên tew herî zadegan û pîro jî nikarin rizgar bibin ji bûyîna navgin (amûr)ek ji bo hesabên mîna bûzê yên şaristanî û modernîteyê.

Postmodernîzm, tevî ku yek ji yekemin tevgerên rexnegir e di derbarê nedombariya modernîteya kapîtalîst de, ji alternatîvbûyîna dûr e. Pêkhatîya wê ye bijarteker (eklektîk) û nediyar, nehêşt ku

tew cewaziya xwe ji ji modernîteya klasîk, biserkeftî raxe ber çavan. Hewldanên dirûb ên romantîkên sedsala 19. nekarîn wêdetir biçin ji bûyîna cûre- wêjeyekê. Rexneyên li ser modernîteyê, ku di dawiyên sedsala 19. de F. Nietzsche û di nîv dûyemîn sedsala 20. de Michel Foucault serkêşiya wan kirin, tevî ku pir hêja (binirx) bûn, zêde nekarîn ji bûyîna hewldanên takekesî derkevin û wesfa bizaveke koaktîv a exlaqî û polîtîk wergirin. Analîzên li ser şaristanî û sîstema modern, ên Fernand Braudel, I. Wallersteîn, Andre Gunder Frank û hevalên wan ên nêz ên xebatê, ku bêhtir rojaneyî ne, tevî ku bi rexnegiriya bêhtir rasteqîn, din ava yekparetiya civakadîrokî de, nêzî vê mijarê bûne, mirov nikare bêje k udi warê hilberandina alternatifê de heman serkeftinê nişan dabîn. Şaristanî û modernîte tene girtin dest [nirxandin] weke ku sîstemên çerxî (fetlokî) yê girtî bin, ku neçar bin bi berdewamî (daîmî) bidomin; her wisa rexneyên pir berfireh li wan tene kirin, lê yê [tiştên] ku bi navê alternatif yê tene pêxistin, nikarin biçin wêdetir ji bûyîna çend hevokan. Em dikarin dînbûna Nietzsche û mirina pêşwest (zû) a M. Foucault têbigihîjin. Lê, ne gengaz e ku mirov têr bibîne hesibandina F. Braudel sosyalîzma pêkhatî weke alternatif, her wisa pêanîna qîma xwe I. Wallersteîn bi têgînên zêdetir wekhevîxwazî, azadîxwazî û demokratîkbûnî û bêjeya Andre Gunder Frank a ‘Yekîti din ava cewazîti de’ ku pir zêdetir gelemperî ye. Tê wateya ku, bi van nebesiyên xwe, hema li xwe mikur hatine ku wan bi xwe ji nekariye xwe tam rizgar bikira ji zincîrên zanista bi (okunmuyor 220) Ewrûpa, ku pir rexne lê dikirin.

Dema ez vê mijarê li ser bingeheke rexnegir di wergiriya parêznameyê de tehlîl dikim û alternatif pêşkêş dikim, dibe ku vê yeke bêdîtin weke darizandineke takekesî li hemberî şaristaniya kevn û modernîteya kapîtalîst, ku nûnera wê ya roja me ya îro ye. Ev nêrîn di wateyek de rast e. Weke kes, baweriya mine w e ku eger kesayetê mehkûmiyeta xwe (Ez di wateya teng de qala mehkûmiyeta li girtîgehê nakim; lê ez qala mehkûmiyeta giştî ya civakî dikim, ku ji alî şaristanî û modernîteyê ve li jiyana azad hatiye ferzkirin) çareser neke, nikare zanistêke bijûndar çêbike. Yekemin merca çêkirina zanistêke watedar ew e ku kirde (sûbje) ya ku wê çêdike, beri her tiştî xwe çareser bike û şûngehkirina xwe ya pratîk pêk bîne. Nexwe, wê nikaribe xwe rizgar bike (okunmuyor 220) agahî/zanyarî û zanista ku bidest bixe, weke sermayeyêke rewşenbîrî (entelektuel) li piyaseyê bikarbîne, lewre zanistêke desthilatî çêbike.

Romana serekî a rexneyên min, ew e ku sîstema şaristaniya pênc hezar salî (sîstema xerarşî ji, –okunmuyor 211- hîn kevntir e, tê te) çavkaniya xwe digire ji daneheva sermaye û desthilatî ku sazûnê li ser komcivakên keçberî, çandinî û gundan li çolterê û li ser karkerên kole û zenaetkaran li bajêr. Di gel ku vê cewhera xwe heya roja me ya îro hêvişandiye, van yekdestiyên desthilatî û dewletê, ku bazirganî, pere, sanayî û awayên cûrbecûr wergirtine, weke şeweyên serekî ku neguherîn, mane. Dîroka şaristaniyê sazûnî (avakirî) ye li alîyekî li ser şerên parvekirinê yê di navbera yekdestiyan bi xwe de û li alîyê din li ser şerên ku vana hemû bi hev re li ser hêzên dijber dimeşînin. Jê pê ve, şerên bîrdozî yê ji bo serweriyê ne, her wisa sazgarî (mekanîzma) û listokên di derbarê xespa nirxên civakî ya spartî bi şer û desthilatî ne. Heyam(dem)a şaristaniya kapîtalîst ango modernîte, awayê herî pêşkêşî yê vê sîstemê ye. Karakterê alozî yê sîstemê bi awayê navend-derdor, serwerî-hemberî (hegemonya-rekabet) û ya dadikeve(nizm dibe)-ya hiltê(bilind dibe), hîn ji destpêkê ve heye. Lê, heyam(dem)a modernîteyê, bi taybetî di pêvajoya ku sermayeya finans (malî) rola serwerî dilîze de, rewşa qeyrana herî kûr a pêkhatî derdibirre.

Lê, çareseriya alternatif ku ez pêşniyar dikim di derbarê wê yeke de ye ku pêwîst e lê were gerîn di zanebûn û tevgerên xwezaya civakî ya tevahiya hêzên ku ji hilhatina xerarşiyê heya pêvajoyên şaristaniyê û bi dirêjîya dîroka modernîzma dawî ya bi mora kapîtalîzmê, di seriye dijber ê sîstemê de, weke pêdiviya karakterê wê yê diyalektîk, cî girtine. Ti versiyoneke dîroka şaristaniya fermî nikare bibe çareseriya hêzên dijber. Eger têkoşînên civakî, bi dirêjîya dîroka xwe nekarîne di utopyayên xwe yê ji bo wekhevî û azadiyê de biserkevin, sedena vê ya bingehîn ew bûye ku heman çekên desthilatî û dewlet ku ji alî şaristaniya jihevketî ve hatine bikaranîn bikaranîne û pêşeroja ku xwestine ava bikin, weke versiyoneke wê ya guherde sêwinandine. Ji berk u nekarîne heşmendî û pêkhatiyên guncav li gel xwezaya xwe ya civakî, bi rengekî serbixwe pêş bixin, bûye sedem ku di nava versiyonên cemsara dijber de bihelin.

Çawa ku herikîna dîrokî, ne sîstemeke çerx (fetlok) ên pêkhatî ji dubareyan e, ne pêşveçûneriyeke xêzikî ye jî; lê, yekûn (kombûn)a tevgerêke zanebûn û çalakiyan e, k udi nava xwe de çiqas heşmendî û tevgerên pêkhatî çêkiribe, di wê giraniyê de paran di xwe de diguhêze û yekparetî werdigire. Dîrokîbûn û bûyîna yek ji xeleqên herikîne, herdem gengaz e. û merca vêya ew e ku bi hêza heşmendî ya di giraniya pêwîst de, form (şêwe)a pêkhatîyê bê wergirtin. Dîrok di vê wateyê de xwedî xwezayêke şaşnebar e. hemû nêrîn û bixin û yê ku nekarîbun hêza heşmendî ya bi qasî k udi dîrokê de cî bigirin pêş bixin û forma xwe ya pêkhatîyê çêbikin, divê berpirsariya vê yeke di xwe de bibînin (bigerin).

A- Pirsirêka Şaristanî, Modernîte û Qeyranê

Sîstemên şaristaniyê, li gorî pêdiviya pêkhatiyên xwe, wesfa aloziyê di xwe de werdigirin. Alozi, ne rewşên wisa ne k udi encama pêker (faktor)ên hundirîn û derveyîn, bi dirêjîya dem (zeman) û cî (mekan) yekcarîna pêkhatibin. Sîstem bi xwe bi berdewamî alozî (qeyrana bi awayê pirole) hildiberîne. Mantiqê alozî, gelek basît e: Li ser nirxên-zêdemayî û nirxên civakî, yê desteserkirî, çînen desthilatî û dewlet weke hîn fermîtir tene damezrandin. Van çînan, ku di nava singê civakê de tene damezrandin, li gorî pêdiviya pêkhatiyên xwe yê çekdar ên rêxistî, bi berdewamî din ava meyla mezinbûnê de ne. Dema ku tiwêj (beş)ên kedkar ên civakê, bi zorê (okunmuyor 222) xwe dikin û ji ber nexweş û şerên cûrbecûr zû dimirin, şêniya wan bi rêjeya çînen dewletê re, kêmtir dibe. Lê, şêniya emrazên dewlet û her cûre desthilatiyan, ji ber xwe baştir xwedî

dikin, dihêvişînin û pir hilbiberin (wesfa xanedanî ya yekemin desthilatî û dewletan, aligirê malbatên mezin û ku şêniya wan pir buna, bû [ji ber] polîtîkaya hêzê vêya pêwîst dike), bêhtir zêde dibe. Vê rewşa bîdengetiya berhemberî, ku sistematîk e, tê wateya ku alozî ye. Çînen dewletê, ku zêdetir pir bûne û bihêz bûne, her ku li ser civakê nirxan xesp dikin, nedombanya sistemê dikeve dewrê. Ev e ew e ew rewşa ku jê re tê gotin heyam(dem)ên aloziyê.

Ji bo derketin ji aloziyê, du rê pêwîst in: A yekemin; hêza ku udi encama şerên sorbûyî yên serwerî de hevrik (hember)ên xwe tune bike, weke serwerê/a nû derdikeve hole. Hêza serwer, ji ber (ku) hevrikên xwe yên ku bere xwedî par bûne, pelixandiye (perçiqandiye) dest datîne ser paren wan weke xwezayî û heya hevrikên nû derkevin hole, wer tê hesibandin ku aloziyê ji bo demeke diyar, weke rêjeyî, derbas kiriye. Ya duyemîn û bi piranî bi ya yekemîn re di nava hev de, hilberîna bêhtir berdar û rêbazên bazirganî û sanayî dixê dewrê û bi vî rengî zêdebûnên hilberînê pêk tîne. Sistema serwerî, ku zêdebûnên hilberînê pêk anibe, tê wateya ku heyam(serdem)a geşdarî weke dijrabera alozî, bidest xistiye. Alozi di şaristaniyên çaxa yekemîn de bêhtir bi navberên dirêj û demdirêj in. Aloziyên ku bi navberên ji hezar sal heya du sed salan domîne (dewam kirîne), piri caran hatine jiyîn. Her heyam(dem)a aloziya mezin, bi gelemperî, bi guherana xanedanî û navendê bi dawî bûye. Mirov dikare van pêvajoyan ji şaristaniyên Sumer û Misir û bir ve bi rengekî beleve bişopîne. Aloziyên Çaxa Navîn jî digel ku dirûb in, demajoyên wan bêhtir (okunmuyor 222) bûne. Weke nîvekî, bi awayê demajoyên sed, heta sed u pêncî salî bi beleveyî hatine jiyîn.

Digel ku li ser vê rêveçûna gelemperî pêk tînin, aliyên xweserî yên aloziyên sistema kapîtalîst hene. Diravîti (pereyîti) û yekdestiyên bazirganî di sistemê de, destpêkê rola pêşeng dilîzin. Têkiliyên wan bi hilberînê re sînordar in. Li beramberî vê, pere di aboriyê de bi beleveyî tê bikaranîn û ji ber pêşkêta metabûna bazirganî û wergirtina wê ya taybetmendiyeke zal (hakîm) pir zêde dibe. Yekdestiya pere û bazirganî, bi pêvajoyê (demê)re, di destê hindik hêzan de kom dibin. Di vê rewşê de, hêze kirrîna civakê ji ber [sedema] bêperetiyê dikeve. Ji ber ku hilberîna zêde ku derdikeve holê, nayê mijandin û dimine, aloziyên berhema zêde, weke yekemîn awayê aloziyê, têne jiyîn. Li aliyekî, hilberîn (berhem)a zêde, ji ber ku nikare were firotin, tê rûxandin; li aliyê din, kedkar, ku ji ber bêperetiyê hêza wana kirrîne dikeve, ji ber hejerî û birçîtiyê qira wan tê. Di demeke kurt de berevayiyê wê jî tê jiyîn. Hilberîna ku pere nake, bi tîra xwe dikeve. Girêdana pereyê di destê bi hilberînê re qut dibe. Li holê pir pere, lê hindik hilberin heye. Bûhatiya jiyane (enfasyon), ku zêde dibe, rewşeke nû ya alozî ye. Rêya ku tê dîtin (dozîn) ji bo derketina ji herdû aloziyan, ew e ku li gel şerên serwerî, ku rêya kevneşopî ye, lêcûnên dewletê bêne zêdekirin û bîvî rengî hewl bê dayîn ku tiwe (bej)eke diyar a mizedar were afirandin û hilberîna zêde û kêr were qerebû –hewêzî-(telefî)kirin. Aloziyên bi vî rengî di di çaxa serwerî ya çarsed salî ya kapîtalîzmê de bi belaveyî û di nava hev de hatine jiyîn. Lê, [niha] demajoyên wan hinekî din kurt bûne û daketine heya her pêncî û sed salî.

Şerên serwerî, bi qasî ku nikaribe bi ti dem (serdem)ên şaristanî re bêne berawirkirin, kûr û demdirêj bûne. Her wisa yekdestiyên ku tevî şer bûne, di wergitiya –asta- netewî û navnetewî de bûne. Lewre yekem car bi şerên di asta cihanê re nasdarî çêbûye. Şerên navçeyî û herêmî ti caran kêr nebûne. Ya wehîm (giran)tir, ew bûye ku civak, her ku çûye ji alî dewlet-netew ve bi tevahî hatiye mîltarîstkirin û hatiye xistin nava cûreyek rewşa şer. Bêhtir rasteqîn e ku mirov ji civakên rojame ya îro re bêje ‘rewşa şer’-awayê-. Awayê (rewşa) şer ku tê ferzkirin, ji du kanal (cok)an ve tê meşandin: A yekemîn, ku kanal(cok)a rêya rasteqîn e, ew e ku emrazên desthilatî û dewletê tevahiya çavikên civakê weke torek radipêçin û wê dixin bin raçavî, venêran –kontrol- û çewsanê. Ya duyemîn ew e ku bi kanal (cok)ên teknolojiya înfomatîk k udi nava pêncî salên dawî de bi şoreşêke wesfîyane pêş ketin, civaka hêmayî (xeyalî) hatiye xistin şûna civaka rastîn. Mirov dikare ji herdû awayên şer re jî bêje qiracivakê. Tevlî nijadkujiyên berê ku bi rengekî bêhtir sînordar dihatin sepanandin, van qirên civakê, bi awayên xwe yên kûrtir û berdewammîtir, dawiya xwezaya civakî amade dikin. Belkî, weke afirîşên ku didirûvin cûreya mirov, hebûna xwe bidomînin: Lê weke girseya kerî û weke girseya faşîzmê. Bilanço (yekûn) ya qiracivakê, weke girantir ji nijadkujiyan, xwe di wendakirina wesfa exlaqî û polîtîk a tevahiya civakê de dide xuyakirin. Girseyên mirovan, ku tew di kareset (felaket)ên herî giran ên civakî û ekolojîk de jî xwe berpirsyar nabînin, bê rastiye îspat dikin. Nikare bê înkarkirin ku rewşeke wêdetirî alozî û qeyranê tê jiyîn. Kurtekirina, her çend dubare be jî, ka em çawa hatine vê rewşê, dibe ku bikêrhatî be di hêla bidestxistina yekparetî (temamîti) yê de.

a-Dîrok, ji damezrînên yekemîn xerarşiyên desthilatî û serweriyên dewletan heya roja me ya îro, di wateyek de mezinbûna kumulatîv (xwe mezinkirina weke giloka berfê ya ku her ku were gerrîkirin) a desthilatî ye. Demajoyên hem cî (mekan) û hem dem (zeman) tije (dagirtî) ne, bi şerên desthilatî, ku cewhera dîroka şaristanî ne. Hemûyên wan, ji şerên navçeyî heya şerên cihanî, ji şerên qebileyî heya şerên netewî û ji şerên çînî heya şerên olî, bi pîrkirina desthilatî û mezinbûna wê ya kumulatîv (lodane) ve bidawî bûne. Pîrkirina desthilatî, tê wateya pêşkêta çînî ya li ser nîrxên civakî ku weke lamij (parazît) dijî. Rêveberî, ku destpêkê xerarşiyêke sînordar pêkdianî û carna jî bi ezmûn û pisporiyên xwe tevkari li civakê dikir, dema ku veguherî bo awayê dewletê, bû qatqatî (kast). Komên qatqatî tevî wesfên xwe yên xanedanî ve, bi rêya xwe rêxistinkirina bi awayê çînen immtiyazkar, bi qasî ku xwedayîti îdea bikin, immtiyaz wer girtin. Çaxên destpêke tije (dagirtî)ne bi qralên-xweda û împaratorên ku nîşan didin ku desthilatî xwe bi îdeayên bi vî rengî biberdewamî mezin kiriye û xwe kiriye pîroz. Çînen desthilatî û dewletê, ku xwe weke sêmendîya keşîşt +rêveber +fermandar (komûtan) birêxistin kirin, bi van awayên xwe ve dîsa jî zumreyêke sînordar bûn. Rêjeyêke pir hindik a şêniya civakî pêk dianîn. Lê, em ji nimûneyên bêhejmar dizanin ku, weke

destpêka lamij (parazît) bûne, bûn awayê barekî giran li ser piştê civakê. Pîramîd, perestgeh û arena (meydan) wesfa vî bari gelek baş rave dikin.

Zêdebûna desthilatî di çaxên navîn de ji lezaniya xwe ti tiştê wenda nekir. Dîrok dagirtî (tije) ye bi şerên desthilatî ku, bi rêya vebelevbûna li ciyên hin firahtir, zêde bûne. Di vê de berhemdariya civakê jî, ku zêde dibe, dibe sedem. Tebeqe angî çîneke fireh a aristokrasiyan li xanedaniyên qraltî hate lêk(zêde)kirin. Tevî vê yeke, ne gengaz e ku mirov hîn qala seretanbûna çîna rêveber bike. Karesat (felaket) destpê kir dema ku çîna navîn ku bi rêya hilweşandin û veguherandina pêkhatiyên qraltî û aristokratiyê, destpê kir bibe rêveberî, bû awayê çîna desthilatî ya burjuwazî û burokrasiyê. Bêgûman mirov dikare rêveberiyên beriya wê jî weke karesat (felaket) binav bike. Lê vana, ne di wê rewşê de bûn ku civakê bi tevahî daqurtînin. Şûngeha wan a çendîtî û çawanîtî guncav nebûn ji bo vê yeke. Desthilatbûna burakrasî û beşeke girîng a burjuwaya navîn, tevî tiwêj (beş)ên jorîn ên yekdestîperest ên burjuwa, û bûyîna wan a çînen dewletê, tê wateya bicîkirina bi hezaran û bi deh hezaran hêzên nû yên xanedanî li şûna çend hêzên kevî xanedanî û qraltî. Her wisa tê wateya ku bi hezaran qral dikevin şûna yek qral. Yekbûna kesayetiya serwer a zîlam, ku di civaka zayendperest de pêşket û van hêzên nû yên qraltî tê wateya fethkitin û mêtîngehkirina xwezaya civakî bi tevahî ji alî hêzên nû yên desthilatî ve. Hemû tiwêj (beş)ên civaka exlaqî û politîk di serî de jin, di şûngeha qurbanên vê mêtîngerîya hundirîn de ne.

Bi mêtîna aborî û dewlet-netew re, ku yekparebûna yekdestiyên serwerî yên bîrdozî û emrazên desthilatî derdibirre, desthilatî bû her tişt. Lê, civak bû ti tişt. Ev e cewhera wê buyara ku em jê re dibêjin 'qeyrana desthilatî'. Sîstema kapîtalîst, hêza zayîner a vê qeyranê ye. Şebekeya kapîtalîst, bi çîna xwe ya navîn a hût (azman) bûyî û bi yekdestiyên xwe yên sermaye, ku sînîr nas nakin di mezinbûna li ser aboriyê de, ancax bi şewegirtina desthilatî weke dewlet-netew, dikare hebûna xwe bidemîne. Ev e her wisa ew bûyere ku jê re tê gotin 'xitimana sîstamê'.

b- Civaka exlaqî û politîk, ku awayê asayî (normal) yê xwezaya civakî ye, rû bi rû ye bi mayîna bêpar (bêpar) ji wesfên xwe yên bingeîn di çaxa me de, bi qasî ku nikaribe bi ti serdemên dîrekê re were berawirkirin. Civaka exlaqî û politîk, ku dewlet di hemû çaxên yekemîn û navîn de li hemberî wê pêşket, li gel modernîteya kapîtalîst, neçar maye ku ciyê xwe bihêle (biterikîne) ji rêveberî (îdare)ya dewletê û xalên huqûqa pozîtîf re, ku bi rengekî bêsînîr pir bûne. Wesfên civakê yên exlaqî û politîk di modernîteyê de ciyê xwe hêştine ji girseya kerîbûyî re û ji endamên hemwelatî yên kurmorîbûyî re, ku ti wate dernabirrin. Hemwelatî yê qaşo 'nûjen'(modern) k udi xwe de ti endîşeyeke exlaqî û politîk naguhêze, heyam (dem)a xwe ya herî lewaz a bûyîna takekes, beravajiyê tê gotin, dinimîne. Girêdana wî bi civakê re sînîrdar e [tenê] bi pîreka wî re, kul i ser wê rayeya împaratoriye disepîne. Hebûneke bêkesayet e ku heliyaye din ava otorîteya desthilatî û dewletê de, bi qasî ku bi heyn (dem)a Fîrewn re neye eberawirkirin. Ev hemwelatî, bi serweriyên fizîkî û bîrdozî û bi sepanên vana yên înfomatîk û teknîk, ne tene radestî pergala yekdestîperest bûye, lê hîn rasttir, bûye endamêkî faşîst ê dilxwaz, bi awayekî bê qeyd û merc, ê vê pergale. Ev e ew bûyera ku ez jê re dibêjim 'qeyrana kesayeti'. Xwezaya civakî nikare ji van kesayetiyan pêk bê. Ji ber ku raçînçka wê ya bingeîn di wesfa exlaqî û politîk de ye. Lê, hûn bi find (mûm)ê jî bigerin, hûn nikarin van wesfan di vê kesayetiye de bibînin (bidozin). Dewlet, bi van kesayetiyan re dikarin bimeşin. Lê, ti civak nikare bi vê kesayetiye ve were berdeawamkirin. Hîn rasttir, ev kesayeti înkarbûyîna civakê derdibirre.

Li gorî ku wê dewlet nikaribe bêcivak be, careke din em bi wê rewşê rû bi rû ne, ku dewlet û civak di nava hev de qeyranekê dijîn. Rewşa kesayetê bêkesayeti, ku xweperestî (ezezî)ya kapîtalîst gihîştîye, ne tiştêkî dîtir e, ji bili sîketin (projeksiyona) qeyrana ku hem civak û hem dewlet ew dijîn. Eşkere ye ku, heya civak û takekes neyên xistin nava wê rewşê, nikare gengaz bibe rêveberiya ne sermaye û ne jî yekdestiyên desthilatî û dewlet-netew ku form(şewe)a yekbûyî ya dewletê ye. Qeyrana civakî, rewşeke wêdetirî qeyrana pêkhatiyê derdibirre. Dikare ya nû li şûna pêkhatiyekê were avakirin. Lê, wendabûyîna westên bingeîn ên bûyîna civakê, ne rewşeke wisa ye ku bi jî nû ve avabûnê, bi hêsanî were derbaskirin. Lê, pêwîst dike ku civaka exlaqî û politîk ji nû ve were avakirin. Zorî li vê dere ye.

c- Bajarbûn, dîtîre e ji hêmanên herî biqeyran ên modernîteyê. Civaka bajêr a pêşketiye din ava yekparetiya diyalektîk de li gel civaka çandinî û gund, erkên girîng ên civakî pêk anîye. Rola wê di pêşketina rasyonallîte (aqil) û sanayî de heye. Nakokiya wê bi hawîrdorê re henûz (hîn) pêş neketiye. Lê, pêvajoya dewletbûnê rola bajer şewişandiye. Hatiye veguherandin bo şûngeha baregaha çîna rêveber û bi vî rengî din ava pêvajoya dîrokî de pêkhate ê heşmendiyeke wergirtiye li hemberî civaka çandinî û gund û ekolojiyê. Bi şûngeha navendî ya çîna bazîrgan re, sazbarî li hemberî civakê, li gel çîna hîlberîner, lê hatiye arastekirin. Van sazbarî (erkdarî) yên neyînî, ku di çaxên yekemîn û navîn de sînîrdar bûn, li gel modernîteyê wek aşût mezin bûne. Bajar, ku li gel şoreşa sanayî mîna seretan mezin bûn, bûne navendên rûxîna civaka kevneşopî. Bajare sanayî, ne bajêr e, lê bêbajarbûna bajar e û derxistina wî ya jî bûyîna bajêr e. ne ku bajarên [bi şênîya] bi milyonan, lê tew bajarên [bi şênîya] sed hezarî jî dijraberî mantiqê bajêr in. Bajare [bi şênîya] bi milyonan nabe, lê bajarên bi milyonan dibin. Eger li devereke bajarekî pênc milyonî hebe, tê wateya kul i wê derê bi rastî jî herî kêr pêncî bajêr hene. Taybetmendiya rûxîner a bajêr ji bo civakê, di vê rastiya wî de veşartî ye. Civakên asayî (normal) nikarin bajarên wisa ragirin û hawîrdor (jîngeh) ji xwe qet nikare wan ragîne.

Mantiqê di bin mezinbûna hejmarî ya bajarên bi vî rengî de ew e ku civaka ku ne kapîtalîst e were mêtîngehkirin, desthilatî were pîrkirin û çîna navîn were hilhatin (bilindkirin) bo şûngeha rêveber. Hersê pêker (faktor) jî, bi tasfiyebûyîna civaka exlaqî u politîk, çêdibin. [Van hersê

pêkeran] ne tene gund û çandîni û civakên koçber tesfiye dikin; her wisa hunermend, zenaetkar, rewşenbîr û kedkarên din jî, ku tiwêj (beş)ên kevnepşopî yên xwedî eken erênî ne, weke çanda hem daringî (madî) û hem arişî (manevî), wan dixin nava pêvajoya tesfiyebûyîne. Ji civaka bajêr tê derbasbûyî bo girseya bajêr. û qada çolter, tê guhastin bo perr (waroş)ên bajêr û bi vî rengî şûngehekê mêtîngeh wendigire, ku pir zêdetir tê girtin bin venêran (kontrol)ê. Yekdestiya dewlet û sermaye bajêr û bajêr jî çolterê daqurtandiye. û civaka ku ne civak e jî hawîrdorê daqurtandiye. li gorî ku ne civaka neman, ku bajar ragirin, rewşa ku derdikeve holê, careke din rewşa wêdetirî qeyranê ye.

Ne tene karesat (felaket)ên hawîrdorî, lê gireke civakê ya rastîn, bi vê seretanbûna bajêr re yekser têkildar e. tespîteke hevbeş a zanistan e ku bi bajarên bi hejmara zêde, ku ne herêmek, lê tew welatek jî we nikaribe wan ragire, denge (hevsengî)ya ekolojîk a cîhanê darbeyên mirinane girtiye – xwariye-. û tesfiyekariya civakê, raçinkên civaka exlaqî û polîtîk in, ku hatine rûxandin ji alî çîna navîn a rêveber ve, ku weke gire (ûr) mezin bûye –dibe- ; girseya bêkar e; her wisa qelebalix (geremol)a hemwelatîyên bêberpirsyar e.

d- Hêza serwerî ya yekdestiyên dijberî aborî, ku her diçe mezin dibin, çavkaniyên aborî kiriyê rajêr daneheva kar û sermaye û bi vî rengî wan dîr xistiye ji şûngeha wan a dabînkirina pêdiviyên bîngehîni ên civakê. Kapîtalîzm xwe bi aloziyên xwe yên sîstemîk îspat dike ku, berevajî yê tê rawêj (texmîn)kirin, ne sîstema aborî ya herî berhemdar e, lê yekdestiya dijberê aborî ye. Bandora şebekeyên yekdestî yên kapîtalîst [tevî hemû tezevî yê yên siyaseta-aborî (ekonomî-polîtîk)] aboriyê, ji sîstemek ku pêdiviyên bîngehîni ên mirovan hildiberand, veguherandiye (bo) sîstemek ku bi berdehamî daneheva kar û sermaye pêk tîne, di pîvanên ku bi ti serdem (heyam)an re neye berawîrkirin. Zanist û pêşketinên teknîkî, di wê pîvangê de ne ku dikarin pêdiviyên bîngehîni ên mirovan bi hêsanî dabîn bikin.

Divê em di vê rastiye de li aloziya sîstemîk û pêkhateyî bigerin. Alozi û qeyran (ku şideta wan hindik û pîre)ku bi berdehamî xwe dîtîsînîni bi kêrî û zêdeyî ya hilberînê, di serî de bi bêkarî (dîrok pir kêr qala kole u serfêni bêkar dike), kudi dîrokê de mînak wê nehatiye dîtin, û bi hejarî û biçîtiyan, şer û pevçûnan bêhtir kûr dikin, wan dikin demdirêj û bi vî rengî cûreyek rêveberiya qeyranê ava dikin. Dijberiya aaborî, neçarê rêveberiya qeyranê ye. (ji ber) bi cûreyek dîtir rêveberî nabe. Pêwîst e baş bê têgihîştin ku rêveberiya dewlet-netew rêveberîyeke qeyranê ya dere-asayî (anormal) ye. derxistina civakê ji bûyîna civak û veguherandina wê bo girseyeke faşîst a kerî, ne tenê rêveberîyeke xweser bo Hitler e, di heman deme de bi karaktere mîlîtarîst ê dewlet-netew tewê re pêwendîdar e. rêveberiya dewlet-netew weke form (şêwe)a desthilatî ku tevahiya civakê dorpêç dike û diçirpe (xwe dike) heya çavikên wê, ji ber ku wê nikaribe pergala yekdestî bi cûreyek dîtir were domandin, neçar e ku bibe rêveberiya qeyranê. Afirandina netew, armanca wê ya dawî ye. netew-perestî jî, tevî hêmanên din ên bîrdozî, ‘nebe nabe’ya şewaza vê rêveberiyê ye.

Ji hev cûdakirina aloziyên bazirganî, sanayî û malî yêni di derbarê yekdestiyên kapîtalîst de, şewazeke tehlîlê ye ku serî lê tê dayîn. Wekî din, qonaxên alozi û geşdarî, ku tene nitrandin, dîr in ji teyisandina sîstemê. Çerx (fetlok)ên ne nevend-derdor, ne serwerî (hegemonya) hemberî (rekabet) û ne jî alozi-geşdarî, cewhara rasteqîn a sîstemê natetîsînîni. Bêgûman, para van hemû rastiyan heye. Bi taybetî, tespîteke rast e ku qonaxa serwerî ya yekdestiyên malî (finans), heyam (dem)a ku qeyran herî zêde dîtise, derdibirre. Lê, pir girîng e tehlîl bêne pêşxistin, bi zanebûna ku, eger dijberiya sîstemê ya aborî neye têgihîni, wê van hemû rastiyan, zêde wate di xwe de wernegirin.

e- Ne rasthatinî (tesadufî) ye ku qeyrana ekolojîk di heyam (dem)a modernîteyê de peqiyaye. Ev qeyran bi dijberiya sîstemê ya aborî re pêwendîdar e. pêkhateyî tî di xwe de wendigire. Dengiya biyolojîk di bîngeh de bi tîkiliyên sîmbîotîk (xwe domandin, bi rêya xwedîkirina berhemberî ya hev û din) ên cûreyan tê bîderstxistin. Ya dibe para biyolojî ya zekaya gerdûnî, rêkûpêkkirineke bi vî rengî çekirîye. Me hewl dabû em wê pênase bikin weke pêkhatin û pêşketina cewazîtiyên jîyanê. Dengiya biyolojîk, girêdayî vê rêsayê ye. min qala girêdana çêbûna cewazîti bi şîyan (tiwanîst)a azadî û bîjartinê re jî kiribû. Cihan (alem)ên mîkro (livik û paketên herî biçûk ên enerjî û daring/made) û makro (giravên enerjî yêni di meziniya astronomîk de) bi sîstemeke dirûb dixebitin. Nikare were jêpîrsîn sedemîtiya şewazên tîkiliyan, ku cewazîtiyan pêk tînin. Ji bo niha, em qîma xwe pê tînin, bi gotina “wisa ye, ji ber ku wisa ne” belkî jî nebesiya me ya li ser zanîne –agahiyê- û feraseta me ya şaş a li ser zanîstê, bêzar e ji têgihîna rastiye.

Xwezaya civakî ya mirov, di tîkiliyên xwe yêni bi hawîrdorê re, rejêrî vê rêsaya gerdûnî ye. di heman deme de, ji ber xwezaya xwe ya dagirtî (tije) bi zekaya herî nerme, cûreyek wisa ye ku şîyan (tiwanîst)a wê ya azadî û bîjartinê, herî pêşketî ye. lê, yekdestiyên dij-aborî yêni kapîtalîzmê, bi vê rêsayê re binakok dibin. Çawa ku tîkiliya sîmbîotîk vediguherîne (bo) tîkiliya mezintirîn serwerî, desthilatî û zordarî (zalî) di pêkhateya hundirîn a civakê de, girêdanên ekolojîk ên bi hawîrdorê re jî vediguherîne (bo) tîkiliya zordarî (zalî) li ser xwezayê. û mêtîngehkirina wê. Tevahiya hawîrdor û civakê digire bin zordarî (zaliya) xwe ya yek-alî û bi vî rengî dibe hût/dêw (azman), eynî mîna kevzên kujer, yan jî weke di her çi cûreyek dîtir a dirûb de tê dîtin. Dibe awayê hebûneke bi gewdeya dêw (Leviathan). Sîstemek, spartî tene bi daneheva kar û sermaye, nikare bi cûreyek dîtir tevbigere. Eger di bergeha vajî de tevbigere angû şewaza tîkiliya sîmbîotîk esas bigire, wê zagona kare nexebite. Her wisa, wê sîstem neçar bimîne ku veguhere.

Xweza û hawîrdor, bi sîstemên mantiqên xwe yêni cewherîn ne berevajî yê tê rawêj (texmîn) kirin, din ava denge (hevsengî) yê de ne. Kirina qala dîliya (esareta) hêzên kor, nîrxandineke şaş e. yêni ku wê hestiyariyê dirûxinîni, sîstema şaristanî yê û bêhtir jî modernîteya zordar (zal) a yekdestîperest a roja me ya îro ye. mezinbûna wek cûreya seretan a çîna navîn, ku bûye awayê hêza

desthilatî, her wisa mezinbûna seretanî (kanserolojîk) bi şêwaza dirûb, a bajaran, ku qadên bingeîn ên jiyane ne, sedemên rasteqîn ên civakî yê rûxana li ser hawîrdorê ne. Hem bi rêya şerkirina li hemberî pêktateyên barkirî bi zekaya herî nerme ya xwezaya civakî û hem bi rêya veguherandina têkiliyên wê yê sîmbîotîk bi hawîrdorê re bo têkiliyên zordar (zal) û mêtînger, rê li ber van rûxanan vedike. Ji ber vê sedemê, di navbera qeyrana civakî (hîn rasttir qira civakê) û qeyrana ekolojîk de, girêdaneke pir tund heye. Qeyranên di herdû qadan de, hevdû bi berdewamî xwedî dikin. Dema ku kara yekdestiyê, bi awayekî naçarî rê li ber zêdebûna şênî, bêkarî, birçîtî û hejarîyê vedike, heman peqana şênîyê, ji bo derbaskirina –ra kirin- bêşkarî, hejarî û birçîtîyê neçar dimîne ku berê xwe bide rûxandina hawîrdorê. (bi vî rengî) cihana lawir (heywan)an, riwêk(nebat)an û daristan dikeve bin xeteriyeke mezin.

Bêgûman, vê rewşê weke kara zêdetir, li yekdestiyan dizivire. Çerx (fetlok) her ku bidome (ji bo minak, her ku şênî bigihîje deh milyarî û hîn zêdetir mezin bibe), dengeya ragirtina cihanê, bi temamî ji hev dikeve. Qiyameta tê payîn, bi vî rengî pêk tê. Çawa ku awayê bijûndar ê mezinbûnê û awayê wê yê biseretan di asta şanikan de şaşwaz dibin û bi vî rengî rê li ber seretan û mirine vedikin, mezinbûnên kara yekdestî jî yê bi şêwaza dirûb, mezinbûna bijûndar (di her asta xwezaya civakî de) asteng dikin û bi vî rengî pê li tekika pêşketina seretanî (kanserolojîk) ya civakî û hawîrdorî dikin. Bi ser de, ji alî bijîşkiyê ve dikare wew ravekirin ku nexweşiyên seretanî jî yê biyolojîk, di cûreya mirov de, weke encameke van seretanên civakî pêk dikevin. Diyar e, ne kêmtir e ji kurmoriyekê şîyan (tiwanist) a azadî bijartinê ya heyînekê weke cûreya mirov ku asta we/wî ya zekaya nerme, herî bilind e. gelo hatiye dîtin okunmuyor 229 ku kurmorî bêkar mabin, ku mirov bi awayên zekaya xwe ya heyî bêkar bimînin? Eger zagona kare neyê raçavkirin, tenê sererastkirinên ekolojîk jî xwedî derfetên bicîkirinê (istîhdam) ne ku karibin bi tena serê xwe tevahiya bêkariyê ji hole rakin. Bicîkirinê (istîhdam) biarmanca ekolojîk; li milekî, dema hawîrdorê rizgar bikin; li milê din, dikarin bi bingeînî dawî li bêkariyê jî binin. Gengaz e bi sedan qadên wisa bêne dîtin –dozîn-. Lê ji ber ku li gorî zagona karê, ne kardar in, ji bicîkirinê (istîhdam) bêpar (bêpar) têne hêştin. Têkiliya di navbera kirina ekolojîk û sistêmê de biqeyran e u udi wesfa nedombariye de ye.

f- Lîberalîzm, ku bîrdoziya serwerî ya sistêmê ye, bi awayên xwe yê –ne- çi klasîk û –ne- çi jî ‘neo’nikare çareserî hilberîne. Lîberalîzm, ku wateya wê ya peyvê ‘azadîxwazî’ –rizgarvanî- ye, têgînek e ku xwedî dîmaneweriya tund e. ya ku ji kesek an jî komek re azadî bûye, li dijberê/a xwe weke koletî teyisiye, yan jî zêdetirîn azadî ji bo qralên-xweda yê çaxa yekemîn, kariye gengaz bibe ancax bi koletiya gireyên fireh ên gundî û serf. Lîberelîzm ji bo burjuwaniyê Çaxa Nû, meşiyaye di nava hev de bi koletiya mize (fireh) ya herî hindik a proleteran, nîv-proleteran û kedkarên din re ku koleyên şêwaza nû ne.

Lîberalîzm dema ku bi wateya xwe ya fermî ji bo hemû çînen dewlet-netewê, azadî ye; lê ji bo hemweletiyên ku bendeyên nûjen in, tê wateya bêkarî, xebata bêmize, hejarî, birçîtî, newekhevî, bêazadî û êmenî (bêparî) ji demokrasîyê. Pêwîst e di wateya teqez de baş bê dîtin ku lîberalîzm ne azadîxwazî ye. Hegel, dewletê weke navgîna herî baş a azadiyê hasibandibû. Lê, derket holê ku ev azadî, tenê ji bo çînen dewletê û burokrasiyê derbasdar e. bi gotineke din, ya ku ji bo yekdestî (bijarteker) yê aborî û desthilatî azadiya zêdetirîn e, ji bo hemûyên din û dîtir koletiya ji her nijadî ye.

Pir girîng e ku lîberalîzm weke bîrdozî were naskirin. Ji bo pênasîyê têrê nake ku tenê jê re bê gotin xweperestî (ezezî) û azadîxwazî. Weke têgîn, di Şoreşa Fransî de tevî têgînên weke azadî, wekhevî û biratî derket pêş: Bi awayê wan têgînên navdar ên lîbertê (azadî), egalîte (wekhevî) û fraternîtê (biratî). Weke têgînekê navendî, li aliye xwe yê rastê, kevneparêzî (muhafazakarî) yê û li aliye xwe yê çapê jî, pêşî demokratparêziyê û paşê sosyalîstan, dît (dozî). Xwe da xuyanîkirin bi awayekî nerm weke pêşxistina sistêmê (yekdestîperestiya kapîtalîst) bi peresanê bêyî ku pêdiviya wê bi şoreşan hebe. û kevneparêz (muhefazakar) dixwazî bi peresanê, dixwazî bi şoreşê buya bi tevahî dijberên pêşketina azadîxwaz bûn. Lê, qraltiyê, malbatperestiye û dêrê bi bawerhişkî (paşverûtî) diparastin. Lê, sosyalîst û demokrati jî ji bo ku guheran bêhtir bilez çêbûna, şoreşan weke neçariyekê didîtin. Paydeya hevbeş a hemûyan jî modernîte bû. Herkes tevî ku hinek îtfrazên wan jî hebû, di warê xwe nûjenkirinê de, xwe weke xwedî îdea didît. Jiyîn, bi rêya derbaskirina guherana bi xetên herî gelemperî, têrê dikir ji bo mirov bûbûya modernîst. Jiyana nûjen/modern a bi navenda Ewrûpa, ku bingeîn wê bi bajarbûnê hatin danîn û bi Ronasans û Ronakbîrî bilez bû, asoya hevbeş a herse bîrdoziyên serekîn jî dinimand. Pirsîgîrêk di wê yekê de asê dibû ka wê kî, kîyan, kîjan bîrdozî û partî, rêvaz û sepan, her wisa çalakî û şer, vê asoyê bi awayê herî baş bidest bixistana.

Lîberalîzm vê rewşê pir baş tespît kir. Pê zanî (ferq kir) ku modernîte bi mora kapîtalîst pêşdiket û dikaîbû hîn zêdetir bihata pêşxistin; bi vî rengî, dereng nema ku bi bîrdozî û pêkhatiyên li rast û çepê xwe re, bi westa (hoste) tî bilîze. Xwe weke lîberalîzma rast û çep dabeş kir. Dema ku lîberalîzma rast ve, kevneparêzan bêbandor kir û wan din ava xwe de veguherand baskekî, bi lîberalîzma çep ve jî, demokrat û sosyalîstan biqismî li yêdeka xwe bicî kir. Li şûngeha navendî, bi vî awayî rûnişt. Di her kûrbûna qeyranê de, dikarîbû yek ji wana gigirta yêdeka xwe û bi vî rengî xwe xurt bikêra. Burjuwabûyîna arîstokratî û demokratbûyîna sosyal (civakî) a tiwêj (beş)ek karkerên tawîzkar, bi derêjiya rêveberiyên qeyranê pêş ketin. Pareke pir kêr (cuzî) ji kara yekdestiyê, têra vê yekê dikir. Dijber (muxalîf)ên li dijî sistêmê yê sedsalên 19. û 20. bi vî awayî, ne tene dihatin bêbandorkirin, her wisa dihatin xistin şûngeha hêzeke yêdek, ji bo ku bunyeya bi qeyran di hemû pêvajoyan de bihata rêvebirin. Serweriya bîrdozî ya lîberalîzmê bi vî awayî dihat damezrandin.

Lîberalizm, ji bo domandina serweriya xwê ya bîrdozî, ji çar varyantên bîrdozî yên girîng, sûdwergirt:

1-Netewperestiyê bi şêweyekê bandorker bikar anî.netewperestî, hem di rewakirina şerên hundirîn û derveyîn de u hem di çêkirina netew de bi deste dewletê, hevpeymanera guzêde ya lîberalizmê bû. Yekemîn xeleqa bijarteker (eklektîk) pêk dianî. Gelek ezmûn bidest xist di derbaskirina qeyranên herî giran de bi rêya sorkirina hestên netewî. Bîrdoziyeke pîroz di asta ol de lî netewpêstiyê hate kirmişandin. Di bin vê rûber (xelî)ê de, ne tene qeyran bi hêsanî dihatin derbaskirin û domandin, her wisa li aliyê din, yekdestî dikaribûn sistemên xwe yên herî giran ên mêtinê û xirabûyî, bi heman rûberê veşêrin.

2-Rola netewperestî hate arastekirin li bîrdoziya olî ya kevneşopî. Lîberalizm, olên kevneşopî, ku cewhera wan a taybetmendiyên exlaqî û polîtîk vala kir, (wan) di bin serweriya xwe de kir mîliyet. Hîn rasttir, wan kir ola mîlî (netewî). Hestên olî, ku koka wan di kûranyên civakê de hene bi rege netewperest hatin boyaxkirin, bi netewperestî re heman role, heta ya bêhtir kelîjîner, leyîst. Carna, herdû bîrdozî ketin nav hevdu û bi vî rengî hewl hat dayîn ku netew li ser bingeha etnîkî û olî were avakirin. Bi taybetî bîrdoziyên cihû û Îslam bi hêsanî bûn wekhev li gel netewperestiyê. Olên din (Xirîstîyanî, Olên Rojhilata Dûr û kevneşopên olî yên kevn ên Afrîka) jî li paş neman ku şûngeha dirûp bigirin se xwe. Dihate wateya ku lîberalizm jî mirasa çanda arişî bi kanal (cok) a olî diguhat bo şaristaniya kapîtalîst, ku mirasa çanda dargî ya şaristaniyê dewr girt, û wê pê re dikir yekpare –entegre-. Di derbaskirina qeyranên sistemê yên oî rehendên nedomdar de, nikare were paşçavkirin rola bîrdoziyên netewperest ên olî, ku li lîberalizmê hatin lêkkirin.

3-Bîrdoziya zanistperestiya pozîtîvîst, bi taybetî weke varyanteke felsefî, tevkarîya xurt ji lîberalizmê re pêşkêş kir. Bîrdoziya pozîtîvîst, ku ji rêzdariya xurt a zanistên xwezayî sûd wergirt, di warê bandorlêkirina bîrdoziyên hem rast û hem jî çep de, rola rola sereke leyîst. Weke etiketa zanistî, bi hêsanî bi bîrdoziyan ve hate kirin û rê li ber mezintirîn averêkirinan verkir. Bi taybetî, moral xwe li hemû derketinên bîrdozî yên çep xist. Sosyalîzma pêkhatî di vê mijarê de serkêşî dikir. Mîrov bi zanistperestiya pozîtîvîst, ketin kemîna modernîzma kapîtalîst. û li aliye rastê, faşîzm di şûngeha bizaveke herî li pêş de bû ku hêza xwe ji zanistperestiya pozîtîvîst digirt. Pozîtîvîzm, bi vî awayî bijareyên bîrdozî di bawêşînek de ji çepa herî pinole heya rasta herî pirole ji lîberalizmê re pêşkêş dikir. Lîberalizm, van bijareyan di mercên her cî (mekan) û dem (zeman) ên pêwîst de, bi xwe vidikir movik û wan bi kar dianî; ev dihat wateya k udi derbaskirina qeyranên xwe yên pêkhatî de, bi mezintirîn awayî, ji wan sûd werdigirt.

4- Zayenperestî di dîrokê de heî zêde di çaxa lîberalizmê de weke hêmaneke bîrdozî hate pêxistin û bikaranîn. Lîberalizm ne tene qîma xwe pê neanî ku jinê ji nava malê de veguherîne (bo) karkera bêmîze; lê bêhtirî vê yekê bidest xist, bi rêya ku wê weke heybereke –obje- zayendî kir meta û pêşkêşî piyaseyê kir. Dema ku diz îlam de tenê ked hate metakirin, jin bi hemû beden û giyana xwe hate metakirin. Di rastî de ev dihat wateya ku şêweya herî xeternek a koletiyê dihat avakirin. ‘Pîreka Şiyê xwe’tevî ku rengdêreke baş nebe jî, dibe mijara kedxwariyeke –îstîsmar-sînordar. Lê belê, metabûna bi hemû kesayetiya xwe, tê wateya kole ya xirabtir ji koletiya firewînan. Vebûna ji koletiya herkesî re, qatbiqat xetertir e ji bûyîna koleya dewletek, an jî kesekî. Ev e ew kemîna ku modernîte li jinê daniye. Jina k udi xuyanîyê de li azadiyê vedibû, dihat wateya ku diket şûngeha navgîneke herî rezîl a kedxwariyê –îstîsmar-. Navgîna bingehîn a kedxwariyê –îstîsmar-, em ji navgîniya reklamê bigirin heya okunmuyor 231 seks û porna, jin e. ez dikarim bê hêsanî bejim ku jin di guhastina kapîtalîzmê de, hatiye xistin bin barê herî giran.

Zilam, weke nûnerê dewletê yê di nava malbatê de, ji pêxistina hem metin û hem jî desthilatiya li ser jinê, xwe weke berpirsyar û rayedar dibîne. Bi rêya belavekirina zordestiya kevneşopî ya li ser jinê, her zilam vediguherîne (dike) parçeyek desthilatiyê. Civak bi vî rê dikeve sendroma mezindirîn desthilatbûnê. Statûya jinê, hest û ramana desthilatî ya bêsînor okunmuyor 231 civaka bi serweriya zilam. Wekî din, di hemû tiştên neyînî de, ji çêbûna karkeriya tawîzkar heya bêkarî û ji karkeriya bêmîze heya mizedariya herî kêr, yên ku berdel bi wan tene sencandin, kedkarên jin in û jin bi xwe ye. bîrdoziya zayendperestiya bijarteker (eklektîk) a lîberalizmê, ne tene vî rewşê avarê dike û wê cewaz nîşan dide; her wisa bi ser de wê vediguherîne varyasyonên bîrdozî, ku ji bo jinan bi bayex hatine pêxistin. Tiştêkî wisa ye weke ku mîrov koletiya xwe bi deste xwe bide pêsend kirin –erê-. Dikare bê gotin ku sistem, bi îstîsmarkirina jinê re di warên bîrdozî u dargî (madî) de, ne tene qeyranên xwe yên herî giran derbas dike, lê di heman deme de heyîna xwe jî mîsoger dike û wê dixê bin ewlehiyê. Jin di şûngeha mêtîngeha herî kevn û herî û ya dîroka şaristanî de bigelempêrî û modernîteya kapîtalîst de bi taybetî, ye. eger dikare ji her hêlê ve rewşêke qeyranê ya nedombarî were jiyîn, di vî de para mêtîngehbûna jinê di serî de tê.

Sîstema kapîtalîst a cihanê, di serweriya yekdestiyên finans ên kûrewî de di roja me ya îro de qeyranên xweser bo finansê jî bi qasî aloziya gelemperî ya sîstemîk bi hevparî dijî. Aloziyên gelemperî yên sîstemî (çavkaniya xwe ji dijberiya aboriyê digirin) bi qeyranên xweser bo finansê re (ya ku tê nimandin bi argûmanên kaxizên cûrbecûr ên xeyalî û wekî vana, ku pîrî caran qut dibin ji hilberîna pere, ji zêr û heta ji Dolar) din ava hev de û pêvajoya herî bîni ya dîroka xwe dijî. Sîstem, aloziyên xwe heya niha, di bingeh de, bi du rêyan derbas kiribû: Ya yekemîn, bi emrazên zora dargî (madî) yên desthilatî û dewlet-netewê, ku bi berdewamî tene pîrkirin. Vana, her cûre şer, girtîxane –geh-, tîmarxane, nexweşxane, êşkencexane, getto, her wisa nijadkujî û giren civakî yên

herî xeternak in. A duyemîn, bi emrazên serweriya bîrdozî yê liberal ku bi rêya movikkirina berdewamî têne pêşxistin. (vana) ew bi xwe di navendî de weke bîrdozî û şingil (veser)ên wê netewperestî, olperestî, zanîstperestî û zayendperestî ne. Di navberê de dibistan, padîşan, îbadetgeh, organênmedya û herî dawî torên –şebeke- internetê hene. Divê mirov sanayîkirina çanda hunerê jî li vana zêde (lêk) bike.

Lê, tew zanyarên ji rêzê ji dipejirînin ku van herdû rêyan jî, wateyek wisa di xwe de werdigirin ku di şuna hilberandina çareserî de rêveberiya qeyranê pêşxistine. Alozi û qeyran bi qasî ya berî jî be nayên derbaskirin. Berevajî, dema ku alozi û qeyran ku îstîsnaî, bi hev re cî diguherînin. Digel k udi bingeha sîstemên şaristaniyê de hêmanên aloziyê hene, civaka mirov qet bebûbû şahîdê ya ewqas giran. Civak, eger nikarin berdewam –bidomin- bikin demeke dirêj xwe ragirin li hemberî rêveberiyên qeyranê. Yan wê ji hev bikevin yan wê belav bibin; yan jî wê li ber xwe bidin û bi vî rengî sîstemên nû pêş bixin û wan derbas bikin. Niha em di heyam (dem)êke wisa de derbas dibin.

B-Rewşa Hêzên Dijberî Sîstemê

Dijberiya sîstemê, weke tegîn, pir bipirsgirêk e. berî her tiştî, geolo şaristaniyê jî digire nava xwe? Bi kîjan aliye xwe ve, wê digire nava xwe û wê jêder/dike? Çawa dinere li têkiliya sîstemê bi modernîteyê re? Gelo dikare sîstemeke nû were avakirin, bêyî girtina şengeheke dijberî modernîteya sisteme? Modernîteyê çawa têdihîhe û gelo kariye karakterê wê yê dûmendî tespît bike? Gelo têgihana wê ya modenîteya alternatîv heye? Eger pirsên bi vî rengî neyên bersivandin, wê tegîna ‘hêzên dijberî sîstemê’ li hewa bimîne. Eger, ne tene proyên wan ên di derbarê pêşerojê de, her wisa dirokan wan ên di derbarê paşerojê de jî, bi awayekî rast neyên tehlîlîkirin, zor e ku dijberîyeke sîstemê ya watedar were pêşxistin. Di tehlîla xwe de min tegîna şaristanî û modernîteya demokratîk esas girt ji bo derbaskirina van zoriyan û çekirina bersivên potansiyel ji van pirsan re. Ez di wê bawerîya de ku wê yeke lêgerîneke rast a okunmuyor 233 rêbaz û alternatîv e, ji bo mirov nekeve wan çerx (fetlok)ên stewr (bêşûd), k udi dema bihûrî de hatin jiyîn.

Hêzên dijberî sîstemê tevî hemû pêkhatiyên xwe yê bipirsgirêk rastiyeke in. Herî kêr bi qasî sîstemê, bandora xwe li çaxa me kirine. Dibe ku nekarîbin sîstema xwe di warên teorîk û pratîk de çêbikin, lê bêtîqaş e ku xweî daneheveke pir mezin a ezmûnê ne. Digel ku cewazîtiyên girîng hene di navbera hêzên dijberî sîstemê de, ku xwedî bawêşîneke fireh in, dikare bê diyarkirin ku gelek nîrxên hevbeş parve dikin.

Mabesta wan ji sîstemê, kapîtalîzm e. nikare bê gotin ku mebesta wan bi tevahî modernîte ye. di mijara sanayîgerî (endustriyalîzm) û dewlet-netew de, ku herdû rehendên din ên modernîteyê, zêdetir cewazîti werdigirin. Di mijara şaristanî de tevlihev –şolî- in. Bi nêrîna xwe yê giriftî ve, dikarin pirî caran li cemserên dijber cî bigirin. Zêde nayê dîtin ku utopyayên wan ên li ser pêşerojê, modernîteyê derbas bike. Mirov dikare diyar bike ku, ne derbaskirina wê, lê sereratkirina wê, esas digirin. Dibe ku modenîteyêke bêkapîtalîzm okunmuyor 233 bernamêya piraniya wan bike. Lê, zêde pêdmaxin (ferq nakin) ku ev ancax (tenê) utopyayek e.

Di mijara sîstemê de u udi derbarê ku sîstem di qeyranê de ye, xwedî nêrîna hevbeş in. Lê ji bo çareye, cewaziya di navbera wan de mezin dibe. Ji guherana peresanger heya guherana şoreşger û ji rêbezên aştiyane –aşîxwazî- heya rêbazên şerane –şerxwazî- gelek rêyên cewaz têne pêşniyarkirin. Çawa ku yê ku guhertina dewlet û desthilatîyê weke şoreş dihesibînin hene yê ku civakêk bêdewlet û bêdesthilatî pêşniyar dikin jî hene. Koka hemûyan di bingehe de xwe dispêre Şoreşa Fransî. Pêkhatiyên wan ên roman, ji netewperestî heya komunîzme, ji olperestî heya pozîtîvîzmê û jî femînîzm heya ekolojiye, perspektîveke fireh pêşkêş dikin. Tevî ku xeylî (gelek) di nava hev de ne, vêya ferq nakin. Bi gelemperîkirîneke bingehe ku karibe di derbarê şûngeha wan a civakî de were kirin, dikare bê gotin ku xwe dispêrin tiwêj (beş) a serekîn a kul i derveyî yekdestiyên sermaye û desthilatî yê çîna navîn dimîne. Van tevgeran, ku rewşa wan li hemberî kapîtalîzmê her ku diçe dijwar dibe û rewşênbirên k udi perwerdeyêke diyar a nûjen de derbas bûne pêşengiya wan dikin, dûr in ji wergirtina piraniya raser a civakê. Yê ku berjewendiya wan di kapîtalîzmê de ye, eger kêr-zêde ji sedî deh bin, rêjaya dijber (muxalîf)ên wê jî di vî astê de ye. ji sedî hestê (hestê der sed) yê civakê, weke civaka ku ne-kapîtalîst e, di hêla herdû tiwêj (beş)an de jî, di tehlîl û çareseriyên de di şûngeha ne kirde (sûbjê), lê herber (obje) de ye. dema ku kapîtalîzm li ser sww (civakê) hesaba karê dike, dijber (muxalîf), wê dinirxînin (lê dinerin) weke girseyek, ku karbibe ancax ji der ve were kişîşandin. Di bingeha nekarîna wan a derbaskirina modernîteya kapîtalîst de, ev rastî heye.

Dema em diyar dikin ku sîstem (weke modernîteya kapîtalîst) di rêveberiya qeyraneke nedombar de tê jiyîn, em qala ‘rewşêke şoreşerî’ya nû nakin. Rewşên bi vî rengî, ku weke mercên objektîv ên şoreşê jî têne nîrxandin, di gotûbêjen –nîqaş- dema bihûrî de pir hatin îstîsmarkirin. Mirov nikare bêje ku encamên zêde serkeftî ji wan hatiye derxistin. Dema ku ji qeyranan gelek rêveberiyên qeyranan derdikevin, dikarin dij-şoreşên tundtir jî derbikevin. Belkî jî, ya ku şansê wê herî zêde lê tê, şoreş e. bi ser de rola şoreşan a di veguheranan de bi gelemperî hatiye nîrandin û bi piranî jî bi awayekî şaş hatiye tehlîlîkirin. Veguheranên binhehîn, ne ji alî şoreşan ve, lê ji alî cewazîtiyên sîstemê ve têne pêkanîn. Şoreş, ancax di nava sîstemên ku tê de bin, dikarin rê li ber guheranî (guherdetî) yê watedar vebikin. Bêgûman, rast e ku hêzên dijberî sîstemê ji alozi û

qeyranan bi tundî bibandor dibin. Lê, şaş e ku mirov hemû hêviyan girêbide bi encamên ku ji aloziyan derbikevin. Di dema bihûrî de gelek caran hate ketin nava şaşîtiyên bi vî rengî. Her wisa bi awayekî kûr, mirad di ber de man (şikestinên xeyalê çêbûn).

Sosyalîzma pêkhatî, demokrasiya civakî (sosyal) û bizanên rizgariya netewî, bêyî ku zêde karibin sed salekê jî derbas bikin, bûn movikên kapîtalîzmê; vê yeke bû sedema neyîniyên kûr li ser dijberên sistemê. Tevger, hêza xwe wenda kirin. Ev rewş, çavkaniya xwe, di rasti de, ji nebesiyên di bunyeya –nava- wan de, û ji bîrdoziyên wan ên şaş û nêrînên wan ên bernamêyî digire. Dema heşmendî û pêkhatiyên wan were lêkolîn, wêbê dîtîna ku zêde nekarîne liberalîzm û modernîteyê derbas bikin. Bûyîna wan a çepa rêl a herî rast, ne astêng e li pêş wê yekê ku zû yan dereng bi liberalîzmê bidawî bibin. û xwe movikkirina wan a li yekdestiyên kapîtalîst, pêwendîdar e bi feraseta wan a li ser modernîteyê. Postmodernîzm, olperestiya radikal û tevgerên femînîst û ekolojîk, tegerên nû ne, ku bêhtir weke encama berteka ku ji van pêşketinan re hate nişandan, derketin holê. Lê, şûngeha wan a bîrdozî û pratîk a heyî, mirovan dixê nava gûmanan derberê ka wê karibin bandorker okunmuyor 235 bi qasî dijberên sistemê yê kevtir. Neolîberalîzm û olperestiya radikal, ji ber vê sedemê, dikarin hinekî bandorker bibin. pêdiviya dijberên sistemê, ji ber van sedeman, bi nûbûnên radikal ên rewşenbîrî, exlaqî û politîk heye. Naskirina ji nêzîktir ve hêzên dijberî sistemê, din ava vê çarçoveya serekî de, girîng e, pêwîst e û bikêrhatî ye.

a-Mîrasa Sosyālîzma Pêkhatî

Yek ji wan tevgerên sereke ye ku li hemberî sistema kapîtalîst, yekem car bi zanabûn bertek nişan da. Bi gotina damezrînerên wê. Karl Marks û F. Engels, bi rêya xwe xwedîkirina ji sê çavkaniyên serekî, hewl dane sistema xwe ya dijber pêş bixin. Vana, bîrdoziya Alman, siyaseta aborî (ekonomî-polîtîk) ya Îngilîs û sosyālîzma utopîk a Fransî ne. Wer tê têgihîştin ku materyālîzma diyalektîk ji bîrdoziya Alman, teoriyên xwe yê li ser nîrxê ji siyaseta-aborî ya Îngilîs û teoriyên xwe yê di derbarê têkoşîna çînî de ji sosyālîzma utopîk a Fransî, gitine. Bi senteza ku ji van hersêyan girtine, şîroveyên xwe pêş xistine. Heyam (dem)a ku tê de dijiyan û yekem car dijberî (muxalafet) dikirin, rastî aloziya cidî ya kapîtalîzma salên 1840-1850 tê; loma vê yeke bandora xwe li ser wan kiriye. Hêvî dêr –çê-bûne di derbarê wê yeke de ku wê karibe siste tavilê were hilweşandin. Pîrsgirêkên Almanya yê yekîtiya netewî û yê –pîrsgirêkên- Fransa yê komarê di rojevê de ne. Îngilîstan, weke hêza serwer a sistemê, di lûtke de ye. Şoreşên geleri yê Ewropa yê 1849, weke nişane hatine hesibandin, derbarê ku wê hêvî karibin pêk werin. Manifestoya Komünîst, weke bernamêya giştî ya van şoreşan, hatiye hizirîn –ramîn-. Lîga Komünîstan jî, weke yekemîn parti yan jî rêxistina enternasyonel –nevnetewî- a giştî, hatiye damezrandin. Van herdû xebatan bi êşkereyî nişan didin ku ji aloziya kapîtalîzmê û ji tevgerên şoreşger ên gelêrî, serkeftin û zafer hêvî dikirin (dipan).

Dem a şoreş hatine çewsandin (tepisandin), pêwîst ditine ku kapîtalîzmê bi kûranî lêbikolin. K. Marks weke sirgûn li Londonê, kabeya kapîtalîzmê, bi cî bûye. Ew û F. Engels pîrî caran hevdû dibinin. Xebatên (li ser) Enternasyonala yekemîn a 1864, berhemên ve deme (heyam) ne. Pêşketineke din a girîng a vê vî deme ew e ku dibe şoreş dereng bimîne (pêk were) lewre dibeku xebata pêresaner demeke dirêj pêwîst bike. Xebatên si ser sendîka û parlamenterî, guncav hatine dîtîna. Her çend serhildanên (raperînên) Komuna Parîs a Fransî ya 1871 hêviyan teze kiribin jî, lê zû hatin tesibandin (serkutkan) û ev jî wê yeke bi xwe re aniye ku di mijarên diktatorî (zordarî), desthilatî û dewletê de hîn zêdetir bihizirin. Bûyîna wan a alîgirên dewlet-netewa navendî çawa ku rê li ber dijberiya (muxalefeta) anarşîstan vekirîye, yekemîn gotubêjen li ser reviyonê jî bi xwe re aniye.

Ji nû ve ragihan (îlan)a Enternasyonala Dûyemîn di salên 1880 de, di bin siya şovenîzma netewî de hatiye kirin. V.I. Lenîn, bi xebata xwe ya bi navê Enternasyonalîzma Proleterîya û Kaûtsky yê Lader, wê vî pêvajoyê bi revîzyonîstiyê tewanbar bike. Partiya Demokratîk Sosyal (civakî) a Alman (Partiya Yekemîn), wê hîn di vî deme de bi kirina serkêşîya revîzyonîzmê (Bernstesîn) were tewanbarkirin. Şoreşa Cotmehê ya Rûs, zêdetir xurt kirîye wan hêviyên derbarê ku wê utopyaya komünîst karibe pêk were (biserxistina ya ku Komuna Parîsê nekarî biser bixe). Ev şoreş, di asta cihanê de, rê li ber pêşketinan ve kiriye. Ji gavên pêşîn ên di vî rasterê de ew bûn ku, tevgera rizgariya netewî ya Kurd û Tirk a Anatolya destek bike û bi vî rengî tevkarî pêşkêş bike da (ji bo) ku çaxa tevgerên netewî di asteke hîn jortir de û bi serkeftî pêş bikeve. Mirina pêşwext (û) a Lenîn, heyama ku jê re tê dij-faşîst di Duemîn Şerê Cihanî de, Peymana Warşowa li hemberî Rêxistina Peymana Atlantîk a Bakûr (NATO) di heyama şerê sar de, xebatên li ser fezayê, hemberî (pêşbazî) ya aborî bi kapîtalîzmê re û desteka belave ku hate dayîn bo tevgerên rizgariya netewî, yekûn (bilanço)a serekî pêk tînin. Di van heyaman de di salên 1920 de Enternasyonala Sêyemîn hatiye nûkirin, lê ji ber neçareserîya wê ya dewlet-netewê, eynî weke Enternasyonala Dûyemîn, tesfîyeya navxweyî –hundirîn- jiyaye. Rûsyaya Sovyet, weke berendamekê nû yê serwer, kariye li yek ji sisêyê de tene hêştîye (terki qedera wan kiriye) okunmuyor 236 û bi vî rengî dagerîye(ketiye) heman rêya (Partiya Demokratîk Sosyal a Alman) revîzyonîst. Êdî Partiya Komünîst a Yekîtiya Sovyetan rêwiya kapîtalîzmê ye. berxwedana demkurt a çînê (heyne Mao ya 1960-76) û ya Albanya –Arnavutluk- encam nedane –neanîne-. Tevgerên rizgariya netewî û tevgera karkeran a sendîkalîst (sendîkavanî) hîn zû bûn yekpare –entegre- bi sistema kapîtalîst re; her wisa çîn di salên 1980 de, Rûsyaya û hevpeymanan (mutefîk)ên jî di sala 1990 de bi fermî ragihandin –îlan kirin- ku dev ji

sosyalîzma pêkhatî berdane; bi vê yeke re heyamekê hatiye girtin.

Ezbûna nêzî du sed salî (eger em Şoreşa Fransî esas bigirin) hêşt (rêvekir) ku weke sosyalîstên rêl (pêkhatî) werin binavkirin, derfet dide ku em van tevgeran binirxînin.

1-Tê têgihîştin ku bêhtir li hemberî yekdestiyên taybet derketine û kapîtalîzma dewletê, weke yekdestiya hem desthilatî û hem sermaye, li derveyî rexneyan hêştine. Tehlîlên xwe yên li ser desthilatî û dewletê pir serkî kirine û di ser guhê xwe re avêtine; ev jî, ji ber meyla wan a serekî e. ew bi xwe weke hêza dewlet û desthilatî, jidil (bi kûranî) bawer kirine ku wê sosyalîzm were avakirin. Rêveke dîtir nayê hizirîn. Tew demokrasiyê jî, di hêla herdu çinan (burjuwa-proletarya) de, wek cûreyek dîktatorî şîrove dikin. Ji ber siyaseta-aborî (ekonimî-polîtîk)ya Engilîs, ku xwe dispartinê, tehlîleke pir teng li ser kapîtalîzmê pêş xistine.

2-Wer dixuye ku haya wan tine (nîne) ji bingeha çînî ya modernîteyê, yan jî zêde pêwîst nedîtine ku wê bikin mijara tehlîlkirinê. û, dema kirine jî, nimûneyeke averêbûna tam a rast, raxistine berçavan. Nekarîne tew kapîtalîzmê jî, ku linga yekemîn a modernîteyê ye, veguhêzînin wêdetir ji bingeha patron-karker, kar-mize û nirx-nirxa zêdemayî. Nekarîne bibînin ku kapîtalîzm, şêwezeke danehevê ye ku mirov hîn ji Sumerîyan û vir ve rasti hebûna wê tê. Kapîtalîzma bajêr a Îtalî ya sêdes salî, weke destpêka sistemê hesibandine. Pêngava kapîtalîst a Îngilîs-Holanda ya sedsala 16. wek cûreyek destpêka dîrokê hatiye hesibandin. Pesnê sanayîgerî yê (endustriyalîzm) hatiye dayîn ku duyemîn linga girîng a modernîteyê ye. girêdana wê ya wesfî bi kapîtalîzmê re û fikareyên wê yên paşê, nehatine kirin mijara rexneyan, lê berevajî, rola rizgarvanî lê hatiye arastekirin. Her wisa linga dewlet-netewê jî, weke pêşketî hatiye hesibandin û bi vî rengî, pişt re derî li şovenîzma netewî û civakî hatiye vekirin. Dewlet-netewê di şûna konfederalîzmê de bijartine. Nekarîne, eynî weke dîroknaşên li ser şaristanîya kevneşopî, xwe bidin alî ku rûyê din ê modernîteyê weke paşmayîtî, bûyîna di xewê de, barbarî tevgerên paşverû û zivirandina çerxa dîrokê berevajî, ne nirxînin.

3-Weke bîrdozî, şêweya materyalist (daringperewst) a herî çors, weke zanistî pejiwandine û bi vî rengî di vê qadê de jî ketine nava şaşîtiyeke dîrokî. Sosyalîzma ku ava kirina, weke zanistî hesibandine di hemasta ya ku Darwîn û Newton di qadên biyolojî û fizîkê de pêk anîn. Nêzîkatiyên wan ên sosyolojîk, nekariyê biçe wêdetir ji bûyîna Darwînperestiyê çors. Pêwîst nedîtine ku cewaziya wefînî ya xwezaya civakî destnîşan bikin û, bi bawerîya ku rajêrî zagonên di heman westê de ne li gel Xwezaya Civakî, derî ji determinîzmeke sexr re vekirî hêştine. Pêşketinên pişt re, şîroveyên tew herî çors (vulger) jî, bi rêya sûdwergîtina ji vî deriyê vekirî, wekhev hesibandine li gel rastiyên zanistî yên sext.

4-Neketine nava tehlîlên li ser desthilatîyê bi giştî, û li ser dewlet-netewê bi taybetî, dîsa wan hesibandine weke tene pêkhatî ji komîsyonên ku erka burjuwaziye pêk tînin. Nekarîne tehlîl bikin ku desthilatî, bi taybetî kapîtalîzma yekdestîperest a kûbûyî ya dewlet-netewê ye û vê yeke aliye herî kêr e teoriya dewlet-netewê. Tehlîlên ku kirine jî, ne tiştekî din in, ji bilî erênîkirina dewlet avakirin pê ewle bûn ku ku sosyalîzm, dikare herî baş bi dewlet-netewê we were avakirin. Çawa ku nekarîna tehlîla Hegel a li ser dewletê derbas bikin, tew gûman jî nedikirin ku, eger dewlet were bidestxistin, wê karibin wê weke navgîneke her cûre rêkûpêkkirin ên ku bixwazin û ya pêşxistina azadî û wekhevî, bikaribînin. Têkiliya sosyalîzm û demokrasiyê, yek ji mijarên sereke ye ku bi awayê herî serkî û şaş qala wê kirine. Şoreşên Çîn û Rûs ki rasterêya wan nêzîkatiyan de pêş ketine. Sepanên desthilatî yên din ên rizgariyên netewî û demokratên sosyal (civakî) jî ne cewaz bûne. Cewaziya wan a ji kapîtalîzma taybet, ew bûye ku kapîtalîzma dewletê çetir dîtine. Sepanên wan ên li ser desthilatîyê, vê rastiyê bi zelalî danîne hole (nişan dane).

5-Rexneyên wan ên li ser şaristanîyê, zêdetir req in û hindik in. Zêde qala wê yeke nekirine ku qonaxa şaristanîya kapîtalîst, perçeyek ji şaristanîyên dîrokî ye û xelawa dawî ya zincîra serekî e. pêwîst nedîtine ku karaktere daneheva kumulatîv (lodane) a dîrokî ya desthilatîyê destnîşan bikin. Ji xwe re weke pîrsgirêk nedîtine ku sisteme wan bi xwe jî, wê bi hêsanî karibe bibe desthilatî û şaristanîyeke dirûb. Li şûna ku têbigihîjin ku desthilatî êşkence, kirêtî, derew, şer gemarî û sermaye ya berherbûyî ye, hewl dane teoriyan hilberînin derbarê ka wê ew di dîrokê de çawa karibe bibe navgîneke pêşveçûnê. (lê) dirik îspat kiriye ku udi van nêrînên xwe de nemafdar û şaş bûne.

6-Pêwîst nedîtine ku hêzên dij-şaristanî, ango rûyê duyemîn ê dîrokê, weke cemsera duyemîn a diyalektîka dîrokî, ku pê ve girêdayî xuyanî dikin, tehlîl bikin. û şîroveyên ku di derbarê wan hêzan de kirine bi piranî neyînî ne. Textsîr nekirine ku qala tew pêşveçûneriya mêtîngerîya kapîtalîst a li Emerîka, Asya û Afrîka bikin. yên dijberên wê, bi parastina civaka kevn ve, rexne kirine. Nekarîne bibînin ku cemsera dijber a şaristanîyê xwedî mezintirîn giranî, kevneşopa demokratîk, berxwedanî, azadî, lêgerînên ji bo wekhevî û dadwerî û ezmûnên komunalîte ye; vê yekê pêwendîdar e ji nêzîk ve bi rastiya wan a çîna burjuwa û burjuwaya biçûk re. Nikarin bibînin, bi ber ku çavên yên ku ji van çinan tên tinin (nînin) ku van rastiyan bibînin.

7-Nêzîkatiya pozîtîvîst a gerdûnewer û pêşveçûneriya-xezikî di derbarê xwezaya civakî de, wan biriya ferasta sosyalîzmeke wisa wê zû yan dereng pêk were. Eskatolojî (zanista axretê) ya di Pirtûkên Pîroz de wek cûreyek sosyalîzm, teyisiye. Civak, weke modelên ku udi xetekê dûz (rast) de pêşbikevin, weke -bi awayê- hoveber, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst hatine sêwirandin. Lê vê dere, cûreyek feraseta li ser qederê -çarenûs- mijara gotinê ye. têderxistina ku di koka van okunmuyor 238 dogmatîk de, ku em ji wan bikûranî bibandor bûn, qedera olî û bawerîya bi axretê heye, biêş û dereng bûye. Nekariye weke tehlîlkirin ku xwezaya civakî di bingehe de di westa exlaqî û polîtîk de ye; sistemên şaristanîyê van wesfan mehandine û rêsayên huqûqî yên çorsu û reveberî (îdare) ya dewletê li şûna wan danîne; modernîteya kapîtalîst vê pêvajoyê bi awayekî bêsînor,

bikûranî û biberfirehî pêş xistiye; her wisa vê yeke qeyraneke aborî, civakî, desthilatî û dewletî ye. ew rastî, nehatiye pêşdîtin ku ya rast, baş û xweş, pêkanîna tam a wesfa exlaqî û polîtîk a civakê ye û ji bo vê, sistemeke konfederal a demokratîk e, ku bi siyaseta demokratîk bimeşe. Tehlîl û çareseriyên bi vî rengî pêş neketine. Nekarîne bibînin ku civakek azad, wekhev û demokratîk, nikare bi emrazên desthilatî û dewletê ve were avakirin. Berevajî, ew binakok e li gel van emrazan; her wisa nekarîne teori û pratîka wê yeke pêşbixin ku herdû wê karibin bi hevdû re bijîn, ancax (tenê) bi aştîyeke rêgezî, ya spartî bi hîmê pejrîrandina hebûna hevdû. Dema paradîgmaya bingehîn weke şoreş-desthilatî-sosyalîzm weke pêşdîtin, divê mirov şaşwaz nebe ku wê di encam de tiştekî dîtir çênebe, ji bili kapîtalîzma dewletê. Okunmuyor 239 wateyeke din a bidawîbûna tevgera sosyalîst a rêl bi kapîtalîzma dewletê, têkildar e bi bingehên wê yên çînî re. pêwîst e dîsa bê diyarkirin ku tekane bijareya burjuwa û burjuwayên buçûk û burokrasî ku piraniya wê ji van çînan tê, ku nikarin bidest bixin wan tiştên ji yekdestiyên taybet dipên (hêvî dikin) her wisa nikarin sermaye berhev (kom) bikin û heta ya di dest de jî diqedînin, ew e ku bi destê dewletê bibin sermayedarên kolektîv. Ew diyardeya ku jê re tê gotin burjuwaziya netewî (mîlî) u kapîtalîzma netewî (mîlî), ji vê pê ve, ne tiştekî dîtir e. tê wateya ku bi kapîtalîzma dewletê, weke yekdestiyeke kolektîv, bi gotîneke din, weke dewlet-netew, şûngeheke pir xurt (bihêz) bidest dixin. Dewletperestîya-netew a sosyalîzma pêkhatî –rêl- ji ber vê sedemê, bihêztir e. vê bingeha daringî (madî) her wisa li hev hatin û yekparebûna wana bihêsanî bi modernîteyê re, rave dike.

8-Femînîzm, ekolojî û tevgerên çandî, weke asteng hatine dîtin li hemberî têkoşîna çînî. Ew mêtîngerîya giran a ku jin, ne tene bi keda xwe, li bi hemû beden û giyana xwe dijî, di tehlîlên berfireh de nehatiye derbaskirin. Pivanên wekhevî yên huqûqa burjuwa, nehatiye derbaskirin. Vê kedkara herî kevn û herî nû ya dîrokê, ku bi piranî bêmîze ye û bîmîzeyê pir hindik e, li gorî pêdînya dîroka bi serwerîya zîlam, ti wate dernebirîye, ji bili bûyîna heyberekê –obje-. Eşkere ye ku çîna hatiye tehlîlîkirin, zîlam e. nêzîkatî bi awayekî dirûb ji ekolojiye re jî çêbûye. Çawa ku nekariye pîrsgirêkên bi vî rengî bîne pêşdîtin, hatiye îdeakirin ku dibe ku vê yeke bi awayekî neyînî biteyise li yekparetiya têkoşîna çînî. Têvgerên çandî jî nekarîne xwe rizgar bikin ji nîrxandina weke zindîkirina ya kevn û hêmaneke din a xirabkar a têkoşîna çînî. Encam teyîsiye wek çînperestîyeke razber a fetîsî di aborî de û qut ji tevahî hevpeymanîyên xwe yên şîmaneyî.

9-Çînîbûn, di wateya exlaqî û polîtîk de weke pêşketîneke neyînî nehatiye dîtin; weke qonexeke naçarî, pêdiviya azadî, pêşverû û baş hatiye nîrxandin. Nekariye were têgihîn ku rewadîtina çêbûna çînî, weke objektîv, ji çînen desthilatî û dewletê re xizmetek e. koletî, serfî û proletertî, hatine şîrovekirin weke berdêlên ku pêwîst e bîne sencandin (dayîn), ji bo pêşveçûna dîrokî û azadiya li hemberî xwezayê. dikare bi hêsan bê diyarkirin, weke şîroveyeke dijber, ku van herse şeweyên çînîbûnê, berevajî, ji heman cewherê de ne; nikarin têkildar bin bi pêşveçûn û azadiyê re; civaka exlaqî û polîtîk nikare bi van pêkhatîyan re bijî; her wisa li hemberî çînîbûna bi vî rengî, encax têkoşîna exlaqî (etîk), siyasî (polîtîk) û rewşenbîrî (entelektuel) pêwîst dike.

Mîrasvanên îrayîn ên tevgera ku sed salî ya sosyalîst a real, digel ku, bi rengekî sînordar be jî, şûngeheke rexnedanê girtîne, nikare were gotin ku veguheraneke bikok jiyabin –jiyan-. Di heyam (dem)êke lewazî û aloziya ewleyî ya mezin de derbas dibin. Lê dîsa jî, tevgerêke wisa ye ku ciyê wê di dîrokê de heye. Têvî ku sistema kapîtalîst derbas nekirine, lê wê xeylî (gelek) dane mijûlkirin. Ji yên xwedî para erênî û neyînî ne di hatina –gihîna- heya roja îro de. Aloziya ku dijîn, perçeyek ji aloziya pêkhatîyê ya sistemê ye. Lê dîsa jî, wê nêzîkatîya herî herî rast ew be ku sosyalîzma pêkhatî, weke tevgerê ku bandora xwe bi awayê herî zêde li tevahiya dijberên sistemê kiriye, weke qonaxekê bê pejrîrandin û bi wane (ders)iyên ku ji mirasa wê bîne derxistin, weke perçeyek ji avakirina modernîteya demokratîk bê nîrxandin û bi vî rengî helwest û peyman bîne pêşxistin.

b-Ji nû ve Nîrxandina Anarşîzmê

Têvgerên anarşîst, ku kok girtin di Şoreşa Fransî de, ku bi sosyalîzma pêkhatî re hemsal (hevsal) e, piştî hilweşîna sosyalîzma pêkhatî, hîn rasttir piştî yekparebûna wê ya bi sistemê re, ji nû ve nîrxandinê heq dikin. Di roja îro de baştir tê têgihîştin ku nûnerên wan ên navdar, Proudhon, Bakûnîn û Kropotkîn di rexneyên xwe de (yên li ser sistemê û sosyalîzma pêkhatî) bi tevahî nemafdar nebûne. Weke têvgerê, kul i paş namîne ku kapîtalîzmê, ne tene weke yekdîstîyeke taybet û dewletê, lê wê weke modernîte jî, rexne bike, bi cîgirtina li seriye herî dijber ê sistemê, bal dikêşînin. Rexneyên ku hem di alî exlaqî (moralîst) de û hem di alî siyasî (polîtîk) de li desthilatîyê araste kirine, parake girîng a rastîyê di xwe de werdigirin. Banderên pêkhatîyên civakî yên jê tîn, berbiçan in. Bertekên çînî yên tiwêj (beş)ên aristokrat ên ji alî kapîtalîzmê ve ji desthilatîyê hatine xistin, û yên zenaetkarên bajaran, ku kapîtalîzme rewşa wan, weke dîmaneyî (îzafî) li gorî bene zêdetir xirab kiriye, vê rastîyê dîteyisînin. Sedema ku takekesî (ferdî) mane, nekarîne zamîne (binkeya) xurt bidozin (bibînin) û nekarîne sistemeke dijber pêş bixin, ew e ku ji nêz ve bi pêkhatîyên wan ên çînî re pêwendîdar e. dîzanin ka kapîtalîzm çî dike, lê baş nezana ka divê ew bi xwe çî bikin. eger em nêrînen wan bi kurtasî bidin hev (komî ser hev bikin);

1-Ji aliye herî çep ve sistema kapîtalîst rexne dikin. Baştir têdîgihîn ku ew (kapîtalîzm) civaka exlaqî û polîtîk ji hev dixê (belav dike). Rola pêşverû, weke Marksîstan, lê barnakin. Erênîtir e nêzîkatîya wan ji civakên ji alî kapîtalîzmê ve hatine belavkirin (ji hev xistin). Wan weke paşverû û neçarî rizîne nabînin. Her wisa mayîna wan a li ser piyan, bêhtir exlaqî û politik dibinin.

2- Nêzîkatîya wan li desthilatî û dewletê, li gorî ya Marksîstan, bêhtir berfireh û rastewîn e. ewê –kesê- ku gotiye ku desthilatî teqez xirabî ye, Bakûnîn e. Lê, daxwazkirina wan a ku desthilatî û dewlet, bi bûhaya çî dibe bila bibe, yekser ji hîle bîne rakirin, utopîk e û nêzîkatîyên wisa ne k di pratîkê de zêde şansê wan ê pêkhatîne tine (nîne).

Biserketine pêşbînî bikin ku sosyalîzma spartî bi dewlet û desthilatî, nikare were avakirin û belkî jî bi kapitalîzmeke burokratik a hîn xetertir, bidawî bibe.

3-Pêşbîniya wan a ku avakirina dewlet-netewa navendî, wê ji bo tevahiya çîna karker û tevgerên gelêrî bibe karesat (felaket)ek û darbeyekê mezin li hêviyên wan bixe, rasteqîn e. her wisa di rexneyên k udi mijarayekîtiya Almanya û ya Îtalya de li Marksîstan kirine, mafdar derketine. Gotine (diyar kirine) ku pêşketina dîrokê bi suda dewlet-netewê, tê wateya wendabûneke mezin ji bo utopyayên wekhevî û azadî, her wisa cîgirtina Marksîstan li cem (ber) dewlet-netewê, bi tundî rexne kirine û wan (ew) bi xiyaneî tewanbar kirine; vana mijarên girîng in ku pêwîst e bêne diyarkirin. Wan bi xwe konfederalîzmê parastîye.

4-Her wisa nêrîn û rexneyên wan li ser burokratîzm, sanayîgerî (endustriyalîzm) û bajarbûnê, di rêjeya girîng de piştrast bûne. Sedema ku helwesteke ekolojîk û dij-faşîst zû pêş xistin, ew e ku parakê girîng a van nêrîn û rexneyan heye.

5-Rexneyên ku her wisa li sosyalîzma pêkhatî kirine, bi hilweşîna sistêmê, piştrast bûne. Tiwêj (beş) ku bi awayê herî baş peyitandîye, ku ya hatiye damezrandin, ne sosyalîzm e, lê kapitalîzma dewlet ê ya burokratik e.

Tevî van nêrîn û rexneyên tevgera anarşîst, ku xeylî (gelek) girîng in û piştrast bûne, mirov dide hizirandin (seyr e) ku nekarîbûye li gorî ya sosyalîzma pêkhatî, şansê bûyîna girseyî û sepana pratîk bidoze (bibîne). Ez bawer im vê yeke çavkaniya xwe digire ji kêmasî û seqetiyên cidî yên di teoriyên wan de hene. Di vê de kêmbûna tehlîlên wan ên li ser şaristaniyê û nekarîna wan a pêşxistina sistemeke sepanbar (ku karî be were pêkanîn) roleke girîng listîye. Tehlîlên wan ên li ser civaka-dîrokî û pêşniyarên wan ên çareseriyê jî, zêde nahatine pêşxistin. Wekî din, ew bi xwe jî bandora felsefeya pozîtîvîst di xwe de werditirin. Mirov nikare bêje ku zêde derketibin derveyî zanista civakî ya bi navenda Ewropa. Kêmasiya wan a herî girîng, bi raya min, ew e ku, di mijara siyaset û modernîteya demokratîk de, nekarîne têkevin nava roman û pêkhateyeke sistematîk. Hewldanên k udi derbarê rastiya nêrîn û rexneyên xwe de nîşan dane, nekarîne di mijara bisistemkirin û sepanîna wan de nîşan bidin. Belkî jî, şûngeha wan a çînî, asteng e li pêş vê yeke.

Astengîyeke din a girîng, bertek e ku di nêrînên xwe yên teorîk û jiyanên xwe yên pratîk de li hemberî her çûre otorîteyî nîşan dane. Berteka mafdar, ku li hemberî otorîteya desthilatî û dewletê nîşan dane, li hemû şewegirtinên otorîte û pergale teyisandine û vê yeke bandora xwe kiriye li xistina wan a rojevê modernîteya demokratîk weke teorîk û pratîk. Ez di wê baweriyê de me ku mijara herî girîng a rexnedanê ew e ku nekarîne rewatiya otorîteya demokratîk û pêwîstîtiya modernîteya demokratîk bibînin. Wekî din, nepêşxistina wan a bijareya netewa demokratîk li şûna dewlet netewê, kêmasiyeke girîng e û mijareke rexnedanê ye.

Hilweşîna sosyalîzma pêkhatî, pêşketina tevgerên ekolojîk û femînîst û hilhatina gelemperî ya civakparêziya sîvil di roja me ya îro de, bêgûman dandorên erênî hêştine li ser anarşîstan. Lê, zêde wate dernabirre (ku) dubare bikin ku mafdar bûne. Pîrsa pêwîst e were bersivandin, ew e bû kaç ima çalakbazî û avakirina sistemeke bi îdea pêşnexistine. Ev jî, kendala kûr a di navbera teorî û jiyanê wan de tîne bîr (bişê) mirovan. Gelo, wan bi xwe kariye derbas bike jiyanê nûjen/moder, ku ewqas rexne lê dîkin? Hîn rasttir, di vê mijarê de çiqas durust (hevgirtî) in? Gelo, wê kabirin şewaza jiyanê ya binavenda Ewropa bedrin û gav bavêjin bo nûjenîyeke demokratîk a kûrewî ya rasteqîn?

Mirov dikare pîrs û rexneyên dirûb zêde bike. Ya girîng ew e ku ev tevger, ku fedakariyên mezin di dîrokê de kiriye –nîşandaye- ramannasên girîng di xwe de werdigire û bi nêrîn û rexneyên xwe, di civata rewşenbîrî de ciyekî girîng digire, û mîrasa wê karibin din ava sistemek durust –hevgirtî- û ku karibe pêş bikeve de, ya dijberî sistêmê, werin komîserhevkirin. Dikare bê payîn ku anarşîst bi re nedaneke asan (rihet)tir li gori ya sosyalîstan, berê xwe bidin pratîka rojaneyî. Girîngiya xwe dihêvişîne (diparêze) ku, di têkoşînên xwe yên aborî, civakî, siyasî, rewşenbîrî û exlaqî de, ciyê ku heq kirine bigirin. Gengaz e anarşîst di têkoşînên k udi zemine Rojhilata Navîn de bilez bûne û rehendên wan ên şaristanî û çandî jî derketine pêş, hem xwe nû bikin û hem jî hevkarîyên xurt pêşkêş bikin. yek ji wan hêzên girîng e ku pêwîst e di xebatên ji nû ve avakirina sistema modernîteya demokratîk de pê re peyman were pêşxistin –çêkirin-.

c-Femînîzm: Serhildana Mêtîngeha Herî Kevn

Têgîna femînîzm, bi zimanê Kurdî di wateya jinparêzî (jinperestî) de, dûr e ji wesfandina tam a pîrsgirêka jinê û, ji ber ku dijrabere wê weke zilamparêzî tê sêwirîn, dibe ku bibe sedema zêdetir bêsûdiyan (stewr). Wateyek wisa dîteyisîne weke ku tene jina bindest a zilamê serwer be. Lê bele, rastiya jinê pir berfirehtir e. wateyên wisa di xwe de werdigire ku, ji zayendiyê wêdetir, rehendên wê yên aborî, civakî û siyasî hene. Eger em têgîna ‘mêtîngerî’ jî himê welat û netew derxînin û wê daxînin bo komên mirovan, emê karibin şûngeha jinê, bi hêsanî weke ‘mêtîngeha herî kevn’pênase bikin. bi rastî jî, ti diyardeyeke civakî, weke giyan û beden, bi qasî jinê mêtîngeriyê nas nekiriye. Divê bê têgihîştin ku jin, di statuyeke mêtîngeh a wisa de tê ragirtin, ku sînorên wê bi hêsanî nikarin bêne destnîşankirin.

Risteyên ku qala jinê dîkin, di bêje û gotinên zilam de, ku mora xwe, çawa kul i tevahiya zanistan daye, li zanistên civakî jî daye, barkirî ne bi nêzikatiyên propagandativ, ku qet dest nadin rastiye. Statûya rastîna a jinê, bi van bêje û gotinan ve, belkî jî çil caran tê nixraftin, heman (eynî)

weke ku dîrokên şaristaniyê mêtin okunumuyor 243, zordestî û êşkenceyan dinixêvin. Jîneoloji (zanista li ser jinê) li şûna femînîzmê, dibe ku çêtir bersiv bide armancê. Rastiyên ku jîneoloji wan derxe ronahiyê, diyar e para rastiya ku udi xwe de wergirin wê ne kêmtir be ji ya (rastiya) gelek 'loji'yên beşên sosyolojiyê, teolojiyê, eskatolojiyê, politîkolojiyê, pedagojiyê û wekî vana. Bê nîqaş e ku jin weke hem fizîkî û hem jî wate, beşa herî fireh a xwezaya civakî pêk tîne. Wê demê, çima vê perçeya xwezaya civakî, ku pir (ewqas) girîng e, naye kirin mijara zanistê? Sosyolojiyê, ku dabeş bûye hey ali perwede û terbiyeya zarokan weke pedagojiyê, jîneolojiyê ava nekiriye; vê yekê nikare were ravekirin bi mijareke dîtir ve ji bilî ku bi bêje û gotina zîlamê serwer e.

Ta (heya) ku xwezaya jinê di tarîtiyê de bimîne, wê tevahiya xwezaya civakê weke neronîbûyî bimîne. Ronîbûyîna rastî û berfireh a xwezaya civakî gengaz e encex bi ronîbûyîna berfireh û rasteqîn a xwezaya jinê. Zelalkirina şûngeha jinê, ji dîroka mêtîngehbûna wê heya mêtîngehbûna wê ya aborî, civakî, siyasî û zihni (mejî) wê tevkarîyeke mezin bike li zelalbûyîna tevahiya (bi her milî ve) mijarên din ên dîrokê û civaka rojaneyî.

Bêgûman, zelalbûyîna statuya jinê tenê rehendekê mijarê ye. rehendeke hîn girîngtir, bir pîrsgirêka rizgarbûna wê re tekildar e. bi gotineke din, çareserîya pîrsgirêkê zêdetir girîng e. pîr caran tê gotin ku asta gelemperî ya azadiya civakê rêjedar (hevîgirtî) e bi asta azadiya jinê er. Ya girîng ew e ka wê çawa bê dagirtin nava vê biwêjê, ku rast e. azadî û wekheviya jinê, ne tenê azadî û wekheviya civakî destnîşan dike, lê ji bo vê sazgerîn (mekanîzma)ên pêwîst ên teori, bernameyî, rêxistinî û çalakî pêwîst dike û ya hîn girîngtir, nîşan dide ku, bê jin siyaseta demokratîk nikare çêbibe, heta tew siyaseta medariya çînî jî wê kêmbimîne û her wisa wê nikaribe aştî û hawîrdor okunumuyor 243 ji bîne pêşxistin û hêvişandin (parastin).

Pêwîst e mirov jinê ji statuya dayîka pîroz, namusa bingeş û hevsera jêner ku bê wê nabe, derxîne û wê weke yekuna kirde (sûbje) û heyber (obje), bigire nava lêkolînê. Elbet, pêwîst e mirov van lêkolînan, berî her tiştî ji sûtaliyên (geşmerî) evînê bihêvişîne (biparêze). Heta, pêwîst e rehendeke herî girîng a van lêkolînan ew be ku van pîspayetiyan mezin (di serî de tecewuz, kuştin, lêdan û dimînên ku hezaren wan dikin yek pere) ku di bin navê evînê de tîne dapaçîn (sergirtin), raxin ber çavan. Ew gotina "Tevahiya Şerên Rojhilat û Rojava, ji rûye jinê çêbûne" ku biwêja Herodot e, dikare ancax rastiyeke rave bike. Ew jî ew e ku, weke mêtîngeh, nîrx wergirtiye û jî ber vê sedemê, hatiye kirin mijara şerên girîng. Çawa ku dîroka şaristaniyê wisa ye, modernîteya kapîtalîst mêtîngehkirineke jinê, ya hezar qat girantir û wergirtî pîr-alîti, dinimîne. Wate kul i nasnameya wê (jinê) kolaye. Mêtîngehkirina wê, weke dayîka hemû kedan, kedkara bêmize, karkera bîmizeya herî kêmbimîne, a herî zêde bêkar, çavkaniya bêsinor a dîlçûn (îştah) û zordestî ya zîlamê xwe, makîneya pergale ya zayandina zarokan, dadika (ebe) gihîştandinê, navgîna reklamê, navgîna seks-porno û wekî vana, her dirêj dibe kû diçe. Kapîtalîzm, bi qasî ku di ti sazgerîn (mekanîzma)êke metine de nebe, sazgerîn(mekanîzma)êke mêtîne li ser jinê pêş xistiye. Biêş dibe vegeşîna dîsa û dîsa ser statûya jinê, tevî ku em nexwazin jî. Lê, zîmanê rastîyan, ji bo yê tîne metin, bi cûreyekî (awayekî) dîtir jî nabe.

Divê tevgera femînîst bêgûman di ronahiya van rastîyan de, dibe tevgera herî radîkal a dijberî sîstemê. Tevgera jinê, ku bi awayê wê yê nûjen, dîsa em dikarin kokên wê bîspêrin Şoreşa Fransî, kariye, piştî çend qonaxan, heya roja me ya îro were. Di qonaxa yekemîn de li pey (dû) wekheviya huqûqî hatiye bezin. Ev wekhevî, ku zêde wate dernabirre, di roja me ya îro de hema bibelave hatiye bidestxistin. Lê, pêwîst e baş were zanîn ku naveroka wê valaye. Her wisa di mafên din de jî, yê mîna mafên mirovan û mafên aborî, civakî û siyasî, pêşketinê şeweyî hene. Jin di dîmen (xuyanî) de, bi qasî zîlam wekhev û azad e. lê di rastî de xapînokîya herî girîng di vê şewaza wekhevî û azadiyê de veşartî ye. azadî û wekheviya jinê, ku netenê heyam (serdem)ên modernîteya fermî, lê tevahiya yê (heyamên) xeraxî u şaristanî wê di hemû raçinkên civakî de di warên mejî (zihni) û bedenî de kirine kole û wê bi awayê koletîya herî kûr dane xebitandin, xebatên teorîk ên demokrasiya wan pîr berfireh be, têkoşînê bîrdozî, xebatên bernameyî û rêxistinî û ya herî girîng jî, çalakîyên xurt pêwîst dikin. Beyî vana femînîzm û xebatên li ser jinan, ti wateyek wernegirin, ji wêdetir xebatên liberal ên jinê ku hewl didin sîstemê rehet bikin.

Di rewşa ku zanista li ser jinê (jîneolojiyê) pêş bikeve, wê xeylî (gelek) fêrkar bibe ku çareserîya pîrsgirêkan, bi minakekê were ravekirin. Pêwîst e mirov têbigihîje ku navajoya zayendî, yek ji şeweyên sereke yê herî kevn ên fêrbûnê ya jîyanê ye. bersiv e ji pêdiviya jîyanê ya xwe berdewamkirinê re. negengaziya jiyîna bêdawî ya takekes, weke çareserî, yekî/ê neçar kiriye ku potansiyela (şiyana) xwe ji nû ve hilberandinê pêş bixe. Ew tişt ku jê re tê gotin ajoya zayendî, ew e ku vê potansiyelê (şiyanê) xwe di mercên guncav de hilberîne û bi vî rengî jîyanê bidomîne. Dibe wek cûreyek çare li hemberî qedîna (çikîna) nijad û mirine. Her wisa, dibe yekemîn dabeşbûna şanikê û, bi rêya xwe pîrkirina şanikê (wê), kû yeke, xwe dike nemir. Eger em hîn bêhtir gelemperî bikin, ew bûyer e ku meyla bêdawîbûna serdûnê, li hemberî tineyî û valatiyê, ku dixwazin wê (ew) daqurtînin, xwe bi berdewamî dike ciherena û xwe pîr dike û bi vî rengî di jiyana zîndewer de dewam dike. Ew yek yan jî takekes a ku vê bûyera gerdûnî di cûreya mirov de dewam dike, jin e. pîrbûn di bedena jinê de pêk tê. Rola zîlam di vê bûyerê de ta radeya dawî duyemînî (talî) ye. lewre, di bûyera berdewamkirina nijad de hemû berpirsyarî li ser jinê ye û ev jî, weke zanistî, mijareke têgihîner e. bi ser de, jin ne tene cenin di zikê xwe de diguhêze, mezin dike û dizayîne; lê di heman demê de berpirsariya xwe dikirina wê/wî jî hema hema heya mirina wê/î, weke xwezayî, digire ser

xwe. Wê deme, yekemîn encama ku pêwîst e em ji vê bûyerê derxin, ew e ku udi mijara hemû tîkiliyên zayendî de, jin teqez xwedî gotin e. Ji ber ku her tîkiliya zayendî, ji bo jinê, pîrsgirêkên ku weke potansiyel pir zor e ku mirov ji binî derbikeve, bi xwe re tîne. Pêwîst e mirov têbigihîje ku jina ku deh zarokan bizayîne, weke fîzîkî û heta di warê giyanî de, dikeve rewşên xirabtir ji mirine.

Nêrîna zîlam li zayendîtîyê bêhtir şewş (çewt) û bi rengekî bê berpirsyar e. Di vê de, nezanîn û korkirina desthilatî, di radeya yekemîn de rol dileyîze. Wekî din, bi xerarî û dewleta xanedanî re, ji bo zîlam, bûyîna xwedî pir zarokan, tê wateya bûyîna xwedî hêzeke jêner. Gûyîna xwedî pir zarokan, ne tene misogerî (garantî) ya berdwambûna (domîna) nijadê, her wisa, ya (mîsogerîya) mayîna wî ya wek desthilatî û dewlet jî, pêk tîne. Mercê ji dest neçûyîna dewletê, ku tê wateya cûreyek yekdestiya mulk, girêdayî mezîniya xanedaniyê ye. Jin bi vî awayî, tê veguherandin (kirin) do navgîna zayandina pir zarokan ji bo hem heyîna biyolojîk û hem heyîna desthilatî û dewletî. Hîmê, pêwendîdar bi xwezaya yekemîn û dûyemîn, ê mêtîngêhbûna bixof (tîrsnak) ji bo jinê, bi vî rengî tê amadekirin. Pir girîng e ku mirov rûxîna jinê, weke pêwendîdar bi van herdu xwezayan re, tehlîl bike. Pêwîst nake zêde bê vegotin, ku ne gengaz e ku jin, di bin vê statûya dûmend a xwezayê de, di warên giyanî (rûhî) û bednî de demek dirêj, weke zinde (zindî) û nahinciriyayî li ser piyan bimîne. Rûxîna fîzîkî û giyanî di nava hev de zû pêş dikeve û jinê, di gerewa (berdêla) domandin û misogerkirina jiyana yê dîtir de, bi jiyaneke biêş, kin û bekeser (biderd), ber bidawiyê ve dibe. Pir girîng e ku dîroka şaristanî û modernîte, li ser bîngeha vê rastîyê, were tehlîl kirin û xwendin.

Em giraniya pîrsgirêka di hêla jinê de li aliyekî bihêlin. A ku bandorên xwe yê girantir li ser tevahiya xwezaya civakî û hawîrdora ekolojîk dide hîskirin, rehenda şênîya pirole ya mirovan ango ya (rehenda)pîrsgirêka demografîk e. Yek ji wane (ders)yên herî bihêhîn, ku pêwîst e jê bîne derxistin, di hêla hem zanista jinê û hem hemû zanistên civakî de, ew rewş û rastî ye ku şênîya mirovan nikare bi rêbaza "fêrbûna navajoyî" were berdwamkirin, mezinkirin û, hinek rewşên awarte ne têde, biçukkirin. Domandîna (berdwamkirina) nijadê bi rêbaza herî hoveber weke navajoyîti, tê destekkirin bi rêbazên zanistî yê pêşxistî bi dirêjiya dîroka şaristanî û modernîte; vê yeke sedema bîngehîna a zêdebûna pirole ya şênîyê ye. Tê wateya rewşêke pir paşmayî ku cûreya mirov, weke xwezaya civakî, tene bi rêyên navajoyî, bi taybetî bi dehfdana ajoya zayendî, heyîna xwe bidomîne. Asta wê/wî ya zeka û çand, potansiyelên wisa yê fêrbûnê jê re pêşkêş dikin ku karibe heyînen civakî di wêfên hîn pêşketîtir de bidomîne (bide berdwamkirin). Takekes û komcivak, bi zeka û çandên xwe, her wisa bi saziyên xwe yê felsefî û siyasî dikarin derfeta xwe jiyandina di demên herî dirêj de, bikar bînin. Lewre, wê pêwîst neke ku nijad, bi rêya ajoya zayendî pir bibe û were domandin. Çand û zekaya mirov ji mêj ve ye ku vê rêbazê derbas kiriye. Lewre, di bîngeh de, rêgeza kare ya şaristanî û modernîteyê, ji vê hoveberiyê berpirsyar e. Qet guman nîne ku zêdebûna pirole ya şênîyê YEKDESTÎ Û DESTHILATIYA PIROLE ye û we jî wekhev e li gel KAR a pirole û mezintîrîn. Sedema ku cûreya mirov bi dirêjiya dîrokê, bi rêya xwe pîrkirina pirole, ne tene civakê, lê hawîrdor û xwezaya wê jî aniye ber şemûga tunebûnê, teqez ji ber encama DANEHEVA KUMULATÎV (LODANE) A SERMAYE Û DESTHILATÎ ye, lew re ji ber encama ZAGONA KARA MEZINTÎRÎN e. Hemû pêker (faktor) û sedemên din, dûyemînî (tali) ne û rêza dûyemîn de rol dizlîzin.

Wê demê, divê berpirsyariya bîngehîna di destê jinê de be, di çareserîya pîrsgirêka demografîk de, ku rêya sereke ya pêşgirtina li rûxana ekolojîk e û ya çareserkirina pîrsgirêka jinê ye, ku ji niha ve rehendên dêwane wergirtiye. û yekemîn merca vê jî, azadî û wekheviya tam a jinê ye; her wisa, mafê wê ye tam ê kirina siyaseta demokratîk e û (di hemû tîkiliyan de) mafê wê ye tam ê gotin û vîneye. Ji bilî van rastîyan, gengaz nabe ku rizgarî, azadî û wekheviya jinê, civakê û hawîrdorê bi wateya tam pêk bên. (Di vê rewşê de) elbet, şewegirtînen siyaseta demokratîk û siyaseta konfederatîv jî gengaz nabin.

Jin, bi ser de, weke hêmana serekîna a civaka exlaqî û polîtîk, di ronahiya azadî, wekhevî û demokratîkbûnê de, di hêla etîk û estetîka jiyandê de, wê di hemû mijarên etîk û estetîk de, weke hêza hem raman û hem sepanê, vebûn û pêşketînen mezin bidest bixe. Girêdana jinê bi jiyandê re, li gorî ya zîlam, pir berfirehtir e. Gihaştîtiya rehenda zekaya wê ya hestî, bi vê yekê re pêwendîdar e. Lewre, estetîk, ku tê wateya xweşîkkirina jiyandê, di hêla jinê de, mijareke hebûnewerî ye. Her wisa, berpirsyariya jinê di hêla etîk (teoriya exlaqî; estetîk=teoriya xweşîkî) de jî, bêhtir berfireh e. Li gorî pêdiviya xwezaya jinê ye ku di hêla civaka exlaqî û polîtîk de zêdetir rasteqînî û berpirsyar tevbigere di warên nîrxandin, destnîşankirin û biryarkirina aliyên baş û xirab ên perwerdeya mirovan; girîngiya jiyandê û aşî; xirabî û saw (erjeng)a –dehşeta- şer; her wisa pîvanên mafdarî û dadwerî. Elbet, ez qala jina dû dûvelang (kûkla) û siya zîlam nakin. A mijara gotinê, jina azadî û wekhev e û ku demokratîkbûne hezîr kiribe.

Wê bêhtir rast be ku zanista aborî jî, weke perçeyek ji zanista jinê, were pêşxistin. Aborî, hîn ji destpêkê ve, şeweya xebateke civakî ye, ku jin têde rola serekîna dilîze. Ji ber ku persgîrêka xwedîbûyîna zarokan li ser piştî jinê ye, aborî ji bo jîne wateyeke jiyandê derdibirre. Bi ser de, wateya peyva aborî "zagona malê û rêsayên debrandîna malê" ye. Eşkere ye ku ev jî, kare bîngehîna ê jinê ye. Aborî ji destê jinê hatiye girtin û hatiye dayîn destê rayedarên wek axayekî, mîna selefîxur, bazîrgan, pere, sermayedar û destjilati û dewlet; vê yeke bûye darbeya (lêdana) herî mezin li jiyana aborî. Aborî, ku hatiye dayîn destê hêzên dijberî aborîyê, hatiye kirin armanca bîngehîna a desthilatî

û mîltarîzmê û bi vî rengî, bi dirêjiya hema dîroka şaristanî û modernîte, hatiye vegûherandin (kirin) bo pêker (faktor) sereke ya şer, pêkdadan, alozî û pevçûnên bêsînor. Aborî, di roja me ya îro de, hatiye kirin qadekê lîstoka yên ku ti pêwendiya wan bi aboriyê re tine (nîne), ku bi rêya leyîstina bi perçeyên kaxizan, bi rêbazên xirabtir ji qumarê, nîrxên civakî yên bêsînor xesp dikin. Pîşeya pîroz a jinê, hatiye veguherandin bo destegê (îmalatxane), borsa û lîstokên fiyet (bûha) û faîzê (selef) ku hildiberînin makîneyên şer; amûrên trafîkê, yên ku hawîrdorê anîne rewşa nejiînbar (ku mirov nikare têde bijî) û berhemên negerek (fuzûlî), yên kara ku zêde pêwendiya wê bi pêdiviyên bîngêhî ên mirovan re nîne tîne, ku jin, ji vana bi temamî hatiye jê derkirin. Tevgera jinê ya azadî, wekhevî û demokratîk, spartî bi zanista jinê, ku femînîzmê jî wergire nava xwe, eşkere ye ku wê di çareserîya pîrsgirêkên civakî de rola sereke bilîze. Bêyî ku mirov qîma xwe bine bi rexneyên tevgerên jin okunmuyor 247 ên di paşeroja nêzîk de, pêwîst e mirov giraniya xwe bide ser şaristanî û modernîte, ku jinê windabûyî kirine. Eger mijar, pîrsgirêk û tevgerên jin di zanistên civakî de hema hema bi radeya tîne (nîne) de ne, berpirsyarên bîngêhî ên vê yekê heşmendiya serwer û pêkhatiyên çanda dîringî (madî) yên şaristanî û modernîteyê ne. Bi nêzikatiyên teng ên huqûqî û wekheviya siyasî, belkî karibe tevkarî ji lîberalîzmê re were pêşkêşkirin; lê (bi vî rengî) em çareserîya pîrsgirêkê li milekî bihêlin, tew tehlîlîkirina wê jî, weke diyardê, nikare were bisêrxistin. Wê bibe xwe xapandinek ku mirov îdea bike ku tevgerên femînîst ên heyî, ji lîberalîzmê qut in û bûne hêzên dijberî sistemê. Eger yek ji pîrsgirêkên sereke yên femînîzmê, weke ku tê gotin, radîkalîzm e, wê deme pêwîst e pêwendiya xwe ji xûy, şewazên hest û raman, en bikok ên lîberal, û ji jiyanên wan bibirre; her wisa şaristanî û modernîteyê, ku dijmînen jinê ne, tehlîl bike û li ser vê bîngê giraniya xwe bide ser rêyên watedar ên çareseriyê.

Divê modernîteya demokratîk xwezaya jinê û tevgera wê ya azadiyê, weke yek ji hêzên xwe yên binhegîn bibîne; her wisa yek ji erkên xwe yên serekî bihesibîne ku hem were pêşxist û hem pê re peyman were çêkirin û bi vî rengî di xebatên xwe yên ji nû ve avabûnê de wê binirxîne.

d-Ekoojî: Serhildana Hawîrdorê

Yek ji pîrsgirêkên binhegîn ku sistema şaristanî bûye sedema wê, xirabûna dengê hestiyar (krîtik) a di têkiliya civak û hawîrdorê de ye. Xwezaya civakî, her wisa jiyan û pêşketina wê, di qonaxa xwe ya dirêj de alî hem ahengiya xwe ya bi hawîrdorê re, tim girêdayî dengê hestiyar ma. Di pêşketina ji ber xwe ve de avabûnê ku dengê bi awayekî bikok buguherînin nayên dîtin û vê yekê pêdiviyê pêşketina xwezayî ye jî. Sistem, di bîngê de, ne bi rêya rûxandina hevdu, li rêya xwedîkirina hevdu, pêş dikevin. Dema averêbûnê çêbibin, divê ji alî mantiqê sîteman ve bîne derbaskirin. Şaristanî di vê wateyê de di sistema xwezaya civakî de weke averêbûnekê derdikeve pêşya me. Her çiqas em jê re dibêjin ‘sistema şaristanî’, lê ancax nîrxê propagandayî ya vê biwêjê (gotinê) heye. Ji bo xwe têxe şûna sistema xwezaya civakî ya rasteqîn, hatiye guncandin. Dema ji ya ku sistemê re, tê gotin ‘barbarî’, koçber û komên marjînal, şebekeyên ku ji nîrxên civakê, bi awayekî kurtêlxurî (parazîtî) xwe xwedî dikin, navê ‘sistema şaristanî’şayan (liyaq) hatiye dîtin. (Ji ku derê ve li wan tê nêrin, bila were nêrin). Şer, talan, rûxan, gir, yekdestî, her wisa xerac û bac, nîşaneyên serekî ên pêşketina şaristanîyane ne û heq dikin ku weke barbarîya rasteqîn bîne nîrxandin. Rûxanên (dîn) gund û bajaran bi berdewamî kuştina bi milyonan mirovan û girtina piraniya raser a civakê bin sistema mêtinê, ne pêdiviyê xwezayî ya sistem a xwezaya civakî ne, lê mirov dikare ancax wan weke averêbûna wê binirxîne.

Dîroka şaristanî ya pênc hezar salî, di heman deme de, dîroka pêşketin û mezînbûna wê averêbûne ye. Felaketên ekolojîk, herî zêde di çaxa kapîtalîzmê de, ku tê îdeakirin şaristanî têde pêş ketiye, peqîyane û ew jî delîla vê rastiya averêbûnê ye, ku nikare were redkirin. Xwezaya civakî, di pêvajoya jiyanê de, ku ev nêzî sê milyon sal in ku her didome, rê li ber felaketên bi vî rengî venekir. Sistemên civak û hawîrdorê, hevdu xwedî dikirin. Qeyranên ekolojîk, ku peqîyan di dîroka şaristanîyê de, ku kin e bi cewhera wê ya rûxanî ya bi armanca kare re pêwendîdar in. Ne tene kara kapîtalîst, lê danehevên pirole yên nîrxan jî yên de hemû pêvajoyên şaristanîyê de, bi rûxana herdu xwezayan re mil bi mil meşiyane. Pîramîd jî dasnehevek in. Lê, mirov kê-m-zêde dikare bisêwîre (xeyal bike) ka bi bûhaya çî cûre rûxanên civakî pêk hatine. Danehevên bêhejmar ên durûbî vana, li ser hawîrdorê bi berdewamî barên lêk (îlawe) siwar kirin. Hilweşîna civakî, bi xwe re hilweşîna hawîrdorî anî. Pêkhatiyên yekdestîperest ên kara bêsînor ên modernîteya kapîtalîst, giraniyên ku civak û dengê wê ya bi hawîrdorê re, nikaribin rakin, hingî (ewqas) berhev (kom) kirin ku di encam de em tê ketin çaxa qeyrana ekolojîk.

Di vê de, rola stratejîk a sanayîgerî destnîşankar bûye. Modernîzm û sanayîbûna spartî bi sotemeniyên fosîlan, di vê destnîşankariyê de pêker (faktor)ên sereke ne. Wekî din, bikaranîna sotemeniyên fosîla di maşînan de, dikare bi rengekî neyekser bibe sedema felaketên trafîkan û ew jî bi xwe re rê li ber rûxanên zincîrane vekin. Bi vî awayî felaketên hawîrdorî vediguherin felaketên civakî, ew jî dîsa vediguherin felaketên hawîrdorî û bi vî rengî reaksiyona zincîrane çêdibe. Ji ber vê sedemê, şaş kek u ji çaxa kapîtalîzmê re tê gotin çaxa rasyonelîzmê. Çavê danehevê kor e. Bi hemû encamên wê ve li holê ne ku hemû danehev, bi dirêjiya dîrokê, ne bi rasyonelîteyê, lê berevajî, bi korîtiyê tevgeriyaye. Dibe ku, weke analîtîk, rasyonel be. Lê, têrbaş zelal bûye ku zekaya analîtîk di hêla hestî de, ku tekane zekaya hawîrdorê ye. tam zekayeke korîti û rûcanê ye.

Girêdayî bi vebûnê me yên beriya niha, zêdebûna pirole ya şênîyan û mezînbûna bajaran, ku dema ku çîna navin û bajêr bûn nivend (nîskok) a desthilatîyê bilez bûn, ne diyardeyên

wisa ku hawîrdor karibe wan ragire. Xwezaya civakê nikare li hemberî van diyardeyan li ber xwe bide. Mezinbûna din ava hev de ya desthilatî û dewlet bi pêvajoya berhevkirina sermaye re, ne qebare (hacîm) û giraniyên wisa ne ku ti dengeyên civak û hawîrdorê karibin wan ragirin. Qeyranên hawîrdorî û civakî din ava hev de ne û bûne berdewamî vê yekê pêwendîdar e bi mezinbûna yekdestîperest a di herdû qadan de. Weke du sîstemên qeyranê, hevdû xwedî dikin. Hemû tespîtên zanistî divê mijarê dehemraman (fikir)in ku, eger ev pêçokeyî (helezoni) pêncî salên din jî bidome, wê hilweşîn bigihîje rehendên nedombar û ev tê dîtin. Lê, karakterê kor û rûxîner ê yekdestiyên sermaye û desthilatî vêya nabîne, nabihîse û ev, ji ber pêdiviya cewhera wî, wisa ye.

Dîroka zanistgeriya hawîrdorê û tevgera wê, ku weke rêjeyî nû ye, her roja ku diçe, pêş dikeve. Her ku di derbarê vê diyardeyê de jî, weka di rastiya jinê de, zanist pêş bikeve zanebûn (zanyarî) pêş bikeve tevger, pêş dikeve. Qada herî belaveya tevgerîna civaka sîvil e. her ku diçe sosyalistên-real û anarşîstan jî dikşîne xwe. Di şûngeha tevgerê wisa de ye ku dijberiya li hemberî sîstemê herî zêde dide hîskirin. Ji ber hemûyê civakê pêwendîdar (eleqedar) dike, tevlibûn di wê rewşê de ne ku wesfekê ser-netewan û çinan wergirtine. Mirov dikare li vê dere jî şopên serweriya bîrdozî ya lîberalist, bi rengekî kûr bibîne. Lîberalizm di pîrsgirêka ekolojîk de jî, weke di hemû mijarên civakî de, aliyê xwe yê pêwendîdar bi cewhera xwe ya pêkhateyî re vedişêrê û hewl dide teknolojiye, sotemeniyên fosîlan û civaka mezaxê, weke berpirsyar nîşan bide. Lê di rastî de hemû van diyardeyên dûyemînî, berhemên sîstema (bê-sîstemîya) modernîteya wê ne. Lewre, pêdiviyeke mezin a tevgera ekolojîk, weke ya tevgera femînîst, bi zelaliya bîrdozî heye. Pêwîst e rêxistin û çalakbaziya xwe, ji kolanên teng ên bajaran bişemitîne (bibe) nava tevahiya civakê, bi taybet nava civaka çolterî ya gund û çandinî. Ekolojî di bingehe de rêberiya çalakî ya civaka gund û çandinî, ya Koçer û koçberan, bêkaran û ya jinan e.

Van rastiyan, ku bingeha modernîteya demokratîk jî pêktînin, bi hemû zelaliya xwe nîşan didin ka wê ekolojî di xebatên ji nû ve avakirinê de rola çiqas girîng bilîze.

e-Tevgerên Çandî: Tolhildana Kevneşopê Ji Dewlet-Netew

Tevgerên çandî, bi dirêjîya hemû çaxên şaristaniyê, qet kêr nebûn. Sedema ku li heyam (dem)a postmodernîte de qala wan bi belaveyî (berfirehî) tê kirin, pêwendîdar (têkildar) e bi jihevketina sînorên dewlet-netewê. Wê di cî de be ku mirov tevgerên çandî, bi gotineke din, weke serhildana kevneşogê, biwessfine. Di pêvajoya netew-dewletê ya homojenkirina civak û netew de, bi rêya xwe spartîna ser yek etnîsîte, ol, mezheb, yan jî diyardeyeke dîtir a komî, yên zal (hakîm), hewl hat dayîn ku bi hejmareke zêde kevneşop û çand, yan bi rêya nijadkujiyê, yan jî bi rêbaza asîmîlasyonê, bêne tinekirin. Bi hezaran ziman, zarava, qebîle, eşîret û qewm, tevlibûnê çandên xwe ve, hatin anîn ber şemûga tinebûnê. Gelek ol, mezheb û terîqat hatin qedexekirin; her wisa folklor û kevneşopên wan hatin asîmîlekirin; yên nakarîn bêne asîmîlekirin, hatin neçarkirin ku koçber bibin; her wisa hatin marjînalîzekirin û yekparetiyên wan hatin perçekirin. Ev pêvajo, nêzî du sed salan bi hemû hêza xwe dewam kir, ku tê wateya qurbanbûyîna tevahiya çand, kevneşop û hebûnên dîrokî ji netewperestiya ‘tek ziman, tek al, tek netew, tek welat, tek dewlet, tek marş û tek çan’ re, ku wateyeke wê ya cidî ya civaka-dîrokî tine (nîne) u udi tehlîla dawî de tê bikaranîn weke rûbera kûrbûna yekdestiyên bazirganî, sanayî û malî yên modernîte weke yekdestiyên desthilatî û dewlet-netew. Ev pêvajo, ku belkî jî heyama şerê herî demdirêj û herî tund ê dîrokê ye, rûxana xwe ya herî mezin li ser çand û kevneşopên bi hezaran salî nîşan da. Hêrsa kare ya yekdestîperestiyan ku bi awayê mezintirîn xwe birêxistin kirine, dilê xwe bi ti kevneşop û çandên pîroz neşewitandin.

Dema hinek tevgerên bê-sîstem, ku ji wan re tê gotin postmodernîte, ‘zîrxê dewlet-netewê’ okunmuyor 250 yan jî ‘qefesa wê ya jî hesin’ perçe kirin, çand û kevneşopên li ber vê şemûga tinebûnê ku bi piranî hatibûn mehkûmkirin bo jiyanêke di asta marjînal de, ji nû ve çiçek girtin û dest bi pîrbûnê kirin, weke vebûna çiçekên piştî barana kul i çolê bibare. Di ve de bandoreke girîng a hilweşîna sosyalizma pêkhatî jî, çêbû. û tevgera ciwantî ya 1968, bû fitîla ku agir berda bi vê pêşketinê. Wekî din meyl û qonaxên nedewlet-netewbûyî jî yên tevahiya tevgerên rizgariya netewî, di vê de çêbiye. Ji xwe kevneşop û çand bi xwe, tîne wateya berxwedanê. Yan wê tune bibin, yan jî wê bijîn; (ji ber ku) nizanin radest bibin. taybetmendiyeke wan a wisa heye. Weke pêdiviya cewhera wan e ku, hema keysa wan lê bê, berxwedanên hîn mezintir pêş bixin. Ev e ew rastiya ku faşîzma dewlet-netew nikare wê bihesibîne. Tepisandin û heta asîmîlekirina wan, nayê wateya qedîna wan. Berxwedana çandan, mînaka çiçekên ku zinaran (teht) kun dikin û hebûna xwe îspat dikin, tîne bîra mirovan. Delîla vê rastiye ew e ku wan betonên modernîte yên hatina avêtin ser wan, perçe dikin û dişa derdikevin rûyê erdê. Eger em bi kurtasî rêz bikin van tevgerên ku em dikarin wan vegetînin bo komên cûrbecûr;

1-Tevgerên Etnîsîte û yên Netewa Demokratîk

Di sere tengerên çandî de, ku dewlet-netew nekariye wan bitepisîne û tam bihelîne, netewperetiya mîkro (herî biçûk) ya diyardeyên etnîkî tê. Cewaz e ji netewperestiya dewlet-netewê. Naveroka wê ya demokratîk di giranî de ye. armanca wan a herî bingehe ew e ku, bêhtir ji lêgerîna li dewleteke nû, karibin li derdora çandên xwe bibin pêkhateyeke siyasî ya demokratîk. Vê yekê cewaz e ji xweseriya herêmî yan jî navçeyî. Yekîti û piştgirî, li derveyî sînoran (tîxûb) be jî, ya yên ku heman hebûna çandî parve bikin, derdibirre ku ne girêdayî sînorên mekan e. her wisa ji amancên wan ên girîng ew e ku heyîna xwe li hemberî etnîsîteya zal (hakîm) bihêvîşin

(biparêzin).

Di warê (hêla) sosyolojîk (civaknasî) de xeylî (gelek) rast û watedar e ku mirov bêje Tevgera Netewa Demokratîk ji tevgera etnîsîteyên cewaz ên bindest re, bi gotineke din, ji tevgera gelen k udi bin zordastiye de ne. Xeylî (gelek) zor e ku mirov bi awayê tek etnîsîteyeke bindest (karibe) li ser pîyan bimîne û hebûna xwe bidemîne. Divê ziman û zaravayên çandîn dirûb û tevgera yên ku sînorên erdnîgerî û siyasî parve dikin, ji ber çend sedeman, weke Tevgera Netewa Demokratîk bêne wêsfandin. A yekemîn; bêhtir ji armanca (avakirina) dewleteke cûda, di nava lêgerîna li pêkhate û rêveberîyeke siyasî ya demokratîk de ne. Pêkhateyeke siyasî ya demokratîk a di bin sîwana heman dewletê de, şeweyeke hebûna siyasî ye ku dirokê de jî herî okunmuyor 251 tê naskirin (zanîn). Dîrok, hema hema bi piraniya raser, dagirtî (tije) ye bi pêkhateyên siyasî yên hebûnên cewaz ên çandî. Jiyîna bi awayê pêkhateyên siyasî, bi qasî ku bê xwestin, din ava sînorên her dewlet yan jî împaratoriyan de, şeweyeke asayî (normal) ya rêveberî ye. ya ne-asayî (anormal) ew e ku van pêkhateyên siyasî tune bêne hesibandin û bêne tepisandin. û asîmîlasyon, ne rêbazekê wisa bû ku serî lê bi hata dayîn. Împaratoriye Roma, Bizans, Osmanî, Pers-Sasanî û Erebbasî, bi sedan yekeyên cewaz ên siyasî û reveberî (îdarî), weke sedema hebûna xwe hesibandibûn. Merc ew ku rewatiya împarator (şah) yan jî sultan, bipejirandana (pesend bikirana). Ya bingeşin ew bû ku ziman, ol, folklor û reveberiyên xwe yên xweser dihevişandin û bi vî rengî dijiyan. Lê cinawîr (Leviathan) ê dewlet-netew, vê pergale tune kir. Faşîzm jî li ser vê bingeşê çêbû. encama vê yekê, bû gelek nijadkujiyên çandî û fizîkî.

Şîrovekirina, tene weke dewlet-netew, mafê bûyîna netew ê etnîsîte yan jî gelên bindest, şewşandin û bobelata (fascia)mezin a hem lîberalizmê û hem sosyalîzma pêkhatî bû. Her wisa, encama netewperestî û totalîtaryanîzm bû. Rêya herî rast, mirovane û ya guncav li gel xwezaya civakî ew bû ku netewbûna asayî nehatiba neçarkirin (mekûm) bo sînor (tixûb)an, lê bihata avakirin. Li ser hîma çandî û bingeşên rêveberîya demokratîk. Rastîyên dirokî, bêhtir vê rêyê rave dikirin. Lê, hêrsa sermaye ya yekdestîperest a li pey kara mezintirîn, bû pêker (faktor)eke herî girîng a di girtina vê rêyê de. Dema ku dewlet-netew, ku rêya ne-asayî ye, hate kirin rêya asayî ya netewbûnê; rêya netewbûna demokratîk, ku ya asayî ye, hate têhihîn weke rêya ne-asayî û heta rêya ku tune hate hesibandin. Şewşandina mezin, ev bû.

Dema ku neçareserîya pir-alî ya dewlet-netew (şerên cihanî û herêmî, hev qirkirinên netewî û qelîbîna sermaye li diwarên netewî) derket holê, netewbûnên demokratîk, ku rêya asayî (normal) ye, bi kûranî dest bi jiyînê kirin. A ku tevahiya Ewrûpa, piştî Dûyemîn Şerê Cihanî, jiya, di rastî de veguherîn e ji dewletperestiya-netew bo netewgiriya-demokratîk. DYE ji xwe biser ket ku herdem weke netewa netewên demokratîk bimîne. Dewletperestiya-netew û netewgiriya-demokratîk li Yekîtiya Komarên Sosyalîst ên Sovyetan (YKSS), tevî gelek şewşandinên dewletperest-netewî yên yekdestîperestiyê, din ava hev de hatin jiyîn. Meylên netewî yên demokratîk li Hindîstanê jî xurt in. Her wisa, meylên netewî yê demokratîk li Afrîka û Amerîkaya Latîn jî herdem li pêş bûne. Dewletperestiya-netew a sext bi hejmarekê pir hindik bû û sînordar ma bi hinek deran (mekanan) di serî de bi Rojhilata Navîn. Vana jî din ava pêvayoya jihevketina (hilweşîna) bilez de ne.

Ye dûyemîn; dema netewbûna desthilatperest û dewletperest esas nahatiba girtin; jê pê ve, yan wê rêveberiyên serkar (taşeron), spartî bi berjewendiyên malbatî, bi hinek saziyên mayî ji çaxanavîn (axatî, şexîfî û serok eşîrtî û terîqat) esas hatibana girtin û bi rêya modern/nûjenkirina wan, hatibana berdewamkirin; yan jî wê rêveberiyên demokratîk hatibana pêşxistin. Rêya yekemîn, awayê nûjenbûyî (modern) yê hevxeatkariya klasîk bû ku di dirokê de jî pir tê naskirin. Lê rêya dûyemîn, ew rê bû ku armanca bingeşin a modernîteya demokratîk bû. Rêvaberîya berxwedana li hemberî dewlet-netew û hevxeatkarên wê, ancax (tenê) dikare bibe demokratîk. Ev jî rêya azadîxwaz û wekhevîxwaz a herî bijûndar bû, ku mirov dibe netewbûna demokratîk.

A sêyemîn; karaktere pîralî yê çandan, zimanan û zaravayan, mirov neçarî netewbûna demokratîk dikir. Dîjraberî cewhera wê bû ku weke dewlet-netewê, ziman, zarava û zordestiya çandî ya etnîsîteya zal (hakîm) esas girtiba. Tekane bijare ew bû ku mirov karîbûya bûbûya netewa bi pêkhateya pir zimanî-çandî-siyasî. Eşkere bû ku ev jî dihat wateya netewa-demokratîk. Heta, ew rê jî vekirî bû ku mirov karîbûya ji çend netewên-demokratîk, bûbûya yek neteweke demokratîk. A ku li Îspanya li Hindîstan, li Komara Afrîka Başûr, ku wê begem nakin, heta li Endonezya û lig elek welatên Afrîka tê jiyîn, pêşketinên dirûb in. Mirov dikare tew YE û DYE wek cûreyek netewa netewên demokratîk, pênase bike. Federasyona Rûsya, mînakêkê din a girîng a dirûb e.

Ya çaremîn; ji ber tê xwestin ku cewazîtiyên aborî, civakî, siyasî, heşmendî (zihnî), zimanî, olî û çandî zêdetir bêne hêvişandin (parastin), tavilê (yekser) tê têgihiştin ku rêya vê di netewa demokratîk re derbas dibe. Eger her cewazîfî were veguherandin bo cûdadî, wê ev bi windakirina hemûyan. Lê, di rastî de şeweya herî guncav a awayê 'yekîfî di nava cewazîfî de'ku ji bo hemûyan îdeal e, ew e ku karibin bibin netewa-demokratîk. Tew vê potasiyela çareseriyê, bi tena serê xwe jî, têra ravekirina hêza çareserîya mezintirîn a tevgera netewa-demokratîk û ya pêkhateyîya wê ya alternatîf bo dewlet-netewê, dike.

Aloziya ku tê jiyîn, ji ber ku neçareserîya dewlet-netewê tê tengav kirin ji alî tevgerên sermaye yên kûrewî, ji jor ve; her wisa, ji mile jin ve ji alî tevgerên xweserî yen bajarî, navçeyî û

heremî û tevgerên netewa-demokratîk û olî, ji jêr ve, berendam e ji bo zayandina sistemên nû. Gelek nîşane û delîlên vê yeke derketine holê.

Lîberalîzm, li aliyekî dema hewl dide dewletperestîya-netew a klasîk derbas bike û wê ji nû ve ava bike; li aliye din, giringî û bayex pê dide ku vê çalakiya xwe di bin maskeya pêşxistina demokrasiyê de bide meşandin. û dewletperestên-netew ên sext, din ava kevneperestî û paşverûtîyekê xirabtir ji kevneperestên berê her diperpitin. Xwe kirine şûngeha (pozîsyon) cûreyek kevneperestên rasteqîn ên roja me ya îro. û olperest din ava lêgerîna li umeta kevneşopî de ne. Şîmaneyê (îhtîmala) xurt e ku modernîzmê di bin dilqa olê de bikin jiyani û dewletperestîyêke-netew a bi bingeha olê, ava bikin. îran di vê mijarê de nimûneyê (mînak) fêrkar e.

Bijareya netewbûna-demokratîk, bi potansiyela xwe ya mezin a çareserîya ku pêşkêş dike di mijara pîrsgirêkên bîrdozî û pêkhateyî yên pîr girift (tevlîhev) ên roja me ya îro de, soza pêşerojê dide. Bi taybetî, rêya ku YE tê de pêş dikeve, bandorker e. pîr girîng e ku modernîteya demokratîk, bijareya netewa-demokratîk, hem di hêla bîrdozî de hem jî di hêla pêkhateyî de, weke yek ji rehêndên xwe yên gîngehî bigire dest. (ji ber ku) şansê hem tevkarî û hem rizgarî dide şaristaniyê. Xebatên ji nû ve avabûnê yên modernîteya demokratîk, ku bi rêya netewa-demokratîk wan pêk bînei bi mijara çareserîya pîrsgirêkên binhegîn ên civakî û hawîrdorî de di şûngeha projeyên herî hêvîdar de ne.

2-Tevgerên Çanda Olî: Zindîbûna Kevneşopa Olî

Tê çavdêrkirin ku kevneşopa olî jî, ku modernîte û bi taybetî dewletperestîya-netew hewl didin wê bi têgîna laîkperestî bikin mêtîngeh, zindîbûnek, weke ji nû ve vegera li jiyane ya etnîstîyê, dijî. Bêgûman, ev ne zindîbûneke olî heman asta erka wê ya berê ya civakî de ye. Lê, ev vegerek di bin mora modernîteya fermî de ye, hem bi hêmanên xwe yên radîkal û hem bi basken xwe yên nerme. Vegera xwe, bi awayê (weke) hezmkirî gelek taybetmendiyên modernîteyê, dike. Ev mijar di rastî de hinekî zêdetir girift (tevlîhev) e. laîktî, her çend tê pênasekirin weke dest vekîşandina tam a olê ji jiyana cihanî (dinyawî) û bi taybetî ji karûbarên dewletê, têgîneke nediya e. laîktî, weke tê gotin, ne tam cihanî (dinyawî) ye û ne jî ol tam dikare ji dewletê were razberkirin. A girîngtir jî ew e ku ol, ti caran jiyana axretê rûkûpêk nakin. Lê, ya ku di rastî de rûkûpêk dikin, erkên cihanî (dinyawî) û civakî ne; bi taybetî jî erkên dewletî û desthilatî ne.

Laîktî mezhebek (Masonîk) e, ku ji alî avasazên Cihû ve di çaxa navîn de hate pêşxistin, ji bo şikandina serwerîya cîhana Katolîk. Her çiqas çavdêriya wê te kirin ku bi zanistên pozîtîv re din ava hev de pêş ketiye, bêgûman e ku darêj (muştak)ekê hêmana Rebanî ya bîrdoziya ku Cihû ye. eger ev mijar baş neye têgihîştin, wê nikaribe ne laîktî û ne jî pîrsgirêkên ku bûye sedema wan, were têgihîştin. Hêmana Rebanî (Xwedayî; tê wateya ‘efedî’ di zimanê Cihûtî de), herî kêr bi qasî kevneşopên din ên olî, di xwe de werdigire. Lê, xwe neçar dibîne ku vê rastiya xwe bi rengekî pîr vaşartî û pîr bi embalajan () ava bike. Zordestiyên bêman ên Katolîktîya Çaxa Navin, wan neçar kirine ku rêbazên bi vî rengî bikar bînin. Laîk, ku bi şoreşên burjuwa yên Holanda û Îngilîs pêngav avêtin, ji Şoreşa Fransî qezencên pîr mezintir bidest xistine. Bi avakirina dewlet-netew re xwe birêxistin kirine weke tiwêj (beş) a dendika dewletê, ya ku xwe gihandina wê, nasîna wê û xistina wê ya ji desthilatîyê herî zor e. Vê serwerîya xwe, ji vî heyamê heya roja me ya îro, didomînin. Ew diyardeya ‘dewleta kûr’, hinekî jî vî rastiye derdibirre. Her dewlet-netewek, ku hejmara wan li cîhanê di roja îro de dû sedî derbas dike, çawa ku laîk e, ewqas jî Masonîk e. Hêza bîngehî a serwerîya bîrdozî ya modernîteya kapîtalîst in (e). bandora wan kûrewî ye. ve şûngeha xwe hîn jî xurt dikin û didomînin. Nivendên (nîske) din ku wan de bibandor in, gelek saziyên civaka sîvîl, di serî de yekdesteyên medya û mamosteyên zanîngehan in, k udi rêveçûna stratejîk a cîhanê de xwedî para girîng in. Di şûngeha venêr û aqilmendên modernîteyê de ne, ku jê re dibêjin ‘cîhana laîk’. Erka wan a ku jê re dibêjin ‘cîhanî’ (dinyawî) û ‘sekular’ di vî wergiriyê de ye.

Her ku Îslama Sunî û kevneşopên din ên olî yên sext di serî de Katolîktî, bi bandora modernîteyê dimehin, laîktî, weke bîrdoziyek û bernameyê siyasî, girîngiya xwe wendsa dike. Ji nû ve zindîbûna ola kevneşopî û bi taybetî gotûbêj (nîqaş)ên/a li ser laîktî û ol di civakên ku bandora kevneşopa Îslamî hîn jî bi awayekî xurt dijîn de, geş dibin. Ne rast e ku wan pêşketinan, ku di cewher de pêwîndîdar in bi şerê ji bo desthilatîya bîrdozî û siyasî ya di navbera dewlet-netew û feraseta umetgerî de, werin teyisandin weke ku tenê bi şewaza jiyana nûjen re têkildar bin. Dirûbekê têkoşîna di navbera Xirîstîyanî û Mûsawîtî de, êdî di navbera cîhana Îslam û (ya) Mûsawîtî de tê jiyîn. Di bin pevçûnên mezin ên li Rojhilata Navîn de van ratiyan hene. Tê xwestin ku lihevhatîneke Mûsawî-Îslam a wek cûreyê Ewropa û DYE were pêkanîn. Dema hêmanên radîkal, ji hêmanên dijberî lihevhatîne û pevçûner pêk tînin; hêmanên nerme, wer xuya ye ku, bêhtir nêzî lihevhatîne ne.

Lê dîsa jî girîng e ku zindîbûna çanda kevneşopî ya olî, bi tevahî weke cebanîbûna paşverûtîyê neyê dîtin. Di rêjeya ku serî rakin li hemberî modernîte û dewletperestîya-netew de, naveroka demokratîk di xwe de werdigirin. Wekî din, nikare were paşçavkirin ku damarên xurt ên exlaqî jî dinimînin. Di hêla modernîteya demokratîk de girîng e ku pêwendî ji nêz ve bê danîn bi van pêşketinan re, weke yek ji çanden ku modernîte pîr pê leyistîye û wê kiriye mêtîngeh. Zindîbûna dirûb di her kevneşopên olî û çandên tepisandî de tê dîtin. Vê mijarê kûrewî ye. levre ne tene pevçûna di navbera îslam û Cihû de ye, lê pêwendîdar e bi bûyerên ku di rehenda kûrewî de

çêdibin.

Çawa ku gengaz e pirsgirêkên çandên cewaz ên etnîkî, di wergiriya netewa-demokratîk de bêne çareserkerin, her wisa xeylî (gelek) girîng e ku naveroka demokratîk a çanda olî jî, weke yek ji hêmanên wekhev, azad û demokratîk, di nava netewa-demokratîk de bê nîrxandin u udi çareseriyê de cî jê re bê dayîn. Di wergiriya erkekê din a girîng de ye, ku di hêla xebatên ji nû ve avabûnê de girîngiya jiyanî di xwede werdigire, ku modernîteya demokratîk feraseta xwe ya peymanên lihevêner, ku ji bo tevahiya tevgerên dijberî sîstemê pêş dixê (bixê), ji bo çandên olî yên bi naveroka demokratîk jî, pêş bixê.

3-Tevgerên Xweserî Yên Bajarî, Navçeyî û Heremî

Rêveberiyên xweser ên bajar, nançe û herêman, ku herdem giraniya wan a mezin di dîrokê de heye, din ava kevneşopên din ên çandî yên pir girîng de ne, ku dewletperestîya-netew wan kiriye qurban. Xweserî û rêveberiyên xweser ên bajar, navçe û herêman her hebûne di hemû rêveberiyên civakî û dewletî de, ku hatine sepandin. Ji xwe bi cûreyek (awayekî) dîtir nikare gengaz bibe ku bi taybetî dewlet û împaratoriye çapmezin, bêne rêvebirin. Navendîperestîya sext, weke karakterê yekdestîperest ê modernîteyê, di bîngeh de nexweşîyeke (mereziyeke) dewlet-netewê ye. hatiye ferzkerin, weke pêdivîyeke zagona kara mezintirîn (azamî-zêdetirîn). Her wisa, hatiye rêkûpêkkirin, ji bo ku demokratên burjuwa yên çîna navên ku weke gireyek (ûr) mezin bûne, bibin desthilatdar. Dîsa, hatiye pêşxistin, wek modelê ku ancax bi faşîzmê ve dimeşe, ji bo ku ne yek pergaleke qraltî, lê (bi) hezaran pergalek qraltî bêne sazkerin.

Her ku jihevketina modernîteya klasîk bilez dibe û tevgerên çandî yên bi renge postmodernîte, tevî ku piraniya wan bi wesfa liberal in û ku hinek ji wana jî tîn wateya qutbûna radîkal, pêş dikevin, di vê de para herî mezin, tevgerên xweserî yên bajaran, navçeyan û herêman girtine ser milên xwe. Di rastî de vegera bo çandên xwe û ji nû ve zindîkirina wan mijara gotinê ye, ku rehendên siyasî, aborî û civakî jî di xwe de werdigirin, ku bi dirêjîya hemû çaxan wan bi awayekî xurt jiyane. Di serê wan tevgeran de tîn, ku wateya wan a pir girîng a civaka-dîrokî heye û pêwîst e hebe. eger bajar, navçe û herêm rizgar nebin, genzga nabe ku mirov ji nexweşîya dewlet-netewê rizgar bibe. Pêkhatiya ku vêya herî baş têdîgihîje û wê derbasî sepanê dike, endamên YE ne. Hem barbarîyên çarsed salî, ku wan di bin navê modernîte de jîyan, û hem Yekemîn û Dûyemîn Şerên Cîhanî, wane (ders) yên tîr dane çande Ewropa. Ne rasthatinî (tsadufî) ye ku pêngavên peşin ên xistine sepanê, zagonên xweserî yên di derbarê bajaran, navçeyan û herêman de ne. Ev jî ni wê yekê re pêwendîdar e ku têgihane ka dewletperestîya-netew, ji bo tevahiya hebûrên çandî, çi cûre nijadkujîyeke e, di serî de nijadkujî!

Xebatên herî cûzîde li nava yekîtiya Ewropa di roja îro de di wergiriya çandên bajaran, navçeyan û herêman de tene pêkanîn; vê yeke, di çareserîya hemû pirsgerêkên kûrewî de yek jî hûmanên herî girîng e. Tevî ku zêde radîkal nebe jî, tevgerê çandî ya girîng û pêwîst e. Ji xwe, ji ber ku homojenîya rêveberîya navendî nedikarî li hemû parzemînen cîhanê bihata ferzkerin û pêşxistin, xweserîya gelek bajara, navçeyan û herêman, zindîtiya xwe diparastin. Şungehên xweser û xebatên xweserî, ji Federasyona Rusya heya Çîn û Hîndistanê û ji tevahiya parzemînê Emerîka (DYE federal e, li Kanada xweserî belave ye û Emerîkaya latîn jî xwe di şungeha xweserîya heremî de ye) heya Afrîka (li Afrîka, eger rêveberiyên kevneşopî yên eşîret û herêman nebin, nikare dewlet çêbibin û rêve bibin), mijarên herî çalak û rojaneyî ne. Nexweşîya navendîparest û sext a dewletperestîya-netew, tene li hinek dewletên Rojhilata Navîn ên bi hêjmara sînodar û li dîktatoriye din, tê şopandin.

Hewl tê danîn ku ji hevketinên ku pêkhatiyên navendîperest ên sext ên dewlet-netew, ku rehendên herî girîng ên modernîteya klasîkin, ji ber tengavkirinên sermayeya kûrewî ji jor ve û tengavên çandî ji jêr ve dijîn, herî zêde bi rêveberiyên bajarî, avçeyî û heremî bêne dagirtin. Vê meyla roja me ya îro ku her diçe xurt dibe, divê bi tevgera netewa-demokratîk re di nava hev de pêş bikeve. Netewa demokratîk, weke şeweyê rêveberî, pir nêzî konfederalîzmê ye. Konfederalîzm, wek cûreyek şeweya rêveberîya siyasî ya netewên demokratîk e. Bajarên xurt, dikarin ancax bi rêveberiyên xweser ên navçeyî û heremî hebûna xwe pêk binin. Divê herdu tevger jî, di warê şeweya rêveberî de wekhev bin û li hev rast werin. Netewbûna demokratîk û netew, bêtî hebûna xweseriyên bajarî, navçeyî û heremî, nikarin bibin hêza rêveberiyê. Yan wê têkevin nava aloziyê û belav bibin, yan jî wê bi modeleke nû ya dewletperestîya-netew benê derbazkerin. Tevera netewa demokratîk, ji bo nekeve ava van herdu rewşan, neçar e ku xweseriyên bajarî, navçeyî û heremî têqez pêş bixê. Li beramberî vê, rêveberiyên xweser ên bajarî, navçeyî û heremî, ji bo bi temamî neyên daqurdadin û karibin hêzên xwe yên aborî, civakî û siyasî tam bikar binin, pêdivîya wan bi wê yekê heye ku bi tevgera netewa demokratîk re, weke netewa demokratîk, bibin yekpare. Tene bi peymanên saxlem ên di navbera xwe de dikarin derbaz bikin wan yekdestiyên hêza navendîperest a pirole, ku dewletperestîya-netew wan ji bo herdu hêzan jî bi berdewamî li ber derî radigre û wan ferz dike. Nexwe, herdu tevger, hetta weke diyarde, di bin gefa ji nûve de, wê nikaribin xwe ji tesfîyebûn û helînê rizgar bikin, weke ku di paşerojêde pir caran hate serê wan. Çawa ku mercên dîrokî di sedsala 19. de bêtîr li aliyê dewletperestîya-netew bûn, mercên roja me ya îro-angorastiyên sedsala 21. jî li aliyê etewên demokratîkin û li aliyê rêveberiyên xweser ên bajarî, navçeyî û heremî e, bihêzbûyî di her astê de.

Eşkere ye ku pêwîste mirov pir bi diqet be ji bo ku lîberalîzm van meylên demokratîkbûnê, di

bin serwerîya xwe ya bîrdozî û maddî de , neçilvirîne û wan nehêlîne, weke ku di dîroka xwe de pîrî caran wisa kiriye. Erka herî girîng a stratejîk a modernîteya demokratîk ew e ku hem tevahiya dijberên sîstemê û hem herîkîa pêkateyên siyasî ya civaka dîrokî yê bajarî, navçeyî û herrêmi, bi pêkhatêyeke nû ya bîrdozî û çalakî bi xebatên berfireh ên teorîk ne din ava hev de pêş bixe. Merc xeylî (gelek) desdayî ne, ji bo ku aqûbeta pêkhatêyên konfederal, ku ji alî dewletperestîya-netew ve di nivên sedsala 19. de hatin tesfîyekirin, neye dubarekirin careke din di sedsala 21. de, lê berevajî, were (bê) veguharandin bo serkeftina konfederalîzma demokratîk. Girîngiya jîyanî wergirtiye pêkanîna, bi rengekî serkeftî, erkên rewşenbîrî, siyasî û exlaqî di xebatên ji nû ve avabûnê de, ji bo ku modernîteya demokratîk bi serkeftî were derxistin ji aloziya modernîte ya herî kûr a di heyama kapital a finans de, ku bûye berdewamî û ancax bi rêveberîya qeyranê li piyan (ser lîngan) tê hêştin û tê domandin.

10-ERKÊN JI NÛ VE AVAKIRINA MODERNÎTEYA DEMOKRATÎK

Mijara ku ez hewl didim şîrove bikin, ne zindîkirina bîranînên çaxa zêrînî ên paşerojê ye û ne jî xeyalkirina ji bo ‘utopyayekê’ nû ya pêşerojê ye. ez watedar nabînim k udi derbarê herdû miharan de jî hêza sêwiranê pêşane bikim. Her çend heşmendiya civakî bi dahuranên bi vî rengî barkirî bin jî, vana zêde ne di nirxa daxuyanî û vebêjeyên de ne ku yê ku tevkarî li rastiya civaka exlaqî û polîtîk bikin ya ku di rastî de ez hewl didim wê şîrove bikim. Her çend em tevkariyên wan bi tevahî înkâr nekin jî, pêwîst e mirov zanibe ku dibin sedema fikareyan jî û li ser vê bingehe mirov li ser wan raweste û wan bike mijara hinek vebêjeyan.

Têgîna modernîteya demokratîk, di van helan de, ne hewldaneke ji bo dayîna agahî ji ‘çaxa zêrîn’ e û ne jî ‘utopyayekê li ser bihûstê’ ye. çawz ku ez vegotinên bi vî rengî yê yê li ser dîrok û civakî, di xwazî bi rêbazên metafîzîk, yan jî bi yê pozitîvîst li ser wan bêne xebitîn, weke rêbaz pesend (erê) nakim, (divê herî kêr ên hêla xwe de diyar bikim ku) her wisa encamên dirûbî hevdu hildiberînin û şîroveyên wan ên li ser rastî û heqîqetî, weke pîr îdea dîkin, ne durust in. Ez misoger pêwîst dibînim ji bo mirov ezmûnên kerese (malzeme) û ezmûnên xwezayê jî pêwîst dibînim. Ez di vê mijarê de ne din ava nêzîkatîyekê wisa de me weke kesekî ampîrîst e tîpîk. Her wisa ez din ava nêzîkatîyekê îdealperest (ramanperestîya teqez) de jî nînim, ku weke dijberî wê, îdea dike ku mirov dikare ramana serbixwe, ji kerese (malzeme) û ezmûnên xwezayî û dîrokî hilberîne. Ez dizanim ku bi van rêbazan, bi dirêjîya hemû dîroka şarîstaniyê giştîkirin (kuliya)ên dêwane hatine çêkirin. Digel ku ez bawer dikim ku pêwîst e mirov ji vana haydar (agahdar) be, lê ez di wê baweriyê de me ku, di hêla şîrovekirina rastiya de, ne jêveneger in. Ez dixwazim diyar bikim bêtî vana jî, gengaz e mirov rastiya (heqîqetê) şîrove bike. Bi taybetî, ez bizava pozitîvîst a lêgetîner, k udi pîrbûna kerese (malzeme) yê dîrokê de fetisiye, di rewşeke belengaz û reben de dibînim. Ez rewêj (texmîn) nakim ku tîkiliya şêxên ku ji wendariyê agahiyê didin, bi rastiya (heqîqetê) re hebe, ku bi heman şeweyê bêmalzema ne û kerameta wan tene ji wan re ye. ew jî rewşeke rûbanî û belengaziya dijîn.

Wên kêr bimîne ku mirov tene nêzîkatîyên ampîrîk û îdealîstperest rexne bike. Her wisa, girîng e mirov li rêbazên pêşveçûneyî gerdûnewer a yevikiya dûz û yê dîmanewerî jî, bi rengekî rexnegir nêzîk bibe, ku şeweyên cewaztir ên van herdu rêbazan in. Rasti bi gelemperî, ne dikare bi rêbaza pêşveçûner a xêzikî û ne jî bi rêbaza dîmanewer a nerme ya xwezaya civakî, bijareyeke fireh a azadiyê pêşkêş dike ji bo avakirina rastiya civakî. Lê, ev rewş nayê wateya “Herkes dikare, li gorî dile xwe, rastiya xwe ava bike” weke ku rêbaza dîmanewer (îzaferî) wê îdea dike. Heman rastî, her wisa neyên wateya “Kînga dema wê bê, mîna k udi Levhî Mehîfûz de nivîsandî ye, wê pêk bê” ku yê îdealîst wê wisa dizanin (jê bawer dîkin). Avakirina rastiya civakî (xwezayê civakî ji klan heya netew, çîn, dewlet û wekî vana), weke rastîyên nû bi ramanên nû, ku bêne çêkirin bi malzemeyê civakî ya din ava mercên dem û cî yen daneyî de, weke rêya heşmendî û rêbaza herî rasteqîn xuya dike, yan jî dikare wisa bê pêjirandin.

A ku, bi dubareyî be jî, ez hewl didim rave bikin, ew e ku pêwîst e rêbaz, teqez xwe bîspere xwezaya civakî ango civakî exlaqî û polîtîk bi taybetî, ku awayê wê yê bingeînê e heyînê ye, ez pê bawer im ku wisa ye û ez pê ewle me. Ez hewl didim diyar bikim ku tevahiya bi zavên ramanî û berhemên zanistî, felsefî û hunerî yê ku girêdana wan bi civaka exlaqî û polîtîk re tinebin, zayînên seqet dîkin û wê zû yan dereng bibin sedemên fikareyan. Ez, weke mercê yekemîn destnîşan dikim ku tevahiya pîrsgirêkên li ser rêbazê û berhemên zanîn, etîk û estetîk ên ku pêwîst e girêdayî wan bimînin, ew e ku teqez civaka exlaqî û polîtîk esas bigirin. Ez dixwazim bale bîkînim ser wê yeke ku tevahiya rêbaz, zanîn, etîk û estetîkên kulî derveyî vê merca yekemîn çêbibin, wê bi seqetî û şaşîtiyan barkirî (258) bin û kirêtî û xirabiyan tije (dagirti) bin. Ez bi pêdagerî (îsrar) rave dikim ku van mijaran, ne tenê bawerî û ramanên kesi yê di derbarê min de ne, lê di rêya rastiya (heqîqetê) de di nirxa asaya (norm) bingeîn de ne.

Piştî kum in rêbaza xwe ya nêzîkatîya di derbarê modernîteya demokratîk de bi dubareyî diyar kir, wê bê okunmuyor 258 ku ez bi tehlîlên heya niha ve hewl didi nêzîkatîya bi du awayî pêş bixim. Mijara yekemîn a ku tehlîl hewl didin bi pêdagerî (îsrar) destnîşan bikin, di derbarê wê yeke de ye ku sîstema şarîstanî civaka bi wesfa exlaqî û polîtîk, ku awayê daneyî yê civaka xwezayî ye, bi berdewamî mehandiye, kedxwarî (îstîsmar) li ser we kiriye, her wisa li ser wê yekdestiyên mêtin û desthilatîyê ava kiriye û bi vî rengî pêş ketiye. Ev mijar pîr girîng e û pêwîst dike ku teqez wane têhiştin û ji bo vê, tehlîlên pêwîst bêne pêşkêşkirin. Min hewl da, ez wisa bikim. Li gorî pêdiviya mercên ez tene ne, malzemeyê di dest de, hevçend sînardar be jî, min wê bikar anî, lê di binge de

Ango jiyan xwe, ku rêya ‘neba nabe’ya rastiyê (rastiyê) ye, bi vê malzemeye di nava hev de şîrove kir û bi vî rengî min hewl da ez sîstema şaristaniyê şîrove bikim. Bi raya min, pêşkêşîya malzemeya pîrole, zêde pêwîst nebû. Ew xeterî hebû ku din ava hûrgilî (detay) de bihata fetilandin. Lê bi daneyên ku hatine pêşkêşkirin, min hewl da ez bi eşkereyî raxim ber çavan ku mirov nikare bi tevahî bêmalzame be.

Encam ev bu: Gelo çaxên şaristanî yên dêwane, li gorî pêdiviya diyalektîvê, li hemberî kî hatibûn pêşxistin? Tekîlî û nakokiyên ewe bi kê re, li ku dere û çawa pevbestibû? Her çend bi malzeme û hêza şîrove ya hindiktirîn be jî, min xwe dur neda ku ez jî peyvên tên zanîn ên ‘demos’ weke yekuna têkîlî û sijberîyên wan û ‘krateya’ ji di wateya xwe rêvebirinê de, jî ber ku pirî caran tene bikaranîn û ji alî cîhana rewşenbîrî ve bi belaveyî tene zanîn, bikim yek û bi vî rengî wan pêşkêş bikim. Bêgûman, Demoskratiya, tevahiya yekeyên civaka exlaqî û pelîtîk nagire nava xwe. Belkî jî, tam denk tê li gel

‘Konfederasyona aşîretan’, çawa ku udi çaxek de li îonya hate jiyin. Lewre, dibe ku yekeyên civaka axlaqî yy polîtîk, ên jêrtir, jortir û cewaztir ên din, megirtibe nava xwe. Hîn rastir, ne ku dibe ku negirtibe nava xwe, lê ji vê jî wêdetir, nagire nava xwe. Lê, ji ber ku ez di wê bawerîyê de me ku ev peyv, dîsa jî nava yên heyî de ji bo niha, ya herî guncav e, min xwe xwe dîr neda ku ez wê bikar bînim. Eger, dema pêş, termînolojiyeke guncavtir were bikaranîn, bêgûman, wê di mijara pêwîstiya bikaranîna wê de dîdîkiyên min çênebin. A girîng, naveroka ku udi xwe de wergirine u udi derbarê we yekê de ye ka mabesta me ji naverokê çî ye.

Û, zêde pêwîst nake ku ‘modernîte’, ku peyva dûyemîn e, were ravekirin. Çawa ku pirî caran tê parvrkirin, heyam (sedem) an, çaxan û demajoyan, ku hatibin jiyin û asayên (norm) wan ên diyar hebin, vedibije. Wê demê, tê wateya ku çiqas çaxên şaristaniyê hebin, bi qasî wan, heta ji qat bi qat zêdetir Demoskratiya û modernîteyên demokratîk jî hene. Ji ber (zîra), gelek yekeyên civaka exlaqî û polîtîk, weke modernîteya demokratîk, hene, ku sîstemên şaristaniyê nekarîne xwe bi tevahî bigihînin wan û wan têxin bin yekdestiyên xwe yên mêtîn û desthilatîyê. Dîrok di vê mijarê de gelek malzemeyan pêşkêş dike. Min jî hewl da, weke nimûne, qala pir hindikên wan bikim.

Dûyemîn mijara girîng a di derbarê modernîteya

demokratîk de ew bû ku, bi qasî sîstemên şaristaniyê û, weke çanda daringî, xwe bi rêxistin nekirine yan jî nekarîne xwe bi rêxistin bikin. (ji ber neçar in ku, bi awayê rojameyi, emrazên xwe yen yekdestîperest ên mêtin û desthilatîyê bixebitînin) Pêwîst dike ku şaristanî, hem weke bîrdozî tov radêya dawî rapêçayî û rêxistî bin û hem weke pêkhateya daringî (madî) din ava yekî û çalakî de bin, malzemeya dîrokê di vê mijarê de pir e. Kî çiqas bixwaze, dikare bibîne. Lê, yekeyên modernîteya demokratîk, ne di heman şûnehê de ne. Hîn rasttir, ji ber ku tim di navbera şûngeha berxwedan û şûngeha mêtîngehbûnê de diçin û tên; her wisa ji ber ku yekeyên wê yên serbixwe yên ku bêhtir li koşê û kuncikan, li dere çîyan û li nava çolan dimînin, zêde pêşketî nînin, nikarin bibin xwedî heman sîstematîka pêkhateya bîrdozî yy daringî (madî). Ez naxwazim bejim ku qet nikarin sîstsm, bîrdozî û pêkhate pêş bixin. Bê gîman, dîrok dagirtî (tije) ye bi çandên pêkhate yên pir zengîntir ên bîrdozî û daringî (madî), ku ji alî wan ve jî hatine pêşkêşkirin. Tevî ku, ji ber sedema serweriya bîrdozî ya şaristaniyê, zêde nehatine diyarkirin, pêwîst e mirov qet gûman neke ku dîrok di vê hêlê de daneyên pir zengîn pêşkêş dike.

Min hewl da ez herdû seriyên şaristanî yên heya roja me ya îro bi xetên wan ên giştî, bişopînim. Tevî hemû rêkûpêkkirima min a çors, ez di wê baweriyê de me ku, her çend nebes be jî, min meylên wan ên serekîn teyisandîye. Bi taybetî, wê bê têderxistin (ferqkirin) kum in hewl daye modernîteya ku weke kapîtalîst tê binavkirin, bi berfirehî tehlîl bikim. Her wisa dikare têrbas bê şopandin ku men li beramberî vê, dijberên heman heyam (serdem) a modernîteyê jî, bi awayekî hîn berfirehtir û tevlî rexneyên diyar, pêşkêş kiriye. Encama ku pêwîst e ji van rexneyan bê derxistin, êşkere ye di derbarê wê yekê de ye ka modernîteya demokratîk çawa bi erkên xwe ji nû ve avakirinê er rû bi rû ye. Em dizanin ku hêzên fermî yên modernîteya kapîtalîst, di bin pêşengiya lîberalîzmê de, bi hemû hêzên xwe û derfetên xwe ve, di her dilqî (kiras) de, dixwazî têkçûyî bin an nebin, di mijara xwe pêşkêşkirinê de, xeylî şiyandar û ezmûndar in. Lê, em nikarin heman mijaran ji bo hêzên modernîteya demokratîk diyar bikin. Mirov dikare, li ser bîngeha ezmûnên wan ên hem dîrokê û hem paşeroja nêzîk di helwestên wan ên li hemberî lîberalîzmê de bi êşkereyî bişopîne ka çawa di warê bîrdozî de hatine helandin û zelaliya xwe wenda kirine. Ji bo, bi qasî gengaz be, mirov nekeve nava van rewşan û herî kêrhatî fîrset nede şûngehên trajîk ên paşeroja nêzîk ku gelek bi êş in, pir girîng e ku erkên ji nû ve avakirinê yên yekeyên modernîteya demokratîk bene zelalkirin.

Dema ez dibêjim ‘yeke’ mebesta min tevahî

Komcival, takekes vî tevger in, yên ku rewşa dijberî sîstemê pir yan hindik dizanin û dijîn. Her yek jî van heyînan, ku piraniya raser a xwezaya civakî pêk tînin, mixabin bi awayê hêza wesfî ya pir pir li pey hejmarên xwe ne. Divê Armanca ji nû ve avakirinê, ew be ku, berî her tiştî, pîrbûnê çendanî bigihîne hêzeke mesfînî. Dema em tene yek kêliyê jî jibîr nekin ka şebekeyên di asta kûrewî de, yên bazirganî, sanayî, malî, bîrdozî, desthilat û dewlet-netewî, çeqas bi berfirehî, di nava hev de, her wisa li hemberî hedefên (henber) xwe çiqas şaşwazker û tuneke tevdigerin; herî kêr di hêla derbaskirina bêdengetiya mezintirîn a di navbera wan de, erkekê pir êşkere ye û ku nikare were paşvexistin ku pêwîste yekeyên modernîteya demokratîk, ji nû ve bene avakirin û bêne gihandin hêzeke rêjedar bi pîrbûnên wan ve. Mirov dikare van erkan, bi awayê sê sernivîsên serekîn diyar bike. Van herse erkan, ku bi hev re birengêkî xurt pêwendîdar in, di rehendên rewşenbîrî (entelektuel), exlaqî (etik) û siyasî (polîtîk) de ne. Lê, pêwendiya xurt û berhemberî ya di navbera wan de, pêwîstiya ku, weke saziyane, mîsoger serbixwe bin, ji hole ranake. Berevajî, divê her qad, weke sazi, çawa ku di dîrolê de, di roja me ya îro û pêşerojê de jî, serxwebûna xwe biparêze. Nexwe, wê nikaribin erkên xwe bi mafdarî (şayani) pêk bînim. Mijarên pêwîst e bêne tehlîlkin, ew in ku sazîbûn û rkên di derbarê van qadên erkan de, k udi dîrokê de pir din ava hev de jiyane, bêne zelalkirin û her wisa were rêkûpêkkirin ka dikarin hevkarîyeke çawa bi hevdu re bikin.

Wê ronakker be ku mirov pêvajoya dîrokî, di vê hêlê de, bi rêya hinek mînakên rave bike. Erkên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk di yekeyên qebîkeyan de, bi gelemperî ki nava hev de têne pêkanîn. Veqetîn û pisporbûn, zêde pêş neketiye. Konfederasyonên eşîretan, bi giranî têkildar in bi erkên polîtîk re. Dema ku kevneşopî exlaqî, bi ezmûna kolan tê ninqandin; ronakbûn û ramîn, bêhtir bi mekanîzma sazherînen şaman, şêx yan jî keşişan tê nimandin. Di heyam (serdem) ên dirêj ên dîrokê de, ku têde olên îbrahîmî, rehendên exlaqî û polîtîk jî werdigerin hersê erk hinekî bi sazî dibin. Di îslamê de, dema ku medrese bêhtir rola saziya rewşenbîrî dileyêze; mizgeft rola saziya exlaqî û saltanat jî rola saziya polîtîk pêk tîne. Navheviya wan a zêdeyî, pêşî li pêşketina wan a afirîner girtiye. Sedama ku nekarîne, herî kêr bi qasî Xirîstiyaniyê û Mûsawîtiyê pêş bikevin, bi vê rastyê re pêwendîdar e. Şûngeha ekumenîk yan jî umet, şeweyeke serwerî ya pêwendîdarîya di navbera wan de ye û cûreyek

enternasyonalîzmên wan sinimîne.

Entelektualîzm Rewşenbîrî di şaristaniya Greko-Romen de serxwebûna xwe, hinekî zêdetir bidest dixw. Ekol bizavên felsefeye, bêhtir, saziyên rewşenbîrî ne.

Serxwebûnên wan xeylî (gelek) pêşketî bûn. Exlaq li perestgehê û polîtîka pêşî li meclîsê û li senetoya komarê bi sazî bûn; lê, bi pêşketina împaratoriye, darbeyên mezin xwerîne. Împaratorî wek cûreyek îmkra bûyina saziya polîtîk e di asta navendî de. Ew reşkujiya kul i hemberî J. Sezar hate kirin, bi vê rastiyê re ji nêz ve pêwendîdar e.

Di modernîteya çaxa nêzîk de, dema ku rewşenbîrî li zanîngehê dikeve –faq- dafîkê, exlaq darbeyeke mezin dixwe û bi jêçûnê (ji hole rabûnê) re rû bi rû dimîne. Li şûna wê, huqûqa pozîtîv tê danîn û bi vî rengî hewl tê dayîn ku rola wê ji nava civakê were tesfîyekirin. Û polîtîka, di bin qîlfa parlamentarîzmê de, her diçe qada wê teng dibe û, di bin rêveberiya burokrasiya dewlet-netew de, hema hema tê anîn rewşeke nesazbar. Wer lê tê ku, ew jî mîna exlaq, nikare rola xwe di wateya rasteqîn de bilîze. Lê, di yekeyên modernîteya demokratîk de, pêşketinên saziyane yên cûrbecûr û girîft (gevlîhev) têne jiyîn. Rêxistinên xuşk û biratî, di kesayetiyên xwe de, wek cûreyek herse erkan jî, dikin yek. Utopîk, bi şeweya wek cûreyek terîqatê, li derdora heman kes sazbar dibin û têne bicîanîn. Bi taybetî lîga Komunîstan, manîfesto û Enternasyonala 1. , 1. û 11. , di pêvajoya sosyelîzma pêkhatî de, weke saziyên ku hersê sazîbûn din ava heb de dijîn, xwe dîteyidînin. Meyla dirûb a asîmîlasyonîst a modernîteya kapîtalîst a di derbarê hersê qadên erkan de perve kirine. Dema ku polîtîka, weke sazî, ji sazgerîn (mekanîzma) ên rêveberî (îdarî) yên dewlet-netewa xweda re, hetîye qurbankirin; exlaq, ji huqûqa pozîtîv a heman sazgerîn (mekanîzma) re, ku dîliya hemwelatiyan rêkupêk dike, hatiye qurbankirin. Û erka rewşenbîrî hatiye fedakirin ji dûmendîya sermaydar û barkêş –hemal- (kera ku agahiyê dîkşîne) re, yên rewşenbîrî yên zanîngehên rola perestgehên yên dewlet-netewê dilîzîn; yan jî bi wan ve dane înkarkirin.

Tew van bibîranînên kurt jî yên di derbarê dîrokê de, bi rengê eşdere û tevî hemû girîngiyên xwe ve nîşan didin ku pêwîst e yekeyên modernîyeya demokratîk, eger naxwazin, weke civak bi tevahî belav bibin, xwebûnên xwe bi şeweya şebekeyên-dijber, bê hersê erkan bar bikin. Beriya ku em li ser erkan bixebitin, wê fêrkar be ku em bi kurtasî qala mijarên yeke û şebekeyan jî bikin. Yeke, tê wataya

her komcibaka ku dijberê yekdestiyan be. Her komcivak, ji neteweke demokratîk heya komeleyeke gund û ji konfederasyoneke nawnetewî heya şaxekî taxan, yekeyek e. Her wisa, her organa rêveberî jî, ji qebileyan teya bajaran û ji navçeyî heya netewî, yekeyek e. Yekayên ku nûneriya bi milyaran mirovan bikin, weke yekeyên du-kesî, heta yên yek-kesî jî, dikarin bibin mijara gotinê. Wê mirov fêrkar bike ku di nava vê zengîniyê de li vê tîgînê were nêrîn. Lê, ya girîng li vê dere, ew e ku her yek ji hemû yekeyan, weke civaka exlaqî û polîtîk bêne nîrxandin. Lewre, di nîrxa rêgezî de ye ku her yeke, di erkên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk de, pardar be. Çawa ku bûyîna yeke, bûyîna tor, yan jî şebeke, pêwendîdar e bi rêvebirin û pêlhatiya rêxistinî ya cemsem dijber. Wekî din, pevretiyên navxwayî, dikarin herî baş, bi awayê şebekeyan bi hevî re bêne rêxistinkirin (honanin). Rêxistingerî û rêberiya ferman-komûta ya xerarşik û nawendîperestiya sext, bi temamî dijrabêrî rêgezên rêxistingerî û rêveberiya yekeyên modernîteya demokratîk in.

A-Erkên Rewşenbîrî

Divê ez pêşî diyar bikim ku ezê erkên rewşenbîrî, weke bi sanderî çêkirina zanînê û veguhastina wê bo yekeyan, destnîşan nekim. Yekemîn kare ku pêwîst e bê kirin, ewe ku rewşenbîrî bî xwe were nîrxandin. Pîrî caran tê gotin ku modernîte, ji alî çaxa Ronakbîrî (ya ewriya sadsala 18.) ve hate destnîşankirin. Nijadkujiyên bêhejmar ên fîzîkî û çandî, di serî de nijadkujîya cihû, ku ji alî dewlet-netewê weke sistematîk ve hatine sapandin, darbeyên mirinane li îdeaya ronakbîrî ya modernîyeyê didin. Ev, kêlî kêlî ye ku Adorno jibêje pêwîst e êdî tevahiya xwedayitiyan bedeng bibin. Di heman deme de, qonaxa dawî ye ku şaristanî xwe gihandinê. Ev kêlî, kêliyeke girîng e; eger tehlîla wê neye kirin, mirov nikare tew yek gavek hî pêş ve bavêje. em qala kêliya tîkîneke (îflas) dîrokê, her wisa kêliya derewan û nijadkujîyan, dîkin. Rewşenbîrî, weke çalakiyeke ronakbûn, zanabûn û zanîstbûnê; (nebe kû) nikare xwe ji vê kêliyê razber bike. Divê weke yek ji tewanbarên sereke, were darizandin. Arastekirina vê sûcî (vê tewanê) li ser çend hep Hîtleran, propagandaya herî kerax a lîberalîzmê ye. Eger sistema ku Hîtler ji landîkê heya gorê xwedî kiriye, neye ravekirin, wê rastî (heqîqet) nekaribe hatibe ravekirin; lê herî zêde wê xiyamet li rastiyê hatibe kirin. Dema ku xiyamet hatiye kirin li gerîna li pey rastiyê, ku erka binehîn a rewşenbîrî ye û hem jî ev xiyamet, ji alî sermayedar û barkêşên (hemal) rewşenbîrî ve bi

belaveyî tê pêkanîn (kirin) , vê yeke tê wateya ku mijarên pêwîst e ji kokê ve di ber çavan re bêne derbaskirin, hene.

Heya ku mijarên pêrîste di qada rewşenbîrî de ki kokê ve di ber çavan re bêne derbaskirin, neyên tehlîlîkirin; şûngeha ku mirov têkevê, wê ji bûyîna sermayedar û barkêşên nû yên rewşenbîriyê wêdeyîr encam nezayîne.

Eger qeyrana kûrewî ya sîstemîk, ancax bi rêveberiya awarte ya qeyranê tê domandin, di vê rewşê de nekirina qayrana rewşenbîrî, yan ji ber sedema korîtiyê ye û yan ji wê yeke gengaz dibe ku mirov bibe sermayedar û barkêşek îflehnebûyî yê rewşenbîrî yê sîstemê. Rewşenbîrek ji rêzê ya yê xwedî (anûr) rûmet, zoriyê nalşîne têbîgî hîje ku qeyran di bingeş de pêwendîdar e bi xîtîmana di qada rewşenbîrî de.

Bi ser de, di nawbera pêkhate û heşmendiyan sîstemê de, girêdaneke dirûbê têkîliya beden û giyan (ruh) haye.

Qeyrana bedene, weke pêkhatayî, ne tene qeyrana heşmendî, weke pêwîst dike; lê wê dike pêşengê wê. Pêşekî, ne di bedenê de ye; lê di qeyrana giyanî de ye. Çawa ku mirina mejî, delîla mîsoger a mirina bedene ye; qeyrana heşmendî jî ancax dikare bibe delîla qeyrana pêkhatayî. Bi êşkereyî, mîsoger e ku qeyraneke kûr a rewşenbîrî tê jiyîn.

Bersîva ku bê dayîn, kûraniyek wisa dixwaze bi qasî ku nikaribe bi nîjenî (nûtî) yên di hinek qadan de (bêne kirin) , were derbaskirin; her wisa, pêrîst dike pêwendîdar be bi veguherana sîstenê re. Çareserîya qeyrana rewşenbîrî ya sîstenê, ancax bi derbaskirina wê ve ango bi ‘şoreşa rewşenbîrî’ gengaz dibe. Berî gotûbêj kirina li ser şoreşa rewşenbîrî ya roja me ya, wê di vê nijarê de ta radeya dawî ronakker be ku mirov qala hinek nimûneyên (mînakên) dîrokî bike.

Yekemîn şoreşa mezin a rewşenbîrî ya di dîrokê de, bi qasî ku kari be were şîrovekirin, di heyam (serdem) a 6000-4000 B. Z. de li Mezopotamya hat jiyîn. Serdemek ku hêza civakê û ya hêzên xwezayî, yekem car bi berfirekî tene çavdêrîkirin û encamên pratîkî, yên bi rehendên dêwane, ji wan tene derxistin. Ev, serdem (heyum) ek wisa ye ku Gordon Childe ki be wê dibêje mirov ancax dikare berawirîya wê, bi ewrûpaya piştî sedsala 16. bike. Beşeke mezin a destkeftiyên civakî, ku hîn kî weke hem heşmendî (zîhnî) û hem amûrî tene jiyîn ji wê serdem (heyam) ê mayî ne.

Dûyemîn şoreşa mezin, heyam (serdem) ên damezrîna şaristaniyên Sumer û misirê ne. Dê heyama yekemîn, wê şiyane mîşan bide ku destkeftiyên şoreşê, weke hem heşmendî û hem amûrî , veguherîne bo sîstema şaristaniyê.

Gelek dozîne (keşf) , di serî de nivîs, matematîk, weje,

bijîşkî (tip) , astronomî, teolojî û biyolojî, pêşketinên şoreşane yên rewşenbîrî ne ku di vê heyamê de hatine bidestxistin. Dîrok, peşt re, wê bi fêrbûn û dûbarekirina van pêşketinan derbas bibe, heya şoreşa Grek-îonya.

Şoreşa rewşenbîrî ya Grek-îonya, sêyemîn gava mezin pêk tîne. Heyama 600 B. Z, serdemeke din e, ku , di hêla hem heşmendiya felsefî û hem zanistî de, per zengîn derbas bûye. Derbaseya ji olên bi têkekiya mîtolojî bo şoreşa felsefî, bê gûman şoreşeke mezin a rewşenbîrî ye. Wekî din, di qadên mîna nivîs, wêke, fizîk, biyolojî mantiq, matematîk, dîrok, huner û polîtîka de jî, pêşketinên şoreşane hatin jiyîn. Dîrok, heya jiyîn. Bêgûman, gelek pêşketinên rewşenbîrî, li cî (mekan) û dem (zeman) êndîtir çêbûne. Lê mirov nêşkarê vana weke şoreşên mezin bihesibîne. Mirov dikare pêngavên olî yên yek-xwedayî, weke şoreşên girîng ên heşmendî, şîrove bike. Wekî din, şoreşa exlaqî ya zerdeştî, şoreşeke mezin a rewşenbîrî ye. Konfûçyûs li çînê û Bûda li Hindê, nîrxên girîng ên rewşenbîrî ne. Bîrçên rewşenbîrî yên di navbera sedsalên 8. û 12. ên îslamê de jî girîng in. Wendabûneke mezin e ku nehatibin veguherandin bo şoreşê.

Şoreşa rewşenbîrî ya ewrûpa, bêgûman bikok û berfireh e. Lê, bîhîqaş e ku çavkaniyên xwe ji bîeq û şoreşên ku me qala wan kir, girtiye. Divê ez tavlê (yekser) diyar bikin ku pêrendiyên tebahiya van şoreşên rewşenbîrî, bi tekdestiyên mêtin û desthilatîyê re (tîhin) nînin. Bervajî, ji rûyê van yekdestiyan, nekarîne bi şayani pêş bikevin, her wisa hatine averêkirin, kokir û bi piranî, wan bi xwe ve girêdane û wan kirine sermaye. Ev rastî, di şoreşa mezin a rewşenbîrî ya ewrûpa de bêhtir eşkere û kartêker e. Sîstemên dewlet-netew û mutlaqiyetê, weke yekdestiyên kapîtalîst û yekdestiyên dewlet-netew û mutlaqiyetê, xbatên mezin kirine yy veya weke j, karen xwe yên sereke hesibandine.

Têkoşînên mezîni ki vê mijarê de hatine dayîn. Ji bp ku rûmet û serxwebûna xwe ya rewşenbîrî wenda nekin, li hemberî zordariya bê eman a desthilatîyan, ji engîzîsyonê heya dadgehên şoreşê yên Fransî, li ber xwe dane û karîne şewitîne jî bidin ber çavan: Kesên weke Brûno, Erasmûs, Galîleo, Thomas Moore û wekî vana.

Serwenya dwelet-netew û sermayeya yekdestîperest, çawa ku di her qad û yekdyên civakê de, di qad û yekeyên rewşenbîrî de jî, di sedsalên 19. û 20. de bi awayekî xurt teyisî. Zanist, fêksefe, hûner û heta ol, bi desthilatîyan re û bi taybetî bi pêkhatîyên dewlet-netew re, di rêjeya mezin de, hatin yekpare (entegre) kirin. Yekdestîperestiya di herdu

qadan de darbeya mezin li serxwebûna rewşenbîrî xist.

Rewşenbîrê di bin rajêriyê de, yan veguherî (bo) sermayedarekî rewşenbîrî, yan jî bî piranî di sîstemên zanîngehan û yên din ên dibistanan de veguherî (bo) barkêşekî (hemal) zanîne (agahiyê). Perestgehên nû yên her dewlet-netewê, bûn pêkhatiyên dibistanan, di serî de jî yên zanîngehan. Mejî û giyana nifşên nû, livan deran têne şûştin û vana têne kirin hemwelatîyên bende, ku bi xwedayên xwe yên dewlet-netewê dipêrîzin, bi qasî ku bi ti serdeman re neye berawirkirin. Mamosteyên di her astê de, weke xwezayî, di şûngeha çîna keşîşê nû de ne. Bêgûman, tekatûk rewşenbîr û ronakbîrên ku rûmetên xwe yên rewşenbîrî diparêzin, hene. Lê, ewqas awerteyî vejartî (îstîsnayî) ne ku rêşaya gelemperî xira nakin.

A hîn girîngtir, pêwandîdar e bi pêşketinên di naveroka şoreşa rewşenbîrî ya ewrûpa re. Pêwîst e mirov diyar bike ku, berî her tiştî, ol, zanist, feksefe û huner, ên çaxên beriya xwe, baş hezm kirine. Eşkere ye ku tevkeriyên xwe, dispêrin vê hezmkirinê. Divê be pejirandin ku rewşenbîrên ewrûpî, ki warê xwe nêzîkkirina li rastiye (heqîqetê) de qonaxeke mezin qet kirine (bîrrîne).

Serkeftina wan, weke rêbaz û sepan, misoger e. Bi taybetî, serkeftina wen a di derbarê xwezaya yekemîn (qadên fîzîk, kîmya, biyolojî û astronomî) de bi vî rengî ye. Lê, ne gengaz e ku mirov heman mijaran jî bo nêzîkatîyên wan ên zanistî, felsefî, hunerî û exlaqî yên di derbarê civakê de ku xwezaya dûyemîn destnîşan bike. Daxuyaniyan (manîfestoyan), dîsîplînên zanistî, bizavên felsefî, meylên hunerî û doktrînên etîkî (exlaqî), yên mezin û watedar, pêş xistin. Lê, nekarî ewqas serkeftî bin, bi qasî ku (karibu) karaktere exlaqî û polîtîk ê civakê biparêzin. Berevajî, her ku bi yekdestiyên sermaye û desthilatî ve hatin girêdan, di kirina civaka exlaqî û polîtîk hedef de, ku gihiştin heya tune kirinan, ewqas hemtawanî kirin ku mirov nikare wan tene bi nebejî kêmasî û şaşîtiyan rave bike. Vaye, qerana rewşenbîrî bi vî awayî destpê kir.

Bêgûman, ne tene civak, lê di bûyîna hawîndar jî hedefa tinebûnê de beşa rewşenbûr berpirsyar e. Jî xwe, sedema ku ji qeyrana kûrewî bi hevbeşî berpirsyar têne girtin, ji ber wê yeke ye ku qeyran (bi xwe jî) hevbeş e. Li vê dere, mijara herî girîng ku pêwîst e bê ronîkirin, ew e bê ka têkçûn, xirabûn û şewşbûna rewşenbîrî, weke stratejîk û taktîk, çawa pêşketiye. Bi vê em çî û kê berpirsyar bibînin, bi taybetî ji pêşketina gengeşî, têkçûn û xiyaneta mezin a di qada zanistên civakê de (divê berî her tiştî ez baweriya xwe

diyar bikim ku zanistên di derbarê Xwezaya Yekemîn de jî di wesfa civakî de ne, yan jî pêwîst e wisa bin) ? Gelo, nexweşiyek bi tdvahî pêwendîdar bi paradîgmaya zanistî re mijara gotinê ye? Gelo, pêwîst e mirov para herî mezin di herî mezin di hinek dîsîplînan de bibîne? Gelo nexerşî bunyewî ye yan arizî ye? Gelo dermandirina wê, gengaz e? Divê çawa rê û rêbazên dermankirinê bêne pêşxistin? Çi dikarin bibin nîşanderên serekîn ên paradîgma yan jî şoreşa zanistî ya nû? Divê, weke stratejîk, em ji ku dere ve destgê bikin? Ancax dema bersivên me yên cewherî ji van pirsan û yên birûbên wan re hebin, emê karibin hem derketina ji qeyrana rewşenbîrî û hem erkên xwe yên nû yên paradîgmatîk û zanistî destnîsan bikin.

Qeyrana zanista bi navenda şaristaniya Eurûpa, bunyewî ye. Bi pêşketinên di heyamên despêkê yên şaristanî re pêwendîdar e. Navendîbûna zanistê li perestgehê, tê wateya yekparebûna wê bi desthilatîyê re. Bi hejmareke zêde nimûne hene ku îspat dikin ku zanistên di şaristaniyên Misir û Sumer de, bûne perçeyên jêvenequetîn ên desthilatîyê.

Keşîşî, ku zanistê berhev diki, ji xwe di şûngeha hevparê herê girîng ê desthilatîyê de bû. Lê, di rastî de pêkhateya zanista di serdema neolîtîkê de cewaz bû. Zanîna (agaheyia) jinê ya li ser riwek (nebat) an, belkî jî hîmê biyolojî û bijîşkiyê (tibê) bû. Wekî din, çavênriyên wê yên li ser demsalan û mehan, hesabê derdixist hole. Pir bi hêsanî dikare were şîrovekirin ku pratîkên jiyanê yên bi hezaran salan ên kom civakên çandinî û gundan, gevcîneyeke (xezîne) mezin a zanînê (agahiyê) derxistiye holê. Lê, heyama şaristaniyê, vanzanînan komêser hev kir û wan bir perçeyekê desthilatîyê. Lê vê dere, veguheraneke wesfînî di wateya neyînî de hetîye jiyîn.

Zanîn û zanist di cavakên dijber ên berî û heyam (dem) şaristaniyê de, perçeyek ji civaka exlaqî û polîtîk bûn. Ta ku berjewendiyên jiyanî yên civakê pêwîst nedikir, gengaz nedibû ku zanist bi cûreyek dîtir bihata bikaranîn. yekane armanca zanîn û zanistê, tenê dikarîbû ew buya ku heyina civakê bihata domandin, hêvişandin (parastin) û xwedîkirin. Mirov nedikarî bizirîba k armancek wan a dîtir hebûya. Lê, şaristanî vê rewşê ji kokê ve guherand. Yekdestiya xwe li ser zanîn û zanistê saz kir û bi vî rengî wan ji civakê qut kir.

Dema civak ji zanîn û zanistê bêpar mehnîm (pêmen) hate hêştin, hêzên desthilatî û dewletê, bi zanîn û zanistê, heya bêjî xueta bûn. Ên ku zanînê hildiberandin û diguhastin, bi xanedaniyan û serayan girê dan û bi vî rengî yekdestiyên xwe saxlem kirin. Bi vî awayî qutkirina bihok a zanist ji civakê û

bi taybeyî ji jinê, wateya qutkirina her wisa girêdana wê ya bi jiyanê û hawirdorê re jî. Di heman deme de qutbûna bikok a girêdana zakaya analîtîk bi zekaya hestî re û mezinbûna berdewamî ya mesafeya di navvera wan de jî bi hev re pêş diket.

Wateya zanistê di xwezaya civakî de, xwedayîti bû. Civak, asta xwe ya zanîn û zanebûna di derbarê xwezaya xwe de, weke derbirrana nasnameya xwe, fikir xwesayî û wê wekhev dîdît li gel xwedayîtiyê. Lê, şaristanî, vê şûngeh (rewş) ê jî guhrand. Dema zanist derbasî xanedan û hevparên wan bû, xwesayîti jî şûngeh guherand. Êdî, dema payeya bndetî û ya ne-xwedayî ji civakê re hat dayîn, dihat wateya ku xanedan û derdorên wan ên nêzîk, weke ji nijada xwe, dihatin derbaskirin nava mîrolojî û olê. Qralên-xweda û yên ji nijada xweda, berhemên pêvajoyeke bi vî rengî bûn. Qutkirina bi vî awayî girêdana hilberîner û guhastinerên zanîti û zanîne ji cavakê, bi dirêjîya hemû çaxên şaristaniyê, dewan dir. Tevî ku yên li hemberî vê yeke li ber xwe dan hebûn jî, bi hêsanî hatin tesfîyekirin. Zanîn û zanist hema hema qastekê çêkirin. Girêdayî bi şaristaniya Ewrûpa; hilberînerên zanîn û zaniste, bi taybeyî ji ber sedema pevçûna di navbera dêrê û qraltiyê de û hewayê xweser a qismî ya manastiran, heyameka serbixwe ya sînordar jiyan, Şerên mezin ên ji bo desthilatiyê bêtir ku zerar bidin lêkolînên wan, firset pêşlêşî wan dikirin ji bo desthilatiyê re li ber wan bekirin. Nebûyîna mûtlaqiyetê; wek şewaza çîn û zanistî. Lê, hikmatina serweriya kapîtalîzmê li aliyakî û çêbûna dewlet-netewê li aliye din, di sedsalên 19 û zode, damezrîna yekdestiya sermaye û desthilatî li ser zanistê, bi xwe re anî. Zanist, êdî perçeyek jêneveqatîn a swemaye û desthilatiyê bû, Ev rewş, ku ji xwe li hemberî civaka exlaqî û polîtîk bi dirêjîya dîroka şaristaniyê pêşket, bîmodernîteya Ewrûpa re, gihîat lûtgeyê.

Ev, tê wateya ku paradigmayên zanistî yên binavenda Ewrûpa, per ji mêj ve ji civakê qut bûbûn. Ên ku bi zanîn û zanistê re mijûl dibûn, bi giranî oli nava perspektîva sermaye û desthilatî de bûn. Civaka exlaqî û polîtîk zû ve, ji ber çavan ketibû. Ev pêvajoyê, bi têkçûna dêrê re, zêdetir bilez bû. Zanista ku endîşeya wê ya bingeşê ne civaka exlaqî û polîtîk bû, êdî nedikarî qadeke dîtir a majîliyê bidîta, ji bilî xwe kilîtkirina li hedefên sermaye û dewletê. Êdî, dema ku zanist desthilatî yê sermaye hildiberand, sermaye û desthilatî jî zanistê bi tîna xwe dikirin malê xwe. Qutbûna heya dawî girêdana zanistê bi exlaq û polîtîka re, derî heya dawî ji şeran, pêkdadanan,

pevçûnan û her cûre kedxwariyan re vedikir. Ji xwe, dîroka şaristaniya Ewrûpa, di heman demê de bû dîroka ku şer herî zêde têde çêbûn. Rola ku ji zanistê re hate dayîn ew bû ku êdî lêhûr lehûr bide li nûvedan (îcad) a emûrên şer ên mirêşder û ku serkeftinan bînin. Encam ew bû ku ev rewş gihîşt heya çekên nukleârî, lê tew nedîkarî patpatkek jî bhata nûvedan. Her çend bihata nûvedan jî, qet nebe, nedikerî li hembeî civakê hatiba bikaranîn.

Şerên rûxîna exlaqî, pêler (faktor) herî girîng a destpêke ye. Û qutbûna têkiliya zanist û exlaq, bingeha yer cûre nûvedana amûrên rûxîner e. Nedîkarî bihata hizirîn ku vê têkiliya di navbera zanist û desthilatî û cavakê de, neteyisîba li paradîma û rêbaza bingehe. Derxistina civakê ji dewrê, dhat wateya -obje- heyberkirina wê jî;eynî weke -obje- heyberkirina jin û kolayan di dema bene de. Paşê, veqetîna heyberlojî-kirde/sûbje, ku bi Bakon û Dêkax (Descartes) destpê kir, hate guhastin bo tevahiya zanistan. Pir pesna wê tê dayîn ki mirov di zanistê de objektîb be. Lê, felaketa herî bîngehî, bi tûjbûna veqetîna objektîvîzm û sûbjektîbîzm re, vebû. Pişt re, bi veqetîn û nakokiya di navbera civaka axlaqî û polîtîk û sermaye û desthilatî de ye. Daxistina xwezayê, paşê jinan û koleyan û herî dawî jî tevahiya civakê bo şûngeha heyber (obje), derket pêşîya me weke 'rêşaya objektîvîzmê' ya pir navdar, kuhîn jî ke zanistê de tê bikaranîn. Têkiliya berê ya xweda-bende, veguherî bo têkiliya kirde/xûbje-heyber/obje. Feraseta kevntir a li ser xwezaya zindî, ciyê xwe ji xwezaya mirî ya heyber/obje û mirovê xwesayî yê kinde/sûbje ya li ser wê re, hêşt.

Bandore van nîzîkatîyên paradîmatîk li ser zanistê, bi taybetî li ser zanistên civakî, ruxîner bûye. Ji bo mînak, zanista (liser) fîzîkê, ku xwezaya fîzîkê, ku bi temamî heyber/obje ye, esas digire, bawer dike ku xwedî wê azadiyê ye kul i ser xwezayê bi rengekî bêşînor ceribandinan û tesarûfan bike. Ji ceribandina nukleârî heya têxistina nava liv û tevgerê her cûre otodînamîkan, xwe azad dihesebîne.

Dema vey a dike, ti endîşeyeke exlaqî hîs nake. Dema feraseta (liser) xwezaya heyber/obje, tesadufan bê şînor a li ser daringê (madeyê) bizayîne, encam diçe heya bombeya atomî. Dema zaniata xwedayî veguhere bo zanista amûrî, girêdana wê bi civakê re namîne. Her wisa amurîtiyeke girêdayî zagona kara mezintirîn a di destê desthilatî û sermaye de wendigire. Fîzîk, di dîmen de, zanistek e ku bi temamî bêalî ye û bi xwezaya objektîb re mijîl dibe. Lê, êşkere ye k udi cewher de yek ji çavkariyên bingehe a hêze ya desthilatî û sermaye ye. Nexwe, wê zanista fîzîkê

nekarîbûya awayê xwe yê heyî hêvişandiba (parastiba).

Veguhetana wê bo rewşa hêzeke dijberî-civakê, nîzan dide ku zanisteke wisa objektîv bêalî tine (nîne). Têkiliyên hêzê jî, ku ki wan re tê gotin zagonên fîzîkê, di tehlîla dawî de nayên wayeteke dîtir, ji bilî teyisanên hêza mirov û em dizanin ku mirov jî, di wateya teqez de hebûneke civakî ye.

Ege em felsefeya pozîtîvîst şîrove bikin, ku mora xwe li tevahiya pêkhateya zanistî ya modernîteyê daye, emê karibin rûyê fasteqîn ê t êkiliya şaristanî-desthilatî-zanist, çêtir (baştir) ronî bikin. Em dizanin ku felsefeya pozîtîvîst, ji diyardeyên misoger ên objektîvbirê dikeve û, fi bilî vê, cî nade ti nêzîkatiyeke zanistî. Dema ji nêz ve li bê nêrîn, wê bê têngîhin ku zanist, weke t êkiliya heyber (obje) an, ji hemû perestînan berê yê pûtan û hêzên berê yê metafîzîk zêdetir putperest û metafîzîkperest e. Eger em di vê mijarê de diyalektîka dîrokî bi kurtasî bibîr bin, emê bêtir ronî bibin.

Çawa ku olên yekxwedayî û yê razber, li ser bingeha rexhekirina paganîzmê (pûtperestî, wek cûreyek ola xwedayîkirina diyardeyan) derketine hole û bi vî şêweya xwe şewandine, pozîtîvîzm jî, wek cûreyek êrîşa diaber, bi şêweya pûtperestîya nû derketiye holê. Rexyeya wê ya li ser ol û metafîzîkê, weke pûtperestîya nû (Rastîperestîya spertî bi diyardeyan, misoger neo-paganîzm (paganîzma nû) e), ango weke neo-metafîzîk (metafîzîka nû) şêwe girtiye. Taradeya dawî girîng e ku I. Nietzsche yek ji wan filozofan e ku vê rastiye yekem car tespît kiriye û nirxandinên wî di lêgerînên li ser rastiye –heqîqetê- de, di wesfa tevkariyê de ne. Pir girînge destnîşankirina ku ew têngîna ku jê re tê gotin ‘diyardeya objektîv’, têngînek e ku ji rastiye dûr e. Diyarde, bi tena sere xwe, di derbarê rastiye de, yan ti agahiyeke watedar pêşkêş nakin, yan jî, bi qasî ku pêşkêş bikin, encamên per şaş bi xwe re tînin.

Me gotibû ku eger diyarde nikaribin di wergirya girêdaniyên xwe yê girîft de wate (bibîn) yan qet agahî pêşkêş nakin, yan jî dibe ku rê li ber encamên herî şaş vekin.

Em diyardeyên fîzîk, kîmya û biyolojî li milekî bihêlin. Em li ser tenê minaka diyardeyeke civakî rewestin û bi vî rengî em ji nêz ve bibînin encamên ku dibe sedemên ku dibe sedema wan. Dewlet-netew li gorî pozîtîvîzmê, diyardeyek e.

Her wisa tevahiya her yek hêmanên ku wê pêk tînin jî diyarde ne. Her yek ji bi hezaran sazî û bi milyonan mirov, ango hemûyên wan, diyarde ne. Dema em t êkiliyên di navbera wan de tevlî bikin, emê wêneyê temam bikin. Li gorî pozîtîvîzmê, t wateya ku me têngîna zanistî saz kir. Êdî em bi rastiyeke –heqîqeteke mûtlaq- teqez re rû bi rû ne:

Rastiya dewlet-netewê. Pozîtîvîm, wek şîroveyek li vê pênaseyê nanêre;lê, wek diyardeyeke rastiya teqez lê dinêre.

Her wisa, li tevahiya diyardeyên din ên li ser zanista civakê jî, bi vê ferasete dinêre. Her yek ji vana jî, eynî weke her yek ji diyareyên fîzîk, kîmya û biyolojî, diyarde ne.

Pênaseya wê ya li ser rastiye, wisa ye. Bi taybetî me di tevgerên paqijî-nijadkujîyên etnîkî de bi hemû bi nemû sawnakîyê dest bi têderxistnê kir ku ev nê nêzîkatî, k udi xuyanî de êrî ye û qet xeterî di di xwe de wernagire, ji bin (qet) ne wisa ye. Hemûyên wan, em ji Hîtler bigirin heya sarokên qaşo ‘nerme’yên dewlet-netewan, wê biotana kut îştên ku dikin, ta radeya dawî rast in li gorî zanistê (li gorî zanistên pozîtîv) ;her wisa ku rastiye netewa xwe pal dikin û ku awakirina netewek hîn homojentir, ne tenê mafekî ye, lê pêşketineke guncav e li gel zagona xwezayî ya peresanê. Li gorî zanista ku wê esas digirin, rast dibêjin. Felsefe û zanistên pozîtîv vê hêzê didin wan. Ji xwe, tevahiya heyama moernîteyê, li gorî pêdiviya vê feraseta pozîtîvîst, kete nava şerên bêsînor ên welat, Milet, dewlet, etnîsîte, bîrdozî û sisteman. Ji ber, tevahiya van têngînan pîroz bûn u udi oxira wan de heya dawî şer pêwîst fikir. Weke tê zanîn, Dîrok di encama vê ferasete de veguherî (bo) gola xwînê. Pozîtîvîzm, ku di xuyanî de êrî ye, lê di cewher de rûyê wê yê xirab, wisa dilenciye (diranê xweqîç fikir) .

Eger nehatibe teginîştin, em hinekî din rave bikin. Ki cîhanê, nêzî dused dewlet-netew di roja me ya îro de hene Eger hemûyên wan bi sazî û girseya , kum eli jor qala wan kir, û bi yekûna têkiliyan werin hemberî hevdû, wê bibe tişekî jênerevîn ku pergaleke herî kêr bi dused xweda, bi hezaran perestgeh û bi terîqatên bêsînor, yan jî rewşeke geremolî bize (çêbibe) . Ji ber tevahiya diyardeyên ku dinimînin, Pîroz in û hêja ne ku mirov di oxira wan de bimire. Em bala xwe bidinê, li pêşberî me, tew di asta nav de jî qala civaka exlaqî û polîtîk nayê kirin, ku xwezaya rasteqîn a civakê diteyisîne. Bi rastî jî, eger rastiye hebe ku, dema rastî êrîşê bê, mirov di oxira wê de bimire, ew jî, rastiya civaka exlaqî û polîtîk e. Lê, di dewlet-netewê de, herkes şer dike bi navê pûtên diyardeyan, kuwan ji xwe re çêdike, her wisa tene çêkirin û ji herkesî re tene pêşkeşkirin. Em bi serdemek wisa re rû bi rû ne ku şerên di oxira pûtan de, yên hezar qat zêdetir herbûyî ji şerên berê yên di oxira pûtan de, çêdibin. Encam, pêkhatina zagona kara mezintirîn a yekdestiyên sermaye û dewlet-netewê ye;her wisa pêşkêşkirina ji hindikahiya dilşad re jîyanên ku tew firewn jî wan nejiyane. Ya ku jê re tê gotin jiwana nûjen/modern, ne

tişteki din e ji bikî encamên ku pozîtîvîzm vê rastiye, hîn rasttir, van rastiyan kuştîye (qetik kiriye) . Di roja îro de em gihîştin çaxa civaka hêmayî, rave bike. Civaka diyardeperest, civaka hêmayî ye. Civaka hîmayî, rûyê rasteqîn ê civakê ye; ji rû jî wedetir, rastî bi xwe ye.

Bêwatetiya diyardeyan (divê bêwatetî, hîn rasttir di wateya gola xwînê, civaka xeyalî û civaka mezaxê de bê têgihîştin), bi civaka hêmayî re digihîje lûtkeyê. Civaka medyatîk, civaka şovê û civaka magazînel tim rastiya feraseta objektîvîst û diyardeperest e, ango rastiya pozîtîvîzmê ye, ku derketiye holê. Ev jî, di rastîde, -heqîqetê- înkara rastîyê ye.

Li gorî pêdiviya mijara me, bêtir ku ez pêwîstî bi zêdetir lêkolînê bibînim, ez dikarim enxamên dirûb hîn zêdetir rêz bikim. Têgînên civaka îslam, Xirîstîyan, Mûsawî, Bûdîst, kapîtalîst, sosyalîst, feodal û koledar, rastiye heman nêzîkatîyê ne. Rûyê pozîtîvîzmê ye metafîzîk, li vê derê jî derdkeve pêşîya me. Belê, 'civaka îslamî' û 'civaka kapîtalîst', encama heman nêzîketeyê ne. Ango, vana têgînên diyardeyê ne; bi gotineke din, têgînên pêvekirî û dûmenî ne. Mirov dikare heman tişt ji bo xwemaliyên (aîdiyetên) netewan re jî bêje. Her yek jî têgînên netewa Kurd, Ereb, Tirk, Fransî û Alman, di karaktera pozîtîvîst de rastî ne. Lê, di cewher de dûmenên jêbirî yên rastiye ne. Dibe ku mirov pers bike û bêje "ey rastî-heqîqet-çiyê? ". Li goî min, bersiv basît e. Rastiya civaka exlaqî û polîtîk, k udi rastiya civakê de xwezayî ye, û rastiya şaristîniyê, ku dixwaze veya bi berdewamî bimehîne, heye. Ez nabêjim ku regdêr û navên li derveyî veya, rastiye qet (jibin) nanimîn; ez dibêjim ku, ne cerhera wê, lê xuyaniya wê û form (şêwe) a wê ya basît û tim guherbar, dinimîn.

281 DEN sonrası

Ev rastî çi dîtîyîne? Nîşan dide ku yekdestiya sermaye û giraniya desthilatîyê li ser civakê zêde bûne. Dema em li modernîteya çarsed salên dawî, binerîn, a ku pêk hatiye, mezintîrîn daneheva sermaye û pîrbûna desthilatî ye. Hîn rasttir, daneheva lodane ya herduyan di nava hev de ye. Û mijara ku di hêl exlaq de were diyarkirin, ew e ku, ne ku bêrk maye, lê, ji destê civakê hatiye girtin. Civaka ku têde exlaq were sepandin, hatiye qutkirin û girtin. Lewre, vegotina bi awayê ku ji ber sedema ku civak, a rengê girîft (tevlihev) werdigire, êdî nema dikare bi exlaq were rêvebirin, pêdivî bi huquqê çêdibe, ku pîrî caran tê gotin, dereweke mezin e û, bi qasî wê, darazeke bêexlaqî ye.

misoger, ne mijara gotinê ye ku exlaq têre neke, neserkeftî be û, ji ber girîfteya civakê, nikaribe erka xwe pêk bîne. Li vê derê jî rêsayeke basît a serweriya bîrdozî ya lîberal, tê xebitandin: Rêsayaya hincirandina têrbaş hevrika/ê xwe bi propagandayê, ji bo têkbirina wê/wî. Di çêbûna nêzîkatiya hemdem a di derbarê exlaq de (rola serweriya bîrdozî ya lîberalîzmê) pir eşkere ye. Ma kî nizane ku huqûq, ku li şûna exlaq hatiye danîn, bi rastî jî, bi rêsayên ku herî zêde nikarin rêve bibin û bi yên derveyî exlaq û wijdan barkirî ne! Tewş nehatiye gotin, wê bêjeya “yên ku têne serê kesên ku yekemîn car dikevin dadgehê, nayên serê mirîşka pijandî!” çiqas pir rêsayên huqûqê li ciyekî yan jî li derekê hebin, tê wateya ku li wê derê ewqas yekdestiyeke bandorker a zordestî û mêtinê heye. Rastiyên civakî, di her saziya k udi roja me ya îro de gav lê bêne avêtin, vê mijarê piştrast dikin.

Pirseke girîng jî, ku pêwîst e di derbarê vê mijarê de were pirsîn, ev e: gelo kîjan ji vana baştir rêve dibe: exlaq, an huqûq? Herçend vegotina me di naveroka xwe de bersiva pirse dide jî, tew bûyîna huqûqê rêveberiyêke bizorê, vê rastiyê pir baş rave dike. Weke tê zanîn, pênasê huqûqê tê kirin bi şêweya “meşandina zagonan, bi zora dewletê”. Li di exlaq de, meşandina bi zorê tine. Ji xwe mirov nikare bêje rêsayaya exlaq, ji rêsayek re ku jidil neyê pesendkirin. Eşkere ye ku di berawirkirina rêveberiya huqûqa spartî bi zorê û rêveberiya exlaqî de, wê ya ‘baş’ di giraniyê de be, ango wê kefe, misoge bibe kefeye exlaq.

Têkiliya exlaq û ol, pirsgerêkek girîng e ku pêwîst e were tehlîlkirin. Çawa ku gengaz e ku mirov di navbera exlaq û demokrasiya rasterast de wvekheviyekê deyne (ji bo civakên derveyî û dijberî şaristaniyê), her wisa mirov dikare wekheviyeke dirûb, di navbera ol û exlaq de jî deyne. Di mercên ku ol, henûz mora şaristaniyê nexwaribû de exlaq, ol, û demokrasiya rasterast di nava hev de têne jiyîn. Exlaq saziyek e ku li gorî olê, bêhtir çêbûye (exlaq beriya olê çêbûye). Ol, wertê têgihîştin ku, pêwendîdar e bêhtir bi rehendên exlaq ên tabû, pîrozî, sêhrkarî, kişandina zorî di dayîna wate de û hest û ramanên nekarîne venêrîn (kontrolkirin)a hêzên xwezayê. Têgihîna civakê ya nasîn û pejirandina xwezaya li derveyî xwezaya xwe jî, hestên hem tirsê û hem dilşewatiyê bi xwe re destîne. Ramana xwe dûrdayîna ji neyîneyên xwezayê û hêzên wê, ku pêderdixê ku jiyana wê pir girêdayî wan e, û sûdwergirtina ji erênîyên wê, weke çavkaniya sazî û kevneşopa ola seretayî û resen (orîjînal) dixuye.

Bênîqas e ku ol, saziyek berî şaristanî ye. mijarên exlaq ên bêhtir qedexekar û ku pêwîst e mirov xwe ji wan dûr bide; her wisa hêmanên wî yên dilşewatî û bexşendetiye digire wergiriya xwe. Lê, bi demê re, dibe kevneşopekê pir zêdetir sext. Di vê wateyê de rêkûpêkkariya rêsa û fermana sext û pîroz a exlaq, olê

pêk tîne. Ol, tevî ku ji nava exlaq zaye û di destpêkê de perçeyeke wî pêk tîne, bi guherana mercên dem û cî re xurt dibe, her wisa sazî û rêsayên xwe dike zagonên pir zêdetir sext û ku şert e ku li wan were guncîn (pergala tîpîk a Mûsa ya Deh Fermanan) û bi vî rengî serxwebûn û serekîniya xwe radigihîne. Mirov dikare berawir bike bi wê yekê re ku huqûq jî derketineke dirûb e. Rêsayên huqûqê, ku berê beşek ji rêsayên exlaqî bûn, bi dewletbûnê re, veguherîn zagonên ku bi zorê têne bicîanîn û bi vî rengî huqûqa ku em dizanin, pêk anîn. Ol, tevî pêşketina pêvajoya şaristaniyê, cewazbûneke din jiya; (ango) hate kirin ku têne veguherandin bo berjewendiyên hêzên mêtin û desthilatîyê. Berjewendiyên yekdestiya ku huqûq wan bi destê dewletê dide meşandin, ola bi şaristaniya nû, hewl da ku wan bi destê xweda bide meşandin.

Herdû veguheran jî girîng in. Du kêliyên şêkestinê yên herî girîng ên dîrokê dinimînin. Rêsaye bingeîn a serweriya bîrdozî ye ku otorîteya desthilatî û qraltî ku hil tê, xwe bi têgînên xwedayî diwesfîne û xurt dike. Her ku mirov têgîna 'xweda' vede, wê her carê di bin de hêza xebitandina wek koleyên, talan û zorbatîya yekdestiyên zordestî û mêtinê û yên emrazên dewlet û desthilatîyê derkevin holê. Lê, mijareke pir girîng e mirov tespît bike ku hêmanên demokratîk ên olê, ango beşa wê ya birehenda civakî, ku wekhev in li gel exlaq, her ku çûye, veguherîne yekeyên xweza û civakî. Bi vî awayî, mirov dikare watedar bike ku ol bi dirêjîya dîroka şaristaniyê weke çand, kevneşop û nasnameya bi du karakterî, pêş ketiye. Ol û xweda, weke nasnameya hêzên şaristaniyê, çiqas barkirî bin bi têgînên tirs, cez, avêtina dojahê, birçî hêştin, tune kirin, nedilşewatî, şer, zordarî, serwerî, xwedî, perestîş (Divê neyê jibîrkirin ku van têgînan herî zêde hêz û kesayetiyên şaristaniyê diwesfînin); nasnameya ol û xweda ya hêzên exlaqî û polîtîk barkirî ye bi têgînên wêrekî, efû, bexşendetî, hêvî, nêhêştina bêrizq, hebûnkirin, dilşewatî, heskirin, aşî, di cewher de helîn, xwe gihandin û wekî vana.

Wê demê, ta radeya dawî fêrkar e ku mirov olê bi dirêjîya dîrokan şaristaniyê, di nava van herdû nasnameyên wê de pênase bike. Olên Îbrahîmî, di wê taybetmendiyê de ne ku, bi rengêkî tîpîk, van herdû meylan jî di xwe de werdigirin. Nûnerên wan ên olî yê asta jorîn (keşîş, haham, şêxulîslam, Ayetullah û wekî vana) çiqas meyla şaristaneyê dîtewisînin, ehlê umet ê asta jêrîn jî meyla şaristaniya demokratîk dîtewisînin. Meyl, li gorî cî û deman, dibe ku bibin denk û serekîn. Olên Îbrahîmî, bi vê şûngeha xwe ve, demokratên civakî yên modernîteyê tînin bîra mirov. Çawa ku demokratên civakî di heyama modernîteyê de lihevhatina burjuwazî û çîna karker (elbet di bin serweriya yekdestiyên sermaye û desthilatî de) dinûmînin. Olên Îbrahîmî jî, bi dirêjîya

dîroka şaristaniyê, lihevhatina hêzên sermaye û desthilatî yên şaristaniyê û hêzên şaristaniya demokratîk (dîsa serweriya hêzên desthilatî di giraniyê de ye) dinûmîn.

Em di dîrokê de Zerdeştîzmê û Zerdeşt dibinin, ku di têkiliya ol û exlaq de doktrin û kesayeteke mirêsdar e. Lêkolîn Zerdeşt û doktrîna ku ew girêdayî wî ye, weke şoreşeke mezin a exlaqî pênase dikin. Her çend, girêdayî bi navê Zerdeşt, were gotin Zerdeştîzm ji vê şoreşa exlaqî re, ku pêşket weke meylek ku, bêhtir ji pîroziyê, exlaqê sekular-dunyewî diparêze li hemberî serweriya mîtolojîk û olê ya şaristaniya Sumer (3000 BZ û vir ve), di dorhêlek çandî ya civakî de ku debara xwe li qûntarên çiyayên Zagrosê bi çandinî û ajelvaniyê dikin (çanda ku şêwegirt ji şoreşa neolîtîke 12000 BZ û vir ve heta ji salên 20000BZ û vir ve, ku dîroka rabûna qeşaya serdema çaremîn e), tê zanîn ku xwedî kokên pir kevtir e. Eşkere ye ku Zerdeşt, bi xîtaba xwe ya “ka bêje, tu kî yî?”, ku gotina wî ya navdar e, xwedayîtiya mîtolojîk û olî ya şaristaniya Sumer darizandiye. Lewre, vê yekemin rexneya li ser ol û xwedayên şaristaniyê, xwedî girîngeyeke pir mezin e. Tişteki tewş nine ku filozof F. Nietzsche navê ‘Wisa Got Zerdeşt’ li wê berhema xwe ya navdar danî û naveroka wê bi darazên exlaqî yên Zerdeştwarî dagirt. Ew bi xwe, di vê hêlê de, weke şîrovegerê herî xurt ê li ser şaristaniyê tê nasîn. Mirov dide hizrandin ku heta, carna weke laqab, Peyvên ‘Şagirtê Zerdeşt’ û ‘Şagirtê Dionysos’ ji bo xwe bikar aniye.

Di Zerdeştîyê de hêmanên şaristaniya demokratîk di giraniyê de ne. Di malbatê de nêzîkî wekheviya ji û meran e. Êş bi lawiran nayê kişandin; goştê wan bi pîranî nayê xwarin, ya bingeîn ew e ku ji berhemên wan sûd tê wergirtin. Nirxeke mezin a çandiniyê heye. Têgînên başî-xirabî, yên pakbûyî ji pîroziyê, derdikevin pêş. Şêwaza ramana bi dûbendî (hêzên ronîtî û tarîtiyê), ku yekemîn torên diyalektîkê tîne bîra mirov, pir diyarker in. Hewl tê dayîn ku gerdûn, weke diyalektîkî, were têgihîştin. A bingeîn ew e ku civak bi rêgezên xurt ên exlaqî were rêvebirin. Pir êşkere ye ku, bi hemû van milên xwe ve, şoreşeke xurt a exlaqî diteyisîne li hemberî Sumeriyan û şaristaniyên ku koka xwe ji wê derê digirin. Weke tê zanîn, berhema herî mezin a vê şoreşê, herçend hatibe averêkirin jî, Konfederasyona Med û Împaratoriya Pers e ku ew dewr girt (mixabin wê pir were şewşandin). Herçend Manî (salên 250 PZ) dixwaze duyemîn şoreşek di vê doktrîna exlaqî de çêbike, lê împaratorên Sasanî yên xeylî çilvirî, wê vêya asteng bikin. Manî bi xwe, wê bi tundî were cezakirin. Pevçûna du nasnameyên olî û exlaqî mijara gotinê ye.

Şopên berdewamî yên kevneşopa exlaqî (Mecûsî, Êzidî) ya Zerdeşt-Manî ji Rojhilata Navîn heya Hindistan û Ewrûpa hene. Koka peyva ‘zendik’, Zerdeştî ye û her wisa koka peyva ‘science’

e jî. Pêwîst e mirov diyar bike ku hem pêxemberên Cihû di heyama sirgûna (600-546 BZ) bo Babîlê de, hem fîlozofên Grek-Îlon di heyama Îlmparatoriya Med-Pers de û rojhilatnasên Ewrûpî yekser li gel van herdû şaxan wê ji kevneşopa Zerdeştî xwedî kirine. Pêwîst e mirov di heman girîngiyiyê de diyar bike ku Konfuçyus, Sokrates û Bûda jî, ku bi Zerdeşt re di heman heyamê de jiyane (sedsalên 6. û 5. BZ), doktrînên xwe di bingeş de spartine civaka exlaqî û li hemberî gefxwarina şaristanî li dijî exlaq, parastineke pir xurt a exlaqî nimandine. Hêmana exlaqî, di doktrînên Îîslam û Xiristiyanî di Çaxa Navîn de, ciyekî xeylî girîng digire. Lê di heyama şaristanî, ango modernîteya Ewrûpa de, exlaq erozyoneke mezin dijî. Me sedemên vê, bi berfîrehî anîbû ziman.

Tew van bibîranînên kurt ên dîrokî nîşan didin ku civava exlaqî berxwedanvaniyeke mezin nîşan daye. Exlaq, her ku weke exlaq maye, radeştî hêzên şaristaniyê nebûye. Ti caran kêman nebûye pêdageriya exlaqî ya Demos li hemberî ol û huqûqa şaristanî ku hatiye ferzkirin. Di roja me ya îro de pirgirêk û erkên bingeşin ên di derbarê exlaq de, di wê naverokê de ye ka wê çawa were şûngehkirin. Etîk (teoriya exlaqê) weke şaxekî zanista civakî, bêgûman erke e di derbarê qada rewşenbîrî de, ku pêwîst e bi girîngî were pêxistin. A girîng ew e ka wê etîk çawa bi civakê re bibe yekpare; her wisa wê civaka exlaqî ku hatiye mehandin, çawa xwe ji nû ve û li ser bingeşin hîn xurttir, bi exlaq rapêçîne. Erka ji nû ve avakirina exlaq, ne tene pirsgirêka sedsalê û modernîteyê ye, lê ew pirgirêk e ka wê civak were berdewamkirin an nikaribe were berdewamkirin. Derketiye holê ku qeyrana kûrewî nikare bizorê û bi hêza zorê ya huqûqê were derbaskirin. Ji nû ve veger bo olîtiyê jî, bûyereke bêhêvî ye. pêwîst e mirov baş têbigihîje ku heya raçinka exlaqî ya xurt a xwvezaya civakî dîsa neyê sazbarikirin, wê modernîte nikaribe bi ti rêyan ji qeyrana kûrewî derbikeve. Qeyrana tê jiyîn, qeyranek e ku tevahiya hêzên dijberî civakê yên sîstema şaristanî ya pênc hezar salî, li hemberî civaka exlaqî afirandine. Lewre, pêdiviya diyalektîkê ye ku çareya wê jî di civaka exlaqî de (ji ber sedema wekheviya exlaq bi demokrasiya rasterast re, di civaka polîtîk de) were gotin. Eger, weke rêgezî, li ser vê tepîtê yekbûn çênebe, wê nikaribe ti erkekê exlaqî bi rengekî rast were destnîşankirin. Wê demê, eger di xebatên ji nû ve avabûnê yên exlaq de, weke çeka çareserî ya herî mezin a modernîteya demokratîk li hemberî qeyrana kûrewî ya modernîteyê; em hewl bidin ku erkên exlaqî careke din bi awayê rêgezan destnîşan bikin;

- 1- Qeyrana kûrewî ya modernîteyê (qeyrana sîstemîk û pêkhatî ya roja me ya îro), encama rûxana ku hêzên şaristaniya pênc hezar salî li hemberî civaka exlaqî dane

meşandin e û her wisa rast e ku derketina ji qeyranê, weke pêdiviya diyalektîkê, di ji nû ve avakirina civaka exlaqî de were gerîn û ev, di rewşa bijareya serekîn de ye.

- 2- Civaka exlaqî û polîtîk, ku yekeya bingehîn a modernîteya demokratîk e, tevî hemû hewldanên mehandin, pûçkirin û tinekirinê (ji alî hêzên şaristanî û modernîte ve), hebûna xwe weke xwezaya civakî, bi mezintirîn şeweyê didomîne. Hêzên şaristaniyê şebekeyeke teng a bijarte ne (belkî jî qet nebûne zêdetirî ji sedî dehê xwezaya civakî) û giraniya bingehîn hîn jî tevahiya netew, gel, etnisîte, jin, civakên gund û çandinî, bêkar, koçber, ciwantî, komên marjinal û wekî vana, ku bindest in û têne mêtin, pêk tînin.
 - 3- A ku di bingeh de civakê li ser piyan digire û didomîne, ne pergala huqûqê ya dewletê ye, lê tevî hemû hewldanên wê yên razberkirina ji civakê, herçend lewaz jî mabe, hêmana exlaqî ye. Ta ku civak neyê tune kirin, exlaq jî nikare were tune kirin. Kûraniya qeyrana di nava civakek de, pêwendîdar e bi ketîbûna di exlaq de. Exlaq, divê zû yan dereng ne tenê, ji bo derketina ji qeyranê, lê di bûyîna dombariya civakan di nava dîlşadiyê de jî, weke raçink û saziya bingehîn a civakî, rola xwe bilîze.
 - 4- Digel ku xebatên etîk erkên di derbarê qada rewşenbîrî de ne û xebatên siyaseta demokratîk erkên di derbarê qada polîtîk de ne, eger vana bi civaka exlaqî re nebin yekpare, wê nikaribin rola xwe bilîzin. Exlaq, rastiya civakê, ku têde erkên herdu qadan dikevin pratîkê, derdibirre. Di navbera ol û exlaq de, di nava wergiriya wan a demokratîk de, wekhevî heye. Lewre, ciyên îbadetê, divê bibin saziyên ku di wan de herî zêde exlaqê civakî were xebitandin. A herî rast ew e ku her yek ji îbadetxane, di serî de her yek ji dêr û mizgeft, weke saziyeke pratîk a exlaqî bîne nirxandin u udi avakirina civaka exlaqî de bîne bikaranîn. Girîng e bi taybetî mizgeft ji nû ve bîne gihandin erkên wan ên ku weke navendên belave yên exlaqî yên di dema Hz. Miheme de dihatin pêkanîn. Mizgeft, ne tenê ciyên îbadetekê ta radeya dawî basît, weke nimêjê, ne (mizgeft, di dema Hz. Miheme de navendên wisa bûn ku di bingeh de di wan de civaka exlaqî û polîtîk ji nû ve dihat avakirin. Nimêj hatîbin hizirîn tenê weke îbadeta pesendkirina vî karî. Paşê, îbadet bû ya bingehîn. Lê, avakirina bingehîn a civaka exlaqî û polîtîk jibîr bû û hate jibîr kirin).
- Divê modernîteya demokratîk, weke saziyên exlaqî yên ku têde civaka exlaqî û polîtîk ji nû ve tîn avakirin eger pêwîst bike, weke şewaza bername, rêxistingerî û xebatê di asta pêşeng de di reformê re were derbaskirin û were gihandin

rêkûpêkkirinên nû. Mafê berxwedana pêroz û exlaqî yê yekeyên civaka exlaqî û polîtîk heye li hemberî ferzîkirinên dijber ên dewlet û desthilatî. Eger pêwîst bike, divê mirov vî mafî bikar bîne. Wekî din azadiya ol û wijdan (exlaq), vê yekê pêwîst dike. (Digel ku Malên Cem ên Elewî, bêhtir rola saziyên civaka exlaqî û polîtîk dilîzin, lê divê ew jî xebatên ji nû ve avakirinê de, di asta pêşeng de werin gihandin rêkûpêkkirinên nû).

- 5- Ne ferzîkirinên laîsîzmên bi qîlfên nûjen/modern û ne jî ferzîkirinên olperestiya nû ya radîkal yan jî nerme bi navê kevneşopê, mîna ku tê texmînkirin, ne du meylên dijberî hevdû ne, lê weke versiyona du bîrdoziyên eklektîk ên lîberalîzmê, nikarin rola xwe ya exlaqî û polîtîk bilîzin. Ji bo mirov nekeve kemînên bi vî rengî, girîng e ku naveroka demokratîk a olê û hêmanên azad û sekular ku di laîktî de biqismî dîtîsîn, bêne pesendkirin û bi vî rengî nêzîkatî were pêşxistin. Ev herdû hêman, dikarin di ji nû ve avakirina modernîteya demokratîk de, ancax di vê wergireyê de, rola xwe bilîzin. Bi qasî ku pêwîst e mirov nebe alî di lîstok û pevçûnên sedsalî yê di navbera wvan de, pêwîst e mirov zanibe vala dergine wan hewldanên çilvirandina ol û exlaq, her wisa yê vala derxistina wan û yê ji nû ve yekparekirina wan li ser bingeha berjewendiyan bi modernîteyê re.
- 6- Pêwîst e mirov nexape bi terora ku huqûq bi zora dewletê li ser civakê dimeşîne. Exlaq bingeşî (esas) ye, lê huqûq duyemînî (talî) ye. Ta ku dadwer be, mirov jî huqûqê re rêz nîşan dide. Nexwe, şert e ku mirov heya dawî di civaka exlaqî û polîtîk de pêdagerî bike. Divê tew yek kêliyê jî neyê jibîrkirin ku rêya bingeşî a parastina civakê û demboriya wê, di helwesta exlaqî re derbas dibe.
- 7- Di nûneriya kûrewî ya exlaq weke sazî de, ji nû ve sazîbûnên ekumenîkên Katolîk wek cûreya Vatîkan, her wisa saziya xelîfetiya berê ku umet (ekumen)a Îslamê dinimîne (di vî navberê de bi rêya tevîkirina kevneşopên exlaqî û olî jî, yê weke Mûsawîtî, Bûdîzm û wekî vana) û yê dibûbên wan di bin sîwaneke hevbeş de, her wisa lêhûrbûnên wan li ser, bêhtir ji teolojiye, sepanên etîk, dibe ku, bi navê tevahiya mirovahiyê, di ji nû ve avakirina civaka exlaqî û polîtîk de rola mezin bilîze. Wek cûreyek hatina cem hev a dewlet-netewan di bin sîwana NY de, hatina cem hev a doktrînen bingeşî ên exlaqî li hemberî êrîşên modernîteyê û her wisa sazîbûna wan şert e ji bo serkeftina wan. Divê konfederasyona hîndekariya exlaqî û pêroziyên kûrewî, weke pêdiviya vî şertî, bêne damezrandin li hemberî cinawir (Levîathan)ên şaristanî û modernîteyê, ku hewl didin hemû

pîroziyan û doktrînen exlaqî daqurtînin.

- 8- Hêzên modernîteya demokratîk, divê zanibin ku, heya erkên xwe yên di derbarê qada exlaqî de pesend nekin û wan nekin jiyanî, wê nikaribin yekeyên civaka demokratîk bi serkeftî biparêzin û wan bidin berdewamkirin li hemberî êrîşên ku hêzên şaristanî û modernîteyê bi çêken berfireh ên çanda bîrdozî û dargî didin meşandin.

Van nirxandinên kurt, ên li ser mijar û sazî ya di derbarê exlaq de, di wesfa pêşniyarên çareseriyê de ne û pêwîst dike ku li ser wan bi berfirehî gotubêj bêne kirin. Çawa ku civaka exlaqî bici nabe li şemayên sazîkirinên jêrîn û jorîn, xwezaya civakê jî li şemayên bi vî rengî nayê. Divê her yekeya civakî û heta her takekes zanibin ku, eger para xwe ji exlaq negirin, wê nikaribin bijîn. A girîng ew e ku civak û takekes xwe bi exlaqekê baş, rapêçin. Tevî ku cinawiri (Levîathan)yên şaristanî û modernîte çiqas êrîş bibin ser civaka exlaqî û hewl bidin wê tune bikin, wekî din çareya me nîne, ku em jî ewqas wê biparêzin. A/Ê ku nikaribe civaka xwe biparêze, nikare mafê wê/wî yê jiyanî birûmet hebe. Lê, eger exlaq nebe, mirov nikare parastina civakê jî bike. Serkeftina ku hemû yekeyên civakê di xebatên ji nû ve avabûna modernîteya demokratîk de nîşan bidin, dibe pîvana bingeîn a derketina biserkeftî ji qeyrana kûrewî ya sîstemê.

C- Erkên Polîtîk

Têgîna polîtîka jî, weke exlaq, peyvek e ku li ser wê herî zêde geremolî û tevliheviya têgînê tê pêşxistin. Wateya wê ya peyvê basît e. Koka wê Yûnaniya kevn e û eger em jê re bêjin hunerê rêvebirina bajêr, wê bê têgihîştin. Lê, gerîna li rastiyê bi rêya peyvan, rêbazek e ku pir kêr e û mirov di nivê rê de dihêle. Têgînen di derbarê xwezaya civakî de, bi gelemperî pir nediyar in. Dibe ku balê bikşînin ser rastiyê, lê nikarin bi anîna wan a cem hev ve, wê pêk bînin. Pêwîst e mirov hinekî jî li derveyî têgînan li rastiyê bigere. Mixabin, ev kar, dîsa jî bi saya têgînan gengaz e. Wê demê, tê wateya ku, jê pê ve, hêza şîroveyê dimîne. Eger wateya cewherîn a polîtîka, weke hunerê azadî, were destnîşankirin, dibe ku armancê bêhtir derbibirre. Û azadî bi xwe nêzîkiya li rastiyê, tîne bîra mirov. Bêgûman, dema em têgînen wek polîtîka, azadî û rastî bikar tînin, yekeya me ya bingeîn a lêkolînê, dîsa civaka exlaqî û polîtîk e. Bi rastî jî ez xwe dîr didim ji ravekirinên bi bingeha takekesî yan jî yên bi yekeyek dîtir a bingeîn, ku navberê bi ya civakî re vedikin. Dema ez têgînen wek şer, pewçûn û mêtin, ku hema hema bûne wekhev bi navê polîtîkayê re, dihizirim, endîşeya min bêhtir zêde dibe. Ya ku reşbîniyê hîn bêhtir zêde dike, ew e ku polîtîka û polis (dewlet) jî weke wekhev tene hesibandin.

Ne ewqas hêsan e bi qasî ku dixuye ku mirov di mijarek bi îdea

weke erka polîtîk de bi serkeftî pêngav bavêje. Di şûna ku mirov qet xwe nexwe navê, ceribandinek hîn baştir e, herî kêr ji bo pêşxistina nîqaşê, lewre (ji bo pêşxistina) lêkolînê. Ez di wê baweriyê de me ku pêwîst e, berî her tiştî, hinek karên ku ez wan weke polîtîka nahesibînim, bêne destnîşankirin. A yekemîn; pêwîst e were têgihîn ku kabûbarên dewletê, ne karên polîtîk in, lê karên rêveberî (îdarî)ne. Bi rêya xwe spartina dewletê, polîtîka nayê kirin, lê tê rêvebirin (îdarekirin). A duyemîn; karên ku têkildar nebin bi berjewendiyên jiyanî yên civakî re, polîtîkaya bingeîn pêk nahînin û di asta karên rûtîn de ne, ku ji alî saziyên din ên civakî ve têne bicîanîn. A sêyemîn; karên ku girêdana wan bi azadî, wekhevî û demokratî re nebe, di bingehe de polîtîkayê pêwendîdar dikin: (ew jî ev in) berjewendiyên jiyanî yên civakê, jînderiya wê, ewlekariya wê, xwe xwedîkirina wê; her wisa, demokrasî, azadî û wekhewî ne ku ji alî desthilatî û dewletê ve têne astengkirin. Weke tê dîtîn, karên polîtîk û karên dewletê, ne heman in, heta bi hev re pir binakok in. Di vê rewşê de, dewlet çiqas fire bibe û kûr bibe, polîtîka jî ewqas teng dibe û sist dibe. Dewlet tê wateya rêsayan, lê polîtîka afirînerî ye. dewlet, a/ê amade rêve dibe (îdare dike), lê polîtîka çêdike û rêvedibe. Dewlete zenaet e, polîtîka seneat e.

Têkiliya desthilatî û polîtîka, zêdetir ne diyar e. Belkî jî desthilatî, ji dewletê zêdetir înkara polîtîka ye. desthilatî herdem ji dewletê pir zêdetir da nava civakê de bicî bûye. Ev jî, wê yekê derdibirre ka kirina polîtîka di nava civakê de çiqas zor û sînordar e. Di encam de, têkiliya polîtîka û desthilatî tim vekêşayî û biçalakî derbas dibe.

Çareyekê me ya dîtir nîne, ji bilî ku em bi rengekî hîn şênbertir nêzîkî vê mijarê bibin. Ji ber ku eger polîtîka nekeve pratîkê, wateya wê namîne. Me hewl da ku em civaka exlaqî û polîtîk di gelek mijarên pêwendîdar de tehlîl bikin. Herçend em lê dixebitin ku nekevin nava dubareya pirole, lê dîsa jî em neçar dimînin. Civak, eynî weke di exlaq de, diyarde yan jî xwezayekê polîtîk e. Wisa weke tê texmînkirin, ne di wateya xebatên fermî yên dewletê de, lê weke xwezaya civakî, polîtîk e. Eger erka exlaq ew e ku karên jiyanî bi awayê herî baş bike, erka polîtîka ew e ku karên herî baş peyda bike. Eger bê dîqetkirin, polîtîka hem rehenda exlaqî di xwe de werdigire û hem jî zêdetirî wê (di xwe de werdigire) peyda kirina karên baş, ne hêsan e. Pêwîst dike ku mirov karan pir baş nas bike, ango zanîn û zanistê, wekî din peydekirinê, ango lêkolînê pêwîst dike. Dema têgîna ‘baş’ jî têkeve navê, zanîna exlaqî jî pêwîst dike. Weke dîtîn, polîtîka hunerekê pir zor e. Şaşıtiyekê girîng ku mirov dikeve navê, ew e ku polîtîka tê hizirîn, din ava hev de bi têgînên qebaredar ên mezin weke dewlet, împaratorî, xanedan, netew, hevparî (şîrket), çîn û wekî vana. Eger

polîtîka were hizirîn di nava hev de bi vana re û bi diyarde û têngînên dirûb re, dibe ku ji wateya xwe bikeve. Polîtîkaya rasteqîn, di pênameya wê de veşartî ye. Ti komeke dîtir a têngînan, ji bilî azadî, wekhevî û demokrasî, nikare berjewendiyên jiyanî yên civakê rave bike. Wê demê, polîtîka di bingeş de çalakbaziya azadî, wekhevî û demokratîkbûyîne ye, ku tê kirin ji bo ku civaka exlaqî û polîtîk karibe, vê wêşê xwe yan jî heyîna xwe, di bin her mercan de bide berdewamkirin.

Dema em dibêjin civaka exlaqî û polîtîk, em qala beriya dîrokê nakin. Lê, em qala awayê xwezayî yê xwezaya civakî dikin, ku bi berdewamî tê jiyîn û, heya ku heyîna wê bidawî nebe, wê hebûna xwe tim bidomîne. Civaka exlaqî û polîtîk, her çiqas hatibe mehandin, rizandin û perçekirin jî, wê tim her hebe. Heya ku xwezaya civakî hebe, wê ew jî hebe. Rola polîtîkayê ew e ku vê heyîne bike demokratîk, azad û wekhev, ji bo zêdetir were pêşxistin, bêtir ku bihêle ku vê heyîne were mehandin, rizandin û perçekirin. Û her civaka exlaqî û polîtîk, ku rewşeke wisa bijî, tê wateya ku civaka herî baş e; her wisa tê wateya pêkanîna civaka ku tê hedefkirin.

Divê em careke din serî li dîrokê bidin ji bo naveroka vê têngîne baştir were têngîhîştin. Wê şaristanî dîsa bibe têngîna me ya sereke ji bo vî karî. Şebekeyên çanda bîrdozî û dargî ne tenê ji ber ku desthilatî û dewletê di xwe de werdigirin, lê ku di wateya çînîti û bajarîti de jî li ser civakê bi berdewamî fire dibin. Û kûr dibin, her ku civaka exlaqî û polîtîk dorpeç dikin, rola polîtîkayê teng dibe. Teng bûna rola polîtîkayê, wê paşketin yan jî înkarkirina azadî, wekhevî û demokratîkbûna civakê bi xwe re bîne. Dîroka şaristanîyê bi pêşketinê bi vî rengî dagirtî ye. Dema civaka di bin serwerîyê de her diçe zêdetir tê kolekirin, serfêkirin û proleterkirin, wê we yekê ber bi derve ve veguhere pêvajoya ketina bin zordestî û mêtîngehbûyîna civakê bêtir azad, wekhev û demokratîk, û wê bi vî rengî dewam bike. Zagona kara mezintirîn a yekdestiyên sermaye û desthilatî, vê yekê pêwîst dike. Polîtîka, di vê rewşê de, wê weke berxwedana yekeyên şaristanîya demokratîk, wate bigire. Ji ber, çawa ku eger mirov li ber xwe nede, ti pêngava ji bo azadî, wekhevî û demokratîkbûnê nikare were biserxistin, her wisa nikare pêşî lê bê girtin ku asta exlaqî û polîtîk a heyî, zêdetir were mehandin, perçekirin û pûçkirin, her wisa nikare pêşî li mêtîna yekdestiyê were girtin. Pênasebûyîna polîtîka weke hunerê azadiyê, ji ber vê rola wê ye ku di dîrokê de leyîstîye. Her çîn, bajar, gel, qebîle, cîvata olî, her wisa qewm û netew, ên ku nikaribin polîtîka bikin û neyê hêştin ku bikin, tê wateya ku hêza wan a gotin û vîne, darbeya herî mezin xwariye. Li cîyê ku gotin û vîna kolektîv nebe, li wê derê bîdengîya mirinê heye.

Atîna û Romaya çaxa antik, navdariya xwe ji hêza xwe ya,

polîtîk digirtin. Eger Komara Roma û Demokrasiya Atîna, tevî hemû sînordariyên xwe, hîn jî bi xwezyarî (heyranî) têne bibîranîn, pêkera bingeheîn a vê yekê ew e ku polîtîkaya bajêr bi pisporiyeke mezin dane berdewamkirin. Atîna, bi polîtîkaya xwe ya bajêr, çawa ku Împaratoriya Pers a dêwane daye rawestandin, têkçûna wê jî amade kiriye. Û Roma, bi polîtîkaya xwe ya komarparêz, kariye bibe navenda cîhanê. Ya hîn girîngti, siyasetmedariya herdu bajaran di pêşketina çanda Greko-Roman de rola destnîşankar leyîstîye.

Mînaka Babîlê bêhtir kartêker e. Belkî jî mirov bikare wê weke yekemîn nimûneya mezin a serxwebûn û xweseriya bajêr pêşkêş bike. Hemû pisporî û westatiya polîtîkaya serxwebûn û xweseriyê nîşan daye ji bo nekeve bin nîrê hêzên desthilatî û dewlet ên xurtir ên li derdora xwe. Kariye li ser piyan bimîne bi van polîtîkayên xwê yê westatî li hemberî hemû împaratoriyan navdar ên dirokê yê di serdemên xwe de, ji Asûriyan heya Hîtîtiyan, ji Qasîtiyan heya Mîtaniyan û ji Persan heya Îlskender. Her wisa bi zanist, huner û sanayiya ku pêş xistiye, kariye bibe navenda vekêşanê ya şaristanî ya herî demdirêj a wê serdemê (2000 BZ. –Heya salên zayinê). Bêgûman di rê de para diyarker a polîtîkaya bajêr heye, ku şopandiye. Yek ji wan mînakên sereke yê kartêker e ku îspat dike ku polîtîka azadî û afirînerî ye. Em dikarin Kartaca û Palmyrayê jî ji van mînakên sereke bihesibînin. Kartaca, çawa ku bi polîtîkaya berxwedanê li hemberî serweriya Roma demeke dirêj li ser piyan ma, pêşketina xwe ya afirîner ji domandiye. Lê, kînga dilbenda împaratoriye, weke Roma, wê demê nekarî xwe ji wendakirinê rizgar bikira. Ji ber ku bûyîna împaratorî dijraberî polîtîkaya berxwedanê ye. heta, înkara polîtîkayê ye. Encam, wendakirina trajîk e. Palmyra jî pêvajoyeke dirûbê wê, jiyaye. Palmyraya navdar, ku li herêma belkî jî, piştî Babîlê, herî zêde derbasî hilhatinê bûye, kariye bi awayekî demdirêj (300 BZ-salên 270 PZ) xweser û serbixwe bimîne û hema hema bihuştê li çolê afirandiye, dema dev ji polîtîkaya xwe ya xweserî û denge li hemberî Împaratoriyan Roma û Pers-Sasanî berdaye û hewl daye ku bi tena serê xwe bibe împaratorî (di dema Zenûbeya navdar, ku banû ya wê bû, salên 270 PZ) nekariye xwe ji rûbirûmayîna bi dawiya trajîk, rizgar bike. Trajediya Palmyra jî yek ji wan nimûneyên kartêker pêşkêş dike, ku ji bo azadiyê berxwedan, mirov dibe serkeftinê; lê desthilatperestî, mirov dibe felaketê.

Polîtîkayên dirûb ên xweserî yê bajaran di çaxa navîn de, karine hîn belavetir bêne sepandin. Hema weke em rûbirû bin bi cîhana bajarên stêrk ku li hemberî împaratoriyan mezin li ber xwe didin. Bi sedan bajar (ji Okyanûsa Mezin heya Okyanûsa Atlas, heta heya Parzemîna Emerîka û ji Çola Mezin a Sahra heya

Sîbîrya) li hemberî împaratoriye Îslamî (Emewî, Ebasî, Selçûkî, Tîmûr, Babûr, Osmanî), Împaratoriya Cengîz Xan, Împaratoriye Xiristiyan (Bîzans, Îspanya, Awusturya, Rûsyaya Çarîtî, Brîtanya) û Împaratoriye Çînê, karine li ber xwe bidin, bi navê polîtîkaya xweseriyê, eger pêwîst kiribe heya ku ji dîrokê tune bibin. Nimûneya ku didirûve Kartaca ku wer lê hate kirin ku bû zevî, bajarê Otrar e ku li hemberî Cengîz Xan li ber xwe da. Ew jî hate kirin zevî. Mirov dikare bi sedan nimûne pêşkêş bike ji berxwedanwaniya bajarên Ewrûpa re ku bi sedan salan ajot li hemberî hem hêzên împaratoriye û hem navendîperestiya dewletperestiya-netew. Pir baş tê zanîn ku bi taybetî bajarên Îtalya û Almanya, ji bo ku pêkhatiyên xwe yên xweser bihêvişîn, heya nîvên sedsala 19., berxwedanên mezin pêş xistine. Venedîk û Amsterdam nimûneyên navdar ên ji vana ne.

Dema dewlet-netew di sedsala 19. de li her alî serkeftin bidest xist, ev bû darbeyeke mezin li xweseriyên bajaran ki di dîrokê de bi hezaran salan domiyan. Lê, xweseriyên bajaran, bi postmodernîteyê re, ji nû ve belave dibin. Her wisa siyasetmedariya bajêr derdikeve pêş.

Ne tenê siyasetmedariya bajêr li hemberî hêzên şaristaniyê di dîrokê de, lê belkî jî ji wê bêhtir berxwedanên bêhejmar hene, yên ku komên civakî yên serekîn, weke qebîle, eşîret, civatên olî, bizavên felsefî û wekî wana, bi armanca ku bi awayê hêza xweser bimînin, (van berxwedanan) pêş xistine. Çîroka xweserî ya sê hezar û pênc sedsalî (1600 BZ-heya roja me ya îro) ya qebîleya Îbrani, belkî jî nimûneya herî navdar e. Cihû hem di dîrokê de û bêhtir jî di roja me ya îro de pir zengîn û afirîner in; di vê de polîtîkaya xweserî ya qebîleya Îbrani, rola destnîşankar leyîstîye. Her wisa, li hemberî veguherandina ola Îslamê bo navgîna împaratorî û desthilatîyê, gelek mezhebên mezin ên berxwedanê derketine holê. Mezhebên Elewîtî û Xaricîtî, polîtîkaya jiyîna xweser a qebîle û eşîretan dîteyîşîn. Pêngavên belave yên mezhebên dijber ku tene dîtin di nava her qewman de li hemberî kevneşopa serwerî û sultaniya Sûnî, di cewher de encama polîtîkayên berxwedanvan û azadîxwaz ên gelên eşîret û qebîleyan e wek cûreyek yekemîn tevgerên gelan ên ji bo azadî û serxwebûnê ne li hemberî mêtîngerîya Îslama Sûnî. Mezhebên berxwedanê yên dirûb, bi hejmareke zêde, di Xiristiyanî û Mûsawîtî de jî hene. Çaxa navîn, sertaserî bi ev cûre têkoşînên ji bo polîtîkaya azadî û xweserî yên civatên olî, qebîleyî, navçeyî û bajarî dagirtî derbas bûye. Jiyana li manastiran a nîv-veşartî ya berxwedanvan a yekemîn civatên Xiristiyan, rola sereke di amadebûyîna şaristaniya hemdem de leyîstîye. Dîsa, polîtîkayên xweser ên bizavên felsefî yên Yûnan ên çaxa berê, rola amadekar a bingeîn a zanistê, leyîstîne. Gel û netewên ku gihîştîne heya

roja me ya îro, vê rastiye herî zêde deyndarên dapîr û bapîrên xwe yên qebîle u eşîretan in, ku li serê çiyân û li nava çolan, bi dirêjîya bi sedan û bi hezaran salan li ber xwe dane.

Tevgerên rizgariya netewî yên çaxa nûjen, devamê van kevneşopan in. Armanca ku tevahiya wan li pey wê beziyane, herçend weke dewleta serbixwe hatibe awerêkirin jî, serxwebûna polîtîk e. Herçend veguherandina serxwebûna polîtîk ji alî lîberalîzmê ve bo serxwebûna sexte ya dewlet-netew polîtîkayê ji erka wê ya rasteqîn asteng kiriye, lê dîsa jî tê wateya domandina kevneşopeke pir girîng a berxwedana polîtîk.

Polîtîkayên xweserî yên navçeyî û herêmî di dîrokê de her hebûne û rola girîng leystine ji bo civaka exlaqî û polîtîk hebûna xwe bidomîne. Gel û netewên ku, di erdnigariyeke pir fireh a rûyê erdê de, di serî de li çiyân, çolan û qadên daristanan, bi awayê civakên qebîle, eşîret, gund û bajaran dijîn, bi polîtîkayên xwe yên berdewamî yên xweserî û serxwebûnê, li hemberî hêzên şaristaniyê li ber xwe dane. Loma em dibêjim ku di dîrokê de bêhtir kevneşopa konfederal a demokratîk di giraniyê de ye. Her wisa em dibêjin ku meyla zal bi dirêjîya dîroka şaristaniyê, ne stûxwarî ye, lê berxwedan e. Eger wisa nebûya, wê cihan bûbûya wek Misira Fîrewnan. Eger em nizanibin ku ti yek navçe û herêma mirov nemaye ku têde berxwedan û polîtîka çênebûbe, emê nikaribin dîrokê bi awayekî rast şîrove bikin. Eger gelên Emerîkaya Latîn, Afrîka û Asya hîn jî, bi hemû rengên xwe û çandên xwe ve li ber xwe didin, ev tê wateya ku dîroka wan jî wisa ye. Ji ber ku dîrok ‘niha’ ye.

Mirovahî di dîrokê de ne tene di asta civak û herêma erdnîgarî de berxwedana polîtîk kiriye û bi vî rengî hebûna xwe û rûmeta xwe hêvişandiye; lê di heman demê de di asta takekesî de jî kesayetiyên polîtîk ên berxwedanvan nas kiriye, ku carna bi qasî netewek giraniya wan hebûye. Dîrok bi nimûneyên bi vî rengî dagirtî ye. mirov, weke takekes, bi qasî ku nikaribin bêne hejmartin, ji Bûda heya Sokrates, ji Zerdeşt heya Konfuçyûs û heya hemû pêxemberan, ku ji Hz. Adem destpê dikin heya Nûh û Eyûb û ji Îbrahîm heya Mûsa, Îîsa û Miheme, ku bi awayê xeleqên serekîn didomin û hejmara wan di Pirtûka Pîroz de weke zêdetirî ji 120 hezar tê dayîn; her wisa ji Înanaya Xwedavend heya Hz. Eyşe, ji Zenûbe heya Hypatîa, ji Kîbele heya Meyrem û ji jinên Cedû heya Zeyneb û Rosa, dîsa ji Brûno heya Erasmûs, karine bi bûhaya mirinê li ber xwe bidin ji bo karibin azad û birûmet bimînin. Civak, eger di roja me ya îro de hîn jî weke exlaqî û polîtîk didome, diyar e pir nirx deyndarê van takekesan e. Nexwe, wê cewaziya wê ji keriyên koleyan nemana.

Bêgûman, pir zêdetir girîng e ku mirov polîtîkayê di roja me ya îro de şîrove bike. Lê dîsa jî, bêtir diyarkirina ku dîrok hebûna xwe

di roja me ya îro de bi giranî didomîne, em nikarin polîtîkayê şîrove bikin. Em bi pêdagerî dewam dikin diyar bikin ku şaristanî di mijara tengkirina polîtîkayê de yekê kiriye, modernîte wê yekê kiriye hezar û wê berdewam kiriye. Eger em tehlîla xwe ya li ser dewlet-netewê bibîr bînin, mun kirpandibû ku civaka nûjen, ne tene serweriya dewletê ji jor ve jiyaye, lê di heman demê de ji dagirî, mêtîngerî û bandorên emrazên desthilatî re, heya hemû çavikên xwe yê jiyanî hatiye vekirin. Girîng e were têgihîn ku civak di asta kûrewî de bi vê rastiye ve hatiye dorpêçkirin, fetihkirin û mêtîngehkirin. Ezê qîma xwe bi bibîrxistinê bînim bê ka şebekeyên serwerî yê çanda bîrdozî û daringî çawa vebelav bûne. Ev, rewşeke nû ye. dixwazî em navê 'serweriya super a kûrewî' lê deynin û dixwazî em jê re bêjin 'împaratorî' yan jî pergala NY; di cewher de guheranekê nîşan nade. Wêkî din, me kirpandibû ku sermayeya finans, mora xwe li serweriya kûrewî daye û di heman demê de qeyrana kûrewî ya sîstemîk û pêkhatîyê tê jiyîn û bûye bendewamî.

Dema em bipirsin ka çi maye li dû civaka exlaqî û polîtîk di bin van mercan de, em neçar in jêpîrsîn bikin bê ka hêza polîtîka ya lîstina ti rolekê heye yan na. Em dibinin ku rewşek wisa tê jiyîn ku dema li tabloya heyî tê nêrîn, pirî caran tê ketin nava neyînîti û bêhêvîtiyê. Vayê, tam jî di vê xalê de, em dikarin ji jêpîrsîna polîtîk a kûranî ya rewşê têderxin ku ne tene ne di cî de ye ku mirov têkeve nava neyînîti û bêhêvîtiyê, lê di heman demê de, vê yekê bêwate ye. weke gelek tê zanîn, xalên maksîmûm û mînîmûm ên trendan, meylan û jiyên pêlan (rastiya gerdûnî ye), hene. Hemû nîşander didin xuyanîkirin ku awayê heyî yê desthilatiya modernîte û şaristanî, zû ve, ji maksîmûmê derbasî daketîne bûye. Desthilatî, k udi civakê de belav bûye, eynî weke pêlek ku giraniya xwe wenda bike, hêza xwe wenda dike. Çawa ku kevîrekî mezin ku ji tepeyek bikeve, çi binke perçe dibe û giraniya xwe wenda dike; desthilatî jî, ku ketiye heya çavikên civakê û perçe bûye, giraniya xwe ewqas wenda dike.

Mirov dikare wateya civaknasî ya vê rastiye tehlîl bike. Desthilatî çiqas xwe li tevahiya yeke û takekesên civakê vebelav bike, ewqas ji alî yeke û takekesên ku xwe li wan vebelav dike, berxwedan de diafirîne weke pêdiviya dîyalektîkê. Ji ber ku dema weke barkirî bi zordestî, mêtin û êşkence ve tê û xwe li her yeke û takekesan ferz dike, dijrabêrî rastiya herikîna gerdûnî ya xwezayê ye ku rastî, berxwedanê neyê. Rastiya desthilatî ya nûjen, gelek cewaz bûye ji rastiya desthilatî ya her kîjan çaxekê dîrokî. Şebekeyên kapîtalîzmê yê li ser tevahiya aboriya cîhanê, weke yekdestiyên sermaye, vebelavbûna xwe di asta ku kara mezintirîn bîne de temam kirine û tew yek goşeyek jî nemaye ku xwe lê vebelav bikin. Wekî din, eger em qeyrana ekolojîk jî bidin ber

çavan, tew yek malbat û klan jî nehêştine ku xwê bi kûranî negihandibin wan. Rûxana ku encamên zagonên kapîtalîstîk ên sanayîgerî di pêkhateya hundirîn û hawirdora civakê de afirandine, veguhastine asta felakete. Dewlet-netew, weke hêza xwedayî ya herî xurt a dîrokê, ti yek hemwelatî nehêştiye ku lê neçirpîbe û serweriya xwe li ser wê/wî ava nekiribe. Heyameke dîtir a bi vî rengi di dîrokê de tine. Anthony Giddens, dema dibêje ‘nedirûbî’ di vê xalê de mafdar e!

Polîtîka jî, li hemberî vê rastiya desthilatîyê (kapîtalîzm, sanayîgerî û dewlet netew), neçar e ku, weke cemsera dijber, cewaziyekê bijî, ku bi ti serdemekê dîrokê re nyê berawirkin. Li gorî ku em heyama berî û piştî şaristaniyê najîn, divê pêkhateya polîtîka jî, ya xweser bo modernîteyê, cewazîti wergire. Eger em bi kurtasî formule bikin; li gorî ku şebekeyên desthilatî li her dere ne, polîtîka jî neçar e li her derê be. Her wisa, li gorî ku desthilatî xwe dispêre her takekes û yekeya civakî, divê polîtîka jî xwe bispêre her takekes û yekeyê.

Mijareke têgihîner e çêbûn û vebelavbûna şebekeyên polîtîk, ku bibin gerewa şebekeyên desthilatî yên di tevahiya lêlata civakê de. Eşkere ye ku vê yekê nikare bi pêkhateyên rêxistinê yên bi cûreya kevn were dabînkirin. Bi ser de, modelên berê yên rêxistingerî, bi nîvenda dewlêtê bûn. Polîtîka, berî her tiştî weke berxwedan, li hemberî desthilatî, destpê kiriye. Li gorî ku desthilatî hewl dide her yeke û takekes a/ê civakî, ku çavê wê li wan bibirre, feth bike û wan bike mêtîngeh, polîtîka jî hewl dide ku her yeke û takekesa/ê ku xwe dispêre wan, gezenc bike û wan azad bike. Li gorî ku her têkilî, ya ku hem yekeyî û hem takekesî be, desthilatîyane ye, di wateya dijber de polîtîk e jî. Li gorî ku desthilatî bîrdoziya lîberal, sanayîgerî û dewlet-netewî dizayîne, divê polîtîka jî bîrdoziya azadî, sanayiya –eko (eko-endustrî), civaka komunal û konfederalîzma demokratîk hilberîne û wan ava bike. Li gorî ku desthilatî di asta her takekes, her yeke, bajar, gund, navçeyî, herêmî, netewî, parzemînî û kûrewî de xwe birêxistin dike, polîtîka jî neçar e xwe di asta takekesî, yekeyî, bajêrî, navçeyî, herêmî, netewî, parzemînî û kûrewî de birêxistin bike. Dîsa li gorî ku desthilatî propaganda û her cûre şêweyên çalakiyan (şer jî têde) di van hemû astan de, ferz dike; polîtîka jî neçar e propaganda û şêweyên çalakiyan, di van hemû astan de, ferz bike.

Ta ku em bi rengê rast nas nekin vê rastiya desthilatî ya modernîteyê, ku me hewl da em wê bi xetên serekîn pênase bikin, emê nikaribin li ser ti erkek polîtîk, bi awayekî rast bixebitin. Em ceribandina Sovyetê û heta qonaxên sosyalîzma pêkhatî yên beriya wê, bînin bîra xwe: Sendîkalîzma karkeran (parsekiya mize) li hemberî kapîtalîzmê, endustiryalîzma bêhtir pêşxistî li hemberî endustriyalîzmê û dewletperestiya-netew a navendî zêdetir pêşxistî

li hemberî dewletperestiya-netew a navendî. Kurt û cewherî, rûxana ji hundirin ve çêbûye di bin emraza desthilatî ya dêwane de, ku di encam de mirov nikare ji binî derkeve, her wekî desthilatî li hemberî desthilatî, agir li hemberî agir, dîktadorî li hemberî dîktadorî û kapîtalîzma dewletê li hemberî kapîtalîzma taybet. Mezheba sosyalîst a pêkhatî (kapîtalîzma çep), bi vê rêyê, ne tenê polîtîka li hemberî desthilatîyê kir, lê her wisa desthilatî jî li hemberî polîtîkayê sepand. Ji bo vê, têrê dike ku mirov dîroka partiya wan bixwîne. Mezheba demokrat a civakî (kapîtalîzma rêya navîn) desthilatîyê reforme kir û wê bêhtir kir mayînde, ku ji bo vê tene dike ku mirov dîrokên partî yên nimûneyên Ewrûpa bixwîne. Mezheba tevgerên rizgariya netewî (kapîtalîzma rast) tawilê bû dewlet-netew u udi vebelavbûna kapîtalîzm li cîhanê de bû lîstikvanê rola sereke. Min dijberên din ên sîstemê, yên ku li derveyî van hersê mezheban diminin, şîrove kiribû. Kêmasî û nebesiyên wan ên herî cidî ew in ku, yan li hemberî desthilatî bi perçeyekê desthilatîyê (dewlet-netewê) digirin, yan li hemberî desthilatî meydanê bi temamî vala dihêlin (bi taybetî anarşîst) û yan jî xwe bi rêxistinên sivîl en civakê diewiqînin. Di ti yek ji wana de şîyana têgihana sîstematîk li ser desthilatî û hilberandina polîtîka weke alternatîv, tine; her wisa pêwîstiya wan nayê hîskirin. Dema polîtîkayê ji her cûre taşeronên desthilatîyê re dihêlin, tew haya wan jî jê tine ku ji duaya ku nîne re dibêjin ‘amîn’. Jê pê ve, kirina sîmsariya qeyranê ya kapîtalîzm û kûrewîperestiye dimîne, ku eşkere ye ku vêya jî nabe û nikare bibe derman, ji ti derdekî re.

Zimanê modernîteya demokratîk polîtîk e. Hemû pêkhateya xwe ya sîstematîk bi hunerê polîtîk disêwirîne û ava dike. Wesfa zanistên bingeîn a civaka exlaqî û polîtîk, ne desthilatîyê, lê polîtîkayê tîne bîra mirov. Rastiya ku civaka exlaqî û polîtîk di roja me ya îro de dijî, ango pirsgirêka wê ya pêşîkî, tew beriya azadî, wekhevî û demokratîkbûnê, hebûnîtî ye. Ji ber ku hebûna wê di bin xeteriyê de ye. Êrîşên pîralî yên modernîteyê, dikin pêşîkî ku civak berî her tiştî hebûna xwe biparêze. Bersiva modernîteya demokratîk li hemberî van êrîşan, di wateya parastina cewherîn de, berxwedan e. Mirov nikare polîtîka, bêyî parastina civakê, bike. Divê ez dîsa bikirpînim ku civak tek e û ew jî civaka exlaqî û polîtîk e. Pirsgirêk ew e ku civak, di mercên bêhtir pêşketî yên modernîteyê de berî her tiştî, ji nû ve were avakirin, ku ji alî şaristanî ve gelek hatiye mehandin; her wisa, rastî dagirî u mêtîngerîya desthilatî û dewletê hatiye. Siyaseta demokratîk, tevî parastina cewherîn ve, cewhera siyasethedariya heyamê ye. Dema ku siyaseta demokratîk civaka exlaqî û polîtîk pêk tîne, parastina cewherîn wê dihêvişîne li hemberî êrîşên desthilatî yên arastebûyî li hebûna wê, azadiya wê û pêkhateya wê ya wekhevîxwaz û

demokratîk. Em qala ne cûreyek nû ya şerê rizgariya netevî û ne jî ya şerê civakî dikin; lê em qala parastina nasnameya wê, azadiya wê, her wisa wekheviya wê li ser bingeha cewaziyên û demokratîkbûna wê dikin. Eger êrîş çênebe, pêwîstî bi parastinê jî namîne.

Şêweya jiyana polîtîk a hêzên dijberî sîstemê konfederal e, ku di dîrokê de meyla serekîn e.

Hemû yekeyên civakî, girêdana bi hev re ya bi girêyên sîst, dipejirînin, tene bi mercê ku rêz ji xweseriyên wan re were nişandan. Tew ji hêzên desthilatî û dewletperest ên şaristaniyê re jî, ancax bi vî mercî rîza nîşan didin. Mercên ku têde rîza nebe, awayê herdemî yê şer e. Lê dema rîza hebe, ya ku pêk tê, aştî ye. Rêgeza rêveberî ya civakî, ya ku bersiv bide pêkhateya dewlet-netew û diyardeya desthilatî ya çaxa nûjen, ku tevahiya civakê vegirtine, polîtîka û konfederalîzma demokratîk e. Dema ku polîtîka, weke siyaseta demokratîk tê sepandin; hemû yekeyên civakî, weke hêzekê federe, tevî pêvajoya konfederal dibin. Ev siste, cîhaneke nû ya polîtîk e. Dema ku şaristanî û modernîte tim bi fermanan rêve dibin; şaristaniya demokratîk û modernîte bi gotûbêj û lihevhatinan, bi rastî jî polîtîka dikin û bi vî rengî rêve dibin. Pêşketinên bingeheke nû ya civakî, dîrok û rastiyên roja me ya îro, tevî hemû şewşandin û dapaçinan, di bin pêşengiya hunerê polîtîka de hatine bidestxistin. Dema ku kapîtalîzm di mercên qeyrana kûrewî de hewl dide ku desthilatiya xwe, li ser bingeha jî nû ve avakirina dewlet-netewê, bihêvişîne, erkên bingeheke nû ya tevahiya hêzên modernîteya demokratîk ew e ku bersiv bidin qeyranê, bi rêya pêxistina sîstema konfederal a demokratîk, ku armanca wê hêvişandin û pêşxistina civaka exlaqî û polîtîk e.

Mirov dikare rêgezên giştî yên di derbarê erkên polîtîk ên hêzên modernîteya demokratîk de, li derdora mijarên li jêr, di bin ronahiya van ravekirinan de, bi awayê kurtekirinê, pêşkêş bike:

- 1- Xwezaya civakî di bingeheke nû ya civakî û heyîneke exlaqî û polîtîk e. Ta ku civak hebûna xwe bidomînin, wesfa wan a exlaqî û polîtîk dewam dike. Civakên ku wesfa xwe ya exlaqî û polîtîk wenda kiribin, mehkûmê belavbûn, rizîn û tunebûnê ne.
- 2- Sêwirandina civakan di bin şeweyên ku udi xetekê dîz de bi berdewamî pêş ve biçin, weke hoveber, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst ji pêşkeşkirina tevkarî li têgihandina rastiya wan, bêhtir xizmet dike ji şewşandin û dapaçîna wan re. Ravekirinên bi vî rengî bi propagandayê barkirî ne. Wesfa exlaqî û polîtîk, karakterê serekîn ê civakê ye û ya herî rast ew e ku mirov civakan biwesfîne li gorî radeya hebûna wan wesfan. Hem wesfên çîn û dewletê û hem astên pêşketina sanayî û çandinî, karakterê bingeheke nû ya civakê pêk nahînin û

diyardeyên demborî ne.

- 3- Pirsgirêka civakî, girêdayî bi zordarî û mêtina desthilatîyê, dize. Her ku desthilatî û mêtin pêş dikevin, pê re pirsgirêkên civakî jî pêş dikevin. Dewletên bi bingeha çînî, ku weke navgînên çareseriyê têne ferzkirin, li gel kapasîteyên xwe yên sînordar ên çareseriyê, di bingeh de vediguherin çavkaniya pirsgirêkên nû.
- 4- Polîtîka, ne tene di çareserîya pirsgirêkên civakî de, lê di heman demê de, di destnîşankirin, hêvişandin û domandina tevahiya berjewendiyên civakê wê yên jiyanî de, navgîna bingehîn a çareserî ya civakî ye. parastina cewherîn di hêvişandina civakê de pêwîst e û weke hêza leşkerî, di wesfa berdewamkirina polîtîkayê de ye.
- 5- Her ku şaristanî bi dirêjiya dîrokê hewl didin civakan bi îderaya dewletê rêve bibin, erka polîtîka din ava civakê de teng dibe. Civak, ta ku hebûna wan bidome, bi berxwedanê bersiv didin vê tengkirina erkê. Dîrok, di bin van herdû pêkerên serekîn de, ne tam îdareya şaristaniyê ye û ne jî tam rêveberîya polîtîk a demokratîk e. Pevçûnên di dîrokê de çavkaniya xwe ji karakterên binakok ên van herdû pêkerên serekîn digirin.
- 6- Heyamên aştî, di dîrokê de, têne bidestxistin, dema hêzên şaristaniyê û hêzên demokratîk hevdû bipejirînin û rêzdar bin ji nasname û berjewendiyên hev re. Ti pêwendîya pevçûn û agirbestên ku bi armancên desthilatî çêdibin, bi aştîyê re tine.
- 7- Desthilatî di heyama modernîteya kapîtalîst de tevahiya civakê ji hundir û derve ve dorpêç dike û wê vediguherîne bo cûreyek mêtîngeha navxweyî. Desthilatî û dewlet-netew weke şeweya bingehîn a dewletê, li hemberî civakê di nava şerê berdewamî de ne. Polîtîkaya berxwedanê, çavkaniya xwe ji vê rastiyê digire.
- 8- Ê awayê şerê sertaserî yê modernîteya demokratîk li hemberî civakê, alternatîva modernîteya demokratîk, zêdetir dike awarte û neçarî. Modernîteya demokratîk, weke hebûna hêzên şaristaniya demokratîk a di roja me ya îro de, ne bîranîneke çaxa zêrîn e ku di paşerojê de hatibe jiyîn û ne jî utopyayek e di derbarê pêşerojê de; lê, hebûn û helwesta hemû yeke û takekesên civakê ye, yên ku hebûn û berjewendiyên wan bi sîstema kapîtalîst re binakok bin.
- 9- Têkoşînên dused salên dawî yên hêzên dijberî sîstemê, bêçare mane û bi ser neketine, ji ber sedema perspektîva wan a li ser desthilatî, yan jî ji ber ku qada polîtîk vala hêştine. Tevî ku mîraseke hêja hêştine, nikarin, bi heşmendî û pêkhatiyên kevn, alternatîvekê çêbikin li hemberî ne modernîteyê bi xwe û ne jî li hemberî qeyrana sîstemîk.

- 10- Bûyîna alternatîv, gengaz dibe tene bi pêşxistina sîstema xwe bi xwe li hemberî kapîtalîzm, sanayîgerî û dewlet-netewê ku herse lingên modernîteyê ne. Civakgiriya demokratîk, eko-sanayî û konfederalîzma demokratîk, dikare, bi navê modernîteya demokratîk, weke sîstema dijber bêne pêşnîyarkirin. Eger dijberên sîstemê, bi mîrasa şaristaniya demokratîk, di sîstema nû de werin cem hev, wê vê yekê şansê serkeftinê zêde bike.
- 11- Konfederalîzma demokratîk, şêweya bingehîn a polîtîk a modernîteya demokratîk e û roleke jiyanî di xebatên ji nû ve avabûnê de derdibirre. Konfederalîzma demokratîk, weke şêweya bingehîn a polîtîk a modernîteya demokratîk ku (bêhtir ji bûyîna navgîna çareseriya modernîteya demokratîk) yeri yanîş olabilir . dibe bijare li hemberî dewlet-netew, ku şêweya bingehîn a dewletê ye ku bi berdewamî pirsgirêkan dizayîne. (navgîna herî guncav hilberandina çareserî ya siyaseta demokratîk e)
- 12- Azadî, wekheviya li ser bingeha cewaziyan û pêşketinên demokratîk bi rêyên herî bijûndar tene bidestxistin di civakên exlaqî û polîtîk de, ku tede siyaseta demokratîk di meriyete de be. Azadî, wekhevî û demokrasî gengaz in tene bi hêza gotûbêj, biryar û çalakiya civakê, ku bi hêza xwe ya heşmendî û wijdana xwe ya cewherîn wan pêş bixe. Ne gengaz e ku bi ti hêza endazyanya civakî vê yekê were pêkanîn.
- 13- Konfederalîzma demokratîk bijareya netewa demokratîk pêşkêş dike weke navgîna bingehîn a çareserî li hemberî pirsgirêkên etnîkî, olî, bajêrî, navçeyî, herêmî û netewî ku çavkaniya xwe digirin ji modela civaka faşîst a monolîtîk, homojen û tek-rengî ku ji alî modernîteyê ve bi destê dewlet-netewê tê meşandin. Her etnîsîte, feraseta olî û rastiya bajêrî, navçeyî, herêmî u netevî, xwedî wî mafê ne ku bi nasnameyên xwe yên cewherîn û bi pêkhateyên xwê yên federe yên demokratîk, di nava netewa-demokratîk de ciyê xwe bigirin.
- 14- Alternatîva yekîtiya kûrewî ya netewên demokratîk li hemberî NY, Konfederasyona Cîhanî ya Netewên Demokratîk e. Parçeyên parzemînî û qadên mezin ên çandî, dikarin di asta jêrtir de Konfederasyonên xwê yên Netewên Demokratîk çêbikin. YE, eger bi serwerî tevnegere, dikare di vê rasterê de weke gava pêşîn bê hesibandin. Pêngavên li hemberî desthilatiya serwerî ya kûrewî û herêmî, di vê wergiriyê de tene girtin dest.
- 15- Hêzên modernîteya kapîtalîst û hêzên modernîteya demokratîk dikarin bi hevdû re di nava aşî de bijîn, li ser

bingeha pejirandina heyîn û nasnameyên hevdû û venasîna rêveberiyên xwe yên xweser ên demokratîk, çawa ku vê yekê di navbera hêzên şaristanî û hêzên demokratîk de di dîrokê de pirî caran pêk hatiye. Pêkhatiyên siyasî yên konfederal ên demokratîk u pêkhatiyên dewlet-netewê, dikarin di bin van mercan û wergiriyê de din ava û li derveyî sînorên dewlet-netewê bi hevdû re di nava aştî de bijîn.

Tespîten rêgezî yên di derbarê erkên modernîteya demokratîk de yên ku politîk in, dikarin bêne kêmkirin û zêdekirin. A girîng ew e ku hîmên wergirî û sepanê bêne destnîşankirin. Ez di wê baweriyê de me ku rêzkirineke bi vî rengi ya rêgezan, armancê pêşwazî dike. Wê gotûbêj û rastiyan azadî yên jiyanê, encamê destnîşan bikin.

Heman mijar ji bo rêgezên di derbarê hersê qadên modernîteya demokratîk de jî, kum in hewl da ez wan tespît bikim, derbasdar in. Divê ez bi girîngî diyar bikim ku xebatên ji nû ve avakirinê, weke rêgez û sepan mîna ne projeyeke komara nû ya ku di Şoreşa Frensî de timi di hate nîqaşkirin û ne jî weke planeke dewleta Sovyetîk a di Şoreşa Rûsya de ye. heta ne weke Projeya Civakî ya Medîne ya Hz. Miheme ye jî. Tekane endîşeya min û mijara ez hewl didim bigihînim zelaliyê ew e ku tehlîlên li ser rastiyan yên di derbarê xwezaya civakî de û hîmên rêbaz û sepanê yên di derbarê çareserîya azadiya civakî de, bi sedema çewtiyan kûr û bi xwe re rê li ber gelek şaşîtiyan û encamên dapaçîner vekir.

A ku bi ji nû ve avakirinê tê hedefkirin ew e ku mirov bi hîmên feraseta sîsematîk (paradîgma) û sepanê nêzî tevahiya yeke û takekesên civakî bibe û bi vî rengi wan birêxistin bike û wan têxe nava çalakiyê, bîyî înkarkirina mîrasên dîrokî yên hêzên ku, li gorî pêdiviya berjewendiyên xwe, dijberî sîstemê ne û pêwîst e dijber bin; her wisa bîyî ketina kemînên lîberalîzmê bi zanebûn û bê zanebûn. Dibe ku têde yên weke şoreşgeran jî bixebitin hebin û yên li pey reforman jî bibezin hebin. Hemû xebatên hêja ne. Modernîteya kapîtalîst bi xwe heyama herî biqeyran a sîstema medenî dinimîne. Wekî din, çaxa serwerî ya kûrewî ya herî pêşketî ya sermayeya finans, heyama pêkhatiyê ya sîsematîk e, ku têde qeyran bûye berdewamî. Sîstem li pey proje û sepanên kûr e bi awayekî rojaneyî ji bo ku bi wendabunên sîsematîk ji qeyranê dernekeve. Bi bîrdoziyeke lîberal a eklektîk a pir fireh tevdi gere. Mîraseke mezin a dîrokî li pey wê heye. Bi ser de, şebekeyên elektronîk ên rêxistingeriyê, weke kêliyî, hilkişandiye bilindtirîn astê. Dikare, taktîkên ku bixwaze, weke kêliyî bisepîne. Heta dikare tew dewlet-netewê jî, ku navgîna wê ya rêveberî ya stratejîk e, rexne bike u berê xwe, di gelek qadan de, bide ji nû ve avakirina wê. Şîrket bi xwe, di wê şûngehê de ne ku hêzên dewlet-netewê derbas kirine. Her wisa, saziyan sîvîl ên civakî, ku

rêxistinên moda ne, li gorî dilê xwe wan araste dike.

Çareyek dîtir a dijberên sîstemê, di bin van mercan de, tine, ji bilî pêxistina feraset û sepanên xwe yên sîstemê. Şoreşên Frensî û Rûs (her wisa şoreş û tevgerên dîtir ên bêhejmar ku di rêçên wan de diçûn), bi tevahî di wergirî û armanca modernîteya kapîtalîst de nebûn. Heta pê re gelek binakok bûn û di nava îdeaya sîstemeke nû de bûn. Gelek sepanên heyamî derbas kirin, ku têde yên awarte yên di derbarê van îdeayên wan de jî hebûn. Lê belê kapîtalîzm kariye di encam de van şoreşan di nava feraset û sepanên xwe yên nûjen de di demên kurt û dirêj de bihelîne. Bêgûman erka pêşîkî ew e ku mirov xwedî derkeve li mîrasiya azadî, wekhevî û demokratîk a şoreşên hemdem, di serî de li van şoreşên mezin, her wisa li tevahî ya mîrasiya dîrokî. Lê pir êşkere ye ku her wisa pêwîst e ji çewtiyan jî wane bêne derxistin. Wê bê dîtin kum in di vê xebatê de bi taybetî pir giranî daye ser vê mijarê.

Erkên bingeşîn, ji bo herdem derbasdar in, ferq nake ku qeyran bidome yan nedome. Erkên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk pêwîst dikin ku herdem bêne bicîanîn. Elbet wê cewaziyan demi biteyisin li nêzîkatîyên cewaz ên taktîk û stratejîk. Lê wesfa serekîn a erkan naguhere. Ez di wê baweriyê de me ku mijarên ku min hewl da ji bo ravekirin û rêgezên di derbarê erkên di hersê qadan de destnîşan bikim, girîng in. Di heman demê de derbirrîna rexne û rexnedanek e li beramberî her bûyer, têkilî, kesayetî û sazî yên ku ez ji wan berpirsyar im. Ez pê dizanim ku eger tehlîl û rexneyên berfireh li ser çaxa me heta li ser şaristaniyê çênebin, wê rexne û rexnedana takekesî, nikaribe ti nirx di xwe de wergire. Min hewl da ez li ser vê bingeşê nêzîk bibim.

Tevî ku ez neçar dimînim pir dubare bikim, navheviya xebatên di derbarê erkên rewşenbîrî, exlaqî û siyasî de esas in. Qad di navbera xwe de, çiqas serbixwe jî bixebitin, berhemên ku derxin holê, dikarin ancax di wesfa temamkariya xizmetên hevdu de bin. Eger ronakbîriya rewşenbîrî nebe, wê sepana exlaqî çawa ku nikaribe ya baş pêş bixe, her wisa wê nikaribe xwe rizgar bike ji vekirina rê li xirabiyê jî. Li cî û dema ku têde exlaqê baş nebe, li wê derê exlaqê xirab heye. Qada polîtîk, awayê sepîna ronakbûna rojaneyî û ya exlaqîbûnê derdibirre. Polîtîka, di vê wateyê ye, rastiya ronakkirina rojane û tevgerîna biexlaqî ye; her wisa ronakkirin û exlaqîkirin bi xwe ye. wekî din, li cîyê ku polîtîka û exlaq nebin, ne gengaz e ku mirov bi rengekî cidî qala ronakkirinê, lewre qala hebûna xebata rewşenbîrî bike. Rewşenbîrî (entelektualîzm) ya ku girêdana xwe bi polîtîka û exlaq re wenda bike, ji bo mînak, çawa ku sermayeya rewşenbîrî ye, dikare bibe tiştekî dîtir jî. Lê vê şûngehê, nikare weke erka rewşenbîrî were nirxandin.

Dema ku erkên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk, ji bo civaka exlaqî û

polîtîk, bêne bicîanîn, wê demê wê azadî, wekhevî û demokratî bi awayê mezintirîn hatibe bidestxistin. Ji ber vê sedemê, pîvana serkeftina rêxistin û takekesên dijberî sîstemê, pêwendîdar e bicîhanîna erkên di herse qadan de din ava hevde.

11- ENCAM

Zanatî, bi heyîna gerdûnî re pêwendîdar e. Rêkûpêkiya heyî ya gerdûnî, dikare ancax bi têgîna zanatî were ravekirin. A balkêş, şêwaza zanatî ya xwe anîna ziman e. Wer tê têgihîştin ku hemû cîhêrengiya gerdûnî, encama bengiya zanatî ya xwe anîna ziman e. Em nikarin ti tiştê zanibin di derbarê pir-zanayiya zanatî de. Lêgerîna wê ya hema hema di cîhêrengiya bêdawî de, pirsekê ‘gelo çima?’ bi mirov dide hizirîn. Pirs ‘gelo çima?’, bêhtir nediya dimine. Fîlozofên navdar û heta hinek ji Pirtûkên Pîroz, van pirsan girê didin bi daxwaziya gerdûnê ya xwe bibîranîne, yan jî bi arzûya xwêda ya ku ji alî bendeyên xwe ve were zanîn. Gotina ‘ferqkirin’, ji min re bêhtir efsunkar û vebêjer xuya dike. Ferqkirin, ji piçika xwe ya herî biçûk heya heyîna xwe ya herî kozmik, dibe ku bibe bersiva pirsên ‘çima?’ û ‘ji bo çi?’ wateya em li ferqkirinê bar bikin, nikare bi têgînên dîtir, ji bili jiyanê, were pênasekirin. Pênaseya jiyanê ya herî nêzî rastiyê, dikare bê diyarkirin weke ‘ferqkirin’. A hîn girîngtir jî ew e ku gelo ‘ferqkirin’ çima ewqas girîng dibe? Em dizanin ku, bêtir ferqkirinê jî, jiyan gengaz dibe. Lê dema em hewl didin ku bi kûranî biponijîn, em têdigihîjin ku vê gengazbûyîna zêde ne gengaz e. Mirov dikare bêtir ku nirxa jiyanê ya demajoya ku demekê dirêj bêtir ferqkirinê bibihûre, dadikeve û heta tew dihele. Tew diyardiya mirinê jî, ji mirov re xuya dike weke misoger ferqkirina jiyanê, ango weke lîstok yan jî hostatiyeke xwezayê, ji bo ku jiyanê gengaz bike. Ji bo mînak, gelo wê cewaziya hebûnek cezakirî bi jiyanê bêdawî, ji trajediya Sisypheos (kesê ku ji alî xwedayan ve hatiye cezakirin bi xistina berdewamî û ji nû ve gêrkirina kevîrê ku hema hindik dimîne ku wî bigihîne tepe) bimîne? Biberketina mirinê, tene nirxa jiyanê zêde dike û wê bibîrtîne.

Zanîn nayê wateyek dîtir, ji bili ferqkirinê di derbarê jiyanê de. Tiştê tê zanîn, ew tişt e ku hatiye ferqkirin. Ne gengaz e ku mirov hîs neke ku di hebûnê biyolojîk de mîna ku evînekê ber bi zanînê ve were jiyîn, tevî ku em nikarin tiştê di derbarê hebûnê fîzîkî de bêtir. Ev evîn, dema em ber bi cûreya mirov ve bêtir, weke ku pêk hatibe. Awayê herî pêşketî yê zanînê, dikare, herî baş, bi peyva ‘evîn’ê were pênasekirin. Lê, mirov, hebûneke wisa sosret e ku em dikarin bi taybetmendiyên wê/wî yê wisa re jî rû bi rû bêtir ku di derbarê zanînê de xwe dîr nade ji kirina şewşandin û xiyane herî mezin. Zêdetir rast xuya dike ku vê rastiya mirov were ravekirin bêhtir bi yê diqewimin di nava xwezaya civakî de,

ku em jê re dibêjin Xwezaya Duyemîn.

Zanista civakî weke têgîn, tevî şaristaniya binavenda Ewrûpa re pêş ket. Bêgûman, dîsîplînek ku emê karibin jê re bêjin cûreyek zanista civakî, bi dirêjiya xwezaya civakî her hebûye. Em pir bi hêsanî dikarin bêjin ‘anîmîzm’, ji zanista civakî ya berî dîrokê re. Gelo, anîmîzm ku têgîneke zanista civakî ya bi navenda Ewrûpa ye, dibe zanatiya hoveber mirovên kovî bi qasî ku tê gotin? Ma kî wê fetwayê dide, ku pêkhateya spartî bi veqetîna sêbje-obje ya zanista civakî ya binavenda Ewrûpa ji anîmîzmê rasertir e? Dîsa heman zanistgirên civakî (wê fetwayê) didin! Lê, her diçe tê têgihîştin ku bizava zîndewarî, paradîgmayek e ku ji perçebûyîna sêbje-obje, lewre ji bêcandarkirina objeye zêdetir hêja ye. êşkere ye ku pênaseya gerdûnê ya bi zîndewarî, encamên rasttir dide ji pênaseya bêcandarkirinê. Tevahiya pêşketinên zanistî, vê mijarê piştrast dikin. Gelo, eger tevgerên mirêsdêr û ku henûz nepenî ne, yê livikên jêr-atomî nebin, ew rastiya ku wê nikaribe tene yek cîherengî jî çêbibe çawa dikare were ravekirin, ji bili candarî (anîmîzm)? Pozîtîvîzm (zanisperestiya diyardayan), wek cûreyek metafîzîk a pir xeternak (çiqas dijî vê yekê îdea bike jî), zanistên civakî bi kûranî birîndar kiriye.

Pêvajoya şaristanî ku em jê re dibêjin çaxên dîrokê, şewazeke zanistê ji anîmîzm berbi mîtolojiyê ve bi xwe re aniye. Mîtolojî, tevî ku bi temamî neyê kirin malê şaristaniyê, bi gelek aliye xwe ve mora şaristaniyê di xwe de werdigire. Yekemîn çirpandina xiyane û çirpandina zanatî li zanistên civakî, pêwendîdar e bi serweriya bîrdozî ya pêvajoyên şaristaniyê. Yekdestiya desthilatî û sermaye ya li ser xwezaya civakî tê pêkanîn, bê derew, bê şewşandin û bê xiyane li gotinê, nabe. Mîtolojî bi beşa xwe ya mezin, bi anîmîzmê dagirtî ye û hêja ye, lê dema wan çîrokên qehremankirin (nîvxwedakirin) û xwedkirinan, wêke teyisîna mîtolojîk a sistema xerarşik û pergala ku ji sêmendiya keşîş+rebeber+fermandar pêk tê, ketin dewrê, şewşandin û çilçivandin, bûn tiştekî jêneravîn. Lê dîsa jî mîtolojî, bi mercê ku vê wesfa wê ya dûmend were girtin ber çavan, zanistêke civakî ya xeylî fêrkar e. Ez di wê baweriyê de me ku, her biçe, wê girîngî wergire. Her wisa wê hîn zêdetir rol bilîze di fêrbûyîna dîrokê de.

Sextbûyîna mîtolojî weke ol, rê li ber duyemîn cûreyek zanista civakî vekirîye. Ol, bêgûman ne tene mîtolojiyê weke miras werdigire, lê dogmayên wê bi xwe jî hene. Şîroveyan olî yê hêzên dijberî sistêmê, tevî ku bi giranî mora hêzên şaristaniyê di xwe de werdigirin, bêhtir xwerû ne; lewre, bêhtir rasteqîn in. Mirov dikare di olên yek-xwedayî de jî teyisînên herdu hêzên dijber bişopîne. Dema ku rehenda teolojîk, ku fermanan dide, ceza dide mirovan û mirovan dike bende, hêzên şaristaniyê dityisîne; rehenda ku beşdarvan e, xelat dide mirovan û mirovan azad dike,

bawerî û ramanên hêzên dijberî şaristaniyê diteyisîne. Çaxa navîn tije bi pevçûnên olan û mezheban ên di navbera van herdu ferasetan de derbas bûye. Eger van pevçûnên olan û mezheban nebûna, zanista civakî ya Ewrûpa, misoger nedikarî çêbûbûya. Eger em tenê tew bandora Îslamê jî bihizirin, wê misoger bibe ku em vê rastiye çêtir têbigihîjin. Bi ser de, pirzanî û birqên filozofîk bi dirêjiya çaxan hene. Gûman nîne ku vana çavkaniyên binirx ên zanistên civakî pêk tînin.

Çawa ku zanista civakî ya çax (modernîte)a şaristaniya Ewrûpa, çavkaniya xwe ji berhemên vê mîrasiya dîrokî digire, her wisa weke pêdiviyeke têkoşîna xwe ya mezin a civakî ku jiya, za. Di bingehe de weke dîsîplînek û navgîneke çareserker a pîrsgirêkan hate hizirîn. Sîstema zordestî û kedxwariya bêsînor, ku kapîtalîzm rê li ber wê vekir, modernîteyê ji destpêkê ve neçar kir ku weke barkirî bi qeyranan çêbibe. Dema ku tevahiya zanistan bi gelemperî û zanista civakî bi taybetî, ji aliyekî ve hatin xistin xizmeta kedxwarî û zordestiyê; ji aliye din ve, bi ser de, rol li zanistên civakî hate barkirin ku sîstemê weke erênî rave bike, ango wê rewa bike. Retorîka yekdestiyên nû yên desthilatî û sermaye, mora xwe li zanistên civakî ji dan.

Sosyolojiya pozîtîvîst bû sedem ku zanista civakî hîn jî destpêk ve seqet bizê. Endîşeya wê ya bingehîn ew bû ku komarekê ji Şoreşa Frensî deranîna ku berjewendiyên burjûwazî hêvişandiba. Siyasetmedarên aborî yên Îngilîs ketibûn pey rasyonalkirin û rewakirina kapîtal. Bîrdozgerên Alman, pêwendîdar bûn li her alî bi çêbûna dewlet-netewa Alman a dêwane. Ya ku K. Marks û F. Engels, damezrînerên sosyalîzma zanistî, ku serkêşiya dijberên sîstemê dikirin, dixwestin bikin ew bû ku zanistek bi mora proleterya ji sê retorîkên sermaye biafirînin. Dijberiya li hemberî kapîtalîzmê û tehlîlên Kapîtal ên li ser vê bingehe, dikarîbûn bûbûna tevkarî li zanista civakî. Lê çavkaniyên wan ên hilhatinê û sînordarkirina wan a dijberiya li hemberî sîstemê bi Kapîtal, tevahiya pêkhatiyên sîstemê, li hemberî modernîteyê bêparastin diheşt. Anarşîst, tewî ku tehlîlên wan ên li ser desthilatîyê gaveke pêşve bûn, qada polîtîk hema hem vala heştibûn. Zanista civakî ya Ewrûpa, di hêla herdu baksan de jî, bêhtir ji lêkolîna li ser xwezaya civakî, bi pîrsgirêkên ku sîstem rê li ber wan vekiribûn re pevdîçûn. Xwe amade kiribûn ji bo cûre pisporiya çareseriyê qeyranan. Cihan û dîrok di rêza duyemîn de bûn. Pêwîst e mirov şaşwaz nemîne ku zanista civakî bi navenda Ewrûpa ye. nedikarî bihata payîn ku daneheva bi sedan salan, ji nişka ve hatiba derbaskirin. Îdeolojiya lîberal, bû ya herî zîrek a di nava wan de. Wê rêyê dît ku hemûyan bi sîstemê re bike yekpare. Bi ser ket ku, ne tene Şoreşa Frensî, lê tevahiya şoreşên serdemê û dijberên sîstemê, Şoreşa Rûsya jî têde, bêbandor bike, her wisa zanistê bi

rengêkî serkeftî veguherand bo zanista desthilatî û sermaye.

Lê nedikarî bihata hizirîn ku, weke sîstema herî kedxwar û desthilatperest a pêvajoya şaristaniyê, dijberên modernîteya Ewrûpa bi temamî tune bikira û wan bêdeng bikira. Ev modernîte, bi pêşketina xwe re, ne di eniya bîrdozî de, lê di eniyên polîtîk û exlaqî de jî, rastî berxwedanên mezin hat. Dijberiya li hemberî sîstemê jî, herî kêr bi qasî sîstemê, xwe nû dikir. Her ku sîstem dibû kûrewî, sîstema dijber jî dibe kûrewî serweriya wê ya li ser zanistê, her diçû, dişkiya. Dest bi têgihîştinê hatibû kirin ku dîrok dikaribû ancax bûbûya dîroka cîhanê û serweriya demkurt a Ewrûpa dikaribû ancax perçeyekê biçûk a vê dîrokê pêk bianiya.

Fîlozofîya Frensî ya piştî Duyemîn Şerê Cîhanî, Şoreşa Çandî ya Cîwantî ya 1968, hilweşîna naxweyî ya sîstema Sovyetîk, îflasbûyîna dewleta geşdarî, lêgerînên postmodernîst û tesfîyebûyîna mêtîngerîya klasîk, zemîn pêşkêş kirin ku di zanista civakî de heyameke nû destpê bike. Lêgerînên li ser rastiyê, weke rizgarbûyî ji astengiya pozîtîvîzm û navendperestîya Ewrûpa, di rêveçûyîneke hîn erênîtir de ne. Pêwîst e zanista civakî, qîma xwe tenê bi çareserkirina qeyran û pirsgerêkan nehîne, lê xwezaya civakî weke yekpareyî di hemû cî û deman de bike mijara xwe ya lêkolînê; her wisa pêşengî bike li milekî ji fîzîk, kîmya, biyolojî û kozmolojî re û li milê din, ji zanistên beşerî re, her wekî felsefe, wêje û huner, ku di bingeş de pêwendîdar in bi civakê re; her wisa rola zanista qralîçe bilîze. Secereya zanistê, dikare ancax di jêderkiya zanista civakî de were şewandin. (Bi vî rengî) hem wê mirov ji perçebûyîna pirole rizgar bibe û hem jî wê fikareya ku mirov pir razber bimîne, were derbaskirin. A pêşîkî ew e ku, tevî qeyrana gelemperî qeyrana di warê zanista civakî de were derbaskirin. Zanistêke civakî ya ku ferqkirina jiyanê weke azadî û rastiyê weke lêkolîna li ser azadiyê şîrove bike, rêbera ronakbûyîn û pêşketinê ya jêveneger a civaka exlaqî û polîtîk e.

Nirxandina min a zanista civakî di vê xebatê de weke pêşîkî, pêwendîdar e bi wergiriya wê re. Retorîka sosyalîzma pêkhatî, ku min demeke dirêj wê ceriband, êdî ji min re teng dihat. Û ez bi temamî li hemberî retorîka lîberal im. Nasîna min a ji nêz ve anarşîzmê, bandoreke erênî li ser min hêst, lê dûr bû ji tehlîlkirina pirsgerêkên li pêşîya min. Girîng bûn tevkeriyên hinek civaknasan, ku min di serî de diyar kir ku ez wan hêja dibînim. Lê dîsa jî, diviyabû min bi xwe rêya xwe bidîta. Rast nedibû ku, bêtî rûniştandina feraseta xwe ya li ser zanista civakî, ez derbasî mijarên din ên bîidea bûbûma. Ya ku ez dikim, weke min di destpêkê de diyar kir, ceribandinek e û ancax wê bi rexneyan, ciyê xwe yê rastîn bibîne. Ez bawer im ku ez ne ji wan dogmatîkên metafîzîk û pozîtîvîst im, ku her tiştî ji zanista civakî dipên. Sedema kum in zanista civakî bi rengêkî pîralî pênase kir, ew bû

ku ji bo hem nekevim nava vê xeteriyê û hem şiyar û durust bim li pêşberî yên pêwendîdar. Piştî pêkanîna vê, beşa din a xebata serekîn, bû şaristanî û modernîteya demokratîk. Sedema ku min pêşîkiyê da pirsgirêka civakî, ew bû ku ez sîstema şaristaniyê baştir nas bikim û dijberên wê, bi rengekî rast bibingeh bikim. Ez di wê baweriyê de me ku min bi berfirehî qala wan kir. Sedema ku min dijberên din ên rexne kir, ji bo xwe gihandina nirxandineke yekparegir bû. Digel ku ez bi temamî red nakim rêbaza spartina dijberiya sîstemê ya sosyalîzma zanistî bi herdu çînan, k udi dîrokê de ciyê pir teng digirin û ji tehlîlkirina civakê pir dûr in, minn hewl da ez wê derbas bikim bi şaristanî, ku pêşketina çemê dayik ê pênc hezar salî ye.

Eger li dijberiyêke diyalektîk bê gerîn- ku ez di wê baweriyê de me ku pêwîst e lê bê gerîn-, tiştekî jêneverîn bû ku vê yekê di wergiriya sîstema şaristanî de bihata pêşxistin. Ez dinaznim ku mijara şaristaniyan, mijara lêkolînê ya gelek filozof û civaknasên hêja ye. Ya ku min dixwest (ez) bikim, ne ew bû ku ez yeka nû li vana zêde bikim, lê ew bû ku ya nekirî û yan jî destavêtî bi rengekî pir perçeyî, bi şeweyeke bisîstem û berfireh pêşkêşî nîqaşê bikim. Divê ez bibayex diyar bikim ku di vê mijarê de rêbaza, ango diyalektîka ku K. Marks ji bo ‘Kapîtal’ bikar aniye, min wê ji bo şaristaniyê bikar anî. Min pir xweziya xwe pê anî û got ku xwezika Marks vê mijarê pêk anîba û me jî jê sûd wergirta. Lê diyar e desteka herî baş ku ji westayek bihata girtin, ew bû ku ji rêbaza wê/wî re wate hatiba dayîn. Wê rexneyên pêwendîdaran û pratîka civakî destnîşan bikin bê ka min vê yekê çiqas biser xistiye. Bi rastî jî şaristanî, weke di ‘Kapîtal’ de tê diyarkirin, kom û komên pirole û dijber, diafirîne. Tew dijberiya burjuva-proleter dikaribû bûbûya ancax yeke ji dijberiyên bi hejmareke zêde, ku şaristanî rê li ber wan vekiriye. Ez wisa dihezirim ku di vê wateyê de wê rasttir be ku xebata min were şîrovekirin, ne weke dijberiya Karl Marks, lê weke lê xebitîna temamkirin û pêşxistina wê li ser bingeha rexneyên cidî. Diyarkirina min a şaşî û kêmasiyên wî ji gelek aliyan ve (analîzên wî yên li ser sermaye-yekdestî, kapîtal, dewlet, bîrdozî, pozîtîvîzm, dîrok, şaristanî, bazar, aborî, demokrasî, şoreş, zanista civakî û bi taybetî desthilatî, dewlet-netew, serwerî, sîstem û wekî vana), divê weke dijberî neyê şîrovekirin. Ez di wê baweriyê de me ku wê rasttir be ku were şîrovekirin weke dayîna nirxa ku ew û bizavên din ên dijberî sîstemê heq dikin û kirina tevkarî li wan ji bo vê yekê.

Di beşên xebatê yên berî vê de, min hewl dabû ez basken zordar û kedxwar (mijokdar û mêtînger) ên şaristaniyê bi çorsî tehlîl bikin. Lê di beşên niha yên di dest de, min xwest ku, bi qasî gengaz be, bi awayê kêr, dîsa qala wan bikim û giraniya serekîn bidim, weke cemsera dijber, bidim ‘demos’ ango hêzên şaristaniya

demokratîk. Min hewl da ku ez bi hemû hêza xwe, vê cemsera dîrokî vekim. Bi raya min, dîrok herî zêde di vê mijarê de bi kêmasî û şaşîtiyan dagirtî ye. Lê dîsa jî girîng bû ku, bi xeteke stûr û sor, bal hatiba kişandin ser wê. Pevçûna bingeîn di dîrokê de, ne di navbera komên zal ên şaristaniyan de bû, weke gelek tê pêşkêşkirin (mînak wê ya dawî Samûel P. Huntington e), li di navbera herdu cemserên wê yê dijber de bû. Elbet, di navbera komên zal bi xwe de jî nakokî û pevçûn hene. Yekdestî di navbera xwe de herdem li ser ‘paste’yê pevdîçin. Lê ya girîng, ew bû ka vê pasteyê ji kî çawa hatibû desteserkirin. Li gorî pêdiviya diyalektîkê ye ku nakokî û pevçûna rasteqîn di navbera yê wê pasteyê hildiberrînin û yê dixwezî wê xesp (desteser) bikin de be. Mi tene dikaribû bixeteke sor bal bikşanda ser vê mijarê, ku divê bi lêkolînên pir berfireh bi kûranî were dîrokkirin. Û min wisa jî kir. Kî, çiqas bixwaze, dikare lê bigere. Ez bawer dikim ku wê xeyalên mirov nekşî ji encamên ku bêne bidestxistin.

Min hewl da ez ciyekî berfireh bidim dijberên modernîteyê jî. Min vê yekê kir ji bo ku xebatên sîstema nû de ciyên xwe bi rengekî rast bigirin. Pêwîst bû ew gengeşiya ku bi hilweşîna Sovyetê re bilez bû, li ciyekî watedar bihata rûniştandin. Û bêhêvîti ne pêwîst bû. Divê sosyalîstên real û anarşîst, zanibin xwe nû bikin. Û femînîst û ekolojîst diviyabû zanîbûna ku, bêyî çêkirina sîstemê, wê nekarîbûya mesafe bihata girtin û wê nekarîbûna xwe rizgar bikirana ji guhastina av bi aşê lîberalîzmê. Nedikarî armancek a xwe gihandinê hebûya, bêyî misogerkirina bûyîna polîtîk û bûyîna bisîstem. Ya ku herî zêde li benda wan bû, aqûbeta tevgerên sosyalîsta real û ya anarşîstan bû. Ez di wê baweriyê de me ku ez bi rengekî çareserker nêzî tevgerên çandî bûme. Girîng bû navenda demokratîk a van tevgeran, ku hewl didin xwe rizgar bikin ji penceyên cinawirê dewlet-netewê. Dîkarîbûn rola dîrokî di wergiriya modernîteya demokratîk de bilîstana.

Min hewl da ez bi bayex nêzî erk û pirsgirêkên ji nû ve avabûna modernîteya demokratîk bibim, bi awayê hem tehlîlker û hem çareserker, ango di hêla teorî û pratîk de. Ez di wê baweriyê de me ku min encamên bidestxistî, bi awayê rêgezên kartêker, bi serkeftî pêşkêş kiriye. Eşkere ye ku modernîteya demokratîk, ne weke lêgerîna li çaxa zêrîn a paşerojê û ne jî weke projeyeke utopîk a pêşerojê, hatiye pêşkêşkirin. Malzemeyên dijberî sîstemê bi zêdeyî hebûn, li sîstem bi xwe tine bû. Min bawer dikir ku pêwîst bû mijar teqez bihata gihandin bo vebêjarên têr. Modernîteya demokratîk weke nav girîng nebû. Lê wergiriya wê pir girîng bû. Û neçariyek bû ku vêya bihata sîstematîzekirin. Nexwe, wê mirov nekarîbûya biçûya wêdetir ji jiyîna felsefeya belengaziyê û belengaziya felsefeyê. Armanca tehlîlan ew bû ku vê rewşê

bigihandana ronakiyê û wê derbas bikirana. Hewl hat dayîn ku erkên qadî yên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk, ji bo çareseriyên pratîk, werin destnîşankirin. Geremdiya dihat jiyîn di van qadan de jî xeylî berfireh bûn. Ez di wê baweriyê de me ku hatiye gihandin zelaliyê, pêwîstiya bê ka mirov çawa here ser pratîkê. Ez bawer dikim ku wê rêzîkirinê rêgezî, di pratîkê de rê li ber xebatên nû û afirîner vekin.

Mijareke din a girîng a vê xebatê, di derbarê wesfên yekeya bingeîn a lêkolînê de bû. Zanista civakî ya pozîtîvîst di vê mijarê de di we şûngehê de bu ku civakê, weke objeyên din ên li xwezayê, fikir objektîv û bi vî rengî we bi bersîveke gelemperî dibersivand. Sosyalîzma zanistî, weke teyisîna çep a vê feraseta li ser zanistê şêwe girtibû û bêhtir sext û diyardeperest bû. Civakê, li gorî şêwazên hilberînê, di wesfa tevkarîyê de, di tesnîfkirinê re derbas kir. Pozîtîvîzma pêşveçûner a xêzikî ya dûz a gerdûnewer, weke ku rastiyên teqez bin, hatin têgihîn û sepandin. Şêwegirtinê hoveber, koledar, feodal, kapîtalîst û sosyalîst- komunîst bi vî rengî derketin holê. Di vê de hinekî jî qedrperestî heye. Çawa be, wê zû yan dereng, dor bihata ser sosyalîzmê. Ev, nêzîkatiyek bû, ku aliyê wê yê dogmatîk êşkere bû. Encamên nêzîkatiya bi vê heşmendiya li tevahiya çalakbaziya civakî, ji yên tîn texmînkirin pir zêdetir giran bûne. Ya ku pêk hat, ne sosyalîzm, lê kapîtalîzma kûrewî bû, ku wê pir rexne dikirin, lê di wê şûngehê de man ku, bêyî têderbixîni, jê re herî zêde xizmetê kirin. Kapîtalîzma dewletê ya Rûs, herî kêmtîmenê sed-salî bi sîstemê da qezenckirin, ku diyar e vê yekê de wesfa piştrastkirina vê rastiyê de ye.

Min bi dirêjiya tevahiya vê xebatê civaka exlaqî û polîtîk, weke bijare girt, ku ez bawer dikim ku awayê heyîna bingeîn a xwezaya civakî (xwezaya duyemîn) ye, ku yekeya bingeîn a lêkolînê ye, û kû min hewl da ez wê tespît bikim û pênase bikim.

Delil(arguman)ên min, di derbarê wê yekê de bûn ku, herçend tew hebe jî para rastiyê ya diyardeyên weke şêwaza hilberînê, çîn, dewlet, bîrdozî û teknîk, ku bi berdewamî diguherin û di her civakek de bi rengekî cewaz pêk tînin, vana ne di wê giraniyê de ne ku bibin mijara bingeîn a lêkolînê.

Û min analîzên wan ên li ser sîstem û şaristaniya cîhanê, weke şîroveyên çembera girtî ya yek-alî, rexnekir. Min hewl da ez nîşan bidim û tehlîl bikim ku xwezaya civakî ku wê tim wesfên wê bijî û neçar e bijî, ta ku cûreya mirov hebûna xwe bidomîne, civaka exlaqî û polîtîk e; mirovahî nikare dev jê bedre û, eger dev jê bedre, wê vê yekê bê wateya perçebûn û belavbûna civakê. Min hewl da, tevî listeyekê fireh a ji nimûneyan, îspat bikim ku civakên exlaqî û polîtîk, her çend bi dirêjiya dîroka şaristaniyê di dorpêça şebekeyên sermaye û desthilatî de pir hatiye mehandin û hatiye terikandin bo belavbûn û rizînê, herdem hewl dane rêyekê

bibînin û wesfên xwe yên axlaqî û polîtîk bi rengekî lewaz be jî, bihêvişînin û bi vî rengî bibin bersiv yan jî bi rengî bibin bersiv yan jî bi awayê berxwedanê bijîn. Mi hewl da bi berfirehî tehlîl bikim kul i hemberî vebelavbûna şebekeyên sermaye û desthilatî yên kapîtalîzm(modernîte)ê (dewlet-netew, sanayîgerî, bi taybetî amûrên medya, bîrdoziya eklektîk, rêxistinên ewlekari, mêtîngerîya hundirîn, zordestiya pirole ya li ser jinê û wekî vana), ku civakê heya çavikên wê yên herî zirav dinuxefin, dibin sedema bertekekê dijber a di heman rêjeyê de; her wisa, di her yeke û takekesên civakî de rê li ber derfetên berxwedanê û alternatîvên jiyanê vedikin û neçar in vekin. Min raxist ber çavan ku civaka exlaqî û polîtîk, elbet ne sabît e û pêşketina xwe ji beriya dîrokê û vir ve didomîne. Van pêşketinan bêqutbûn pêk hatine, bi awayê klan, qebîle, malbat, konfederasyonên eşîretan, derbasbûyîna di xerarşî de, jiyîna dabeşbûna bo bo dewlet, derbase ji civaka çandinî û gund bo civaka bajêr û civaka sanayî ya netewî û cemserbûnên hindik yan pir. Her wisa min hewl da ez tevî wan nêrînan jî bibim, yên ku dibêjin pêvajoya şaristanîyê pêş dikeve bi şeweya navend-derdor, serwerî-hemberî û hilhatin-daketin. Min hewl da (weke teorîk û pratîk) tehlîl bikim û ji hev derxînim ku civaka exlaqî û polîtîk, tevî van hemû pêşketinan, wê nikaribe ji holê were rakirin; wê meyla xwe ya ji bo azadî, wvekhevî û demokrati tim bihêvişîne; her wisa, bi têgihîna di nava hev de erkên rewşenbîrî, exlaqî û polîtîk û bi bicîanîna wan, wê van wesfên mezintirîn jîndarî wergirin.

Dîsa, min hewl da ku bi berfirehî tehlîl bikim û ji hev derxînim ku, li hemberî wergirtina heyîna li ser bingeha sermayeperestî, sanayîperestî û dewletperestiya-netew a modernîteya kapîtalîst; modernîteya demokratîk dikare weke komunalîteya demokratîk û netewa demokratîk û eko-endustriyel, heyîna xwe wergire. Min hewl da ez komunalîteya demokratîk pênase bikim ne weke wekhevîxwaziya civakê homojen, lê weke her cûre komcivak (her cûre civak ji jinan heya komcivakên zilaman; ji werzîş û huner heya sanayî; ji rewşenbîran heya şivanan, ji qebîleyan heya şîrketan; ji malbatan heya netewan; ji navçeyî heya kûrewî û ji klanên heya civaka kûrewî), ku ji yek kesek heya bi mîlyonan kesan çendî wergirin û wesfa civaka exlaqî û polîtîk di xwe de wergirin. Min rastiya civaka eko-endustriyel pênase kir weke komcivakên eko-endustriyel, ku têde civaka çandinî û gund û civaka sanayî ya bajêr hevdû xwedî bikin û misoger guncandî bin li ekolojiye. Min hewl da ez netewa demokratîk pênase bikim, tehlîl bikim û ji hev derxînim weke cûreyek netewa nû ku, bi sepanên konfederalîsta demokratîk, ku şeweya bingeîn a polîtîk e, ji alî her cûre heyînen çandî, ji etnîsîte heya olê û heya komcivakên bajêrî, navçeyî, herêmî û netewî ve bi awayê

pêkhateyên siyasî yên xweser ên demokratîk were pêkanîn; hîn rasttir weke netewek bi pir-nasnameyî, bi pir-çandî û bi pêkhateya pir-siyasî li hemberî cinawirên dewletperestiya netew.

Min hewl da bi kûranî û bi awayê dubareker bikirpînim û pêşkêş bikim ku modernîteya demokratîk, bijareyek e ku hêza wê ya çareseriyê mezin e ku mîrasa xwe ya di dîrokê de bi ezmûnên dijberên sîstemê re di yên heyama modernîte de, li ser bingeha van saziyên pêkhateyî, dike yek, her wisa, wê zêdetir pêş bikeve û bibe serekîn.

Min hewl da cemserbûna şaristanî û modernîteyê, ji bili di hêla pevçûn û kedxwarî de (mêtin û mêtîngerî) her wisa di hêla şîmaneya nepevçûnî û aşî de jî, bi girîngî tehlîl bikim. Nirxandina derfet û mercên aştiyeke dombar, mijareke girîng pêk tîne û hestiyariyeke mezin jê re tê xwestin. Tê zanîn ku pêvajoya şaristanî di vî milî de xwedî mîraseke zengîn e. Heyam û sepanên wisa jî pir çêbûne ku ji şer pir zêdetir li aştiyê pîrozî û zadeganî hatiye arastekirin. Şer û aşî di heyama modernîteyê de jî, di asta sepanên rojaneyî ku hema hema di nava hev de hatine jiyîn, pêk hatine. Bûye weke feraset û hêmaneke ku tevkarî li pêvajoyê bike, ku dikare gengaz be ku bi taybetî di şûna feraseta diyalektîka tuneke de diyalektîkek ku bi berhemberî hevdû xwedî bike; herî kêr, pêvajoyên diyalektîkî, ne bi tena serê xwe tunekarî ne û ne jî tenê bi rengekî berhember hevdû xwedîkirin e; her wisa, dikare di navbera herdû feraset yan jî rastî de bawêşîneke fireh û girîft were jiyîn. Bi saya zanista jî ku pêş dikeve, dikare bi rengekî baştir û rasttir bê têgihîştin ku rastiya xwezayî, ne bi felsefeya jiyanê ya bihêz ê Darwînîst, mayî ji kapîtalîzma hov, û ne jî bi qalibên metafîzîk ên di derbarê ku bînakokî tê jiyîn, dixebite; berevajî, naverokek pir zengîn, vekêşayî û avaker, pêşkêş dike.

Şîrovekirina pêvajoyên aştiyê weke bi temamî peresanerî, çiqas şaşbe; şîrovekirina pêvajoyên şer, weke dadikên ku ya/yê nû diafirînin, ewqas şaş e. Şerên di navbera yekdestiyên sermayê û desthilatî de pêwendîdar e bi mezinkirin û biçûkkirina pasteya di bin destên wan de. Zêde pêwendiya wan bi aşî re nîne. Aştiya rasteqîn, di navbera herdû hêzên dijber ên şaristanî (bawêşîneke pir fireh digire nava xwe, bi destpêkirina ji nava van herdû çînan heya qebîle, eşîret, qewm, netew, tebeqe, civatên olî, bizavên çandî û komên aborî, yên cûrbecûr) de xwe dispêre pejirandina heyînên hevdû, nasnameyên hevdû û mafên hevdû yên rêveberiya xweser. Dema bê pejirandina ku pevçûn zêdetir zerar dide aliyan, hîna şîmaneya aştiyê xuya dibe. Di vê rewşê de hewl tê dayîn ku bi niyetên li hevhatin û diyalogê encam were girtin. Tê zanîn ku bi hejmareke zêde pêvçûn, bi aşî bi dawî bûne, hem di asta navçeyî û kûrewî de û hem di nava netew û navbera netewan de. Ya girîng lihevhatinek e di mercên ku nasname û rûmeta aliyan gengaz bike.

Piştî ku vê yekê pêk bê, aşî gengazz dibe di her astê de û di navbera civak, kom û heta takekesan de, yên di her qebareyê de.

Dema em hewl didin dîroka şaristaniya pênc hezar salî, weke cemserên dijber tehlîl bikin, em têdigihîjin ku wê hîn demekê dirêj bi awayê ducemserî bi hev re were jiyîn. Gengaz xuya nake ku ali idi demekê kurt de hevdu tune bikin. Wekî din, vê yekê weke diyalektîkî jî rasteqîn xuya nake. Lezdariya sosyalîzma pêkhatî ya di vî milî de, ango ceribandina wê ya sîstemê, bêtê tehlîlkirina şaristanî û modernîteyê, bi hêlweşîna wê ve bidawî bûye. Ya girîng ew e ku mirov cemserîtiya du-alî di hemû xebatên teorîk û pratîk de bigire ber çavan, din ava cemsera kedxwar a zal de nehele û modernîte û şaristaniya demokratîk tê de gav bi gav, her wisa bi xebata avakariya nû, bi berdewamî pêş bixe. Em sîstema xwe, bi tevahî rêbazên şoreşî û peresanî, çiqas pêş bixin, emê karibin pirsgirêkên 'demajo' û 'cî' jî ewqas bi rengê erênî çareser bikin û wan bikin mayînde.

Modernîteya demokratîk, sîstemek e ku hêmanên wê yên bingeîn, meylîdarên aşîtiya rasteqîn in. Feraseta netewa demokratîk, bi çareserkariya xwe ya zelal, ji komcivakek netewî ya herî biçûk heya neteweke cîhanê, di heman demê de, bijareyeke aşî ya nirxa wê pir mezin, pêk tîne. Bi hêmana wê ya eko-endustrî, hem bikaranîna berdar a sanayiya nava civakê û pirsgirêkên giran ên civakî, di serî de bêkarî, hejarî û birçîtî, ku cûreyek encamên şerê modernîte yê li hemberî hawîrdorê daye destpêkirin, bi dawî dike û bi vî rengî aşîtiya civak û hawîrdorê pêk tîne. Û hêmana komunalîteya demokratîk, bijare pêşkêş dike bo her yeke û takekesên civakê ku karibin bibin civaka exlaqî û polîtîk û bi vî rengî dikare nêzîkatiya herî radîkal a aşîxwaz pêşkêş bike. Eşkere ye ku her ku modernîteya demokratîk weke sîstem pêş bikeve, derfeta aşîtiyeke birûmet jî, dikare pir zêdetir pêş bikeve.

Divê ez di vê xalê de, hem hişyariyekê û hem lêborînekê, careke din diyar bikim: Ez têgînên civaka exlaqî û polîtîk, komunalîteya demokratîk û civaka demokratîk weke hemnirx û wekhev digirim dest. Ji bo zengîniya wate, min xwe neda dût ku, dema pêwîst kir, serî li hersê têgînan jî bidim. Eşkere ye ku civaka exlaqî û polîtîk, bi komunalîteya demokratîk ve, bêhtir sosyalîzma demokratîk û wekheviya civakî, lê wekheviya li ser bingeha cewaziyan, tîne bîra mirov. Feraseta wekhevî ya li ser bingeha cewaziyan, cewaz e ji wateya sosyalîst a real, ku homojeniyê derdibirre. Ji bo bal bixşînim ser, min pêwîst dît ku jê re bêjim 'Sosyalîzma Fîrewnan'. Bi têgîna civaka demokratîk ve, min hewl da karaktere civaka exlaqî û polîtîk bikirpînim, ê ku hem wekheviyê û hem azadiyê di xwe de werdigire. Bêgûman, van têgînan wêkhev in, pêwîst e mirov wan neke heman. Mebesta

min ji vê, zengînî ye. hemankirin, hejarkirin e. Digel ku ez hişyar dikim ewên pêwendîdar ji bo ku derbarê bikaranîna van têgînan de nekevin nakokiyê, ez hêvî dikim ku wê daxwaziya min a lêborînê bi feraset pêşwazî bikin, ji ber min nekarî bi cûreyekê dîtir termînolojî pêş bixim.

Min ne tene qîma xwe pê neanî bi wesfandina modernîteya demokratîk, weke civaka exlaqî û polîtîk, komunalîteya demokratîk, sosyalîzma demokratîk, civaka demokratîk, civaka eko-endustriyel û civaka konfederal a demokratîk, ku sê hêmanên bingehîn in, li beramberî herse hêmanên bingehîn (kapîtalîzm, sanayîgerî û dewlet-netew) ên modernîteya kapîtalîst, her wisa çawa ku min hewl da di beşa pêwendîdar de wê raxim ber çavan, min hewl da ku ez wê bi desteyeke pir zengîntir a wesfan jî pênase bikim. Hêmanên dozdeh pîrsgirêkên bingehîn, kum in wan di derbarê pîrsgirêka civakî de hejmart, di heman demê de dozdeh wesfên çareserî yên modernîteya demokratîk, rave dikin.

Min timî kirpandibû ku vê xebata min dikare bi navê Sosyolojiya Azadiyê bê weşandin. Di dema hewldana pênasekirina zanista civakî de, min bi girîngî diyar kir ku pêwîst e armanca wê ya bingehîn, pêşxistina bijareya azadiyê be. Ji xwe, dema lê bê veserkirin ku çareserkirina pîrsgirêkan, di wateyek de wê bibe bidestxistina azadiyê, ez bawer im ti fikareya wê nîne ku mirov ji zanista civakî re, di wergiriya armanca wê de, bêje ‘Sosyolojiya Azadiyê’. Eşkere ye ku wvê di cî de be ku herî kêrî beşekê wê ya girîng, ango xebatên civaknasî yên bi rehenda çareserkirina pîrsgirêkan û pêşxistina ferqkirina jiyanê, bi vî navî were weşandin. Bêgûman, wergiriya sosyoloji bi azadî re sînordar nîne. Tê zanîn ku pêwîst e bi bawêşîneke girîft a civakî (civaka berî dîrokê, xerarşî, çîn, dewlet, bajêr, şaristanî, sermaye, aborî, desthilatî, demokrasî, huner, ol, felsefe, zanist, polîtîka, şer, strateji, rêxistingerî, sazîbûyîn, bîrdozî, ekoloji, jîneoloji, teoloji, eskatolojî û wekî vana) re mijûl bibe. Lê weke mijara kum in bi vê xebatê ve hewl da bi girîngî bikirpînim, min baweriya xwe di derbarê wê yekê de diyar kiribû ku dema civaka exlaqî û polîtîk were veqetandin bo pir perçeyan û were kirin mijara lêkolîn û lêgerînan, vê yekê fikareyan di xwe de werdigire û dibe ku karibe rê li ber encamên neyînî, bêhtir ji erênî veke. Min diyar kiribû ku ez bi rengekî xurt tevlî dibim ku rêbaza herî rast ew e ku xwezaya civakî, din ava dîrokî û yekparetî de were lêkolîn û lêgerîn.

Dema dawî li vê beşa parêznameya xwe tînim, ez dixwazim wê, bi du şîroveyan ji Sokrates û Zerdeşt, temam bikim. Wêke tê zanîn, ew bêjeya ku Sokrates timî wê bikardinaî “Xwe bizane!” bû. Diyar e xwestiya bikirpîne ku kesên xwe nizanibin, wê nikaribin zêde tişt fêr bibin û zanibin. Ez bawer dikim ku mirov yekûna rastiya ku li tevahiya gerdûnê vebalev bûye, ji teqîna

mezin (bîg-bang) û vir ve, ku tê îdeakirin, bi qasî ku ji alî zanistê ve tê ravekirin, di hêla dem de, herî kêr panzdeh milyar sal berê pêk hatiye. Ez wêya hîs dikim û dizanim. Di vê wateyê de xwe zanîn, wvekhev e li gel tevahiya dem û gerdûnê. Sokrates, wekî din, di parastina xwe ya navdar de, ne qala xwedayan (ku tê îdeakirin ku wan înkâr kiriye), lê qala periyên îlhamê, ango ‘daîmonan’, ku yekcarîna dihatin wî, kiribû. Ev, dibe xwezanîn bi rêya têgihîştin û lêhûrbûna hundirîn. Wek cûreyek fêrbûyîn û dayîna agahî bi şewaza pêxemberî ye. eşkere ye ku vê yekê şewazeke fêrbûnê ya pêşdetir ji pûtperestiyê ye. piştî ku min girt wê hişyariya ‘tu l îçî bigerî, di xwe de bibîne’ ya hêza min a têgihîn, yan jî ya ‘daîmon’ên min, min nekarî xwe jê dûr bidim ku giraniya bi vî rengî li van risteyan araste nekim.

Şîroveya Zerdeşt, bêhtir bandorker bû. Tê rîwayetkîrin ku Zerdeşt, dema ku roj bi hemû biriqîna xwe hiltê li çiyayên Zagrosê, ku bengînê wan e, dengê dibihîse. Û bi vî rengî li wî dengî digire: “Ka bêje, tu kî yî?” Ev, şîroveyek e bi şeweya ku wisa rastî xweda hatiye û hesab jê pirsîye. Lê ez di wê baweriyê de me ku ketiye nava hesabpîrsîneke di derbarê hebûna qral-xwedayên Sumerîk de ku bi hezaran sal in êrîş dibin ser azadiya gelê Zagrosê. Pîroziyên qral-xwedayan, ku wek cûreyek şaristanî bi xwe ne, di jêpîrsînê re derbas dike û bi vî rengî şoreşa exlaqî ya Zerdeştî pêk tîne. Ev şoreş şoreşek e bi awayê dubendiya ronîtî-tarîtî û qencî-xirabî.

Ez misoger nefret dikim ji nitranên di derbarê xwe de. Bengîyek e ji bo mînk u hemû sadetiya xwe bême têgihîştin û bibime dost. Her roja ku çû, ez baştir têgihîştin ku kesayetiya min, ku jiyanê di nava hemû sadetiya wê de, weke merasîm û dîlaneke dostaniyê, bi bengî pêşwazî dike, kî bi ser min de hat, li hember derket. Dema bi ser min de dihatin, kî bi ser min de hat, li hember derket. Dema bi ser min de dihatin, min hinekê jî bi Zerdeştwarî wan di jêpîrsînê re derbas dikir: “Hûn kî ne?” Wate ku van risteyan, li milekî, fêrbûyînen mine en bi rêya xwe zanîna min û li mile din, kombûna zanatiya min a ku çêbû bi jêpîrsîna kesên ku bi ser min de tîn bi pîrsa “Hûn kî ne?”

Dema ez hem xwe û hem jî pîroziyên bi hezar û yekqilfan ên şaristanîyê tehlîl dikim, ev tê wateya tehlîlkirina mercên dijwar jî. Dema pîroziyên şaristanîyê, ti sînoreke exlaqî û polîtîk nasnakî û bi vî rengî hewl didin di ser min re derbas bibin, ez bi van risteyan wan di jêpîrsînê de derbas dikim; vê yekê di nava hewayê dîlaneke bengînî de min bi kesayetiya min, kevneşopên min, gelê min, herêma min, mirovahiya min û bi gerdûna min re da naskirin. Hevnasîn, tê wateya ferqkirinê. Û ev tê wateya ku mirov jiyanê di nava hemû zengîniya wê de bi rengê bêtirs bijî û wê bi awayekî xurt biparêze!

